

ИСМАИЛ АСАН-ОГЪЛУ КЕРИМ

МЕДЕНИЙ ЭНАС
1920-1938

Исмаил Асан-огълу Керим

МЕДЕНИЙ ЭСНАС: 1920-1938

(Къырымтатар тили, эдебияты
ве медениетинден малюмат дестеги)

Исмаил-бей Гаспралы адына Къырымтатар миллий
кутюпханесининъ редакцион ве нешир ишлери боюнджа шурасы

ве

Къырым девлет санайы ве педагожий институтынынъ
Ильмий шурасы тарафларындан
тасдыкъланды

Симферополь
«Таврия»
1997

Книга издана в рамках реализации проекта правительства
Королевства Нидерландов «Возрождение крымскотатарской
библиотеки и программа в области литературы».

Керимов И. А.

Поступь культуры. По материалам крымскотатар-
ской периодической печати 1920—38 гг.— Симферополь:
Таврия, 1997.— 496с.

Утверждено
редакционно-издательским советом Республиканской
крымскотатарской библиотеки имени И. Гаспринского

а также

Ученым советом Крымского государственного индустриально-
педагогического института

История всегда учит. Размышления над ее уроками непременно сопровождаются вопросами: «Из какого же прошлого мы вырастаем, от каких корней питаемся, на каком стволе формируемся, чем плодоносим?»

Перед нами интеллектуальное фото достаточно краткого (1920—1938 гг.) в истории Крыма и крымских татар времени. Периода бурного, противоречивого. Периода надежд и отчаяния, подъема и спада духовных сил, расцвета и угасания талантов, проявления чести и бесчестия, мужества и трусости. Периода затаенных процессов предстоящей трагедии целого народа. Это время, из которого вышло наше нынешнее поколение, передающее мотивы тех страстей находящимся в расцвете сил детям и вступающим в жизнь внукам.

Как воспримут они это время? Какие сделают выводы? Смогут ли через пену и шум бурлящего времени увидеть то ценное, что оседает и проявляется со временем? Найдут ли источники для подпитки своих сегодняшних устремлений? Уникальный в истории пример. Через 50 лет, оторвавшись полностью от собственных корней, в Крыму заново прорастает родная ему культура. Естественно, она должна расти во взаимодействии с другими, существовавшими здесь ранее, и привитыми позже культурами. Поэтому так важно погружение в историю. Тем более, для Крыма она всегда имела периоды расцвета и прекрасного взаимообогащения.

На эти, имеющие обнадеживающие перспективы, мысли нацеливает работа И. Керимова, заведующего кафедрой крымскотатарского языка и литературы Крымского государственного индустриально-педагогического института.

**Ректор КГПИ
проф. Ф. Я. Якубов**

Китапнынъ неширинде маддий ве маневий
ярдымларда булунган Мехмет-эфенди Тютюнджи,
Анна-ханым А. Прис-Хейке, Роберт-эфенди
Серри, Х. ван дер Вир ве Айдер-бей Эмирге
айрыджа миннетдарлыкъ бильдирем.

Муэллиф

ЭКИ СЕЗ

Сюртгонлик фаджиамызнынъ энъ агъыр ве аджджы нокъталарындан бири: дженктен эвельки матбуатымыздан айырылмамыздыр. Бинълердже санфе араб язысында олгъан медений ишлеримиз, ильмий-фикрий омюримиз, дигер чешит-тюрлю маломатларымыз миллий-медений эснасымыздан суний (даа догърусы меджбурий) сюретте узюлуп кыйыр-чыйыр этильдилер.

Ве о девирде бинъ-бир тюрлю мешакъатлар ичинде яратылгъан ве топлангъан миллий-медений ве ильмий кучомизнинъ, Аллахнынъ инасти ве ирадеси иле сакъланып къалгъан, базы кысымлары да ят иллерде «джансыз» бир шекильде булунмакъта эдилер.

Бу алны козь огюнде тутуп, чокъ сенелер дсвамында Москвадаки меркезий кутюпханеде булунгъан «Енъи дюнья» ве «Яш къувет» газеталарынынъ башындан, 1920 сенелеринден, 1938 сенесине къадар, яни белли зиятыларымызнынъ репрессия олунгъанына къадар, бутюн нухаларыны санфелеп, ичинде тиль, эдебият, ичтиманет, диг, фольклор, этнография, тарих ве санъатымыз намына нелер булунгъан олса, я толусынен, я да манаджа эсас кысымлары яхут, сийрек оларакъ, тек адларыны язып алдыкъ.

Занымджа, бу, элинъиздеки «матбуат маломатлары топламы», бугунъде-бугунъ Кырымгъа авдетимиз ве миллий дурумымыз янъыдан джанлангъан бир девирде, дегитъ ялынъыз талебе ве оджаларгъа, миллий-медений чокъракъларда, сиясий тешкиятларда чатышкъан хадимлеримизге де ава ве сув киби лозюмлидир. Мында булунгъан бинълернен маломат ве парчаларнынъ маневий тарафы акъкъында айтылыпкен, эбет, биринджи невбетте о девирнинъ сиясий икътисадий вазиятини козь огюне алмалымыз. 1927—28

сенелерине къадар нешир олунгъан парчаларда сиясий «установкалар» корюнмесе яхут азджа корюнсе де, бундан сонъки девирде бу меселе вира къоюлаша ве къабара. Белли яздыжы ве алимлеримизге, миллетни къоругъан сиясий хадимлеримизге къаршы чешит ифтиралар, ошеклер, къаба тухметлер ягъдырыла. Атта базыда белли эдиплеримизнинъ озьлери биле джан къуртармакъ ичюн бутюн доньягъа эсер пуськорген ят бир укومتнинъ «чалгъан авасына ойнамагъа» меджбур оларар. Бу шейлернинъ эписи бутунде халкъымыз ичюн чокъ ибретлидир.

Айрыджа къайд этмели ки, базы парчаларда, эсасен 1930 сенелерде нешир этильгенлеринде, усттен бакъкъанда бир талай сафсата ве сёз оюны корюльсе де, ичинде булунгъан зарур ве къыйметли маломат саесине олар да кирсетилди. Эм мында миллетлерге «сербестлик» ве «буток бахт» берген советлер укومتининъ насыл этип кенди тебааларыны озюне инандыргъаны, ве аякъкъа туруп пекинген сонъ, «акъыкъый миллетлер достлугъы», «сынфий курешнинъ кескинлешмеси» шиарлары алтында миллионларнен къабаатсыз инсанларнынъ башына джеза балтасыны эндиргенини коремиз.

Китапкъа ильмий менба зарурети нокъта-и-назарындан янашсакъ, эбет, бу ерде окъуйдыжы ич эшитмеген, акъылына биле кельмеген бир чокъ шейлерни растладжакъ. Оджа ве талелелеримиз исе, дерске азырлангъан вакъытта яхут реферат, курс иши, диплом ишлери устюнден чалышкъанларында, мевзуларына келишкен бир чокъ малюматлар була биледжеклер. Атта базыда белли олгъан шейлерни де къыяс шекили иле хронологик позетмесини яхут догърулыгъынынъ дереджесини ачыкъламакъ да мумкюн оладжакъ.

Театр меселелерине келиндже, онынъ 1920-38 сенелеринде якъан аман-аман эр бир адымы корюнмекте. Артистлернинъ ойнагъан спектакль ве роллеринден гъайры, грим ве урбалары, лакъырдыларынынъ усулы ве сеслери, атта шахсий омюрлерине баргъандже — эписи акс этильген. Эр бир ойналаджакъ пьеса акъкъында илянлар, сахна юзюни корыген спектакльер хусусында рецензиялар, фикирлер... Эбет, театримизнинъ тарихини язаджакъ санъатшнасларымыз ичюн бу «маломат дестеги» арды кесильмез ве къурумаз бир чокъракътыр.

Ишбу китапкъа топлапъан парчаларнынъ тили ве имлясы акъкъында сёз юрюткенде, кене де о девирни козь огъоне алмалымыз. Тамам о заманда язы тилимизде пекинген «гъарп тюркчеси», яни Истанбул шивеси, яваш-яваш бозулып кырымтатарджамыз устюн этильмеге башлады. Иште, бу эснаста базада «темиз» тюркчеси кырымтатарджа иле я да «темиз» кырымтатарджасы тюркче иле къарыштырыла. Базада исе газетанынъ бир санында эки тюрлоси де ян-яна раст келе. Имля меселеси де айны шекильде. Эр алда транслитерация япкъанда, яни метинлерни (текстлерни) араб уруфатындан латинки языгъа чевиргенде, оригиналнынъ тилини ве имлясыны сакъламагъа тырыштыкъ.

Китапнынъ тизилиши акъкъында:

1. «Енъи донъя» (1920-1938) ве «Яш къувет» (1923-1938) газеталарында басылъан парчалар айрыджа бериле.

2. Бутюн материаллар сенелер кетишатына коре сыралана.

3. Бельгиленген эр айры сене бир дефа буюк харфлерле язылып, колонтитулларда эр саифеде текрарлана. Газеталарнынъ эр саны да айырылып косьтериле.

4. Бир сандан алынъан эки ве экиден зияде парчалар (* * * * *) бельгиси иле айырылалар.

5. Эр бир метиннинъ серлевхасы яхут биринджи бир къач сёзлери айырылып, мундеридже къысмында шу серлевха яхут сёзлеринен китапта булунъан саифелери косьтериле.

6. Газета метинининъ ичинде берильген изаатларымыз:

И. К. — шекилинде бельгилене. Саифе ашагъысында берильген изаат ве анылатмаларымыз исе, ич бир тюрлю бельгиленмей.

7. Дженктен эвельки матбуат саифелеринде раст кельген базы муаллифлернинъ лагъаплары ве акъкъый сойадлары акъкъында айрыджа малюмат бериле.

8. Китапнынъ сонъунда эски матбуатымызда раст кельген базы анылапшымагъан сёзлернинъ элифбе сырасы иле изаатлары бериле.

Исмаил Асан-огълу Керим.

25.01.1997.

«ЕНЪИ ДЮНЬЯ» ГАЗЕТАСЫ

1920

(Бу сенеге айт тек эки номер сакъланып кьалгъан — *И. К.*)

Ноябрь 29

«Буржуй, къайда барасынъ?»
Юденичи сазгъа батырдыкъ,
Колчакны атын ольдюрдик,
Ат патлатып биз кирдик
Ярымада Къырымгъа.
Буржуй, къайда барасынъ?
Сабан салдыкъ джуртунъа!
Алдатма бизни, буржуй-бей,
Биз балачыкъ дегильмиз
Сачмалады Антанта
Шимди догъар кунюмиз.

(С.Идрисов)

1921

(Бу сененинъ ич бир номери сакъланмагъан — *И. К.*)

1922

Январь 22

Ачлыкъ-къапылы джеллят. (А.Ляtif-заде). (Кутюпханеде
бу сенеге айт газетанынъ ич бир номери сакъланмаса да,
Джемиль Сейдамегнинъ «Большевик ёлу» журналында
(1930, № 1, с. 55-56) басылгъан «Эдебият саамызгъа бир

назар» макъалесинде А.Ляtif-заденинъ мекюр шири мисаль этип кетирилип, «Енъи донья»дан алынъаны ве басылув тарихи косьтерильгени ичюн, бу ердеки маломатларгъа къоштыкъ. — *Н. К.*):

Дженк мейданы, джан базары. къан деръасы артындан
Тюз табанын кенъ-кенъ басып, хырсыздайын яшынып,
Козь коръмей къансыз джеллят уйге-ильге къашынып,
Джан алмагъа кельди юртнынъ баласындан. къартындан!
Агъувлы бир тумандайын сарды юртнынъ кокюни.
Тынч авада ерге яткъан тютюндайын джайылып.
Эр джигерни зеэрлей о... Нефес бите байылып,
Ер ынърана котералмай ач олпомнинъ юкюни.
Миллет уйи авдарыла темелниден. негизниден.
Ёкъмы кимсе, мыраяткъан юрткъа дирек тиреджек?!
Ёкъмы бир къол. олеяткъан халкъкъа ярдым береджек?!
Ёкъса миллет джан чекишип къара ерге киреджек!

1923

Апрель 19

Татар китапларыны бастырмакъ ичюн Къырым Меркезий Иджра Комитеси янындаки совет аппаратларыны татарлаштырув комиссиясы 16.000 (он алты бинъ) рубле верди. Акъмесджит маариф шубеси де 100.000 (юз бинъ) рубле верди. Бунларын бир къысмына Бекторенинъ «Сарф ве нахв» китаплары алынып дагъытылды. Бир къысмыны да Багъчасарайда къыраат китабы бастырмагъа верильди.

Апрель 21

Тюрк сахнасынынъ юбилейи. (Баку). Тюрк сахнасынынъ 50 (элл)-йыллыкъ юбилейи мунасебетиле культура хадимлерининъ тантаналы меджлиси оладжакъ, юбилей темашасы къоюладжакъ. Докладлар, мусахабелер ве клубларда, китапханелерде ве чоджукъ эвлеринде акъшамлар япыладжакътыр.

Майыс 5

Кырымда энг инкыляпчы марксист газетасы 1919 сенеси большевиклерин икинджи келишинде Субхи тарафындан чыккарылан «Еңги донья» газетасыдыр. Субхи аркадаш газета ве марксист нешпряты этрафында сагълам кутъделери топлая билъди ве о вакъыт сачмаламакъта олан кырымлылары айындырды. Бу девир кырымлыларда къутлу марксист-коммунист озеклерининг мейдана келе башладыгъы бир девирдир.

«Еңги донья» 1920 сенеси, большевиклер кельген сонъра, тефрар чыкъты. Бу вакъыт онынг башында ерли коммунистлерден Мамут Недим аркадаш тура ве темиз, саф курешни алып бара.

* * * * *

Кырымда яшлар матбуаты. (Б.Умеров). Кырымда яшлар матбуаты тарихини тепшергенде, бизим алдымызгъа эки девир чыкъа. Бирин 1917 сенесинден 1921 сенесине, икинджиси 1921-ден бу куне къадар.

Биринджи девирде яшларын озьлерине махсус басылып чыккан журнал ве газеталары олмайып, ялынъыз мектеплерде къол язысы иле чыккарылгъан журналларгъа раст келемиз. Бунлардан Багъчасарайда чыккан «Аркадаш» ве «Ёлдаш» журналлары, Кезлеведе чыккан «Янъы ой» журналлары акъкъында азгъана токъталайыкъ.

«Аркадаш» сабыкъ дарульмуаллимин талебеси, шимди «Яш къувет» яызджысы Мустафа Бекир тарафындан чыккарыла башланып 1921 сенеге къадар девам эткен сонъ, яызджыларнынг чокъусы шимди «Яш къувет» этрафына топланалар.

«Ёлдаш» журналы исе «Зынджырлы» талебелери тарафындан, Врангель зулумынынг энг къара вакъытында чыкъа башлап, 1920 сенесинде 5-6 номер чыккан сонъ токътала.

«Янъы ой» Кезлеве яшлары тарафындан девам иттирилип, яшлардан бир къысмы коммунист фыркъасына авушкъан сонъ, токъталып къала.

Экинджи девир Кырымда яш коммунистлер иттифагъы ячейкалары мейдангъа кестирилип, акъкъый инкыляпчы яшлыкъ матбуаты догъып башлагъан девир ола. Бу девирде

биринджи оларакъ 1921 сенеси комсомолшынъ I-нджи конференциясы итъаф олунуп «Бирлешинъи бутюн донъя генчлери!» лозунгы иле чыкъан «Тонгъуч»ны коремиз. Бу газета лозунгынъдан ве ичнидеки макъале ве пиарларындан анылашылгъанына коре, инкъилипчы комсомол яшлыгъы иле чокъ алып-береджеги олмаса да, о вакъыттаки тюрлю ерли фикирлеринен чыкъарылса керек.

... 1921 сенеси 30 ноябрьде «Егъи донъя» газетасына къошумджа оларакъ «Яш орду»нынъ биринджи номери чыкъа.

Июнь 14

25-йыллыкъ юбилей. Июньнынъ 17-де Къырымнынъ мухаррир эдилеринден Асан Сабри Айвазов аркъадашын 25-йыллыкъ юбилей байрамы япыладжакътыр. А.Сабри аркъадаш муаллим, мухаррир ве эдип оларакъ 25 йыл чалышмыш. Омюрининъ буюк бир къысмыны илъм, маариф ве эдебият ёлунда ипратмыштыр. Окъуйылджылары Сабри аркъадашын хаятыле таныш итмек ичюн онынъ къыскаджа терджиме-и-алыны бурала дерджи мунасип корьдик:

Асан Сабри Айвазов 1878 сенеси Алупкада факъыр бир аиледе догъмыштыр. Иптидаий тасилдини Алупка мектеп ве медресесинде корьмиштыр. Заман онынъ идадий мектеплеринден бирини икмалине мусанде итмемиштыр. Бунынъле берабер о, хъуз 25 яшында икен, Истанбула китмиш, (орада) шаир ве эдип Неджати-заде Абкерим-бектен эдебият ве базы тюрк оджаларындан тарих дерслери алмыштыр.

Сабри аркъадашы даа пек генч, 19 яшында икен, Алупкада муаллим оларакъ корпорыз. О ики шее буюк истидат косьтерипорды: муаллимлик ве мухаррирлик. Мютемадий бир сыйы ве гъайрети нетиджесинде икисине де мувафакъ олмыштыр. О эм муаллимлик, эм мухаррирлик япмыштыр.

Истанбул, Кавказия (матбуатында) ве «Терджиман» газетасында мютемадий макъалелер дердж итмиш. Ильмий, ичтимай бир такъым меселелери къозгъамыштыр. 1905 сенеси инкъилипчы мютакъып Къарасувда чыкъарылан

«Ветан хадими» газетасының сермухаррири олмыш. Решит Мехдиев иле тешрик мюсяйи идерек мезкур газетая рух вермиштир.

А.С.Айвазов аркъадаш чокъ дефалар чар укюметн тарафындан такып ве товкъиф олунмыштыр. 1913 сенеси А.С.Айвазов аркъадаш Багъчасарая келерек, «Терджиман» газетасының сермухаррирлиги вазифесини япмыш, газетая джан вермишти. С.Айвазовның матбуа бир такым эсерн вардыр: «Неден бу ала къалдыкъ», «Усул-и-тедрис», «Тайфун», «Хаят акъвам», «Эсарет къурбанлары», «Халаскъар бомба» (киби эсерлери) баштыджалардандыр. Алдыгъымыз маломата коре, С.Айвазов аркъадаш бу сене «Тюрк-татар дили ве эдебияты тарихи» намысе учъ къысымдан ибарет буюк бир китап язмакътадыр. Биринджи джылты икмаль олунмыш, дигерлерине де башламыштыр.

1917 сенеси инкъилябындан сонъра, «Миллет» газетасыле бир чокъ газеталарда мухаррирлик ве сиясий хаятта да иштирак итминштир. Хаяты бу тюрлерде Къурултай, Сулькевич укюметининъ Истанбулда мюмессиль сиясийси олмыш. Бир муддет Къурултай ренслиги вазифесинде булунмыш иди.

Бурада биз Сабри аркъадашын, чешит тюрлю долабларын, авантюраларын къурулдыгъы бир девирдеки, сиясий хаятындан бахс итмеги бош корнюрыз. Ве онынъ фааллиетини шу сёзлерге хуляса илпорыз: Сабри Айвазов энъ агъыр бир девирде джихалетге мубарезеде булунмыш, ильмий ве инъгисадий сааларда буюк гъайрет ве эмеклер сарф итмиш. Бугунинъ бир чокъ генчлериле муаллимлик япмыш ве татар къадынынның азатлыгъында чалышмыш бир муаллим, мухаррир ве эдиптир. Шимди С.Айвазов аркъадаш Къырым Меркезий Иджра Комитеси янындаки терджиме болюгинде серкятиплик вазифесини коръмектедир.

Июнь 19

25-йылдыкъ юбилей. Июнь 17 Акъмесджит Койполер эвинде С.Айвазовынъ 25-йылдыкъ эдебий ве муаллимлик хаятынынъ юбилейи япылды. Юбилей ачылып, онынъ хызметлери акъкъында учъ доклад олды. Сонъра Къырымнынъ базы шеър ве койлеринден, айрым шахслардан, маариф

хадимлери намындан ве джемаатлар адындан язылып йиберильтген телеграмм-мектюплер окъунды. Джемиетге хазыр булутималарын бир хайлиси тарафындан да тебрик олды. Окрутлардан да бираз адамлар вар иди. Керек алтын-кумюш (саат, сигара къутгусы, кумюш табакъ) бахшышларны назар итибаргъа алгъанда, ве керексе залдаки адамларгъа козь кездиргенде, юбилейге топлангъанлар пек «чубар» иди. Насыл да олса, Сабри Айвазовнынъ озь девиринде яптылгъы хызметлеринен миллет къарнысында бир мевкъи къазандыгъы инкяр идилемез. Табийдир ки, доннынъ адымындан бугуньки ишчи ве фукъаре койлюдер кутълеси о къадар мани да анъламады ве онынъ хызметини такъдир эткенлер арасында бир койлю булутмады.

Эбетге, бугуннинъ ишчи ве фукъаре койлюлери, сагълам яшлыгъы, комсомоллыгъы бу юбилейни япмыш олайдылар, онда алтын-кумюштен зияде кучь-къувет олур ве о байрам, диварлар арасында къадмаяракъ, бутюн сокъакълара дагъыпыр, табиятта биле яшарды. Бугунь исе, биз буны корьмеймиз. Айны заманда эр тепефрюстен истифаде идуп «къарт агъачлыкъ» мевкъине джан аткъанлар ве эфкъар-н-умумиелерини темсиль эткен «масса»лары къарнысында къол опытормеге ынтылгъанлар, бильминн олмалылар ки, ишчи ве фукъаре койлюлернинъ акъикъий векиллери Сабри Айвазовны тебрик идеркен, бир сиясий вахит къыяс оларакъ дегиль, белъки ильмий, эдебий бир хадим оларакъ такъдир иттилер.

Лякин базы бир сиясий «йигитчиклер» сагълам яшдыкъ акъынтысынынъ векиллери тарафындан Сабрининъ ильмий, эдебий хызметини, замана коре такъдир идемез сёзюни, бугунь бизни бус-бутюн такъдир идерлер косътермелери, фурсаттан истифаде иле, муптеля олдукълары хасталыкълары, къол опытормеге къаткъышмалары, эльбетте, къолайсызлыкътыр. Даа догърусы, башкъа бир саада сёйленген сёзни озь истеклерини уйдурмакътыр.

Коммунист партиясынынъ истеклери белли ачыкъ, къатгий оларакъ сёйленгендир.

Шуныпъле берабер, Айвазовнынъ 25-йыллыкъ заманына коре ильмий, эдебий хызметини такъдир иттигъимизи текрар идерек, башкъа акъикъий битараф аркъадашлары коммунист партиясы эди алгъында ишчи ве фукъаре койлю эфкъар умумнесини де темсиль итмеге чагъырамыз.

Июнь 26

Хайри аркъадаш Туркистанда. Былтыр къыш Хайри аркъадаш Москвагъа китмиш, андан да Европагъа китеджек иди. Факъат базы себеплерден долайы, Руснеде къалмагъа меджбур олгъан эди.

Бу дефа алдыгъымыз хабере коре, яш оюнджымыз Бухара ве Хивая, орадан да Туркистана китмиштир. Бухарада Хайри аркъадашны чокъ гузель къаршылап а.гъанлар. Яптыгъы концертлер буюк муваффакиетлерле биткен. Оюнджымыз шимдилек Туркистан шеэрлеринде концертлер вермектедир.

Июль 31

Ильяс Баба Бораганскийге юбилей. Ильяс баба Бораганский бундан 72 йыл эвельси Къырымда, Багъчасарайда, догъып, 15 яшларына къадар Къырым ичерсиндеки мектеп ве медреселерде окъугъан. Ондан сонъра Истанбулгъа кетип, анда да 7 (еди) йыл къадар ресим, нагъыш, оймаджылыкъ ве хуснихат санъатларыны тамамынен огренип, кенс де Къырымгъа къайткъан ве бу кунге къадар татар доньясында 50-йыллыкъ матбуат хызметинде тек башына тапшыгъан бир къарттыр. 1882 сенеси Къырымны терк этип Петербург шеэринс ките. Орадаки Буюк Пётр дарульфунуны янындаки шаркъ тиллери ве Шаркъны огренюв шубесине ве Академиясына тюрк тили муаллими олып кире. О араларда профессор аркъадашларынъ ярдымы саесинде ильк татар матбуасыны ача, 30-дан зияде эджнебий лисанларда китаплар, журналлар ве саире баса.

1917 сенеси инкъилябына къадар Петроград шеэринде чалыша, 1920 сенеси баикъырт Къызыл аскерлериле бирликте матбуасыны Стерли-Тамакъ шеэринс кочорип, озь матбуасы ичерсинде озю де ишчилик этип чалыша.

Озюнден яш аркъадашлары инкъиляп йылларында ишчи сыныфкъа, онынъ шуралар идаресине терс бакъып иштен къачсалар да, онларын арасында 72 яшлыкъ къарт алында тек башына бир озю чыкып, мазлум, факъыр халкълар файдасына чалыша. Кузь ичерилеринде 72 яшлыкъ пролетар досту олгъан къартын- 50-йыллыкъ матбуат хызмети шерифине юбилейи япыладжакътыр.

Август 9

Бизде театро. (А.Хали). Бизде татар театросынынъ 20–25 йыллыкъ тарихи бардыр. Эр шейде онъ аякъ олан Багъчасарай – татар театросынынъ догъдугъы ердир. О вакъытларын зиялылары, медресе къл сыйтсеи джедитчилери, «татарский школа»да окъуян яшлар бу иши майдана кетирелер.

Ильк дефалары оглерине кельмесеи бала биле къаймай, котек биле ашайлар. Вакъытлы бир авескарлар девирининъ келлиши гузель, ара-сыра къойдукълары акънамлар, эгленджелерден ибарет бу театро келиши гузель девам идерди.

Бизде 1905 сенесинден сонъра эдебий акъшамлар, театролар бир даа джанланды. Багъчасарайын тышында, Кырымын башкъа ерлеринде де театро ильмий ёл алды. Факъат театролара келиш халкъ табакъаларыны чекмек мумкюн оламазды.

1917 сенесинден сонъра театролар ве эдебий акъшамлар буюк ёл алды. Багъчасарайын истидатлы яшлары даимий бир труппа биле тешкиль иттилер. Акъмесджитте исе, даимий бир труппа майдана кельди. Бундан сонъра эдебий акъшамлар, эгленджелер ялыныз шеърлерге дегиль, койлере къадар кете, халкълары джелъп эте. Акъмесджитте татар Укумет театросы майдана келе. Багъчасарай, Кезлеве, Ялга ве Алупкада да бойле ола. НЭП девиринде бутларын чокъусы даимий олмакътан вазгече. Акъмесджитте кечен сенее къадар яры оло, яры тири алда девам иден труппа не иди?

Буну гузель ве эгленджели вакъыт кечирмек, зевкъ алмакъ истесеи, факъат эр вакъыт юреги буланып къайтан сейирджилерден сормалыдыр. Шимди биз Маариф Комиссарлыгъынынъ яныи бир тешеббюснини коремиз. О да Укумет татар театросыны драм труппа ве студиясыны майдана кетирмек ишидир.

Бунъа киришилди. Эр тюрлю азырлыкълар япылды. Къазан, Кавказ, Туркистанда артистлик, режиссёрлыкъ япан Сара ве Джеял Байкин аркъадашлар джелъп олундыкълары киби, къырымтатар шеранети иле пек якъындан таныш олан профессор Строганов аркъадаш да чагъырылды. Кырымдаки бутюн истидатлы аркъадашлар топланаджакъ ве адам акъылы бир театро майдана

кетириледжектир. Бу труппанын там байрамын икинджи куню яптыгы акышам, ойнадыгы «Турмуш оюн дугуль» киби къартлары яшарткъан илядж пьесалар бизге умидимизи жанландырмакътадырлар. Труппа Къырымын бир чокь ерлерини кезеджек ве театро вереджектир. Ве бутюн Къырым ичюн мектеп вазифесини кореджектир.

Биз Маариф Комиссарлыгынын бу тешеббюсини алгышларыз. Мувафакъиетлер истериз.

Октябрь 4

Къырымтатарларында театро хаяты. (А. Одабаш). 1917 инкъилябындан берли Къырымда татарлар арасында театро ишлерини тирильтмек, эдебий бир сахна яратмакъ ичюн бир чокь дефалар тешеббюслер олтъан эди. 1921 сенесинде Акъмесджитте Халкъ Маариф Комиссарлыгы татар шубеси янында бир театроджылык мектеби ачылмыш ве татар труппасы тешкиль олунмыш исе де, биринджи бу хусустаки маддий джистин зайыфлыгындан, икинджи де бойле бир тешеббюси мейдана кетиреджек азырланмыш ишчилеринин олмамасындан, учонджиде, ве энъ зияде эмнетли оларакъ, сахна эдебиятынын факъырлыгындан долайы, бутюн бу тешеббюслер эп негиджесиз къала кельмекте иди. Бу сене Маариф идареси тарафындан къырымтатарлары арасында сахна меселесини тирильтмек ичюн олдукъча эмнетли бир пара айырылмыш ве бу иште чалышаджакъ адамлар чагъырылмыштыр. Биринджи де, бутюн Къырымдан сахна ишлеринде энъ зияде лаякъатлы ве истидатлы аркъадашлар чагъырыларакъ, онлардан бир труппа япыладжакъ ве рус драма студиясы янында татар болгои ачыладжакътыр. Труппанын башында Къырымда эскиден берли сахна ишлериле пек якъындан алякъадар олтъан Джелял Меинов ве къазан татарларындан сахна мектеби исмать итмиш Байкин аркъадашлар чагъырылмыштыр. Труппагъа эр округдан бирер яки икшер аркъадаш чагъырыладжакътыр. Кеченлерде топлашмыш олан Маариф Комиссарлыгы татар месуль ишчилери топлашувунда округлардан шу аркъадашлар козьге алынмыштыр:

1) Умер Феми Ипчи, 2) Асан Чергеев, 3) Эмине Челебиева, 4) Айше Тайганская ве иляхри. Бунлардан

башкъа бу меселе иле алякъадар олгъан бутюн аркъадашлар округдаки истидат ве теджрибелли сахна ишчилерини Маариф Комиссарлыгъы татар шубесине бильдирилсерсе, интихап эснасында онлар да назар итибаргъа алыныр иди. Труппа шимдилик он кишилиик оларакъ тешикиль олунаджакъ ве онынъ бутюн эсналары темиш олунаджакътыр. Оюн, балет ишлерини идаре итмек ичюн Хайри Эмир-заде аркъадаш чагъырыладжакътыр.

Сахнаны юксельтмек ичюн труппадан башкъа асыл ве энъ биринджи оларакъ сахна эдебияты да азырламакъ керек олгъанындан Маариф Комиссарлыгъы бу хусуста бутюн татар языджылары арасында конкурс (рекъабет) иляш илдежек ве къырымтатар яшавынынъ козьге чарпкъан мусбет ве менфий бир чокъ джиттлерини козьге алып сахна эдебияты мейдангъа кетирмеге тешивикъ илдежектир. Конкурс шартлары якъында газеталар вастасыле иляш олунаджакътыр. Языджи аркъадашлар бу хусуста шимдиден азырлана билдирлер. Энъ зияде истенильген эсерлер: комедия, драма ве оперетталардыр. Бунлар халкъ тарафындан анылашыладжакъ ортаджа бир шивенен язылмакъ керектир. Къырымтатар сахнасыны юксельтмек ишинде амелий косьтерюв ве тюшонджелери олгъан аркъадашларнынъ Маариф Комиссарлыгъы татар шубесине язмаларыны риджа идериш.

Декабрь 5

Театр хаятымыздан. (О.Акъчокъракълы). Къырымда ильк оларакъ авескъярлар тарафындан башланмыш театро ишини бугунъ джиддий бир ёла къоюлдыгъыны корьмекдейиз. Бундан 22 сене эвельси, Багъчасарайда ильк татар сахнасы тесис олундыкъта, къыз роллерини эркеклере яптырмакъ сюретиле ише киришилди иди. О вакъытлар татар къызынынъ сахная чыкъмасы бир тарафта турсун, театро сейирине вармасы да къолайсызлыкъ сайылыр иди. Даа илери китеджек олсакъ, эркеклерден де ойле эли-башлы татар адамынынъ театроя вармасы, джемаат арасында пек бегениледжек аллардан сайылмазды. Шу дереджеге етти ки, бундан 30-40 сене эвельси пиво сатан «чуфут эвлерине» вармакъ яки бу зонада ятып ичмек бир татар буржуасы ичюн пек айып сайылмадыгъы алда, татар

дилинде япылан бир театроя вармакъ джемаат арасында козьден тюшмее, мыйыкъ тюбюнден кулыкое огърамай себеп ола билирди. Комедияларгъа бармакъ исе, анджакъ «фармазонларгъа ярашкъан шей» сайылырды. Театроньпъ хаят кузгыюси олдугъы, башкъа миллетлерин театроя бойле бакътыгъы хаяты гъайры миллетлер афтада бир дефа аилеси иле варыр, театроя вармайы озюне лязим бир шей сайдыгъы, бизим ичюн я анылашылмаз, я анылашылса да «варсын не япса, япсынлар, онлара бакъып беним де чарпылмагъа вакъытым ёкъ» — тарзында анылашылдырды.

Тюрк-татар дилинде сахна къурмакъ иши оларакъ Кырымда башланса да, ондан кечъ башлаян къазанлылар ве бакулылар санъатын бу джиэтини, kitapчылыкъ ве газетаджылыкъта олдугъы киби, Кырымдан чокъ илерие котюрдиклери инжар олунмаз... (Макъаленинъ девамы умумен «Аршын-мал алан» спектакли акъкъында. — И. К.).

Декабрь 19

Бизде имля меселесн. (У.Ипчи). Бу хусуста баягъы язылды, эм бу меселе чокътан берли матбуат санфелеринде, сийрек-сепелек олса да, корюнип келе. Чюнки меселе пек джиддий эм эмиетли. Табий, мында энъ зияде козьге алынып эмиет бериледжек нокъта, окъув ве язувны енгиллештирювдир. Эски имлянен балагъа окъумакъ, язмакъ анджакъ бир йылда — о да оджанынъ усул-итдристеки муваффакъиетине бакъып огретиле биле. Буны бир кенаргъа ташлайыкъ. Пек гузель бала йылда окъумакъ, язмакъны бир дереджеге къадар огренди. Аджеба, шу бала къолуна тюшкен бир kitapны тутулмай окъуп олурмы? Бу мумкюн дегиль...

1924

Январь 6

Тиль ве имля. (У.Ипчи). Тиллер кунъ-кунъден яны сёзлернен зенгинлешип байып туралар. Бу табий, бутюн тиллерге хас. Месея, ильм ве фен, ондан сонъ омюр кунъ-

куньден япгылашкѡан ве кунь-куньден янѡы сѣзлерге олгѡан ихтиядж арткѡан. Бугунь инкѡиляпнынѡ тесиринен русча байымадымы? Инкѡиляп сѣзюни меним бабам ич де эшитмеген эм бу сѣзлер онѡа коре кемегенлер де. Амма бугунь яшагѡан «мен» бу сѣзлерни пек яхшы анѡлайым ве бунларгѡа пек буюк ихтияджым бар. «Коммунизма» сѣзюни меним олгѡен деделерим анѡлар экенлерми? Ич. Амма «мен» буны анѡлайым, эм бу янѡы сѣз меним козь огюмде янѡы дюньялар ачып бере. Мен бу сѣзни кѡуланмагѡа ве сѣйлемеге меджбурым. Чюнки хаят озю бу сѣзге ынтылып тура...

Январь 9

Сейт Абдулла Озенбашлы. (1867 — 1924). (О.Зеки).
Январь 6-сында Акѡмесджитте апансыздан Сейт Абдулла эфенди Озенбашлы 57 яшында олдугѡы алда вефат итмиштир. О, бизим кечен асырын 90-сенелеринде корюлен хадимлеринден, интеллигентлеринден бири, белѡки биринджиси иди. Ич бир мектеп корьмеден, озь башына чалышмыш русча ве ехуиджес кенди башына огренмиштир. Кер динджилигин, консерваторлыгыгѡы энѡ кѡюю вакытгында кендисини саран мухите протест ятмыш. О вакытын белли буржуяларындан Аджы-Абдулла эфендининѡ янында приказчик икен, хурнетине олан теджавузы кѡбул идемерек, иштен чекильмиш ве озь башына чалышмыштыр.

Сейт Абдулла эфенди бизим эдебиат тарихинде мухимер тутар. Онынѡ «Оладжагѡа чаре олмаз» нам эсери дефаларджа ойналмыш ве кендиси де иштирак итмиштир. Онынѡ бир такѡым шиирлери де вардыр. Бир вакытлар ильк дефа оларакѡ атеистлер. кружогыны мейдана кетирмиш, бу хусуста бир чокѡ шиирлер язмыштыр. Аилесине ве балаларына бабаларыннынѡ олюминден долайы сабыр истермиз.

Январь 11

Сейт Абдулла Озенбашлы ким иди? (О.Акѡчокѡракѡлы).
Ишбу январь 6-иджы куню вефат иден Сейт Абдулла Озенбашлы кѡырымтатарларнынѡ уянув девирининѡ ильк куньлеринде чалышанлардан бириси иди. 1880-90

сенелерини кырымтатарларнын уянув девирининь башлангычы саймакъ мумкюндир. Бир тарафтан «Терджиман» чыкъа, усул-и-джедит узьре мектеплер ачыла, эски усул медреселерининь исляхына ёллар кьоюла, генч татарлар русча окъумая япышалар, аз-чокъ русча биленлер русча газеталар алдырып окъуйлар эхвал-и-алемден хабердар олалар. О асырларда Авропада төреен, джанланан социализм джереяны керек рус ве керек тюрк газеталары вастасыле Кырымгъа акс иде.

Бир тарафтан Русиеде, Икинджи Александр заманнынъ реформалары, дигер тарафтан Тюркиеде мешрутиет къавгъалары кырымтатары арасында енги догъан уфакъ бир джемиетчик арасында хаберсиз, тесирсиз къалмай. Мухите тенкъит назарыле бакъанлар, джемиетлерде, къавеханелерде сербест ве бу мумкюн олмаян ерлерде къапалы оларакъ, йине де сербест лаф итмее авесдилер чыкъа.

О девирлерде Кырымнынъ башкъа ерлеринде татарын эхвал-и-рухнеси не алда ве не дереджеде булундыгъындан маломат ёкъ. Лякин Багъчасарая келиндже, бу асырларда андаки «Авропа» къавеханеси бир енги фикирлер клубу шекилини ала. Анда эр кунъ сагъларын чарпышмасы ола. Ниает, бунлар арасында энъ сол бир фыркъачыкъ айырылып «Чубукъчы» къавеханесини авушалар. Яшча отекилерден даа генч олан бу табакъа арасында мерхумлы Боданинский, Ахмет Нуреддин, Мехметшах Акъчурин, Пычкачы Муртаза ве гъайрылар иле Сеит Ибраим ве Сеит Абдулла Озенбашлылар да булуналар.

Бунлар озь джемиетлеринде бильдиклерине коре, маддиондан, табишондан, дарвинизмден, социализмден, иштиракшондан бахс идипорлар. Кенардан бакъкъан халкъ бунлара «фармазонлар, динсизлер» адыны такъа. Йине о вакъытлар Истанбулда мешрутиете иттиги емини бозып, илк меджлис мебусаны къапатан Абдуль Хамиди эндирмек тешеббюсинде булунан фыркъа менсюпларындан кырымлы къарт инкъиляпчы Асан Нурининъ (ерли халкъ онъа «Асан Юрги»-дирлерди) ара-сыра Багъчасарая келип-китмеси генчлер фыркъасыны джанландыра иди.

Багъчасарайда мешхур зенгин Аджы Абдулланынъ тиджаретханесинде дефтерджи хызметинде булунан Сеит Абдулла Озенбашлы кендисининъ урбасыны, тырашыны ве даа бильмем несини шериат зан иттиги таассуп

къалыпларына төкмек истен Аджынын миллионларыны быракып, озь башына яшамая башлады.

Сент Абдулла Озенбашлы Аджы Абдулланын хызметинде булундыгы эснада, Аджынын этрафыны сармыш бир чокь далкъавукь моллаларын къурунтыларыны, бошлукларыны коре-коре онлара къаршы онда бир протест фикири уяна. Бурада сөйлемек лязимдир ки, Сент Абдулла Озенбашлы генчлигинде, атта Усеин эфендиде язы огренмектен башкъа, мукеммель бир мектеп корьмедиги алда, озь башына русча ве тюркче, арабча ве иранджа огренмиш худаинабит бир татар иди. Тюркче шиир язар, нагъыш орьнек чыкъарыр, гузель язы язар истидатлы бир киши иди. Шаркъ музыкасында да махарети вар иди.

Ильк шиирлери исе шерие япан, етим малы йиен, татарын догъгъанында, ольгенинде башы уджуна анджакь «алим» къурунтысы иле чёксен нефисхор моллалара къаршы протест иле башлады. Юзден зияде шиир язып, адыны «Фонограф хакъайыкъ» («Акъыкъат сени» — *И. К.*) къойдугъы диваннын бир чокь ерлери эски цензура тарафындан бозулып кельмиш ве басыламайып къалгъан иди.

Къырымтатары арасында ильк оларакь театро эсери язан Сент Абдулла Озенбашлы дирсек, янълыш олмаз. 1900 сенеси Багъчасарайда ильк театро сахнасы къурулдыгы вакыт ойналан ерлн эсерлерден бириси ве илькиси Сент Абдулла Озенбашлынын «Оладжагъа чаре олмаз» намындаки эсери иди. Бу эсерде татарын эр шее кёр-кёруна инандыгы, такъдире тиль багълаяракь месуль къалдыгы косьтерильмек узьре истениле иди. Бу эсер ойналдыгы вакыт, Сент Абдулла Озенбашлы кендиси де оюнда иштирак итти. Бир тарафтан эсерин ойналмасы, дигер тарафтан бунда Сент Абдулла Озенбашлынын кендисинин де къадын оларакь сахная чыкъмасы, о вакыт эски фикирлилерни бус-бутюн шашыртты. Мухаррир ве артист Сент Абдулла нидже сөгюшлере огърады, узерине лянетлер, кахрелер ягъдырылды.

Сент Абдулла Озенбашлы бир къач сенелер «Терджиман» газетасында да чалышты. Онда онын къалемиле язылан татарын икътисадий, ичтимаий хаятына даир макъалелер ве шиирлер корюлди. 1902 сенеси къырымтатарынын Тюркиее кочьмек меселеси Озенбаш-

лыя кескин бир шиир яздырды. Татарын эскиден бильдиги ве земане уймадгыындан кеттикче сёидоги саньатлардан фаиде олмаяджагыны корен Озенбашлы, татары еңги саньатларда тешвикъ итмек макъсадыле Багъчасарайда ильк оларакъ татар терзиханеси ачмьш иди. Сеит Абдулла Озенбашлынынъ хаятында дикъкъат олунаджакъ бир шей даа вар исе, о да огълу иле кызыны мунтазам сюретте окъутмасыдыр. Бу иштен оны ич бир тюрло мушкюлят алакъоямады. Энь мухтадж куньлеринде биле балаларынынъ тербиесининъ чарелерини булды. Татарларда кызыны Истанбула махсус тасиль ичтон ильк ёлтаян Озенбашлыдыр — демек мумкюндир. Истанбулда тюркче, Кырымда русча идадие тахсиль корен кызы, дарульфунунда тахсильде ве огълу исе, дарульфунуннынъ тыббие шубесини битирип доктор унваныны алмьш ве бугунъ Тотайкой тербие техникумы мудири булунмакътадыр.

Озенбашлынынъ бу бала тербиеси меселесинде зевджесининъ де ярдымы олдугъы инкъяр олунмаз, зира эскиден татар хаятында балаларын алы, алельхусус кызыларын окъумамасында аналарын не къадар фена тесири олдугъы белли бир шейдир.

Иште, татарын эдебий ве ичтимайи хаятында мешакъатлы адымлары атанлардан бириси олан мазлум халкъ шайри Сеит Абдулла Озенбашлынынъ хаяты ве фаалieti бу сюретте кечмиштир.

Январь 16

Бизде тиль меселеси. (Умер Ипчи). Кырымда чокътан берли эдебий тиль акъкъында язылып келе. Фекъат даа бир къараргъа келингени ёкъ. Чюнки бу меселе бутюн ортагъа чыкъмады. Мында эр кес озъ бильдигиндже ките. Месея, «Яш къувет» ерли шивеге якъын, «Еңги донья» ачыкъ тюркче, «Яңы Чолпан» арабчалы тюркче жылалар. Мектеплерининъ базысында ерли Кырым шивесинде, базысында тюркче оларакъ дерс кечириле. Газетке бир макъале, бир хабер яздажакъ киши тюркчеми, татарджами яздажакъыны бильмей. Тек бу бирлик (Шевкъи Бекторе мустесна олмакъ узьре, чюнки бир шиирини тюркче, дигерини татарджа яза) Кырымнынъ яш шайрлеринде

корюле. Тек онлар кырымтатар шивесинде язалар. Эм аслыда тиллерге янъы бир джерьян берип, оны табий ёлуна салмакъта шаирлернинъ буюк роллери бардыр.

Алынъыз русларнынъ Пушкин, Лермонтовларыны, къазантатарларынынъ Токъай, Дердуменд, Алимджан Ибрагимовларыны, тюрклернинъ Мехмет Эминлерини де, бакъынъыз, бу шаирлернинъ тильни табий ёлуна салмакъта роллери бармы, ёкъмы? Табий, бар.

Токъай ве башкъалары къазанджаны тюркчеден айырып къазанлаштырдылар. Мехмет Эмин тюркчени араб ве аджем тесиринден къурттармагъа чалыша. Пушкин ве башкъалары да русчаны къабалыкътан къуртарып назиклештирдилер ве бугунъ Лятиф-заде, Чергеев, атта ольген Челебиджихан ве мектеп сыраларында окъугъан ярыннынъ шаирлери бизге ёл косътерип туралар — «Бизим язма тилимиз, сёйлеген тилимиз олмалыдыр!» — дийлер. Бу бир. Экинджиси — бир халкънынъ язма (эдебий) тили о халкънынъ агъызындан ве халкъ эдебиятындан алыныр. Чюнки халкъ озъ тилини анълар ве озъ характериңде язылгъан эсерлеринден зевкъланыр. Тевфикъ Фикрет ве Абдульхакъ Хамит ве онларнынъ талелелерининъ эсерлери чокъ эдибана тесири ве маналы, лякин о эсерлерни ким окъуй, ким анълай? Ялынъыз тюрк зиялылары анълай, дегильми? Албу ки, язылгъан эсерлер бутюн тюрк халкъы окъусын — деп язылгъанда ... не ичюн окъумай, анъламайлар? Чюнки о шаирлер, о эдиплернинъ язгъан эсерлерининъ тили тюркчеден зияде арабча ве фарсиджеге якъын.

Фикретлерни, Хамитлерни анъламакъчюн мутлакъа арабча ве фарсидже гузель этип бильмек, даа догърусы халкъны Хамит ве Фикрет дереджелерине котермек керек. Бу шаирлернинъ эсерлери бинъ яхут эки бинъ нусха басылгъаны алда дагъылып битмейлер. Албу ки, Мехмет Эминнинъ эсерлери он бинълердже нусха басыла ве етмей биле. Аджеба, бу неден? Чюнки Мехмет Эминни бутюн тюрк халкъы анълай. Чюнки Мехмет Эмин тюрк халкънынъ озю сёйлеген тилинен яза.

Бир де (язма тилининъ темели халкъ эдебиятындандыр) деген эдим. Ве ойле олмакъ керек, ве халкъ эдебияты, халкънынъ юрегинде къайнап чыкъкъан зевкъыны, тесирини озъ тилинен айткъан, факъат кягъыткъа язылмагъан эсерлерден башкъа бир шей дегильдир.

Халкъ эдебияты тильдже, характердже халкъкъа о къадар якъын ки, халкъ андан олгъан тесирини, зевкъыны не Хамитнинъ, не де Фикретнинъ ве не де Мехмет Эминлернинъ донья дигер эсерлеринден алып оламаз.

Къара денъиз ёл берсе де. кядай, ялдамай кечмем,
Сен къара топракъ япынмай, кядай, мен вазгечмем;

Къыналы пармакъ, джез тырнакъ, алтын оймакъ
Сенинъ татлы тилинъе олурмы тоймакъ;

Къарагъа къара ярашмаз шерт болмаса.
Тевекель йигит ах-демез дерт болмаса.

Сейленъиз бакъайым, бу бейитлер къадар ачыкътилли ве халкънынъ леззет, зевкъыны анълатаджакъ бир бейитни юкъарыда сайгъан шаирлерден тапармы экенсинъиз? Сиз бунларгъа ашыкъа недир, билем недир — дерсинъиз. Пек яхшы, бу ойле олсун. Я халкънынъ озъ эдебияты ичинден догъгъан Лятиф-заденинъ «Ахыр заман къушу», «Тюш» ве башкъаларыны окъуныыз. Халкъ не дер? Анълар, зевкъланыр ве озюнинъ яшагъан девирини дуяр да ах чекмезми?

Язма тиль не ичюн керек? Кимге керек? Беш-он дане Истанбулда окъуп къайткъан зиялыларгъамы, ёкъса, бутюн халкъкъамы? Табий, бутюн халкъкъа, дегильми?!

Бизге тиль, башта бала тербиеси ичюн керек. Сонъ усул-и-педагожи, яни тербне ильми, баланынъ озю анълагъан, ана тилинен тербне олунмасыны истей. Балагъа айтылгъан бир сёз, оны анълайджакъ тилинен айтылмалы. Къолуна окъулмакъчюн берильген дерслик, озъ тилинен язылгъан олмалы. Онга анълашылгъан, сёйленген бир масал озъ тилинен анълатылмалы.

Татар баласынынъ къолуна ич бир вакъыт «Анадолу яврусы» ве бунынъ киби башкъа бир дерслик берильмемели. Чюнки о оны анъламаз. Беринъиз Чатыртавлынынъ «Ана», «Баба» пьесин, «Яз», «Къыш» шиирчиклерини де, бакъынъыз. Бала бунларын ойле бир зевкълы окъур ки, сиз де шашарсынъыз.

Бу, бутюн башкъа дерслерде бойле олмалы. Эгер биз кене эвельки киби мектеплеримизге тюрк къыраатлары, тюрк сарфлары ве я тюрк тили сокъаджакъ олсакъ, пек

яхшы билнимип олсун, ич бир нетидже эльде этемез ве, шимдиге къадар олгъаны киби, балаларны папагъан-лъкътан къуртарамаз.

Февраль 8

1888 сенесинде Петербургда Ильмий Академиясынынъ буюрмасы иле Академиянынъ матбаасында «Меджмуа», яни Кырымдаки къараимлер арасында къулланылгъан масаллар, икяелер, тапмаджалар, текерлемелер, тюркюлер басылгъан эди. Самойлович аркъадашын сёзлерине коре, бу меджмуада булунан шейлернинъ чокъусы татар халкъындан алынмыш олса керек... (И.Кая).

Февраль 13

Февраль 8-де татар Укюмет театросында къарт артист Айше Тайганская аркъадашын бенефиси олды. «Башмагъым» пьесы ойналды. Айше аркъадаш озюнинъ севген роллеринден бириси олгъан «Джихан» ролони алмыш. Керек аркъадашлары ве керексе сейирге келен джемаат, артисти алгъышларле къаршыладылар. Тебрик мектюплери окъулды, артистка бахшышлар берилди.

Февраль 15

Язы меселеси. (Умер Ипчи).

I.

Язы меселесининъ тильге, музакерге тюшкенине ве бу акъта язылгъанына мен пек къуванам, чонки бу меселе чезилгени киби, бизде имля, тиль ве эдебият меселелери бирден чезилип китеджек. Ве о вакъыт биз окъув окъутувдаки къолайсызлыкълардан къуртулып бугуньки эскилигимизни ташлайджакъ, огге догъру китеджекмиз. Язы меселесинде учь тюрлю джерьян бар:

Бир — тамамиле эскиликте, яни бугуньки алда къалув;

Экинджиси — гъарп харфлерининъ татарджагъа керекмесгенлерини ташлап, шекиллерини бирге тюшюрюв. Яни къазанлыларгъа ошатув.

Учюнджиси де-араб харфлерини бус-бутюн ташлап латин харфлерини къабул этюв.

Биз биринджиде къаламаймыз, чонки биринджиде къалмакъ, «эски хамам, эски тас» къалмакъ-демек. Бу мумкюн дегиль! Чюнки эски язы, эски имлянен къалув бизни кене эскиликке чекеджек, кене окъув окъутувда эвельки къыйынлыкълар тобюнде къаладжакъмыз.

Экинджи ве учюнджи джерьянлар бири-бирининъ пек аксине олгъанындан, бу меселени ялынъыз бунъа багълай ве буну, эльден кельгени къадар, чезмеге тырышаджакъмыз. Мен бир оджа олгъанымчюн, башта араб харфлеринен латин харфлерининъ ангисининъ окъув ве окъутувда даа енгиль, даа къолай олгъаныны тешкереджегим. Латин харфлери бир сесни дёрт шекильде косътерелер. Башта язылгъан буюк сес, башта басылгъан буюк сес, орта ве сонъларда язылгъан кучюк сес, басылгъан кучюк сес.

Ама арабчада бу сесни ялынъыз бир шекильнен косътермек мумкюн. Нитеким, къазанлылар бунъа догъру кителер. Шимди озюньиз джевап беринъиз: татарджа олгъан отуз дёрт сесни балагъа 136 шекильдеми, ёкъса 36 шекильдеми огретмек къолай? Табий, 36 шекильде, дегильми?! Мадамки бойле, демек мында араб харфлери къазаналар. Сонъ дийлер ки, араб харфлеринде («те», «йе», «зе», «фе») ве башкъалары бири-бирине ошайлар да, балагъа танытувда кучюлюк догъуралар. Я Кавказиянынъ къабул эткен латин харфлеринде («фе», «бе», «о» — (оракъ); «о» — (сёз) «нъ» — сеслери бир бирине ошамаймы? Эм бунлар араб сеслеринден даа къалабалыкъ дегильми?

Араб харфлерини язмакъ, окъумакъ ве бири-биринден айырмакъ латинджеден пек чокъ керелер енгиль олгъаны киби окъув окъутуву да ойле къолайдыр. Латин харфлерини халкъкъа къабул эттирюв чекиледжек заметлерини, бош кечеджек вакъытларыны масрафларыны саймайып, мен догърудан-догъру башкъа тюрлю якъларына кечем.

2.

Исляхат ве инкъиляпта атыладжакъ эр адым тюшюнилип тешкерилип атылмалы. Ёкъса инкъиляп япам-деп аппадакътан ортагъа атылсанъ, ич бир шей япамазсынъ. Бу кулончтир. Араб харфлерининъ тарихий эмиедини ким

инкяр этер? Бунынъчон мутлакъа я джайль яхут да сагъыр, кёр бир шей олмакъ керек...

Шаркъта эдебият намына не де олса, бутюн араб харфлеринен язылгъандырлар. Бутюн дюнья эдебиятында, нефис санъатында пек юксек бир ер туткъан иранлы Хафиз Ширази, Саади, Умер Хайям, тюрк Фузули ве бугунъге къадар кельген бутюн тюрк-татар, араб, аджем шаирлери эдиплери, философ, профессорлары кене бугунъ рус эдебиятынен ян-янаша тургъан къазан эдебияты ве башкъалар араб харфлеринен язылмагъанлармы? Бунларын ич де эмиетлери ёкъмы? Бунлар тарихий эмиет дегиль де, недир? Догъру, биз не аджем, не де арабмыз, лякин шаркълы олгъанымыз унутылмасын. Шаркъ эдебиятыны кечкенде, онынъ тарихини, характериини ве девирлерини тешкергенде, бизге мутлакъа юкъарыда сайылгъан халкълар ве онларнынъ эдил, шаир, философларынынъ эсерлерини бильмек, огренмек керек. Бунлар да араб харфлеринен язылгъанлар. Иште бунъа тарихий эмиет дерлер.

Эгер меселеге аркъадашлар киби усттен бакъаджакъ олсакъ, не ичон мутлакъа латин харфлерини къабул этемиз? Биз не инглизлернен не франсызларнен ве не де башкъаларнен яшаймыз. Бизнен къардашлашкъан бир Русие бар. Эм русчаны эпимиз мектеп балаларына баргъанджек билемиз. Рус харфлери етишмезми? Латинджеде етеми? Русчагъа да, латин харфлерине арттыргъандай янъыларны арттырсакъ, ясасакъ не олур? Эм бу вакъыт биз эки мушкюльни бир кереден чезген олур эдик, дегильми? Биз буны келеджекке ташлаймыз. Буны келеджек насыл чезеджек. Келеджекте, бельки бутюн дюнья бир тюрк янъы харфлер къабул этерлер, бельки келеджекте дюнья юзюнде интернационаллашкъан бир тиль къулланырлар. Ама биз бугунъ башкъамыз ве бугунъ яшагъан («бизлерин») вазифеси халкъны пек къыска ве пек къолай ёлларнен тюшкен чукъурындан чыкъарувдыр.

3.

Айды, аркъадашларын дегенидай, Къырымда латин харфлерини къабул этсин. Бутюн кучълуклерине, къолайсызлыкъларына къатлансын, тарихий эмиети де бир кенаргъа ташласын. Янъгъыз озю не япаджакъ? Кавказ

да бар-дийсизми? Бизим Кавказнен не мунасебетимиз бар? Кавказ әдебиятындан озюмизге керек олгъан файданы алып оладжакъмызмы? Барсын, тюрклер де (затен меселени Кавказдан эвель тюрклер къозгъагъан эди) Кавказгъа къошулып латин харфлерини къабул этсин. Я Тюркие бизге керек олгъан файданы берип оладжакъмы? Башта бир тюркчени халкъ, атта оджаларымыз кереги киби анъламайлар. Экинджицен, тюрклернен бизим шимдиден сонъ эвельки киби мунасебетимиз олурмы? Тюркие бизге не берип? Беш-он сарыкълы оджанен беш-он зиялы, дегильми? Эм затен тюрклернинъ «Гуль Баба»сыны ве бунынъ киби бир къач эсерлеринден башкъа Кырым несини окъуп, анълап олды? Догъру, эски девирлерде ильми-халлар, теджвитлер, медресе китаплары Тюркиден алына эди. Лякин шимди буларгъа аджет къалдымы?

Эм биз ичтиманий, икътисадий ве сиясий омюрлерде тюрклерден айыры дегильмизми? Онынъ буржуйлыкъ темеллерине салынгъан мектеплеринден, буржуа миллетчилер рухлу ве франсыз буржуазиясы мухаррирлерини такълит этип языгъан янъы әдебиятындан бизге не беклемек мумкюн? Ич бир шей, дегильми? Иште, бу да бойле дегиль, кавказлылар, атта тюрклер биле латин харфлерини къабул этселер, биз кене оны къабул этмеймиз.

4.

Мен кечкен макъалелеримде «язы ве имляны къазанлыларгъа ошатайыкъ»-деген эдим. Биз анджакъ буны бойле япмакънен озюмизнинъ әдебияткъа олгъан ихтияджымызны бильдире билемиз. Кырым шивеси ве тили къалгъан бутюн тюрк-татар шивелеринде къазан татарджагъа якъын олгъаны киби ичтиманий, икътисадий ве 'сиясий омюрде де онларнен бир ёл тутып кетемиз. Адетлер, характерлер де бир. Месея: Токъай яшагъан девирде тюрк шаирлеринден зияде Токъайны севип окъуй эдик. Озюмизнинъ рухумызгъа азыкъ этип Токъай шиирлерини юта, ондан леззетлене, о бизге тесир эте ве озъ къайгы-къасеветимизни онынъ шиирлеринде йырлай эдик. Ничюн? Чюнки биз Къазаннен берабер яшадькъ, Къазаннен берабер ханлар ве чарлар истипдаты тубюнде хорландыкъ, Къазаннен берабер яраларымызгъа мельэм

арадыкъ, дертлеримизни ортакълаштыкъ, чораларны Къазангъа ярдым ичюн биз озгъардыкъ. Озь сыжълетимизде Къазандан чоралар чагъырдыкъ. Ортакъ бир тарихимиз бар. Къардаш бир тиль, къардаш бир дуйгъумыз бар. Ве бугуньде Къазанман берабер Советлер Бирлигинде коммунизм байрагъыны, къызыл йылдызыны, оракъ ве чёкючини къолда тутып бир ёлда китемиз. Бугунь эр аткъан адымымыз Къазаннен бир атыла, эр къайгъы эр севинч байрамлары Къазаннен берабер япыла. Ве бунынънен берабер Къырым пролетарлары, Къырым ишчи-койлоси Къазаннен берабер бутюн донья койлю ве ишчиси бирлигине къошуладжакъ...

Алимджан Ибрагимовнынъ «Яш юреклер», «Къызыл чичеклер икяеси», «Бизнинъ ёл» икяе ве романларынынъ берген зевкъыны, леззетини не Кавказ, не де Истанбул эдебияты беремезлер. Бу эсерлер къазантатарлары хаятындан алынып язылгъан олсалар да, мында характердже, омюрдже Къырым ве яшлыкъынынъ доньки ве бугуньки бойгъа осюви яшай.

Эдебият панына не истейсиньиз, Шекспирними, Мольтерними? Умерними, Маркс, Либкнехт, Ленинми? Ёкъса ичтимаиеттенми, икътисадияттанми, сиясеттенми? Мектеп китапларымы? Земане язиджыларынынъ эсерлериними? Иште, бунларнынъ бутюнини сиз ялынъыз тилинъизге якъын олгъан къазантатар эдебиятындан тапып олурсынъыз.

Мен араб харфлерининъ къолайлыкъларыны ве къазан татарларынынъ эдебиятларындан оладжакъ файдамызны козьге алып, язы ве имляда къазанлыларгъа, Къазангъа догъру китмеимизни теклиф этем ве бунынънен халкъны керек дереджесине еткизмек мумкюн оладжакъыны айтам.

Мен макъалемни битирем ве меселеге сувукъ бакъкъан киби корюнип сусып тургъан Чобан-заде, Одабаш, Осман Акъчокъракълы аркъадашларынынъ фикир ве языларыны беклейм. Базы имля, тиль ве эдебият меселелери Маариф Комиссарияты ичюн де пек эмиетли бир меселе олгъанындан; онынъ да бу меселенинъ чезильмесинде япылмакъ керек олгъан чарелерге киришимесини хатырлатам.

Хайырлаймыз. (Эсма Азизова). Кырымда ве татар кьадынлыгы арасында ильк дефа оларакъ кенди джесюр ве федакярлыгылы кьаршына чыккьан бутюн осалтыкълара кокюс керерек, кенарларда айтылгъан кьарт, джанль татарларын ине киби санчтыгы сёзлерине бакъмайып, кенди меслеги ёлунда он беш сенеден бери чалышып кельген, башындаки сиях сачларыны татар сахнасы ичерисинде агъарткьан, бутюн ёкъсузлыкълара кокюс керерек, озь меслегини гъайып этмеген ве бугуньде бизим яшлыкъ доньясында гурь сеснен: «Иште, мен бу ёлда, бу татар сахнасы ичерисинде эбедиен чалышмагъа ант этем!» — дие сёз верген Айше-ханым Тайганскаядыр.

Мен онъа бутюн татар кьадынлыгы тарафындан: «Яшасын Айше ханым, яшасын бугуньки татар сахнасыны мейдангъа чыкьаргъан кьует!» — дейим.

Март 27

Кене язы. (Умер Ипчи). Базы бир кишилер «авузы айткьаныны кьулагъы эшитмей» — дейлер. Бунынъ киби Алтайлы имзасынен язгъан аркъадаш да озь айткьаныны озю анъламай. Меселя, язгъан макъалесинде (сарфьмызны-нахвьмызны ве тилимизни араб, аджем тесиринден кьуртармакъ керек) дей де, озю бутюн макъалесини араб, аджем сёзлери, ибарелери истилях ве теркиплеринен толдурылгъан, араб имлясы олгъан бизим эски имлянен язар. Дегиль латин харфлери ондан даа кьолай, гузель ве даа янъысыны кьабул этип, кене араб, аджем сарф-нахв кьаиделеринен язаджакъ олсакъ, биз ич бир вакыт о тесирден кьуртуламамыз.

(Макъаленинъ бутюни ярым газет саифесини кьапплап ала. — *И. К.*)

Март 28

Асан Нури эфенди унутылмыш дегерли ильмий, сиясий сималардандыр. Асылында ялыбойлу олып Истанбула гидерек, алий тасилини орада битирмиш, тюрк дили медждетлеринден Ибрахим Шинасий, «тюрк мешрутиетинин бабасы» Медет паша, Хусейн Арни паша, кемалларле тешрик месаъи эйлемиштир. Франсанынъ бутюк

инкылябында, Парижде, «Пантеон» кыуббеси узерине ильк джумхуриет байрагыны котерен Ибрахим Шинасий исе, султан Абдульазизин хилинде энъ булок ве месулетли ролло де Асан Нури япымыштыр. Абдульхамидин истипдада башламасыле, генч эркеклерле берабер Асан Нури де Истанбулдан фирар идерек, Кыырыма келипор. Бутюн Кыырымда кенди фикирлерине земин арыпор. Ниае, о заман хэнуз Парижден авдет итмиш олан Исмаил Гаспринские раст келипор. Асан Нури Айвасиль кыыраесинде, Гаспринский исе Ялтада муаллимлик идипорлар. Бу муддет эснасында Асан Нури Гаспринские бир газета чыкыарылмасы поэзими фикирини ашлыпор.

Гаспринский Багычасарая келерек, «Терджиман»ы чыкыарыпор. Асан Нурини исе бияхири «Асан Георгий» — дие Айвасиль халкы кыуыпор. Ялтада кыаведжилик итмее меджбур олыпор. Ниае, Тюркиее гидеркен, 1903 сенеси Романияда вефат идипор. (А.С.Айвазов).

Апрель 12

Эмир-заде Хайри аркыдашын бенефис акышамы. 18 апрель, джума куню Укюмет труппасы артисти Хайри аркыдашын бенефис акышамы япыладжактыр. Бу акышам Хайри аркыдаш энъ эйи дансларыны ойнайджакъ, концертте бутюн труппа оюн ве йырларле иштирак идеджек. Бирер перделик эки де гъае кулюнч комедия мевкъ темашая кыоладжактыр. Кышылыкъ сезон бу акышамле битеджектир.

Июнь 2

Яны бир адым. (М.Недим). Бугунь бир миллетин газетасы о миллетин медениетининъ мизаны ве барометросы кибиدير... Кыырымтатар халкы ичтимай омюрге пек зорлыкы куньер кечирсе де, йинс газетасыз кыалмады. Ве бизде газетаджылыкъ даима ичтимай, хаятий джемаат омюрини темсиль этип кельди. Гаспринскийнинъ «Терджиман»ы, Кырултайын «Миллет»и, инкыляпчы яшларын «Яш кыует»и ве, ниае, койло халкын «Еньи донья»сы бизде муайен ве белли башлы бир девир, бир омюрдир.

«Терджиман» татарларыш уялма девирини, «Миллет», ёл араштырма девирини, «Яш кэует» ве «Еңги донья» исе кырымтатар яшларынынъ ве кырымтатар фукъарелерининъ акимieti ве бу акимет ичон кэавгъа девирини тесбит эте.

Иште, койлю ве фукъарелер газетасы олгъан «Еңги донья» бугуньден башлап еңги бир адым даа ата. Бугуньден о эр кунь чыкмагъа башлай. Бугуньден онынъ догъулгъан нухалары арта.

Бизде язджыларын азлыгы, тешкилятын ёкълугъы бизим ишимизи пек кучьлештирсе де, бутюн бу эксикликлерден кьоркьмай ишке башлаймыз. Даянган бир аркьамыз варса, койлю яшлыгы, кой оджалары, инанган бир кэуетимиз варса, фукъаре койлю ве генч несильдир...

Июнь 24

Якьында топланаджакъ имля ве тиль конференциясы мунасебетиле (У.Ипчи).

1

Айтылды, язылды... базан уфакъ-тюфек санчмачькълар да олып кечти. Затен, анги джиддий меселе уфакъ-тюфек, атта балабан кэавгъасыз олып кече я? Бу айтувлар ве язувларнынъ, опькелешовде санчувларнынъ соньунда имлямызны да, язымызны да исях этмек. Тилдимиини саделештирмек халкькьа, массагъа якьынаштырмакь керек олгъаны пек яхшы этип анылашылды. Тек бу исяхатнынъ не ёлда олмакь керек олгъаны пек эксик оларакъ косьтерильди. Табий, бу якьын заманда чагъырылмасы кьарарлаштырылган имля ве тиль конференциясында тамамиле косьтериледжек ве догъру айырым бир ёлларнен чезиледжек. Биз де кьолгъа кьалем алгъанда, анги имлянен ве анги тильнен язсакъ, халкь даа зияде окъуп, анылап, олур-деп тюшонип турмайджакъ ве мектеплеримизде окъув-язувны яры-ярыгъа енгиллештире биледжекмиз. Чагъырыладжакъ бу конференциягъа дегиль Къырым, атта Къазан, Азербайджан, Туркистан ве Дагъыстан киби бу меселенен алякьасы олган улъкелерден

де кишилер чагыртыладжакъ ве меселе этрафлы къавий бир сюретте аль олунаджакъ. Конференцияда Къырымнынъ бутюн оджалары — дегендай, иштирак эте биледжегинден онынъ эмиети бир къат даа артаджакъ ве туткъан ёлу даа да къавий ве сагълам оладжакъ. Бельки де Къырымда чагырыладжакъ бу тюрк-татарлар арасында меселени тюбюнден чезеджек ве оны даа къануний бир ёлгъа къойып отуз миллионлыкъ бир халкъ ичюн ортакъ бир эдебиятнынъ догъмасына себеп оладжакъ. Экинджиси Советлер Бирлигинде яшагъан тюрк-татарларнынъ имля, тиль ве эдебият конференциясына бир башлангыч олур да отуз миллионлыкъ бир халкъны бир тегерекке, бир нокътагъа джыйып интернационаллашмагъа догъру олгъан ёлны къыскартыр ве сагъламлаштыыр.

Табий, бу бирлешме айрым къабилелернинъ пек факъыр олгъан эдебиятларыны бир ерге топлап, ондан зенгин, къуветли бир эдебият догъуыр да отуз миллионны бугунки сыкълетлер, сачмалавлардан къуртарыр.

Иште, бунынъчюн Къырымда чагырыладжакъ имля ве тиль конференциясы эмиетли олгъаны къадар къыйметли ве буюктир.

2

Базы бир аркъадашларын дегенидай, тюрк-татарлар чокъ гъарп тюркчеси адлангъан серветфунун Мехмет Эмин шивелерини, тиллерини бирден къабул эте къоймакъ яхутта башкъа бир шейде — тиль астында бирлештирмек ойле къолай-къолай япыладжакъ меселелерден олмагъаныны ве къабул олунгъан такъдирде озюнден истенильген нетиджени берип оламагъаныны хаят озю косътерип тура. Меселя, бундан бираз эвель Дагъыстан улкъеси тюрк тилини (гъарп тюркчесини) озюне эдебий ве ресмий бир тиль — деп къабул этти. Омюрге кечирмеге башламадан вазгечти.

Дагъыстанда чыкъкъан «Ёлдаш» газетасы бу шейнинъ себебини шойле анылата: «Тюрк тилининъ ресмий бир тиль илян этильмеси, тюркче анылагъанларын башкъа тильни анылагъанлардан чокъ олмасы ве Дагъыстаннынъ тышында тюрк тилинен сёйлешкенлернинъ он миллионларнен булунмасыдыр. (Аджеба, насыл он миллион экен?) Буны

козь огюне алгъан Дагъ. фыркъа комитеси газетни тюркчелештирмеге къарар верди. Албу ки, Аджи-Къулакъ району Дагъыстангъа кечкенден сонъ, ишлер денъишти. Аджи-Къулакъ ве къара ногъайлар бус-бутон тюркче анъламадылар. Бу бир. Экинджиден, энъ зияде къумукълар ичинде дагъылгъан газетамызны анъламакъта, къумукълар захмет чектилер. Корюне ки, газета тюркче олмакънен берабер газетаны окъугъанлар къумукълар ве къара ногъайлар олды. Ве онынъчон де «Ёлдаш» газетасы тюркчеден вазгечип халкънынъ анълайджагъы озъ ерли тилинен язмагъа башлады. Бундан башкъа, тюрк-татарларнынъ анги биринде нешир олунгъан газетамы, журналмы, китапмы — бутони халкъкъа, массагъа якъын олгъан озъ ерли тиллеринен басылып чыкъалар.

Келейик Къырымгъа. Керек фыркъа сьездлери ве керексе башкъа топлашувлар эр вакъыт матбуат ве эдебиятнынъ халкъкъа, массагъа якъын олмасы акъкъында къарарлар чыкъарып тургъанда ве койлю ишчилернинъ юксельмеси социализм, коммунизмге догъру ёл алмасы анджакъ маариф ве медениет массагъа якъынлашмасы ве масса иле бирликте юксельмесинде олгъаныны турмай айтып кельгенде, къырымтатар койпоси ичюн анги тильнинъ эльверишти олгъаны мейдангъа чыкъар, зан идерим.

Сентябрь 24 № 151 (498)

30-йыллыкъ бир девир (О.Зеки). Гаспринскийнинъ ады Русие тюрк-татарлары ичтимаият, диль ве эдебият, мектеп ве маариф тарихинде белли бир девир иле багълыдыр. Бугунъ ич бир кимсе Гаспринскийи, сынфий манасыле, сол бир инкъилятчы диемез. Лякин чарлыгъын кёр миллет сиясетине, зулумына бакъмадан эр джиэтче аркъада къалан тюрк-татар халкъы арасында окъув, бильги ве газетаджылыкъ неширине 30 йыл чалыштыгъыны да кимсе инкяр идемез... Тарихин бу къысмыны язаркен, Русие мусульманлары, хусусыле къырымтатарларынынъ, уянькълыкъ девирини къайд идеркен, Исмаил Гаспринскийнинъ адыны ич бир ичтимаиятчи силип атамаз. Бугунъ онынъ ольгенине он йыл толды. Бу он йыл ичинде биз, хусусиле Къырым ишчи ве койполери, ферсахларле ёл алдыкъ. Октябрь инкъилябынынъ далгъалары бизи асырларджа

оге сюрди. Бунынъле берабер йине биз 25-30 йыллык тарихий бир девирден кендимизи айырып акъамаймыз.

Бугунъ биз эски, янъы усул арасындаки феркъны, эмек принциплеринде, комплекс методынъ татбикъында араштырамыз. Имля-язы меселесинде латин харфлерининъ къабулына къадар варамыз. Бир вакъытлары мектебе буюк кучълукле талебе джелп идеркен, бугунъ мектеплер биле етишмей. Бу бизим къаршымызда ич бир агъанынъ, ич бир молланынъ авторитети къалмады. Инкъиляп ачтыгъы кениш мейдан bize теракъкъи итмек, илери китмек ёлларыны ачты.

Бир вакъытлар Гаспринскийнинъ ачтыгъы «Еньи мектеп», яздыгъы «Ховадже-и-субъян» не къадар къавгъалара, котеклере ёл ачты. Къырымда, шимальде не къадар баш-козь ярылды. Бунынъ ичюн не къадар хапслер олды.

Газетагъа «шейтан ипи» денильди. «Терджиман» ичюн о эм укюмет ве эм джаиль молла ве зенгинлер тарафындан азмы худжуме огърады. Ольгенине он йыл толгъан Исмаил Гаспринскийнинъ хатырасыны яшатмакъ, онынъ диль, язы, газета, мектеп ве маариф меселелериндеки хызметини къайд итмек, бунунъле берабер 25-30 йыллык бир девири огренмек керектир...

* * * * *

Исмаил Гаспринский. Вефатына 10 йыл толувы мунасебетиле. (Осман Акъчокъракълы). Джумлемизе ады ве окъув ёлунда хызметлери белли олгъан Исмаил Гаспринскийнинъ вефатына ишбу сентябрь 24 (11)-де он йыл тола.

Гаспринскийнинъ ким олдугъыны мусульман алеминде, ве хусусан эски Русие тюрк-татарлары арасында, окъув-бильги мейдан алып халкъларын джеалеттен къуртулмасына не къадар буюк хызметлери кечтигини инкъар идеджек яш ве къарт булундыгъы тасаввур олунамаз. Русие мусульманлары арасында маариф ве эдебият тарихинден бахс иденлер, кечен асырын сонъ черигини «Гаспринский девири»-димее меджбур олалар. Гаспринский та орта дередже рус мектебинде окъудыгъы вакъыт, татарлар арасында газета чыкъармакъ фикирини беслей эди. Илериде Багъчасарайда «Зынджырлы медреседе» русча муаллим икен, схоластик усулыны ярамадыгъыны корип,

татарлар арасында окъув ишлерини еңги усул (усул-иджедиде) къоюлмасы лозюмини къарарлаштыра иди. Еңги савти элифба тертип иде, еңги фикирлерни халкъкъа аңлатмакъ ичюн «Терджиман» адлы газета чыкъарып, 33 йыл яшата ве гъайры ве гъайрыны аля хатырлатадыр. Бундан 50-60 йыл эвель къырымтатар арасында окъув къыдырып узакъ Франсанынъ меркези — Парижге баргъан бир татары козюмизин огъуне кетирсек, Гаспринскийнинъ генчлигини аңламыш олурыз.

Москва, Истанбул ве Парижде окъув-бильги юкюни алып къайткъан сонъ, Гаспринскийнинъ къаранлыкъ Багъчасарайына келип де (1881-де) русча нешир иттиги «Русское мусульманство» нам эсери ол вакъытн рус ве татар-алеминде бомба киби патламыш, бомбанынъ сеси эски рус чар укюметин уйкъусыны къачырмыш ве не сюретле чалышув ёлуны бильмейип турън гъает аз микъдардаки татар муневверлерини де уйкъудан уяндырмыш эди. Бу эсеринде Гаспринский эски идарели рус укюметине дий эди: «Бизе айдынлыкъ веринъиз! Бизе окъув зиясы лязим! Анджакъ налог топламакъ иле аркъадашлыкъ олмаз! Биз окъумазсакъ чорюриз. Сонъра къокъумыза даянмазсыз!»

Бу рисале иле берабер Гаспринский 1881-де татарджа газетая мусаиде истеп эски укюмете мураджаат итти. Къайтарылды... О башлады тюрло адларда рисалелер чыкъармагъа. Рисалелер айлыкъ журнал тарзында иди. Бунлардан ильк оларакъ 1881-де майыс айда «Тонгъуч» адында чыкъардыгъы рисалесинде «Сёз эвель» (яни баш сёз) — дею яздыгъы макъалесинде Гаспринский ашагъыдаки сёзлериле тутаджагъы ёлуны сызып косътере иди. Онынъ сёзлери: «...Бундан бойле эр нени язар исек, гъаразымыз джумле иле музакереди. Месея, шимдики яшайышымыз исляхе мухтадждыр. Бинъ тюрло нукъсанымыз вардыр. Ахлякъча нидже тюрло девалара мухтадж иллетлеримиз вардыр. Иште, бунлары музакере итмели. Исляхына, девая ёл арамаля. Бу меселелери мейдана къоймакъ иле берабер лисан-и-татарын ишленмесине ве илерилемесине чалышмакъ истериз. Уста ве къалемкяр дегиль исенъ де, етишип кельген генчлер, къалем ве фунун эрбабы, амель ве гъайрет сахиплери олурлар. Хусн заны иле балталама къалемимизи эле алып джар

ачмая ниет иттик... Бизим къалемимиз одун киби исе, генч ветандашларымыз одунлары къалем идуп джумле фандесине чалышырлар умидиндемиз.»

Бу сюретле Гаспринский ильк къалем алдыгъы куньден итибарен генчлиги де иш башына давет эте иди.

«Русское мусульманство» рисалесининъ сонъ сёзлери йине де татар генчлиге хитап иле битириле иди, иште сёзлерининъ терджимеси: «Къардашлар! Халкъны окъутмакъ, ярыкъландырмакъ ишине джиддиетле япышынъыз. Алидженаплыкъ ве халкъкъа къаршы догърулыкъ анджакъ бундадыр. Бугунъ олмаса, илериде бир кунъ келир, халкъ сизин адынъызы яхшылыкъ иле анар».

Гаспринскийнинъ терджиме-и-алындан, хызметлеринден, нукъсанларындан, дертлеринден бахс итмее тутунсакъ, табиъ, газета саифелери азлыкъ идеджектир. Русиёде тюрлю миллетлерин менсюп мусульман халкълары арасында окъув ишлерини ёлуна къоймая хызмет иден чалыштыгъы муддет ичинде, беш бинъден зияде татар мектебини эски усулдан чыкъарып енъи усулгъа къойгъан, халкълары газета окъумая тешкилятчылыгъа, джемиетчилеге алыштыргъан Гаспринский иди ки, илериде «Иршат бабай» адларыны алды.

Гаспринскийнинъ татар алеминде окъув ве тербие ёлуна яптыгъы хызметлерини къыскадан анълатмакъ истеен макъале саиплери «Гаспринский татар Ушинскийсидир» — дедилер. («Мюджеддит», «Пионер», «Устаз бабай», «Къараман йигит») эп Гаспринские вериле адлар васыфлардыр. Мешхур мюстешрикълерден Вамбери Гаспринский акъкъында яздыгъы бир макъалесини: «Онынъ иле анги мемлекет олса да ифтихар иде билир» — дею битирмиш иди. Бундан тамам 10 сене эвель Гаспринскийнинъ вефаты тюрк-татар алемини не дереджеде хеджана тюшордиги аля хатырлардадыр. О вакъытларда Гаспринскийнинъ намына бир чокъ хатыралар япыладжакъ олды. Лякин заманнынъ буюк мухаребее тесадуф итмеси себебинден олса керек, белли-башлы бир шей япылмады. Анджакъ Багъчасарайда онынъ адына бир дарульмуаллимин иле Акъмесджитге бир дарульмуаллимат тесис олунмыш иди.

Авам ве джаиль халкъны агъартув ёлунда чалышанлара лайыкъ олдугъы къыймети верен шуралар укуметининъ мусайдесиле кечен, 1920 сенеси Багъчасарайда Гасприн-

скийнинъ 35 йыл яшап чальпштыгы эви ресмий музейхане шекилине кьоюлып кендисинден кялан китап ве саире эшьясы мухафаза алтына алынмыш иди. Эви аля бу шекильде мухафаза алтында турса да, кябири кийик отлар, кычытканлар нчине гъарип бир алда комполип ятмактадыр.

Гаспринскийнинъ кябирининъ бу алыны корьдикте, онынъ даима севдиги ве яхшы-дею нишан кьойдугъы генч кавказлылардан доктор Нариманнынъ (шимдики СССР Меркезий Иджра Комитеси реислеринден Нариманов аркъадашын) о вакъытта «Басирет» газетасында дердж иттиги бир макъалеси козь огюне келе. Нариманов аркъадаш «Багъчасарайда имтихан мейданы» адлы макъалесинде Русие тюрк-татар халкъларына хитабен шу сёзлери диорды: «... Сенинъ ёлунда бутюн омюрини сарф иден, сенинъ хукъукъынъгы мухафаза иден, ахры-нефесинеджек сени неджат ёлуна давет иден шахсын (Гаспринскийнинъ) кябири сенден анджакъ бир даш козылетор... О дашта бу сёзлери язмакъ лязимдир: «Миллет сенинъ киби кяхрамань унудырса, генди хаятыны буч итмее чальшыр»...

Йине де о макъаледе Нариманов аркъадаш Гаспринскийнинъ тюрк-татарлара иттиги хызмети мукеммель сюретте ачыкъ лисанле язyp нешир итмее теклиф идиюрды. Шубесиз, бойле бир эсер вуджуда кетирильсе, Гаспринскийнинъ мусбет ве менфий арекетлери малюм олур ве онынъ акъкъындаки тюрлю фикирлер ве назарлар мейдана чыкъарды.

Октябрь 1

Къырымда кучюк бир долашув. (О.Акъчокъракълы). Акъчокъракъ бабамын яшагъан ери олса, Багъчасарай да меним догъгъан ерим. Мен анда догъгъан, 15 яшымда чыкъып 30 яшымда къайтып кельген ве текрар ташлай чыкъкъан бир шеэрим... (Асылында бу серлевха алтында, яни «Къырымны кучюк бир долашув», «Еңги донья» газетасында О.Акъчокъракълынынъ 33 бабдан ибарет документаль тарифлеви нешир олунды. — И. К.).

Октябрь 28

Харф, имля, тиль ве элифбе конференциясы. (Умер Ипчи). (Октябрь 19-дан 23-ке къадар Акъмесджитте девам эткен конференция акъкъында буюк макъале басылгъан. Конференция Исмаил Леманов, Умер Ипчи ве Умер Аджы Асанннынъ тиль, имля акъкъында япкъан докладларыны динълегенден сонъ, шу ашагъыдаки къарарларны къабул этти. — *И. К.*):

1. Къырымда эдебий бир тиль оларакъ, Къырымнынъ эм чель ве эм де ялы тарафларынынъ анылап оладжакъ ве эр эки тарафны да киттикче якъынлаштыраджакъ орта бир тиль эсас тутулып.

2. Татарджалашкъан эджнебий сёзлерге кельгенде, онлар анджакъ татар тили къаиделерине уйдурылмакъ шартыле тилимизде къулланылып.

Декабрь 7

Театро хаберлери. (Керчли Мебсуюс). Сулейман Ибраимов тарафындан язылгъан «Арзы къыз» намындаки пьес башлады. Арзы ролони Зухра Къайсер аркъадаш (Фельдшер мектеби студентлеринден) баягъы гузель ойнады...

Декабрь 10

Декабрь 7-нджи (базар куню) акъшам биринджи басамакъ татар мектеплеринден экинджи совет мектебинде бир эдебий акъшам япылды. Бу акъшам бутюниле малесиле шу мектепте окъугъан 8-14 яшындаки балаларнынъ кенди гъайрети иле мейдангъа кельген эди. Балалар тарафындан язылгъан «Мырзалькънынъ сонъу» намында ики перделик уфакъ бир пьеса ойналды... (Иззет).

1925

Январь 3 № 2 (579)

Укумет татар драм труппасы Багъчасарайда. 27 ве 28 декабрь акъшамлары Укумет татар труппасы Багъча-

сарайгъа келип акъшам яптылар. Биринджи геджеси ойналгъан «Джизезиз къыз» ве экинджи геджеси ойналгъан Гогольнинь «Эвленюв» комедиясы пек муваффакиетли кечти. Хайри ве Баккал аркъадашларынынъ оюнлары да гъает гузель эди. Акъшамны бозгъан бир шей олса, о да «Джизезиз къыз»дан сонъки дивертисмент кысымында Асан Ногъаев аркъадашынынъ сархош чыккып «Чорабатырдан» бир парча йырламасы ве сахна аркъасында кийик сеслермен кычкырыпкъламасы эди...

Февраль 5

Театро омюринден. (Умер). Татар театросы «Чорабатыр», «Алим айдамакъ» пьеслеринден башкъа яш яzydжылардан Абилев аркъадаш чель татарларынынъ эски помещиклер девиринде чеккен зулумлыкъларындан алып язгъан «Адилъ яхут бинъде бир» адлы пьеси бу афта Укумет театросында ойнала. Мында чар идареси, помещиклер ве моллаларнынъ фукъаре халкъны насыл эзгенлери, фукъаре койлолерининъ бутюн бу залымларгъа къаршы болгъан ачув ве кини ачыкъ оларакъ косьтериле.

Яш яzydжымыз Абилев аркъадашынынъ буюк бир муваффакиетле язгъан бу пьесини бакъмакны эр кеске тевсие этемиз.

Февраль 7

Бундан 85 сене эвель. Къырым шеэрлерини Сеид Халиль деген бир адам долашкъан ве эр шеэрни бир беит иле тариф этип дестан язгъан. Бу дестанны биз бир джонкте корип язып алгъан эдик. Бу ерде де дердж этмейи мунасиб корьдик. (О.Акъчокъракълы).

«Дестан-и-Къырым»

Чокътыр тимары (О.А.)
Османлыдан къалмыш ядикярдыр
Къыркъ къулач эндек и анда сейир иттим.

«Ор» — дедиклери Къырымгъа намдыр
Ичинде дуранлар къармагъы орандыр
Эки джамиси вар бир атсыз джандыр
Чельде бейрам намазын анда сейир иттим.

«Керчь» — дедиклери енгъ япудыр
Анадолудан ачылган ульке къапудыр¹
Анда пара къазанан сийрек тапылып
Беш юз аякъ мердивени анда сейир иттим.

«Кефе» — дедиклери денгъизе ялы
Ичинде дуранлар эп эднâ къулу
Кимсе де бильдирмез девлете алы
Минареде чангы анда сейир иттим.

«Къарасув» — дедиклери бир узун чаршы
Шехри къурулмыш дагълара къаршы
Истанбулдан келир беги — къумашы
Четенден эвлери анда сейир иттим.

«Кезлеве» — дедиклери искеле башы
Гемилер янашыр шеэрге къаршы
Къавун киби дёкерлер малы-къумашы
Гъаниметин мемлекети анда сейир иттим.

«Акъмесджит» — дедиклери Къырымын бенди
Чокътыр гузеллери ёкътыр бюленди
Анда отурыр губернат кенди
Урус-халкъыны анда сейир иттим.

«Багъчасарай» — дедиклери ханларын тахты
Ичинде дуранлар кибардыр халкъы
Малы оланлар идер хайраты
Ислям умметин анда сейир иттим.

«Акъяр» — дедиклери бир буюк къале
Ичинде отуран эп урус халкъы
Дёрт яны таштан мюкеллеф къале
Топларын дюзгюннин анда сейир иттим.

«Эски Къырым» — дедиклери бир кучюк хандыр
Ичинден чыкъмасы айлакъ ямандыр
Къыркъ йыллыкъ сляджы анда тамамдыр
Слясыны герк идени анда сейир иттим.

Сенд Халиль дер ки, къылдым джаныма джефа
Арадым докъуз Къырымы булмадым вефа
Къаранм миллети анда сейир иттим.

1257 хиджрий.

¹«Къ а п у» — дедиклери — топракътан къалъа — О.А.

Февраль 13

Контрабанджыларып махкемесп. Къырым Алий Махкемесининъ сейяр сессиясы Джелал Меинов аркъадышын риясети ве Чапчакъчы Юсуф аркъадашларын заседателдиги, меслестчиллиги, иле ашагъыдаки ишни бакъмыштыр.

Кечен сененинъ кузюнде Кефе искелесине «Къуш» адына бир геми кельмиш ве искелеге янаштыкъта бу гемининъ ичерисинде 200 дане лимондан башкъа ич бир шей корюльмемишти.

Гемининъ сахиби тюрк тебаасындан Караван адында бир шахс олып, сыкъ-сыкъ гемиден ялыгъа чыкъмыш ве ялыда булуан «Порт Артур» къавесини зиярет идпормыш. Айны заманда бу къаwege меанджылыкъ эткен Чолакъ Ахмет-огълу адында бириси де кирип чыкъпормыш. Бу геми Кефе искелесинде 23 кунъ ятгъыктан сонъра арскет итмиш, айны заманда Чолакъ Ахмет-огълу да намалом бир адам иле арабая бинерек, ялы бою Судакъ шеэринде догъру китмишлер. Шу кунсо Къоз Бурунына келип янашан «Къуш» гемиси ичерисиндеки ёлджуларле бирликте тевкъиф идилъдиги киби араба иле о ерге келен Чолакъ Ахмет-огълу даялит тевкъиф идилъмиштир. Бургъас озени якъыпларында бир чукъурда «Къуш» гемисининъ Тюркиеден кетирдиги къачакъ маллар булунмыштыр. Бу маллар арасында чешит галантерея маллары, кокаин ве чешит систем револьверлер патронлары булунмакътадыр...

Бу маллары Трапезунд шеэринден алмышлар. Караван (геми капитаны оларакъ) гемийин Къоз Бурунына кетирип янаштырмыш ве гемидеки маллары къарая чыкъарып Бургъас озени боюнда бир чукъургъа коммелерини эмир итмиш...

Бундан сонъра, Караван, комюли маллары сатмакъчюн, Кефее китмиштир... ве Чолакъ Ахмет-огълу иле танышып 200 рубле мукафат мукъабиллине бу малларгъа муштери тапмакъ вазифесини узерине алмыштыр...

Февраль 15

Къырым махкемесп сейяре шубесп Кезлевде. (Шу сенелери (1924-25) Къырымда махкемелер артыкъ къырымтатар тилинде япылмагъа башлагъан эди — И. К.)

...Махкеме башламаздан эвель зал халкънен толгъан, хакимлери беклей эдилер. Махкеме Джелал Меиновнынъ реислиги, Чапчакъчы ве Сейдаметовын азалыгъы алтында ачылды. Эр шей татарджа сорала. Суд къаршысында тургъан татар койлоси озюни бахтлы сая эди. Чюнки эр шей татарджа сорала, айтыла, о да озюнинъ ягъкан ишлерининъ къабаат ве зарарлы олгъаныны анълай эди...

Февраль 17

Айше Тайганская. Февраль 15, сабах саат беште Укумет драмтсатросы оюнджыларындан Айше Тайганская яптырдыгъы операциядан сонъра сав оламай вефат этти.

Тайганская къырымтатар къадынлыгъы арасында етишен биринджи оюнджылардан эди. Бундан он беш сене эвель татар къадыны чаршаф-марамалар алтындан чыкъмагъан ве чыкъмагъа тюпюнс билъмеген бир заманда, Тайганская ич бир тюрлю техдтке бакъмай чаршафларыны йыртып, биринджи дефа оларакъ сахная атымлыптыр. Тайганскаянынъ «Татар тоюндан бир сахна», «Чингене чалашы» киби озю джыйып-топлап язгъан пьеслер Къырымнынъ эр еринде ойналгъан ве ойнала да.

Тайганская бир чокъ йыллар тюрлю мектеплерде эль ишлери муаллимлигини япты ве бир чокъ талелелер де етиштирди. Татар театросынынъ анасы олгъан Айше-ханымнынъ ёкълугъы Укумет драм театросы ичюн гъаст буюк бир гъайыптыр. Буюк къадынларымыз арасында Тайганскаянынъ ерини тутаджакъ олмаса да, илериде онынъ талелелери арасында етишеджегине умидимиз къавий.

Укумет драм театросы татар артистлери.

Февраль 19

Татар театросында буюк бир муваффагънет. (Чапчакъчы). ...Корюлипорды ки, халкъ театрода онынъ озюнинъ яшайышынынъ тасвир идильмесини онынъ ичтимай меселелерине джевап верильмесини арзу ве талап идипорды.

Бу арзуи ильк оларакъ ерине кетирген февраль атгыда татар сахнасында ойналан ве генч эдиплеримизден Вели Абилев аркъадашын язгъан «Адилъ» нам эсери олды.

Мезкюр эсерин мундериджатына кечеджек олур исек: факъыр койло баласы Адиль биъги пейда этюв мерагъы иле медресеге тюше. Орада кендисининъ къанында олан сынфий сезги иле бир тарафтан мюдеррислернинъ вакъыф ейиджилерини, дигер тарафтан да медресе усулы талим-тербиеден иш чыкъмаяджагъыны аңлай ве исьян эте. Ве бойле бир къыям дигер сохталары дахи къандыра. Нетиджеде Адиль дахи дахиль олмакъ узьре, бир чокъ медресе талебеси медреседен къувула. Чаресиз къалгъан Адиль бабасынынъ булундыгъы койнинъ сахиби Аджи Халиль помещигининъ арабаджысы олмая меджбур ола. Факъат табнаты иле йигит олгъан Адиль Аджи Халиль помещик тарафындан хорлангъан койлолерни къорчалай ве бу инкъилябий арекет иле помещикни раатсыз эте, онынъ уйкъусыны къачыра. «Бахсызлыкъ» косътерген Адильден якъайы къуртармакъ ичюн Аджи Халиль Адильни халсханеге топорменинъ чаресини була ве бунъа да къани олмайып Адильнинъ анасыны, бабасыны бутюн хорантасыны дераль койден къувалай.

«Адиль» нам эсер бир тарафтан татар койлосининъ помещиклерден чектиги зулумы, олдугъы киби косътердиги, дигер тарафтан 1905 сенеси инкъилябынынъ тесири оларакъ, о вакъытын талебеси арасында китен ичтимаий ве инкъилябий джерьяны дахи тасвир идиор. Бундан да мада, улема унваны ташыян имамлар, помещиклерин бутюн зулумларыны хакъ танып онлара эр даима къул олмая азыр булундыкълары ичтимаий омюринден махрум олан анайларымызын ве апайларымызын вар къуветлери иле ошекке къапылып, бу юзден бир чокъ бахтсызлыкълара себебиет вермелери ве бунинъ киби бир такъым дигер чиркин ве йыкъыджи адетлеримиз дахи эсерде олдукъча ачыкъ ве айдын оларакъ косътерильди.

Вельхасыл-и-келям, эсерде эм джан, эм къан дуольтпорды.

«Адиль» нам эсер театроя бир чокъ татар эмекдары топландыгъы киби, бутюн топланан халкъы мемнон да этти. Эр кес «Адиль»ни коръмсе кельдигинден разы къалды. Артистлеримизе келинде, мезкюр эсери буюк усталыкъ иле ойнадылар. Миде буландыран бир меселе вар исе, о да тиль меселесидир. Бу хусуста бир чокъ дефалар язылды исе де, мен артистлеримизден къырымтатар ишвесини там манасыле огренмелерини ве къулашмаларыны риджа иеджегим.

Умумистле «Адиш» татар яшайышыны косьтерен илк эсер олып чыкты. Татар театросыны буюк мувафакьет иле тебрик идер, Абилев ве дигер аркьадашлардан да «Адиш» киби халкьын аньладыгы ве бегендиги эсерлер чоьгалтмаларыны дилериз.

Февраль 20

Бильдирюв. Февралин 22-нджи базар кунпо саат 3-те «Койло эви» залында Азербайджан джумхуриети тарафындан Баку дарульфунуна чагырылгьан профессор Чобан-заде аркьадашын Кьырымдан китеджеги мунасебетиле савлькьлашув меджлиси оладжагьындан, Чобан-заде аркьадашын Кьырымда япкьан хызметлериле ашна олгьан бутюн аркьадашлар шу меджлиске кельмелери бильдириле.

Февраль 25

Татар Укумет группасына тазиемиз. Февраль 17-де «Еньи донья» газетасында араньыздан энъ кьыйметли, энъ сайгьылы бир аркьадашыныыз олан татар сахнасында шухрет кьазанан Айше Тайганская аркьадашын араньыздан омюрлик гьайып олмасыле сиз, аркьадашларымызын, не кьадар буюк бир элем ве тесир алтында кьалгьаныныыз киби, биз, Алушта шеэри татар авескярлар группасы, да бу элемге кьошуламыз. Умют этемиз ки, медениет ве саньат ёлуна атылмакьта олгьан татар кьызлары бу бошлугьы толдурырлар.

Алушта татар авескярлар группасы намына: Вехби Кьутуп-заде.

Майыс 13 № 106 (683)

Багьчасарай кутюпханеси (У.Селяметов). ... Бугунь кутюпханеде русча 1000, татарджа 400 кьадар китап олып, пек чокьусы зияде ипрандыгьындан джылтланмая мухтадж олып, шимдики заманынъ истедигини береджек китаплар пек аз...

Август 15

Еңги кино. Къырымтатар омюринден алынган парчалар, оюнлар шимдие къадар киноларда корюнмей эди. Баарьеде Москвадан кельген экспедиция тарафындан «Таш устюнде йыр» адгы бир оюн ойналды. Шимди алган хаберлеримизге коре, Украина кино идаресининъ Ялтадаки фабрикасында Умер Ипчи аркъадаш тарафындан азылган «Алим айдамакъ» ойналмагъа башлай.

Роллерде татар артистлери ойнаяджакъгы киби, ишке татар рессамлары да чалышаджакътыр. «Алим» кино-пьесасы шимдие къадар ойналган дигер пьеслерден бам-башкъа олып, мында 1860 сенелерининъ татар омюри джанландырыла. Дигер джиттен пьеса о заманки мырза-помещик ве чар идаресиле фукъаре татарларын сынфий курушини косьтергени ичон къыйметлидир.

Оюн Багъчасарай, Акъмесджит, Судакъ, Къарасувбазар, Ялта киби шеэрлерде ве койлерде ойналаджакътыр¹.

Сентябрь 9

Оджа Халиль Бадракълынынъ вефаты (1893-1925) (У.Селяметов). Сентябрь 4-те Багъчасарайда оджаларымыздан Халиль Бадракълы аркъадаш муптеля олдугы верем хасталыгындан къуртулмагъа вефат итмиштир.

Бадракълы аркъадаш кечен сене ве бу сене тедавий ичон эп де санаторияларгъа барса да, кеченлерде ёлда сувукъланмасы ве шу арада якъалаган сытма (малярия) хасталыгына онынъ вуджуды даянамады.

Халиль Бадракълынынъ дженазесини профсоюз азалары, оджалар, мектеплилер, достлары пек чокъ адам иштирак идуп озгъардылар. Къабири башында меслек-дешлери ве тюрлю тешкиятлар тарафындан онынъ терджиме-и-алы ве яптыгы файдалы ишлерине даир нуткълар сёйленди.

Халиль Бадракълы аркъадаш 32 яшында вефат идуп истипдадын энъ шиддетли вакъытларында Багъчасарай

¹ Къырымтатар турмушнен багълы олган бу ве башкъа кинофильмлер акъында тафсилатлыджа малюмат дженктен сонъ нешир этильген ашагыдаки менбалардан тапмакъ мумкюндир: 1. Керимов И. Тереник., Т., 1988; 2. Козлов В.Ф. Кино в Крыму («Голос Крыма», 1996, № 13).

рушдиесини битирип, 1913 сенелеринден башлап бу сенеге къадар вазифесине девам итти. Халиль Бадракълы оджа олмакъле берабер мукеммель бир де халкъ артисти эди. О, бизим Багъчасарай театросында 10 йыл къадар чалышып, труппамызын энъ чалышкъыр бир азасы эди. Онынъ яп башында арамыздан чекильмеси, эм оджалыкъ ве эм де сахнамыз ичпн буюк яра ачмыштыр.

Октябрь 27

Бир тенкъит мунасебетиле. (М.Нузет). Октябрь 23-те Укумет театросында ойналан «Мен де шаштым» пьеси затен эдебий бир эсер язмакъ ниетиле язылмадыгъындан бир такъым тенкъитлерге огъраяджагъыны эвельдже билъди исем де, бир къач аркъадашып пьес сахная къоймакъ хусусында вакъи олан теклифлерини ред идемеерек бен де разы олмыштым.

Албу ки, пьеса ойналыркен, базы артистлерин пьесте косътердигининъ тышында кендилерининъ диль ве табиятларына уйгъун бир тавур ве аркетлерле ойнамалары, затен пьесте булунан шейлер олмадыгъындан, бу хусуста пьес къабааты ёкътыр.

Пьесте эдебийлик ёкълугъына келиндже, къаба чёл лисаны олмакъле берабер, Мебсюсе-ханымын дедиги киби, сёгюнмее бенъзеен бир шей де эсерде ёкътыр. Эр не къадар Сулейман, къазыя къаршы бираз шиддетли лисан къулланыпorsa да, учъ бинъ рубленинъ тесириле сёйленен бу къадар бир шейде сёгюш сайылмаз запындайым. Мадам ки, пьесин мевзусы зиянсыздыр, о алда пьесте язылдыгъы киби, ойнамалы иди. Пьесин тенкъит идильмесине мемнюниет ве тешекюрими арз итмекле берабер, эсер олдугъы киби ойналмаяракъ, тыштан къошулан базы денъишикликлерле сахная къоюлмасы, меселя, икинджи перденинъ сонъунда корюлен ястыкъ бомбардуманы къазы къулунынъ фазла бир сюретте опюльмеси ве саире юзюнден асыл олан нукъсанлар эр альде эсерге аит дегильдир.

Октябрь 29

Мен де шаштым, апакъай. (У.Ипчи). Пьес язаркен, бир чокъ дикъкъат олунаджакъ нокъталар бар ки, М.Нузет

аркыадашын «Мен де шаштым, апақыай» эсеринде бунларнын ич бири тапылмай. Сахнаға кыюладжакъ эсер драмасы, трагедиямы, комедиямы, не де олса олсун, башта бир эдебий олмалы. Нузет аркыадашын, башта кендисинин де итираф эткени киб, «Мен де шаштым, апақыай» эсери — эдебий дегильдир.

Типлерге кельгенде, мында догъру япылган ве текмил ич бир тюрлю тип ёкъ. Не кыады, не онын кызметчиси, не кыадыға келип киткенлер — ич бири оморден алынган типлер дегильдирлер. Бунларын базыларында беш-алты тюрлю характерлер бар.

Даа сонъра, андаки вакыялар, меселя: «Чырх-мырх» меселеси, копек кефишеп комов, фукаре бир яшнын учъ бинъ рубле пара кетирип сакълатмасы, бир татар кыадынынын элиндеки джемиданында юз бинълик моджевхерат булунамасы алх ве алх ...лары тамамиле эскирмиш, чорюмиш масаллар ве яланлардан башкы ич бир шей дегильдир.

Албу ки, буинин аксине оларакъ кыадыларын не сой адамлар олганыны, онларын халкыны не сюретле алдатканыларыны хаятий вакыяларге анылатмакъ ве атта халкъ кульджормек биле мумкундир.

Нузет аркыадашын пьесни ойнаркен, бакъкыяларын айтканыларына коре, онлар озьлерини пек кыолайсыз бир мевкйеде ис эткенлер. Атта утанганлар биле ... Мындаки вакыялар ич де хаятий дегильдир. Бинаэналейхи, Нузет аркыадашын пьестеги кыусурларыны артистлерин узерине юклемеси бус-бутюн акъсыз ве баладжасынадыр. Чюнки артистлер оны ойнап мейданға чыкьарганға кыадар нелер чеккенлерини озьлери билелер.

Мен озь тарафымдан Нузет аркыадашын ве дигер аркыадашларын бу сой пьеслер язамаларыны ве татар группасынын да бу сой шейлер ойнамамасыны теклиф этердим.

Ноябрь 17 № 263 (840).

Кырымда татар театросы. (Джелал Меинов). Бундан 25 сене мукъаддем Багъчасарайда бир кыач зиялы татар генчлери арасында татар лисанында бир театро кыоюлмакъ фикри догъмыш иди. О заманда бу фикре иштирак иден ве

ильк дефа оларакъ татарджа театройы къоянлар шу аркъадашлар иди: Джелал Меинов, Осман Заатов¹, Сеттар Мисхорлы, Исмаил Лютфи, Абдулла Терликчи. Ишбу фикри мейдана кетирмек ичюн, табий, бир пьеса лязим иди. Азырда пьеса олмадыгындан хэмфикир аркъадашлар буюк рус эдиплеринден Пушкинниң «Саран пехливан» («Скупой рыцарь» — *И. К.*) намындаки пьесасыны темашая къоймакъ ичюн къарар чыкъарып, оны русчадан татарджа терджиме идильмесини Исмаил Лютфи аркъадаша сьмарламыш идилер. Назм бейит иле язылмыш буюк шаирин ишбу эсерини Лютфи аркъадаш бир къач кунниң ичинде несп терджиме идуп, аркъадашларына теслим иткен иди. Сонърадан пьесайы мукеммель сюретте азырлап, юкъарыда косътердигимиз аркъадашлар, оны сахная къойдылар. Кырымда татар лисанында ильк дефа оларакъ ойналан бу театро, Багъчасарай эхалисини буюк бир мемнюниет ичинде быракъмыш иди. Атта халкъын риджасына ве теклифине бинаэн авескъяр артистлер «Саран пехливан»ны икинджи куню текрар ойнамагъа меджбур олмыш идилер.

Эхалы тарафындан умуот идильмеен бир сыджакълъкъ иле къаршыланып рухлары котерильген авескъяр артистлер, кырымтатарлары арасында башлангыч олан театроджылыгы² девам иттирмек фикирине сарылмагъа къарар верип, бу ёлда группаларына енъи аркъадашлары даа къошаракъ, «Саран пехливан»дан сонъра икинджи оларакъ Кемал-бейиниң «Заваллы чоджукъ» намындаки пьесасыны ойнадылар.

Бундан сонъра, 1902 сенеси апрелин 19-нджы куню сахная Сеит Абдулла Озенбашлынының кырымтатарлары хаятындан язылмыш «Оладжагъа чаре олмаз» нам пьесасы къоюлмыш иди. Бу пьесада мухаррир татар тоюны ве той девамында келип-кечен адетлери бутюн чиркинликлери иле тасвир идиюрды. Эгер бундан эвельки пьеслер халкъын

¹ Заатов О. (1875-1920). XX асырнының башында Акъмесджитте рус-татар мектебинде оджалыкъ япкъан эди. 1906 сенеси русча-кырымтатарджа лугъаты ве 1915 сенеси рус талелелери ичюн кырымтатар тили дерслиги нешир олунды.

² Кырымтатар сахна санъатынының тамырлары акъкъында толуджа малюмат ашагъыдаки менбада да булмакъ мумкюндир: Керимов И. Об истоках крымскотатарского сценического искусства. (В кн.: Крымская АССР (1921-45), Симферополь, издательство «Таврия», 1990, С. 144-153).

муаббетини джелып итмиш ве рухуны охшамып исе, «Оладжагъа чаре олмаз» пьесасы бус-бутюн темап-джыларын юреклерини буландырып, артистлери исе чешит тюрю азап ве тахкырат ичинде быракъмагъа себеп олмышты.

Аджеба, не олмыш иди ки, эхали театрогъа кършы дишлерини къайрамагъа башламыш иди?!

Иште буюк интереси муджип олан ишбу суале джевап вереджегиз. 25 йыл эвельси кырымтатарлары бундан даа зияде джанль, даа зияде фанатик идилер. Мектеплерде фалакълар¹ укюм сюерер иди, халкъын чокъусына моллалар Гаспринскийнинъ чыкърдыгъы еңги усул талимини «усул-и-джедит» — деп таныта идилер. Халкъ бир чокъ адетлери дин укюминде корьмек узеринде тербиеленмиш иди. Моллаларын халкъ узериндеки тесирлери кърардан зияде иди. Эхали бутюн-бутюне динджилерин тесирине къапылгъан ве бунъа кършы атылан эр бир еңги адыма душман олып, динджилерин вердиги насихатларыны, косьтердиги ёлларыны бутюн варлыкълары иле кърчаламагъа азыр идилер.

Моллалар исе, миллетин бу алыны ийидже таныдыкъларындан, бундан мумкюн дередже этрафлы ве махиране бир сюретте истифаде идер идилер. Халкъ, адетлерининъ энъ кучюгине токъунылдыкъта биле, аягъа кълкъар ве ачувыны этрафа фышкырыр иди.

Иште, ойле бир заманда иди ки, Багъчасарай генчлери сахная «Оладжагъа чаре олмаз» пьесасыны къоймыш идилер. «Саран пехливан» ве «Заваллы чоджукъ» пьеслеринде кырымтатар хаятындан ич бир эсер ёкъ иди ве бу пьесалар сахная къоюлдыкъта, халкъ онларын ойнал-масына «камадия» — дие бакъар иди. «Камадия» — дедикте, эхалининъ назарында эп кулюнчли оюнлар, шакъаджылар, аралыкълар бою ойнап кезен юварланыджы ве девири-лиджи артистлер, масхаралар корюнир иди. Бундан себеп олмалы иди ки, халкъ театроы сейир иттикте, бутюн оюн бою шакъылдашып куле идилер. Меселя, «Заваллы чоджукъ» пьесасында олюм алтында ятан Шефикъанынъ

¹ Фалакъа — эскиде талелелер ичюн джеза алет. Оджа кълбаат ишлеген талеленинъ эки аягъыны йппнен фалакъагъа багълап, табанларына чубукънен (эксери алда кызылчыкъ чубугъынен) ура эди.

янына онынъ ашыкъы олан Бехлюльбек келип машукъасынынъ оледжегини аджынькълы бир сюретте икье иттигинде, сейирджилер бундан къайгъыланып кедерленеджеклери ерине, зал толдурып ках-каха иле кулошир идилер. Халкъ эр бир темашая «камадия»-дер ве эр «камадия»я кульмек ичюн гидер иди.

Табий, еньи орталыгъа чыкъан театроя дахи «камадия» — диерек, онынъ догъушыны къуванч иле къаршыламыш ве бутюн манасыле тебрик итмиш иди.

Лякин «Оладжагъа чаре олмаз» пьесасы халкъын маддесини бозды, чонки бурада мухаррир татар адетлеринден бахс идуп, онларын ялынъыз фена тарафларыны косътермиш иди. Пьеса ойналып биттиктен сонъра, икинджи куню бутюн шеэрин эхалиси къавеханелерде ве сокъакъларда пьеса акъкъында сёйлешир, бир-бирини къызыштырып гульгуле кельмиш идилер. Кене шу акъшамы артистлер «Оладжагъа чаре олмаз» пьесасыны текрар ойнамакъ ичюн театроя кельдиклери эснасында, бир сюрю халкъ театро бинасына келип онлары ташлар иле шубалап, театродан къувалап чыкъардылар¹.

Лякин заманлар денъишилъдикче, биз денъишипорыз — дедиклери киби, генчлер кендилерининъ сая ве гъайретлери ве бир де дурмадан ве усанмадан театроджылыкъ ишинде такъип иттиклери сиясетлерйле азар-азар халкъын фанатизмасыны орталыкътан къалдырмагъа муваффакъ ола билъген идилер. Эльбетте, бу къадар муваффакъиети къазана билъмек ичюн бир къач сенелер тартышмакъ лязим олгъан иди. Табий, генчлерин бу ёлда халкъкъа къаршы къулландыкълары тедбирлери ве юрюттиклери сиясетлерининъ буюк роль ойнамасы лязим келе иди. Чюнки халкъын ахвал-и-рухуны охшамая ве онъа якъынлашмагъа билъмек ёлларыны да ийидже дошпо-нильген иди. Аджеба, не киби тедбирлер къулланылды?

1903 сенеси Къырымда къатты къыш олды. Дерен къарлар ягып тез иримедиктен факъыр халкълар кенди-

¹ «Еньи донъя» газетасында Джелал Меиновнынъ мезкюр макъалесининъ тек бу къысмы басылгъан эди, къалгъаны исе «Илери» журналынынъ 1926 сенеси нешир этильген 1-нджи номеринде дердж этильди (саифелери 40-45). Макъаленинъ толугъуvariantны сакъламакъ ичюн, бу ерде «Илери»де басылгъан парчаны да кирсеттим.

лерине чалышып эрзакъ чыкъармакъ ичюн иш буламадылар. Бундан долайы бир чокъ адамлар сыкълет чекип эвлерининъ ичинде къапалып къалдылар. Бу заваллылар аджеледже ярдым идилямесининъ лозюмети ашыяр иди. Лякин чар укюмети бу хусуста кендисини ич де раатсыз итмеди. Бунынъле берабер орталыкъта бу ёлда ярдым итмек ичюн джемаат тешкилятлары да ёкъ иди. (Джемиет хайриелер бундан сонъра къурулдылар). Факъырларын бойле алларыны корен джемаатчы артистлер бу фурсаттан файдаланаракъ, бир тарафтан факъырлара ярдым олса, дигер тарафтан театронынъ бу арада дошкюн итибарыны котермек ниетиле — согъукътан ве ачлыкътан зорлукъ чекен ёкъсуллар фандесине бир эдебий акъшам тертип идилямесини къарарлаштырдылар. Труппанынъ этрафында топланан бир чокъ генчлер комиссиялара такъсим олунаракъ, гъает тантаналы эдебият акъшамы яптылар. Темиз оларакъ учъ юз рубледен зияде хасылат эльде идилип, ишбу паралары артистлер эв-эвден гезип махаллелер бою дагъытып юрьген идилер.

Буны корен эхали артистлере къаршы чокъ аферинлер сёйледилер. Бойлеликле, драм дестеси гъайып иттиги халкъ муаббетини йине эльде эткен иди. Лякин бир къысым халкъ, хусусан моллалар, раатсызлыкъларыны ийне де быракъмадылар. Эр джемиеттен файдаланаракъ, агъыз толу копюклерини артистлере къаршы сачратсалар да, гъайры тасиллери эксильткен идилер.

Бундан рухлары котерилен артистлер йине озъ ишлерини девам итмеде аджемийлик косътермедилер. Этрафларына бир къач аркъадаш даа топаяракъ пьесалары арды-сыра ойнай идилер. Эхали де тедриджен театро хаятына алышмагъа башлагъан иди.

Факъат артистлер бир тарафтан халкъ ве онынъ джеалети себебинден илери келен кучълуклер иле талаш идеркен, дигер тарафтан онлар къаршыларына чыкъа келен бир такъым мания ве зорлукълар иле дахи тартышмая меджбур булуна идилер. Бойле маниалар чокъ иди. Лякин бурада бен энъ эмиетлилеринден бир къачыле окъуйджыларын дикъкъатыны джелъп итмек истерим.

Бунлардан биринджиси: ойналаджакъ пьесалара укюметтен изин алмакъ.

Икинджиси: Багъчасарайда даимий бир сахна олмамасы.

Учонджиси: къадын роллерини ойнамакъ меселеси.

Ойналаджакъ пьесалар ичпон укуметтен изин алмакъ меселесине келиндже, артистлер онынъ дибинден къолайлыкъле чыкъа идилер. «Терджиман» идаресинде басылгъан «Бичаре чоджукъ»¹ пьесасы эр заман шеэрин полисмейстерине котериле иди. Табъ олунмыш бу пьесанынъ джылдында: «Дозволено цензурою» — денильген сатырларыны корьдикче, полис агъасы аман «Разрешаю» резолюциясыны чеке иди. Лякин бу пек хавфлы бир ёл иди. Чюнки тутулмакъ къоркъусы эр заман вар иди. Лякин полис бунынъ феркъына бармады ве бойлеликле драм хэйтининъ режиссёры ич бир джезасыз буюк месулиеттен къуртулды.

О заманларда Багъчасарайда азыр къурулмыш бир сахна да ёкъ иди. Эр театро ичпон айрыджа олмалы ве ясалмалы бир сахна япылмакъ керек ола иди. Бу исе чокъ зорлукълар догъура иди. Чюнки сахнайы ялынъыз Управа заласында япмакъ икътиза истедигинден ве бурада мемурулар чалыштыкъларындан, эр сене Галавадан изин алмакъ керек ола иди.

Керчек, шеэр Галавасы олан Мустафа-мырза Давидович бизи бир дефа ред итмедисе де, лякин мемуруларын бунъа пек ачувы ките иди. Чюнки бутюн Управанынъ мобиллерини ве ишлерини башкъа одалара авуштырмакъ керек ола иди. Сонъра леснойлардан тахта ве агъач кетирилип сахна къурула. Акъшам ойнала, сабах сахна бозула. Мобиллер ве ишлер йине ерли-ерине кетириле иди. Иште бизим 25 йыл эвелиси театромыз бойле мушкюль бир шей иди.

Лякин макъалемизин башларында: Багъчасарайда даимий бир меджлис ве театро ханелере земин олгъаныны ве бу хусуста Исмаиль-беке (яни Гаспринскийге — И. К.) мураджаат идильдигини сёйлеген идик. Иште, бу мураджаат нетиджеси оларакъ 1901 сенеси октябрь 14-те Багъчасарай театро ханеси ачылды.

Шимди къадынлар ролло ве къадынларын театроджылыгъа иштираклери меселесинден бахс иделим. 1914 сенесине келинджее къадар Багъчасарай драм дестеси кенди

¹ Намыкъ Кемалнынъ бу пьесасы газетанынъ базы ерлеринде «Заваллы чоджукъ» — деп де адландырыла.

артистлери арасында ич бир татар кызы ве я кыадыны коремеди. Бу хусуста бир кыач дефалар шеэримизин кызыларына мураджаат иттик. Бунлар арасында бир-кыач фикри ачык мырза кызылары ёк дегиль иди. Эр не кыадар сахная чыкып ойнамагыа озьлери ичюн бир келер олмаяджакыны ийидже бильселер де, йине де онлар фикирлерине бутюн сыджакылыкыле сарылып темаша мейданына атылмай идилер. Бу тарафтаки кыадынарын хаяты, оларнын кечирдиги агьыр вазияти тамамиле кыоджасынын ве я ки бабасынын авучы ичинде иди. Кыадыналарда таасюбе келидже, эркеклеринден зияде иди. Табий, бойле бир мухитин ичинде яшяа келен бир татар кыызджыгазы насыл олсун да «актерис» олсун? Ойле джесаретли бир кызы, зан идерсем, бундан йигирми йыл эвелиси белине кыадар ере комип, бельки де ташлар иле шубалап ольдорир идилер. Шернат бу я?! Иште, бу себеплерден долайы кыадын роллерини эркеклер япа иди. Бундан итери келен кыолайсызлыклар, табий, аркыадашлары пек раатсызландыра иди. Бакъайыкь, бу хусуста «Терджиман» не дий иди: «... 1907 сенеси, январь 12-нджи акышамы, биринджи дефа оларакь «Дагылан тыфакь» (йыкылымш анле) оюны косьтерильди... Суна-ханым ролони Ибраимов эфенди пек муваффаькь ве гузель иджра идуп, сесинде азачыкь кыабалыкь олмамш олса, эркек олдугы ич билимееджек иди».

Кыадын роллери акыкында артистлер бир чокь мушаверелер иттиктен сонъра, драм дестеси шу кыарара кельмиш иди: бутюн артистлер эвленеджек ве кыадыналарыны актриса сыфатыле сахная чыкыараджаклар. Бу ёлда бири-дигерине сёз верип, ишбу фикирин хаята татбикь итмек ичюн ант идильген иди.

Лякин кыаршыларымыза чыккан бир чокь мушкюлят себебинден, атешли башлардан догъан бу гузель фикирин бизим айибимизе кыаршы яшатамадыкь. Омюрде джесарет ве меденистимизи косьтеремедик. Арамыздан эвлененлер кыадыналарыны чильтер пенджерелер артында эбедий сакъладылар. Башкыа бир чарелер араштырыкен, шеэримизде яшяаа ве татар лисаныле кыонушмагыа билен рум ве кыараим кызыларына мураджаат идильди. Бундан да бир шей чыкмады, чюнки таассюба кыаланда румларын ве кыараимлерин кыартлары да бизимкилеринден пек чокь эксик дегиль идилер. Кызыларыны ёлламадылар.

Бу эснада купончли бир вакъиа да олып кечти. Кендисине риджа идильмиш бир къараим къызджыгъазы бу хусуста бизим риджамызы тейзесине сейледикте, тейзеси: «Олай шей болмаз. Олар гъалстук такъайлар. Мен анда сени йибермем» — деген. Бойлеликле, bize «гъалстук»ын да зарары токъунгъан иди. Гъайры не япмалы — дие дошпондикте ехуди къызлары акълымыза кельдилер. Бунларын арасында азбучукъ татарджа билен Зак фамилиясында ики къыз вар идилер. Онлара мураджа-атымыз бейхуде китмеди ве авесликле къабул олунды.

«Терджиман»нынъ 1910 сенеси, июнь 18-ки номерасында: «Бу дефа къыз ролони Гиса Зак ойнамышты» — денилен сатырлара раст келемиз. Иште, бу сенеден итибарен бизим дестемизде Заклар къадын роллерини иджа иде кельдилер.

Лякин 1906 сенелери иди. Багъчасарайлы Салпудай Ахмедин къызы Мерзис намында бир къадын къоджасындан айырыларакъ, бу арада Истанбулдан гелен бир тюрк артисти иле эвленип, Акъмесджитте ве Кавказда театроджылыкъ япып гезмишти. Сонърадан къыз къардашы Айше иле берабер Багъчасарайда дахи ойнамыш идилер. Бу заваллыларгъа къаршы не киби чиркин лакъырдылар сейлендиги аля хатырымдадыр.

Ниает, бу ики къадын Кырымдан бир тамам гъайып олып китгилер. Сагъ олып-олмадыкъларына даир бир тюрлю маломатымыз олмадыгъындан, азырда нереди олдукъларыны билъмишорыз. Заныма къалырса, Кырымда Салпудай Мерзиеден эвель татар къадынларындан сахная чыкъсан олмаса керектир. Бунлардан сонъра Айше-ханым Тайганская, Фатиме Ширинская ве Эмине Челебиеванынъ исимлери ишитиле башлады.

1914 сенелерине къадар Багъчасарай драмдестеси бир къач дефалар Акъмесджиде келип театролар ойнады. Бу арада театроя гелен татар генчлиги, татар театросындан леззет аларакъ, кендилери де Акъмесджитте бу хусуста фаалиет косьтермее авес идердилер. Бу эснада Кезлеве яшлыгъындан да Багъчасарай драмдестесинде айрыджа мектоплер алыныр ве онларын да бу ёлда арекете кельмее истедиклери анылашыла иди. Акъмесджит ве Кезлевнинъ бу арзуларыны корен Багъчасарай труппасы, оралара инструктор сыфатыле кенди арасындан бир аркъадаш кондерген иди. Бойлеликле, эр бу ики шеърде бирер драм

дестеси тизильген иди. Йшне бу заманларда иди ки, Алушта ве Къарасувбазар генчлери де озьлеринде татар лисанында театролар къоя башладылар.

Бойлеликле, 1906 сенесинден башлаяракъ Багъчасарайдан башкъа Къырымын гъайры шеэрлеринде де сахна иши ёл ала башлагъан иди. 1914 сенесинден 1917 сенесине къадар театроджылыкъ иши къырымтатарларда бир тамам сёнген иди. Бу мухаребе йылларынынъ агъыр заманлары ве зор вазиятлери, генчлиги сахнадан сувундырды. Чюнки солдатлыкъ себебинден не ишлемесини бильмеен эхлининъ сейир ве теманалара не вакъыты ве не де интереси вар иди.

Ялынъыз 1917 сенеси февраль инкъилябындан сонъра, сахна хаятында бутюн Къырым арекете кельди. Театро дестелери Къырымын эр шеэринде арды-сыра тешкиль олунуп, бир чокъ пьесалар ойналгъандыр. Бундан итибарен укьукълары бир дередже эркеклер иле бирлешен татар къызлары ильк дефа оларакъ сахная аякъ бастылар. Инкъиляптан сонъра акъкъыны къолуна алан татар къадынлыгъы да театро салонларында къоджа ве агъаларыле берабер ян-яна отура башладылар...

1920 сенеси шура укюмети Къырыма учюнджи кере келип, бир тамам ерлештиктен сонъра, Къырымын учь шеэринде (Ялта, Багъчасарай ве Кезлеве) укюмет бюджетине киререк, учь татар драм дестелери тешкиль олунды. Бунлар бираз вакъыт чалышып, сонъра укюмет тарафындан пара верилемедигинден, къапатылгъан идилер. Ннает, 1923 сенеси Акъмесджитте Бутюнкъырым намына Маариф Комиссариаты татар артистлери ве актрисаларындан муреккеп бир труппа тизген иди. Бугунь онлар чалышмакътадырлар.

Ноябрь 24

Шейх Ислям ролонни ойнагъан Ипчи аркъадаш тамамиле ролجونинъ сахиби, бу кере, адети олгъан, сёзлерини исапсыз созмакъ киби аллардан вазгечип, ролجونинъ кахриманы иди... (Дж. — Джелял Меинов)¹.

¹ Шу сенелери Войничининъ (1864-1960) «Овод» эсери къырымтатарджа «Шейх-Ислям» намы иле чевирилип сахналаштырылгъан эди. Иште, Шейх-Ислям ролонни сахнада Умер Ипчи ойнагъан эди.

Декабрь 9

Рефат Гаспринскийнинг вефаты. Яльпъыз Къырымън дегиш, бутюн Шаркъын энъ къарт газетаджысы олгъан Исмаил Гаспринскийнинг буюк огълу Рефат Гаспринский муптеля олдугъы хасталыкъ юзюнден вефат итмиштир. Рефат Гаспринский аркъадаш сонъ заманларда Багъчасарай кутюпханесининъ мудири ве Хансарай музейининъ де мудар векили иди.

Декабрь 15

Девлет драм театросында декабрь 18-де Умер Ипчининъ «Сифилис — Фахише» нам 5 перде, алгты левхалыкъ кульгюлю драмасы ойнала. Оюн саат 8.30 башлай. Касса саат 5-тен ачыкъ.

Декабрь 17

1905 сенеси инкылябындан парчалар¹. (Таврический губерниясы койполерининъ койло арекетине къаршы бакъышлары). (Антиниковский).

Инкыляп магълюп олмышты... Арадан бир сене кечмиш олса да, йнгит генералларын козьлерине уйкъу кирмей иди. Къыямлары ятыштырмыш олан джемаатлар къанлы бир сененинъ исабыны коре идилер. Таврический губернайы идаре иден граф Муравьев 1906 сенеси, октябрь 13-нджи куню кенди эдиле яздыгъы мектюпте губерна ичинде олан топракъ къавгъасынынъ дереджеси акъкъында жандарма агентлеринден хабер истеп шойле яза иди: «Койполер арасында тешвикъат япанлар акъкъында жандарма корпусынынъ энъ кениш сюретге хабер топламасы лязим олдугъыны бир кере даа тасдикъ этемен», «Топракъ къавгъасы тешвикъатчыларыны ве рехберлерини пек чабукъ ортадан къалдырмакъ лязимдир», «Бунлары тевкъиф иттиктен сонъра, дераль ресмий делилтери топламакъ лязимдир. Башчылар ортадан къалдырылдыкътан

¹ Бу парчаларда сабыкъ жандарма идаресининъ 1905-1906 сенелериндеки материаллары къулангъаны айрыджа къайд этиле. Макъаленинъ экинджи къысмы декабрь 19-да чыкъкан нусхасында басылды. Бу ерде экиси де кошулып бериле.

сонъра, буны топламакъ пек къолайдыр». Бунъа: «Бирисине талимат вермек ве бирисини къоркъутмакъ» — дерлер.

О вакъыт жандармаларын шефи олан князь Святополь-Мирскийнинъ чар укюметиге шойле язмасы себепсиз дегилъ иди: «Сонъки 3-4 йыл ичинде саф ве тевеккель рус яшларындан хусусий бир тип мейдана кельди ки, бунлар къануна къулакъ вермеменн, укюмете итаат итмейип оны микъсилямани, дини инкъар итмени ве саирени узерине вазифе-деп таныйлар». Иште, бу язылар бизге инкъиляп магълоп олса да, ольмедигини косьтере.

Днепровский ве Перекоп уездлеринде вазнет.

Жандарма подполковниги Кравченко шойле хабер вере: «Днепровский уездинде, хусуса 17 октябрь Алый Манифести чыкътыкътан сонъра, башлыджа Херсон шеэринде аз олса да, беяннамелер дагъытылмая ве уездин дерин ве узакъ койлеринде тез келип, тез гъайып олан тешвикиятчылар корюнмее ве койлолери ойле гъайретле помещик экономияларыны таламая тешвикъ итмее башладылар ки, ноябрь сонъундан декабрь ортасына къадар 30 экономия ве чифтлик ягъма идилди. Бунлар койлолерин топракъларынынъ тарлыгъы ве помещиклерин къарардан зияде зенгинлигини бехане идерек ягъма иттилер. Чюнки уездде 50 бинъден 100 бинъ десятиная къадар топрагъы олан помещиклер вар.

Днепров уездинде корюлен тешвикънамелер социал-революционер фыркъасынынъ Херсон тешкиляты тарафындан чыкъарылмыш ве Перекоп уездинде дагъыланлары Акъмесджит социал-революционер тешкиляты тарафындан чыкъарылмыштыр».

Таврический губерна эсэрлер иттифакъы койлолере укюмете къаршы бойкот, забастовка, верги вермек, аскер вермек ве саире киби къанунсыз васталарле курсhmeги тевсие идерди. Лякин койло халкъы эсэрлер програмындан тышары чыкъа идилер. Бу хусуста подполковник Кравченко шойле дий: «Днепров уезди койлолери помещик къаралтыларына уджюм вакътында ялынъыз сопалар, ломлар, балгалар ве ялынъыз пек сийрек оларакъ эски чакъмакъ туфенклер къулланалар». Демек, койлолер силясыз олсалар да, догърудан-догъруя инкъилябий ёлда арекет идуп зорле помещик топракъларыны алмакъ тарафдары идилер.

Койло иттифакынынъ бапчылары Акъмесджит губерна земствосы мемурларындан А.Неручаев, Ростман, Мочалин, Венедиктов ве Алексеев, Перекоп земствосы реиси Р.Толстов ве доктор П.Рыжков олып, булар тевкъиф идильтмиштилер.

1906 сенеси октябринде Днепровский ве Перекоп уездлеринде топракъ къавгъасы далгъалары аман бусбутюн ятышмыш ве ялынъыз айры мааллий вакъиялар алында корюльмекте булунмыш иди... «Мелитополь уезди Агъайман коюнде кузь ярмаркасы вакъытында интизамсызлыкъ чыкъмасыны огюни алмакъ ичюн аскер кетирильдиктен сонъра, койлолер ачувы ятышты».

Ялта уездинде. Ялта шеэринде ве узеринде, жандарма хаберлеринден анылашылдыгъына коре, ики инкъиялпчы teşкиляты олып 1904 сенесининъ икинджи ярысындан сонъра ишлемес башламышлардыр. Булар да Къырым социал-демократ ишчи партиясынынъ Ялта teşкиляты иле Таврический социал-революционер иттифакын Ялта комитети иди.

Бу ики teşкилятын фаалиети: 1. Партия эсерлерини нешир итмек. 2. Къызыл байракълар ве инкъиялп тюркюлери иле сиясий нумайышларда булунмакъ. 3. Сиясий забастовкалар япмакъ ве 9 январда Петербургда олан къанлы вакъиа къурбанлары ичюн хатыралар топлашувлары япмакъ, шеэрде ве койлерде бир чокъ митинглер япмакътан ибарет олып бу митинглерде хитаплар халкъ къаршысында укюмети итибардан тюшюрип, оны укюмете къаршы сиялы къыям чыкъармая, хусусий мулкълери ягъма итмес, подиси ёкъ итмес давет итмекте ве эхалиин вергилери вермемес, укюмет эмирлерини иджра итмемес къандырмакъта ве халкъы укюмет Думасына къаршы келип, муэссисан меджлиси топламая ве демократия джумхуриети къурмая чагъырмакъта идилер. О вакъыт жандарма ротмистри магъруране бир сюретте 28-декабрьде Ялтада олан бутюн «джинаеткяр джемиетлерин» махв идильтдигини къайд эте ве дигер бир ерде акъыкий бир чар изджи копеги махзунлыгъы иле шойле яза иди:

«1905 сенеси декабрь 28-не къадар идариий ве подис тедбирлери япылмады, чюнки бир тарафтан 17 октябрь Манифестинден сонъра бу меселе артыкъ аль идильтди сайылды, дигер тарафтан да артмакъта олан укюмете

къаршы арекетле муваффакийетле курешмек ичюн васыт-аскер ёкъ иди».

Багъчасарайда. Охранка весикъалары арасында Багъчасарайда чыкъкъан «Терджиман» газетасынынъ июль 12 чыкъкъан 76 номерли бир нусхасы ве бу нусхада язылган «Идаре-и-мутлакыйетнинъ догъру ниетли макъсадлары» серлевасы алтындаки баш макъалесининъ терджимеси тапылмыштыр ки, бу макъаладе шу сёзлер язылмыштыр:

«Чар укюметининъ энъ муим вазифеси кенди элинден акимieti ве къувети къачырмамакътыр».

«Русие укюмети биз — мусульманлары, ехудилери ве дигер миллетлери таптамакъ ве ортадан ёкъ этмек ичюн чалыша». «Лякин заманы келир, халкънынъ да козю ачылыр ве кенди акъкъыны къорчаламакъ ичюн баш къалдырыр ве о заман чешит тюрлю долабларгъа махаль къалмаз. Ялынъыз озъ файдасыны дошпонен акимлер иле эзилген халкълар ачыкътан-ачыкъ бир-бирине къаршы чыкъсар, кенди акъларыны эллерине алырлар ве о заман инкъиляп мейдангъа чыкъсар ки, бу инкъиляп эр кес ичюн файдалы олур».

Тюркие, Индистан ве дигер мемлекетлерде танылган ве 1914 сенеси вефат эткен буюк маариф хадими сайылган Исмаил Гаспринский тарафындан нешир этильген «Терджиман» газетасынынъ татар койлолери арасында буюк бир итибар къазангъаны шубесиз эди.

Йине Багъчасарайдаки охранка весикъалары арасында Таврический губернапынъ энъ садъкъ мусульманларындан гузель маломатлы бириси тарафындан ики саифе узерине русча язылган бир ариза булунмыштыр ки, бу аризанынъ алтында ич бир имза ве ишарет олмадыгъындан кимин тарафындан язылгъаны белли дегильдир. Бу аризада исе шу сёзлер язылмыштыр: «Биз, мусульман миллети, эр заман Русие укюметине садъкъ олдугъымыздан, эбедий оларакъ рус чарына итаат идерек къаладжакъмыз. «Терджиман» газетасы неширшинъ бу чыкъышы исе, халкъ ичюн зарарлы олган насиятлар. Бунынъ ичюн биз, мусульманлар, халкъ ичюн зарарлы олган бойле бир адамын мусульманлар арасындан алыпмасы хусусында сиз — алидженапларыннынъ эмирини беклеймиз ве бу сюретле иманы ве догърулыгъыле кенди Ветанына таби олган халкъ ичюн сербест арекет итмеге имкян вирменъизи риджа этемиз».

Бу весикъанынъ бир татар тарафындан язылмадыгъы беллидир. Чюнки аризанынъ башында «биз — мусульман миллети» — деп язылгъанындан, оны язгъан адам «мусульман миллети» — деген бир миллетин мейданда олмайып, кендисининъ татар миллетине менсюп олдугъыны унутмасы мумкюн дегильдир. Бир де Къырымда эзилген бир миллетин векили «эбедий оларакъ рус чарына итаат идеджегини» бильдирмеси де шубелидир...

Иште, бутюн делиллерге коре, шубесиз, полис идареси тарафындан уйдурылып язылгъан бир весикъа олдугъы анылашылып.

Декабрь 23

Театро хаягындан. (А.Ведж)¹. Декабрь 18-нджи куню Акъмесджитте Девлет татар театросы Умер Ипчи аркъадашын яшавдан алып язгъан «Фахише» адында кульгюли драмасы ойналды. Бу эсерде бир тарафтан комисчилерин долабына къапылып да кооператив ве ширкетлерден узакъ къачкъан койлолерге о комисчилерин япкъан хыянетликлери ачыкъ сюретте косътерилип, онларны кооперативлер этрафында топланмагъа тешвикъ этмек олса, дигер тарафтан да, бильхасса сонъ заманларда, койлолеримиз арасында шеэрге кельген зайыф чешит тюрлю бозукълыкъларгъа къапылып, «гидже къушларынынъ» тузагъына тюшкен сонъ, онынъ фена нетиджелери косътерилип, йине койлолеримизин савлъкъларыны къорчаламалары хусусындаки макъсадлар эсас этилип алынгъан яшавда корюльген манзаралар ве арекетлер, бу эсерни бир дердже даа мукеммель косътердилер. Артистлер бу эсерни пек гузель ойнадылар. Сейирджилер арасындан: «Бизге бойле пьесалар керек» — деген сёзлер пьесанынъ бугуньки сахнамызын ихтияджына не къадар якъын олдугъыны косътере иди.

* * * * *

Театрогъа сархошлар быракъылмамалыдыр. (Айше).
Эвельки тербиенинъ тесринден къуртулмагъан бир такъым

¹ Газетада «А.Ведж» язылса да, занымызджа «А.Вели» олмалы эди, яни макъаленинъ муаллифи Вели Абшештир.

кимселер театрогъа сархош келе ве тербисизликте булуналар. Декабрь 18-де, «Фахише» пьеси ойналгъан гедже, Ногъаев аркъадашлар театрогъа сархош келерек, бир такъым халкъ раатсызладылар. Бу сархошлар къадын-къызлар янына келерек торлю тербисиздже сёзлер сёйлей эдилер. Театро идареси бу сой сархошлары театроя быракъмамалыдыр. Ёкъса яны театрогъа къатнамагъа башлагъан татар къадынлары, бу сой тербисизликлер девам этсе, театрогъа кельмектен чекинеджеклер.

Декабрь 29

«Фахише» бир даа ойналсын. (И.Бекиров). Декабрь 18-де Девлет театросында Умер Ипчи аркъадашын «Фахише» нам пьеси ойналды.

Биз, къызыл аскерлерден бир къачымыз, о гедже театрода булундыкъ ве театродан къайткъан сонъ, оны аркъадашларымызгъа анылатты исек де, онларны къанаатлендирмедик. Аркъадашларымыз бу пьесни кендинери де коръмек истедилер. Бу себептен мен 9-нджы полк татар батальоны намындан Девлет театросындан бу пьесни бир даа темашагъа къоюлмасыны риджа этем.

1926

Январь 8

Къырымтатар театросынынъ 25-йыллыкъ юбилейи. (У.Ипчи). 1926 сенеси январь 10 къырымтатар театросынынъ 25-йыллыгъы тола. Бу мунасебетле январь 29-да 25-йыллыкъ юбилей япыладжакъ ве биринджи дефа ойналгъан пьеслерден Абдулла Озенбашлынынъ «Оладжагъа чаре олмаз» нам пьеси ойналаджакътыр. Девлет татар труппасы бу юбилейни кечирмек ичюн махсус бир комиссия сайлады. Бу комиссия айны заманда къырымтатар театросына аит бу замангъа къадар бутюн театролар акъкъындаки материаллары топлап серги тешкиль этеджектир. Бу себептен комиссия татар театросына аит

эллеринде афиша, програм, ве дигер шейлери Девлет театросы адресиле ёлламаларыны риджа эте.

Йине бу гедже къазантатар театросынынъ 20-йыллыкъ юбилейи де хатырланаджакъ.

Январь 9

Къырым Девлет татар группасы январь 10-да, базар куню, Багъчасарайгъа варып, Умер Ипчининъ «Фахише» нам пьесини ойнайджакътыр.

Январь 26

Халкъ истегине бинаэн экинджи кере Умер Ипчининъ «Фахише» нам 5 перделик 7 левхалыкъ культюлю драмасы ойнала. Девлет театросында, январь 29-да, джума куню.

Февраль 5

Муаллим Кязим Усеннов тарафындан язылгъан «Мухаджир козяшы» нам 3 перделик драм ойнала. Девлет театросы, февраль 5-те. Джума куню.

Февраль 7

Мухаджир козяшы. (Сейирджи). Февраль 5-нджи куню Акъмесджитге Девлет татар драм театросы тарафындан Алупка оджаларындан Кязим Усеннов аркъадашын «Мухаджир козяшы» адында язгъан пьесасы ойналды.

Чар зулумларына даянамагъан ве молла-мырзаларын фырылдакълары нетиджесинде зорнен эллеринден топракълары алынгъан къырымтатар койлосининъ, догъгъан ери-севгили Къырымы ташлап, Тюркиеге (Адана батакълыкъларына) кочип кеткенини, икълимине ве яшавына алышамадан чешит хасталыкъларгъа тутулуп икъйразгъа юз туткъанларыны тасвир эткен бу пьеса, къырым-татарынынъ юрегинде дюнги бир вакъиа киби сакълы тургъанындан, бу аджыныкълы левхайы коръмек ичюн кельгенлер, театро залыны тамамиле толдургъан эдилер.

Мевзу пек гузель. Бугунъ о мухаджирлерин «къызыл Къырымны» хатырламасыны косътерен левха гъает

тесирли, ялынъыз бираз кыска. Артистлер бу дефа да роллеринде муваффакиет косътердилер. Эгер де сахнадаки базы эксикликлер де текмиллештирилъсе, даа гузель оладжакъ. Пъесадан сонъра концерт кысмына кечилип, яш композиторымыз Асан Рефатов¹ аркъадашын идаресинде азырлангъан хор тюркюлерин динъленди ве чокътан бери ойнамагъан яш оюнджымыз Усеин Баккаловын оюнлары косътерилди.

Февраль 8

Девлет труппасы Къарасувгъа кете. Огюмиздеки афта Девлет татар труппасы Къарасувбазар шеэринде варып Умер Ипчининъ «Фахише» пьесини ойнаиджакътыр.²

Февраль 20

Девлет труппасы Ялтагъа кельсин. (Н.И.М.). Сонъ вакъытларда газеталарда Умер Ипчинин аркъадаш тарафындан язылан «Фахише» намында бир эсернинъ Акъмесджитте (бир къач дефалар) ве Къырымын татар шеэрлеринде ойналдыгъыны эшиттик.

Къырым сахнасында ойнала келен чешит яшайышлардан терджиме ве уйдурма пьеслерден агъызы пишкенлернинъ, ерли мукътедир языджыларымыздан бирининъ «Йыкъынтылар астында»³, фелянгъа къачмаяракъ эр кунъки яшайыштан алып яздыгъы пьес алгъышлар иле къаршылайджакълары табий эди.

Керчек, шимдие къадар ерли яшайыштан алып язмакъ тешеббюслери олса да, онлар башлангъычлар, татар театро алемининъ элифлери эдилер. Газеталарда язылан рецензиялара коре, «Фахише» онларын джумлесинден илери гиден бир эсердир. Шунунъ ичюн мен Умер Ипчининъ «Фахи-

¹ Рефатов А. (1903-1938) — белли кырымтатар чалгъыджысы ве бестекяры. 1930 сенеси Бакуда консерваторияны битирген эди. «Къырымтатар йырлары» (1932) китабынынъ муэллифи.

² Бир къач номерден сонъра, «Фахише» пьесасы Къарасувбазарда ойналгъаны акъкъында айрыджа хабер бериле.

³ Белли олгъаны кибки, «Йыкъынтылар астында» пьесанынъ муэллифи Амет Озенбашлыдыр. Бу эсер 1917 сенеси Багъчасарайда 63 саифелик айры китапчыкъ шекилинде нешир олунгандыр.

ше»сини бизим Ялтада дахи ойнасынлар — дерсем, бутюн Ялта ве Дерекой санайи-нефисе авеслилерининь фикирлерини сэйлемиш олурым, беллейим.

Март 4

Экинджи дефа оларакъ Кязим Усеиновын «Мухаджир козьашы» нам драмасы ве «Ач эрифлер» нам бир перделик комедия ойналаджакъ.

Девлет театросы, март 5-те, джума куню.

Апрель 13

Умер Ипчининь егъи яздыгъы «Айлан, айлан джелътирмен» намындаки 4 перделик комедиясы биринджи дефа оларакъ ойнала. Оюн арасында сахна дахи айланаджакътыр.

Девлет театросы, апрель 16-да, джума куню.

Апрель 14

Татар театросынынъ 25-йыллыгъы. Бу сене Къырымда биринджи дефа театро къоюлмасына 25 йыл тола. Бу мунасебетле Маариф Комиссарлыгъы театромызнынъ 25-йыллыкъ юбилейини япмагъа къарарлаштырды. Апрель 12-де бу юбилей комиссиясынынъ биринджи топлашмасы олды. Юбилейни апрель 26-да, базар эртеси куню, япмагъа къарар берильди.

Юбилей кунюне миллий джумхуриетлерден, миллий театролардан векиллер, Москвадан мусафирлер давет олуна. Айны заманда бутюн Къырым сельсоветлери, райкомлары, сиясий-ярыкъландырув шубелери, кой окъув юртлары ве саирелерден де векиллер давет олунаджакъ.

Биринджи театрофы къойгъан аркъадашлардан сагъ къалгъанлар Джелял Меинов, Эмиралш Къаишев, Исмаил Лютфи Умеров, багъчасарайлы музыкант Сеит Ахмет аркъадашлар давет олунып селямланаджакълардыр.

Бу геджеси Багъчасарайда илк ойналгъан пьеслерден Абдулла Озенбашыннынъ «Оладжагъа чаре олмаз» ве Джелял Меинов аркъадашын «Къан къарыштъ» пьеслери ойналаджакъ ве татар театросы акъкъында доклад динъленеджектир.

Апрель 20

... Бизим зайыф, бельки де даа дёртаякылап юрюен, театромызын кыскыаджа тарихине бир козь атаджакъ олурсакъ, кореджегиз ки: кырымтатар театросы салонларда догъмады. Онынъ догъушы чар укюметининъ эзмелери алтында инълесен ве бутюн манасыле Багъчасарай къаялары арасында кысылып яшагъан татарлар ичинде иди. Онынъ догъушы — учъ текие иле отуз ики джамининъ ичинден пускюрп чыкъан динджилпк думанлары иле къафалары толдурылан къарасюек татарларын тегерегинде иди.

Онынъ догъушы — джеалет, зультет ве юз отуз ики къавеханенинъ ичинден фышкыбран ошеклер ве сархошлыкъларын деринликлеринде иди.

Санайи-нефисе намына, татар кызларынынъ индже нагъышлары ве татар эснафларынынъ чобан пычакълары, саханлы бакъыр савутлары ве къабаралы къушакъларындан башкъа — ич бир шей.

Эдебият намына, ялынъыз «Терджиман» нухалары ве бир де халкъ эдебияты, театроджылыкъ санъатына даир не бир япракъ язы, не бир чертильген къалем!

Кырымтатар театросы Азрет-Алилер, Сеит-Баттал гъазылар ве Керогъулларынынъ думанлары арасындан парлайып чыкты. Татар театросы — джеалет ве фанатизма перделерини йыртаракъ, инкъилябий бир адым иле кендисини мейдана атты. Елунда бир чокъ зорлукълар, бир чокъ кучлюклер раст кетирди. Лякин дурмадан ишине девам идуп къаршысына чыкъа келен зорлукълары ёкъ эте кельди.

Иште, бойле мушкюлят арасында догъан ве яшаян кырымтатар театросы шимди кенди байрамыны ятаджакътыр. Бутюн койлерде ве шеэрлерде чалышан хадимлеримизин бу байрама келип иштирак идеджеклерине умют багъламакыле берабер: «Яшасын, татар театросынынъ 25-йыллыкъ байрамы!» — дие сёзюмизни кесемиз.

(Джелял Меинов).

Апрель 21

Татар театросынынъ 25-сенелиги. (Бутюн укюмет, джемаат ве профсоюз тешкилят ве мюэссеселери назар дикъкыатына ачыкъ мектюп).

1926 сенеси апрель 26-да Акъмесджитге Къырым Маариф Комиссарлыгы тарафындан татар театросынынъ 25-сенелик байрамы япыладжакътыр. Бу байрамгъа иштирак ичюн бутюн Къырым кой ве шеэрлериндеки район иджра комителери, фыркъа ве комсомол ячейкалары, азлыкътаки миллетлер клублары, кой топракъ джемаатлары (земобществолар), кооператив ве ширкет хйет идарелери ве бутюн дигер идаре ве тешкиятлар давет олуналар.

Къырымнынъ бутюн кой ве шеэрлеринден келеджек мусафирлерге байрамгъа кирмек ичюн билет меркезий Койло эвининъ къавеханесинде апрель 25 ве 26-да сабахтан акъшамгъа къадар бедава оларакъ вериледжектир.

Айрыджа даветнамелер ёлланмайджакътыр.

Юбилей комиссиясы.

Апрель 25

Театромызнынъ 25-сенелиги мунасебетиле. (У.Ипчи). ... Тюрк-татар халкынынъ озьлерине хас айрым хусусиетлери вардыр. Биз сахнада бир ябанджы миллет адамыны, типини ве хаятыны корьмектен зияде озюмизи корьмекле меракъланамыз, бу бизге даа тез ирише. Биз оны даа тез анълаймыз. Албу ки, биз бу хусуста гъает аз бир иш яптыкъ. Чюнки бизде не кенди омюримизден алынып язылгъан пьеслер ве не де омюримизи къавраян сахна ёлбашчылары ёкътыр...

Дикъкъат ве эмиет верилип джиддий чалышаджакъ олурса, театромызын юкселеджегине шубе оламаз. Чюнки шуралар акимиети бу хусуста бизге имкян ве фурсат вермектедир...

Апрель 28

Шейтансыз юбилей. (Керчли Мебсуюе). Татар театросы дюшембе куню кендисининъ бир черик асырлыкъ омюрининъ хулясасыны япты. Биз инкъиляптан бери чокъ топлашувлар, атта алтунлы, кумюшли, яланлы, ялтыравукълы, кулюнчли, козьяшлы пек чокъ «миллий» юбилейлер корьдик. Лякин дюнькю театро юбилейи буналарын ич бирисине бенъземеди. Эльмазсыз, алтунсыз,

интригасыз юбилейде къолтугыны къабартып: «Аджеба, бу эрифлерин беним акъкъымдаки сёзлери эписи догърумы, догъру олса, беним башыма нелер кельген де, беним хабарим ёкъ»- деп отургъан бир шахс ёкъ. Орада бинь беш юз къадар рух эп бирден къувана, эп бирден ачувлана.

Орада бутюн ишчи ве койло алемининъ татар театросы акъкъындаки дуйгъусы яшай. О куньге Москва санъат адеми, Татаристан, Башкъырдистан, Чуваш ичтимаий адеми Къырымын бутюн район ве шеэр халкълары къошулалар. Онлар узун хайырлав телеграммалары, къуванчлы мектоплер кондерелер. Лякин бу хайырлавлар шимдиге къадар татар алеминде олып кечкен юбилей хайырлавлары киби чиркин бир къадын устоне кийдирилен йылтыравукълы урбалара бенъземеј. Бу хайырлавлар татар халкъынынъ медений ве культура джизтинден илерилемеси арзусындан башкъа ич бир гизли къапалы макъсат ёкъ. Юбилей бир шаркъ гузели киби саф ве джанлы...

Тенеффюс земанларында коридорларда юрюе бильмек ичюн буюк усталъкъ керек. Джанкой, Багъчасарай, Ялта, Керчь, Кефе, Кезлев — эписи орада. Юбилейин девамы заманында отурмагъа дегиль, аякъта турмагъа биле ер ёкъ. Театро къапусы огюнде ичерие кирменинъ ёлуны буламагъан яш, къарт бир сюрю адаимлар, саатлердже беклей, ара-сыра тышарыдан ишаретлере «не вар, не олду?» суаллерини верелер.

Бир адам чыкъса, онынъ ерине элли дане: «Бен чокътан бери беклейим, Усеин-агъа», Ахмет де бени: «Бени йиберсене!» — деп къапугъа сокъулалар.

Юбилей саат тамам он экиге къадар нутукълар, хайырлавлар, телеграммалар иле кече. Лякин кимсе сыкъылмай кимсе безмей. Ондан сонъ Абдулла Озенбашлынынъ о заманлары яздыгъы «Оладжагъа чаре олмаз!» — деген ве бир татар тоюны тасвир эткен пьеси ойнала. Пьес бугунъ ичюн бизге кулюнч келе. Чюнки татар адеми йигирми беш йыл ичинде медениет ве культура ёлунда буюк адымлар аткъан. Лякин бу той юбилейде булунгъан бир чокъ енгелерин козьлерини яшлата, бир чокъ анайларгъа ах чектире. Бир чокъ къарт келинчеклерни ачувландыра. Лякин эски хатыраларны эр кес севинип сейир эте, тоя-тоя яшай.

Хасылы келям, юбилей бутюн Къырым халкъына: къартына, яшына пек къуванчлы, пек зевкълы дакъыкъалар яшатты. Бутюн бу дакъыкъалары яшаркен, вакъытларыны бош хаяллар, алдатыджы ваадлар аркъасында къушанлары хатырламамакъ мумкюн дегиль иди.

Лякин, берекет версин, ойлелери бизим Къырым юбилейинден узакъ идилер. Юбилей ишине шейтан къарышкъан ёкъ иди. Шейтанлар олмагъан ерде интрига, фитне де олмай икен. Даима мелек споретине бурулып кезген ве кендилеринден башкъа эр кеске гунях язмакътан башкъа бир ишлери олмагъан шейтанларын даа муим ишлери олмалы ки, юбилей къапусындан ичериге кирмеген идилер.

Эски къартанайлар «къульвалла окъусанъ, шейтанлар къачар, балам, — дий идилер. Аджеба, кендилерине кондерилен билетлер «къульвалла»лымы иди? Ёкъса «къашкъыр Чатыртавгъа дарылды да, Чатыртавын хабери олмады»мы, буны бильмиyoruz. Насыл да олса шейтансыз юбилей, даа зевкълы, даа файдалы ола икен. Бу юбилей шимдиге къадар «Къамберсиз дюгюн оладжагъына»¹ инанмагъанлара да бир ибрет дерси олду.

Майыс 6, № 101 (977)

Ахмет Нуреддин Таир-задешинъ вефаты. (1856-1926). 1 майыс сабасы Багъчасарайда Салачыкъта сонъ кунълерде хаста яткъан къарт оджаларымыздан Ахмет Нуреддин Таир-заде аркъадаш вефат итмиштир. Ахмет Нуреддин оджамыз яшлыгъында Истанбулда укюмет эсабына «Дарюсшафакъа»² нам алий дередже мектеби икмалъ идуп Къырымгъа къайтаракъ, Багъчасарайда оджалыкъ вазифесини башламыштыр. Илъм-и-эсапта ихтисасы зияде иди. Багъчасарай чар идаресининъ тазийгъы ве мутаасип улеманынъуджумлерине кокюс керерек усул-и-джедитнинъ эсасыны къуураракъ онынъ халкъ арасында джайратмая чалышкъан энъ фааль хадимлерден бириси де Ахмет Нуреддин оджамыз эди.

¹ «Къамберсиз дюгюн олмаз» — деген аталар сёзю бар. Къамбер — халиф Алининъ къулудыр. Яни Къамбер эр шейге бурун сокъкъаны ичюн «Къамберсиз дюгюн олмаз» — дегенлер. Бу ерде исе музллиф мыскъыл иле сёзнинъ аксини айта.

² Дарюсшафакъа — интернат мектеби.

Мерхум къач дефалар чар охрнкасынынъ панджасына тюшсе де йине якъайы къуртарып вазифесини сонъ нефесине къадар алып вармыштыр. Ахмет Нуреддин оджамыз Багъчасарайда ве районьнда бир чокъ койлерде арасыны кесмеерек оджалыгыны девам эттирип бир чокъ талелелер ве оджалар етиштирмиштир.

1923 сенеси Багъчасарайда маариф идареси ве оджалары тарафындан онынъ 35 сене маариф хадими олмасы шерефине онъа юбилей япыларакъ Шейх-уль-муаллимин¹ унваны верильмиш эди.

1925 сенеси октябрьде Янджу коюнде оджалыкъ этип 1926 сенеси январь 12-де Коккозьде ачылгъан татар семилеткасына оджалыкъкъа чагъырылып, вефатындан кунъ эвель Коккозьде вазифесининъ башында эди. Таирзаде оджамыз башы-сачы агъаргъан 70 яшында вефат этип, гъает муляйим ве йымшакъ табиятлы ве кулерьюзлю, хош сымалы бир зат эди.

Онынъ вефаты маариф джебесинде буюк бир зиянынъ сёнмеси сайылып акърабасына ве аилесине ве талелелерине тазиелеримизи билдиререк сабырлар дилермиз.

Багъчасарай оджалары адындан У.Селяметов.

Майыс 8

Сонъки спектакль. (У.Н.). Девлет татар театросы апрель 30-нджы куню. Акъмесджитте 4 перделик «Айлан, айлан джелътирмен» — деген комедияны экинджи дефа ойнамакъле 1925-26 сене сезоныны битирди. Афишада «Халкъын истегиле экинджи дефа ойнала» — дие къосьтерильсе де, театрогъа 70-80 къадар адам кельген эди.

Бу пьеса 4 перделик олып, 1914, 18, 20 ве 26-нджы сенелерде олмакъ узьре, эр пердеси айры-айры девирлерни тасвир этмек истей. Асыл макъсат тул ве бала делиси олып, энъ сонъу Багъчасарай артындаки Тешикли-Къая — деген ерден тайдырылса, бала саиб олмакъ мумкюн деген хурафаткъа инанып, чюръген бир ханийге эвленген яланджы бир аджынынъ чар, Къурултай, Врангель ве ниаат шуралар укюмети девирлеринде «ельтирмен киби айланып» ойнагъан роллерни къосьтермектен ибарет олып чыкъа.

¹ Шейх-уль-муаллимин — оджаларнынъ энъ буюги.

Мевзу гузель алыпган олса да, кереги киби пишип чыкмаган. Перде араларында джансызлык дуола. Ве комедия намына ссийрджилерни хошландырып оламай, билхасса экинджи ве дёрдонджи перделери узундан-узак бир адамын сёйленмесинен битте. Пьесада бир эли, бир аягы джансыз олган бир адамын ролони ойнаганнын сёзлеринден башкьасы халкьны кульджорип, рухуны охшап оламады.

Бираз пюзетилип текмилленсе, гузель оладжакька бенъзей.

Июль 30

«Алим» фильмасы. Ялтада булунан Украина кинофабрикасында Ипчи аркъадашын кьырымтатар хаятындан алып язмыш олдугы «Алим» кинокартинасы алынып битмиш ве тедкьикъ идилямек узьре Харькова кондерильмиш. Харьковада бакьылдыктан сонъра, картина Акъмесджит ве Ялта шеэрлеринде косътериледжектир. Картина алыныркен, шаркьчы рессаымыз Усеин Баданинский незарет итмиш ве «Алим» ролони Кьырым халкь артисти Хайри аркъадаш япмыптыр.

Август 10

Театро ве кино. (Гъ.). Ялта укюмет кинофабрикасында азырланан «Алим» фильмасы 8 август купо Акъмесджитте джемаат назарындан кечирильди.

Кино башламаздан эвель эр кесте бир теляш, бир сабырсызлыкъ корюне. Эр кес «Къырымнынъ озь картинасы»: Хайри ойнаган, Усеин акъай ёлбашчылыкъ эткен, озюмизин яшларымыздан Ипчининъ язган фильмасы джумлелеринен озь фильмамызы кореджекмиз» — деген фикирни джанлы сюретте тасвир эте идилер.

Картина башлады... Олюм тынчлыгы... Эр бир козь бутюн варлыгы иле картинага тикильген, эр бир димагъ ондаки инджеликлери теткьикъ эте, муваффакиет яхутда кьусур араштыра.

Лякин халкь артыкъ джошкьан, картина кьысымлары бири-бирини такьип иттикче умумиетле олган къанаат ве кьуванчыны исбат идиджи шиддетли алгышлар картина араларында дакьыкъаларджа девам эте.

Фильмагъа ийи яхут да эсик бир кыймет ичон олгъан бу косътериштен макъсат олан мунакъаша анджакъ картинанынъ бутюн левхалары косътерильдиктен сонъра япыладжакъ иди. Лякин бунъа сабыр етиширми, къанатлангъан, толгъан гонъюль тек турмай. Хайри аркъадашын теждрибелди бир кино къараманы киби ойнамасы, татарын урф-адети Усеин Баданинский аркъадашын махир ёлбашчылыгъы иле текмиль косътерильмеси эр кесни картина дегиль де, акъикый омюрде яшата. «Чокъ гузель», «амма да ойнай», «гузель язылгъан» — сёзлери театро залынынъ эр бир сырасында ишитиле.

Ниает, «Алим» фильмасы козьден кечирильди. Артыкъ эвельдже азырланан хыйет-и-риясет стол башына кечти. Шимди фильмагъа кыймет кесюв мунакъашасы оладжакъ. Лякин насыл кыймет кесмели, затен базан козьлери биле яшланан, картина арасы дурмадан алгъышлайан сейирджилер онъа кыймет кесмиш идилер. Ниает, ильк сёзде Ахмет Муртазин аркъадаш сёз аларакъ, Хайри, Ипчи, Усеин Баданинский ве кинофабрика вскиллерини умум адындан хайырлай. Сёз сёйлеен Одабаш аркъадаш ялынъыз муваффакийетлер узерине токътала, Акъчокъракълы аркъадаш исе, кино фабриканынъ дигер шаркъ картиналары киби «Алим»де бир такъым муваффакийетсизликлере мейдан вермесининъ себеби, онынъ иши эхлине эманет итмеси, яни рессамлыкъ джиэтини Къырым рессамы Баданинский аркъадашкъа верильдиги киби, картина къараманы Хайри аркъадаш сайланмасы олдугъыны косътермекле, «Алим» фильмасыны даа текмиль коръмек ичон онъа муваффакъ музыка тизильмек керек олдугъыны ве бу ишни де Къырымнынъ генч композиторы Рефатов аркъадашкъа верильмек керек олдугъыны косътерди.

Этнография профессору Эрнст, бильмем икяеми динъ-лемек истеди, бильмем не япты. Фильмада Алим тарихининъ янълъыш косътерильдигини давая къалкъышып, Алим «разбойникъ» шуны япкъан ве шу ерлерде кезген, фильмада бунлар буюк эсиклик — дие косътерди.

Табий, Алим фильмасында бизим ишидип кельген икяелеримизден бираз феркълы ерлер де вар, лякин эсас мундеридже косътериле ве бу фильмада Алимнинъ арекетлерине бир профессор Эрнстнинъ сёзлери арасында сыкъ-сыкъ сёйледиги киби «Алим разбойникъ» косъте-

рильмий — деп, белъки бай ве мырзаларгъа къаршы исьян иден ялынъыз бир йигит оларакъ тасвир идиле, шубесиз, Алимниъ чар ве мырзалар девириндеки «разбойник» лагъабы бир чокъ вакъиалар киби тарихин бояма янълъштыкъларындан гъайры бир шей дегильдир.

Эр алда сёз сёйледжеклер сырасында олгъан Меинов аркъадаш Эрнст аркъадашын кендисини биле къана-атлендиреджек сёзлерле фильманынъ макъсалдыны текрар косьтерип кечти.

Хуляса, «Алим» фильмасы умумиетле такъдир идилъди, Баданинский аркъадашын тасдикъ иттиги иле фильма чыкъарылыпкен, кендиси тарафындан косьтерилип деди-кленильмеен уфакъ къусурлары вар.

Бу къусурлардан муимджеси, мунакъаша эснасында Абилев аркъадашын къайд иттиги киби, картинадаки эр бир арекетнинъ бир йылдырым чевиклиги иле олмасы иди.

Август 11

«Алим» фильмасынъ корьдик. (Мемет Умер-заде. Ялта оджа курслары). 3 августос Ялтада «Алим» фильмасынъ джемаат тарафындан корюльмеси олду. Бу картинаны узеримизе быракътыгъы тесирине келиндже, Алим насыл бир шахс олдугъыны билъмеен татар койлоси ёкътыр зан идериз. Биз «Алим айдамакъ» намында 1914 сенеси бир картина ве 1920 сенеси дигер бир картина да корьмиштик. Онларда айдутлъкъ ве ашыкъ иле огърашаракъ базы балалар татлы, шекерлер багъышлаян, акъыкъаттан гъает узакъ бир «Алим» корьмиштик. Ал-азырда мейдана чыкъарылан картинанынъ кечен «алим»лерден башлыджа фаркъы шунлардыр:

1) Алим зулумгъа къатлапмааян, халкъын интильгилери, козь яшлары арасындан чыкъмыш бир къараман олыпор.

2) Алим ичон мюстебит помещик ве чиновниклере куруш энг огде дураракъ, «севги» артта къалыпор.

3) Козь огюнде олып кечен адиселер татар койлосининъ 19-нджы асырда кечирен деврини ялансыз уйдурмасыз косьтериюр.

Картинанынъ мундериджатынджа эксиклиги шудыр сайшорыз:

Картинанынъ сонъунда Алим апсханеден къачаркен, ольдорилипор. Албу исе, акъыкъатта Алим Истанбула

къачмышты. Эгер Ипчи аркъадаш Алимин Истанбулдаки хаятыны косътермек истемезсе де Алим къачтыгъы заман картинаы битирмек керек иди.

Картинаыныъ фотографиясы гъает айдын ве ачыкъ. Режиссёр ве буюк рессам У.Баданинский кенди ишлеринде зиядесиле ашна олдукъларыны косътердилер. Иштирак иденлере келиндже, 5 саат зарфында ики дефа бешер юз мусафире косътериле картинада Алимин роллони Хайри Эмир-заде не къадар япа бильдигини арды кесильмеен алгъышлар косътерди. Хайри аркъадаш сахнада Къырым халкъ артисти намыны алдысе, кинода бу фильмден башлаяракъ, ады Къырымдан узакъ китеджегине эминиз. Сара, Бекир, Ибраим ве Батыр-мырзалар роллерини гъает гузель ойнадылар. Арадан (мухаккеме меджлисинде) Дерекойлю Эмир Уссин намында ихтиярын шахит роллонде картинаы джанландырдыгъыны коршорыз.

Картина татар хаятыны гъает якъын косътердигиле берабер Къырым табиятындан манзаралар аз олдукъы козе чарпывор.

Умумиетле, картина макъсадына ириди саймакъ мумкюндир.

Август 22

«Алим» фильми акъкъында. Къырым Маариф Халкъ Комиссарлыгъы коллегиясы Къырым койлеринде кениш сюретте косътермек ичюн «Алим» фильмасыны алмагъы къарарлаштырды...

Сентябрь 22

Къырым ханлыгъыныныъ архиви. Юз йылдан зияде бир муддет Къырым ханлыгъыныныъ архиви сабыкъ «Таврический губернасы» архиви диварлары арасында сакълана кельди.

122-дане тери джылтлы татарджа эльязма дефтерлери олып къады-аскерлерин уюмлери ве къарарларындан ибареттир ки, бунлар Къырым ханлыгъыныныъ сонъ ики асылъкъ хаятында язылмышлардыр.

Октябрь 12

Татар труппасы ишке башлады. (Хаберджи). Татар труппасы репетицияларга башлады. Октябрь 15-те бу мевсимде биринджи оларакъ «Ненкеджан-ханым» пьесасы ойналаджакътыр. Труппа Джелал Меинов аркъадашын режиссёрлыгы алтында чалышмактадыр. Бу сене сахнамызда чалышкъан аркъадашлар къадынлардан: Сара Байкина, Ава Кылычева, Эмине Фейзуллаева, Эмине Челебиева; эркеклерден: У.Ипчи, Грабов, Ибраимов, Керимов, Х.Гурджи, Баккал, Ногъаев, Челебиев, Барамиков, Ибраим Халиков, Хатип-заде ве дигерлеридир.

Октябрь 14

Умер Ипчи аркъадашын Осман Акъчокъракълы аркъадаш тарафындан язылган икяеден алып яздыгы 5 перделик 12 картиналыкъ «Ненкеджан» пьеси ойналаджакъ. Кырым Девлет театросы, октябрь 22, джума куню.

Октябрь 26, № 247 (1123)

«Ненкеджан-ханым». (Керчли Мебсуюе). Шу сонъ йыл ичинде кырымтатар санъат хаятында бизим ичюн ики муим адисе мейдана кельди. Булардан бири Кырым койлолери арасында буюк бир эеджан догъуран «Алим» картинасы исе, икинджиси де 22 октябрь акъшамы Девлет драм театросында сахная кююлан «Ненкеджан-ханым» пьесасыдыр.

Санъаткъаране эсерлер кыйметининъ энъ зияде халкъта догъурдыгы бедий хисин эеджанлы ольчольдигине къаиль оладжакъ олурсакъ, о вакъыт бу эсерлерден эр икисининъ де Кырым санайи-нефисе омюринде айрыджа къайд идилъмеге ляйкъ ики буюк адисе олдугыны тасдикъ итмеге меджбурыз.

Тасавур идилемез ки, Кырым койлосининъ «Алим» картинасына косътердиги мерагы эр анги бир мемлекет койлолери эр анги бир картинага къаршы косътермиш олсунлар. «Алим» картинасы бир кере Акъмесджитте, зан идерсем, сонъ куньлерде ялынъыз бир кере де Къарасувда, ойналдыгы алда бугунь Кырымда «Алим» картинасы акъкында лаф олмагъан бир кой ёкъ.

22-нджи октябрь гиджеси Девлет театросында сахная кьоюлан «Некеджан» пьеси халкыта уяндырдыгы меракъ ве авес итибарыле айны муваффакийети косътерди. Пьес сахная кьоюлмадан эвель ич бир тюрлю тешвикият ве азырлыкъ корюльдиги ёкътыр ки, халкын уджюмини бу азырлыкъа атыф иделим. Керек Багъчасарай, Кезлеве киби якъын шеэрлерден, керексе койлерден бир чокъ халкъ мевджут олдугы киби, билет булунмадыгындан, ики юз къадар да тышарыда къалдылар.

Беним фикириме коре, бу эсерлерин муваффакийет къазанмасы ики хусусиеттен илери келир. «Алим» халкы меракъландыра: чонки оны Ипчи язды, Баданинский сахнасыны къурды, Хайри о сахнада ойнады.

«Некеджан-ханым» халкъ арасында буюк бир шевкъ догъурды: чонки оны язан Ипчи, сахнасыны яраштыран бир тарафтан Баданинский, дигер тарафтан Меинов.

Иште, бу биринджи хусусиет бу эсерлерин эр икисинде де мевджут. Бу шахсиетлер Къырым эфкар-и-умумисси къаршысында затен кендилерине дикъкъат уяндырмыштырлар.

Икинджи бир хусусиет даа вар ки, о да бу эсерлер мевзу оларакъ интихап идилен вакъиялардыр. Къырымда Алим ве Некеджан-ханым акъкъындаки риваетлери ишитмеен ким вар? Ангимиз Алим ве Некеджан акъкъындаки икяелери севе-севе динглеминорыз. Иште, муваффакийетлерин икинджи сыры да бурададыр. Бу себептен бу ики эсерин халкъ кутълеси арасында уяндырдыгы эджанын себеплерини талпы идеркен, бизлер башта бу нокъталара дикъкъат итмек меджбуриетинлейиз.

Табий, бу ики хусусиете сахнадаки денгшишклиги, артистлеримиздеки теракъкийи де къошаджакъ олурсакъ, о вакъыт сырлар мейдана чыкъар.

Шимди «Алим» картинасы акъкъындаки фикиримиз илериде язмакъ узьре терк идерек, юкъарыда сёйледигимиз хусусиетлер итибарыле 22 октябрь акъшамы сахная кьоюлан «Некеджан»ы талпы иделим:

Пьес — яни Ипчи аркъадашын муваффакийети.

Ипчи аркъадаш, юкъарыда дедигимиз киби, татар массасы омюринде яшагъан бир вакънайы кендисине мевзу интихап итмекле муваффакийетин биринджи шартыны эльде итмиштир. Ипчи аркъадаш бу мевзуйы акъкъатен санъаткъране бир сюрете ишлемиштир. Пьес эдебий бир

эсер оларакъ кыйметли олдугы киби, сахна тертибаты да бизим ичон олдукъча ендыр. Бен «Ненкеджан»ы сейир иттигим заман, мешхур Ибсеннинъ «Пер Гюнт» денилен эсерини хатырладым. Сахна тертибаты уфакъ картиналары иле тамамиле онъа бенъзей, инсан мютемадий деньиштов къаршысында булуна, ёрулмай. Бизим «публика» ичон бу тюрлю сахна тертибаты гъает гузельдир. Хуляса, пьес эдебий бир эсер олмакъ итибарыле, кыйметли техника итибарыле мукеммельдир.

Мевзу оларакъ алынган Ненкеджан вакъиасы эсас итибарыле, табий, буюк ичтимай эмиети олан бир адисе дегильдир. Лякин вакъианы халкъ омюрине кирмеси итибарыле, шубесиз, бу вакъиа этрафында ичтимай тедкъикълер япмакъ ичон гъает мюсаит бир мейдан ачыла. Ипчи аркъадаш бунъа да кыймен муваффакъ олмыштыр. Къараим Хахамининъ сергисини, сарай агъасынынъ пара ве сервет къаршысында эр тюрлю садакъаты унуттыгъыны гъает гузель тенъкит эте. Хахам садеже Ненкеджана дегиль, хан кызы Ненкеджана ашыкъ ола. Эгер ханнынъ кызы олмаса, ортада ашыкъ да ёкъ. Сарай агъасы кенди садакъаты иле алыш-вериш япмагъа даима азыр. Ким чокъ версе, онъа садъкъ. Хан азретлери де ялынъыз кенди кызына намус керек зан эте. Башкъалары ичон намус танымай. Кендисининъ юз кере башкъаларына яптыгъы бир муамеленинъ бинъде-бирининъ бир кере олсун кендисине япылдыгъыны истемей.

Саляхэддин-бей хан ордусына ярдым идерек, джине-визлерге гъалип келелер. Чюнки Саляхэддин-бей хан сарайынънъ коръмек истей. Орада чокъ джарие, чокъ къадын да вармыш. Къадын дердине тошкен гъарем агъасы да ханнынъ айваний хиссини темин ичон джарие интихап итмек киби, ич де шеревли олмагъан бир вазифейи устуне алмыш. Бутюн бу нокъталары козь огъоне кетиреджек олурсакъ, Ипчи аркъадаш пьеслерде матлуп олан гъасени де кыймен эльде итмиштир. Кыймен эльде итмиш джюрыз, чюнки бутунъки темаша-джылар даа кескин тенкъитлер истей. Инкъиляп бизим халкъ кутълесини о къадар къатый ичтимай тезатлар къаршысында булундырдыгъы, онъа бу тарз тенкъитлер артыкъ хафиф келе. Онънъ тенкъит тамарларыны уяндыра бильмек ичон сарсынты догъурадjackъ унсурлар лязим. Бойле унсурлар «Ненкеджан»да экин.

Пьесте вахдет мутлакъа керектир. Лякин о вахдети темашаджылар хис идерсе, о вакъыт вакъиалар текрарланмыш киби ола ве джан сыкъылмагъа башлай. «Ненкеджан»даки вахдет джан сыкъыджы дегильди. Лякин бу вахдети бозмамакъ шартыле бир-эки вакъиа, меселя, джинеvizлер замандаки халкъ омюринден бир картина иляве олунгъан олса, пьес кенди вахдетини гъайып итmez, тенкъит унсурлары чогуалыр, левхаларда тюрлюлик артар ве вакъиалар даа зияде джанлы олурды. Атта бу илявелер пьесте текрар олунан меселя Салыхъддинбекле Ненкеджан-нынъ икинджи кере корюшмеси исaбына япыла билтирди.

Насыл да олса, «къусур арасанъ, хан къызында да булуныр!» — дедиклери киби, табиатле эр анги бир пьесте къусур булмакъ мумкюндир. Лякин умумиет итибары иле Ипчи аркъадаш кенди макъсадына муваффакъ олмыштыр.

Сахна тертибаты. Бутюн сахна тертибаты: урбалар, тахталар, эв тертибаты, ренклер, данс, музыка, о сюретле бир-бирине мезч олунгъан ки, бурада шаръкын гъурур ве инджелиги, эски дебде ве тантаналары, татарын инады — эписи корюле. Бутюн бунлар татар медениетине, онынъ дуйгъусына, зевкъына, табиатына ашна санааткяр бир элин сахная кирдигини сейлей. Темашагирлер кимседен сормадан сахнанынъ эр ачылышында Баданинскийни коре ве оны алгъышлайлар. Лякин базан Баданинскийнинъ аркъасында, базан огюнде икинджи бир шахсиет корюле ки, о да театронынъ енги режиссеры сахна хаятынынъ джандан досту Джелал Меиновдыр. Дж.Меинов олмагъан олса, шубесиз, «Ненкеджан» бу къадар севильмезди.

Артистлеримиз. Бу сене бутюн труппада умумий оларакъ бир юкसेпов вар. Ногъаев ве Гърабов аркъадашларын текрар труппагъа кирмелери ич шубесиз труппанынъ варльпгыны юксельтмиш. «Ненкеджан»да баш роллерни япкъан Байкина, Ногъаев, Гърабов аркъадашлар кенди роллерини буюк бир муваффакиетле яптылар. Байкина артыкъ даа зияде къырымлылашкъан. Ногъаев кенди ролпони япаркен, могъол ханларынынъ бутюн азамат ве гъуруруны яшата. Абдураман Ибраимов, Гурджи аркъадашлар да кенди роллерини пек мукеммель иджра иттилер. Аркъадашларын эксериетине айт умумий бир къусур варсе, о да кенди сеслерине тамамиле саип оламамалары. Сеслерини истедиклери тарзда къуланмамаларыдыр.

Эр альде кечен сенее нисбетле бу сене юкселпов ачыкътан-ачыгъа бутюн аркъадашларда корюле.

«Ненкеджан» пьесинден бахс идеркен, Сейдамет Кезлев-лининъ сангыры иле Ашчы Эмир-Алининъ сазыны, Эмине Фейзуллаева иле Зейнеп Ногъаеванынъ оюнлары, Чадик-ханумын шаркъысыны сөйлемемек — буюк бир къусурдыр.

Ногъаевин оюны иле Чадик-ханумын шаркъысы баштан ашагъы санъаткъране иди. Музыкаджылары илк сахнае чыкъмакътан илери тередутлары Хан сарайына кирен бир санъаткъяр да бир сюрю къадынларле долу олан сарайын хашмет ве азаматы къаршысында дуолан къоркъуйы пек гузель темсиль эте иди.

Эльхасыл, «Ненкеджан» Акъмесджит джемаатына пек зевкълы, пек эдебий бир гедже яшатты.

Ноябрь 11, № 261 (1137)

Бакуда къырымтатар талбелерине буюк ярдым. Бакуда окъуян къырымлы талбелерин маддий джизэттен сонъ дередже агъыр вазнет кечирмекте олдукларыны козе алан бир хейет-и-мутешеббюсе ноябрин 5-нджи куню Акъмесджитте Девлет театросында «Ненкеджан-ханым» пьесасыны бу талбелер файдасына оларакъ мевкъи темашая къоймышты.

Бу театродан меджмуа 990 рубле, 4 капик келир олып бу парадан — 400 рублеси театро ичюн, 49 рубле налог ичюн сарф идилеп, 43 рубле де койполере ёлланып, хэнуз парасы альпымайып къалан билетлер хисабы чыкъарылдыкътан сонъра, темиз келир оларакъ къалан 503 рубле 4 капик пара Бакуда къырымтатар талбелери бюросына ёлланмыштыр.

Акъшамын месуль мудирлери: Ахмет Хайсер ве Бекир Одабаш.

Ноябрь 12

Театро яшайышындан. (Дервиш). Бугунъ Къырым Укюмет театросында татар труппасы «Мусульман бюросы» намында бир фаджияйы сахнагъа къоя. Эки куньден панджаларындан къуртулгъанымыза алгъы йыл толаджакъ беззлар деврининъ вахшиети, джанаварлыкълары, дарагъач ве шомполларынынъ, шубесиз, даа эр къырымлынынъ хатырасына быракътыгъы джанлы тесураты силлинеди.

Бугунь акышам «Мусульман бюросы» фаджиясыны сейир этмекле: алгы йыл азатлык байрамымызы япув арфесинде безлар джанаварлыгыныны кырым эмекдарлары юрегинде ачып киттиги кыанлы ярасыны сахнада кореджекмиз. Эвет, «Мусульман бюросы» юреклерде кыанлы яра ачты, чонки тарихка ал кыанларле язылан бу фаджиа нетиджесинде Кырымын мидхатлары¹ коммунизм кахраманлары, безлар тарафындан ольдорилды... ольдорилды дегиль, онлар эбедий яшайджакъ, ольдоклери олдуклары алда вуджутлары джанаварджа парчаланды... Иште, бугунь Кырым Укумет татар театросы бизлере бу аджныкыны ве кыйгыны озы санъатларыле текрар хатырлаттыраджакъ, биз буны сейир итмекле бир театро корьмиш дегиль, унутылмаз адджылары джанлы оларакъ хатырламыштан оладжакмыз.

* * * * *

Умер Игчи ве Ислям Аппазов аркъадашлар тарафындан, 1920 сенеси безларын татар коммунистлерини тутып кюршунгъа тиздиклерини тасвир идерек яздыклары «Мусальман бюросы» намындаки 4 перделик, 11 левхалык драмалары ойнала. Лыготалы билетлер саат 2-ден 6-гъа къадар сатылырлар. Оюн там саат 8-де башлай.

Ноябрь 16

«Мусульман бюросы». (Керчли Мебсусе). Ноябрьн 5-нджи куню, джума акышамы, Акъмесджит татар драм труппасы тарафындан Девлет театросында «Мусульман бюросы» намындаки драма темашае кыоюлды. Оюн башламадан эки саат эвель бутон билетлер сатылып биткен иди. Бир чокъ меракылылар театро огюнде нафиле бекледиктен сонъра, бир чаре буламадан, «кыысмет этсе, о бир дефа!» — деп эвлерине киттилер.

«Мусульман бюросы» пьеси, Врангель заманында Акъмесджитте, татар генчлери тарафындан мейдана кетирилен коммунист тешкилятын фаалиети ве акыбети,

¹ Мидхатлар — бу ерде Мидхат Рефатов (1893-1920), Асан Сакаев, Мурат Асанов, Абдулла Баличиев, Асан Османов киби сиясий хадимлер акъкында лаф юрютиле. Буларнынъ эписи 1920 сенеси апрель айында беззгвардияджылар тарафындан кюршунгъа тизильдилер.

Врангель идаресининъ онлара къаршы джанаварлыкъларыны хэман олдугы киби тасвир эте. Затен бу арекете къошуланларын базыларын бугунъ хаятта олмасы, ольдориленлерин де бир чокъ дост, акъраба ве таньпшлары олмасы театрогъа халкъы даа зияде джелъп эте иди. Ислям Аппазов аркъадаш кендисине мевзу идуп алдыгъы вакъиайы олдукъча муваффакиетли тасвир итмиш. Табиятыле бизим бутюн пьеслеримизде олан къусурлардан «Мусульман бюросы» да кери дегиль. Умумий къусур оларакъ косътериледжек нохъталар, беним фикириме коре, шулардыр:

1. Бу тешекюль эткен татар коммунист группасына къаршы халкъын бакъышы белли дегиль. Ялынъыз бир чобан Врангель бандитлерине къаршы кенди ачувыны бир-ики сёзле ифаде эте. Албу ки, бир-ики дакъыкъа эвель Врангель забитине хызмет эткен бу чобаннынъ сёзюнден де о заманки халкъын бу группагъа не сюретле бакътыгъыны коръмек мумкион олмай. Атта Врангель идареси бутюн мусульман бюросыны парчалагъан сонъ биле, бу бакъышын неден ибарет олдугы белли дегиль. Албу ки, эр кес биле ки, о заманнынъ муфтиси: «Мусульман дини таньымагъанларын мудафа идильмеси джаиз дегиль» — демийтир. О заманнынъ базы мерхаметли мпневверлери де бу вакъиадан пек зияде юреклери «янмыштыр». Айны заманда халкъ массасы бу вакъиадан сонъ дередже эджана кельдиги алда башларында оланларын джансызлыгъы, меселеге акъыкъатен янмамалары, шубесиз, бу нетиджейи эльде итмиштир.

2. Бу тешкилятын беджериксизлигине себеп — ялынъыз пьесанынъ кахраманы Мидхатын мерхамети, къандан къоркъмасы, онынъ тез инанмасы ве саире косътериле. Лякин бурада бутюн типлерде онларын идеология лекелери корюнемеди. Мидхаты кемандан¹ айырмакъ бельки мумкион дегиль. Лякин оны бомба ве пулемёт иле берабер дегиль, бунлар хариджинде, ич олмаса захирий оларакъ косътерильген олса, беним фикириме коре, даа табий олурды.

3. Базы вакъиалар арасында мантъкъий мунасебет ёкъ. Месея, Ислям Умеровын матбаайы басмакъ къарары верильген вакъытта, шпион Сурин де берабер булуна.

¹ К е м а н — кемане.

Бутюн дигер ишлерле берабер бу хабер де вериле. Лякин Умеров ялынъыз бир инкяр саесинде олжонден къртула. Албу ки, матбаа басув меселесинде мушавере Сурунсиз олгъан олса, эльбетте даа табий олурды.

4. Умумиетле бу тарихий адисенинъ ичтимай тамырлары пьесте косътерильгени ёкъ. Сейир иденлер, не Мидхатын о заманки муайен бир ичтимай руху акъикъятен темсиль иттигини, не де онынъ эр тюрлю ичтимай тамырдан узакъ, ерле кок арасында асылы тургъан, бир авескяр олджугъыны такъдир этип олалар. Бурада, шубесиз, бир халкъ левхасы косътерильген. Лякин о заманки тюрлю истек тюрк руху, тюрлю джерьяны темсиль иден масса типлери косътерильген олса, эльбет даа гузель олурды. Лякин бутюн бу къусурларыле берабер Аппазов аркъадаш макъсадына мувафакъ олмыш. Бутюн бу эксикликлериле берабер бизим татар театросы сонъ заманларда кендифини тамамиле косътермее мувафакъ олды. Атта алты ай эвель «татарда театро вармы ки, онъа йигирми беш йылъыкъ юбилей япылсун» — деп бир кунълпок бойкот илян иденлер биле, бугунъ «шашыладжакъ шей, сонъ дередже мукеммель!» — деп агъызларыны ачып къалалар.

Артистлеримизин пьесадаки гизли мелжлислерде пек багъырып лаф этмелери ве саире киби базы уфакъ янълъшлары корюльмезсе, онларын эписи де пек мукеммель ойнадылар. Эр алда халкъ театродан мемнун олмагъа башлады. Бу алы мухафаза иде билъмек ичюн керек артистлере, керек яызджыларымыза, керексе театро идаресине даа зияде кучъ сарф идуп, халкъын интересини охшагъан джанлы пьеслер азырламакъ, декорацияны онъа коре тертип итмек, вакъиайы тамамиле анълаяракъ ойнамакъ керек оладжакътыр.

Ноябрь 18

«Мусульман бюросы» Багъчасарайда. (Абдураман). 14 ноябрь акъшамы театро заласында бош ер ёкъ иди. Ичериге халкъ топлангъан, бир-бирлерине: «Насыл пьеса? Ким язгъан» — сёзлери арада-сырада ишитиле, мусахабелер япыла иди. Чогъа вармады, бирден залада сес кесильди. Хэман сахна огюнде Къырымтатар Укумет драмтруппасынынъ баш режиссёры, сахна ишлерининъ

муаллими — Джелал Меинов корюнип, шиддетли алгышларле кяршыланды. О, тамамиле кыскъа, фекъат эмиетли сёзлерини татар театросынын илериги меслеги, Багъчасарая кельмеден макъсат актёрларын бирлиги узерине хаср итти. Сес ёкъ, эр кес онын сёзлерини динълей. Бир хэйли вакыттан сонъ, дёрт козьле бекледигимиз перде ачылды. О сахнада корюненлер, бундан алты сене эвель безларын забитлери тарафындан Акъмесджитте джанаварджа ольдюрilen татар коммунистлери бюросы азаларынын жанлы хаяты иди. Сахнада жанларыны халкъ ичюн феда иден татар инкыляпчыларын акъикый сималары ёкъ ... лякин онларын япкъан ишлери, насыл ольдюрильдиклери бизе артистлер вастасыле косьтерильди.

Иште, бу пьеса, залда топланан халкъта бир инкылябий рух, без ордугъа ве онын сабыкъ къалдыкъларына кяршы бир дередже даа кин, интикъам ачувы уяндырды.

* * * * *

«Селям тургъанлар» намында 4 перделик пьес¹ ойналаджакътыр. Оюнгъа бутюн труппа иштирак эте. Перде там саат 8-де ачыладжакътыр. Льготалы билетлер эр кунъ саат 2-ден 6-гъа къадар театро кассасында сатылыр.

Ноябрь 19

Алды ёлуны. (Чапчакъчы. Доктор). Теллери, агъачлары, тюрлю къумашлары, ташы, балчыгъы, ренк ве боясы сеси ве сёзю, бакъышы, юрюши ве дигер эр арекети ве даа нидже жанлы, жансыз махлюкълары, левхалары ишлеерек, тизерек инсаннын ве инсан джемиетинин айры-айры дуйгъуларына, фикирлерине тиль вермее, онлары сёйлендирмее муваффакъ олан чешит санъатлары бирлештиререк, инсаннын ве инсан джемиетинин акъыны-къарасыны, дюнюни ве бугунюни косьтермек ве бу сюретле джемаатнын ярынын азырламакъ ёлунда керекли дуйгъулары, фикирлери уяндырмакъ, ниает, эмек ве иш ве кунъделик мешгъулиетлер эснасында ёрулан рух ве вуджуда истирахат

¹ Анылагъанымызгъа коре, бу пьеса къазантатарджадан терджиме олунгандыр.

вермек, онлары тазертмек — иште театронынъ илк ве ахыр ве айны заманда агъыр вазифелери.

Онынъ ичюндир ки, медениет ёлунда театронынъ догъмасы иши эр заман кечиктиги киби, онынъ ачылмасы, инкишаф итмеси ве осьмеси де сенелер истер. Чюнки театронынъ тамамланмасы инсанлыгъа ве халкъын яшайышына аит нефис эдебият, халкъ рухуны охпаян музыканынъ, ресимджилик, тюркюджилик, оюнджылыкъ ве бунлар киби назик санъатларын да догъмасына ве театрода косътерилен эсердеки гъаеи, тип ве характерлери ве омтори деренден анълаян, керчектен джанландыран мюневвер ве уста артист ве актёрларын булунмасына байлы къальюр.

Бизде 1905 сенеси инкъилябына къадар джемаатымызын умумиетге ташыдыгъы ичтимаий корьгюси назик санъатларын хэнуз алайына терс олдугъы киби, театроы дахи айны скоретге къабул итмеюрды. Инсаннынъ бир тпос дуйгъу, чизги ве арекеттен дигер тпос, дуйгъу, чизги ве арекете кечмек, ошамакъ скоретиле кендисининъ рух ве вуджулдыны тазертмек, онлара маневий гъыда ве истирахат вермек ихтияджында булундыгъыны, бойле бир къануны, о замандаки ичтимаий корьгюмиз танъмаюрды. Бунынъ нетиджесинде вуджут ве димагъ ёргъунлыгъыны кечирмек, эфкъяр савуштырмакъ ичюн эглендже махаллери оларакъ халкъ кой ве шеэр къавелерине джеп ве вуджут йыкъан той-догъонлере, ички юрду олан ресторанларда тёкюлиор, оралары толдурыорды.

Анджакъ 1905-тен сонъра тек-тпос оларакъ Къырымын айры-айры ерлеринде ве бахусус Багъчасарайда авесчилер тарафындан пек аз ве кучюк джемаат ичюн олса да, тыш яшайышлара аит эсерлерин терджимелери ве сийрек оларакъ ерли языджыларымызын пьеслери къоюлмая ве ойналмая башланылмышты ки, бу артыкъ енги корьгюден, къаве ве той ерине енги шекиль эглендже ве истирахат махаллинден хабер вершорды.

Шуралар девири исе, театромызын авескъярлар иши халындан чыкъып санъат оларакъ юрютильмесине буюк ярарлыкълар косътерди ве косътермектедир. О къадар ки, эр сене дёноминде театромыз ондан истениленлери бирер-бирер тедарик ве пейда иттигини корьюрюз. Бахусус бу сене театромызын башына буюк истидат ве теджрибе сахиби олан Джелил Меинов аркъадаш кельдиктен сонъра,

театромыз юксельме ве оюов девирине кирди итикъа-тындайыз. Бунунъ джанлы ве шанлы делиллери оларакъ «Некмеджан-ханым», «Мусульман бюросы» пьеслерини ишарет итмек къафидир.

Бу сене театроя келен халкъ, орадан буюк бир зевкъ аларакъ, актёрларын оюунындан разы къаларакъ, там бир мемнониетге эвлерине ишлерине денипор.

Корюлнор ки, театромыз артыкъ ёлуны алды, гидиор. Буомек, юксельмек истигор ве халкъы дахи буютмек, юксельтмек арзусында булуныор. Артистлеримизге келиндже, араларында милтий сахна ашыкъларына раст келиндиги киби, бу сахнайы синирмее, онынъ дегерли хадимлери танылмая интиляфлары, чалышанлары дахи булундыгъы онларын кенди вазифелерине джиддиет ве мухаббет иле янаштыкъларыны косътеринор.

Иште, театромыз бутунъ алдыгъы ёл иле киттиги такъдирде къырымтатары ичюн юксек санъат, иттимай тербие ве кениш бильги оджагъы халына киреджектир ве Къырымын бир чокъ кошелеринде театро ишини догъураджакътыр.

Ноябрь 23

Кинотеатро омюринден. (Али Асан). «Алим» Къырым койлеринде. Ноябрь 15-нджи куню эки Таракъташын ортасындаки юксек тёпе узеринде деллял багъырып «Алим» фильмасы косътериледжегини илян этти. Башта халкъ бунъа инанмакъ истемеди, лякин ики махалленинъ ортасындаки мейданлыкътаки азырлыгъы коръдиклери киби — эр, къадын, къарт ве яш акъын-акъын мейданлыкъкъа келип толдулар. Фильма косътерильмеге башлады. Лякин тамам айын 15-ши олмасы юзюнден, айын шавлеси маниа олмагъа башлады. Халкъ, не олурса олсун, «Алими» коръмек истедиклеринден, пердейи бир эвин талдасына авуштырдылар. Фильма косътерильдиги заман, халкъын севинчини тариф этмек мумкюн дегильдир. Бир тарафтан «Алими» коръмек, дигер тарафтан укюметин биз, койлолери, бойле арзумыз къавуштырмасы пек буюк бир севинчтир. Укюметимиз бутюн бу ишлериле кендисининъ акъикъий койло ве ишчилер укюмети олдугъыны исбат этти. Назаргъа чарпкъан бир иш даа варса, о да мектеп талелелерининъ

окуп, онларға анылатмаларыдыр¹. «Алим»ден сонъра учъ парча Кызыл флот косътерильди. Бутюн бунлар саат бирге къадар девам эттилер. Халкъ бу геджеден пек мемнун къалып, дагъылдылар.

Ноябрь 24

Кырым Укумет театросында, ноябрь 26-да (джума куню) «Сенген йылдызлар» намында² дёрт перделик драма ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлар. Льготаы билетлер эр кунъ саат 2-ден 6.00 къадар театро кассасында сатылып.

Ноябрь 30

Кырым Укумет театросында, декабрь 3-те (джума куню) Кырым Кочъ джемиетининъ файдасына азербайджан эдиплеринден Хусейн Джавид³ аркъадашын «Шида» намында 5-перделик фаджиасы ойналаджакътыр. Билетлер театро кассасында сатылып. Оюн там саат 8-де башлайджакътыр.

Декабрь 3

Алимни киносы мунасебетиле. (Х.Уста). Чокъ сенелерден берли айтувлъы «Алим» театро сахналарында, кинода ойнала кельсе де, Алимни тарихинден узакъ къала эдилер. Бу сене Умер Ипчи аркъадаш язгъан пьеси Алимни тарихине якъындыр. Алимни кинода там манасыле коремиз — дие умют беслей идик. Лякин оны баштакилеринден де узакъ бир скоретте корьдим. Бу корьдигим эксикликлери эр не къадар язмакъ истесем де, джесарет эдемикордым. Не вакъыт ки, Джелал Меинов аркъадаш къышлыкъ театро

¹ О заманнынъ кинокартиналары сессиз олгъанлары ичюн, лакъырды метни (тексти) экранинъ ашагъысында язылы олып, эр ким озю окъуй эди. Бу ерде окъумагъа бильмеген базы койлолерге мектеп телебелери окъуп анылаткъанлары акъкъында сёз юрютиле.

² Къазантатар драматургы Керим Тинчуриннинъ пьесасыдыр.

³ Гусейн Джавид (1884-1944). Азербайджан шаири ве драматургы. «Азер» (1926-37) поэма, «Снявуш» (1933) тарихий драма, «Хайям» (1936) фельсефий драма ве башкъа белли эсерлерининъ музллифи.

ачылув мерасиминде янъльпышлыкъларымызы, эксикликлеримизи корьсенъиз, айтынъыз, язынъыз биз бунынъле эксикликлеримизи толдуыр ве янъльпышларымызы тюзельтирмиз — демеси бени джесаретлендирди. Корьдигим эксикликлер шундан ибарет:

Алимин ат ойнаткъан ерлери Бурулча бою, Индал бою даа бир чокъ ерлер картинада корюнмиюрды; Алимин тюрьмеге тюшмеси бус-бутюн башкъа, тюрьмеден къачмасы ве сонъ дефа тутулмасы ки, бунунъ да акыкъый сюрети тамамиле айны киби. Ойле бир джесюр йигитин адий бир сюретте тутулмасы ве сонъунда олном джесасы Алимин тарихини ич де бильмеген бир шахс тарафындан язылгъан киби. Бунъа иляве олуна бу фильмада эксик косьтериле иди. Муим нокъталар ки, онлар исе Алимин ресмий алынмасы, Алимин рессам Айвазовский иле корюшмеси ве онынъ тоюна вармасы, ве Къырымдан къачмасы, ве бунынъ киби вукъуатын ич бириси бу фильмада корюльмиюрды. Бунинъ киби бир эсер тамамиле язылгъан олса, гузель олурды, беллейим. Фильманынъ джаны олмасына даа ярдым идеджек бу киби парчаларын эксик олмасы: «Алим» фильмасынынъ халкъча билинген бир тарздан чыкъып адета уйдурма, къалып шекилине кирсетмеге меджбур ола ве бунынъ исе декоративный джиэтлерине ве иджрасына, зан идерсем, шимдигинден даа чокъ зорлукълара раст келинмез иди. Мадам ки, фильм Къырымда алынып, онынъ табий гузелликлери назар-итибаргъа алына ве инджелик (художество) джиэтлерине исе акыкъат джиэтлери де козьге алынып, миллий адетлерден тойлардаки корюнишлери ве онынъ Къарасув шеэриндеки ики тарафлы сюретте полислерле сарылып альпып, ниает, кенди бахадырлыгъы иле бунларын да къолларындан буюк кахриманлыкъле къуртулмасы киби халкъын зевкъыны охшайджакъ нокъталарын булунмасы, картинанынъ истенильдиги руху веремюрды. Эгер картина тарафындан бунъа дайыр малюмат истенилirse, муфассал, кениш сюретте малюмат вере биледжегими ваат этем.

Декабрь 5

Къырым Укюмет театросында, декабрь 10-да (джума куню) Умер Ипчи аркъадашын «Фахиче» намында 5 перде

(6 левхалькъ) фаджиасы ойналаджакътыр. Оюн саат 8-де башладжакътыр. Лыготалы билетлер саат 2-ден 6-гъа, лыготасызлар 11-ден 2-ге ве 6-дан 9-гъа къадар театро кассасында сатылыр.

Декабрь 15

Къырым Укъомет театросында, декабрь 17-де (джума куню) бу мевсимде биринджи дефа Абдулла Озенбашлынынъ «Оладжагъа чаре олмаз» нам фаджиасы ойналаджакътыр. Бундан мада, эгленджели концерт къысымы да вардыр. Билетлер театро кассасында сатылыр.

Декабрь 16

Языджылар тегереги нешрият кооперативиле багъланмалы. (Умер Ипчи). Бекир Умеров аркъадаш «Еңги донья»нынъ декабрь 3-нджи номералы нухасындаки «Нешрият иши акъкъында» макъалесиле, бизим ичон олдукъча еңги ве керек бир меселени ортагъа къоя ки, о да Къырым нешрият идаресинден мада, бир китап нешрият кооперативи мейдангъа кетирмектир. Умеров аркъадашын дегени киби, бизде китап окъуйджыларын сайысы кунь-куньден арта. Айны веджихле языджыларымызын да сайысы осе. Бу бизде нешрият ишлерининъ кенишлейджегине бир земиндир. Биз нешрият ишлерини тешкиятландырдыгъымыз киби языджыларымызы да тешкиятландырмакъ керекмиз. Бу хусуста «Илери» журналы янында бир «Языджылар тегереги» мейдангъа кетириледженин окъудыкъ. Магъа къалса, иште бу тегерек биздеки китап нешрият кооперативи ичон мая олмалы ве языджылар тегереги иле нешрият кооперативи бир-бирине багъланмалдыр. Бу сюретле эр ики тешкият бир-бирини алып вара бильдиги киби, кенди этрафында кениш окъуйджы кутлесини де тешкиятландыра билир. Бизде нешрият меселеси бугуннинъ мухым меселелеринден биридир. Бу себептен меселейи лязимий ерлерин къозгъап, бираз тездже омюрге чыкъармалары керектир. Языджылар тегерегине кельгенде де айны теклиф еринде сайылыр.

Декабрь 21

Укуомет драмтеатросында декабрь 24-те (джума кунпо) бу мевсимде учюнджи кере Умер Ипчи аркъадашын «Ненкеджан-ханым» нам 5 перде, 12 левхалты тарихий пьеси ойналаджакътыр. Бу дефа баш роллери артист аркъадашлар денъишип ойнайджакълар. Оюн там саат 8-де башлар. Льготалы билетлер саат 2-ден 6-гъа къадар, къаланлары сабах саат 11-ден 2-ге ве 6-дан 9-гъа къадар театро кассасында сатылтыр.

Декабрь 29

Къырым Укуомет театросында декабрь 31-де (джума кунпо) Ибадулла Грабов аркъадашын «Байрам гиджесинде» нам халкъ омюринден алып яздыгъы пьес ойналаджакътыр. Льготалы билетлер саат 2-ден 6-гъа къадар, къаланлары саат 11-ден 2-ге ве 6-дан 9-гъа къадар сатылтырлар. Темаша там саат 8-де башлай.

1927

Январь 4

Къырым Укуомет театросында январь 7-де (джума кунпо) 6 перде, 7 левхалкъ «Лейля ве Меджнун» нам халкъ эфсане пьеси ойналаджакътыр. Льготалы билетлер саат 2-ден 6-гъа, къаланлары саат 11-ден 2-ге ве 6-дан 9-гъа къадар сатылтырлар. Темаша там саат 8-де башлай.

Январь 12

Девлет театросында январь 14-те (джума кунпо) бу мевсимде экинджи дефа олмакъ узьре «Сёнген йылдызлар» нам пьес ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлай.

Январь 16

Татар театросы сатыла. (Бир группа театро авескярылары). Бир къач кере олды ве, ишигитгиммизе коре, бир

къач кере даа оладжакъ. Акъмесджит татар театросындаки оюнлар топтан сатыла башлады. Шимдиге къадар, гъалиба, дёрт кере сатылды. Ве гъает догъру менбалардан ишиттигимизе коре, огъюмиздеки эки-учь оюн йине айшы сюретте сатылмыштыр. Дюн керек полиграфтрест татар ишчилеринден, керексе Акъмесджит эхалисининъ парасы къыт олгъан къысмындан бу театро темашасы спекуляция-сыны протест этип язылан базы язылар алдыгъымыздан бу хусуста кенди фикиримизи язмагъа меджбур олдыкъ ве бу хусуста язаджагъымыз фиксиримизле умума терджиман оладжагъымыза шубемиз ёкътыр.

Аджеба, Девлет драмтеатросы идаресининъ татар темашаларыны топтан сатмакътан макъсады недир? Бу сене татар темашаларында, ич мустесна олмамакъ узъре, эр оюннынъ билетлери тамамиле сатыла. Базап юзьлердже адамлар билет буламадан боюнларыны букип къайталар. Бу косътере ки, татар театросынынъ эр темашасы Девлет драмтеатросы идаресине бутюн масрафы чыкъардыкътан сонъра, эр дефасында бир къач юз рубле кяр да вере. Онынъ ичюн эр оюндан беш-алты юз рубле ират алмакъ мумкюн икен, Девлет драмтеатросы идаресининъ дёрт юз рублеге топтан темаша сатмасынынъ манасыны не биз, не де халкъ анълап оламаймыз.

Аджеба, бизим театроларымыз джеплери къавий, паралары чокъ оланлар ичонми? Чюнки дёрт юз рублеге темаша сатып алгъан эр анги бир темаша туджджарынынъ ялынъыз бир макъсады ола билир. О да спекуляция япмакъ. Фурсаттан файдаланып, фиатлары эки-учь, атта дёрт къат юксельтмек. Бунынъ манасы татар халкъынынъ фукъаре ве ишчи къысмына театро къапусыны къапатмакъ демектир. Чюнки ич бир ишчи афтапыгъындан театро ичюн 50–60 капиктен фазла веремез. Темашалар топтан сатылмадыгъы вакъытта бу имкян вар. Ишчилер ве союз азалары олан уфакъ мемурлар уджуз фиатле театрода кендилерине бир ер булалар. Албу исе спекуляция ёлуна бининдже, не ишчие, не де фукъарелерге уджуз фиатле, тензилятле, билет вермек шойле турсун, билетлерин аслы фиатлары да бир эки къат юксетиле.

Ондан сонъра биз сормакъ истишорыз. Аджеба, Къырым ужомети театро идаресине эр сене 10.000 рублеге къадар пара ярдымы вере. Бундан макъсат не? Бизим анълады-

гъымыза коре, эвеля бу пара татар театросы ичпон вериле ве бильхасса татар театросыны япатмакъ, ондан келеджек зарарлары къапатмакъ ве халкъы джелъп этмек ичпон билетлерин (фиятыны уджузлатмакъ имкяны хасыл олсун — деп вериле. Албу ки, биз бутюн аксини коремиз. Театро сатыла, билетлерин фияты юкселе, театрогъа вармакъ истеген халкъын фукъаре къысмы кокрегинден къакъыла. Месея, бу афта къоюлан темаша пек гузель ве меракълы олдугъы алда, театронынь ярысы бош иди. Келенлер де эр алда халкъын биринджи сырада театрогъа джелъп олунмасы лязим келен къысмы дегиль эди. Сонъра бизе анылашылмагъан бир джиэт даа вар. Эгер билетлер юксек фиятле сатылдыгъы вакъытта театройи бизе керек олгъан халкъ иле толдурмакъ мумкюн олса ве бу кярлы бир иш исе, бу кярлы Девлет театросы ичпон кендиси къазанмакъ истемей, аджеба?

Эр алда биз Къырым сиясий ярыкъландырув идаресининь бу хусуста назар дикъкъатыны джелъп идериз. Ве умют идериз ки, янъы осип кельмекте олан татар театросыны ишчи ве фукъаре массасындан узакълаштыраджакъ олан бу тюрлю ёлсузлыкъларын огю алыныр ве санайи нефисе иле спекуляция япылмасына мейдан верильмез.

Январь 27

Къырым Укумет театросында, январь 27-де (джума куню) бу мевсимде экинджи дефа олмакъ узьре мешхур 6-перде, 7-левхалькъ «Лейля ве Меджнун» пьеси ойналаджакътыр. Темаша там саат 8-де башлай.

Январь 30

Театро артистлеримизин омюри. (Р.Асанов). Инкъилап девринде санайи-нефисенинь зияде теракъкъи итмекте олан бир болжогю олса, о да театродыр. Лякин театронынь теракъкъи итмеси, бу куне къадар тарихта корюльмеен бир сюретте осьмеси ялынъыз сайы джиэтиндендир. Лякин онынъ асыл къурулышыны мундеридже джиэтинден бугуньки ишчи ве койлю кутълесини къанаатлендире бильмеси ичпон даа пек чокъ чальшмакъ керектир. Хусусан бизим татар театросыны алырсакъ, оны ишчи ве койлю

кутьлесине якъынлаштырмакъ ичпон огномизде пек чокъ вазифелер вар. Аджеба, бизим театромызда буны анълаян яхут насыл бир ёл иле ишчи ве койло кутълесине якъынлашмакъ керек олдугъыны билъген аркъадашлар ёкъмы? Хайыр, варлар! Лякин театро ёлунда ишлеген аркъадашларын маддий джиэттен гузель темин олмадыкълары бу ишке чокъ аякъ чала.

Ф.Мусанниф аркъадашын кеченде «Яш къувет» газетасында татар театросы бош кунълери шеэрде яки койлере чыккып театролар къойсалар, гузель олур иди — дие бир макълеси вар иди. Бу тюшондже бизим аркъадашлар арасында чокътан бери тюшонип сёйленилип келе. Лякин аркъадашларын ондан да мухим бир тюшондже гоньюллерини сёндоре, о да маддий джиэттен темин олмаювлары. «Ач алов ойнамаз» — дедиклери киби, бизим аркъадашлар арасында 75 проценти бойле бир мушкюль алдадыр. Артист хаяты эпимизе малюм. Бутюн яз бою ишсиз олып къыш сезоныны дёрт козь иле беклеп кезелер. Бутюн сезонаки аладжакъ маашларыны топтан алса биле, яздаки борджларыны одеп оламайджакъ бир дереджеге келелер. Эгер де татар труппасы маддий джиэттен кереги киби темин олса, бизим татар театросы да кереги киби илерилер эм де ишчи ве койло кутълесине тез бир вакъыт ичинде якъынлаша билер иди.

Буилары козь огпоне алып бу иш иле алякъадар олан аркъадашлар артистлерин базы алларыны тюшонселер гузель олур иди.

Февраль 15

«Эки огюзге бир къыз.» (Керчли Мебсуюе). Бизде театро иши шу къыскъа заманда ич инанылмайджакъ сюретте тераккъи этти. Атта онынъ бу итиразсыз инкишафыны Чапчакъчы аркъадаш ве ёлдашлары киби кечен сене татар театросынынъ 25-йыллыкъ юбилейини япаракъ, эфкяр-и-умуменинъ театро ишлерине назар дикъкъатыны джелъп итмек истедигимиз заман: «Татарда театро вармы ки, онъа 25-йыллыкъ юбилей япылсун» — деп юбилейге бойкот япанлар биле, бугунъ ич бир театроны къачырмай ложа ишгъаль иттиклери киби, театромызынъ буок адымларле илериледигини де, бельки истемеерек, тасдикъ итмеге

меджбур олдылар. Лякин бу муваффакиетлере рагъмен, бизде эсас ве буюк эксикликлер вар. Бугунь бизим театромыз ики тюрлю джизтте кендини косътермектедир:

1. Бизим театро къуветимиз арасында акъыкъатен уста артист намышы къазаналар етишти. Энь фена пьеслерини биле буюк муваффакиетле ойнай башладылар.

2. Театро ишинде энь мухим бир хызмети корьген режиссёр ишимиз сырасына кирди. Сахнамыз тюзельди.

Бизим татар халкъы, билъхасса онынъ яшлыгъы, бугунь ойле бир инкишаф девирде яшай ки, онлар топланмагъа, корюшмеге, къонушмагъа мухтаджлар. Бизим бугунь ялыныыз театромыз дегиль, клубларымыз да толу ола. Театро бизде бир санайин-нефисе ери олмакъле берабер, айны заманда бир де корюшме, къонушма ве «мюлякъат»¹ ери хызметини де коре. Бу себептен халкъын театрогъа рагъбет итмеси де юкъарыда косътердиги ики эсас муваффакиетин тесири итираз идильмейджек бир акъыкъат олмакъле берабер бу «рагъбетин» башкъа себеплери де вар. Бизде театромызын асыл акъсаткъан бир джизти варса, о да репертуар, ойналаджакъдай пьес ёкълугъыдыр. Иште, бу пьес къытлыгъы бизи базан пек манасыз шейлерге вакъыт сарф итмеге меджбур эте. Меселя, «Эки огюзге бир къыз» пьесини язгъан Фетхуллин аркъадаштыр. Бурада такъдир идиледжек ялыныыз бир шей вардыр ки, о да бутюн омюрини ыргъатлыкъ иле кечирен, окъума ве язмасы биле тамам олмагъан бир аркъадашын санайин-нефисе ве эдебият меселелери иле мешгъуль олмасы, чалышмасы ве халкъын ихтияджларындан бирини текмиллемеге огърашмасыдыр. Бутюн бунлары козьге алдыгъымыз вакъыт, бурада къатты сюретте пьесини тенкъидимиз, эльбетте, акъсыз олур.

Пьесте бизим омюримизе темас иден элементлер ёкъ дегиль. Лякин о къадар чокъ гъайыр-табийликлер вар ки: молланынъ турмай ичмеси, чель омюри иле ялы бою омюрининъ эм сахна тертибинде, эм де мундерицжатта бир-бириле къарыштырылмасы, къушланылан тилин эр тюрлю эдебий нормалардан ары олмасы ве саире — бутюн бу эсас унсурларын устони орьте ве оны манасыз бир шей япа.

Пьесте темашагирлери меракъландыраджакъ, бугуньки генчлиги хаята тенкъит козюле бакътыраджакъ киби бир

¹ М ю л я къ а т — бу ерде «булушма», «танышма» манасындадыр.

шей олмамакыле берабер, артистлеримизин пек мувафакъиетли сюретте ойнамалары пьесе ич ёкытан бир джанлылыкъ чыксарды. Ногаев тамамиле бир къарт мырза иди. Париков эр заман олдугы киби, бутюн арекетиле темашагирлери молланы тенкыт иттире биле. Ипчи — гузель бир ялы бойлу койлоси. Байкина да бутюн манасыле бугуньки койло кызыны эр арекетиле джанландыра идилер. Нишанлы роллони ойнагъан Абдураман ойнакъ ве йигит бир койло яшыны пек гузель темсиль эте иди. Койло апайы роллони ойнагъан Фейзуллаева аркъадаш да кенди роллони гузельдже япты. Иште, бу мувафакъиетлер эсасында манасыз олгъан пьеске бираз рух вере эдилер. Ондан сонъра да пьесин джанланмасында акъыкый роль ойнагъан сахна тертибаты ве режиссёр иди. Буны унутмамакъ керек. Бойле пьеслерин бизе идеджеги бир хызмет варса, о да бизим бу хусустаки эксиклеримизи бизе билдирмесидир.

Февраль 17

Девлет драмтеатросында, февраль 18-де (джума куню) У.Ипчи ве И.Аппазов аркъадашлар тарафындан язылгъан «Мусульман бюросы» нам драма бу мевсимде экинжи дефа ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлар. Льготалы билетлер театро кассасында саат 2-ден 6-гъа къадар, къалгъанлары саат 11-ден 2-ге ве 6-дан 9-гъа къадар сатылырлар.

Февраль 24

Девлет драмтеатросында, февраль 25 (джума куню) Сеит Ахмет Абдуллаев аркъадаш тарафындан язылгъан «Къара чора» нам 3 перделик пьес ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлар.

Февраль 27

«Къара чора». (Керчли Мебсюсе). Бу джума акъшамы татар Девлет драмтеатросында С.А.Абдуллаев¹ аркъадаш тарафындан язылгъан «Къара чора» намындаки пьес

¹ Оригиналда «Амеле» — деп муэллифинъ лагъабы берильген.

темашагъа къоюлды. Абдуллаев аркъадаш кенди пьесине мевзу оларакъ мырзаларле къара татарлар арасындаки къавгъалары алмыш ве акыкъатен дворянларын татар койло ве фукъаре массасына не киби эзнетлер ягкъаныны гъает джанлы сюретте косътермиш. Мырзалар фукъарелерин ырызына теджавуз эте, кенди эсапларына онлары чалыштыралар, онлары хорлай ве тахкъир этелер. Фукъарелер мырзасынынъ мусаадеси олмадан эвленмейлер. Бутюн бунлар гузель джанландырылмыш. Абдуллаев аркъадаш бу пьеси иле: «Татарлар арасында сынфий айрылыкъ ёкътыр, чонки татар дворяны иле татар койлоси арасындаки фаркъ: бирисининъ учь одалы, дигерининъ бир одалы эви малик олмасыдыр. Шериатын тесири алтында татарлар арасында сынфий къавгъа догъмамыштыр. Бизге сынфий къавгъа башкъа миллетлери такълит ёлуле кельмиштыр. Эсаста бизим иле алып-вереджеги ёкътыр» — деген сафдиллере гъает гузель бир джевап вермиш ве биздеки сынфий къавгъанынъ башкъа миллетлер арасындаки сынфий къавгъадан эскик олмалыгъыны джанлы сюретте исбат итмиш ольпор. Динджи сынфын ролпо ве дворянларын омюри гузельдже корюле. Бу джиттен пьес такъдирге шаяндыр.

Лякин бунынъле берабер «Къара чора» пьесасында да бутюн дигер пьеслерде олан къусурлар вардыр.

Мырза ве ханийлер, баласы-чагъасы, кяхъясы, молласы иле масса алында чоралар алейхинде кете. Идилъген лафларгъа коре, мырзанынъ дёрт-беш юз къадар чалыштыргъан чоралары-ыргъатлары вар. Пьес бизге бунлардан ялынъыз чобанны косътере, бутюн дигер масса, траф койлер, бу зулумларгъа насыл бакъалар. Албу ки, бир перде ве я картина иле ыргъатларын масса алында дворян зулумына не сюретле бакътыгъыны джанландырмакъ мумкюн иди. Албу ки, «Къара чора»да бельки де бир чора агъызындан чыкъаджакъ лафлары, кучок бир бацкир олан Ёшин намындаки зенгин къарайм айта: «Бу кунълер чокъ сюрмез! Эпинъизин башынъыз а етермен. Лякин о вакъыт къуру янында яш да январ!» — дей. «Къуру янында яш да январ» — демектен макъсады не? Мезкур сафдиллерин яптыгъы киби, ханий иле ханийлик, мырза иле мырзалыкъ айырылмакъ айны мырзанынъ къурусы да вар яшы да манасында исе, эбет, догъру дегиль. Чюнки эсас итибар иле

онларын эписи кѳурудыр. Базан ыслакѳ киби корюнмелери исе, кѳурулган тузакѳтан башкѳа бир шей дегилдир. Затен бурада менфаатча о кѳадар бир-бирине багѳлы олган мырзалар иле зенгин кѳараим Ёшин арасьнда кѳавгѳа чѳыкѳмасы бираз гѳайры-табий келе. Эгер Ёшин айны вазифеи корьген башкѳа бирисининѳ хызметчиси мемурь олган олса, о вакѳыт бир дереджеге кѳадар табий олурды.

Бизде бутюн пѳеслер олѳмле биттиги алда Амеле (Абдуллаев) аркѳадашын чобаны апакѳайы бирликте кѳачырмасы бу да бир мувафѳакѳиет. Лякин приставны ольдормеден ве ыргѳатларын кѳатѳий оларакѳ чобан тарафындан олдугѳы корюнмеден кѳолларыны саллап кетмеси бираз гѳайры-табий корюле. Экинджи перденинѳ сонѳу джансыз бите. Ханѳийлер, мырза чѳыкар гурюль-тюлерле сахнайи терк этеркен сахна кѳапалса, сахнагѳа янѳыдан хызметчи кирмесе, даа гузель оладжакѳ иди. Бильхасса, сонѳ пердеси чокѳ джанлы. Эмине Челебиева аркѳадаш кенди ролонде буюк мувафѳакѳиет косѳтерди. О, тамамиле джарис бир ханий иди. Грабов ве Байкина аркѳадашлар да сонѳ пердеи пек гузель джанландырдылар.

Март 2

«Кѳара чора». (А.Лятиф-заде). 25 февраль акѳшамь Девлет театри бу акѳшам, сонѳ афталаргѳа коре, недендир бильмем, даа аз кѳалабалѳкѳ эди. Бу кунѳ сахнагѳа янѳы бир пѳес кѳоюлмакѳта болгѳаныны ве хусусьнен онынѳ бурунгѳы мырзаларын куфѳло омюринден алынма экенини бильген сейирджилер перде ачылмасыны сабырсызлыкѳнен беклий эдилер. Пѳесанынѳ ады — онынѳ мырзаларнен чоралар арасьндаки мунасебетни косѳтереджеги ваады, акѳыкѳатен, сейирджининѳ хаялыны кѳанаатландыра, мерагѳыны арттыра эди. Бу сонѳ дередже табийдир. Чюнки башкѳа тюрло де боламаз эди: татар миллетининѳ бутюн тарихи буны залым амуре мерхаметсиз сахип ролони ойнап, халкѳкѳа янѳгѳыз айван муамелеси этип кельген мырзалар омюринден сахнамызда шимдигедже хатири сайылыр ич бир джиддий эсер ойналмагѳандыр ки, бу бизим репертуарьмызда буюк бир ачыкѳлыкѳтыр.

Илянларда «Кѳара чора» сѳзюни окѳугѳанларын кѳаль-бинде, шу ачыкѳлыкѳнынѳ кѳапаладжакѳы умюти турмакѳ

табий эди. Аджеба, «Къара чора» бу ачыкълъкъны не дередже къапата билген?

Иште, бу сатырлар шу суальге мумкюн болгъаны къадар джевап макъсадынен къалемге алыналар. Эр шейден бурун «Къара чора» мухаррирининъ «чора» сёзюни рус тарихиндеки «крепостной» манасында аныламасы ве анылатмакъ истемеси догъру тугульдир. Чюнки бизде «чора» — деп мырзалар ве я бейлер топрагъында яшагъан бутюн джемааткъа дегиль де, янгъыз акъынлар заманында эджнебийлерден (джавдан) тутсакъ алынган ве къул еринде къулланылган аз бир халкъкъа айтылър эди. Буннен берабер (чораларнынъ кописи авур хызметлерде къулланылып кельмелеринден болмалыдыр) кой ыргъатларына да «чора» — денилър эди. Чораларнынъ халкъ назарында да ичтимайи омюрнинъ тюб басамагъында бир болдок танылмасы бугъа бир делиль бола билър.

Пьеснинъ ирили-уфакълъ бир коп нукъсанлары даа бар ки, башлыджалары шунлардыр:

1. Къопай мырзанынъ хызметкъяр къызынынъ мырзаларнынъ зулмы акъкъындаки бу дередже джиддий ве сиясий мухакемелери пьесте косътерильмек истеген девирнинъ бир татар къызы ичюн ич де табий сайылмаз.

2. Айны сюретте банка агенти къараим Ёшим акъайнынъ мырзанынъ тахкъирине къаршы инкъилябджыджасына исьян этмеси, сынфий бугъуз косътермеси ерсиз бир кулькоге себеп бола... Чюнки Ёшим акъай Джан Арслан-мырзанынъ ич де сынфий душманы тугульдир. Ёшимлернен джанарсланлар арасында о заманлар я шахсий я да миллий душманлъкъ бола билър эди.

3. Менъли чоранынъ озъ мырзаларыны ольдюрген еринде пристав тарафындан корюлип де, хабс этильмемеси бус-бутюн иза этильмез бир левха...

4. Мадам ки, пьесте «чора» сёзюнден мырза топрагъында яшагъан койло анылашъла; о алда сахнада мырзанынъ о халкъкъа ве халкънынъ мырзагъа муамелеси косътерильмек керек эди. Албу ки, сахнада пьеснинъ гъаеси болмасы лязим кельген бу муамелени косътерген ич бир вакъиа мейдангъа кельмий. Бу исе пьеснинъ озюне макъсат этип туткъан вазифесининъ акъкъындан кельмемеси демектир.

Пьеснинъ тертибине ве санаатча къыйметине келиндже, вакъиалар арасында мунасебет ве багъ булунмагъаныны

ве бу юзьден пьеснинъ текмиль бир тесир япмакъ къабилиетинден узакъ болгъаныны къайд этмек керек. Чюнки пьесанынъ эр учъ пердеси бир-биринден тамамынен айры, озю башына бирер тарихчеден ибареттир.

«Къара чора»нынъ янгъгыз учъ пердеден ибарет булунмасы пьеснинъ асыл саранлыгъыны текмиллемеге бираз даа хызмет эте. Мевзу ве гъае итибарынен пьес сонъ дереджеде къыйметлидир. Буннен берабер пьесте мухаррирининъ муваффакъ болгъан ерлери де бардыр ки, о да биринджи пердеде къарт ханий ве онынъ кучюк огълу типлерининъ догъру ве ачыкъ косътерильмеси ве учюнджи перденинъ де олдукъча омюрге якъын ве табий булунмасыдыр. Пьесни окъумакъ имкъянындан махрум болып, ялыгъыз сахнада козьге чарпкъан шу къусурларнынъ косътермектен макъсат мухаррирге къолдан келен ярдымны этмектир. С.А.Абдуллаев аркъадашын шу пьес узерине бир аз гъайрет даа сарф этмесини ве бир аз даа манаджа оны тюзетмесини истий ве муваффакъ оладжагъыны умют этемиз.

Артистлерин оюнларына ве режиссёр хызметине келиндже, къырымтатар театросынынъ куньден куньге оськенини ве эр афта янъы муваффакъиетлер косътермекте болгъаныны къайд этмек керек. Къарт ханий, Месуде, къарт мырза, Джан Арслан ве къара чора роллерини ойнагъан Челебиева, Байкина, Ногъаев, Керимов ве Грабов аркъадашлар усталыгъы, чебер оюнлары айрыджа такъдир этильмелидир. Молла ролдони ойнагъан Париков аркъадаш адден зияде комиклик ве уджуз эффект пешинден къошмаса, даа яхшы ойнарды. Пристав ве Ёшим роллерини ойнагъан Ипчи ве Абдурахманов аркъадашлар да арув эдилер. Труппанынъ къалгъан ярдымджы къысмы да вазифесини арув япты. Яш мырза-баласы ролдони япкъан генч пек буюк истидат косътерди. Бугъа керек режиссёр ве керек театр тарафындан айрыджа эмиет берильмелидир.

Март 5

Бильдирюв. Бугунъ акъшам саат едиде, рабфак клубу бинасында, Амди Гирайбайнынъ, тюрк-татар эдебияты акъкъында доклады оладжагъындан, бутюн авескъярларын кельмеси истенилир.

Март 16

Девлет драмтеатросында, март 18-де (джума куню) Умер Ипчи аркъадаш тарафындан кырымтатарджагъа чевирилип тюзетилген «Таир иле Зёре» нам беш перде, 9 левхалыкъ мешхур эфсане пьеси ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлар.

Март 24

Окъунъыз! Мартын 26-нджы, джума эртеси куню акъшамы «Илери» идареси Акъмесджитте булунап бутюн муэллиф, мухаррир, эдиб ве шаирлерни топлашувгъа чагъыра. Топлашув Къантар сокъагъындаки татар клубунда оладжакъ, саат 6-да башланаджакътыр. Татар Языджылары бирлиги тешкиль этюв меселеси музакере идиледжек ве бунынъ тешкилят джиэти чезиледжектир. Бутюн аркъадашлары там вакъытында кельмелери риджа олуныр. «Илери» идареси.

Март 27

Боданинский¹ аркъадашы лекциясы. Март 27-джи, базар куню, Кантарный джаддесинде 20-номералы бинада, татар клубунда, акъшам саат 7-де Усеин Баданинский аркъадаш тарафындан «Кырымтатар санайи» адында лекция окъуладжакътыр. Лекция арасында тарихий эмиети олгъан эсерлерин ресимлери электрик вастасыле косътериледжектир.

Март 29

Рамазан лятифелери.²

1. Эски вакъытта адамын бирисини ораза тутмагъаны ичюн махкемеге чеккенлер. Хаким: Оразаны нечюн боздынъ? — деп сорагъан. Он бир ай ач кездим. Ич кимсе алынъ недир? — деп сорамады. Бир кунъ къарыным

¹ Боданинский Усеин Абдурефи-огълу (1875-1938). Белли кырымтатар алим. Багъчасарайдаки Хансарай музейининъ мудирин олгъан эди. Тарихимиз ве меденетимиз иле багълы бир чокъ парчаларнынъ муэллифи.

² Лятифелернинъ девамы шу сене март 31-де чыккъан нухасында дердж этилген. Бу ерде девамы да къошулды.

тоюрмакъ истедим, мени махкемеге чектинъиз. Бойле адалет олурмы?- джевабыны берген.

2. Бир рамазан айы оджа Насреддин ёкъсуллькътан эшегини, джуббесини ве амамесини къарысындан гизли сатар. Байрам акъшамы къарысы оджагъа: «Ах, оджа, мубарек берекетли рамазан да китти» — дер. Оджа даа бир ах чекип: «Эбет, эшекни алдына, джуббени сыртына, амамени де башына къойды да ойле китти» — дер.

3. Саран бир къадынынъ къарысы байрам якъынлашкъанда, озюне еңги урба, аякъкъап ве саире алдырып, къоджасыны масрафкъа сокъар. Къады масрафкъа киргенине ачувланып тургъанда, онъа бир запарны, оруджсызны, тутып кетирирлер. Къады ничон кетирдиклерини сорар. «Оруджы еди, эфендим» — джевабыны верирлер.

Къады ачувланып: «Огълан, оруджы еджегинъе, байрамы йиейдинъ де, бизи де масрафтан къуртарырдынъ» — дер.

4. Эр кунъ кабакка къатнагъан сархошын бирине: «Эр акъшам кабакка келеджегинъе, эвинъде отурып ичсень, даа эйн олмазмы? — дегенлер. Сархош исе: «Эфендим, сизин сёйлединъизе мен ялынъыз ораза кунълери риает этем» — джевабыны берген.

5. Оразасызнынъ бирине: мубарек рамазан келир-китер сен исе ораза тутмазсынъ — дерлер. Оразасыз бунъа джевап берип: — Ораза эр йыл келир-китер, лякин мен китсем бир даа кельмем» — дер.

6. Адамын бири ораза тутмаз, лякин мутлакъа ифтар этер экен. Бир кунъ къарысы онъа: «Бойле шей олурмы, ораза тутмайсынъ, лякин ифтар этесинъ» — деген. Къоджасы: «Аллах-Аллах, къары, фарзгъа¹ урьмет этмейим деп, сюннетни терк этип, Пейгъамберин шефаатынданмы махрум къалайым?» — джевабыны берген.

Апрель 8

Девлет драмтеатросында, апрель 8-де (джума-куню) бу мевсимде сонъ дефа олмакъ узъре, мешхур «Таир иле Зёре» нам эфсанеси ойналаджакътыр. Оюнгъа бутюн труппа иштирак этер. Темаша саат 8-де башлар.

¹ Фарз — мусульманнынъ диний борджу.

Апрель 9

Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ юбилейи. Сара Байкина аркъадашын сахнада чалышмасына 15 йыл толмасы мунасебетиле юбилей япыладжакътыр. Апрель 15-те оладжакъ ве «Боз йигит» нам пьес ойналаджакътыр. Юбилейге азырлыкълар китмектедир.

* * * * *

Театро мевсими бите. Бу сене театро мевсими апрель 15-те битеджектир. Майыс 1-ден июнь 1-ге къадар артистлер коллективле джума кунълери темашалар береджеклер.

* * * * *

Театро студиясы. Бу йыл язда театро янында татар артистлери ичюн бир студия (театро мектеби) ачылмасы тошпониле. Бунуны ичюн керек олан пара ве саир левази-манынъ тедаригине тешеббюс олунмыштыр. Бу ихтияджы-мызын темин олунаджагына къатый умути-миз вар.

* * * * *

Девлет театросы Къарасувгъа бараджакъ. Якъын бир заманда Девлет театросы Къарасувбазаргъа варып «Ненкеджан-ханым» пьесасыны темашагъа къоя-джакътыр.

Апрель 13

Сара Байкина. (Джелал Меинов). Апрель 15-те Укумет театросында, татар труппасынынъ баш актрисасы Сара Байкинанынъ сахнада чалышмасына 15 сене толмасы мунасебетиле юбилей байрамы япыладжакътыр. Сара Байкина аркъадаш ичюн санайи-нефисе хадимлери иттифакънынъ меркезий комитеси дахи разылыгъы иле япылан бу юбилейин бизим ичюн къыймети буюктир. Джумленинъ хатиринде олмакъ керектир ки, бундан 15-20 сене эвель дегиль къадынлар, эркеклер биле сахная чыкъмагъа бирден бир джесарет идемездилер. Этрафта чакъал сюретли моллалар тургъанда, гъает мутеассип бир мухитин ичинден чыккып анги бир къоркъакъ кендисини

сахная атабилрди? Пис агъызлар ачылып къапалдыкъта, эр дакъыкъа, эр сание сенинъ менлигинъ тахъбир идильдикте, анги бир къоркъакъ ягъмур киби ягъан ташларын арасындан кечип, театрогъа варып сахнада ойная билрди? Бабалар сөггенде, дарылгъанда, ургъанда, аналар эмизген сютлерини арам эткенде, анги бир эвлят джесаретини гъайып этмей, джезнемден къоркъмай артист олур эди? Иште, бойле бир заманда татар къызы Байкина не чакъал сюретли молладан, не пис агъызлардан ве не арам сютьлерден къоркъмады. Башыны юксек тутып ягъмур киби ягъан ташлар арасындан гъает джесюр, гъает магърур бир тавурле кендини сахна мейданына атты. О куньден бери 15 сене кечти. Бир чокъ захмет ве мешакъятлара, сефалет ве элемлере рагъмен, Сара ильк куннинъ джесаретини ич бир вакъыт гъайып этмеді. Сара 15-йыллыкъ сахна хаятында бунларын эписине даянды, эписине курешти, эписини де енъди. Бугунъ Байкина дегиль ялынъыз Къырымда, Шаркъ сахналарынынъ анги биринде олур исе олсун, онынъ ярашыгъы ола билір. Биз Сарайы бойле таныймыз, бойле де танымакъ истер эдик.

Саранынъ 15-сенелик юбилейин япмая къалкъышан къырым генчлиги, зан идерсем, онынъ косътердиги хызметлерини тамамиле такъдир идер ве Сара Байкина севинчине мемнуниетле иштирак идер.

Апрель 15

Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ юбилейи. (М.Недим). Бугунъ Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ сахна фаалиети ишерефине бир юбилей япыла. Сара аркъадашын бу 15 йыл ичинде санъат ве театро огърунда косътердиги федакарлыкълардан хабердар олан эр кес онынъ бойле бир такъдир кунюне юбилейге хакъ къазандыгъы теслим идер. Топракъ сыкъынтысы юзюнден Къазан губернасындан кочерек, Астраханьде ерлешкен фукъаре бир койло къызы олан Сара, хэнуз 9 яшында икен бабасыны гъайып эте, дёрт къардашыле берабер оксюз къала ве 15 яшына къадар эль къолуна хызметчилик эте.

Малом олдугъы узьре, бу девирлерде татарларда мунтазам театро ёкъды. Ялынъыз авескарлар труппасы варды. Лякин бу труппаларын энъ зияде акъсадыгъы бир

джизт варса, о да къадын ролони ойнаяджакъ кимсенинъ булунмасы иди. Чюнки затен театроны бидат зан эткен о девирин молла ве молла сюмелеклери бунъа къадынны къошутмасыны къатъиен разы олмаюрларды. Иште, бу сюретле театро санъатынынъ бир къанатле учамагъаныны анълагъан о девир мюневвер генчлери, билъхасса санъат менсюбиетлери оланлар, кенди араларында шойле бир къарар вериюрларды: артистлер эвлениркен, кенди къадынларынынъ кендилери иле берабер сахная чыкъмасы меселесини хатырларында тутаджакълар ве ким эвель эвленирсе, онынъ къадыны сахная алынаджакъ... Табий, бу къарар бир тарафтан артистлери кендилери ичюн къыз арамагъа, дигер тарафтан да бу къызын сахнагъа мюстаит олмасына дикъкъат этмеге меджбур эте иди.

Иште, Сара аркъадаш бойле ичтимай бир арз ве талап къануны иле хэнуз он алты яшында икен, Байкин иле эвлене. Эвленигениден 15 кунъ сонъра (1912 сенеси, 15 январьда) Астраханъде ильк дефа сахнагъа чыкъа. Чыкъа амма! Лякин эртеси кушо шеэрнинъ бутюн сокъакълары Сара аркъадашкъа тар келе. Эр тарафтан тахкырлер, сёгюшлер ягъдырыла. Сокъагъа чыкъармайлар. Ниает, Астрахани терк этип Бакугъа къачмагъа меджбур ола. Бакуда Бибихэйбет ве Балахане районларында ерли артистлерле берабер чальпша. Язын Астраханъде ойнай, къышын текрар Бакугъа келе. Лякин Бакуда о заманлары «Неджат» джемиети идаресинде олгъан труппагъа кирип оламай. Бу сюретле 1914 йылына къадар Къазан, Волга бою шеэрлеринде гезиджи труппаларда ойнай. Лякин дженк театроджыларын ишини сарса. Артыкъ экмек булув меселеси зорлаша. Бутюн артистлер сефалет ичинде къалалар. Астраханъгъа варып озълери бир труппа тешкиль этселер де, къыш мевсимини зор кечирелер. Язын текрар Бакугъа ондан сонъра къышын текрар Астраханъгъа келелер. Ве, ниает, 1917-нджи сенеси инкъилябы иле Сарагъа янъы кунеш догъа. Артыкъ о Астраханъде ерлеше. Башкъа тарафлардан келен даветлери къабул этмей. Идаре большевиклер элине кечкен сонъ, Сара аркъадаш даа зияде халкъ арасына кире. Ишчилер ве Къызыл Орду арасында ишлей, озъ башына труппалар тешкиль эте. Оренбургда, Самарада ойнамагъа башлай. Алмашувлар девиринде рус труппаларындан бири казакилер тарафындан махв

идилиндже, Сара Байкина труппасынынъ да ольдюрильгени хабери чыкъа. Лякин Сара аркъадаш бираз сонъра йине аскерлер арасында. Астраханьде, Уралда корюле, йине ишине девам эте ве 1920–21 сенеси театро мевсиминде Татаристан Девлет театросы мудирининъ давети узерине Къазангъа бара ве 1923-нджи сенесине къадар орада чалыша. Чокъ кечмеден буюк такъдирлер къазана ве Татаристан укумети онъа халкъ артисти намыны вере. Лякин бутюн бу захметли омюрлер Саранынъ хаятыны хырпалай. Тедавий ичюн 1923-нджи сенеси майысында Къырымгъа келе. О сене бизде театро тешкиль олунмасыле Байкина режиссёр тайин олуна. Сара да Къырымда къала.

Сара аркъадашын къырымтатар театросында мевкъи акъкъында сёйлемеге лозюмсиз зан идиюрыз. Чюнки бизим театромызын бугунъки халына кельмесинде Сара аркъадашын буюк хызмети вардыр. Сара олмасайды, бельки де бизим театромыз бу дередже сюрьатле тераккъи идемедди. Къырым генчлери онынъ Къырым сахнасында иттиги хызмети такъдир идиюр. Умют идиюрыз ки, о бизе даа чокъ хызметлер идер. Сара Байкина бизим бу хусустаки бутюн эксикликлеримизи ялынъыз башына кенди омузлары узеринде ташый ве умют идериз ки, о шимдиден сонъра айны энергия ве авес иле чалышыр.

Апрель 17

Сара Байкина аркъадашын юбилейи. (Хаберджи). Джума куню акъшам Къырым Девлет драмтеатросы баш актрислеринден Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ сахна хызмети мунасебетиле бир юбилей япылды. Театро тамамиле толу иди. Бу юбилейге ялынъыз Акъмесджит халкъы дегиль, Къырымын эр тарафындан иштирак идиюрларды. Атта Ялтадан Сара аркъадашын селям-ламакъ ичюн келенлер биле варды. Башта «Боз йигит» намында бир пьес ойналды. Пьес битмеге ики перде къалдыгъы вакъыт, татар театросынынъ режиссёры Джелал Меинов аркъадаш Сара Байкина аркъадашы къолундан тутуп сахная чыкъарды.

Сара Байкина аркъадаш гъает узун ве сюйрекли алгъышларле къаршыланды, бу сюретле юбилейнинъ

ресмий кысымы ачылмыш ола иди. Башта Кырым Наркомпрос адындан Сара Байкина аркыдаш селямланды. Онынъ хызметининъ кыймети акъкында сёзлер сёйленди. Ве Кырым окъув ишлери Комиссарлыгынынъ Сара Байкина аркыдашын Халкъ артисти унваныны кызанмасы ичюн мураджаатта булунмагъа даир вердиги кыарары теблигъ олунды. Ондан сонъра бир чокъ тешкиятлар адындан селямланды ве адреслер, бахшышлар такъдим олунды. «Илери» журналы этрафына топланан татар мухаррир ве эдиплери адындан Джафер Гъафаров аркыдаш Сара Байкина аркыдашы селямлады. Кызандан, Бакудан, Москвадан ве даа бир чокъ ерлерден кельген сайысыз телеграммлар окъунды. Эр телеграмм узун алгъышларле кыаршыланды. Бу сюретле юбилейин ресмий кысымы битти. Эр алда Кырым генчлиги санъат хадимлерине кыаршы ляйыкъ олдугъы урьмет ве итибары косьтермекле эм кыырымтатарында театронынъ варлыгыны исбат итти, эм де кендисининъ юксеклигини косьтерди.

Апрель 22

Акъмесджит татарлары ичюн театро. (Хаберджи). Акъмесджитте 13 бинъ кыадар татар джемааты вар. Эм де бунлар шеэрин бир тарафында тоглу бир алдадырлар. Лякин бу махалле шеэрин медений меркезинден тамамиле айры бир алдадыр. Акъшам орталыкъ кыаранлыкълашмагъа башлайынджа, тавукъларле берабер бутюн джемаат да уор. Сокъакъларда инсан, эвлерде ышыкъ корюльмез. Затеи кыыш ягъмуры заманларында оралара гиде билъмек ичюн аякъкъаплаы кьолгъа алмакъ лязимдир. Акси алда я батып кыалыныр, я да сюрюнип йыкълмакъ техпокеси вардыр. Бу махаллерде джемаат ери оларакъ ялынъыз джамилер вардыр. Бундан башкъа не бир клуб, не бир театро, не бир кино, не бир кутюпхане, не бир къаве буламасыныз ки, акынам эвинден башыны чыкъаран бир кимсе киреджек ер була билъсин. Сонъ йыллар ичинде буюк сокъакъларын базыларына лампалар кьоюлды ве кыысмен кыалдырымлар тюзетилди исе де, кыаранлыкъ ве йыкълкъ сокъакълара бунлар хичтир.

Иште, бойле бир вазнет ве шараит ичинде яшагъан 13-бинъ татар халкъы ве бунларле берабер яшагъан

бинглердже эрмсни, рум, къаранм ве къырымчакъ халкъыны да къошаджакъ олурсакъ, бу микъдар шеэр халкъынынъ муим бир микъдарынъ тешикий идер ки, иште бунлар арасында ич бир тюрлю медений ве ярыкъландырув ишлерини икнишаф иттирмек мумкион дегильдир. Атта буюк кампания ве сайлавлар заманында бир къач адамы топлаяджакъ бир ер булмакъ къатыен къабиль олмай. Сайлавгъа келселер къапу тышында, сокъакъта бироз беклеп бойнуны букип авдет этмеге меджбур ола. Ич бир докладгъа 50-ден фазла адам иштирак этип оламай. Бутюн буюк салонлар, театролар, кинолар, клублар, кутюпханелер, атта багъча ве мейданчыкълар шеэрнинъ бу кенарына узакътыр. Онынъ ичюн татар халкъына шеэр меркезлериндеки медений муэссиселеринден файдаланмасы да мумкион дегиль ве яхут зорджадыр. Меселя, кинолары аладжакъ олсакъ, эпсинде язылар русчадыр. Клубларда ве саир (ерлерде) докладлар рус тилинде ола. Бу исе бир вёрсттен узакъ олгъан татар махаллесинден шеэр меркезине къадар кельмек истеген халкъларын биле истифаделенмесини кучълештире.

Иште, шу сонъ сенелер ичинде татар махаллесининъ сокъакъларыны тюзельтмеге, сув ёллары япмагъа, махаллене айдынлатмагъа башлагъан шеэр шурасы шимди де маневий айдынлыгъа вакъыт кельгенини къатый сюретте къанып, татар махаллесининъ меркезий бир еринде 680 адам аладжакъ къадар бир кинотеатро яптырмагъа тешеббюс этминтир. Бу ип шимдилик секциялар тарафындан азырланмакъта. Якъында азырлангъан план муджибиндже, бу театро Октябрь инкйилябынынъ 10-йыллыгына къадар азырланаджакътыр. Бинанынъ бу сене ялынъыз ич тарафы икмалъ олунаджакъ, тышнынъ ысланмасы ве саире келеджек бюджет сенесинде япыладжакътыр. Бутюн бу иш ичюн 35-тен 50 бинъ рублеге къадар бир масраф кетеджеги тахмин олуна.

Апрель 24

Токъай акъкъында. «Илери» журналы этрафында топланан Кырым языджылары тешикийты тарафындан ильк дефа оларакъ бир эдебий акъшам япыладжакътыр. Генч шаирлеримизден Умер Ипчи аркъадаш «Токъайнынъ

хаяты ве эсерлери» мевзусында тахлилий бир лекция окъуджакътыр. Ондан сонъра дигер бир шаиримиз Амди Гирайбай аркъадаш «Тюрк эдебиятында Токъай» намы алтында дигер бир доклад япаджакъ ве бундан сонъ кыззлар ве яшлар тарафындан Токъайнынъ энъ гузель шиирлери окъунаджакътыр.

Эдебий акъшам Школьный сокъагъындаки докъуз — йыллыкъ нумюне татар мектеби клубунда оладжакътыр.

* * * * *

«Илери» бир яшыны толдурды. Майысын 5-нджи першенбе куню акъшамы Къырым языджылары тешкиляты «Илери» журналыннынъ бир яшына кирмеси мунасебетиле иккинджи бир акъшам япаджакътыр. Бу акъшамда «Илери» идаресининъ бир йыллыкъ эсабы динъленеджектир.

Апрель 28

Эдебий акъшам. (Хаберджи). «Илери» журналы этрафында топланан Языджылар бирлиги базар куню акъшамы кендисининъ ильк эдебий акъшамыны тертип эткен иди. Байрам куню олмасына рагъмен, 9-йыллыкъ нумюне мектебининъ клубу бир адам даа олмаяджакъ къадар толу иди. Исмаил Джемалединов аркъадаш тарафындан япылгъан шаир Токъайнынъ ресими де, сахна кошесине асылгъан иди.

М.Недим аркъадаш бугуньки культура къурумы девиринде муневверлеримизин огюнде тургъан вазифелери хуляса идерек, муневверлерин бу фронтта гъалип келе билмелери ичюн тешкиляты сюретте ве кендилерининъ тарихий вазифелерини коререк арекет этмелери лязим кельдигини сыйлаген сонъ, Языджылар бирлиги адындан акъшамы ачыкъ иляни этти. Хайет-и-риясетке М.Недим, И.Джемалединов, Бекиров аркъадашлар сайлангъан сонъ, докладлар башлады.

Бу акъшам къазан шаири Токъайгъа итхаф олунгъан иди. Башта Ипчи аркъадаш Токъайнынъ хаяты ве эсерлери акъкъында гъает муфассал бир доклад япты. Ондан сонъ Амди Гирайбай аркъадаш да «Тюрк эдебиятында Токъай ве Токъай эсерлерининъ махияти»

мевзусында экинджи доклады япты. Докладлар учь сааттен фазла девам итмесине рагъмен, азыр олгъан аркъадашлар арасында о дередже буюк дикъкъат уяндырды ки, даа о къадар девам эткен олса, йинс ёрулмадан динълениджекти.

Докладлар биткен сонъ, Амди Алим аркъадаш Токъай-нынъ энъ мешхур шиирлеринден «Шурели»ни инпат итти ве Джихангиров аркъадаш да Токъай маршы чалды. Бу сюретле Языджылар бирлиги кендилерининъ бирлик фронту хусусында ильк амелий адымларыны атмыш олдулар.

Къабул олунгъан къарарда «Илери» журналы этрафында бирлешкен языджыларын бир башлангъычы селямланды ве бойле акъшамларын илериде даа япылмасы арзулары корюнди ве якъында Медиев, Гаспринский акъшамлары да япылмасы сёйленди.

Апрель 30, № 98

«Ачлыкъ хатирелеринден». (Умер Ипчи). (Сейтахметов аркъадашын «Еңги донья»нынъ 1927, 96 номералы нухасындаки «Татар койлюлери ве балъкъчылыкъ» макъалеси мунасебетиле)¹.

* * * * *

«Алим» фильмасы Багъчасарайда. (Къуртмолла Муратов). Бир чокъ беклемеден сонъра, ннает, бу фильмайы биз де ала бильдик, учь куне къадар эр гидже косътериле бу фильмайы Багъчасарайнынъ пек чокъ эхалиси сейир эте бильди. Ильк гидже фильма техникум ве 7-сенелик татар мектеби талбелерини косътерильди. Фильма косътериль-

¹ «Еңги донья»нынъ бу нухасында У.Ипчининъ «Ачлыкъ хатирелеринден» икяси басылгандыр. Икяенинъ озю кечкен сенс «Къырымтатар эдебияты» китабында (Акъмесджиг, «Крымучпедгиз». 1995) экинджи дефа нешир олунды. Мерактылы шу ки, икяенинъ къараманларындан бирн Сейт-Ахмет ака 1921 сенеси ачлыгъы заманында аркъадаш тапып ктайыкъ янаджагъы ве сонъра о кхайыкъ иле денъизде балыкъ тутуп халкъыны ачлыкътан къуртараджагъы ве буларнынъ эписи сонъундагъ ильк-ильк бош хаялперестлик олып чыкъкъаны киби, Н.Сейтахметовнынъ «Татар койлюлери ве балъкъчылыкъ» макъалеси де бош хаялперестлик олгъаныны муэллиф мыскълы иле косътере. Ипчи, бир шей япмайып азыр нетидже беклегенлерин мыскълытап: «Ёкъса сейт-ахмет акалар экинджи бир ачлыкъ беклей экенлерми?» — дей.

меден эвель Усеин Боданинский аркъадаш, бу фильманьгъ насыл мейдана кельдиги акъкъында бир къач сёз сёйледи. Аппаратын зайыфлыгындан, электрик къуветининъ азлыгындан себеп фильмайы пек мукеммель сейир этип оламаса къ да, йине чокъ мемнюн къалдыкъ. Бүгюн Шуралар джумхуриетинде ве башкъа укюметлерде нам къазангъан «Алим» фильмасы сёпок Багъчасарайны да бир тепретти.

Майыс 5

Матбуат ве матбаа. (Байбуртлы). Матбуат кунюни хатырламакъ макъсадыле къалемини элине алан бир языджыйы, германиялы мешхур Гутенберги, анъмамакъ мумкюн дегильдир. XV-нджи асырын орталарында матбаа харфлерини иджат иден бу зат, о асыра къадар медениет ве теракъкъийининъ огюне кечен энъ буюк манналары кенди иджадыле йыкъмагъа муваффакъ олды...

Майыс 7

Экинджи эдебий акъшам. (Языджылар бирлиги бюросы). «Илери» журналы этрафында топлангъан Языджылар бирлиги бугунъ Койло эви клубунда бир топлашув япаджакътыр. Бу топлашувда М.Недим аркъадаш «Татар матбуаты ве эдебият саасында муваффакъиетлеримиз» мевзусында бир доклад япаджакътыр. Бирлигин бутюн азалары ве дигер авеспилер давет олуна. Доклад саат 6-да башланаджакътыр.

Майыс 8

Багъчасарай меркезний кутюпханеси. (М.) Багъчасарай меркезний кутюпханенинъ 1915 сенеси ерли татар генчлери тарафындан темели къурулмыш, бир аз заман сонъра русларле берабер бирлешерек умумий шеър кутюпханеси халына къоюлмыштыр. Бир тарафтан шеър идаресининъ ярдымы, дигер тарафтан азаларын чалышмасыле бу кутюпхане 1917 сенесине къадар озъ ягъыле озю къавурулды.

1918 сенеси Багъчасарай Талебе джемиети генчлер ичюн икинджи бир кутюпханенинъ эсасыны къурды ве аз заманда

чокъ чалышув иле олдукъча гузель бир кутюпханечик мейдана кетирди.

1921 сенеси Шуралар уюмети Къырымда ерлештиктен сонъра, бу кутюпханелер бирлештирилди. Факъат бир тарафтан айда бир кере деньишкен кутюпхане мудирлери, дигер тарафтан кутюпхане янында окъув юрдунынь ёкълугъы ве бир де кутюпханенинь татар халкъына якъынлашмасы, кутюпханейи адета ёкъ хукъмине къоймакъта иди.

1926 сенесининъ башларындан итибарен меркезий кутюпхане буюк ве рушен ве мусаит башкъа бир биная авуштырыларакъ, олдукъча мукеммель бир де окъув юрду тесис олунды.

Меркезий кутюпханенинь эсасен китабы чокъ, бугунь мевджут китабы 6,750 данедир. Кутюпханенинь татар къысмына фена бакъылдыгъы нетиджеси оларакъ, 4-5 ай эвелине келинджее къадар меджмуй 270 къадар татарджа китап булунмакъта иди. Район маариф шубесининъ ве кутюпхане мудирининъ чалышмасы сюретиле бугунь тагар китаплары 1000-ге якъынлашмыш. Кутюпхане киттикче халкъын къаранлыкъ кошелерине сокъулмакътадыр, окъуйджылары артмакъта ве мюдавимлери чоғалмакътадыр.

1926 январь айында окъуйджыларын сайысы 400-500 арасында икен, бугунь 1200-1400 арасындадыр. Кутюпханенинь янында мейдана кетирилен окъув юрду, Къырым шеэрлерининъ ичинде пек азында тесадуф олунаджакъ махиетиндедир. Эр тюрлю татарджа ве русча газета ве журналлар булундыгъы киби эр кунь гедже ве куньдоз ачыкъ олунмакътадыр.

Кутълевий ишлери: бир тарафтан кутюпхане ве окъув юрду ичон ялынъыз бир мудирин олмасындан, дигер тарафтан клуб бойле ишлере даа мусаадели олдукъы ичон клуба авале иттик. Кутюпханенинь хусусий шурасы олдукъы киби, китап сеvidжилер тегереги ве енъи тюрк элифбасы тегереги ве кутюпхане ишлериле таныш тегереклери вардыр.

Меркезий кутюпханенинь кочоджи кутюпханеси вастасыле 15-20 пара кое ярдым итмектедир. Кочоджи кутюпхане 1926 январь 1 тарихине къадар 150 дане русча китаптан ибарет иди, факъат бугунь 500-600 олып, 75 проценти

татарджадыр, чонки татар койлоси русчадан файдаланама-
дыкларындан, русча кочюлжи кутюпхане бош ятмакта иди.

Майыс 10

«Илери» журналынынъ йыл долумы. (Хаберджи).
«Илери» журналы этрафында топланган татар Языджы-
лары бирлиги «Илери» журналынынъ чыкьмасына бир
йыл толмасы мунассбетиле кендилерин икннджи эдебий
акьшамларыны яптылар.

Джума эртеси куню тамам саат едиде Девлет
театросынынъ татар труппасы режиссёры Джелял Меинов
аркьадаш меджлиси ачты. Меджлисте Акьмесджидин хэман
бутюн мюневверлери варды. Бир чокь генчлер де бу
топлашувга иштирак этти. Атта ярым саат сонъра Койло
эвининъ буюк клубу тарлыкь этти. Бир чокь аркьадашлар
кьапу огюнде аякь устюнде кьалдылар.

Ренс аркьадаш бир кьач сёз сёйлеген сонъ, «Илери»
журналынынъ бир йыл зарфында яптыгы ишлер ве
бугуньки медений кьурум девиринде татар мюнев-
верлерининъ огюнде турган вазифелер акькьында доклад
япмакь «Илери»нинъ месуль мухаррири М.Недим аркьа-
дашкьа сёз верди.

Недим аркьадаш «Илери» журналынынъ шу бир йыл
ичинде Кьырым мюневверлерининъ буюк бир эксеретини
кенди этрафына топладыгы ве онлары бир тешкилят
алгына алдыгы ве шимди де теткьикь ве тетеббу ишлерини
сырасына кьоймагьа, яш языджылар кадросы догьурмагьа,
онларын эдебий ве назарий маломатларынынъ осьтю-
рильмесине чалышкьаныны кьайд эткен сонъ, не киби
меселелер акькьында макьалелер ызылгьанына ве кимлерин
иштирак эткенине кечерек, акьикьий теткьикьата айт
олган статистика маломаты верди.

Сонъра тиль, услоп ве умумиетле эдебият хусусында
эльде эттигимиз мувафакьиятлери кьайд идерек, бунынъ
иле берабер даа пек чокь кьусурлары олгьаныны сёйледи.
Месея, нефис эдебиятымыз хэнуз хаяты акс эттирамай.
Икьае ве шийрлеримизде, пьеслеримизде бугуньки койло
типлерини, комсомол, сербест татар кьадыныны, топракь
меселелерини, койлю ве ичши бирлигини, ватандашлар
кьавгьасыны, миллий арекетини корьмюпорыз.

Бизим нефис эдебиятымыз шимдие кьадар, эксериятле чезильмиш ве бизим ичгимай хаятымызда бир меселе олмакьтан чькьмыш мевзулар этрафында долашты.

Эсас ве бутуннинь интересине токьунан шейлере кереги киби темас эткени ёкьтыр. Бу хусустаки муваффакиетимиз пек эмиятсиздир. Ве «Илери» журналы огьомиздеки сене зарфында бу эксикликлерин толдурылмасына гьайрет идеджектир — деди.

Доклад акькьында бир чокь аркьадашлар сёз айттылар. Кьуртияев ве Ипчи аркьадашлар «Илери»нинь айда эки кере чькьмасыны теклиф эттилер. Сейдаметов аркьадаш койлерде «Илери»нинь пек буюк бир авесле атта ипранынджая кьадар окьунгьаныны, койлочи даа зияде меракьландырмакь ичюн койло икьтисадияты меселесине даа зияде эмият верильмеси керек олгьаныны сёйледи. Селим Меметов, Бекир Умеров, Осман Зеки, Якьуб Азиз аркьадашлар да эльде идилген буюк муваффакиети кьайд эткен сонь, татар язиджыларыны кениш микьдарда джелп идильмесини кьайд эттилер. Исмаил Леманов¹ аркьадаш бир чокь техникий зорлукьлар ве кьует зайыфлыкьлары козьге алгьан вакьытта, «Илери»нинь буюк муваффакиет ве бунинь «Илери» идареge тебриге шаян олдуьгыны язиджыларымызы бир тешкилят этрафына топламакь меселесинде «Илери»нинь пионерлик эткенини сёйледи.

Темурджан² аркьадаш шимдие кьадар чькьмыш олан журналлары козьден кечирильдиги заман, бунлар арасында «Илери»нинь эр хусуста даа мукеммель олгьаныны ве там вакьытында атта бираз кечикип чькькьаныны сёйледи. Рахми Азиз, Абсеми Хусамеддин аркьадашлар да сёз аларакь, «Илери»нинь чокь дагьылмасы, тиль меселеси ве асимлер и акькьында кенди фикирлерини сёйледилер. Матбаа ишчилеринден Агьаев аркьадаш журналын уджузлатылмасы ичюн чарелер корюльмеси акькьында сёйледи.

¹ Леманов И. (1871-1942). Белли кьырымтатар алими ве оджасы. 1920 сенелерининь башында Таврия университетинде соньра пединститутта кьырымтатар тили ве эдебияты методикасындан дерс берди. Кафедра мудирн вазифесинде булунды. Хаятынынь соньки йылларында Ленинграддаки шаркьшынаслык институтында чалышты.

² Темурджан — Абибулла Одабаш (1881-1938).

Вакъыт кеч олмасайды, мунакъаша ич кимсейи ёрмадан даа чокъ узаяджакъты. Лякин саатын он бири кечмеси узерине мунакъаша кесилерек, М. Недим аркъадашын сонъ сёзю тынъланъган сонъ, «Илери»нинъ Къырым языджыларыны тешкиятландырмакъ, янъы эдебиат догъурмакъ ве саире киби муваффакиетлери къайд олунъган сонъ, чокъча дагъылмасы ве муваффакиетин артмасы хусусында япытан теклифлери назар итибара алан бир теклиф къабул олды.

Топлашувгъа келенлер акъикъатен маневий бир гыда алдыкъларына севинерек авдет эттилер.

Майыс 14

Учюнджи эдебий акъшам. «Илери» этрафында топланъган Языджылар бирлиги 12 майыс акъшамы тербие техникумы клубунда учюнджи эдебий акъшамы япты. Клуб баштан-ашагъы яшлар ве махаллелерден кельген аркъадашларле толуп иди. Ипчи аркъадаш языджылар бюросы адындан топлашувны ачкъан сонъ, «Театро ве театро эдебияты акъкъында муваффакиет ве нукъсанларымыз» мевзусында доклад ичюн Джелал Меинов аркъадашкъа сёз верди. Джелал аркъадаш башта умумиетле театро акъкъында эсас малюмат верген сонъ, къыскъаджа татар театросынынъ инкишафий тарихи узеринде де токътап, сонъ сене зарфында сахнадаки муваффакиетлеримизи сайды. Керек актёрларымызын ве керексе темашагирлерин теракъбийсини косътерди ве пьеса меселесиндеки къусур ве муваффакиетлеримиз узеринде даа зиядедже дурды. Докладын сонъунда, шимдиден сонъра нелер япмакъ керек олгъаны акъкъында орталыгъа бир чокъ джиддий вазифелер атты.

Доклад ики сааттан фазла сюрсе де, топлашувгъа иштирак эткен бутюн аркъадашлар буюк бир дикъкъатле ич бир тюрлю ёргъунлыкъ косътермей динъледилер. Саат 11-ге къадар да джиддий ве джанлы мунакъаша девам этти.

Ондан сонъра, языджылар бюросы кятиби Джавтобели аркъадаш Языджылар бирлигининъ яз айлары иш планы акъкъында къыскъаджа доклад япты. Бюронынъ иш планы ич деньишксиз топлашув тарафындан такъдир олунды.

Майыс 15, № 110 (1289)

Бизде матбуат куню. (Абдураман). Матбуат куню мунасебетиле 6-нджы майыста Багъчасарай санайи техникумы клубунда Умер Сами¹ аркъадашын «Тюрк-татар эдебиятынынъ инкишаф тарихчеси» мевзусунда докладны динъледик. Бу акъшама келенлер чокъусы талелелер иди. Эвельде илял идильмиш исе де, массада бу акъшама пек аз адам кельди. Умер Сами аркъадаш докладнда тюрк-татар эдебиятын, кыска да олса, инкишаф девирлерини, матбуат догъмасы, Гутенберг² иджады ве Кырым матбуаты акъкында токъталды. Сонъ заманларда бир сенелигини толдуран «Илери» междмуасыны, эдебият, санъат, нефислик, тиль джиэтинден, умумен «Илери», Кырым матбуатында шимдисе къадар нешир олунан междмуалардан биринджиси ве энъ гузели — демек пек акълыдыр. Айрыджа татар яшларынынъ газеталарымызы аз окъудыкъларыны ишарет этти. Акъшамда оланлар доклада пек буок эмнет верди ве ашагъыдаки къарарлары къабул эттилер:

- 1) Илериде бойле лекция ве докладлары даа япмакъ.
- 2) «Илери» журналы этрафында эдебият тегереси (Багъчасарайда) мейдана кетирмек.
- 3) Татар газета ве журналларыны халкъ арасына дагъытмагъа чалышмакъ.

Акъшамын кунъ тертибинде «Правда» газетасынынъ 15-сенелиги мунасебетиле бир доклад даа бар эди. Лякин мааттессюф шу куню докладджы булунмадыгъындан динъленильмеиштир.

Майыс 20

Кырым йигити «Алим»-и корьдик. (Хаберджи). Майыс 8-9-10-нджы кунълери Судакъ киносында «Алим» фильмасыны парасыз косьтере эдилер. Эр акъшам халкъ, кино бинасында сыгъмай, тышта беклеп отура эдилер. Учонджи куню акъшам чаре тапылмагъанындан азбарда

¹ Умер Сами — белли кырымтатар оджаларындан. 1920 ве 30 сенелеринде тиль, эдебият ве медениетимиз иле багълы бир чокъ парчалары нешир олунды. Базы хаберлерге коре, румыния татарларындан эди.

² Гутенберг Иоганн (1399-1468). Немсе алими. Китап матбаасыны иджат этип, XV асырнынъ орталарында, Майнц шеэринде, 42 сатырлыкъ Библиянынъ таб этюви иле Европа матбаасынынъ ильк адымыны атты.

косътерильди. «Алим»и корьмек ичюн район койколерининъ баласы-чагъасыле акъышкъанларыны корьгенде, «Алим»ин санки дирильдигини дуясынъ. Картинаны эр кес бегенди. Базы къартлардан чокъусы да Алимин япкъан шейлеринден пек чогуу косътерильмей уфакъ-тюфек къарыштыргъанлар — деп де опыкелейлер. Затен, Алимин къачып да Истанбулда Джелал-мырзаны огъраткъаны косътерильген болса, картина даа эйи оладжакъ эди — деп кулошелер.

Майыс 29

Эдебий-ильмий тиле догъру! (А.С.Айвазов). Узун месафелер къысалдыгъы, тарихин къаранлыкъ нокъталарынынъ тенвир идильдиги халы къабиль дегиль зан идилен бир чокъ «тылсымларын» чезильдиги, кечильмез белленилен «Къаф дагълары»нынъ¹ кечильдиги, еди къат ерлерин «эсфел-и-сафилийн»² къадар энильдиги, еди къат коклерде «арш ве курсю»-е³ догъру сеяхатлар япылдыгъы, эр тюрлю кучълуклерин къолайлаштыгъы пек чокъ ишлерин машиналаштырылдыгъы бир медений ве техникий асырда диллерин, языларын да эски муамма сюретинде къаламаяджагъы, бунларын да асрымызын медениет ве техникасыле мутенасип бир шекле къоюладжакъы шубесиз иди.

Иште, бу макъсадие иди ки, тилимизин саделештирилмеси демократлаштырылмасы ичюн 1905 сенеси инкылябындан сонъра, бильхасса бу сонъ еди йыл зарфында, тиль, шиве, имля ве язымыз буюк денийшмелер, шиддетли бухранлар, далгъалы акъынтылар, мутхиш анаршилер кечирмиш ве аля кечирмекте булунмыштыр. Арабын мугълакъ⁴ келимелери, аджемин дёрт-беш къатлы изафетлери иле кучълештирилмиш, зынджырландырылмыш эски тиль енгъи саде ве авам табакъалары тарафындан къолай огренилир, къолай язылып, къолай окъуныр, къолай анылашылып бир тиль алына къоюлмакъ истенильди. Османлы, Азербайджан, Къазан, Туркистан, Къырым ве Къырымдын тюрлю махаллий шивелериле къарыштырыларакъ европалыларын «винегрет» —

¹Къаф дагъы — эфсаневий, устю кечильмез дереджеде юдже бир дагъ.

²Эсфел-и-сафилийн — еди къат ер тюбю.

³Арш ве курсю — арш-ы-аля, яни Аллахын курсюси; еди къат кркъ.

⁴Мугълакъ — къапалы; анылашылмагъан.

дедиклери салатына бенъзеен, тюрк-татар тилининъ сарфнахъ къаиделерине ве ахънкъ къанунларына ич де уймаен бир шекле кирдирилди. Эски диле, эски шивее, эски услуп ве ифадее, эски эдебията къаршы мубарезе ачылды. Демократик бир тиль мейдана кетирмек ичюн аристократик тиле «илян-и-харп» идилди. Эски мухаррир эдип ве шайрлер тиль ве шивелери, услуп ве ифаделери тенкъит, атта такъбих олунды, эли къалем тутан аркъадашлардан эр бири тарафындан кенди кейфиндже бир шиве, бир услуп, бир ифаде, бир имля къуullanылды. Эр яны язмая башлаянлар тарафындан енъи-енъи лугъатлар, тюрлю-тюрлю ыстылахлар яратылмая, бунларын тилимизде ер тутмаларына чалышылды...

Бойле келиши гузель иджат идилен сёз ве ыстылахларын тилимизде кендилерине бир мевкъи булып буламаяджакълары, там укъукълы келиме ве ыстылахлар сырасына кечип кечемееджеклери эйн дошюнилемеди. Газета ве меджмуалардаки макъалелер, рисале ве китаплар ерлерсиз «бийдирюв», «билюв», «кезюв», «кетюв», «келюв», «яръкъландырув», «олмаюв», «алмаюв» келимелери ... киби «татарлаштырув»ларле толдурылды!..

Тилимизден арабий, фарсий келимелер чыкъарылды, фарсий къандеси узерине япылан теркиплер терк идилди. Тилимизден чыкъарылан ильмий-фенний, сиясий, икътисадий малий али ахре ыстылахларын ерлери бош къалдырылды!.. Имлямызын да саделештирилъмеси тошюнильди. Бу меселенинъ исляхына киришир-киришмез язы имлямыздаки кучълуклер де бутюн къолайсызлыгыле, бутюн сиврилигиле мейдана чыкъты.

Элифбамызын исляхы ве саделештирилъмеси ичюн окъумакъ ве язмакъта «кучълук» верен бир чокъ харфлер «мюртеджи», «мухафазакар» таныларакъ идамларына укюм иди. Тимекле элифбамыздан чыкъарылдылар. Факъат бунларын да ерлери бош къалдырылды. Бу сюретле тилимиз, язымыз, имлямыз сюрюнмелер, сенделемелер, сантърамалар, анаршилер ичинде къалмышты.

Биз бутюн бу мубарезелере, анаршилере, тилимизин кечирдиги фуртуналара, инкъиляплара бакъаракъ, мютесир олмакъле берабер, айны заманда севинюр ве бунларын эписини пек табий булукъ. Чюнки эдебий, ильмий ве медений бир ёла киреджек бир миллетин иптида тилининъ эдебийлешмеси, ильмийлешмеси ихтияджы баш косътерир

ве бир ихтиядж нетиджесинде тиль, шиве, имля, язы, сёз ве ыстылах мюназаалары, мюджаделелери догъар. Бу мюназаа-мунакъашалар девам иттикче тилин тюрлю бухранлар, сенделемелер кечирмеси де табиий бир алдыр.

Адыны хатырламайдыгъым тюрк лисаниетчилеринден бирининъ: «Диллер денъизе бенъзерлер, далгъаланмазларса сасыр» — догъру тешбихиндже тилимизин далгъаланмасы, бухранлар, анаршилери, кечирмеси лязим, атта эльзем иди. Иште бунынъ ичюн иди ки, тилимиз сонъ сенелер ичинде далгъаланды, къугурды, къайнады, копорди, буланды, тиль денъизинде лисаний сеяхатлар иджра идилди. Ильмий, эдебий теткъикълер тетеббюлер япылды, лугъатлар, ыстылахлар аранылды. Анги тиль, анги шиве, анги услубин ишимизе даа зияде ярайджагъы ярышлары ачылды. Бир чокъ чарпышмалардан, къызыкълы мюбарезелерден, мунакъашалардан сонъра, дёне-долаша къа сагъгъа, къа солгъа, къа илери, къа герн гидиле-гидиле, ннает, «гъарп тюркчеси» денилен ачъкъ, садс, зариф ве гузель тюркче лисанында «демир атмакъ» къанааты асыл олды!.. Чюнки тилин ятынынъыз тасиль, куреш, муневверлер ве алимлер ичюн дегиль — эр окъумакъ-язмакъ билен халкълар ичюн де хызмет иде биледжек бир хала кетирильмеси не дередже лязимсе, къулланыладжакъ тиль ве шивенинъ де ялынъыз маелер, чынълар, дестанлар, манзумелер, икяе ве масаллар язмакъ ичюн дегиль, медений, ильмий, фенний сааларда языладжакъ китаплара, макъалелере ве саирее хызмет иде бильмеси лозюми да такъдир ве тайин идилди.

Бу сюрете тилимизин далгъаланмасы къач сене эвельки шиддетини гъайып итмиш исе де, бутюн-бутуне сакинлешип буланькъълъкътан тамамиле арынамыштыр. Факъат тилимизин насыл да олса, эдебийлешмек, ильмийлешмек сагълам ве догъру ёлуна кирдиги де инкъар идилемез. Бунъа мисаль истенилirse, матбуатымызын, рисале ве китапларымызын бир сене эвельки тиль ве шивелер иле бугунъки тиль ве шивелери арасындаки буюк фаркъы косътере билириз. Махаллий шиведе язылан шиир ве манзумелерле, базы къыса икяелер мустесна олмакъ узьре, газета ве меджмуаларымызда басылан ильмий, сиясий, ичтимаий ве тарихий али-ахре макъалелерин тиллери шиве ве услупче тамамиле гъарп тюркчесинде дегиль исе де, онъа догъру гидильдигини пек ачыкъ косътермектедир.

Бу темаюл, бу истикъамет мектеп китапларында да, ара сыра чыкъан дигер китап ве рисалелерде де корюльмектедир ки, буны алгъышламамакъ мумкион дегильдир. Чюнки бизим ичюн, биз дженпоп ве шаркъ тюркклери ичюн, бундан башкъа селямет ве неджат ёлу ёкътыр. Бу эдебий-ильмий тиль ёлунда bize рехберлик, къылавузлыкъ идеджек «Илери» иле «Окъув ишлери» меджмуалары олур фикир ве къанаатындайыз. Факъат «Окъув ишлери»нинъ (себебини бильмиyoruz) секиз айда бир кере чыкъмасы, кендисине язылан ильмий-эдебий макъалелерин вакыттында нешир олунмасы яхут ич де нешир идильмеси бир дередже къадар кендисинден бекленилен хызметин иджрасына мани олдугъындан, ишин агъырлыгы ве буюк къысмы хэнуз икинджи яшына кирмекте олан «Илери»е дюшпор. «Илери» кендисине исабет иден ишин агъырлыгына рагъмен бир йыллыкъ оморинде эдебий, ильмий тиль меселесинде муайен ве къатъий бир истикъамет алдыгъы киби, имля меселесинде де джиддий адымлар атмыш ве бу ики меселеде ёлуны шашырмышлара догъру ёлу косътермее муваффакъ олмыштыр. Июнь башында чыкъаджакъ нусхасыте икинджи яшына аякъ басан «Илери»нинъ келеджек сенек хисабында даа буюк муваффакъиетлер косътереджегине инаныyoruz. Шиве ве тильдже «Илери»ден айырымаян «Еңги донья» дахи эдебий-ильмий тиле догъру истикъамет алдыгъы, бутунъки тиль ве услобинден анлашылмакътадыр. «Яш къувет»ин де бунлары такълиде башладыгъы шаян мемнуниеттир.

Айдынъыз эдебий-ильмий тиле догъру!

Идареден: Сабри аркъадашын бу макъалесини мунакъаша ёлуле дердж этемиз. Бу ёлда ильмий джевап ве фикир язаджакъ аркъадашлар сахифемиз ачыкътыр.

* * * * *

Эдебий акъшам. Июнь айынынъ 4-нджи кундо (джума эртеси) 9-йыллыкъ татар мектеби бинасында шиир техникасы акъкъында Амди Гирайбай аркъадашын докладды оладжакъ.

(Эдиллер джисемети).

* * * * *

«Некеджан ханым» Багъчасарайда. (Абдураман). Ниает Багъчасарай халкъы да Къырым ичерсинде шурет къазанан

«Ненкеджан ханым» театросыны корьди. 22 майыс куню акъшамы техникум театро сахнасында Укумет артист ве артисткалары тарафындан бу пьесин ойналаджагъы ишитилинде, билетлерин бираз паалы олмасына бакъмадан, 300-ден фазла адам келип темагъа заласыны толдурдылар. Театро гузель кечти. Къырым Укумет татар труппасынынъ джумлесининъ кельмемеси (чпонки артист ве артистка аркъадашларын джумлеси ёкъды), сахнанынъ уфакъ олмасы, лязим олан декорациянынъ кереги къадар тедарик олунамадыгъыны козь огоне кетирирсек, пьесанынъ ойналышына тенкъит къалеми къуullanмакъ пек догъру олмаз, зан идерим. Эр насыл олса да «Ненкеджан-ханым» пьеси Багъчасарайда джанланды. Биз де сырадан къалмадыкъ. Театродан келен меблягъын бир къысмы труппагъа, къалгъаны да Багъчасарай еди-йыллыкъ татар мектеби 7-нджи сынфын япаджакъ экскурсиясы файдасына эди. Хуляса келям, бу пьесанынъ Багъчасарайда ойналмасына себепчи олан хэйет мютешеббюси ве труппагъа тешеккурлер итмек затен мумкюн дегильдир. Акъмеджиттен тешриф буюран аркъадашлар бу театройы генч талелелерин файдасына ойнадыкълары заман, онлара талелелер дахи кенди селямларыны билъдирирлер.

Майыс 31

Асрий-меденйй языя догъру!¹ (А.С.Айвазов). «Енъи дюнья» газетасынынъ 122-номералы нухасында «Эдебий-ильмий тиле догъру!» серлевасыле яздыгъым макъалемде тилимизин саделештирилъмеси, онъа енъи, хаятий ве эдебий бир ренк верилъмеси ичюн не киби фуртуналы девирлер, далгъалы сафхалар, шиддетли анаршилер кечирдигини ве дёне-долаша, ниает, ачыкъ, саде, зариф, гузель гъарп тюркчеси огонде демир аттыгъыны косьтермее чалыш-мыштым.

Бу макъалемде исе, язымызын къолайсызлыкъларыны, ич бир тюрлю ислях иле тилимизи уйдуршып къолайлаштырылмасы мумкюн олмадыгъыны, билъакис исляхына чалышылдыкъча даа чиркин, даа бербат даа къарышыкъ

¹ А.С.Айвазовнынъ бу макъалеси «Енъи дюнья» газетасынынъ учь номеринде басылгъан эди (1926. майыс 31; июнь 2; июнь 3). Бу ерде учь парчасы да къошулып бериле.

бир шекиле кирдигини, бунынъ ичюн эрте-кеч эски элифбадан айырылып еңи, асрий-медений элифбая кечмее междбур оладжагъымызы анълатмая чалышаджагъым. Малом олдугъы узьре, доньяда мевджут бутюн тиллерден ич бири коктен энмедиги, ерден чыкъмадыгъы киби, язылардан-элифбалардан да ич бири не коктен энмиш, не ерден чыкъмыштыр. Бунларын эр икиси де инсанлар тарафындан яратылмыштыр: тилин, бир адамын дигер бир адама фикир ве макъсадыны анълатмакъ вастасы олдугъыны дерк итмее башлаян инсан, тиль иле башкъаларына анълатмая муваффакъ олдугъы фикир ве мерамыны, тюрло сеслерин бир арая кельмесиле ифаде иде бильдиги шейлери, тюрло шекиль ве чизгилер вастасыле де анълатмакъ чарелерини тошюнмиш ве бугунъ «язы-элифба» — дедигимиз тюрло ишаретлери мейдана кетирмиштир. Язылар тарихине ашна олан алимлерин риваетлерине коре, инсанларын йок-дигериле язы вастасыле анълашмая башладыкълары 5-6 бинъ сенелик бир замандыр. Ондан эвель сёйлешмек, хаберлешмек, анълашмакъ ичюн сес ве тильден башкъа ич бир тюрло васта ёкъ иди. Тиллер тюрло-тюрло ихтияджларын севкъиле инсанлар тарафындан пек чокъ асыларджа япылан теджрибелер ве тедриджий денъишмелер нетиджесинде тежамюль иде-иде бугунъки шекиле кирдирильдиги киби, язылар, элифбалар дахи айны ихтияджларын севкъыле узун заманлар мютемади чалышма ве теджрибелерле йине инсанлар тарафындан иджат идильмиш ве денъиштирилел-денъиштирилел хазырки сюрете къонула бильмиштир.

Инсанлар, фикирлери инкишаф иттикче, мухакеме ве темйиз къуввелери кенишлейип эйний фенадан, файдаы зарардан тефрикъ итмее башладыкъча, яшайышларыны, яшайыш васиталарыны, яшамакъ ичюн лязим олан зарурий шей ве ишлерини тедриджен эйилештирмее, къаршыларына чыкъан маниаларле курешмее, кучьлюклери къолайлаштырмая муваффакъ олдукълары киби, сёйлейджек сёзлерини, анълатаджакъ фикир ве макъсатларыны да язы вастасыле иджра итмек ёлуны кешф идебильмишлердир. Язынынъ хенуз олдугъы буюк эмиети, хаятымызын эр саасында ойнадыгъы муим ролю такъдир иден буюк инсанлар, язылан рисале ве

китапларын адедлерининъ бир кереден чоъадылмасы чарелерини де тюшюмниш, узун месай ве теджибелерден сонъра матбаатджылыгы иджада муваффыкъ олмыштыр. Факъат шаян тааджиттир ки, язы ве матбаатджылыгы иджат итмекле умум инсаниете эбедий буюк бир хызмет иден инсанларын кендилери йине инсанлар тарафындан бинъ-бир тюрлю таарузлара, уджюмлара, тахъирлере, истихзалара маруз къалдыкълары киби, эль иле язылан ишаретлерин, бунларын иждады олан макинелер вастасыле япылмасына да узун бир заманлар инсанлар къаршы китмиштирлер. Бу хусуста, яни ильмий, фенний, медений ве техникий иджатлары эр тюрлю енъитик ве къолайлыкълара энъ зияде къаршы китен мааттессюф мусульманлар, бильхасса мусульманларын ёлбашчылары, олмыштыр. Гутенберг тарафындан 1400 сенеси¹ иджат идилен матбааджылыкъ 400 миллионлыкъ мусульман дюньясынынъ энъ миотеракъкъи, энъ миотемеддин къысмы сайылан Тюркиеде биле анджакъ 300 сене сонъра къабул идиле бильмишти. Чюнки, матбаа вастасыле, басыладжакъ китапларле амель итмек мумкюнми, дегильми къавгълары къоджа Тюркие императорлыгында ики бучукъ асырдан зияде девам итмишти. Бу меселе этрафында девам иден къач асырлыкъ бейхуде къавгълар, Тюркиеде матбааджылыгы 300 сене сонърая быракъмакътан башкъа бир нетидже вермеиштир! Тюркиеде ильк матбаа маджаристанлы бир киши тарафындан ачылдыгы киби, 1908 сенеси инкъилябына къадар да Тюркие матбааджылыгы, ики матбаа мустесна олмакъ узьре, эрменилерин элинде булуныорды. Газеталарын алы да бойле иди... Тюркие укюмети, османлы аскерини авропа усул ве системине къойдугъы заман, аскерлерле алты окъкъалыкъ² къавукъ,³ ерине фес кийдире бильмеси не къадар буюк къавгъа ве фесатлара банс олмып исе, ики йыл эвельси енъи Тюркие укюмети, тюрклери фестен айырмасы да айны къавгълара муджип олмышды!.. Тухаф дегильми, буюк кучьлюклер ве мубарезелерле инсанлар къабул иттириле биле бир шейден, онлары

¹ Доърусъ — бу ерде «XV асырнынъ орталарында» ибареси олмакъ керек эди.

² Окъкъа — эскиде агъырлыкъ олчуси. Бир окъкъа 1.283 граммгъа мусавий эди.

³ Къавукъ — эски Тюркиеде устуне чалма сарылган баш кийими.

айырмакъ дахи айны кучьлюклер ве мубарезелерле мумкюн ола билир!

Бу гъарип ве аджип алы биз кенди мемлекетимизде, кенди хаятымызын да эр саасында корьдик ве корьмектейиз. Багъчасарай базиргяяларындан бири мал алмакъ ичюн ильк дефа Харьков шесрине китмиш, кузь мевсиминде аваларын бирден-бире бозулмасыле сувукъланмамакъ ичюн аврупа вари бир пальто алмыш. Бу пальто иле Багъчасарая кельмиш. Пальтоннын эр хусуста джуббеден даа эльверишли, даа файдалы олдугъыны анъладыкътан сонъра чыкъармакъ истемемеш. Факъат заваллы базиргян бутюн шезр халкъынын тахкыр ве тельинине маруз къалдыкътан башкъа, куфюрине де хуком идильмишти!

Якъалькъ такъмакъ, боюн багъы къуланмакъ, тар панталон киймек, сандалнеде отурмакъ, чатал, пычакъле емек, куфюр аляметлеринден сайылдыгъы киби, шапка, картуз киймек исе «эльпазбалле», къып-къырмызы къафирлик ад идилиюрды! Къызлара язы яздырмакъ, къадынлары ачыкъ кеждирмек, театроя китмек, бульварлара чыкъмакъ, тѣлесиз къалпакъ киймек, баш тыраш итмек, зулоф къалдырмакъ, суний тиш такъмакъ али ахре — эп гюнах-и-кебаирден сайылыпорды. Шарап ичмек дегиль, шарабы япмакъ, шарабы сатмакъ, шарап парасыле яшамакъ, чоджукъ ве аиле беслемек энъ буюк гюнахлардан олунъпорды! Я шимди? Шимди тамамен бунларын аксини корьмектейиз! Шимди гюнах-севап ерине зарар-файда аранылыюр. Къолайлыкъ-кучьлюге, якъынлыкъ-узакълыкъа, гузеллик-чиркинликге, пезакет-къабалыгъа терджих идилиюр. Хасталар, текие шейхлери ерине докторлара, «эренлер ятагъы» ерине хастаханелере гидиюр, шыфайы, ярдымы, файдайы олпоерден дегиль, тирилерден истиюр. Бутюн бунлар, бу ишлер инкъияп дегиль де, недир? Денъишме дегиль де, недир? Факъат биз гендимиз, миллетимиз денъиштимиз? Хайыр! Биз йине Хасан, йине Мехмет, биз йине Айше, йине Хатиджейиз! Буннын ичюн эски, фена итиятларын терк идильмеси, шекиллерин, формаларын денъишмеси, рухларын денъишмесини ич бир вакъыт иджап итмез.

Бурая къадар сайдыгъымыз бакъышлары, янгыш телькиилери, телякъкилери, назариелери эсассыз мубарезе ве къавгъалары окъув ве язы тарихимизде, мектеп

ве маариф хаятымызда да корюйырыз. Эски усул тедрис иле еньи усул тедриси, эски имля иле еньи имля, савти усул иле кьадам усул арасында чыкъан кьавгъа ве чарпыш-малары корип кечирдигимиз киби, мектеп чоджукъ-ларынынъ дёшеме узеринде тиз чёкип отурмаларыле парталар узеринде отурмакъ арасындаки муджаделелери де корьдик. Бутюн бу кьавгъаларынынъ не иле нетиджелендигининъ, анги тарафын магълоп, анги тарафын гъалип кельдигининъ де шахиди олдыкъ... Савти усулын догъурдыгъы савти имля, огюмизе эски элифбанынъ ише ярамадыгъыны, тилимизе уймадыгъы меселесини чыкъарды. Исляхына кириштик. Бир чокъ харфлери идам иттик. Базыларынынъ башыны, базыларынынъ къуйругъыны кестик, тилимизи элифбая уйдурылмасына чалыштыкъ. Факъат бу хусуста япылан ве япылмакта олан исляхат иле язы ве элифбамызы тюзельтмек мумкюн оламады. Япылан бутюн исляхлар, деньиштирилмелер ярым тедебирлерден ибарет кьалдыкъларындан, бизи арзу олунан нокътая котюремеди. Имлямызы догъру бир ёла кьоямады. Араб элифбасынынъ исляхына чалышылдыкъча, башкъа бир элифба арамакъ, башкъа бир элифбая кечмек меселесин кенди табиятыле мейдана чыкъты.

Бу сюретле эски элифба иле еньи бир элифба чыкъармакъ, яхут кьабул итмек арасында бир кьавгъалар башлады. Эски араб элифбасы тарафдарлары элифбайы тилимизе дегиль, тилимизи араб элифбасына уйдурмая чалыштылар ве аля чалышмакъталар, еньи элифбая кечмек тарафдарлары исе, язийы-элифбайы тилимизе уйдурмакъ истиюрлар ки, догъру ёл да будыр. Чюнки вуджут эльбисее дегиль, эльбисе вуджуда уйдурылмалыдыр. Вуджудын эльбисее уйдурылмасына чалышмакъ ич бир веджихле кьабильт дегильдир. Тилимизде мевджут бир чокъ тюрлю сеслер арабын ялынъыз бир тек харфиле чыкъарылмакъ истенилиюр ки, ойле бир клапан иле о кьадар сада чыкъармая дюньяда ич бир композитор биле муваффакъ оламамыштыр! Заваллы арабын «вав»ына беш тюрлю, «йэ»сине уч тюрлю, «х»сине эки тюрлю, «элиф»ине дёрт тюрлю али-ахре сесин чыкъармакъ ве бу сеслерле хава чалдырмакъ, алханлар, сонетлер тереннюм иттирмек истенилиюр ки, бу кьатъиен мумкюн дегильдир!

Иште, араб элифбасынынъ тилимизе, тилимизде мевджут сеслере уймадыгына ислях тарикъиле эски элифбадаки уйгунсызлыкъ ве къолайсызлыкълары ортадан къалдырмакъ ич мумкюн оламайджакъгына къани оланлар, тилимизи элифбая дегиль, элифбайы тилимизе уйдурмакъ ичюн бир элифбанынъ мейдана кельмесини тюшпондилер, арадылар ве булдулар ки, о да латин эсасы ве системи узерине къурулмыш ве Тюрколожий Конгресси тарафындан къабул идильмиш бир чокъ джумхуристлерде татбикъына башланмыш енги тюрк элифбасыдыр. Вакъаа, бугунь шуралар иттифакъы джумхуристлеринден базыларында енги тюрк элифбасыле манасыз мубарезелер идильмекте исе де, бу магълоп ве перишан идильмиш бир ордунынъ дагълара, орманлара гизленерек ёлджулара уджюм иден къыпыч арткъачы къабилинден башкъа бир шей дегильдир. Чокъ заман кечмеден бунларын да Тюрколожий Къурултайынынъ къарарына теслим олып инкъыят идеджеклерине шубе ёкътыр. Енги элифбая энъ зияде къаршы къазанлылар олдугыны кечен сене тюрколожий конференсинде корьмиштик. Къазанлыларын бу мухафазакярлыкълары бизим ичюн енги бир шей олмадыгындан, бунъа о къадар тааджип итмемиштик. Чюнки бундан 30-35 сене эвель, савти усул иле элифба тедрисининъ шималъ тюрк-татарлары арасында къабул ве татбикъынъ алейхинде чалышанлар, интишар ве тамамына техире огъраташларын да йише къазанлылар олдугыны хэнуз унутмадыкъ ве тарих да унутмамыштыр. О заман усул-и-джедиденинъ фрэнк, явур иджады олдугыны идна иле савти усулын ве дигер фенлерин алейхинде атешлер фышкъырап, зээрлер къусан къазан молла ве ишанлары ве бунларын мюритлери усул-и-джедиденинъ интишары пропагандасыны япан «Терджиман» газетасы муэссиси Исмаил Гаспринский мерхумы да хезеяннаmeden ибарет олан мюлеввес рисалелериле тахкъыр, тельин ве текфир итмек дереджелерине къадар китмишлердир. Факъат арасы чокъ кечмеден усул джедиде, савти усул ораларда да къабул олуньп хаята татбикъ идильди. Къазан ве умум Шималъ тюрк-татар матбуаты савти усулын мезиет ве файдалары аскъкъында медхиселер язды, Гаспринскийнинъ намы алтын хат иле Къазан маариф тарихине де кечирилди. Онынъ намына Татаристан джумхуристинде билъги ве

тербие юртлары ачыларакъ Исмаил Гаспринскийнинъ ады тебит¹ идильтди...

Енъи тюрк элифбасынынъ тюрк-татарлар арасында, бильхасса Къазан джумхуриетинде, къабул ве татбийкъына къаршы чалышанларын ёлбашчылары о заманки ахундлар, ишанлар, домудлалар дегиль, бельки Шаркъын, мусульман Шаркъын тирильмесини, меденийлетшмесини, юксельмесини ве яшамасыны ялпынъыз араб харфлеринде корен асрий къыяфетли факъат бу меселеде къуруну вуста зехниетли мухтерем Алимджан Шериф иле хаттат Альпаров ёлдашлардыр. Бунлар бупон къувет ве гъайретлериле, бигъ-бир тюрлю васталарле эски элифбанынъ (тюрк-татар халкъларынынъ дегиль) яшатылмасына чалышмакъталар. Русларын «староверцы»лери киби, бунлар да араб харфлеринде бир къутсыет корпор, эски элифбайы бир миллиет символы ад идпорлар, бупынъ ичюн олмалыдыр ки, эски элифбадан айырылмайы — дини терк итмек, енъи элифбая кечмейи де миллиетни коммек иле тефсир ве телякъкъи зйлемек истедиклери шойле-бойле анълашылмакътадыр!..

Факъат Къазан-Татаристан джумхуриетининъ енъи зехниетли, асрий медений тюшонджели, сагълам бакъышлы муневвер ве эмекдарлары да енъи элифбанынъ татбийкъ ве тамине догъру къатъий адымларле юрюмектен кери турмаюрлар, бунларын чалышмасы ве къазан халкъынынъ меселенинъ рухуна вакъыф олмасы саесинде бугунъ Татаристан джумхуриетинде енъи тюрк элифбасы, эскисине тамамиле гъалебе чалмакъ ве умум мектеплерде ресмен тедрис ве татбийкъ идильтмек арфесинде булунъпор. Къазан укюметининъ Енъи Элифба Джемиетини химае итмеси, онъа маддий ярдым вермеси, Къазан Маариф Комиссарыны ве Енъи Элифба Джемиети реисини умум шуралар итти-факъы Меркезий Енъи Элифба Комитеси пленумы ичти-майине кондермеси ве Къазанда «Енъи элифба» исминде айлыкъ бир меджмуа чыкъармасы бунъа энъ гузель ве къавий бир делильдир. Енъи тюрк-татар элифбасына къаршы гиденлер Къазандаки къадар олмаса да, бизим Къырым джумхуриетинде де ёкъ дегильдир. Бизимкилерин Къазандакилерден фаркъы — Къазанлыларын ачыкъ,

¹ «Тебит» сёзю асылында «къувмакъ» «сюргюн этмек», «узагълаштырмакъ» маналарыны бильдире. Албу ки, джумленинъ мантигы боюнда «таркъатмакъ» манасындаки сёз олмашъ керек эди.

ашикяр, бизимкилерин гизли, къапалы арекет итмелеридир. Къазан арабджылары кенди дава ве мубарезелерини ич олматса, ильмий ве эдебий бир ёл иле япыдорлар, бизимкилери исе, бу мухым, медений ве ильмий меселее кенди «маариф башчылары», «ильмий шуралары» ве «маариф чокърагъы»нынъ нашир-и-эфкъары олан меджмуаларыле берабер истихзасына бакъмакътан, бу меселее мысктыллы ках-кахаларле кульмектен илери гидемпорлар...

Енъи элифба алейхинде ачтыкълары мубарезелеринде татар ишчи-койпосини къандыра бильмек «тешвикъат» ве «телькъинат»ларына къувет ве эффект вере бильмек ичюн енъи элифба тарафдарларынынъ гуя «сатылдыкъларынынъ» пара иле иш корьдоклерини, татары дёндюрмек, тилини денъиштирмек ичюн миссионерлик ве даа бильмем нелер яптыкъларыны сёйлемек ве бу сюретле халкъымызы икънаа чалышмакътан чекинмипорлар!.. Енъи элифбаджылары, къанатларындан чевирмек, фикирлеринден дёндюрмек хулясыле онлара эльчилер кондермек, хатта техдиткъаране аноним мектуплер, телеграфлар биле ирсаль итмектен кери къалмамышлардыр. Эки тюрлю (мавы ве сиях) мереккепле къач киши тарафындан язылмыш бир мектупте беним ресмим япылмыш, ики узун пармакъле козьлеримин чыкъарыладжагъы терсим идиъмиштир. Дигер мектуп ве телеграфлара келинде, бунларын мундериджаты эр тюрлю эдеп даиресининъ хариджиндедир. Биз бутюн бу чиркин арекетлери эр тюрлю ичтиманий ве медений тербиенинъ хариджинде япылан бу провокациялары гъает сувукъ-къанлыкъле, сюкютле къаршыладыгъымыз киби, кечен сене икинджи дередже мектеплер муаллимлери конференциясында маариф ве ильмий шура ёлбашчыларынынъ командаларыле муаллимлер конференциясында ич де якъышмаяджакъ сюретте bize къаршы косьтерилен «истихза»лары, «мыскыллаары», япылан къаба ве чиркин арекетлери де итидал ве сюкютле къаршыламыштыкъ. Чюнки бутюн бу къаба эеджанлы чыкъыш ве тахкъирлерин эски элифбая «марш дефенебр», яни дефн мерасими маршы тешкиль иттиклерини корпордык. Докъуз айда бир кере догъмая башлаян «Окъув ишлери» киби джиддий бир меджмуанынъ (1-2 номералы) нухасында, кечен сенекки конференцияда сёйледигим фикирлеримин «кенди кейф-

лериндже» денъиштирилип язылдыгыны да айны сюретле къаршылаюрыз...

Татар халкъы артыкъ «Бинъ бир гедже масаллары», «Еди башлы аждер» икяслери, араб ве аджем хурафатыле аддатыламаз!.. Татар халкъы «асхап кехиф» уйкъусындан уянмыш¹, варлыгыны, менлигини хис итмиш, бутюн меселелери аль идсджек дѳреджеде акъыл ве балигъ олмыштыр. Татар халкъы, енъи усул иле элифба тедриси чыкътыгъы заманда да айны пропагандалар япылдыгыны, «балаларынъызы енъи усул мектеплере кондермейинъыз!»-дие тешвикъатлар иджра идиъдигини, факъат бутюн бу эсассыз мубарезелерин не иле нетиджелендигини де коръмиш, анъламыш ве такъдир итмиштыр. Бинаэн алейхи, артыкъ халкъымыз огюзле сюрюлен сабанле, трактор вастасыле сюрюлен сабан арасындаки къолайлыгы, автомобиллин маджардан дегиль, чивиртма атлы араблардан, фыйтонлардан да сюрьатлы киттигини, каръѳлада (кровать) ятмакъ топракъ узеринде ятмакътан файдалы олдугыны, эски биналарын йыкылып, ерине енъилери япылдыгыны бутюн манасыле анъладыгъы киби, эски элифба иле енъи элифба арасындаки фаркъ ве къолайлыгы да анълаяджакътыр ве анълаюр.

Тюрк-татар халкъы да артыкъ медениет ѳлуна кирмиштыр. Бу ѳлда къаршысына чыкъкъан ве чыкъаджакъ не къадар энгелъ, не къадар мания вар исе, эписини къырып йыкъаджакъы киби, такъип иттиги хѳдеф ве макъсада тезликле варыла бильмек ичюн ишине ярайджакъ не варса, эписини араяджакъ, буладжакъ, къабул идсджек ве къуullanаджакътыр.

Енъи элифбаджыларын тюрк-татар халкъынынъ енъи медений элифбая давѳет итмелери, онлары севмедиклеринден дегиль, бельки чокъ севдиклери, онларын менфаатыны даа зияде къорчаламакъ истедиклери ичюндир. Миллете, халкъа хызмет итмек, халкълара байгъынлыкъ, мискинлик вереджек чукъурлар дегиль, онлара рух, хаят чевикигин, тирилик вереджек чыгъырлар, ѳллар ачмакътыр. Биз халкъымыз, миллетимиз ичюн файдалы оладжакъына къани олдугымыз не варса, онлары сѳйлемектен,

¹ «Асхап кехиф» уйкъусындан уянмакъ — бу ибаре «татарлыкънынъ кийиклик девирини энди кечти» манасында къуullanылгъан.

язмакътан, онлары халкъымыза къабул иттирмек ичюн чалышмакътан чекинмишорыз!..

Бу саада къаршымыза чыкъаджакъ маниалары, маруз къаладжагъымыз уджумлары, япыладжакъ байкотажлары къатый идиледжек мунасебет ве «достлукълары» теждиткъаране салланаджакъ юмрукълары да корпор ве библиорыз. Факъат бунларын эписине рагъмен биз виджданий къанаатымызын халкъа олан мухаббетимизин вердиги джесарет, медениетин севкыле: «Дёнерсем къабейим, миллет ёлунда бир азиметтен!» — диен инкъиляпчы, ве багъры халкъынынъ фелякетиле янан, юреги халкъларын сеадети огърунда чырпынан буюк бир тюркюн бу сёзлерини 30 сене эвель кендимизе юксек бир шиар, улутъ бир дестур иттихаз ёлледигимизден халкъын менфаатыны кенди шахсий менфаатымыза къурбан идемишор ве миллетимизе раатлыкъ, къолайлыкъ вереджегине бутюн мевджу-диетимизле инандыгъымыз медений ёлдан дёнмишор ве дёнмееджегиз. Шимди эсас меселее кечелим:

Тюрк-татар ве умумиетле мусульман доньясынынъ — хаятын эр саасында юкселерек яшамасыны арап элифбасында ве арап элифбасынынъ мухафазасында корен эски элифба тарафдарларынынъ башлыджа итиразларындан бири де шудыр: «Японлылар латин элифбасыны къабул итмексизин меденийлештиклери киби, доньянынъ эр тарафында, медениет алемининъ эр саасында бу къадар чокъ алимлер, мютефеккирлер ве мютехассыслар етиштирен ехуди миллети де кенди элифбасыны терк итмемиштир».

Эбет, японлар бугунъ бутюн там манасыле бир европа медениети, европа техникасыле яшыпорлар. Факъат онларын «Катафана» намындаки элифбаларынынъ эр джиэтче араб элифбасындан мукеммель олмасына рагъмен японлыларын бугунъки медениет ве техникалары кенди элифбаларыле дегиль бельки латин харфыле забт идильмиш бир ингилиз медениетишир... бунынъле берабер Япония бугунъ бутюн шаркъ мемлекетлеринде латин уруфатынынъ энъ зияде интишар иттиги ве энъ чокъ хаята кечирильдиги бир мемлекеттир. Японларын якъын бир заманда «Катафана» элифбасыны терк идип тамамиле латин системине кечеджеклерине ич шубе идильмез. Чюнки онлар да алманлар киби латин элифбасынынъ татбикъына башламыш ве бу ёлда буюк месафелер алмыштыр.

Ехудилер не ичюн латин элифбасына кечмедиклерине келиндже, бу хусуста бизим фикир ве мюталяамыз шундан ибареттир. Дюньянын эр мемлекетинде ильмий, фенний, санай, малый, икътисадий, бедий али-ахре сахаларда ехудилерден пек чокь адам етишмеси ехуди элифбасыны мухафазалары саесинде олмамыштыр. Ехудилерден ич бир эльде иттиклери ильм ве фенлери, техника ве санайы, кимья ве эджзаджылыгы ехуди элифбасы ве тилиле огренмемиштыр. Я рус, я алман, я франсыз, яхут инглиз язысы ве лисаныле огренмишлердир. Биназналей, бугунь керек ехуди элифбасы, керек ехуди тили диний бир характерде къалып ильм, медениет, техника ве санайы язысы ве тили дегильдир. Атта ехуди элифбасыны биленлерин, ехуди тилиле къонушанларын да киттикче эксильдигини надирлештигини корьмектейиз.

Биз тюрк татарлара келиндже ехудилерле асла мукъаесе идилемейиз, чюнки бизлер башта микъдарджа онлардан пек чогуз. Сонъра, кендимизин мустакъиль бир тилимиз, эдебиятымыз, эдебият тарихимиз вардыр. Тилимиз джанлы, тири, хаятий ве эр тюрлю фикирлери ифадее мюсантир ве киттикче даа зияде ильмийлешмекте, эдебийлешмекте ве зенгинлешмектедир. Бу тиль иле, шиведже аз фаркъ олмакъ иле берабер, 70 миллионлыкь бир халкъ къонушмакътадыр. Биназналей, тилимизин язылып окъунмасыны къолайлатмакъ, имлясыны къарышыкълыкьтан къуртармакъ ве бу саеде гузель тилимизи эр кесин къолайджа огрене биледжеги бир хала къоймакъ ичюн тилимизе уяджакь бир элифбая кечмемиз эльземдир. Эски элифбаджылар арасында эрмени ве гурджи къомшуларымызын латин элифбасына кечмедиклерини сейлеенлер де вар. Эбет, кечмедилер, факъат бугунь кечмемелери ярын да кечмейджеклерини косьтермез. Истерсе ич де кечмесинлер, бу онларын кенди ишдир. Лякин башкъаларынынъ къусурларыны корьмек кенди къусурымызы эксильтмез, онлар гери къалдылар биз де къалалым — диемейиз. Бизим бу хусуста туттугьымыз дестур ве шиар: «Иркен чыкъан, ёл алыр!» — олдугьындан онлардан сонъра дегиль, онлардан эвель ёла чыкъмалыйыз!

Бугунь дюньяда мевджут бутюн элифбаларын энъ мукеммели, энъ чокь къуullanыланы, почталарда, телеграфларда, табабетте, ботаникада, эджзаджылыкьта, эджзаханелерде, рецептлерде ве саиреде энъ зияде истимал

идилени латин уруфаты олдугъындан бу элифба артыкъ бир бейнелъ милелнет ренкини ве характерини алмыштыр. Эр бирине, ашагъыда косътериледжеги веджих узьре, икишер, учер, дёрдер ве бешер тюрлю вазифе юкленильген, тилимизе уймаян арабын эскирмиш элифбасы, хиндин эсрарэнгиз къарышыкъ ве къолайсыз ракъамлары иле меденийлешмек, техникий яшайыша кечмек къабиль дегильдир. Бизим киби араб элифбасыны къулланан османлы тюрклери Рум илинде, Балканларда, адаларда, 600 йыл къадар муддет хакимнет сюрдюлер. Бу къадар узун бир муддет ичинде мезкюр мемлекетлерде яшаян булгъарлара, серблилере, румлара, арнаутлара ресмий девлет тили олан тюркчейин окъумакъ, язмакъ шартыле огретмее муваффакъ оламамышлардыр. Тюркнеде шифахий ве тахририй оларакъ тюркче билен башкъа миллетлер сонъ дередже надир эди. Тюрклерин мезкюр ерлерден чекильдиклери даа 15 сене олмадыгъы алда ораларда тюркпуктен, тюрк медениетинден, тюрк тили ве язысындан, мезар ташлары узериндеки китабелерден башкъа ич бир шей къалмамыштыр! Буныгъ себеби не иди ве неدير? Араб элифбасыле тюркче огренмек кучълюгидир!

Булгъаристанда, Романияда ве Сербистанда исе тамам иле буныгъ аксини корьмектейиз. Бу мемлекетлерде яшаян тюрклер, татарлар пек къолайлыкъле онларын языларыны огрениюр, догъру окъуюр, догъру языпорлар... Узакълара китмее не аджет, кенди Къырыммызда да, Кавказия ве Къазанда да айны ал корюльмектедир. Ич рус мектебине китмеен, русча дерс алмаян тюрк-татарлар дахи къолайлыкъле ишине яраяджакъ къадар русча окъумакъ ве язмайы, имза къоймайы огренишорлар. Чюнки эджнебий элифбадарында, зенджи сачы киби къарышыкъ олан араб элифбасындаки бинъ-бир тюрлю окъунмакъ ихтималы олан румузлы, тылсымлы харфлер ёкътыр. Сонъ сенелерде рус тилиле берабер Къырымда тюрк-татар тилининъ девлетий тиль танъымасыйле рус мектеплеринде де татар тили тедрис ве талим идильмее башланды. Факъат рус талебелери арасында араб харфлериле язылмыш бир сатыр языы догъру окъуя бильмейи огренеллер пармакъле косътериледжек къадар аздыр, яхут ёкътыр. Буныгъ себеби — тилимизин кучълюгинде, муаллимлерин беджериксизлигинде дегиль, бельки элифбамызын къарышыпкълыгындадыр (эджнебий элиф-

баларыле араб элифбасы арасындаки буюк фаркълар, якъында басылып чыкъаджакъ «Енъи элифбайы мудафаа ёлунда» нам китабымызда айры-айры ачыкъ мисаль ве делиллерле косътерильдигинден, арзу иденлер орая мураджаат иде билірлер).

Араб элифбасынынъ не дереджее къадар ише яраматлыгъыны ачыкъ косътерен делиллерден бири де араб харфлериле басылан китапларымызын ахырларында сахифелер толусы хата савап джедвеллерининъ¹ булундырылмасыдыр. Бу хаталарын чогуу харфлерин нокъталы олмасындан ве келиме къалыпларынынъ бири-бирине бенъземесинден илери кельмектедир.

Иште, сизе маналары башкъа, факъат шекиль ве къалыплары бир олан бир сюрю сёз ки, бунлары йёк дигеринден айырмакъ анджакъ нокъталарын тюзгюн, сагълам тюшмеси иле мумкюн ола билір: бар — нар — пар — тар — яр — наз — яз — таз — паз; бур — нур — тур — пур — юр — буз — туз — юз; бол — ноль — тул — пул — ёл — киби келимелер исе нокъталарын догъру ве сагълам тюшмесиле де догъру окъуна билемез. Чюнки орталарында булунан «вав»нынъ латиндже: О-мы, U-мы, OU-мы, Ö-ми олдугъыны аныламакъ мумкюн дегильдир. Рус харфлериле язылан — туз — тоз — тозь — тул — тюль — тель — сёллерини араб харфлериле ... сюретинде² бир шекильде язаджагъымыз киби — гюль — гель — кюль — келимелерини де ... сюретинде язылорыз. Албу ки, шекиллери бир олан бу сёллерин маналары башкъа-башкъадыр.

Бас — нас — тас — яс — пас — яш — баш — наш — таш — паш сёллериле бай — най — тай — яй — пай сёллерининъ догъру окъуна билъмеси йине нокъталарын догъру тюшмесине яхут къырылмаасына багълыдыр. Эгер нокъталар тюшмезсе яки къырылмаласе (ки, бу чокъ олмакътадыр), о келимелер мыгтлакъа янгылыш олур.

Сонъра бу янгылышлары догърултмакъ ичюн къыркъ сахифелик бир рисаленин ахырында сахифелер толусы хата-савап джедвелн тертип итмсе меджбур олурыз. Факъат чокъ керелер хата-савап джедвеллерининъ де тасхиха

¹ Хата савап джедвели — типография хаталары.

² Насыл сюретге олгъаныны араб харфлериле мисаллер кетпирильмек керек эди. Лякин компьютерде бу харфлер булунмадыгъы себебинден бу ве бойле ерликлер бош къалдырыла.

мухтадж къалдыгы корюльмиш ве корюльмектедир. Юкъарыда косътердигимиз сёзлер, бугунь «ислях идильмиш» танылан араб элифбасыла де тертип идильсе, йине он келимеден учо мутлакъа янълыш оладжакътыр. Бу кучълук, бу къолайсызлыкъ нокътасыз харфлерде де мевджуттыр.

Араб харфлерининъ къолайсызлыкъларындан бири де харфлерин мунфасыл, муттасыл¹ намларыла ики къысма айырылмасы, булардан мунфасыл харфлерин кендилеринден эвель келенлере битишип, кендилеринден сонъракилере битишмесеси («элиф», «далъ», «заль», «ре», «зе», «же», «вав») киби, муттасылларын эм кендилеринден эвелькилере, эм сонъра келен харфлерле битишмелеридир. Имлямызын исляхы къабильтми? Тюрк-татар тили савти имлясыны араб харфлериле къурмакъ мумкюн дегильдир. Чюнки бойле бир имлянынъ къурула билъмеси ичюн докъуз саите («гласные») малик олмамыз лязимдир. Бу узун сеслер тилимизде мевджуттыр, факъат араб элифбасында бу сеслери акс иттиреджек шекиле, саитлер, даа ачыкъ табир иле «клапанлар», ёкътыр. Албу ки, язы ве имлямызын догъру язылмасы, язылан шейлерин догъру окъуна билъмеси ичюн бунлар биринджи эсасы тешкиль идерлер. Бизим «имля харфлерин» яхут «саит» — дедигимиз харфлер, арабларын «харуф иллет» намы вердиклери учъ харфтен («элиф», «вав», «йэ») алынмыш. Бунъа бир де «хойи хавваз» харфи иляве идилерек мейдана кетирилъмиштир. Эгер бунлары саит саяджакъ олсакъ биле, бунларла йине ишимиз битмипор, чюнки бунлар дёрт данедир, имлямызын исляхи исе докъуз саите мухтадждыр. «Элиф», «вав», «йэ» харфлери де там ве мустакъиль саит дегильдирлер. Бунлар яры саит (сесли), яры самит (сагъырдырлар). «Элиф» харфи — а, э, и, ы — ве латиндже U сеслерини вермеге мюкеллефтир: — ат — ят — эмель — Исмаил — идаре — Истанбул — Иставрополь — эльфет — умит — киби «вав» харфи сёзюн башында ве кендисинден эвель яхут кендисинден сесли харфлер булуна сёзлерин ортасында ве ахырында кенди намыле, яни русларыи «В»-си киби окъуныр (Вели — вали — верем — хава — къавал — таван — ав). Эгер келимелерин ортасында ве ахырларында булунып да

² Мунфасыл ве муттасыл — айырылган (яни багъсыз олган) ве багъланган.

кендисинден эвель ве сонъра сесли — дедигимиз харфлер кельмезсе, латиндже О, OU, U, Е киби теляффуз олунырлар. Бунлардан да башкъа «вав» харфи сёзлерин башында айны садалары верс бильмеси ичюн кендисинден эвель я бир «элиф» якут бир «хэм» кетирилъмесине мухтадждыр. «Хойи хавваз» харфине келинде, бу да базан франсызларын «хаш» дедиклери «h», базан да русларын «э» (оборотное) намы вердиклери «э» — киби окъундылгъындан эм сант, эм самиттир (— деве — дери — девлет — севмек — хэр — хэпси — ах — вах) киби. «Йэ» харфи исе, бу да учь тюрлюк ава чалмая борджлу олып русларын — йи-и-лары киби теляффуз идилир (ай — яй — диль — филь — ялы — кыйл) киби. Бу «йэ» ве заваллы «вав» киби, сёзлерин башында мустакъиль оларакъ ич бир заман «и» окъунамаз, «и» — окъуна бильмеси ичюн башына бир «элиф» къоюлмасына мухтадждыр (идаре — ираде — икмалъ — инмек) киби. Бир де тухафы шурамыдыр ки, бу харф, сёзон башында, ортасында нокъталы язылдыгъы алда, сёзлерин ахрында нокътасыз оларакъ язылпор!..

Иште, шу кыска факъат ачыкъ ве къатыи мисаллерден де анылашылдыгъы киби, араб харфлериле савти усулын талап иттиги савти имляйи къурмакъ къатыиен мумкюн дегильдыр. Титимизин мухтадж олдугъы докъуз сант харф, араб элифбасынынъ эски шекилинде де, ислях идильмишинде де, ёкътыр ве олмаз. Бизим кендилерине «имля харфлери» намыны вердигимиз «элиф», «вав», «хойи хавваз», «йэ» — харфлери де юкъарыдаки мисаллерден де анылашылдыгъы узьре, мустакъиль сант харф дегильдилер.

Бу сюрете араб элифбасы не къадар даа ислях идилirse идильсин, араб элифбасынынъ тюркештирилъмеси не къадар даа чалышылырсе чалышылсин, сарф идиледжек эмеклер бейхуе китеджек ве япыладжакъ реформалар ярым тедбирлерден ибарет къаларакъ, япыладжакъ исляхат бугуныи шекилинден илери гидемеджектир. Эскирмиш, заманы кечмиш бир бинаяи тамир иле устюни, этрафыны боямакъ иле бират даа япатмакъ мумкюн ола бильсе биле, етмиш миллионлыкъ къоджа бир тюрк-татар миллитининъ ишине, яшамасына элверилсиз олдугъы ичюн медений ве техникий ихтияджларыны темин идемеджегинден эрте-кеч орадан асрий, медений ихтияджларыны темин иден енъи бир биная кочьмек иджап идеджектир.

Иште, биз бунынъ бойле оладжагына къатый оларакъ иман иттигимизден, енги элифбая къаршы ачылан мубарезелери енги элифба тарафдарлары алейхинде юрютиле пропагандалары пек бейхуде ве акынтыя къаршы курек чекмек къадар маңасыз ад идерек, бу меселее сонъ дередже бир джиддийет ве эхъийетле бакъылмасыны келеджегимиз ве келеджегимизин сеямет ве сеадети намына тевсие идпорыз. Эгер эфкяр-и-умумиенен сакъыныларакъ бу хусуста тадилят, исляхат ве даа бильмем илер киби секъим ёлларле гидиледжек олурса, тилимизин араб тылсымлары эсаретинден, халкъымызын джасалеттен къуртулмасы, тераккъы ве теали ёлуна кирмеси йине темин идильмиш оламайджакътыр. Чюнки эр шейин эсасы — язынынъ, имлянынъ, тилин догъру къурулмасындадыр.

Бизни эскилиге, чорюклиге, теденние багълаан маддий ве маневий бутюн багълар къопарылмадыкъча, къолай окъумакъ, къолай язмакъ, къолай огренмекле илери-лемемизге аякъ чалап бутюн манналар къырылмадыкъча, йине гериси-герие китмес махкум къаладжагъымызы ич унутмайлым. Халкъымызын джасалетле, бир такъым эски теткъикъ ве тахлиинден аджиз булундыгъы итиятларле яхут зорле къабул идип ве яшавда кельдиги, ве къабул идеркен бутюн чорюк фикирлери, адетлери, корюненлери кокюнден темизлемез исе, тераккъы ве феъиза йине асрет китеджегимизи хатырдан чыкъармайлым. Тилимизин къолай-къолай огренильмесини, къолай ве догъру окъунмасыны, чоджукъларымызын аз заманда къолайлыкъле окъур-язар олмаларыны джиддий оларакъ истишорсакъ, кендисинде тилимиздеки эселерин эписини эда, ифаде ве акс иттиреджек сайтлери хави олан енги, асрий, медений тюрк элифбасына кечмее ич бир кунъ техир итмемели ве бу хусустаки шубхе ве тереддутлара нихает верметийиз. Айдынъыз, асрий, медений языя догъру!

Июнь 8

Дёрдюнджи эдебий акъшам. Джума эртеси акъшам Акъмесджит 9-сенелик татар мектеби бинасында курс мунасебетиле Акъмесджитте булунап оджаларын иштиракиле татар Языджылары бирлигининъ 4-джи эдебий акъшамы олды. Бу акъшам Амди Гирайбай аркъадашын

«Бизде шиир техникасы» мевзусында докладды динъленильди. Амди аркъадаш шиир тарихи ве Шаркъ улькелеринде онынъ акъымлары ве саире узерине токъталыш, сонъра Кырым назмджы ве шаирлерининъ айры парчаларыны окъуяракъ, онлары техникадже олгъан эксиклери джиэтинден тенкъит идип, къафие уйгъунсылыкълары, келимелерин текрар ерсиз ве манасыз къулланмалары узеринде токъталды.

Умумиетле алгъанда, доклад ве онынъ мевзусы пек джиддий олдугъындан залны толдуран динълейджилерде буюк бир дикъкъат корюле эди. Мунакъашада сёз алан аркъадашлар, шиир техникасы ве Гирайбай аркъадашын тенкъиди узерине токъталып озь фикирлерини сёйледилер.

Июнь 15

Ачыкъ авада кино. (Хаберджи). Акъмесджит меркезинден узакъ ве фиатче паалыджа олгъан кинотеатролар кыатнамакъ ве ондан файдаланмакъта замет чекен татар мааллеси ве дигер шеэр кенары эхалиси ичюн буюк къолайлыкъ мейдана кетирильди. Шойле ки, Субхи сокъагъы 27-нджи номералы (сабыкъ Муфти-заденинъ) азбарында, ачыкъ авада, кино ачылды. 600 адамлыкъ отурмакъ ери олгъан бу язлыкъ кино июнь 10-да башлады. Эр акъшам бир чокъ къадын ве бала-чагъа кельмекте. Билет фиатлары гъает уйгъун олып, анджакъ 5-капиктен 15 капиге къадардыр. Омюринде шеэрге тюшип де кино коралмагъан татар къадынлары, чипчели тавукъ киби, 3-4 баласыны аркъасындан иертип келип кино бакъаракъ файдаланмактадырлар. Ялынъыз бир эксиклиги олса, о да афишаларында татарджа язылмагъасы ве язылса да окъунмаз киби къарышыкъ бир шейлер язылмасыдыр. Кино идареси бу эксиклигин огюнни алып — деп беллеймиз.

Июнь 24

Ильмий бир тешеббюс. Биз, санайи-нефисе техникумы авескъяр талелелери, беш аркъадаш, Багъчасарай музейханеси, мектебимиз оджалар шурасынынъ ве Кырым Маариф Комиссарлыгъыннынъ тасдыкыыле — кырымтатар койлеринде ильмий теткъикъатта булунмакъ ичюн ёла чыкътыкъ. Мар-

шрутымыз: Багъчасарайдан чыкъаракъ Акъмесджитке кельмек, орадан Къарасувбазар району койлерини доланып Керч яръм адасына кечерек, та Еңги-Къале богъазынадже енеп, къаршымыза расткелен татар койлеринде афталарле къаларакъ халкъ эдебияты: чынгъ, мане, тапмаджа, текерлемелер, риваетлер, аталар сёзлери топлайджакъмыз. Кефе, Судакъ, Эски Къырым, Алушта районларыны доланаджакъмыз. Эр койнинъ тарихини, этрафыны язып эски урбаларынынъ, меракылы татар типлерининъ, дорбе, мезар тащлары, джамилерин ресимлерини ве фотографияларыны чыкъараджакъмыз. Эр вардыгъымыз койлерде мектеп оджаларынынъ, кой шурасынынъ, комсомол фыркъа ячейкаларынынъ, мектеп талелелерининъ ве бутюн кой джемаатларынынъ ярдымларыны истериз. Къырым экинджи басамакъ мектеплеринде окъуп, язлыкъ койлерге китен эр ве къыз аркъадашларын бизе ярдымда булунмаларыны истериз. Умумен къырымтатар къызларынынъ, къартбабаларынынъ ве къартаналарынынъ бизе керек ярдымлардан къачынамаларыны арзу идериз.

Хъейет азалары.

Июнь 25

Бизде матбуат архиви меселеси. (Абдураман. Багъчасарай). Кечен деврин медений, сиясий, ичтимай, икътисадий олсун, нешир олунгъан матбааты вар исе, бунларын бугунъ эмиети олдугъы киби, истикъбаль ичюн де пек буюк дегери оладжакътыр. Чюнки келеджеги къурмакъ ичюн кечмиши бильмек лязимдир. Бу мунасебетле «Илери» меджмуасынынъ кечен 12-нджи номерасында А.Сабри Айвазов аркъадашын: «Къырымтатарларынъда газега ве газетаджылыкъ» нам мухим макъалесинде бизим де 45 сенелик бир матбуатымыз олдугъыны аныламыштыкъ. Демек ольпор ки, бизде де яръм асыр къадар бир муддетликъ язылы матбаат вар. Лякин нерде бунларын архивлери? Нерде о газеталар, меджмуалар, рисалелер, китаплар? Бугунъ Исмаил Гаспринскийнинъ вакъытында нешир иттиги рисалелери музейлерде биле ёкътыр. Бунлары булмакъта зорлукъ чекилипор. Атта «Терджиман» газетасынынъ биле тамам архиви ёкътыр. Багъчасарай шаркъ музейханесинде олан «Терджиман» архивлерининъ де 5-6 сенелиги эскиптир! Атта 1917 сенесинден бу тарафа келене къадар чыкъарылып токътагъан газета-

ларын биле архивлерини булмакыта зорлукъ чекильдиги киби, «Енъи донъя» ве «Яш къувет» газеталарыныпъ биле идарелеринде архивлери тамам олмамасы биздже буюк къусурдыр! Меселя, «Енъи донъя» газетасы 1918 сенесинден бери чыкъарылып кельмектедир. Демек, шапты бир тарихке малик ... лякин оныпъ да архивлери 1921 сенесинден башлап идаресинде вардыр. Меселя, газетаныпъ тарихини язмакъ лязим келирсе, мутлакыа оныпъ эски архивине мураджаат этмек керек оладжакъ. Лякин онылары nerede булмалы?.. Нешир олунан матбуатымызын бугунъ элимизде тамам архивлери булунмамасы пек буюк къусурдыр! Бу огъурда газета идарелери, музейлер, улькеин огренгов тегереклери мумкон олдугыы дередже Исмаил Гаспринскийнипъ итък нешрият фаалистинден оларакъ бугуне келсе къадар не къадар газета, меджмуа, китап, рисале нешир олунгъан олурса топламалары лязимдир. Буныпъ ичюн де бу меселени газета узеринде иляни идерек, эфкяр-и-умумийни бу медений ишке джелъп олунмасы керек! Ве эллеринде бойле тарихий китаплар, газеталар, меджмуалар олан аркъадашлар бунтары инсаниет намына якъыпларында олан музейлер ве улькеин огренгов тегереклерине которип теслим идерселер, пек буюк ярдым япмыш олурдылар. Ве эм де музейлерде топлангъан бу материаллардан эр кес истифаде иле билялди. Якъыпларда Октябрь инкылябывныпъ 10-сенелик байрамыны япаджагъыз. Бу байрам ичюн де топлангъан архивныпъ буюк эхемиети олурды. Бойле къыйметли материалларын эллерде ипранып къалмасындан исе, умумий ерлерде топланмасы арзу олунаджакъ истеклерден бирындир.

Биздже, бу меселени де къурмагъа вакъыт кельди. Эм де теткъикъат ве тетеббуат меселеси демек олан бу ишке аджеле башламалыйыз.

Июль 10

Татарджа театро. Июлнин 11-нджи куню (джума эртеси) Укумет театросында Дж. Меннов (Меннов Джелал — яшагъан тарихи: XIX асырныпъ сонъ чериги ве XX а. 30-нджи сс. Белли кырымтатар театроджысы ве адлие хадими. Омюри бою бир чокъ спектакллер сахналаштырып озю де чешит роллерде ойнагъандыр. 1900 сенелери сахналаштырылгъан «Къан къарышты» пьесасыныпъ муэллифидир. Буюк

истидат иле язылган баты шиирлери матбуат юзюни корьгендирлер. 1906 сенеси Одесса дарульфунушынъ укъукъ шубесине кирип окъутгандыр. 1920 сс. Кырым Алий махкемесинде ве сонъра Кырымтатар Укумет театросында баш режиссер вазифесинде булгъды. 1928 сенесининъ кузюнде НКВД тарафындан тевкъиф этилип Озбекистангъа еллангандыр. — *И. К.*) аркъадашын режиссёрлыгъы ве кырым труппасынынъ да ярдымы иле Къазандан келен мешхур актрисалардан Фатима-ханым Ильская¹ ве Махмудиев аркъадашларын иштиракиле бир спектакль япыладжакъ ве «Балдыз къай» нам комедия ойналаджакътыр.

1926-1927 сенеси мевсиминде Къазанда 7 дефа ойналган ве къазан яш яызджыларындан Къутуй² аркъадашын эсери олан, бу купончли эсери Акъмесджит джемаатларынынъ келип корьмелери мумкюн.

Июль 15

Татар порисолери меџмуасы. Кырымш генч композиторы Асан Рефатов аркъадаш Кырым Маариф Комиссарлыгъы янындаки Октябрь комиссиясына мураджаат идерек, 10 сенелик эмегининъ махсулы петиџжесинде бир чокъ дефалар муайене этилген ве кырымтатарларынынъ керек агъыздан йырланган ве керек музыка алетиле чалыпган эски тюркюлер ве оюн макъамлары меџмуасынынъ басылып нешир итирмек вазифесини Маариф Комиссарлыгъына теклифте булунышгъыр.

Рефатов аркъадаш кетидисининъ бу эмегини Октябрь инкъилябынынъ 10 сенелик байрамына багъышлаяджакътыр. Маариф Комиссарлыгъы янындаки Октябрь кампаниясы бойле бир къыйметли эсерин Октябрь инкъилябынынъ 10 сенелик урьметине басылмасыны мунасиб корьмиш ве бу хусуста лязим келен васталарын верильмеси ичюн Кырым Меркезий Иџбра Комитеси янындаки ульке Октябрь кампаниясына мураджаат итмиштир.

¹ Ильская Фатима Салих. 1902 сенеси догъды. Белли къазантатар актрисасы. Сахнада 1915 сенесинден эди. 1923 сенесинден Къазанда Камал адына театрде чалышты. Сонъундан (1967 с.) РСФСР халкъ артисти унванынъ къазанды.

² Къутуй Адельша Нурмухамедович (1903-1945). Къазантатар яызджысы ве драматургы. Бир чокъ пьеса, иккес ве повестьлерининъ музллифи. «Кондерильмеген мектюлер» (1936) повестинде татар къадынларынынъ такъдирини кесетерди.

Июль 19

Бильдирюв Июлий 19-нджы, салы кунпо акъшам саат 7-де оджалар курсларын булундытгы 9-йыллык нумюнетеджирибс мектебинде А.Одабаш аркъадаш тарафындан Къазанда олан тиль ве эдебият конференциясынын ишлери акъкъында бир доклад япыладжагъындан, оджа аркъадашларын ве мерак иденлерин кельмелери бильдириле.

Курсларын медетий-ярыкъландыруу болуги.

Июль 27

А.Одабашын доклады! Муаллимлер конференциясында А.Одабаш аркъадаш тарафындан олгъан тиль ве эдебият конференциясы ишлери акъкъында бир доклад ясаладжагъы «Енъи дюнья» газетасыле илян идильген иди. Тамам саат 7-де Одабаш аркъадаш конференция салонуну кирди. Кендисине махсус мыйыкъ алтындан мыскылымсы куломсемесини такъынаракъ салондакилери козьден кечирди. Салон сахнасына чыкты. Бир язы тахтасы кетиртти. Узерине Шуралар Руснеси харитасыны асты. Къазанда болгъан тиль ве эдебият конференциясы акъкъындаки докладына башламадан эвель эски элифбенинъ шиддетли тарафдарларын къазанлы эдип Галимджан Ибрагимов ибдешин бир чокъ ильмий мубарезелерден сонъра хасталанып азырда Ялта санаторияларындан бирсинде тедавиде булунгъаныны беян иле онъа тезикле сагълапмасы ичюн Къырым муаллимлери конференциясы адындан Одабаш имзасыле бир телеграф чеклип кендисине шифадар, сагълыкълар теменни идильмесини джиддий бир тарзда теклиф итти ве бу теклифини конференциягъа къабул иттирди. Бундан сонъра, харитая къаршы кечерек, Къырымдан Къазангъа насыл киткеннини, насыл варгъаныны, къайсы ерлерден кечкеннини айткъан сонъ, Волга нехирининъ табий зенгиндиклерине, икътисадий эмнетине кечерек, Волганынъ балыкъларындан, хайванларындан бууларып леззетлеринден, Волгада къатнагъан парохолларын къачар къат болгъанындан, палубаларындан, каюталарындан, парохоллардаки ресторанларын нефис ашларындан, биринджи икинджи ве учонджи класс билетлерининъ фиятларындан

ве саиреден узун-узадис бахс идерек, Волга пароходлары иле кезмек доньяда энъ зевкълы, энъ эгленджели бир сеяхат тешкиль эткенини тафсилятлы бир сюретте анълат-ты... Бир сааттан зияде вакъыт алгъан бу табий ве икътисадий джогърафия дерслеринден сонъра, Татаристан джумхуриети умум шуралар иттифакында тюрк-татар миллий джумхуриетлерининъ ильмий, медений меркезини тешкиль эткенини, Къазаннынъ 500-йыллыкъ бир эдебияткъа малдж олгъаныны, ильмий, эдебий ишлерде чокъ заманлардан бери Къырым узерине булок тесир япкъаныны ве бундан сонъра да япаджагъыны, элхасыл, там манасыле муаллим болмакъ ичюн мутлакъа Къазаны коръмек лязим болгъаныны сейлеген сонъ, кечен сене Азербайджанда булунгъан умум шуралар иттифакъи Тюрколожий Къурултайны Къазан тиль ве эдебият конференциясыле мукъаесе идерек деди ки: «Къазан тиль ве эдебият конференциясы дебдебе, таптана ве захирий корюнмидже Баку Тюрколожий Къурултайындан чокъ эксик болса да, ильмий джиттен чокъ юксек иди. Баку Тюрколожий Къурултайында сейленген нуткълары, къабул идильген къарарлары язаджакъ тюркче бир кятип булунмагъаныны сейлерсем, Тюрколожий Къурултайнынъ не дереджее къадар ильмий бир эмиети хаиз олгъаныны ве къабул эткен къарарларынынъ къыйметлерини озюнъиз де анълар-сыпъыз. Къазан конференциясында исе, тамамиле башкъа иди. Бутюн джумхуриетлерден топланкъан векиллер ильмий адамлар олгъаны киби, конференцияда япылгъан докладлар да татарджа япылып, татарджа кятиплер тарафындан забт идилеюрды...»

Асыл меселее кетмидже, Одабаш аркъадаш бунынъ узеринде пек аз токътап, ялынъыз умум тюрк-татар шивелериле мектеп талелелерини таныш итмек ичюн 2-нджи басамакъ мектеплерде тюрк-татар эдебиятындан парчалар тедрис идильмеси хусусында конференциянынъ къарар къабул эткенини сейледн. Конференциянынъ сонъунда Енги Тюрк-Татар Элифбеси Меркезий Комитеси пленумын къарарлары акъкъында истихбарий бир доклад япылгъаныны беян итти.

Тиль ве эдебият конференциясы биткен сонъ, араб элифбеси тарафдарлары озъ араларында башкъа бир ерде топланып бир ичтима япкъанларыны ве бу ичтима Къырым

джумхуриети адындан иштирак этмек ичюн Одабаш аркъадашкъа Къырым Маариф Комиссарлыгъы тарафындан телеграфле векаялет ве саяхатет верильгенини, бу ичтимада Алпаров, Буриашев ве саире ибдешлер тарафындан ислях идильген араб элифбасынынъ къабул идильгенини анылатмая башльвор. Буны анылатыркен, Къазандан кетирдиги экишер шекилли араб харфлерини къостеритор ве шекиллерини тахта узерине язъпорды. Айны заманда араб элифбасынынъ латин элифбеси узерине къурулган ени тюрк-татар элифбасындан эр хусуста даа элверилиш, даа къолайлы олганыны муаллимлерге исбат итмес огърашъпор ве онлары ени элифбе алейхине тешвикъ эйлемеге чалышъпорды.

Араб элифбасынынъ ени элифбеден эр джизетче эйн олганыны анылатыркен, ени элифбеджилерге мпостехзияне назарлар фырлатыпор, адета онларле алай идъпорды. Одабаш аркъадашын эки саат девам эткен «докладында» шаян джыкъят бир нокъта варсе, о да кендисининъ шахсий фикирлерини умум Къырым джумхуриети яхут Маариф Комиссарлыгъы намындан сйлемеси ве сйз сйлеркен, ресмий бир вазнет такъымасы иди...

Биз, конференцияга кельген муаллимлерин буюк бир къысмы, Къырым Ильмий Шурасынынъ ильмий кятиби болган мухтерем Одабаш аркъадаштан Волганынъ балыкълары, хавъярлары, пароходларынынъ гузеллик ве раатлыгъы, Къазанга насыл гидильгени, Волгадан Астраханга пароход иле къач кунде, сандал¹ иле къач кунде варылганыны, Волганынъ бир йылда не къадар миллионлыкъ ират вергенини алх. дегиль, бельки Къазанда олган тиль ве эдебият конференциясы акъкъында ильмий, эдебий, джиддий бир доклад беклей эдик. Биз Волганынъ ве Къазан джумхуриетининъ табий ве икътисадий джогърафиясыны ве саиресини Шура мектеплеринде огрендик ве бугунъ бунларын кендимиз окъутмакътамыз.

Къырымтатар муаллимлиги артыкъ келши гузель сюретте манасыз шейлерин динълемек ве эр сйленген сйзге къапылмакъ севисинден чыкъмпыштыр. Элифбе меселесине келиндже, бу меселеде татар муаллимлигининъ бир чокъ тюшондже ве теджрибеден сонъра эльде иттиги бир фикирин

¹ Сандал — ктайыкъ.

вардыр ки, о да еңги элифбенин эр джиттен эски элифбеден файдалы ве кьолайлы олдугы дерин кьанаатыдыр. Эр сене милтий ве медений ориентациясыны деңгештирген Одабаш аркъадаш бу сене Къазан ориентациясыны къабул эткенини ве муаллимлери де айны ориентацияға давет эткени юкьарыдаки сёзлеринден аңлашыла!.. Бир йыл эвгетинс къадар Шуралар Иттифакында медений ве тенвирий ишлерде биринджилиги Азербайджан, учонджилиги исе Къазан джумхуриети тешикий эткенини сёйледиги алда, шымди медений ёлда энг илери киткен Татаристан олгъаныпы дава эте... Тюрколожий Къурултайы ве кьарарлары акъкъындаки мюталяасына келиндже, тамамиле янлыштыр. Тюрколожий Къурултайында еңги элифбе тарафдарларынын эписи кенди докладларыны, нуткыларыны тюрк тилинде ятгышлары алда, араб элифбеси баш тарафдарлары Алимджан Шереф иле Байтурсунов аркъадашлар ве башкъалары саатлердже девам эткен докладларыны русча япкъанларыны Тюрколожий Къурултайынын стенографик хисабында окъудыкъ. Бутюн тюрк-татар доньясынын алимлеринден ве окъумшларындан тешекюль эткен Тюрколожий Къурултайы акъкъында Одабаш аркъадашын ойле мыскылыты бир мюталяада булунмасы, ишгъаль итмекте олдугы ильмий мевкьи иле ич де мютенасип дегильдир... Биз Азербайджанда олгъан умум Шуралар Иттифакы Тюрколожий Къурултайы не дередже урьмет ве джиддиетле селямлайып кьаршыламыш исек, Къазанда олгъан тиль ве эдебият конференциясыны да айны хис ве урьметле кьаршылаймыз. Тюрколожий Къурултайы кьарарларынын иджрасыны кендизге насыл бир вазифе таньпорсакъ, Къазан тиль ве эдебият конференциясынын кьарарларыны да ойле тапшырыз. Таньмакъ истемедитимиз бир шей варсе, о да конференциядан сонъра Тюрколожий Къурултайында магълоп тюшкен 3-5 арабджынын бир ерге топланып эски элифбейи къабул эткенлерине даир чькъаргъан кьарарыдыр.

Одабаш аркъадашын, эски элифбенин яшатылмасына сонъ дередже «кахраманлыкъ» косътермеси, еңги элифбенин ресмий къабул ве татбикъына башлангъаны узерине кенди мектеп китапларынын еңги элифбе иле язмага башламасына «мани олмагъаныны» да кьайд этмеги лозюмди коремиз.

Кой оджасы.

Август 12

Артист Баккал аркъадаш Германияда. (Гъ.). Шуралар Бирлиги тыш мемлекетлерге Медений мунасебет джемети тарафындан Германиянынъ Франкфурт шеэриндеки конкурска иштирак нчюн ёллангъан артист, оюнджы ве музыкаджылар, йырджылар арасында булунан Къырым Девлет театросы артисти Усеин Баккал аркъадаш да Берлинде эки ве Франкфуртта еди темашагъа иштирак иттиктен сонъра, Къырымгъа къайтып кельди. Баккал аркъадаш озюнинъ бу сеяхаты акъкъында шойле икяе эте:

«Бизни тыш мемлекетлерге медений мунасебет джемети ёллады. Биз: башкъырт, эрмени, къыргъыз, украиналы, белорусиялы, артистлерден ибарет бир группа Москвадан чыкъып Варшава тарикиле Берлинге вардыкъ. Орада Шуралар сефаретининъ векили бизни къаршылап алды. Чокъ эйи раатладылар. Берлин сефиримиз Крестинский аркъадашле таныштыкъ. Орадан Франкфуртка ёлландыкъ. Эр эки шеэр бир-биринден гузель. Илле Берлин джадделери эр кунъ йыкъала. Эр ерде буюк бир незакет, темизлик сезиле. Буруларда атлы арабалар пек сийрек корюле. Автомобиль, трамвай, автобустан, поездден джорюш ёкъ. Франкфуртта ишчилерге, къызыл джебежилерге айрыджа темаша вердик. Чокъ мемнюн къалдылар... Бизге эдилер, хатирелер вердилер. Ишчилерле бирликте Интернационал йырладыкъ, ресим чыкъарттыкъ. Бурада коммунистлер чокъ, бизимле бир такъымы танышты. Бизим акъкъымызда бир чокъ немсе газеталары рецензиялар яздылар, ресимлеримизи бастылар. Ишчилер бизге махсус зияфет чектилер. Шашыладжакъ, аджеп этиледжек шейлер пек чокъ. Эписини айтып битирмек заман истер. Немселер гъает маъний халкълар. Германияда 13 кунъ булундым. Ич бир ерде, ич бир кимсеге, билъхасса бизге къаршы къабалкъ япылгъаныны коръмедим. Лякин поляклар ойле дегиль. Варшавада чокъ къаба сёзлер ишиттик, чокъ къаба адамларгъа раст кельдик. Пилсудский укюмети большевиклерден пек къоркъса керек, Варшавада поезд дёньиштиргенде, шеэрни кезмек истедик, пешимизге бир сюрю охранка такъылды. Ннаст, станциягъа къайтмагъа меджбур олдықъ. Эвельде Варшаваны чокъ макътар эдилер. Лякин шимди нч ойле дегиль... Орталыкъ,

илле станциялары, ғыает пусюр. Ишчилери сонъ дердже фена бир алда. Бурада инсапнынъ назарыны джелъп эткен бир шей вар иссе, о да аскерий халкъынынъ ингилиз аскер урбалары киймелеридир. Озьлери де Чемберленге бенъзетип, тек джамлы козьцоклер такъалар. Бойле усттен бакъкъанда, Польшанынъ кимнинъ авасына ойнагъаны корюнип тура. Германиядан къайткъанда, балалар ичюн бир-эки оюнджакъ алгъан эдим. Поляклар бала оюнджагъы пек севселер керек, гюмрюкте тутып алдылар. Польшанынъ ичи хырсыз толу. Азачыкъ козюнъи кенаргъа бакътырсапъ, хэман джсמידанынъы алып къачалар, лякин мен пек сакъыт олдым. Кене де олса шапкамы хырсызлагъанлар. Догърусы, сеяхатымыздан пек мемнуон къалдым. Бизге Европанынъ энъ медений мемлекетлеринден бири олан Германияны косътерген озъ Шуралар укюметимизге насыл тешеккюр этеджегими бильмейим.»

Август 20

Чобан-заде. «Тюрк-татар диалектоложиси». Профессор Чобан-заденинъ бу нам алтында ильмий ве джиддий теткъыкълара истинат иден ве тюрк-татарлары ичюн бус-бутюн енъи дениле биледжек олан къыйметли эсери Азербайджан теткъыкъ ве тетеббу джемиети тарафындан бастырылмыштыр. 135 санфеден ибарет бу эсер шу бахслери хавидир. Диалект ве диалектоложи, тюрк диалектоложиси тарихи, тюрк-татар шивелерининъ къаршылыкълы мунасебети, башлыджа тюрк-татар шивелери, тюрк-татар диалектоложисине айт башлыджа эсерлер, башлыджа тюрк-татар лехджелеринден нумюнелер. Бу эсер хэнуз джиддий ве ильмий теткъыкълардан кечмемиш олан тюрк-татар шиве ве лехджелерини теткъыкъ саасында буюк ве ильмий бир адымдыр. Китабын тили саде Истанбул тюркчесидир. Фияты бир рубледир. Шиве ве тиль меселелери иле меракъланан бутюн аркъадашлара бу эсери тевсие идериз.

Сентябрь 2

Къырымда имля ичюн хаңги шиве эсас ола билир. Къырым имля конференциясы мунасебетиле. (Чобан-заде). (Бу макъаладе Б. Чобан-заде Къырымда эдебий бир тиль

оларакъ «Илери» журналы ве башкъа матбаа тилини теклиф эте, яни гъарп тюркчесини эсас тутат. Бу тилини теклиф этмесине Чобан-заденинъ эсас себеп нокъталары:

1) Бу макъалелерин тилине умумий къанунлар булмакъ мумкюн.

2) Бу тиль не дженюп, не чёлъ, не Гаспринский алх... тили олмамакъле берабер, бунларын джумлесинден мюте-сир олдугъындан бир аз даа инкишаф идерсе хусусий «Къырым эдебий тили» ола билтир.

3) Бу тиль койло ве ишчининъ тилинден, джанлы тильден, узакъ айырылмыш дегильдир —И. К.)

Сентябрь 3

Совет киносынынъ Къырым конторасы. Бутюнукраина кино идаресининъ Ялтадаки фабрикасындан чыкъарылмыш олан Къырым миллий картиналарындан ильки картина сайылан «Алим» (Къырым йигити) нам енъи картинанынъ Къырыма кетирильдигини билъдире. Бу картинада Къырым джумхуриетининъ халкъ артисти Хайри иштирак итмекте-дир. Картинанынъ Акъмесджитте не куню косьтериледжеги айрыджа илян идиледжегинден, рекламлары такъип идилъиз.

Сентябрь 6

Имля конференциясы. Латинджилер комитеси тарафын-дан чагъырылмакъта олан имля конференциясы, сентябрь 10-да ачыладжакътыр...

Эдебий тиль — язы тили. (Конференция мунасебетиле). (Умер Ипчи). Биз «Терджиманнынъ» ильк девирлеринден алып бугунъге къадар озюмизге бир эдебий язы тили араштырып келемиз. Сонъ йылларда исе, бу араштырма-лар даа зияде козьге чарпмакътадыр. 40–50 йыллыкъ бир араштырмадан сонъра артыкъ бир къараргъа кельмек керек эди исе де, факъат биз бунъа келемедик. Аля бугунъ «Къырымын язы тили будыр» — деп кестирип айтамай-мыз. Кене араштырмаларны девам этемиз.

Бунынъ себеби беллидир. Биз бир тиль сахасында джид-дий бир теджикъатта булунмадыкъ. Озь тилимизни

теткыкъ этмедик. Халкъ эдебиятымыз топланмады, ишлен-меди, бакъылмады. Анда-мында баш урмакъле яни Къазан, Азербайджан тиллерининъ унсурлары ве Къырым шивелери иле къарышыкъ бир тиль яратмакъ истедик, яни физиулийлерге¹ догъру киттик, Къырымын ялы боюна, чёпоне, Багъ-часарай орталыгына баш урдыкъ. Нетиджеде эткенимиз шу олды: эр языджы озь билъгени киби язды, озь тилини ортагъа атты, озь язы тилинде халис тюркче иле халис татарджаларны бирге къатыкълады ахут да халис чельдже, халис тюркче язды ве яздылар. Эгер биз бугунъки язы тилимизни акс эттирген «Илери»нинъ бир йылыкъ омюрине козь ташлар исек, буны пек ачыкъ корермиз. Мен бу акъта къыскадан бир къач мисаллер кетирейим:

1) «Ачларнынъ сесини ишпидемпор... умидсизлик ве хаялдан гъайры бир шей вирмипорды... Опы оптай, сыйпай азырлайыр... Нети джыйдыра, дуваджы олып къала иди...» («Илери», сайы 3, «Эвельки ве шимдики яшыкъ» макъалесинден).

2) «Лиман ве искеле олмыштыр... Кендини пек севдирмиштир... Юнан ве ромалыларын ишине ярагъандыр... Хакимлери олгенлер, комюльгенлер... Талангъан иди... Деври бизе де кельмиштир» («Илери», сайы 3, «Къырымда археология» макъалесинден).

3) «Йэк-дигерлеринден айрылмакъ меджбуриетинде къалмакътайыз... Астына тюшормеге меджбур оласынъ... Шу джумлейи окъуйынъыз... Меджбуриетинде къаламыз...» («Илери», сайы 8, «Араб харфлерини ничон ташлаймыз», макъалесинден).

Бу косътерильген мисаллер Истанбул тюркчеси иле татарджанынъ бирге къатыкълангъанына мисаллердир. Шимди кочейик темиз гъарп тюркче язылгъан макъалелерге:

«Бугунъ сиясий хаятын бир тарихий, ичтимаий хадиселерин — такъдир ве мукъаесеси ичон яныылмаз, шашмаз бир мизаний халына кельмиш матбуатын бизде, Къырымда, не вакъыт ве насыл бир шераит тесири алтын-дан догъдугъына киришмеден эвель газета ве газетаджылыгъын хаиз олдугъы буюк эхемиетине даир бир къач сёз сёйлемейи пек лозюмли корпорыз... Айны сахная матуф булуныун... бир нев эльтаф ве мукъафатмы ад идиджегиз...

¹ Физиули Мухаммед Сулейман-огълы (1494–1556). Азербайджан шаири. Бир чокъ гъазель, къасыд ве рубайлернинъ муаллифидир. Иджадынъ энъ юкъары нокътасы — «Леили ве Меджнун» адында лирик поэмасыдыр.

Джуш ве хуруше келен миллий джереян... талип олукор...» алх. («Илери», сайысы 12, «Къырымтатарларында газета ве газетаджылыкъ» макъалесинден).

Даа сонъра «Илери»ге даимий иштирак эткен аркъадашлардан бир чокълары макъалелерини тюркче, икъяе ве шиирлерини Къырымын ерли шивелери иле язарлар (Чобан-заде, Абилев ве дигер аркъадашлар).

Иште, бу мисаллер бизим даа муайен бир язы тилине сахип олмагъанымызы, аля бугунъ араштырмалар девири-ни яшагъанымызны косътерип турмакътадырлар.

Биз шимди ойле бир девир кечиремиз ки, эдебий язы тили бизге экмек ве сув киби лязимдир. Бизим юзьлердже мектеплеримиз, бинълердже талебелеримиз бар. Олар муайен эсаслар узерине къурулгъан бир язы тили истейлер. Къырымда татарджанынъ Девлет тили илян олунмасы бизим бунынгъа олгъан ихтияджымызны бир къат даа арттырды.

Бу сюретле, бугунълерде топланаджакъ Къырым имля конференциясынынъ биринджи эсас меселелеринден бири Умумкъырым ичюн вахит бир язы имля тили таинлемектир. Чобан-заде аркъадаш Къырым имля шивеси ичюн (чюнки бизде бир Девлет тили, бир мектеп тили ёкътыр), эсас оларакъ «аз-чокъ темеллешмиш эдебият ве китап тилимизи алмагъа теклиф этсе де, фекъат юкъарыда косътерип кечкен «Илери»деки мисаллеримиз (айны заманда дигер газета, журнал ве китапларымызын тили де ойледир), бизде даа муайен, эсаслы бир язы тилининъ, эдебий тилининъ ёкълугъыны, эр языджынынъ озъ кейфине коре язгъаныны исбат этмектедир. Бу себептен конференциянынъ язы имля тили меселесине башка якътан якъыплашмасы лязимдир.

Малпом олдукъы узъре, руслар озъ язы тиллерини (русчанынъ да шивеси пек чокътыр), рус шивелеринден Москва шивеси, порклер Истанбул шивеси эсасына къурдылар. Эсас оларакъ ерли шивелерден бирини алды, оны ишледі Русининъ ве Тюркининъ Девлет тили, мектеп тили, эдебий тили яптылар.

Бизге коре, конференция язы тили меселесинде эсас оларакъ Къырымнынъ джанлы, халкъ сёйлешкен шивелеринден бирини алмашы ве оннынъ эсасыны бизим Къырым эдебий тилини яратмалыдыр. Алынаджакъ шиве нсе, Къы-

рымын керек ялы бою, керексе чель шивелери унсурларыны кендисинде бирлештирген, бугуньде аз-чокь эдебиятымызгъа сокьулгъан, газета, журнал ве китапларымызда озюни дуй-дургъан Къырымнынъ орта шивеси олмалыдыр. Затен бундан эки йыл эвель топлангъан Элифба конференциясы да ниаат, бойле бир къараргъа кельмеге меджбур олгъан эди.

Артыкъ тырашны халкъ башында, мектеплер башында огренмектен вазгечмели ве эдебий тильде эсас принцип олан (эдебий тиллер шу тиль иле язаджакъ, окъуйджакъ, сёйлешеджек, халкънынъ джанлы, халкъ сёйлешкен шивелеринден бирининъ узерине мейдангъа келир) ёлуны тутмалыдыр.

* * * * *

Къырымтатар эдебиятынынъ егъи деври акъкъында доклад. Къырымтатар эдип ве мухаррирлери джемиетининъ риджасы узерине профессор Чобан-заде аркъадаш къырымтатар эдебиятынынъ янъы деври акъкъында тахтиль ве тенкъидий бир доклад япаджакътыр. Доклад сентябрин 7-нджи, чаршамбе куню акъшамы саат 7-де Кантарный сокъагъындаки татар клубунда оладжакътыр. Доклад там вакъытында оладжакъындан динълемек истегенлер кечикмесинлер.

Эдебият джемиети бюросы.

Сентябрь 7

Имля конференциясы. Янъы Элифба Къырым Меркезий Комитеси ве Маариф Комиссарлыгъы тарафындан чагъырылмакъта олан имля конференциясы сентябрь 10 куню Акъмесджитте ачыладжакътыр.

Конференция бутюн Къырымдаки татар педколлективлеринден бирер аркъадаш, эр райондан бир маариф шубеси инструкторы, орта дередже мектеп татар муаллимлери чагъырылмакъта олдугъы киби, дигер бир чокъ аркъадашлара айрыджа даветнамелер кондерильмиштир.

Келен аркъадашлар Маариф Комиссарлыгъы бинасында къабул олунаджакъ, орадан бутюн малпоматы аладжакълар. Конференциягъа иштирак иденлерин масрафлары оделеджектир.

Конференциянынъ кунъ тертиби:

Докладджылар: Меселелер:

Я. Байбуртлы — Имля иле тиль арасында мунасебет.

Б. Чобан-заде — Имляда умумий эсаслар.

А. С. Айвазов — Эски ислях олунмыш араб элифбасында имля эсаслары.

У. Ипчи — Къырымда имля ичюн анги шиве эсас олмалы

Б. Чобан-заде — Янъы элифбада имля эсаслары.

Н. Джамалетдинов — Янъы элифба иле имлянынъ мектеплерде татбикъ усулы.

Мамут Недим — Имля лугъаты.

Имля конференциясы такърибен учъ кунъ къадар девам идеджектир. Конференция давет олунан аркъадашлара айрыджа мектюплер кондерильдиги киби, район маариф шубелеринде бу хусуста хабер верильмиштир.

Сентябрь 9

Акъмесджит татар клубунда. (Н). Акъмесджит медений ве маариф хаяты йине джанланып башлады. Акъмесджит йине талебе иле толды. Чаршенбе куню акъшам татар клубунда Къырым эдип ве мухаррирлер бирлигининъ топлашувы варды. Проф. Чобан-заденинъ «Къырым эдебиятыннынъ янъы деври акъкъында» доклады динълениди. Доклады бутюн яшлыгъы меракъландырымыш олмалы ки, татар клубуннынъ залы пенджере ве къапуларына варынджая къадар толу иди. Эр кес буюк бир дикъкъатле ики бучукъ саат сюрен доклады безмей тынъладылар. Чобан-заде аркъадаш башта бир-ики сёзле бизим эски эдебият акъкъында турдукътан сонъра, заманымызгъа кечти ве бугунъки икътисадий яшайыш эсасларыны чызып, бунлар узерине истияд эткен эдебиятымызы буюк бир муваффакиет ве усталыкъле тахлынъ этти. Агта топлашувда азыр болгъан шаирлерин биле хакълы тенкъит ве тахлиле разы олгъанлары туюла эди. Бойле меселелерле яшлыгъы не дередже меракъ эткенини, газета иляны корер-корьмез Кезлевден ве якъын койлерден бир чокъ аркъадашларын кельмелери де исбат эте эди.

Эр алда бойле ильмий ве эдебий акъшамлары сыкъча япмакъ керек.

Сентябрь 27

Эдебий мусабақашыны петиңдеси. Кырым сиясий-тен-вирий шубеси тарафындан Октябрьнинъ 10-нджы йыл дённоми мунасебетиле Кырымда шура япыджылыгыныны мувафакъиетлерини тасвир идерек, татар хаятындан алынып языладжакъ пьеса мусабақасына 5-ши татарджа, 3-чю русча оларакъ 8-пьеса язылып кетирильмиштир. Бунлар арасында макъсада энъ муваффыкъ оларакъ мешхур генч языджыларымыздан Умер Ипчи аркъадашын яздыгы «Азат халкъ» пьесасы танылмыштыр. Мухаррире биринджи мукафат олан 400 рубле вериледжектир. Айны мевзу узерине икяелер меджмуасы ичпон иляни идиле мусабақая ич бир торло эсер кетирильмемиштир. Бунуны ерине Москвада окъуян студентлеримизден Абдураим Шейх-заденинъ яздыгы «Трактор» адты манзум икяеси макъсада муваффыкъ корюлип 300 рублелик мукафаты къазанмыштыр. Эр ики эсер якъын бир заманда басыладжакътыр.

Октябрь 6

Койде театро ишлери. (Умер Ипчи). Театронынъ эсас унсурлары: артист, сахна ве пьестир. Бунларсыз театро оламаз. Факъат артист озъ санъатышы бильмезсе, сахнада лязимий декорациялар ве саирелер булунмазса, бу сой театрода бир манасы оламаз. Бизим Кырым койлерининъ пек чогуусында клублар янында сахналар вар, драмтегереклери де вар. Факъат бунлар эр шейден махрумдырлар, айны драмтегерек азалары (артистлер) сахна ве артистлигин энъ иптидаий бильгисинден бихабердирлер. Сахналарымызын бир чокъларында декорация намына ич бир шей ёкътыр. Пьес меселеси исе, сёз биле котермез.

Бугунки театронынъ эсас макъсады — халкъы енъи рухта тербиелемектир. Бу макъсаткъа исе, анджакъ келиши гузель, расткеле язылган пьеслери, келиши гузель ойнамакъ иле дегиль, бельки джиддий, уста язылган, маналы, хаятий енъилиги, енъи хаятыны джанландырган пьеслер, уста, беджерикли оюнлар иле иришилди. Бунуны ичпон энъ эвеля кой сахнасында ойнаган авескяр артистлери тербиелемек, онлары сахнанынъ, театронынъ бутюн элементлери иле таныштырмакъ, онларгъа грим, урба кийилмеси,

эйи сёз сёйлемеси ве саирелерни огретмек ве алыштырмакъ лязимдир. Дигер джизттен койлерде ойнала биледжек пьеслер азырланмалыдыр. Инкъиляпнынъ 10-нджы йылында бизде кой ичюн басылмыш бир пьесин олмадыгыны хатырлар исек, бу меселенинъ бизде не дередже зайыф олдугы анылашылыр. Даа сонъра, бизим кой театроларымызда ёлбашчылыкъ ишлери ич дереджесиндедир. Албу ки, ёлбашчысыз ич бир тюрпо иш япыламаз, бильхасса, бизим койлеримиз киби гери къалмыш койлердеки театро ишлерине бу мутлакъа лязим бир шейдир. Сиясий ве медений ярыкъландырув ишлерининъ идареджиси олан, сиясий ярыкъландырув идаресининъ шимдие къадар театро сахнасында джиддий бир адым аттыгы корюльмеди. Бу лязим ве эльзем эди. Факъат шимдиден сонъра меселени йине эски алы узьре къалдырмакъ джаиз дегильдир. Аджеба, не япмакъ лязим?

Биринджи — кой авескарларыны театро ве артистлик бильгилери иле таныштырмакъ, онларгъа бу хусуста, иптидаий олсун, бир малюмат вермек ичюн, эгер имкян вар исе, кой драм тегерек рехберлери ичюн къыса муддетли курслар ачылмалыдыр. Даа сонъра, сахна ве артистлик бильгиси акъкъында иптидаий малюмат вере биледжек бир рехбер китапчыкъ бастырымалыдыр. Бойле китапчыкъкъа иштах буюктир. Бурада сахна къурульшы, декорация, артист, грим, урба ве саирелер акъкъында малюмат верильмели.

Экинджиден — Мамут Недим аркъадашын язгъаны киби, шимдие къадар койлеримизде ойнагъан бутюн эльзма пьеслерни топлап онларын ичинден эйилери айырылмалы, поэтильмели ве бастырылмалыдыр. (Кой ве клуб пьеслери хусусында Азербайджан джумхуриети чокъ илери китмиштир. Орада бирер, экишер перделик бир чокъ пьеслер бастырылмыш ве атта оюнгъа иштирак эткен типлерин ресимлери биле бу пьеслерин ичинде дердж этильмиштир. Биз пьес хусусында онлардан файдалана билирмиз).

Учонджиден — яз мевсимлеринде Девлет театросынынъ татар болюгини дагъытмайып Кырымгъа сейяр чыкъармалыдыр. Бунынъ кой театролары ве умумиетле койлер айны заманда Кырым шеэрлери ичюн эмнети буюктир. Бойле япылырса, бир тарафтан Кырым кой ве шеэрлери бизим Девлет театромызын темашаларыны корер, дигер

тарафтан кой ве шеэрлеримиздеки драм төгереклер Девлет театросыны озьлерине орьнек этип алырлар.

Маариф Комиссарлыгы ве онынъ сиясий ярыкъландырув идаресининъ бу меселеге джиддий бир назарле бакъмалары лязимдир. Кой сахналары ичюн пьестен мада, джанлы газеталар, данс, йыр, музик, шиир ве саиренинъ эмиети буюктир. Мен буны бир даасына быракъып текрар-текрар койдеки театро ишлерине джиддий бир дикъкъат верильмесини айтам.

Октябрь 7

Бизде «Алим» фильмасы. (Абдураман). Бир чокъ бекледен сонъ, мешхур «Алим» фильмасы октябрынъ 1–2-нджи кунълери акъшамлары Багъчасарай киносында косътерильди. Бу ики кунъ ичинде халкъын «Алим» фильмасыны коръмек, ачлыкъ йыпында отъмекке невбет беклегенлери киби, билет алмакъ ичюн кино кассасы огюнде невбет бекледиклерини къайд идерсек, фильманы коръмек ичюн халкъын авеслик дереджеси ольчеши олурыз. Эр гедже учъ сеанс косътерилип, учюнде де адам иле толуйди. Ялынъыз шурасы вар: кечен дефа коръдигимизде «Алим» фильмасында татарджа язылар да бар эди. Лякин бу дефа эр неден исе де, ич бир харф олсун татарджа язы коръмедигимизден бу ише шаша къалдыкъ. Къырымын хаятындан ильк дефа алынъып язылмыш олан бойле бир фильмада татарджа язылар булунмамасы, фикирнимизде, гъает буюк къусурдыр. Сонъра, кинофильма косътерилиркен, фильманынъ турмушына келишкен авалары, киномузыкашнасларын текрарлары бермелери джан сыкъа иди. Чюнки фильмагъа джанлылыкъ верен музыканынъ чешит тюрлю ерсиз, манасыз йырламасы, фильмадан алынаджакъ нетиджелерин дереджесини эксильтир. Кино идареси бунъа ве билет ерде низамын мухафаза олунмасына дикъкъат итмелидир.

Октябрь 21

Эмине Челебиеванынъ вефаты. (Дж. Гъафаров). Къырым Девлет театросынынъ татар труппасы коллективи аркъадашлары Эмине Челебиеванынъ вакъытсыз оломи мунасебетиле бутюн аилесине, къардашларына, достлары-

на дерин бир кедер ве теэссюфле тазие беян идер. Дефн мерасими октябрь 22 джума эртеси куню, саат 3-те «Новый городда» немсе хастаханесинден чыкъярыладжакъ ве эски татар мезарлыгына комюледжектир.

* * * * *

Къырым Девлет театросынынъ рус артистлери коллективи меслекдешлери Эмине Челебиеванынъ вакъытсыз олюми себебиле бутюн аилесине, къардашларына, достларына ве аркъадашларына дерин бир кедер ве теэссюфле тазие беян идер.

* * * * *

«Енъи донъя» газетасы хадимлери коллективи сайгылы генч актрисамыз Эмине Челебиеванынъ вакъытсыз олюми себебиле бутюн аилесине, къардашларына дост ве аркъадашларына дерин бир кедер ве теэссюфле тазие беян идер.

* * * * *

Къырымтатар Девлет театросы актрисаларындан Эмине Челебиева аркъадаш октябрь-20, джума акъшамы куню, сабах операциядан вефат этти. Челебиева аркъадаш 1901 сенеси догъды, 10 йыл къадар татар сахнасында чалышмакъта иди. Челебиева аркъадашын вефатыле татар сахнасы озюнинъ энъ гъайретли бир актрисасыны гъайып итмиштир.

Джанлы къуветке ихтияджыны кучъ ал иле толдурмакъта олан Къырымтатар Девлет театросы Эмине аркъадашын ольмесиле кендисининъ буюк бир азасыны гъайып этти. Эмине аркъадашын малик олдугы истидат, эр вакъыт онынъ ойнадыгы роллериндеки муваффакиетинден корюлип турмакъта иди. Татар сахнасыны эсасынен къаврап алан Эмине аркъадаш, къарт къадын роллерини ойнаркен, сейирджилер кендисинден буюк бир къанаат дуймакъта, такъдир итмекте идилер.

Бугунъ бу къуветини гъайып иден татар труппасы, кендисине урулан бу эксиклиги толдурмая даа зияде гъайрет идеджектир. Эмине аркъадаш, санъа эбедий хатире, татар театро сахнасы сенинъ адынгы унутмайджакътыр.

(Тазислер иле берабер «Еңги донья» бу номеринде белли артистимиз Эмине Челебеванынъ фотосюрети де басылгандыр. — *И. К.*)

Октябрь 26

«Багъчасарай козьяшы чешмеси» пьесасы мунасебетиле. (А. Маркевич). Бу сене октябрин 21-нджи кунпо акъшамы Къырым Девлет театросында сахная къоюлан О. Акъчокъ-ракълынынъ Пушкинден аларакъ яздыгъы «Багъчасарай козьяш чешмеси» пьесасы, бу сатырлары язана кечен асрын 1880 сенелери енген догъан Украина миллий театросыны хатырлатты...

Пушкининъ эсери чыктыгъы сенелеринден башлаяракъ онынъ узерине музыкалар язылмая башламышты. 1824 сенеси чыкъан «Мнемозина»¹ журналынынъ 3-нджи болбогинде Пушкининъ «Багъчасарай чешмеси» шиириндеки татар къызларынынъ тюркюси узерине В. Ф. Одоевский тарафындан язылан музыка ноталары басылды. Бундан сонъра 1825 сенеси сентябрь 28-де князь Шаховской тарафындан йине де Пушкининъ эсери узерине «Крым Гирай — Крымский хан» адына 5-левхалы бир трилогия язылмыш иди. Бу эсер о вакытнынъ мешхур актрисасы Семёнованынъ ойнамасыле буюк шухрет къазанмышты: (1861 сенеси, Петербургда чыкъан «Летопись театра» китабында, 373-нджи санфедде басылмыш, Араповын макъалесинден). Пушкининъ «Багъчасарай чешмеси»ни театро пьесасына чевирмек къолай шей дегильдир... Лякин О. Акъчокъракълы ханнынъ типини ачыкъ веререк бу мушкюлдик ичипден чыкъабилдген... Пьесанынъ музыкасыны А. Рефатов гузель язгъан... Бен сонъ сёз оларакъ дие билиримки, «Багъчасарай козьяш чешмеси» пьесасыны язмакъта, музакасыны тертип этмекте, левхаларыны ресим итмекте ве оюны сахная къоймакъта чалышан О. Акъчокъракълы, А. Рефатов, У. Боданинский, Дж. Меннов ве джумле артистлер вазифелерине муваффакъ олдукъларындан алгъын ве тешекюре лийыкътырлар. (Къыскаартылып алынды — *И. К.*)

¹ «Мнемозина» — 1824–25 сенелери Москвада чыкъкан русча эдебий альманах. В. К. Кюхельбекер ве В. Ф. Одоевский тарафындан чыккыла эди. Альманахнынъ эписи олып ялынъыз дёрт номери донья юзюни корьди.

Октябрь 27

«Айдын». (Дервиш). (Азербайджан язиджыларындан Джафер Джебарлы-заде¹ тарафындан язылган «Айдын» нам пьеса шу акъшам Къырымтатар театросында къоюлды. Артистлер яхшы ойнаса да, пьесанынъ озю пек кучлю дегиль экен. Артистлерден Грабов, Нагъасев, Байкина, Эмине Милушева зарарсыз ойнаган эдилер — дей Дервиш — И. К.)

Ноябрь 4

Нервная клиника ординаторы доктор Амет Озенбашлы синъир ве юрек хасталарыны эвде къабул ве тедави идиюр. Къабул саатлери сабах алафрангъа 8-ден 9 бучукъкъа къадар. Уйледен сонъ 4-тен 5 бучукъкъа къадар. Акъмесджит, Большевицкая (сабыкъ Троицкая) сокъагъы, хане 28.

Ноябрь 10

Къырым Девлет театросында 1927 сенеси ноябрь 11-де, джума куню, В. Абилев аркъадашын 4 перделлик «Учь ёл» адлы пьеси ойналаджакътыр. Темаша акъшам саат 8-де башлар.

Ноябрь 11

Девлет театросы татар артистлери Къарасувбазарда. (Шезэрли). Ноябрь 9-да Девлет татар труппасы Къарасувда «Айдын» пьесасыны ойнадылар. Пьеса зарарсыз кечти... Темашая алякъасы олмаян бир уйгъунсылыкъ олып кечти ки, о да артистлерни кетирген автомобиль шофёрынынъ сархушлыгъы нетилджесиндеки къолайсылыкътыр. Шойле ки, шофёрын сархуш олдугъыны корьген месуль режиссёр Меинов аркъадаш Девлет труппасыны сархуш бир адам тарафындан идаре олунган автомобиль иле ёллама-яджагъыны беян этти. Артист аркъадашлардан базылары сархуш шофёрын ерине башкъа бир шофёр верильмесини

¹ Джабарлы Джафар (1899-1934) — азербайджан шаир ве драматургы. Бир сыра шиир ве «Севин», «Эльмаз» киби пьесаларнынъ муаллифи.

талап эттилер. Бунъа къаршылыкъ сархуш шофёр керек айры артистлери, керексе бутон труппайы тахъир этти. Меинов аркъадаш артистлерин бу машинадап тюшмелерини теклиф этти исе де, фекъат Сара Байкина ве дигер базылары киби труппанынъ айтувлы артист ве артисткаларындан бир къачы озь режиссёрларына къаршы кетип, сархуш ве кендилерини тахъир эткен шофёрле бирликте къайттылар. Бурада тааджип олунаджакъ бир меселе вар исе, о да бойле медений ярыкъландырув иши ичюн чыкъкъан Девлет театросы артистлеринден базыларынынъ озь режиссёрына таби олмамалары ве Къарасув миллисининъ бутон бу ишлерге сувукъкъанлыкъле бакъмасыдыр.

Ноябрь 12

Меркезий татар клубу акъкъында. (Умер Ипчи). Адынъ башында «меркезий» сёзю олгъан сонъ, акъылгъа бу «меркезий» клубнынъ башкъа клубларгъа бир орьнек олгъаны фикри келе. Фекъат, акъыкъат алда бу «меркезий» клуб меркезликтен, орьнек олмакътан чокъ узакъ экен. Октябрь инкъилябынынъ 10-сенелик байрамынынъ экинджи акъшамы, табий, клубларнынъ энъ буюк бир фаалиет иш косътереджек кунълери иди. Бунынъ ичюн олса керек ки, клубнынъ буюк заласы яш-явкъа клуб эхиллери иле толгъан. Бурая окъугъан яшлыкъ, комсомоллар топлашкъанлар. Озь фаалиет акъшамларыны Октябрь инкъилябы ичюн азырлагъан эгленджелер иле кечиреджеклер. Бойле эглендже акъшамларыны бир программа даиресинде кечирмек лязим икен, бурада ойле бир программанынъ эвельден азырлангъаны козьге корюлип тура. Яшлардан бири ортагъа тюшип, «фелянча аркъадаш, фелянча тюркюни йырлайджакъ» — деп, клубгъа кельген аркъадашлардан бирини чекип чыкъара ве оны йырлаталар. Не исе бу дерди чекмек дахи мумкюн. Ишлери чокъ олгъан, азырламагъандырлар — дер кечерсин. Фекъат чыкъып йырлагъан аркъадаш, бойле инкъиляпчи бир яшлыкъ топлангъан ерде «Мезарымы терен къазынъ» — деп башлар ве бирини «Ал байрагъым устюне, ярем, адынъ да язылсын» мисрасы иле битирип исе, бу артыкъ чекилемез. Бу догърудан-догъруя бир масхаралыкъ, яшлыкъкъа къаршы бир джинаеттир. «Мезарымы терен къазынъ» иле «Ал

байрагъы» ве шу мезары къазыладжагъын яресининъ не алып вереджеги вар?

Догъру, халкъ йырларыны бир дереджее къадар инкшилябийлештирмек лязим, фекъат бу инкшилябийлештирюв амелияты «мезарлар, олдолер ве оледжеклер» узеринде яшлыкъны умуотсизликке тюшюргеи, олпомни хатырлатып тургъан йырлар узеринде дегиль де, бельки яшлыкънынъ рухуна да якъын, онларгъа умуот вереджек, севиндиреджек, хиссиятларыны охшайджакъ йырлар узеринде япылмалы.

Йине бу гидже «Краковяк» ве бунъа бенъзер хаяттан узакълашкъан, ресмий ерлерде ойналмасы атта ясакъ этильген данслар ойналды. Меркезий татар клубунда ич бу сой дансларгъа мейдан верильмеси мумкюнмидир? Затен, яшларын бу сой оюнларгъа пек аз къошулмасы, лякин «Хоран» тепмеге бир чокъ яшлар ве къызларын чыкъып къошулмасы дахи татар клубунда бу сой дансларын ери олмаяджагъыны косътере эди.

Акъшамын сонъуна догъру комсомолгъа бенъзеген бир яш, озю киби дигер бир яшын богъазына япышып, оны итеклеп, юмрукълап, заланынъ терюнден башлап къапудан тышары фырлатты. Котекчи яшын бу арскетине къаршы клуб идареси тарафындан ич бир тюрлю протесто япылмады. Яшлар енъи бир эглендже булгъан киби, бири-бирини итеклеп, къакъыштырып сокъакъкъа атылдылар. Котекчининъ ничюн котеклегени, котекленгеннинъ ничюн котекленгени анылашылмай къалды.

Меркезий клубда низам бойлеми олур? Бу клуб мудир къайда, хэйет идареси къайда, низамнамеси къайда? Ничюн бойле «йигитликлерге» мейдан вериле?

Сиясий ярыкъландырув идареси, клуб хэйет идареси, клуб мудир, клуб янындаки комсомол ячейкасы бурада язылгъан ве акъсайып да язылмагъан джизтлерге дикъкъат ве эмиет вермелидирлер. Бу акъсакъ джизтлер тюзельтильмелидир.

Бизим яш шаирлеримиз, юкъарыда айтылып кечильген халкъ йырларыны озъджелештирмеге, оюнджы ве йырлайыджы яшлар ве умумиетле яшлыкъ, енъи оюнлар яратмагъа гъайрет этмелидирлер, бунынъ ичюн онларны тасдикъ этмек лязим. Бу исе, биринджи небетте клубджыларын узерине тюшер.

Ноябрь 13

«Учь ёл». (Дервиш). Бу джума кунпо акъшам Къырым Девлет театросы татар труппасы Вели Абилев аркъадашын «Учь ёл» адлы еңи эсерини темашая къойды. Абилев аркъадаш бизим театро сахнамыз ичпон еңи дегиль, о, татар кою арасында олгъан бай-фукъаре къавгъасы хурафат ве джаиллик нетиджелерини бизе къач сепеден бери «Адилъ» ве саире адлы пьесалары иле косътерди. Бу кере Абилев аркъадаш «Учь ёл» адлы эсерини инкъилиптан эвель татарлар арасында олан сынфий акъып ве онынъ къаплайып алдыгъы элементлери тасвир мевзуйы узерине къургъан. Пьеса кахраманы Абдурешит адлы бир койло фукъаре яшы, о русча мектеп коръмесе де озъ авеслгинен олса да, окъумакъ, русча окъумакъ пешинде о, бахтнынъ азыр апав, бай олып фукъаре къыйнамакъта олмадыгъыны сезе. Асан — бу Абдурешитин аркъадашы, медреседе эпейдже омюр кечирген, озю фукъаре олса да, бизим эксерий сохталарымызын сонъ гъаеси олан «байгъа ичкиев вармакъ» пешинде ве онынъ къурбаны. Билял исе шеър симсары, даа догърусы, доландырыджы бир тип. Иште, пьесанынъ эсас типлерини биз биринджи пердеде бойле айры корип кечирдигимиз киби артыкъ учпонджи пердеде шеър ашханеси башында бу учь ёлу коремиз. Эмекдар, сафдилъ койло койде байнынъ шеърде алыш-веришчи ве комиссионерлерин къурбаны. Экинджи сыра — бунда бир ёлда киден комиссионер бай, алыш-веришчи, учпонджи сыра — татар фукъаре табакъасындан чыкъкъан окъуйыджылар. Бунынъ кахриманы Абдурешит, о, азатлыкъ, инкъилипчылыкъ девринде.

Иште, бенджесине, пьесанынъ «Учь ёл» адалмасына эсас бу учь левха олса керек. Абилев аркъадаш бу эсас узерине алгъан тасвиринде керек левхалар, керексе тип ве сёзлер джиэтинден олдукъча меарет косътерген. Сейирджи бу левханынъ эр адымында кендисинде бир къанаат сезе. Шубесиз, «шунлар да къошулгъан олса иди» — дие косътермек мунасиб ерлер де вар. Меселя, бир кереден ойле тесир къала ки, татарын бутюн студенти инкъилипчы экен... Албу ки, Решитлерле окъуян дигер мырза, бай баласы студентлери де байлар арасында косътермек мунасиб олдукъы киби, кой байлыгъы, кулаклыгъы вазифесини

бус-бутюн фукъареден чыкъан бир тохта студент узерине юклемайип де, асыл байдан бир тип булундырмакъ керек эди. Дигер тарафтан пек чокъ пьесаларымызда олгъаны киби, буида да эзилген бир чокъ массада бахс идильдиги алда, насыл ёл иле олса да, шу массаныъ сахнада косътерильмемеси де бираз нукъсанлыкъ вуре. Ниае, эгер де пьеса 4 пердеде токъталмайип да Репит, Асанлара косътереджени де косъгерип битирген олса, къанаат даа башкъа оладжакъ иди.

Умумиетле алгъанда, сахнамыз, хусусан кой ичюн Абилев аркъадашын бу эсериниъ де айры къыймети вар. Эгер де мумкюн олып, языджи эсерине бир-эки тюзельтмелер даа япарса, мутлакъа бойле пьесалары бизим «Къырымнеширин» нешир итмеси лязим. Чюнки адалып да нешир олунмайип къала «Адилъ»лер эгер бугунъ матбаа олунгъан олса, кой театролары ичюн бинъ-бир байлыкъ оладжакъ иди.

Оюнджыларымыза келиндже, Фатиме Чубарова аркъадашын къарт ролпо иле, Париков аркъадашын комиклик иле джиддиети бир ере къарыштырып ойнадыгы, молла ролпондеки муваффакиети айрыджа къайд олунмая лыйыкъ. Ве Умер Ипчи аркъадаш да къарт эмекдар эснафы гузель тасвир этти. Дигер артистлеримиз гузель ойнасалар да, роль такъсиминде режиссёр аркъадаш гузель айырылмагъан. Меселя, къаведски эки койлойи ве тили зорнен анълашылан ве койлойи танып оламаянлара вермеси левханынъ рухуны бозды. Бир сёз де декорация меселесине хаср итмеге меджбур оламыз. Бунда корюлен нукъсанда кими къабаатлайджагъымыза тайин меселеси бираз кучълеше, режиссёрымы, ёкъса умумен театро идаресини къабаатламалымы? Меселя, татар эвинде къазмир ястыкъларын арасына айры харфлернен лозунг язылгъан материядан олмасы; койло оладжакъ олып да ялынъыз «Тувакъ» нам чекмени иле тегерек тёпе къалпакъ кийип отурмалары, мырза олмаян татар байынынъ къарардан зияде, атта шеэрлиден де зияде, авропа усулыле тёшемели эвде отурмасы ве саирейи корьгенде, буны сахная къойгъан Госдрамтеатродыр — деген шейге инанмайсынъ.

Эр алда бу акъшам сейирджилерде къанаат догъурды. Бу эсер сахная даа къоюлмалы ве театройи севен Акъмесджит джемааты бири къалмайип келип корьмеллер.

* * * * *

Маариф юрдунда (сабыкъ «Метрополь»де) 1927 сенеси, ноябрь 15 салы куню. Къырым Девлет татар труппасы тарафындан Умер Ипчи аркъадашын «Азат халкъ» нам пьесасы ойналаджакътыр. Оюнъа бутюн труппа, ве бундан мада, 20 къадар ярдымджы къошулыр. Темаша акъшам саат 8-де башлар. Билетлер Девлет театросы кассасында, темаша куню исе Маариф юрдунда сатылыр.

Ноябрь 18

Илерпеш, ёкъса герпеш? (Керчли Мебсюсе). Шу сонъ афталарда Татар Укумет театросы темашаларыны зиярет иденлер, истемесерек шу юкъарыдаки суаль къаршысында къалалар. Кечен сенс татар театросы халкъын девамы джиэтинден рус театросыны кечмишти. Энь фена пьеслер ойналгъан вакъытта биле, билет булмакъ маарете багълы иди. Бир чокъ кымселер кърменинъ чаресини булмадан авдет идерлерди. Албу ки, бу сенс ики оюн сонъра театронънъ киттикче тенхалаштыгъыны корнорыз. Бу алда девам идерсе, бизим театромыз янындан 1924–25 сенелери дереджесине авдет идеджеги дереджеге бенъзиор. Медений хаятымыздаки муваффакийет йылдызларындан бири олан театромызын бу тарзда киттикче сёнмеге юз тутмасы белъки де вакъытындан эвель-бутюн эфкъар-и-умумиени пошондире. Бу себептен бизлер бу керилеменинъ себебиле меракъланамыз. Ве бу хусуста кенди фикири-мизи сёйлемеги ичтимаий бир бордж танъпорыз.

Бана къалырсе, бу сенсинъ керилигин себебини анъламакъ ичюн кечен сенеги муваффакийетин сырыны кешф итмек лязимдир. Ич шубесиз, татар театросы керек идарий, керексе мундсриджат джиэтинден сене-сенеден осс, оюнджыларымыз артист ола, пьеслеримиз де хаята якъынлаша. Якин асыл татар джемаатыны, билъхасса яшлары, театроя джелъп иден башкъа бир сыр даа вардыр. Татарларда умумиетге клуб хаяты медений ве ичтимаий ачлыгъымызы доюраджакъ вазиетте дегильдир. Къавелер яшлара маневий гъыда вермей. Афта арасында Къырымын эр тарафындан келен ве бир-бириле бир чокъ джиэтлерден багълы олан яшлыгъы топлаян ве онлары бир-бириле корюштиреджек ич бир васта, ич бир межян ёкъ.

Иште бизде театро санайы-нефисе ве эглендже ери олмакъле берабер бутюн халкъ, бильхасса бутюн яшлыкъ ичюн, бойле бир корюшме ери вазифесини коре. Иште, бу сене бизим театронынь бу эсас вазифейи корьмесине сед чекильди. Чюнки бир кере Маариф бир кере де Девлет театро бинасында оларакъ, ортада эки кере темаша къоюлмагъа башланаракъ, микъдарлары затен махдуд олан темашаджылар икие болпониндже эр икиси де бош къалмагъа башлады. Чюнки афтада ики кере театро зиярет этмеге башта не талелерин, не де дигер шеърли эснаф массасынынъ бюджетси мюсаит дегильдир. О, анджакъ афтада бельки бир дефа сейир этип олур. Лякин о, бир дефа зияретте кендисининъ эсас ихтияджы театрода бутюн таньшыларыны, ич олмаса онларын бир чокъуны корьмек ихтияджыны темин идемеджек олурса, о вакъыт бу бир кереден де вазгечмек, онынъ ичюн о къадар зор бир шей дегильдир.

Хуляса, Къырымнынъ бу сенеким зельзеле¹ ве берекетсизлиги иле зайыфлагъан бюджетлери бизим театро темашагирлерине тесирсиз къаламазды. Чюнки онларын эксериси я догърудан-догъру койлю яшлары, я да койлюлере икътиسادий багъы олан кимселердир. Бинасналей, Акъмесджит шимдилек бу тарзда Девлет театросы ве Маариф юрдунда олмакъ узьре ики темашайы къалдырамаз, онъа агъырлыкъ этер. Татар махаллесинде театро бинасы биттиги земан иш денъишир. Чюнки оны зиярет идеджек бус-бутюн башкъа бир публика догъа билир. Онынъ ичюн театромызын кечен сене къазандыгъы мевкъи ве дереджесини гъайып этмек ичюн йине кечен сенеси киби афтада бир кере Девлет драмтеатросында темаша вермек эм халкъ, эм де театромыз ичюн хайырлыдыр. Артистлеримизден афта арасы файдаланмакъ меселесини онларны районларгъа кондермек ёлуле чезмек мумкюндир. Бир афта Багъчасарай, дигер афта Къарасуя гидилирсе, эр алда, Маариф юрдунда верилен темашадан даа зияде эм маддий, эм де маневий къар чыкъар. Афтада ики кере темаша верип

¹ Белли олгъаны киби, 1927 сенеси сентябрь 11 геджесинде Къырымда чокъ кучлю зельзеле олды. Ер тюбю гурюльтилери ве денъизининъ ташмасы иле девам эткен бу зельзеле Къырымны феякетке огъратты. Сонъундан, 1928 сенеси, Москвада бу зельзелеге багъышлангъан айрыджа китап биле нешир олунгъан эди (Л. Брусиновский... Землетрясение в Крыму и нервнопсихический травматизм).

театро салоньнынъ бошалдыгъыны косъ термек эм сиясеттен, эм де ичтимай инкишафымыз ичон файда ерине зарар кетирир. Халкъы джелъп этеджеги ерде сувутыр. Онынъ ичон, меним фикиримдже, Девлет театросы татар труппасы кечен сенекки программына ялынъыз районлары къошмакъ ве пьеслерни бир аз даа сайламакъ сюретиле иктифа идерсе, даа эйи олурды, фикириндейим.

Ноябрь 20

Девлет театросында. Мустафа Бекиров аркъадашын мешхур тюрк шаири Абдулхакъ Хамидин «Тарикъ Бин Зияд» адлы мешхур китабындан алып яздыгъы пьесни темашагъа къоймакъ ичон азырлъкъларгъа башланды. Тарикъ — ролони Джелал Меинов аркъадаш ойнаяджакътыр. Пьеса сахнагъа Умер Ипчи аркъалаш тарафындан къоюладжакътыр. Бу пьес ичон лязим декорация, урба ве саирелер артыкъ азырланмакътадыр.

* * * * *

«Иблис» — Девлет театросы азербайджан шаири Хусейн Джавидин мешхур «Иблис» пьесини озы репертуары арасына кечирди. Бунынъ ичон де азырлъкъларгъа башланды.

Ноябрь 24

Девлет театросында. Ноябрь 25-те Къырым Девлет театросында Осман Акъчокъракълынынъ Пушкинден алып яздыгъы «Багъчасарай козьян чешмеси» нам тарихий пьеси экинджи дефа олмакъ узыре темашагъа къоюладжакътыр. Акъчокъракълы аркъадаш биринджи темаша акъкъындаки тенкъитлери козъге алып пьеси тюзельттиги киби, декорациялар дахи тюзельтильмишлер. Бу дефа хан ролони Асан Ногъаев аркъадаш ойнаяджакътыр.

* * * * *

Ким джойды? Ноябрь 20-нджи куню Багъчасарайдан Акъмесджитке кельгенде, ичерсинде 20-рубле пара олан, бир пара чантасы таптым. Джойгъан адам параларын ве чантанынъ насыл олдугъыны муфассал сюретте бильдирип

Буюк-Онлар станциясы, Багъатыр кою Осман Бебеев адресиле мектюп язаракъ, кенди адресини де бильдирсе, парайы почта иле ёлладжагъымы бильдирем.

Ноябрь 26

Татар шубеси де ачыла. (У. Н.). 1926 сенеси декабрь айы ичерсинде Къырым Маариф Комиссарлыгъын идаресинде оларакъ ачылгъан Меркезий Ульке кутюпханесининъ татар шубеси де бу сененинъ 27-ноябрь, базар куню, акъшам саат 6-да ресмий сюретте ачылып ишке башладжакътыр. Шуралар Бирлигининъ бутюн миллий джумхуриетлеринде тюрк-татар тиллеринде басылып чыкъкъан эр тюрюю газета, журналлар ве китаплар кендисинде булундыран бу шубе, керек Акъмесджит шеэринде ве керек районда яшаян татар халкъларына, ималетханелере, клублара ве мектеплере хызмет этмек макъсадыны узерине алдыгъындан, 16 яшыны толдуран ким олурса-олсун бу шубеден истедиги китабы алып окъуаджакъ ве файдалана биледжектир. Эве алып окъумакъ истеемлерден налог (рехин) оларакъ бир рубле, яки китабы гузель сакъладжакъына дайир аит олан мюэссеселерден теминат къагъыды альнаракъ ялынъыз кутюпханенинъ сейяр фондундаки китаплар вериледжек эсас фондундаки китаплардан исе анджакъ кутюпхане ичерсинде файдаланмакъ мумкюн оладжакътыр.

Бу шубе ноябрь 27-синден башлап, базар куньлеринден башкъа, эр куню акъшам саат 4-тен 8-ге къадар ачыкъ оладжакътыр. Бу шубе тантаналы сюретте ачыладжакъындан, ноябрь 27-иджи куню бу мунасебетле кутюпханенинъ Совет сокъагында миллис идаресине къаршы булунан кениш залында энъ эвель Абдулла Лятиф-заде аркъадашын «Къырымтатар эдебияты» мевзусында лекция¹ динъленеджек ве лекциядан сонъра да Къырым Девлет театросы татар труппасы тарафындан эглендже акъшамы тертип идиледжектир.

¹ А. Лятиф-заденинъ бу лекциясындан айры къысымлар сонъундан «Окъув ишлери» (1927, № 4-5, С. 29-44), «Бизнинг йул» (къазантатарджа, 1928, № 1, С. 7 12-15), «Червоний шлях» (украиндже, 1927, № 11) киби журналларда нешир олунды.

Ноябрь 30

Чыкъаджакъ китаплар. Экинджи басамакъ мектеплерин 5, 6, 7 группалары ичон эдебий кыраат китабы. (10-12 табакъ колеминде).

Кырым Девлет театросында. 1927, декабрь 2-де, джума куню, Мустафа Бекиров аркъадашын мешхур тюрк шаири Абдулхат Хамитнинъ эсеринден алып яздыгъы «Тарикъ Бин Зияд» нам тарихий пьесасы ойналаджакъ-тыр. Темаша акъшам саат 8-де башлар. Тафсилятыны афишаларда окъуйынъыз.

Декабрь 4

«Тарикъ Бин Зияд». (Дервиш). Хиджрий эсапнен 1-нджи асырда арабларын арекетлерини (мусульманлыкъ дагъытмакъ) акс эткен эсер...

1918 сенеси Зынджырлы медресеси сагъ экен, онынъ мудеррислеринден олан Хидает-эфенди тарафындан бу эсер ийне де сахна ичон уйдурылгъан ве талелелер тарафындан сахная кьоюлгъан эди...

Мустафа Бекировнынъ чевирмеси шундан чокъ айырылмай. Пьеса ялынъыз тежаран социализмлештирилген...

Тарихий вакъиялары тасвирлемек, онлары джанландырмакъ, онлары косътермек, шубесиз, эскирген кыйметини гъайып иден шейлерден дегиль, бельки де лязимдир. Лякин бу пьесада башкъа тюрлю олып чыкъкъан...

Театро — массанынъ тербиеджиси, онъа омор ичон кузгю...

Декабрь 7

О. А. Боданинская. Багъчасарай Хансарай музеханеси ве Ялтада Шаркъ санайи музеханеси коллективлери музехане ишлеринде чалышып кельген хадимелерден Ольга Александровна Боданинскаянынъ агъыр хасталыкътан сонъра, ишбу декабрин 5-нджи куню вефат иттигини джумле танышларына бильдириллер. Дефн мерасими Багъчасарайда ишбу декабрин 8-де, куньдюз саат 11.00 оладжакътыр.

* * * * *

О. А. Боданинская. (О. Акъчокъракълъ). Багъчасарай татар культурасы музеханесининъ мудири Усеин Боданинскийнинъ зевджеси олгъан Ольга Александровна Боданинская ишбу декабрь 5-нджи кунно ичек бурулмасы хасталыгъындан вефат итмиштир.

О. А. Боданинская аркъадаш инкъилип йылларынынъ башларындан бери Багъчасарайда татар халкъы арасында маариф ве культура ишлеринде чалышып кельген гъайретли бир аркъадаш эди. Багъчасарайда татар балаларыны тербие ишлеринде ве татар кызларыны тербиеджилик ишине тешвикъ итмекте буюк хызметлери корюльди. Кендиси дахи бала багъчаларында ве оджалар курсларында тербиеджилик дерслери вермекте чалышмыш иди. О. Боданинскаянынъ белли ишлеринден бириси де Багъчасарайдаки татар культурасы музеханесининъ ильмий ишлеринде чалышмасы олмыштыр. Ильк йыллары Багъчасарай санайи мектебининъ къурулышында да ярдымлары токъунмыш иди. О. А. Боданинская бутюн омори культура ишлерине хаср итмиш ве хусусан татар халкъынынъ енъи хаята кирмесине джиддиетле киришмиш бир къадын аркъадаш иди. Ве татар ишчи ве койлю халкъынынъ культура аякъ басмалары анджакъ Шура идареси саесинде мумкъон оладжагъына инананлардан ве бу ёлда фаален чалышанлардан иди.

О. Боданинская кендиси Рига шеэринде гимназия битирдиктен сонъра, Ленинградда мешхур Лесгафт алий тербие курсларында алий тахсиль коръмиш ве рессам Усеин Боданинский иле бирликте бутюн Авропада ве Тюркиеде ильмий сеяхатта булунмыш иди.

Хаятынынъ сонъ кунълерини Багъчасарай татар культурасы музеханесининъ ильмий ве идаре ишлеринде чалышмакъле кечирмиш иди. Медений ёлда бойле бир ярдымджи аркъадашын арамыздан вакъытсыз киттигине тезссюфимизи билъдирир ве якъынларынынъ элемлерине иштирак идериз.

* * * * *

«Зельзеледен зарарлангъанлар фондасы»на. Кырым Девлет театросынынъ керек татар, керексе рус коллектив-

лери «Зельзеледен зарарланганлар фондасы»на бирер темаша вермек ичюн азырлыкъ корьмеге башладылар. Татар труппасы «Зельзеледен зарарланганлар фондасы»на темашайы декабрь 16, джума куню, рус труппасы исе, декабрь 24-те вереджектир. Бу ичюн айырылган комиссиялар ишке киришти. Бу мевсимде биринджи оларакъ татар труппасы гъает кулончли комедиялар ойнаяджакъ ве концерт вереджектир.

* * * * *

Ишке мани олалар. Девлет театросында татар труппасынынъ репетициялары чокъ низамсыз китмектедир. Шойле ки, рус труппасы базар куньлери куньдоз темашалары вердиктен сонъра сахнайы джыйыштырып акъшамки рус темашасы ичюн азырлыкъ корьдиклеринде татар труппасы репетицияларына тайин олунмыш муддеттен ярым саат, бир саат къадар кечикип башлайлар. Декабрь 4, базар куню, исе, куньдоз эки темаша верильдигинден татар труппасы репетицияны рессамлар одасында, боя савутлары арасында япмагъа меджбур олдылар. Шурасы аджайиптир ки, татар труппасы иле рус труппасынынъ ишлери бир-бирине багъланмай, мудириет бунъа джкъкъат биле вермей. Базы заманлар Девлет театросынынъ ичинде татар труппасынынъ дахи яшадыгъы унутыла. Бу хусуста сиясий ярыкъландырув идареси театро мудириетине бир «къулакъ бургъуч» япса, Девлет театросында татар труппасынынъ дахи чалыштыгъыны хатырлатса, эйи олур эди.

Декабрь 15

Эр кес кельсин!!! 16 декабрь, джума куню акъшам, Къырым Девлет театросында татар труппасы тарафындан «Зельзеледен зарарлананлар фондасы»на Девлет театросы бинасында гъает меракълы ве зевкълы темашалар оладжакъ. Учъ перделик «Театрода къалабалькъ» адында кульгюли пьеса ойналаджакъы киби, дигер бир чокъ кулончли номералар оладжакътыр. Бу акъшамгъа кельгенлер, гъает шенъ ве эгленджели бир вакъыт кечиреджеклери киби, зельзеледен зарарланганлара да буюк ярдым этмиштен оладжакълар. Эр кес кельмели.

Декабрь 18

Декабрь 19, базар эртеси. Татар акъшамы. Биринджи бирлешмиш ишчи клубунда матбаа ишчилери тарафындан Хаджибеков аркъадашын «Эвли бекар» нам учь перделик оюнлы, йырлы комедиясы ойналаджакътыр.

Декабрь 20

«Къалабалыкъ». (Асан оджа). Укъмет театросы тарафындан «Зельзеледен зарарлангъанлар фондасы»на къоюлан «Театрода къалабалыкъ» парчалары, акъикъатен, къалабалыгъы яшатты. Дегиль ялынъыз мундеридже тарафындан; базы артист аркъадашлардан тутаракъ эр иште бирер парчачыкъ къалабалыгъын тесирлери корюльмекте иди.

Къалабалыкълар акъкъында шу нокъталарын косътерильмесине аркъадашлар да бир шей демез беллейим:

1. Буюк театроларда, мектеп ве кой сахналарында олдугъы киби, фсянча ёкътыр, онынъ ерине фелянча оладжакъ тарзында шейлер олмамакъ керек. Мейновдан тутаракъ ваад олунан парчаларын ерине кетирильмеюви къалабалыгъы.

2. Окъулан шиирлерде Ипчи аркъадашын, мундериджедже гузель, фекъат пек сувукъ окъулгъан шиирине къаршылыкъ, Грабовын мундериджедже о къадар эмиети олмаян шиирининъ пек сыджакъ окъулмасынынъ фикирлердеки къалабалыгъы.

3. Афишаларда (бильмем неден) косътерильмейип де театрода халкъын пек зияде мерагъыны джелъп иттиги ве алгъыш туфанлары арасында текрарланмая меджбур олунгъан оюн ве йырларын халкъ устуне яптыгъы тесир къалабалыгъы.

4. Парчалар арасында тенеффюс вакъытлерининъ муите уйдурыларакъ илян олунмасынынъ, халкъын кирмечкъмасында догъурдыгъы шашырма къалабалыгъы.

5. Бутюн бу къалабалыкълар арасында буфетте отургъан аркъадашларын да шашыракакъ, театро битти беллеп, эшъяларыны джыйыштырып къайтмагъа азырландыкъта, халкънынъ тенеффюсе чыккып, буфет уджюмлериндеки къалабалыкъ.

6. Затен артистлеримизде корюлен музыка авескарлыгъы тюрлю чалгъылар устюнде къол ойнатмакътан илери кит-

медиги алда, бу дефа, Мейнов аркъадаш тарафындан тертип олуан музыка такъымынынъ къалабалыкълар арасында догъурдыгъы муваффакиетинъ фикирлерде догъурдыгъы акис къалабалыгъы.

Иште, бутюн бу акис тесирлерле берабер «Къалабалыкъ» пьесасынынъ, акыкъатен сейирджилер тарафындан пек севилерек къаршыландыгъы, сёйленилен купончли парчаларын халкъ устюнде (янъы башланмасы себебинден) гузель тесирлер быракъмасы ве, билъхасса, Баккал, Асанов аркъадашларын оюнларындаки муваффакиет ве истидатлары, аркъадашларын истикъбалъде бизе даа буюк уютлер багъышладыгъыны эр оюндан сонъ токъталмагъан алгъышлавлар пек гузель къостермекте иди. Бутюн бунларле берабер театро идареси эр къоюлан пьесадан сонъ, халкъын насыл пьесаларле даа зияде меракълангъаныны мукаеесе итмеси де файдадан хали къалмаз беллейим.

* * * * *

Къырым Девлет театросында 1927 сенеси, декабрь 23, джума куню. Азербайджан языджыларындан Абдулла Шайифин 5 перделик «Йылдырым» нам фаджиасы ойналаджакътыр. Бу пьес Къырым шивесине Сулейман Бадракълы аркъадаш тарафындан чевирильгендир. Тафсилятыны афишаларда окъунъыз. Темаша акъшам саат 8-де башлар.

Декабрь 25

«Йылдырым». (Дервиш). Кечен джума куню акъшам Къырым Девлет татар труппасы азербайджан языджыларындан Шайиф аркъадашын «Йылдырым» адлы бир пьесасыны ойнады... Артистлеримизин иджралары узерине токъталмакъ истениле: 1. Фаджианынъ эсас ролпони япмакъ мумкюн олан Сафа-бей ролонде Умер Ипчи аркъадаш, кендисине акыкъатен хасис, мерхаметсиз бай типини вермиш, о ич бир аджыныкълы, хал, ялвама-якъарлама козяшлары къаршысында сарсылмай. Озь хасислигини сакълай. Керек сесининъ къулланышы, мимикалары ве саире джизтинден Ипчи аркъадаш, акыкъатен, озь ролонинъ иджрасында сейирджилери къанаатлендирди. Лякин Ипчи аркъадашкъа коллективле бир теклифимиз варса, о

да тилини суний османлыджалаштырмакъ истейип де къаба «Къаф»¹ ерине «Гаф»² къулланмакъны быракъмасыдыр. Чюнки бу сёзю ишиттикте, инсаннынъ беденинде къарынджа кезмесине бенъзеен бир хис асыл ола...

2. Ульке ролони ойнаян Байкина аркъадаш ичюн ... лязим келен бир нокъта варса о да, эп бир тюслюлик, эр рольде айны арекетлери текрарланмасыдыр ки, бу ал сейирджилерде безгинлик догъурмадан къалмады...

3. «Амада ойнады», «сабсем башкъа тюрло ойнады», «эр вакъыт ойнаса да» — бу сёзлер театродан даркъаркен, сейирджилерин агъызындан бу акъшамки пьесада мазлум койло — Рустем ролони ойнаян Джелал Меинов адресине иди... Онынъ ролони иджрасына, йырламасына анджакъ текмиль артист ибаресинден гъайры сёз булунмаз... (къыскъартылып алынды — И. К.).

Декабрь 28 .

Театромыз акъкъында бир-эки фикир. (Я. Мусанниф). ... Театроннынъ муваффакиетлери эсасен догъма артист, талантлы режиссёр Джелал Меинов аркъадашын ве бутюн труппа азаларынынъ гъайретли чалышмаларына борджлудыр... Театромыз огюнде энъ бирипиджи ве муим вазифе идерек, бизим театромыз бир «камадия» сри алмакътан зияде яшайышын кузьгюси олдугъыны козьде тутмалыдыр... Сынфий укюметин медениет будакъларында джумлеси де сынфий олмакъ керек олдугъыны унутмамамыз керектир... Артыкъ Къырым Укюмет драм театросы репертуарында аля даа Гирайларын, Ханларын ер тутмасы, козьаш чешмелерин джанланмасы энъи сейирджийи хазландырамаз... Бунынъле берабер тарихий, классик эсерлерининъ рус сахнасында къоюлдыгъы макъсадле ойналмасы кенар быракъылмамалыдыр... Энъи пьес къыдырылыпкен, онынъ ешилъ «агитка» олмасындан къачынмалы, оны бир ишленген эдебий эсер алына кетирмек ичюн бутюн кучъкъувети иле чалышылмасы лязимдир. (Макъаленинъ озю пек узундыр — И. К.).

¹ Къ а ф — «къ» харфининъ арабджа ады.

² Г а ф — «г» харфининъ арабджа ады.

Декабрь 29

Тенкыт ве тенкытчилеримиз. (Ф. Мусанниф). ... Тенкыт япмакъ истегенлерден Асан-оджа аркъадаш да акъшамны (16 декабрьде олып кечкен «Театрода къалабалькъ» акъшамы — *И. К.*) аңыламамазлыкъ косьтере... «Еңги донья»да «Театрода къалабалькъ» акъкъында язан парчасында ... «фелянча ёкътыр, онынъ ерине фелянча оладжакъ» тарзыда шейлер олмакъ керек. Албу исе бу махсус уйдурылан ве «Къалабалькъ» чыкъармакъ покъталарындан биридир...

(Аджими джиртиден балабан ве умумен театро тенкытчилери объектив ве гузель язылгъан парча — *И. К.*).

Декабрь 31

Гузель тешеббюс. (Къырым Меркезий Архив мудури — Прохоров). Акъмесджит шеъринде, Роза Люксенбург сокъагында 13 номерлы бинада ерлешмиш олан Меркезий Архив идареси сонъ ики сенелик фааллиетинде эпейдже ишлер япаракъ, бу архивде Къырымын эвельдеки икътисадиятына ве культура яшайышына аит топланан къыйметли тарихий материаллары сыныфлара айырып, махсус «Миллий культура» шубеси мейдана кетирильмиштир.

Бу шубеде татар, рум, эрмени, немсе, булгъар ве ехуди халкъларына аит чешит весикъалар ве материаллар олып, онлар саясында чар Руснесипитъ Къырымдаки айрым миллетлере насып бир назарле бакътыгъы пек айдын оларакъ корьмек мумкюндир. Бильхасса, Къырымны Русие императорлыгъына къошулмасы девиринден башлап, 1917 сенеси татар койполерининъ рус ве татар помещиклерине (мырзаларына) къаршы топракъ меселеси узерине яптыкълары чыкъыш ве исьян аркетлерине даир керек язма ве керек басылгъан зенгин материаллары бу шубеде булмакъ мумкюндир.

Кенди эркъаны сафларында пек аз мыкъдарда хадимлере малик олан Меркезий Архив идареси бир чокъ малие ве дигер кучьлоклере бакъмадан бинълердже пуд кягъытлардан ибарет олан материаллар арасында бугуньде эмиет оланларыны айырып, умумий фондлар халында олса да, азырламыштыр...

1928

Январь 4

Къырым Девлет театросында, 1928 сенеси январь 7-де, джума куню. Бу сене биринджи дефа оларакъ «Алие Бану» пьесасы ойналаджакътыр. Оюн там саат 8-де башлар. Билетлер театро кассасында сатылып.

Январь 5

Тенкъидин тенкъит акъкъында. (А. Лятиф-заде). (Бу парчада муэллиф 1927, декабрь 29-да басльгъан Ф. Мусаннифин тенкъидини янълъш сая... Театрода «джазбанд» олмамакъ керек. Бу буржуйларын музыкасы. Демек ки, эмекдар кутълесининъ тербиеси ичюн зарардан башкъа бир шей бералмаз — дениле макъаледе — И. К.).

Январь 7

Бильдириюв. Къырымтатар Языджылары джемиетинден. Къырымтатар Языджылары джемети иджра бюросы къара-рыле 10 январь, салы куню, къырымтатар тербие техникумы клубунда, тюрк эдиллеринден Шинасининъ¹ догъгъаньна 100 йыл толмакъ мунасебетиле бир топлашув япа. Топлашув-да Лятиф-заде аркъадаш Шинаси ве онынъ эсерлери акъкъында лекция окъуджагъы киби, истее аркъадашлар да бу хусуста озь фикирлерини сейлес биледжеклердир. Топлашува бутюн авестилер языджы ве шаирлеримиз чагъырылалар. Топлашув тамам саат 6.00-де мутлакъа башлайджагъындан аркъадашларын мутлакъа кельмелери лязимдир.

Джемиет реиси: Джелия Мешнов.

Январь 8

Театро акъкъында бир къач фикирлер. (Якъуп Азиз). (Театрогъа къошма кадролар кереклиги, театронынъ тюр-

¹ Шинаси Ибрахим (1826–71). Авропа меденнети иле багъ кърмагъа чагъыргъан «Тасвир-н-эфкар» газетасынынъ мухарири эди. «Шаирнинъ эвлениови» (1860) комедиясы ве бир чокъ лирик шиирлерининъ муэллифидир.

лю медений төгереклерге багъланмасы ве кой труппалары-
на маддий ярдым хусусында... — *И. К.*)

Январь 10

Къырым Девлет театросында 1928 сепеси, январь 13, джума куню. Бу мевсимде биринджи дефа олмакъ узьре «Лейля ве Меджнун» тарихий эфсане пьеси ойналаджакъ-тыр. Оюнгъа бутюн труппа иштирак этер. Оюн там саат 8-де башланыр.

Январь 11

«Алие Бану». (М. Къуртиев). Кечен джума куню татар Девлет труппасы гарафындан «Алие Бану» пьеси ойналды. Пьес гъает саде олып ишмалъ татарлары омюрини кереги кибн тасвир этмектедир... Бай огълу Исмаил ролони ойнагъан Ипчи, фукъаре яш Халильни ойнагъан Грабов озь роллерини акъкъыле эда эттилер. Байкина аркъадашта козе чарпкъан бир шей олса, о да озонинъ къырымтатар сахнасында олудугъыны унутып къазан шивесине къачмасы эди... Бурада къайд этильмеси лязим келен бир меселе олса, о да — билет фиятларынынъ паалы олмасыдыр. Базан рус труппасынынъ афишаларында билет фиятларынынъ 1,5 рубледен 50 капикке къадар уджузлатылгъаныны корьдигимиз алда, бу маатеэссюф бизде ёкътыр. Бизге коре, бойле уджуз темашалар татар эмедарларына дахи верильмелидир.

Январь 17

Театро акъкъында. (В. Танабайлы). (Бу парчада 13 январь геджеси театрода «Лейля ве Меджнун» пьесасы къоюлгъаны, амма бу пьеса эскиликни косьтергени ве пьеса ойналгъан вакъытта, бир чокъ адамларнынъ козьлеринден яш тамлагъаны акъкъында тариф этиле. — *И. К.*).

Январь 18

Театро яшайышындан. Билет фиятлары уджузлады. Театро кениш татар эмедар кутьлелерини ве талебелерини

джельп макъсадыле театро билетлери уджузлатылды. Билет фиятыннынъ энъ уджузы — 5 капик, паалысы исе 75 капиктир.

Театро саат 7-де башлай. Татар махаллелерининъ Девлет театросы бинасына узакълыгы ве трамвайын саат 11.00 де токътагыяныны козъге алган Девлет театросы мудирieti шимдиден сонъра джума кунълери темашаларыны саат 7-де башламагъа къарарлаштырды.

* * * * *

Къырым Девлет татар труппасы Москвагъа китеджек. Къырым Маариф Халкъ Комиссарлыгы коллегиясы татар труппасыны эки афтагъа Москвагъа ёлламагъы къарарлаштырды. Бу макъсатчон эки афта темашалар Москва сеяхаты файдасына багъышланды. Бу сюретле татар артистлери Москва театролары ве музеханелерини зиярет эте биледжектирлер.

Январь 19

Девлет театросы акъкъында бир къач сёз. (Багъчасарайлы). (Бу парчада къырымтатарджа пьес язган мухаррирлерге маддий ярдым кереклиги, язылган пьеслер басылмасы ве базада русча пьеслерни чевирип ойнамакъ керек олгъаны акъкъында дениле — Н. К.).

Январь 20

«Чолпан» дивар газетасы. (У. Ипчи). Не буюк бахт ве мувафакъиет! 10–12 яшлыкъ мектеп балалары газета чыкъаралар... Эллеринде енъи-енъи къалем тутмасыны, енъи-енъи язы язмасыны огренген яш кадайлар матбуат ве эдебият алемине биринджи адымларын аталар.

Буюк бир табакъ кягъыт юкъярысында, ортада, арпа-богъдай сюрети, онынъ узеринде беш кошели кызыл йылдыз ве оракъ-чёкюч. «Чолпан»...

Багъчасарай табана махаллеси 3-нджи Шура мектеби талелелерининъ нашир эфкъары «Фен, накълнят, тиджарет», «Савлькъ ве чальшув», «Койло хозяйствосы ве ишчи санъаты», «Эдебият-шиир», «Кульпо-тенкъит», «Латин

элифбасы» болжолкери. Язылар алтындаки имзалар: Кебире Велигулла, Сайде Афүзова, Сейдамет Бекир, Фатиме Арифова, Февзи Хайретдинов, Сеитосман Ибраимов, Феми Ахмет, Гульсюм Сулейман, Эминне Сейтумер ве дигерлери.

Кебире, Сайде, Фатиме, Гульсюм, Эминне кызы адлары. Мен озь аналарымызнынь бу балалар яшта олгъанда, нишлегенлерини тшошнем... Эвде отурадырлар. Аналары онларны кьапудан бакътырмагъандыр, яхутта элине «хафти» туттуруп оджапчеге ёлагъандырлар. 10–12 яшыннан сонъ кергеф башына чёктирип нагъышыны ишлеткен, киевге азырланмагъа башлагъандырлар. «Ополернинъ джанына» Къуран чыкъарткъан, ясин окъуттыргъандырлар... «язы харам» олгъандыр...

Меним анам языны озь башына огренген. Анасындан, бабасындан, оджасындан гизли, компор парчаларынен диварларгъа язгъан-язгъан да шай этип «уммулигини битирген»...

Мен ве меним аркъадашларым 4-йыл «усул-и-джедиде» мектебине кьатнагъан сонъ, зорле окъув ве язы огрене билъдик. 4 йыл сонъра зорле «Терджиман»ны эджелей эдик. «Дивар газетасы» — деген шейини затен ады ёкъ эди. Атта оджаларымыз эки сатыр языны догъру язамаздылар. Я шимди?

Кебирелер, сайделер, фатмалар, сеитумерлер ве фемилер кой хозяйствосындан, санайиден, накълият, тиджарет, эдебият ве тенкъиттен дем уралар. Догуру ве гузель язалар. «Газета» чыкъаралар.

Бу олса-олса анджакъ шура эмек мектеплеринде ола билир. Чюнки биз буны не «усул-и-къадым», не заманнынь макътавлы «усул-и-джедит» мектеплеринде коръмедик. Неге бенъзей?

Чалышкъан — бал шербегине

Эдепли — кыналы баш кьозугъа

Гевезе — озенбаш арабасына

Дерс динълемез — араба кьопкъасына

Раат отурмагъанлар — Багъчасарай депосынынъ автомобилине

Ярамазлар — авурткъан тишке

Кеч къалгъанлар — собагъа сыгъмагъан одунгъа

Бир-бирини чакъкъанлар — дамсыз шорбагъа

Тенеффюске чыкъмагъанлар — тузсуз пастагъа

Агълавукълар — пишкен башкъа

Джезадакилер — кирпиге

Не кьадаг джолбер бенъзетмек, не гузель татлы тиль, догъру язы. Эйи шакъа ве санджыч... Бундан сонъра эльбетте балалар гевезеликтен вазгечеджек, Озенбашнынъ огъюз арабаларына, дерс динълемейип араба къопкъасына, авурткъан тишке, дамсыз шорбагъа, пишкен башкъа, собагъа сыгъмагъан одунгъа бенъземемеге чалышаджакълар.

Бойле муваффакиетли «абур-чубурлар» бизим «Енъи донья» ве «Яш къувет» газеталарымызда да аз корюлир.

«Чолпан»да ресимлер де вар. Табий, онлар пек муваффакиетли дегиль, факъат шурасы меракълы: папирос къутусы узеришден инсан башы ресимлерини кесип алгъан да, газеталарына ялъшитыргъанлар. Бойле бир айнеджилик кельсе-кельсе мектеп балаларыннынъ акълына келир, дегильми?

«Чолпан»да базы бир къусурлар да ёкъ дегиль, меселя матбуаттан чокътан чыкъарылып атылгъан «Син», «Та» киби араб харфлери «Чолпан»да корюле. Сонъра газетадаки сыралар къыгъдын энине дегиль де боюна, баштан ашагъы. «Газета» энине атылгъан олса, даа эйи олурды. Бир къач къусурчыкъ даа: Талелелер чокъусы умумий меселелернен огърашкъанлар. Багъчасарай табаналары акъкъында бунынъ киби озълерине даа якъын шейлер акъкъында язмагъанлар, яхутта пек аз язгъанлар мектеп омюрлерини пек аз тенкъит эткенлер. Оджалары акъкъында эйи-фена бир сёз де ёкъ. Дерс меселелери иле огърашкъанлары корюльмей.

Севинеджек бир шей даа: шахсий меселелер, шахсиет хусусында бир сёз ёкъ. Шубесиз, бу талелелерин озъара эйи кечингенлерини, къавгъа-шаматанынъ аз олгъаныны косътерип.

Яшанъыз, кадайлар, киткен ёлунъызда сизге огъурлар олсун!

Январь 22

Театро яшайышындан. Январь 20-нджи куню «Йылдырым» пьеси ойналды. Билетлер уджузлагъаны ичюн, зал толуп иди, лякин билетлернинъ уджузламасы бир тарафтан ярамай олды. Шойле ки, уджуз билет иле театрогъа сокългъан махаллий ве «толчок» чапкъынларынынъ япмаджакълары масхаралыкълар къалмады. Темаша ве тенеффюс эсналарында бу чапкъынларын тюрлю пис сёгюшле-

ри, багъырып «Лейля-Меджнун» йырламалары ве багъырыпшмалары эсас темашаджылар олан мектеплилер ве эмекдарларын кейфлерини къачырды. Бу чапкынлар бу аркетлери иле артистлерин оюнларына да мани олдылар.

Театро идареси бу сой чапкынларле курешмелидир. Театронынь юкъары къатыңа милис чагъырмалы ве чапкынлыкъ япанлары къапу тышары атмалыдыр...

Январь 27

Багъчасарайда оджаларынь эдебият акъшамы. (Бу парчада 20-нджи январь куню Багъчасарайда эдебият акъшамы олып кечкени, акъшамда Умер Самининь «Эки олю» 4 перделик пьесасы кьоюлгъаны акъкында тариф олуна — И. К.).

Январь 31

(Шу номерде Вели Ибраимовынь вазифесинден бошатылмасы ве онынъ еринс Мемет Кубаев (Корбек коюнден) сайланмасы акъкында хабер бериле. Кенс шу номерде Мемет Кубаевнинъ фотосюрети иле терджиме-и-алы басылгъан — И. К.).

Февраль 2

Татар труппасы Багъчасарайгъа ките. Огюмиздеки джума куню, февраль 3-ге Акъмесджитте театро олмаяджагъындан, джума эртеси куню труппа Багъчасарайгъа варып, орада «Айдын» пьесини темашагъа кьоюджакътыр. Базар геджеси дахи къалып «Къазан кызы» нам комедиянынъ темашасыны вермек тюшониле.

Февраль 10-да труппанынь Москва сеяхаты файдасына бу мевсимде ялынъыз бир дефа олмакъ узьре Акъмесджитте «Ненкеджан ханым» тарихий пьес ойналаджакътыр.

Февраль 21

Яш шаир ве эдиплер топлашувы. Кечен джума куню акъшамы Акъмесджитте булунан бутюн яш эдиплер комсомол район комитесинде топланаракъ, «Яш къует» этрафында бир эдиплер тегерсги мейдана кетирмек ве Къырым

эди́п ве мухаррирлер джемиети иле сыжъы мунасебетте булунмакъ меселесини музакере идерек, сонъунда беш аркъадаштан ибарет бир бюро сайланаракъ, ише башлан-магъа къарар верильмиштир.

Март 2

Къырым эди́п ве шаирлерининъ тешкилятланмасы этрафында. Февраль 29-да, салы кунпо, «Илери» журналы идаресинде Бутюнкъырым эди́п ве мухаррирлер джемиети бюросынынъ Акъмесджиттеки эдебиат тегереклери бюролары азалары иле бирликте топлашув олды... Топлашувда: 1. Бутюн тегереклерин джемиетин рехберлиги алтына кирмесини эсас оларакъ къабул этильди. 2. Эди́плер джемиетининъ янъы къуветлерле тазертильмеси. 3. Джемиетнинъ бир йыллыкъ фаалieti хисабы динъленильмеси къарар къабул олунды. Низамнаме тертибини ишлемек меселеси Лятиф-заде ве К. Джаманакълыгъа авале олунды. Джемиет платформасыны ишлемек меселеси де М. Недим, Дж. Гъафар ве Айвазов аркъадашларгъа авале олунды.

Март 3

Биринджи бирлешкен ишчилер клубунда 1928 с., март 5, базар эртеси. Хаджибеков тарафындан язылгъан «Аршын-мал алан» оюнъы, йырлы 4 перделик оперетта ойналаджакъ.

Март 20

(Бу нусахада «Мусафир» имзасыле Акъмесджитте Галимджан Ибраимовнынъ юбилейини япкъанлары акъкъында макъале нешир этильген — Н. К.).

Март 23

Мектеп акъшамлары меселеси тиюшонильмей. Март 21-де Койло эви заласында 3-йыллыкъ мектеп окъу-йыджылары кенди сеяхатлары файдасына бир акъшам тертип иттилер... Окъуйыджылар драм артистлерининъ идарелери алтында «Сенген йылдызлар» нам 4 перделик эсер ойнадылар.

Март 27

Театрода мунакъаша. Март 22-де джума куню Къырым Девлет театросында «Къазан кызы» нам пьесасынынъ темашасындан сонъра, театро ве бу пьес акъкъында мунакъаша олып кечти. Вакъыт кечь олмасына ве темашаджыларын ергъунылыгына бакъмадан мунакъаша гъает джанлы кечти. Мунакъашагъа Шорбаджы, Сеитхалиль Эмиров М. Недим, Меркитский ве дигер аркъадашлар къошулды ве театромызнынъ муваффакиет ве нукъсанларыны ачып косътердилер.

Март 30

«Разлом». Театро шимдиге къадар рус пьесаларыны пек аз къойды. Олардан Н. Гогольнинъ «Эвленов», А. Н. Островскийнинъ «Гроза»сыны къайд этмек лязим. Лякин булар классик эсерлер. Шимди исе татар труппасы б. Лавренёвнынъ «Разлом» пьесасыны азырлай... «Разлом»ны татар сахнасына, рус труппасынынъ режиссёры П. А. Полевой къоя...

Апрель 3*

«Разлом» («Чатлакъ»). Иште бу джума акъшамы къоюлан «Разлом» пек муваффакиетли олды. «Разлом» пьесасынынъ умумий къыймети, онынъ татарджа чевирилмесиндеки муваффакиет. Ойналмасыны да айрыджа къайд этмели...

Апрель 5

Татар махаллесинде «Субхи» киносы. Апрель 6-нджы, джума куню, ачылып базар куню апрель 8-ге къадар Шаркъ хаятыны тасвир иден 7 къысымлы «Хаз-Пуш» нам картина косътериледжек. Эр акъшам 3 сеанс олмакъ узъре, биринджи сеанс саат 6-да, экинджииси саат 8, ве учюиджиси саат 9.30 да башлайджакъ.

* Ихтар: 1928 сенеси апрель айындан башлап «Еңги дюнья» газетасына 2 табакълы «Пионер япрагъы» ве майыс айындан башлап 1 табакълы «Къадын-къызлар сахифеси» адлы газеталар къошулды. Буларнынъ эр экиси де бир къач йыл девамында нешир олунган эди.

Апрель 6

«Чатлакь». Кечен джума «Чатлакь» пьесасы пек муваф-
факъиетли ойналды... Берсенев ролпони Ипчи аркъадаш
биринджи пердеде бираз зайыфча чыкъса да, оюннынъ
сонъуна догъру бу къусурыны енъе бильди...

Апрель 15

Къырымтатар изыджылары джемистининъ ильк теджи-
беси. Бир сенеден бери эп умумий топлашувларда, юбилей
характерли яхут да умумий мевзуда докладлар ве тешкилат
меселелери иле огъраша келен къырымтатар изыджылары
ильк дефа оларакъ эдебий музакере шекилинде бир медж-
лис отъкерди.

Шойле ки, 13-нджи апрель акъшамы «Енъи дюнья»
идареханесинде къарт ве яш изыджылар авескъярларын
иштиракиле Джелял Меинов аркъадаш тарафындан 1920
сенесинден сонъра Къырымтатар кою яшайышыны акс
эттирип издыгъы пьесасы окъулды. Пьеса узерине мунакъ-
аша ачылып бир чокъ аркъадашлар тарафындан эсердеки
муваффахъиетлер ве нукъсанлар узеринде сёз сёйлендиги
киби, мутлакъа къошулмасы ве тюрлендирильмеси лязим
келен нокъталар косътерильди. Умумиетле алгъанда, пье-
санынъ мевзусы кениш ве яшавнынъ бир чокъ моментлери-
ни чулгъап алгъан. Топлашув пьесанынъ базы тюрленди-
рювлер нетиджесинде сахнамыз ичпон бир енъи эсер
оладжагъыны такъдир итти.

Бу акъшам 3-бучукъ саат девам иден мунакъашада
косътерилен джиддийлик, ишкъозарлыкъ илериде мутлакъа
девам иттирильмеси лязим келен, яни бу ве я шу саада
эдебий эсерлер язан аркъадашларын озь эсерлерини бойле
музакерелере къоймасы тешеббюсининъ семерели нетидже-
лер вереджегини косътерди.

Апрель 21

Вели Ибраимов ишининъ тафсилаты. 1924 сенеси В. Иб-
раимов Къырым Меркезий Иджра Комитесининъ реиси
олды. В. Ибраимовнынъ якъын досту олан Ахмет Хайсер
1918 сенеси Къурултай отрядларында штабс капитан рут-
бесинде большевиклерге къаршы дженклешти.

В. Ибраимов Кырым М. И. Комитесининъ реиси олдукътан сонъра, Хайсерни озюнинъ шахсий-хусусий серкя-тиби тайин этти.

В. Ибраимов иле берабер месутиетке 17 адам чекильди. (В. Ибраимовны: 1. Террорда. 2. Айдулар четесине ишти-рак. 3. Исраф (растрата)да къабаатлагъанлары акъкъында хабер бериле — И. К.).

Апрель 25

В. Ибраимов ве дигерлерининъ махкемеси. (Вели Ибраимовнынъ махкемеси материаллары апрель 25, 26, 27, 28, 29 ве майыс 1-де чыкъкан нухаларда дердж этильди. Бу ерде махкеменинъ хукюм-къарарыны беремиз — И. К.).

Факидов Хафиз, Абибулла Исмаил — 10 йыл шиддетли хабс джезасына.

Шпан Садыкъ, Чалбаш Сулейман — 5-шер сене шиддетли хабс.

Меджидов Сейдамет — 3 сене шиддетли хабс.

Усеинов Аббас — 5 сене шиддетли хабс.

Аббасов Абляким — 3 сене шиддетли хабс.

Мустафа Шевкет — 1 сене хабс.

Куляне Эдем, Аджи Абдулла — 3-р сене шартлы хабс.

Меджидов Мустафа, Сейдали Мемет, Осман Къурт-сент — къабаатлары исбат этильмейип азат олдылар.

Майыс 10

Вели Ибраимов иле Мустафанынъ афу риджалары ред олунды. Москва, майыс 8. Умумрусие Меркезий Иджра Комитети президиумы Вели Ибраимов иле Мустафанынъ афу идильмелери талабыны ред итти ве Алий Махкеменинъ сейяр сессиясынынъ Ибраимов иле Мустафа Абдуллаев къуршун джезасын да махкюм иден хукюни тасдикъ итти.

Майыс — 8-9 геджеси Вели Ибраимов иле Мустафа Абдуллаев узеринде хукюм иджра идильди.

Июнь 24

Аджеба, бу сене насыл оладжакъ. (Къ. Эмир). Ачыкътан сэйлегенде, труппанынъ бугуньки эркъаны баштан-аякъ

деерлик «акъкъу, балыкъ, къыскъач компаниясыдыр» ки, театро арабасы еринден кочьмез...

Июнь 26

Китабиат. «Вели Ибраимовнынъ иши» В. Ибраимов махкемесининъ не къадар ичтимай эмиети олдугыны эр кес биле. Буны назар — итибаргъа аларакъ, Къырымнешир учъ лисанда (татарджа, русча, немседже) бу китабы нешир итти. Фияты 40 капик.

Июль 8

.Татар театросы меселеси этрафында. Бу айнынъ 6-да Тербие техникумы клубунда Къырымтатар языджылары джемиетининъ неветий топлашмасында татар театросынынъ келеджеги акъкъында М. Недим аркъадашын доклады олды. Докладын эсас фикири Госдрамтеатро труппасыны — театро мектебине чевирмек, онынъ бугунъки тесадуфий ве белли олмаян ёллардан чыкъарып, онынъ олдукъча ильмий, медений чыгыргъа чекмек, бильги къазыгына багъламакъ меселесини музакере иди... театро мектебини ачмакъ ве тез сюретте бир партия актёр чыкъармакъ...

Июль 10

Къырым педагогий институты. (А. Одабаш). Къырымда юксек мектеп къурулдыгына бу сене там 10 йыл толмакътадыр¹. Илък къурульшында² «Таврида даруль-фунуны» намыле адландырылан бу мектеп, Шуралар Укуметининъ даруль-фунуны» намыны алды. Къырым даруль-фунунынынъ илък заманларда: 1) Зираат, 2) Ичтиманет. 3) Тыбб. 4). Хикмет-риязие. 5). Шаркъиет. 6). Педагогий сааларында олмакъ узьре 6-айры факультеси вар иди. Лякин сонъралары 1925-нджи йыла къадар бу факультетлерден илък беши къапатыларакъ, ялынъыз педагогий факультеси быракълды. Юксек мектеплер ялынъыз бир

¹ Акъкъатта Къырымда илък юксек мектеп Зынджырлы Медресеси олып, 1500 сенеси Менъли Гирай тарафындан къурдурылгъандыр.

² Таврида университети Къырым укумети тарафындан ресмий оларакъ 1918 сенеси, октябрь 14-те ачылгъандыр.

ихтисас саасындаки бир шубее малик олурларса, институт намыны алдыжларындан, Кырым юксек мектеби де 1925-нджи йылдан бу яна Фрунзе адына Кырым педагогий институты — дие адландырылды.

Бугунде бу институт шу ашагыдаки дёрт шубее маликтир: 1. Хикмет-техника болюги. 2. Табият болюги. 3. Рус тили ве эдебияты болюги. 4. Татар тили ве эдебияты болюги. 1925 йылда Кырым педагогий институты янында Кырым ичюн Ильмий-теткыкый бир институт да тешкиль идильмиштир... Болюклерининь окъув муддети 4-йылдыр. Татар тили ве эдебияты болюгинде башкъа ичтимай фенлернен берабер башлыджа булар кечилир: татар, рус, араб, фарс тиллериле авропа тиллеринден бири тюрк-татар тиллерининь мукъаесели грамматикасы ве диалектологиясы, татар эдебияты тарихи, кырымтатар фольклоры, тюрк-татар халкъларын этнографиясы, Кырым тарихи, Орта ве Якъын шаркъ тарихи, Шаркъ эпиграфикасы, татар, рус тиллериле этнография материалларынынь тедрис ве топлав усуллары ве алх.

Июль 10

Китап хаберлери. Профессор Б. Чобан-заде ёлдашын «Сонь девир кырымтатар эдебияты. Тенкъит теджрибелери» намы алтында яздыгы рисалеси басылып чыкты. Фияты 20 к. Китапнынь мундериджеси: эски эдебиятка умумий бир назар, сарай эдебияты, дин яхут мевлют эдебияты, халкъ эдебияты, сонь девир эдебияты болюклеринден ибареттир. Бу китапта, мухарририн дедиги киби, яры тенкъит-тахлиль, яни афакый, объектив моментлери, чизгилери косътерильмекле, яры-ярыя да хиссий ве шахсий тесир ве интибахлар верильмиштир ве бир дёрдже къадар да бугуньки эдебиятымызын базы екюнлери тирильмекле, кенди эдебий бакъышлары мейдана урульмиштир. Кучюк хаджимде, факъат гъает зенгин материаллар хави олан бу китап кырымтатар эдебияты тарихинен олан сувсузлыгымызы къандырув ёлунда, буюк мевкый ишгъаль идеджегинден, бутюн аркъадашларымызын окъумасыны тевсие идериз.

Июль 11

Пьесалар акъкында. (Бузлу). ... Театрода нефислик (художественность) тарафы пролетар тербиеси верюв ишинде энъ кескип, энъ атешли бир силахтыр. Пьесанынъ нефислиги, бедий тарафы бойлеликле энъ керекли хасиетлеринден олдугы мейдана чыкъар. Дигер тарафтан пьесанынъ акъикъаттан тышкъа чыкъмамасы, хаятнен сыкъы сюрете багълы олмасы да пьесанынъ учонджи, энъ керекли, хасиетидир ки, бунсуз пьеса санайы нефиседен узакъ демектир...

Июль 13

Тантаналы ве меракълы буюк эдебий акъшам. Акъмесджит татар клубу янындаки драм тегерек азаларынынъ кучоле 15 июль, базар куню, акъшамы Койпо эви заласында гъает меракълы ве тантаналы бир эдебий акъшам откериледжектир. Темашая сонъ дередже кульгюли, 4 перделик «Сакъыт ол, патламасын!» пьесасы кьоюладжакъ...

Июль 28

Театро... 1928 сенеси июль айында Дегирмен коюнде «Ашыкъ Гъарип» пьесасы ойналды...

Август 10

Татар группасы Къарасувда. (Алтанълы). Кеченлерде татар группасы Къарасувгъа кельди. Деллял багъырды. Акъшамына халкъ оладжакъ театрогъа топландылар. Мен де он сене зарфында Къырым сахна хаятында не арткъан экен — деп кеттим. Ниает, багъта «Бюрократ» ве сонъра «Джанлы дженазе» адлы пьесалар эди... Мухаррири Бешевли аркъадаш экен. Пьесаларнынъ экиси де комедия. Кульджориджиллик джиэтипи мустесна саярсакъ, пьесада не мундеридже ве не де мефторе — бир шей ёкъ. Кульгюлер де эп «тайгъакъ» сёзлери устонде къурулган. Эр не къадар пьеса кульгю узерине къурулса да, динълейиджилери, сейирджилери ёрулта. Бир саат сюрен перденинъ ярым саатыны Къайтмазовын ораторлыгы олмаса да, халкъын ярым саат вакъыты бошкъа китти — демектир. Языджы Бешевли аркъадаш бу илкъ язылан парчайы тенкъыт

итмелерини ве онынъ бир джанты газетадан ибарет олдугъыны сѣйлеп кечсе де, мен джанты газета дегиль де, дженазели газета — дее ад верилъмесини ляйыкъ таныйым. Халкъты бойле халтураман алдатмакъ ярашмаз. Не оюны оюн, не мундеридже, не мефкореси ич де бир джиттен эмиети корюльмеен келиши гузель созулгъан бир лятифейи халкъ арасында труппанынъ кендиси сахная чыкъармасы афу олунмаз нукъсанлардандыр. Бильмем, бу доландырыджылыккъа татар труппасынынъ хэйт идареси насыл бакъа. Язда оладжакъ чыкъышлары баарьде, къыш мевсими битеркен белли бир плангъа чекмедек онынъ да баш къабаатдыр.

Август 11

Янгълыш аныланылмасын. Алтанълы аркъадашын «Татар труппасы Къарасувбазарда!» — дее бир хабири дердж олунды. Бу хусуста биз шу тюзельтмени лязим корьдик: Багъчасарай ве Къарасувда театролар къойып джурьген коллектив Къырым-Девлет театросынынъ татар труппасы дегильдир. Бу коллективге Девлет труппасындан ялынъыз эки артист иштирак этер. Къалгъанлары исе джыймалардыр. Алтанълы аркъадашын яздыгъы киби, Девлет татар труппасынынъ бу «халтураджылар» иле ич бир тюрлю алып вереджеги олмадыгъыны беян этермиз.

Къырымтатар Девлет труппасы намындан бир группа артист.

Сентябрь 4

Татар театросы акъкында. (Умер Ипчи). Театронынъ ичтимаий-медений омюрдеки эмиети акъкында чокъ язылды. Омюримизге медениетин дигер унсурлары киби, театронынъ да сокъулгъаны ве онынъ бизимъ медений омюримизин айырылмаз унсуры олгъаны чокъ айтылды. Театромызны акъикъатен медений бир театро япмакъ акъкында фикирлер юрютильди.

Газеталарда, топлашувларда, халкъ арасында театромызын ойнайджакъ ролло, онынъ акъикъатен бир ишчи ве койло Къырым театросы япылмасы люзюми мунакъаша олунды.

«Татар театросы озь инкишафынынъ сонъ дереджесине етти ве артыкъ керилемеге башлады. Оны янғы къуветлер-

ле тазертмек, онынъ истикъбални азырламакъ ве бунынъ-чюн бир студия ачмакъ керек» — денильди.

Бутюн бунлар чокъ аля. Бунларгъа ич кимсе итираз этмеді. Атга Девлет театросынынъ татар труппасы азала-ры да бунъа севиндилер. Чюнки медений севнеси оськен, акънен-къараны айырды эткен, аз-чокъ бир эдебиат яраткъ-ан, эдебий ве медений бир омюрге сокъулгъан бир халкъ-къа, оггонде янғы макъсатлар тургъан бир кутълеге татар ишчи ве койлосине хаятын бутюн сааларындаки олдугъы киби театро сахнасында янғылькълар, янғы бир шейлер, янғы артистлер керек, янғы репертуар, янғы сахна къуру-лышлары керек. Бу ич инжар олунмаз.

Маариф Комиссарлыгъы, Къырым сиясий ярыкъланды-рув ве темаша ханелер идарелери УЗП¹ татар театросыны янғыдан тешиль этмеги, оны бир театро-мектеби япмагъы къарарлаштырдылар. Планлар, программалар чызылды, сметалар тертип олунды. Меселя, УЗП-ден Маариф Комиссарлыгъына, андан сиясий ярыкъландырув идаресине, андан да союзгъа китти. Бу ёлны бир даа текрарладылар. Август 31-де Рабис союзындан меселе бир даа Маариф Комиссарлыгъына къайтарылды, андан бир даа союзгъа къайтаджакъ. Албу ки, сентябрь 1-де Къырым Девлет театросынынъ рус труппасы репетицияларыны башлады. Татар труппасы ве студиясы исе ёллар ичинде сеяхатта къалды.

Бу меселенинъ бир джиэти: Дигер бир джиэт даа вар ки, о да студиянынъ амелий сюретте хаяткъа — кечириле билип-бильмееджегидир. Студия театро ичюн пара булун-мыш кибидир. 20-бинъ рубле дотация вериле. Студия ичюн Къырым ичиндеки драмтёгереклерден истидатлы яшлар булуыр. Лякин бу яшларны, бу студияны ким окъу-таджакъ ве ким огретеджек? Бурада энъ зияде рус труппа-сындаки базы аркъадашларгъа аркъа вериле. Чюнки театро бильгилери, ихтисаслары саасында бизде мутехассис-лар ёкъ. Аджеба, рус театросында чалышкъан аркъадашлар бу вазифени эда эте биледжеклерми? Алайыкъ — дикция (теляффуз) меселесини. Татарджадан бихабер бир адам татар баласына татарджа лакъырды этмесини огрете би-лирми? Бу зорлукъ дерслерде корюледжектир.

Меселенинъ энъ кучъ бир нокътасы олса, о да рус труппасынынъ Акъмесджит Девлет театросында бу сене

¹ УЗП — Управление залами политпросвета.

ялынъыз дёрт ай чалышаджагыдыр. Дёрт ай сонъра, яни татар студиясы ачылган вакытларда, рус труппасы Акъ-ярға кочеджек ве студия исе оджасыз къаладжакъ. Ойле бир студия насыл артист етиштире билир.

Юкъарыда сайгъан идарелеримиз, яни Маариф Комиссарлыгы, сиясий ырыкъландырув ве темаша ханелер идарелери меселенинъ бу джизтини эйидже огренмек, теткыкъ этмек керек эдилер. Студия программасы ве сметанынъ муэссесе-муэссеседен тешкилят-тешкиляттан къатнап джурьмеси исе, бу меселенинъ кереги киби баштан тюшпонильтегенини косътере.

Шуны да къайд этмели ки, бу сюретле тюшпонильтмей, ташынылмай. Ачыладжакъ студиядан бу сене ич бир файда беклемек мумкюн олмаз. Театро студиясы биринджи басамакъ мектеп дегильдир ки, бугунъ ачтым, ырын окъусын. Театро бутюн индже санъатларны озюнде бирлештирир, студия исе бу индже санъатларны огретир, онларны къаврая биледжек артист етиштирир.

Бизге къалтырса, Маариф Комиссарлыгы студия меселесини этрафлыджа ишлемек ичюн, оны келеджек сенеге техир этмек ве бу сене татар труппасыны бираз тазертип, опъа ёлбашчылыкъ ишлерини, репертуар меселесини ёлуна къойып, театроны девам иттирмели эди. Бу сенелик Азербайджан ве Татаристан театро студияларына 10 къадар талебеге стипендия верип ёлламакъ эм макъсаткъа даа уйгъун, эм де файдалы чыкъарды. Бизим ёллайджакъ талебелеримиз айны заманда дигер шаркъ джумхуриетлерининъ театродаки мувафакъиетлери, фаалиетлери къурулышлары иле танышырдылар.

Даа кеч дегиль экен, Маариф Комиссарлыгы ве темаша ханелер идареси бу нохталарны козьге алмашы ве 1923 сенесинден бери девам эте кельген ве къазандыгы мувафакъиетлери ич де инкъар олунмайджакъ театромызны сёндормемелидирлер.

Сентябрь 25

Багъчасарайда татар медениети музейи. (У. Селяметов). Буюк октябрь инкъилябынынъ гъайиметлерининъ семереси оларакъ мейданга кетирилсн Багъчасарай музеханеси сабыкъ Хан-Сарай бинасындадыр. Инкъиляптан эвель Хан-

Сарай ве музехане чар полисмейстерлери ве «кирли акъ жыалы» чиновниклерининъ ятагы олып о вакъыт бу алый къапуларгъа пролетар сынфы баш сокъмаздылар. Хан-Сарай къапусунда гедже-кунъдоз джарты къылычлы джырткъ чекменли городовойлар Хан-Сарайына эр кесни быракъмаз ве кирген-чыкъкъанларыны да козьден кечирир эдилер. 1917 сенесинден эвель Хан-Сарай музеханесинде 200 къадар эски ве келиши гузелъ асарыатикъа таслакъларындан гъайры бир шей ёкъ иди. 1917 сенеси инкъилябы вастасыле Багъчасарай музейи аякъкъа къалдырылды. Медениет ве асарыатикъа юрту сакълангъан музейининъ эмнети анылагъан халкъ яваш-яваи элинде булунгъан тарихий ве асарыатикъа нумонелерини музейге вермеге башладылар. Азырда музейде 3000 къадар тюрлю исимде нумонелер вардыр. Бойлетикле гъайып олунмагъа юзь туткъан тарих ве меденетимизин варлыгъыны исбат эткен бир талай сляхлар, санайы мамуляты эльишлемелери, эснаф тезгяхлары (дестках), чешит савутлар, къадын зийнетлери алх, топланаракъ музейге ерлештирилди. Музейининъ ильмий ишлерине келиндже, 1925–28 сенелери ичинде олмакъ узьре Кырымда олгъан бутюн этнография ве археология материаллары топламакъ ичюн бир къач экспедициялар тешиль идилди. Эски-Кырым, Эски-Юрт, Чуфут-Къале киби тарихий ерлерде археология къазувлар япылды. Кызувлар вакъытларында тапылгъан къыйметли эсерлер музейде хусусий махаллелерде (енъи усулда, асрий оларакъ) мухафаза олунаракъ ишчи ве койло халкъынынъ озъ байлыгъы сайылгъан асарыатикъа нумонелери вастасыле халкъын медений-икътисадий ве техника джиэтинден байлыгъына гъайрет олуна. Улькени огренцов ве ильмий сеяхатлар (экскурсиялар) джиэтинден музей идареси джиддий чалыша. Багъчасарайда Наркомпрос РСФСРДж-нинъ базасыны идаре итмек ве ильмий тарафтан онъа ярдым итмек ичюн музей идареси Маариф халмилери бирлиги иле берабер эр йыл баарьде бирер бучукъ-экишер айлыкъ олмакъ узьре улькени огренцов (красведение) курслары ача. Бу курстан кечкен аркъадашлар кельген экскурсантларгъа рехберлик, ёлбашчылыкъ япаджакълар.

Кечен сене тешилягъы оларакъ Багъчасарай музеханесине 12.000 къадар кезиджи кельди. Бе сене даа зияде олдугъы корюлды.

Музейнинъ кутюпханеси. Ильмий зенгинликлерин энъ буюги олан кутюпхане, китап эвельден музейде ёкъ эди. Башта Зынджырлы медреседен эльязма китаплары хусусий эллерден дигер музейлерге, ильмий муэссеселерге буюк кутюпханелерге, Академия наукагъа мураджаат олунаракъ 2.000 къадар китапкъа малик олгъан бир кутюпханеси вар. Кутюпханенинъ айрыджа мудри де вар. Музей тарих ве медениет иле меракълы олгъанлар, бу кутюпханеден эр вакъыт истифаде этелер. СССР-нинъ бутюн улькелеринден тарихшнаслар, эдиплер, шаирлер ве алий мектеп талелелери татар тарих ве медениет иле таныш олмакъ ичюн лязимий маломатлар алалар.

Сонъ асырда Къырымтатар хаятынынъ тарихинде буюк роль ойнагъан 1881 сенесинден башлап Багъчасарайда иштирак эткен «Терджиман» газетасынынъ¹ бутюн нухалары музейде мевджут олып шаркъ улькелеринден, хусуса Татаристандан келгген бир такъым алимлер «Терджиман» газетасынынъ сâхифелерини акътараракъ къырымтатарынынъ ичтимай вазияти иле таныш олалар.

Музейнинъ идаре ишлери. Музейде 14 къадар адам чалыша, буннынъ учу — ильмий хадим, он бири — технический администрацияны хадимлеридир. Главнауканынъ идаресинде олгъан музейнинъ бир йыллыкъ бюджети 15.000 рубледир. Меркезден бу сене зельзеле мунасебетиле 14.000 рубле Хан-Сарайын тамирине верильди. Бу пара иле тюрбелер, Хан-Сарайын чатлагъан ерлери, кираметлери, хисарлары тамир этильди. Хан-Сарайда музейде илерие догъру адам азырламакъ макъсадыле бир къач дане комсомол яшлары ильмий ишлерге альштырылалар. Музейнинъ Бутюнрусие колеминде 200 къадар муэссесе иле сыкъы багъы олып музей тарафындан онлары музейнинъ озю тарафындан нешир олунан китаплары боллана ве онлар да буннынъ къаршылыгъына музейге китаплар вермектелер. 11 сенеден бери буюк федакарлыкъларле усанмай Багъчасарай музейханесини мейдангъа кетирмее себеп олгъан халкъ оджасы Усеин Боданинский аркъадаш кечен сене Умумрусие санайы-нефисе академиясына аза сайлангъан эди. Онынъле берабер Боданинский аркъадаш ильмий секцияда азадыр. Бунлар Багъчасарай татар медениети музейининъ Умумрусие масштабында не дередже юксек-

¹ Бу ерде хата къачырылгъан. Белли олгъаны киби, «Терджиман» газетасы 1883 сенеси, апрель 10-дан чыкмагъа башлагъан эди.

ликте олдугына делильдыр. Музейинг махаллий бутюн тешилятлар иле багы, сыкы мунасебети вардыр.

Октябрь 5

Артык татар театросынынг иши анылашылды. Татар театросыны «Студия ве театро» алында девам эттирмек ичон лязим келен паранын Къырым Халкъ Комиссарлары шурасы тарафындан верильмеси къарарлаштырылды. Театрода эски артистлерден 10 данеси студияда девам этмелери меджбурий оларакъ къалдырылып студия енгиден 25 аркъадаш къабул олунаджакъ. Театро 20 октябрь яхут ноябрь 1-ден ишке башлайджакътыр.

Октябрь 14

Театро студиясы ачыла. Ноябрь 1-ден башлап къырым-татар труппасы янында 25 адамлыкъ бир студия ачыла. Бунлар бутюн районлардан топланаджакътыр. Студиянын девамы 3 йыл олып, бурада окъуп чыкъкъанлардан татар театросына актёр ве актрисалар, театро тегереклери ве окъув юртлары ичон ёлбашчылыкъ азырланаджакътыр.

Ноябрь 11

Не ичон бизде пьеса ёкъ (В. Къутуп-заде). ... Кеченлерде расткеле эвинде мусафир булундыгъым Гаспра койлюси Абдурахим Пармакъсыз адында бир койлонинг стол устюнде 20-ге якъын кенди язган пьесаларына раст кельдим. Пармакъсыз аркъадашын пьесалары районда койлерде ойнала. Пармакъсыз аркъадаш кендининг пек бегенген бири: «Не иди, не олды», дигери — «Догъаджакъ йылдызлар къурбаны» намындаки ики пьесин де кыймет кесильмеси ичон меркезге Къырымтатар драмтеатросына ёллагъан. Оныа йине де сен кимсин? Не айтасын? деген тапылмагъан. Мектюбине биле джевап верильмеген. Маатессюф пьесалар бойле гъайып олгъан...

Алупка оджасы Усенн Кязим аркъадаш да пьеса язмагъа меракъ эткен ильк, теджрибеси биле бегенильген, вакътыле 1926 сенеси февраль бешге Къырым Укумет драмтеатросында татар драмтруппасы тарафындан «Му-

хаджир козьяшы» адында пьеси ойналган. Лякин онга да гузель, яхутта янълыш яздынъ-деген кимсе чыкъмаган. Кязим аркъадаш да шимди кенди пьесини эки сенеден бери араштырмактадыр.

Бугунъ Асан Чергеевин къач пьеса язгъаныны кимсе бильмез. Бундан Маариф Комиссарлыгынынъ биле хабер и ёктыр. Лякин койлерде ойналган пьесаларын 50 фаизи онынъ эсерлеридир...

Эгер бугунъ Къырым Укумет драмтеатросынынъ татар труппасы тарафындан ойналган ве Къырымда язылган пьесаларын сайысына бакъаджакъ олсакъ, 50 фаизини ялынъыз Умер Ипчи аркъадаш тарафындан язылгъаныны коремиз ки, бунга монополия денильсе де, арада буруны шишкенлер олмаз.

1927 сенеси «Къара Чора», «Эки огюзге бир кыыз» киби пьесалар язган енги яратыджылар чыктыгы алда, енги язиджыларын тазе пьесалары ялынъыз бирер дефа ойналмакъле архивге сакъланды...

Ноябрь 14

Яш язиджылар тегерегининъ топлашувы. Ноябрь 17-де, джума эртеси куню, акъшам саат 6-да фельдшер техникумы залында яш язиджылар тегерегининъ умумий топлашувы оладжакъ. Кунъ тертибинде: Джемиль Сейдамет аркъадашын «Марксизм ве эдебият» мевзусында доклады турмактадыр. Анкета толдургъан аркъадашларга кельмек меджбурийдир. Авесли аркъадашларын да кельмелерини истеймиз. Тегерек бюросы.

Ноябрь 17

Театр «темизленген» сонъ¹ труппада шу аркъадашлар къалды: Грабов, Гурджи, Халилов, Хасанов, Фейзуллаева, Лютфие Чалбаш, Баккал, Париков, Турков, Бекубеев, Джетере (бу учь аркъадаш бу йыл Къазан театро студиясы-

¹ 1928 сенесининъ кузюнде советлер укуметининъ тоталитар къурунтысы репрессия ве зорбалыкъларны кучьлештирмеге девам этти. Къырымтатар зиялыларына айрыджа дарбелер эндирилмеге башлады. Халкъымызнынъ энъ истидатлы иджаткярлары тевкъиф этильдилер. Шу джумледе белли актёр, ве режиссёр Джелял Меннов бар эди. Иште, театрни «темизле» кампаниясы бу къабильден эди.

ны битирип кельдилер), Хатип-заде (суфлёр) ве Умер Ипчи (татар театро студиясы мудири муавини) аркъадашлардыр. Енъи пьеса язъан аркъадашлар шу адресле ёлламалыдыр: «Акъмесджит Къырым Девлет театросы, Умер Ипчи аркъадашкъа...

Ноябрь 17–18

(«Енъи донъя»ныыъ бу номерлеринде Джемиль Сейдаметнинъ «Мефкюре джесбесинде» макъалеси басылгъан. Мында о, В. Ибраимов ве «Миллий фыркъа» меселесини орталыкъкъа чыкъара. «Илери» журналында насыл мефкюре енъеджек, ерли буржуазиямы яхут пролетар эдебияты мефкюресими? — деп «Илери» журналыныыъ биринджи номерасындаки биринджи макъалесининъ биринджи джумлесине илишип фикир юрьсете. «Миллий фыркъа ве эски интеллигенция советлерге къаршы башкъа бир усулнен девам этелер» — дей (Н. К.).

Ноябрь 20

Театро хаятындан. (Р. Асанов). ... Бу сене татар труппасына режиссёр оларакъ Струев аркъадаш тайин олунды ки, бу сюретле санайы-нефисе санъаткярларынынъ кенди узерлерине алдыкълары вазифелери ерине бир меселе догъа: о да татар труппасына рус режиссёрларындан башкъа бир де татар режиссёры керек олмасы меселесидир. Татар сахнасы ичюн бунынъ керек олдугъыны кимсе инкяр идемез. Бу вазифейи япаджакъ да анджакъ Умер Ипчи аркъадаштыр. Бунынъ ичюн бу меселе узеринде театро ишлери иле алякъадар олан аркъадашлар гузель къонушып, меним фикириме сыджакъ бакъсалар, татар театросынынъ бир аякъ эвель илерилемесинё ярдым этмиш олурлар беллейим.

Декабрь 1

Эдебий парчалар акъкъында бир къач сёз. (Н. Зеври). Яш языджыларымыздан озюни танытмакъта ве эйидже мувафакъиетли икяелер язан Джемиль Сейдамет аркъадашын «Енъи донъяда» басылан «14 ноябрь сабахъ» нам икяеси узеринде ве догърудан бир къач сёз айтмакъ истейим.

Бу икяе пролетар яшлыгы ичон тарихий, сиясий, мефкюревий ислери кьозгъаяджакъ мевзудадыр. Шай болса да, Дж. Сейдамет аркъадашын бу икяесинде имля хаталары, тиль, услоп перишанлыгы, янгълыш джумле тизмелери, арткъач сёзлер къулланувы ве, ниает, нокъта ишаретлерине, тенкъит къаиделерине ич де риает этмедиги ве базы сатырлар арасында мантыкъсызлыкъ дуюлдыгы бирден-бире козьге чарпа.

Икяе саиби Къырым шивесинде язмагъа тырышса да, базы бир сёзлери озюнинъ хаберин олмадан, Истанбул, Анадолу лехджесинде къуллангъан. Месея, «манънайыны къапунынъ къатты тахталарына даяды»- дей. Бизде, Къырым шивесинде — таяв, таякъ, таясакъ — таяды — къулланыла. «Къызып кызаргъан бир демир киби...» — денильген. Затен демир кызмайынджа, ич бир вакъыт кызармаз. Догърудан-догъру «кызаргъан бир демир киби»... демели эди. «Сара баласыман барабар диз (ничон «тиз» демеди?!) устоне чёкеледи. Саранынъ баласы анасынынъ агълагъанындан кьорккып...». Къырым шивесинде къулланылгъан «ман», «мен», «нан», «нен» (аффикслери) бераберлик манасыны анылатырлар. Экинджи джумледе де «Саранынъ» сёзюни язмагъа ич де дюзюм ёкъ. Чюнки бурада башкъа бир кишининъ баласындан бахс олунмай... (нокъталар акъкъында...).

Къыскъа айткъанда, пролетар яшлыгы ичон букюк файдалар догъураджакъ яш языджыларымызны айтып кечтигимиз джитлере де айрыджа дикъкъат этип, нукъсанлары ёкъ этмеге чалышмаларыны ве эдебиятымызы, акъикъатен, нефис эдебият сырасына сокъмаларыны истерим.

1929

Январь 4

Къырым Девлет неприяты. «Эдебий акъшам» намында эдебий меджмуа. Дж. Гъафаров ве У. Ипчи аркъадашлар тарафындан язылгъан бу меджмуада 2-перделик пьеса ве «Сайлав йырлары» адлы сайлав мунасебетиле сынфий куреш земининде язылгъан эдебий материаллар вар... фияты 35

капик, Сымарыш вермек истегенлер, Акъмесджит Совет сôкъагы № 8, Девлет нешир тюкянына мураджаат этсинлер.

Январь 6

Бильдирюв. Бугунь, яни базар куню (январь 6-да), Кырым Укумет неширяты биначасында пролетар язиджылары бирлиги мейданга кетирюви хусусында язиджыларнынъ тешкилат топлашувы оладжакъ. Кунь тертибинде: Тешкилат меселеси хусусында Зайцев аркъадашын докладды. Бутюн истекли аркъадашларнынъ кельмелери бильдириле.

Январь 12

Балич ве гъайрыларнынъ махкемеси. (Кырым Укумети Маариф Комиссарлыгынынъ наркомы Усеин Баличининъ махкемеси акъкында маломатлар бу ве бундан сонъки бир къач номерлерде дердж этильди. У. Балич НКВД хадимлери тарафындан «миллетчи»ликте къабаатландып учь йыл шиддетли хабс джезасына махкум олунган эди. У. Баличининъ ерине о заман Мамут Недим тайин этильди.— И. К.)

Кырымтатар театро-студиясы. 1928–29 сенеси сезоны ачыла. Январь 18-де биринджи оларакъ темашагъа хинди-станлылар хаятындан 4 перделик «Атеш ве челик» нам инкъильбий пьес къююла. Янъы декорациялар, янъы урбалар, музыка ве бир чокъ балет ве оюнлар. Билет fiyatы 30 капиктен 1р.40 капикке къадар. Профсоюз азаларына, койлюлерге ве талелелерге 30 процент льгота. Льгота карточкалары театро кассасындан алыныр.

Январь 18

Бильдирюв. Январынъ 20-де, яни базар куню, куньдюз саат 12-де Пролетар Язиджылары Ассоциациясыннынъ топлашувы оладжакътыр. Кунь тертибинде: тешкилат ишлери ве янъы бюро сайлавы, илериде ятыладжакъ ишлер акъкында меселелер бақыладжакъ. Ашагыдаки адлары анъылан аркъадашларын кельмелери меджбурийдир: Джафер Гъафар, Дже-

миль Сейдамет, Зиядн Джавтобели, Шемьи-заде, А. Дерменджи, Дупленко, Зайцев, Апалов, Дапреджиев, Русликов топлашувгъа бутюн авеслилер де келе билир.

Январь 30

Къырымтатар Девлет театросы. Февраль 1-де София Левицкаянынъ мешхур «Хуком-къарар» нам, 5 перде, 9 левхалькъ драмасы ойнала.

Февраль 5

Къырымтатар Девлет театросы Февраль 8-де Татарстан драматургларындан Керим Тинчурин¹ аркъадашын «Елькенсизлер» нам фаджиалы комедиясы ойналаджакъ. 5 перде, 9 левха.

Февраль 13

Девлет татар театросы. Февраль 15-те Грабов аркъадашын яздыгъы «Байрам гиджеси» нам, 5 перде, 7 левхалькъ пьеси ойналаджакътыр.

Февраль 16

Койлю эвинде. (Озенбашлы). 13 февраль куню Койлю эвинде Акъмесджит татар 9-йыллыкъ нумуне мектеби талебелери тарафындан «Мещан къызы» намында 4 перделик пьеса ойналды. Сейирджилер чокъ кельди. Билетлер бутюни сатылып битти...

Февраль 17

«Байрам гиджеси». (Дервиш). Кечен джума «Байрам гиджеси» пьеси ойналды. Пьесада кульдюриджи, агълатыджы айры картиналар олса да, пьесанынъ эсас къурулышы темиз мусульманлыкъ ве айры гунахъярлыкълар узери-не къурулгъан. Месея, башлангычта диний байрамдан

¹ Тинчурин Керим (1887–1947) - къазантатарларнынъ белли драматургы. «Юсуф ве Зулейха» (1918) сатирик комедия, «Елькенсизлер» (1926), «Кандре ирмагъанда» (1932) музыкалы драма ве дигер эсерлерининъ музллифи.

эвель олып, эсас мевзу байрам сёзю ола, сонъунда азиз(!), мубарек(!), байрам гиджеси бите. Дигер тарафтан бутюн бу пьесанынъ темели олгъан хорантанынъ анги табакъая менсюп олдугъыны англамакъ гъает кучъ. Пьесанынъ гидишинде ськъ-ськъ окъув къабаатлана, лякин дигер тарафтан окъувнынъ файдалы джизтини косътереджек бир арекет ёкъ. Пьесанынъ ичинде ичтимай хасталыкълары-мыздан бириси олан ве инкъиляпкъа къадар мода хукминде сайылан (курорт къадыны ве къырымтатары) киби адджы бир нокътанынъ устю ачылып косътерильмек истенильсе де, къолайсыз бир эль тарафындан бу левханынъ да устю олдукъча ерсиз боялгъан. Месея, Кырымгъа курорткъа келип, татар яшынен ашыкълыкъ якъан ве ады да Лейля адалгъан къадын ичери Русиеден кельген буржуй къадыны олмакъ керек эди. Албу ки, мында о да ерли мырза къызы олгъан. Албу ки, пьесанынъ акъымындан онынъ курорткъа кельген бириси олдукъы косътерилтип кете.

Ханийлерин де бойле фахиселик иле огъраштыгъыны инкъар олунамаз, факъат онлар кенди девирлеринде Кезлевнинъ татар яшынен дегиль де, кенди сафындан олан башкъа миллет эркеклери иле даа зияде огъраша эдилер.

Эр алда пьеса къыгълыгъы меселеси театро идареси элинде шимдилек бир джевап ичюн бир алет олып турдукъындан, пьеса узерине бу къадарлыкъ токъталмакъ етишир...

Февраль 26

Девлет татар театросында Март 1-де Герман Хейермансын¹ бутюн дюнья тиллерине чевирилмиш ве сахналарында ойналмыш голланд балыкъчылары япайышындан яздыгъы пек мешхур «Умидин» элякы («Гибель «Надежды» — И. К.) нам 4 пердели агъыр драмасы ойналаджакътыр.

Март 3

Бильдирюв. Март 9-да, джума эртеси куню акъшамы, саат 6-да «Еньи дюнья» идареси Кызыл кошесинде «Яш къувет»

¹ Хейерманс Герман (1864–1924) — нидерланд яздыжысы. Зийнетлер шеэри (1904) романы, «Агасфер» (1893), «Гетто» (1899), «Глокауф!» (1911) драмаларынынъ муэллифи.

янында яш язиджылар тегерегининг тоглашувы олып, Абдулла Лятиф-заде аркъадашын «Къырымтатар нешир эдебияты» акъкында доклады диньленеджектир. Бутюн тегерек азалары ве истекли аркъадаштарын кельмелери арз олуна.

Март 9

«Къырымтатарджасыпнын имля къанделери». Бу китапчыкъ (30 саифелик) 1929 сенеси март айын ичерсинде, Бупониттифакъ Янгы Элифба Меркезий Комитеси эсабына, Кырым Янгы Элифба Джемиети тарафындан нешир олунды.

Март 14

Девлет театросында Март 14-те, джума акъшамы куню, азербайджан эдиплеринден Джемиль Мехмедкули (Молла Насреддин)¹ елдашын яздыгъы мешхур «Олполер» нам 4 пердели комедиясы къююла.

Март 24

Девлет татар театросында Март 28-де, джума акъшамы куню, бу мевсимде биринджи дефа оларакъ Умер Ипчи аркъадашын «Фахише» нам 5 перде, 6 левхалькъ фаджиясы ойналаджакътыр. Махсус янгы декорациялар азырлана. Оюн, йыр, музыка ве саире де оладжакътыр.

Март 31

Къырым Девлет театросында. Апрель 4-те, джума акъшамы куню, Фетхи Бурнаш аркъадашын «Адашкъан къыз» нам 6 перделик пьеса темашагъа къююла.

Апрель 2

«Театромызын бутуни ве келеджеги» Багъчасарайлы ве Озенбашлы аркъадашларын рецензиялары мунасебетиле. (Умер Ипчи).

¹ Мамедкулизаде Джалил (1866–1932) — азербайджан язиджысы ве халкъ эрбабы. «Молла Насреддин» адлы журналнын эсасчысы. «Эшекнин гъайып олуды» (1936) повести, «Кеманче» (1920) пьесасы ве бир сыра сатирик икяелернин музъллифи.

Театро санайы-нефисенинъ энъ буюк бир пытагъы, атта санайы-нефисенинъ бутюн айры парчаларыны озюнде бир-лештирген бир ердир, бир бутюндир. Онынъ бир кысымы акъсарса, бу акъсакълъкъ бутюн дигер кысымларгъа озъ тесирини косътерир.

Бизим кырымтатар театросына келиндже, биз бутюн сахаларда акъсаймыз. Меселе, Озенбашлы аркъадашын дегени киби, ятынъыз бир пьес кытлыгъындан ибарет дегильдир. Чюнки бизде бугунъ драматургия олмагъаны киби, там манасыле артист, там манасыле сахна ве театро рехбери, там манасыле театро ишчилери ёкътыр ве бунлар бугунъге къадар олмадылар.

Театромызы акъсаткъан, театромызын халкъыны 100% къанаатлендирмегенининъ себеплерини иште бунларда ар-амалыдыр.

Бизге энъ эвель юкъарыда сайдыгъым театронынъ эсас унсурларыны догъурмакъ яратмакъ ве ондан сонъра бу театродан халкъны 100% къандырмасыны талап этмек лязим. Бизим дюньки ве бугунъки театромызгъа кельгенде исе, шурасыны козьде тутмалы ки, бизде не шимдие къадар ве не де шимди акъыкъый бир театро ёкътыр. Кечен сенелери язылгъан рецензияларда театро сёгюльмейми эди? Артистлерин оюнларында, пьеслерде ве саирелердеки къу-сурлар, нукъсанлар, акъсакълъкълар язылмаймы, айтыл-маймы эди? Кечен сенелерде бош къалгъан ерлерге талебе-лер ве Къызыл аскерлер чагъырылмаймы эди?

Догъру, ич инкяр олунмаз ки, кечен сенелерде халкъ театрогъа чокъча келе, бош ерлер азда къала эди. Бунынъ да себеплери: биринджиден — медений джиттен кериде къалгъан татар махаллесининъ «Лейля — Меджнун», «Тахир — Зёхре» киби эфсанелерге, дин къокъусы анъкъып тургъан пьеслерге акъын этмеси, экинджиден — бу сенеге нисбетен кечен сенелерде артистлер эркянынынъ къуветли олмасы ве саирелердир.

Биз чокъ яхшы билемиз ки, эгер биз ярын «Лейля — Меджнун», «Тахир — Зёхре», «Юсуф алейхиэсселямын сат-ылмасы» ве алх. Репертуары янъыдан хаяткъа чыкъарыр исек, махалле еринден тепренип театрогъа акъаджакъ... Факъат биз буны япмаймыз, япмайджакъмыз. Биз бу репертуарны комьдик, биз эски театроны йыкъабыз... Биз янъы репертуар араштырамыз, биз янъы сахна хадимлери

азырламакъ, яньы бир шуралар театросы къурмакъ истей ве бу огъурда чалышамыз.

Иште бу себеплерден бугуньки театромызны не кечен сенелерин театролары ве не де бутюн артистлери театро-студияларыны битирген, бундан сонъра он йыллардже сахнада энъ кучок роллерден башлап, сонъра оськен артистлерге ве онлар киби режиссёрларгъа малик рус театросы иле ольчештирмек ич бир веджихле оламаз.

Бу йыл репертуар меселесине келиндже, малпом олдугъы веджихле эр театро сезонынынъ репертуары бир йыл эвель азырлана, иш планы учъ-беш айлар эвель чезиле. Бутюн бу азырлыгъы сахнанынъ рехберлери азырлай. Бутюн бу репертуар, иш планы ве театронынъ дигер меселелери эвельдже театро янынъдаки художественный шур тарафындан музакере ве мухаккеме олуна. Аджеба, бунлар бизде, япыламы? Хайыр, ич бир шей япылмады. Кечен язда беш ай мааш ашап яткъан, театронынъ келеджегини ич де тюшонмеген, къайтъырмагъан Джелал Меинов бизге эски театродан бир тюрлю асабалыкъ къалдырмады, биз иш башына кельгенде, ачыладжакъ сезоны ве студия акъкъын-да бир къыгъыт парчасы биле корьмедик. Биз ишке ич бир тюрлю азырлыкъсыз башладыкъ. Иште, бу дахи бу йылки сезонымызнынъ акъсамасына себеп олгъан эсас алдыр.

«Аршын-мал алан» ве «Фахитше» пьеслерини текрарла-мамызгъа дахи бу ал себеп олмыштыр.

Бунлардан мада, татар театро — студиясынынъ озюне махсус бир бинасы олмамасы да ишке кедер этмектедир. Бу юзьден биз шеэр шурасына верильген наказымызда татар театро студиясына Субхи киносыны ве азбарынъдаки бина-ларынынъ верильмесини истедик.

Биз шимди репертуар меселесини ёжуна къоймакъта-мыз. Бунынъчюн шаркъ джумхуриетлерининъ девлет театролары иле мунасебетке кириштик. Татаристандан «Адашкъан къыз», «Кемали къарт», Азербайджандан «Адъжкъара», «Шейх Санан», «Севиль», «Окътай эль огълу», «Од гелини» ве дигер пьеслери алдыкъ ки, бу сенеки мевсимимизде бу пьеслерни къоймагъа чалышаджакъмыз.

Ерли языджыларгъа пьес яздыртмакъ ичюн тедбирлер корюле. Тезден Маариф Комиссарлыгъы тарафындан кон-курс илян олунаджакъ ки, бу сюретле келеджек театро сезо-нымыз ерли языджыларын пьеслери иле темин олунаджакъ.

Биз театро яньнда бу йылдан башлап бир театро «художественный» шурасы мейданга кетиреджек, бу скоретле театромызны партия, профсоюз органлары, ишчилер алякьадаар тешкилят ве муэссеселерин коллективли ёлбашчыларына теслим этеджек, бу скоретле театромызны тешкилятлы массага якьынлаштыраджакьмыз. Сонъ сёз оларакъ шуны да айтам: рецензент аркьадашлар бизим бу йылки мевсимимизден ойле темашаджьны юзьге-юз процент кьанаатландыраджакъ темашалар талап этмемелилер. Бу хата, яньлыш бир фикир. Чюнки бизим театромыз бу йыл яньдан тешкиль олунды. Биз шимди келеджек ичюн яньы артист кадролары етиштирмекле, бурадаки нукьсан ве кьусурларымызны тюзельтмекле огьраша ве элимизден кельгени кьадаар театромызны яньы Ёлга, яньы рельслер узерине кьоймагъа чалышамыз.

Апрель 9

Девлет татар театросында, апрель 11-де, джума куню, Фетхи Бурнаш аркьадашын «Адашкьан кьыз» нам 6 перделик пьеси темашага кьююла.

Апрель 14

Егер даа. (Бир кьыз). Акьмесджит. Бизим Тубен койде келишмеген аллар даа девам эте. Ликбезге¹ бир кьадын кельсе: «Бакьса, бакьса кьарт алынен онъа окьумахъ не керек экен?!»- дейлер. Кьызлар топлашувга кельсе: «О да марушке олгьан!» — дейлер. Мына бойле бир кьач видждансыз огьлан кьадын ве кьызларны иштен сувундыралар. Бойле унсурларга егер даа энди баш кутькенлери.

Апрель 16

Девлет татар театросында апрель 18-де, джума акьшамы куню, Фетхи Бурнашын «Кемали кьарт» нам кулыкьочли пьеси ойналаджакьтыр.

Майыс 5

Кьырым Девлет театросында. Майыс 9-да, джума акьшамы куню, азербайджан драматургларындан Джафер

¹ Ликбез — ликвидация безграмотности.

Джеббарлы аркъадашын мешхур «Севиль» нам 4 перделик драмасы темашагъа къоюладжакъ. Билет фиатлары 10 капиктен 95 капикке къадар.

Июнь 14

Газетамызын тиражы 5.000-ден эсик олмамалы...

Июль 10

«Еңги донья» газетасында «Эдебият саифеси». (Бу номерден итибарен газетада «Эдебият саифеси» чыкъмагъа башлады. Амма шуны къайд этмели ки, мезкур «Саифе» сийрек чыкъа эди — И. К.)

Август 7

Театро яшайышындан. Къырымнынъ намлы актрисасы Саре Байкина аркъадаш бу куньлерде Къырымгъа келеджек ве Девлет татар драмтеатросында йине чалышмагъа башлайджакътыр.

Къырым УЗП тарафындан Татарстан Девлет академик театросынынъ сабыкъ режиссёры Гумер Девишев аркъадаш Къырым Девлет татар театросында режиссёрлыкъ ичюн давет олунды. Девишев аркъадаш айны заманда татар студиясынынъ окъув боллогини идаре этеджектир.

Август 8

«Ыргъатнынъ давушы». (Ыргъат Къадырнынъ шиирлер китабы акъкъында макъале. Девамы — октябрь 3 номерасында — И. К.)

Сентябрь 8

Татар театросында абонемент системи. (Умер Ипчи). Девлет татар театросы озюнинъ 9-йыллыкъ омпоринде озь темашаджыларыны тайин этип оламагъан эди. Театро бу ишке анджакъ кечкен йылдан башлады. Затен бу замангъа къадар театромыз озюнинъ вараджакъ ёлуны да чызамады. Буннынъ себеплери эльбетте чокътыр. Джумледен

бири — театромызда кечен сенеге къадар велиибраимовщина идеологиясынынъ яшатмасыдыр ки, табий бу мефкюре бизим театрогъа энъ зияде ве биринджи небетте бу ёлунен киткенлерни, яни миллий буржуазия табакъаларыны, шеэрин альпш-веришчилерини, совет муэссеселерине сокъулгъан миллетчи интеллигенциясы, энъ аз татар эмекдар ишчи табакъаларыны ве талелелерини чекерди.

Кечен сенеден башлаяракъ, театромыз озюнинъ киткен ёлуны чызды. Затен кечен сенески репертуар къытлыгы дахи бундан илери кельген эди. Биз «Тахир — Зёхре»лер ве «Лейля — Меджнун»лар киби яры диний феодаллыкъ мефкюресини яшаткъан пьеслерни сахнамыздан чыкъарып ташладыкъ ве онынъ ерине «Адашкъан къыз», «Хужом», «Елькенсиз» киби, мефкюредже тутумлы ве бедий якътан къуветли репертуарны кирсеттик. Айны заманда театромыздаки велиибраимовщинаджы хадимлер иштен кенар этильдилер театромыз янъы къуветлерле толдурылды ве кустаръ театроны театро-студиягъа чевирип ишине махир уста артистлер етиштирмек ишине кириштик ве баштан башлап бутюн бу ишлеримизде муваффакиетлер коре башладыкъ. Къыскъа бир татар театросынынъ бир пролетариат театросы халына кирсетильмеси ичюн биринджи адъымы аттыкъ. Кечен сенеге къадар, театромыз эркъаны арасында ич бир комсомол ёкъ экен, былтыр онларджа комсомол ве партиялы хадимлер театро-студиямызда чалышмагъа башладылар ки, бу бизим театромызын илери догъру пролетариат мефкюресини яшанмасы ичюн бир рехин олмакътадыр.

Бу сюретле озюнинъ киткен ёлуны тайинлеген бир театронынъ эльбетте муайен ве кендисине аркъа вереджек бир темашаджылар массасы олмакъ керек. Акъмесджит шераитинде иш бойле бир масса анджакъ ишчилер ве дигер профсоюз кутълелери ве окъуйджылардыр. Бунлардан сонъра шеэрин тешкилятсыз эалиси келир.

Биз кечен сене бу кутълелерин озъ театроларыны танып театромыздан коллективле келип билет алмаларына ириштик. Бу иште табий догъру бир система ёкъ эди. Биз театромызын бедий ишлерини ёлуна къойдугъымыз киби, темашаджыларны театрогъа джелъп ишлерини де тешкилятлы ве бир система даиресине сокъмагъа чалышамыз. Бойле системлер исе, шимдилек экидир. Бунынъ бири —

темашаларын профсоюзлар тарафындан сатын алмасы ве билетлерин бу профсоюзлар азалары арасында дагыгытлмасыдыр. Лякин Акъмесджит шераитинде бу бираз зорджадыр, чонки профсоюзлар этрафында бирлешкен татар эмекдарларынынъ азлыгы бу системанынъ хаятка кечирильмесине имкян веремез. Экинджи система — абонемент системидир ки, бу бизим эмекдарлар ичюн энъ эльверишлидир. Башта, абонементлер билетлерин акъкъый кыйметлеринден яры ярыгъа уджуздыр. Экинжиден исе, кузьде элинде парасы олгъанда, он — он беш абонемент алгъан профсоюз азасы ве окъуйджылар бутюн кыш сезоны ичюн озьлерини билет иле темин эткен олурлар.

Бундан мада, абонементин бир эльверишли ери даа олса, о да абонементке язылгъан эмекдар коллективлерининъ абонемент парасыны мухлетлерле телее бильмесидир.

Театромыз озюнде абонемент системининъ татбикъына чалыша, лякин бу хусуста эмекдарларын ве талебелеримизнинъ де фикирини огренмек истей. Умют этемиз ки, «Еңги донья» газетамыз театромызын инкишафы ичюн чокъ эмиетли олан меселелер узерине ачылгъан мунакъашаларгъа ер верир ве эмекдарларымыз исе, бу меселелер акъкъында озь фикирлерини газета вастасыле беян этерлер.

Сентябрь 22

«Сонъ джинает». («Еңги донья»нынъ бу нухасындан башлап октябрь 6-да чыккъан нухасына къадар «Д» имзасынен «Сонъ джинает» адлы икяе нешир олунды — И. К.)

Октябрь 13

Къырым Девлет татар театросында льготалы абонементлер. Абонемент алгъанларгъа билет fiyatларында 50% скидка.

Октябрь 15

Бу сене труппада эски актёрлардан: Байкина, Грабов, Париков, Турков, Джетере, Ипчи, Чалбаш, Фейзуллаева, Бекубеев, Баккал ве Кышычева чалышмакта.

Бу сене чешит тешкилят ве органлардан векиллер булундырылмакъ шарты иле татар театросы янында 30

азалькъ бир «Театро шурасы» мейдана кетириледжектер. Театро шурасынынъ эсас вазифелери труппагъа ресмий («художественный») ве сиясий джиттен рехберликте булунмакътыр. Сахнада къоюладжакъ пьеса шурада окъулып махкеме этилс. Ойналмасына къарар верильди исе, азырланмасы ичюн режиссёргъа теслим этиле, режиссёр пьесайы азыр эткен сонъ, художественный совет сонъки генеральный репетицияда бакъа.

Октябрь 31

Къырым Девлет татар театро студиясында ноябрь 7, джума куню, В. Киршоннынъ¹ «Рельслер гурълей» («Рельсы гудят») пьесасы къоюла.

Ноябрь 12

(Бу номерден башлап «Енъи донъя» газетасы ялынъыз латин харфлери иле чыкъмагъа башлады. Кучюк форматта 6 саифе оларакъ — И. К.)

Ноябрь 14

Къырым Октябри ве татар театросы. (Умер Ипчи). Шура татар театросы Октябрь инкъилябынынъ яврусыдыр. Онынъ къавий темели ялынъыз 1920-нджи йылда, Къырым безлардан темизленген сонъ, атылды. Бунъа къадар да, аз-чокъ, татар тилинде темашалар верильсе де, бунлар къурудан-къуругъа «шаркъ акъшамлары» тертип этмектен ибарет киби эди. Акъикый бир театро мейдангъа кетирмек ичюн исе бир тюрлю тешеббюс ич бир кимсе тарафындан къосътерильмезди де. Чюнки донъя юзюнде шуралардан башкъа ич бир мемлекет ёкъ ки, озюнде яшагъан халкъын санайы-нефисеси огърунда бинълердже пара сарф этсин ве бу огъурда къасеветленсин.

Бу эр кес ичюн белли бир акъысаттыр. Инкъиляп догъурдыгъы бир театро, эльбетте, мутлакъа инкъилябий олмалыдыр. Онынъ формасы эр не къадар озюнинъ миллий хусусиетлерини мухафаза этсе де, яни о озюнде озь

¹ Киршон Вл. М. (1902–38) — рус драматургъы. «Рельсы гудят» (1928). «Чудесный сплав» (1934) киби эсерлерининъ муаллифи.

тилини театро тили этип кяалдырса, адына «Татар театросы» намыны версе де онынъ мундериджеси миллий дегиль, бельки пролетарджа инкылябий олур. Атта формада яваш-яваш инкылябийлешир. Чюнки яшадыгъымыз девир ве шерият бу форманынъ да бейнелъ-милеллешмеси ёлунда китмектедир. Инкыляп русларын да ехудилерин де татарларнынъ ве шуралар улъесинде яшагъан бутюн халкъларын яшайыш ве кечинишлерини янъылаштыра ве бирлештирмеге догъру ките.

Артыкъ бизде «миллий урба», «миллий той», «миллий араба», «миллий ширкет», «миллий адетлер» ве саире «миллий» шейлер киби эскиликлер кяалмай ята. Ич кимсе бизим, яхутта башкъа бир халкънынъ тилининъ интернационаллашмагъа догъру киткенине итираз этемез. Бу энди бир факт оларакъ корюльмеге башлады. Русиедеки пролетар инкылябы буныа бир темель салгъан олса, бутюн донья инкылябы буны бир меселе оларакъ ортагъа къояджакъ ве чезеджектир. Биз о замаи мундеридженинъ де, форманынъ да интернационаллашкъаныны кореджекмиз.

Бугунъ татар театросынынъ огюнде тургъан меселе — татар искусствосыны интернационал рельслер узерине къоймакъ ве культураджа кериде кяалгъан татар эшекдар кутълелерини янъыджа, интернационал рухта тербиелемек ишине ярдым этмектир. Бизим театромызын сахнасы бизим козюмиз огюнде кечмишнинъ, эски омюрнинъ, бутюн феналькъларыны, бутюн аджылькъларыны, чорюкликлерини, бугуннинъ бутюн нукъсанларыны ачмалы, бизде янъы омюрни косьтермели, эр тюрлю янъылькънен бизни таньштырмалыдыр. Бизим Шуралар театромыз Шуралар укюмети ве партиянынъ бугунъки къарарлары ве директиваларынынъ омюрге кечирмесине бутюн кампанияларгъа иштирак этмели, къыскъасы, бизим бутюн сиясий, ичтимаий, медений ве икътисадий япыджыльгъымызгъа къошулмалыдыр. Бунынъ театрогъа партия, профсоюз ве шураджемаатчыльгъынынъ энъ якъын бир ёлбашчыльгъы ве эшекдар кутълелерининъ энъ якъын бир сюретте, бутюн фабрик ве заводларгъа, топракъларгъа, озюнинъ, озь девлетининъ малы деп бакъкъаны киби, театрогъа да озь малы киби, бакъмалы ве онынъ бутюн ишлеринде озь иштиракини косьтермелидир.

Биз Кырымда ибраимовщина ве кьурултайджылык мефкюреси йыкылдыктан сонъра, партиянынъ бутюн кьарарларынынъ хаятка кечирильмеге башламамыз, топракъ реформасынынъ татбикъы, сынфий курушнынъ керек койде, керексе шеърде сонъ дередже кергинлешмеси, койде кулак унсурлары, шеърде исе нэпманджыларгъа, бир ибаренен айткъанда, бутюн аксий инкылябий, капитализм унсурларгъа куруш илин олунып къатый дарбелер эндирильген бир заманда, социализм япыджылыгына, беш сенелик планларгъа къатый сарылгъан бир девирде бутюн бу тедбир ве ишлерге бутюн эмекдар койло ве партиянынъ энъ якъып бир иштираки хунюнде театромызын вазифесини бойле анълай ве Октябрь инкылябынынъ 12-нджи йыл дёнюминде сахнамызнынъ пердесини, театромызны акъыкый бир шура, пролетар театросы япмакъ макъсады иле ве бу макъсаткъа иришеджегизге энъ къавий бир иманле ачамыз...

Ноябрь 15

Кырым Девлет татар театро студиясы. Ноябрь 21, джума акъшамы, У. Ипчининъ «Шаин Гирай-хан» нам 5 перде, 8 левхалыкъ тарихий пьеси ойналаджакътыр. Темаша тамам саат 8-де башлай.

Ноябрь 16

Тенкъит ве библиография. (Бу номерде Демирджили деген музлтифинъ «Зарарлы «Боран» серлевасыле макъалеси басылгъан. Макъалеле Б. Чобан-заденинъ «Боран» китабы акъкъында сёз юрютиле — Н. К.)

Ноябрь 17

«Рельслер гурьлей». (Лепти Султан). ... Бу пьесада актёрлар озь роллерини гузель яптылар. Павел Павлович (Умер Ипчи) кендини махтамагъа севген ве махтасалар, хошлангъан карьераджы ве бунынъле де муляйим ве юмшакъ юзлю, партбилетли далкъавукъ инженер ролпони там манасы иле япа билъди.

Ноябрь 28

«Шаин Гирай-хан». (Озенбашлы). 21 ноябрь акышамы Кырым Укумет театросында татар труппасы тарафындан У. Ипчи аркъадашын эсери «Шаин Гирай-хан» нам пьесасы ойналды. Бу акышам театроны сейир этмек ичюн пек чокъ халкъ кельди. Акъмесджит эалисинден гъайры, Багъчасарай ве дигер ерлерден мусафирлер бар эди. Театро бинасы толгъан сонъ, билет тапып оламадан тышары къалгъанлар да ёкъ дегиль эди. Пьесанынь кыска, умумий мундериждеси шуны коьтерге:

Кырымда ханлыкъ девире укюм сюре. Онынъ да башында Шаин Гирай-хан отура. Шаин Гирай-хан Авропа корьген. Онынъ медениети Шаин Гирайгъа тесир эткен. Италия кызы, Александрагъа муаббет беслеген. Кырымда реформа япмакъ, рус медениятини къабул этип хаятка кечирмек арзусына дала. О девирде Русие императоричеси 2-нджи Екатерина Кырымны эльге кечирмек ве Кырымда Тюркиенинь тесирини ёкъ этмек истей. Шаин Гирай-ханнынъ бу истек хаяллары ве онынъ Тюркиеге душман олмасы, италия кызы Александрагъа ашыкъ олдугъындан файдаланаракъ, русие императоричеси Шаин Гирай-хангъа италия кызыны тапып бермек ве дигер кыйметли бахшыш — зийнетлер иле ханны алдатаракъ тарафдары эте. Шаин Гирай-ханнынъ бу алданувына Кырымда дигер бей, къады, мырза, къара халкъ (корюнмесе де) къаршы чыкъалар. Шаин Гирай-хангъа къаршы исьян этелер ве Шаин Гирай бу вазияттен къуртулмакъ макъсадыле, Русие-нинъ теклифине разы ола ве онъа Аджем тахты ваад этиле ве сонъра Тюркиеге авуша. Анда Шаин Гирай-ханнны тутуп къапата ве богъалар. Ниает, Русие исе Кырымны эльде эте. Иште пек кыскадан мундеридже.

У. Ипчи аркъадаш ялынъыз Шаин Гирай-ханнынъ о вакыт ичтимай хаятына япкъан тесирини ве ичтимай хаятын Шаин-Гирая япкъан тесирини, онынъ реформаларынынъ ичтимай себеплерини коьтермей. Бурада Шаин Гирай-ханнынъ ичтимай маинети ярыкъландырылмай, кутъле иштираки ве фикир корюнмей. Русие, Тюркие ве Кырымнынъ бу девирде насыл бир сиясий, икътисадий ве медений вазиятте олдукълары ве бу огъурда къавгъалары, эмекдарларын (къара халкъын) вазияти акъкында сёзлер,

косътеришлер ёкъ. Пьесте исе бунлар ачыкъ корюльмей, кутьленинъ иштираги олмадыгъы киби, онынъ вазияти де айдынлатылмай, къара сюеклерден ялынъыз бир адам косътерильди исе де, о да гъает «инкъилипчы» оларакъ чыкъты. Албу ки, о девирде ойле «инкъилипчылар» пек сийрек эди.

4 перде, 8 левха олан пьесада чокъ шей бекленильди исе де, аз шей алынды. Бутюн перделер Шаин Гирай-ханнынъ ве дигер бир къач шахсын иштираги къавгъасы иле битмей, Къырым къарасюеклилерининъ вазиятлери онларын бу реформалара бакъышлары корюльмели ве иштираги косътерильмели эди. Къара халкъын бир ерде киришмеге акъкъы ёкъ эди. Бу исе пьесада корюльмей. Пьесада Къырымда о вакъыт кутъле арасында олан къавгъа ачыкъ айдынлатылмай. Русие Къырымны эльде эткенми? Этти исе, не олды? Ве Русиенинъ анги табакъасы буны япа, о да унутылган.

Пьеса не берди. Сейирджилернинъ о вакъыт Къырымдаки ал иле таныш олгъанларгъа ве сиясий билъгилти къуветли ве кереги киби талиль эткен къысмы бир шейлер козь огюне кетирдилер. Дигер, аз билъгилти ве девирлери яхшы талиль этамагъан (бойлелери де сейирджилерин чокъусыны тешкиль эте) къысмы, бир шей анъламады, бир талай «ха-ха руслар татарлары шай къыйнадылар экен»- деп кеттилер. Чюнки пьесада Шаин Гирай-хан девирин тарихи зайыф ве чокъ эксик айдынлатылмасы ве Шаин Гирай-ханнынъ къабаатлары Русиенинъ сиясатини кимлер алып бардыгъы косътерильмедн. «Биз Чингиз-хан торунларымыз, биз татарлармыз» сёзлериле толугъан пьеса анджакъ миллий дуйгъу бере биле. Чюнки, «биз татарлармыз» сёзю де шимдиге къадар бир къысым татар миллетчилер тарафындан сёйленильмектедир.

Бизджесине, юкъарыда къайд эттигимиз эксиклер къошулурса, о вакъыт бир нетидже алыныр эди. Темашаджылар да буны истер эдилер. Бир нокъта лаа къайд этмели ки, пьесайы ойнаркен темашаджыларын пек чокъусы эмекдарлар олдугъыны козь огюне кетирсек, пьеса бугуннинъ истеген пьесасы дегиль — демек мумкюн. Эм де илериде бойле пьесалары пролетар сахналарында ойнатмамакъ керек. Артыкъ бойле бизе акис дуйгъулар бериджи пьесалары, эмекдар сейирджилери къаршысында ойнатмамалы.

Артистлерин оюнларына кельдикте, умумиетле джумлеси озь роллерини гузель иджра эттилер. Шаин Гирай-хан роллони япкъан Гурджи аркъадаш чокъ шашмаладыгы киби, аркетлери, санки оны делти тарзында этип косътерди. Лякин Шаин Гирай-хан акъыллы ве кескин эди (тарих де косътере). Асыл Ипчи аркъадаш ханы делиреджек сима этиб алмасы янълыштыр. Дигер аркъадашлар да джумлелери тизеркен тутумалары эксикликтир. Сахна къурулышы, ресимлер исе гъаст гузель эди. Бир къач теклиф! Илериде пьесалары темашая къоймаздан эвель яхшы цензурадан кечирмели. Бойле пьесалара рухсет берильмемели. Оюн чокъ кечъ битмемеси, ишчилер сабах ише бара бильмелери ичюн саат 8-де дегиль де, 7-де башламалыдыр. Бизлер Умер Ипчи аркъадашын бу пьесасынынъ бедий тарафтан бир муваффакиетлери олдугыны къайд этмекле берабер, ве пьесаны язгъанда миллий бир дуйгъу версин — дие де язмадыгыны билемиз. Лякин Умер Ипчи аркъадашын о вакъытын икътисадий ве ичтимайи алтыны бильмемеси, пьесанынъ, тарихи дерин бир анализден сонъра ве о вакъытын сынфий курешинден «кенаргъа тура-ракъ» язылмасы, пьесанынъ акъикъаты косътермемесине ве бунынъ зарарлы оларакъ чыкъмасына себеп олды.

Ноябрь 29

Йинне «Шаин Гирай-хан». (А. Лятиф-заде). Ноябрь 21. Кырым Девлет театри сахнасы. Бу йылки сезона татар театро-студиясы экинджи пьесини ойнай. Сахнада артистлеримизден драматург У. Ипчи аркъадашын янъы тарихий пьеси — «Шаин Гирай». Тарихий пьеслерде: «Вакиананынъ бутюн тафсиллятыле тарихий къаиделерге уйгъун олмасы шарттыр» ве я «дегильдир»- дегенлер вардыр. Эгер бунлардан экинджилерининъ тарафыны тутсакъ, пьесининъ арув язылгъаныны къайд этмек керек.

«Шаин Гирай» авторынынъ бундан эвельки тарихий пьеслеринден севиедже бир даа юксек. Мундеридже: Сарай фитне ве авантюралары, гизли ве ачыкъ тахт къавгъалары, рус дипломатларынынъ Кырым ханлыгы этрафындаки долафлары ве нетиджеде Кырымнынъ Русиеге къошулмасы — Шаин Гирайнынъ девирильмеси. Лякин пьесининъ гъаеси не? Не хис вере?! Иште, асыл меселе бу

ерде экен. Бу нокъта анылашылмай къала. Не шахсларын сёз ве арекетлеринден ве не вакъиаларда ве не де финалда (нетиджат) бу суальге джевап верильмей. Гене игунынъ киби сейирджининъ коюо алдындан кечкен вакъиалардан ве ишлерден къайсынынъ «чезильмеси керек олгъан меселе» экени мейдангъа чыкъмай. Эр пьеснинъ бир вазифе ве гъаеси олмакъ керек. Асыл макъсат: ханзаделернинъ насыл тахткъа толупкъанларыны косътермекми, девлет ишлеринде бей ве мырзаларнынъ роллерини мейдангъа чыкъармакъмы, сарайнынъ халкъкъа мунасебетини тасвир этмекми, ёкъса ханлыкънынъ ичпюн ве насыл йыкъылгъаны иле сейирджини таныштырмакъмы? Эр не къадар шу нокъталардан башкъа бир меселеге джевап вермеге огърашмагъаны белли исе де, бунлардан къайсы меркезий меселе? Бу мейданда дегиль. Эгер бу меселелерден бири ве я эписи бирден чезильген олса биле, аджеба, булар бугунъ джевап истеген, чезильмеси бугунъ керек олгъан меселелерми?! Шубемизге джевапны пьеснинъ сейирджиге япкъан тесиринден къыдырмакъ керек. Бедий язылгъан, яхшы ойналгъан эр пьеснинъ, бедий вазифеси сейирджи узерине япкъан эмоциональ теспридир. Бойле пьеслер ойналыпкен, сейирджи арув (мусбет) типнинъ тарафдары, яман (менфий) шахснынъ душманыдыр, вакъианы онларле берабер яшай, онларнынъ къайгъы, къуванч ве эеджанларына къошула. Мында бир дередже ойле олды: левхалар денъиштикче, шахсларнынъ роллери тюрлендикче, сейирджининъ муаббет ве нефрети: де о, де бу тарафкъа кече де руслар тарафындаи алдатылгъан Шаин Гирайны аджый, рус дипломатлары ве Екатеринагъа лянет эте, ве я да Султан тарафындан Шаин Гирай богъдурылыпкен: «Ох олсун, хыянет этмегейдинъ!»...-дей. Бу сюретле вакънагъа битаграф къаламагъан сейирджи рус дипломатларына лянет этеркен, Шаин Гирайнынъ «досту» ве онынъ богъулмасыны акълы тапаркенде, Султаннынъ тарафдары ола. Чюнки пьеснинъ кетиши, вакъианынъ мантыгъы буны иджап эттире... Бундан бир земане суали догъа: пьеснинъ берген шу эеджанлары бугунъки яратыджылыкъ девиринде ве хусусыне шеэр ве койде сынфий курешининъ къабаргъан бир заманында ишимизге яраяджакъ сезгилерми? Пьес авторыннынъ да озълеринен курешип кельдиги миллетчилик тешкилятча йыкъылды исе де, бунъа «ах чеккенлернинъ даа

битмегени бир девирде, аз да олса бойле тесирлер япа биледжек тарихий пьеслерден вазгечип турмакъ керек. Советчи ве инкыляпчы рухлу олгъанына шубемиз олмагъан авторнынг ниет ве макъсадындан элбет де эминмиз.

Лякин бу сой тарихий пьеслер мухаррирнинг ниетине бахъмадан файдалы яш нesiльнинг не сынфий ве не де бедий тербиесине хызмет этамазлар. Миллетчилик хульялары масаллары киби, мазиге къарышкъан сонъ, бу пьес де бельки башкъа тиллердеки тарихий пьеслер киби косътериле билirлер.

Пьеснинг санъатча да кимер эксикликлери ёкъ дегиль: сахнада эр кес (Шаин Гирай, къадыаскер, мырзалар) къара халкътан, исьяндан бир девхачыкъ алынган олса, пьеснинг тесири бельки башкъа олур эди. Гене шунынъ киби, Шаин Гирайнынъ сарайгъа кирсеткен «янъылыкълары», атта онларнынъ исьянгъа биле себеп олгъаны акъкъында бир чокъ сёз ве шикъетлер эшитиле, лякин сахнада бу денъишмелерден эсер корюнмей. Пьесте Барын, Шырын ве башкъа бей ве мырзаларнынъ истеселер ханны къорчалай, истемеселер денъиштире биледжек къуветлеринден бахс олунса, да, олар ерине сахнада бирер байгъуш къулдан башкъа кимсе корюнмей. Диван азалары биле молла-сумалакъ бир къач къартчыкътан башкъа бир шей дегиллер. (Бу бельки режиссёр къусурыдыр). Исьян эткен ногъай «бей»-лери де онынъ киби Шаин Гирайнынъ, биринджи корюшовде Екатеринаны къучакълап опымеге къалкъышмасы, сонъки пердеде Аллагъа «исьян» этмеси, шубесиз, табий сайыламаз. Эсир тюшкен хаякъ ёлбашчысынынъ агъызына къоюлган «дешетли инкылябий» сёзлер де бу къабильдендир, чонки не Шаин Гирай атеист (дехри), не де о халкъ ёлбашчысы, «джумхуриеджи» дегиль эдилер.

Пьеснинг сахнагъа къоюльшына келиндже, эр шейден эвель, пьеснинг бутюн кетиши боюнда къатты бир режиссёр къолу туюлмакътадыр. Бунынъле берабер пьеснинг режиссёрдже тюзетильмеси мумкюн олган бир эксиклиги къалган: янъы хан тарафындан сарайгъа кирсетильген янъылыкълар (авропа тесири) косътерильмеген. Ойле де олса, сахна къурульшы ве пьеснинг къоюльшыны, шубесиз, муваффакиетли танымакъ керек ки, бу исе бизим сахнамызда бир янъылыкътыр. Бу янъылыкъ артистлернинг оюнларында да корюлип тура. Меселя, Екатерина ролони муваффакиетле ойнаган артистканынъ, даа пек яш санъ-

аткяр-Лютфие Чалбаш-аркъадаш олгъаныны севинчли бир тааджилле огренемиз. Ролпо пек аз олгъан С. Байкина аркъадаш Александра ролпони яхшы иджра этеджегине шубе ёкъ эди, ойле де олды. Шаин Гирай ролпонинъ драматик джизтлерини пек арув япкъан Халид Гурджи аркъадаш сесини кереги киби идаре этамагъаны киби, кимер ерлерде керексиз комиклик япты. Мендже, бугъа режиссёр диккъат этмек керек эди. Грабов аркъадаш эр вакъыткиси киби мувафакъиетли эди. Сонъгъу пердегеджек козь алдындан кетмеген Эр-мырза (Париков) ве Муса-мырза (Баккал) пек юваш эдилер. Джетере аркъадаш пек къуру ве машина киби эди. Граф Панин (Темнищаров) ве Долгорукий Ибраим Абдураимовларны да айрыджа къайд этмек керек. Студист олгъан бу яшлар роллерини арув азырлагъанлар, арув да яптылар эксикликлер арасында, артистлеримизнинъ чогу ичюн умумий олгъан бир нокътаны косьтермек керек ки, о да оларнынъ даа сахна сеси ве тили тапамамакъта олмаларыдыр. Кимер арабий ве фарсий сёзлер артистлерге янълъш огретиле: «меъмур» ерине — «махмур», «мустакъиль» ерине — «мустекиль» ве саире киби. Бутюн бунларле берабер, татар театрининъ бугунъки севиесини корип, онынъ кечкен йылларгъа коре белли бир сюретте оськенини коръмемек мумкион дегиль. Илериде даа буюк мувафакъиетлер беклеймиз.

Декабрь 1

Керменчик «медений инкыляп» кахраманлары». (Хабат)¹.

Татар! Ничюн баш устюнде далгъаланмай кок санджакъ?!

Ничюн учъ-беш хайине сен олуюрсынъ оюнджакъ?!

Татар! Ур! Урул! Йыкъл! Девир! Деврил! Йине къалкъ!

Яша! Яшат! Олъ! Олъдор! Не истер, сёйлесин халкъ.

Эй! Татары севен, аджыян виджданлар! Къоркъмайынъ!

Къыбр-зыбрлара бакъып чалышмакътан быкъмайынъ!..

Буюк Татарлыгъа вердигинъиз буюк анлары

Намусынъыз узьре вердигинъизни унутмайынъ!

¹ Бу макъаладе базы шаирлеримиз «миллетчиликте» къабаатланып устьлерине куфюрлер ягъдырыла. Керменчик «медений инкыляп кахраманы» — дее мыскыл иле аныгълъган шаир — Джемиль Керменчиклидир (1891–1942). Мезкур макъаладе мисаль кетирильген онынъ шиир парчаларыны айрыджа берем.

Декабрь 5

Къырым Девлет татар театросында, декабрь-5, джума акъшамы, Дж. Джеббарлынынъ «От келини» пьесасы ойналаджакъ.

Декабрь 22

Буюк эдебий акъшам. Декабрь 24-те, акъшам саат 5 бучукъта, татар тербие техникумы клубунда, яш языджылар тегереги тарафындан буюк бир эдебий акъшам тертип олуна. Бу акъшамда педагожий институты, педагожий ве фельдшер техникумлары, рабфак ве дигер мектеплерин талелелери озь номерлериле иштирак этеджек. Бутюн эдебият тегереклери азаларынынъ, студиялы аркъадашларынынъ ве дигер истекли аркъадашларын кельмелери арзу олунур. Тегерек азалары кельмек меджбурдырлар.

Яш языджылар тегереги бюросы.

Декабрь 28

Чобан-заденинъ идареге мектюби. Сайгылы мухаррир аркъадаш! («Еңги донья» газетасынынъ мухаррири о заман Джемиль Сейдаметов эди — И. К.) «Къызыл Къырым» газетасынынъ 194-нджи номерасында Руж аркъадашын мени «буржуа миллетчиси» адландыргъан макъалеси мунасебетиле бир къач сатырдан ибарет олгъан шу парчамы дердж этменизи риджа этмен.

Мен чобан баласыман, гендим де 15 яшыма къадар чобанлыкъ яптым. Бунъа бакъмадан, озюмнинъ омрюмнинъ муайен девирлеринде татар буржуазиясы ве онынъ миллетчи интеллигенциясы тесирине къапылдыгъымы таныйман ве онлар меним шу эсас аркетлеримден корюнди:

1) Миллий фыркъалылар мушавересинде бир ёлбашчы оларакъ иштирак эттим.

2) Миллий фыркъайы мудафаа этерек, съезд ве конференцияларда чыкышта булундым.

3) Миллий фыркъалыларын икътисадий тешкиляты олгъан «Ширкет» кооперативи эркъанында булундым.

4) 1920 сенеси Миллий фыркъалылар тарафындан Къырым ревкомына такъдим этильген петициягъа имза эттим.

5) Зиядесиле меним миллетчилик мефкюрем эдебий ишлеримде, шиир ве поэмаларымда акс этти.

Бутюн бу ишлер 1920-ден 1924 сенесине къадар олгъан девирни чулгъалап ала. Меним биринджи чыккышым 1924 сенеси Акъмесджит шезринде маариф хадимлери эвинде Агъамали — огълунынъ¹ иштирагиле олгъан топлашувда янгы элифбайы мудафаа огърунда чыккышым эди. Бу меним миллий фыркъалылардан ачыкъ оларакъ айырылмамда ильк адым эди. Бу вакъыткъа къадар Къырымнен таныштым, рус тилини огрендим, мемлекетнинъ икътисадий ве медений осюмине мустакъиль къыймет кесе билдим. Буны ачыкъ аныламакъ ичюн шуны да айтмакъ керектир ки, 1920 сенесине къадар Къырымны бильмезден (16 яшымда кеттим), атта рус тилинде биле басылгъан марксизм эдебиятыны окъуп оламадым. Бу меселелерле башкъалары вастасы иле таныштырыла эдим. Бу вакъытта мен озюме шуны тайин эттим.

1) Миллий-фыркъа ёлу — акс инкъилябий ёл. Онлар руханийлер ве кулаklarле бирликтелер. Онларгъа коре, миллет бу табакъалардан ибарет.

2) Къырымнынъ истикълялиетини татар буржуазиясы файдасына ве Къырым эмеддарларынынъ азамий дереджеде истисмарыны темин этюв демектир.

3) Миллий-фыркъалыларын ишлери нетидже итибарыле Къырымтатар койлолерининъ фукъаре табакъасынынъ икътисадий вазиятининъ ве медений севнесининъ котерювге догъру ёнетильген совет укюмети миллий сиясетининъ ве бутюн тедебирлерине хыянет ве къыйыштырувджылыкъ иле янашувдан ибареттир.

4) Менде ойле тесират топланды ки, Муслимовлар, Касимовлар, Абдурамановлар ве дигерлери киби, Къырымда бир чокъ помещик ве кулак ювалары, интеллигенциягъа генди приказчиклери тарзында бакъа эдилер.

Бутюн миллий фыркъалылар бу кулак агъаларын мен-фур приказчик артеллеринден башкъа бир шей дегиш эди ки, бу бахтсызлар «халкъ»чюн чалышамыз-дие исрар этер эдилер. Бу вазиятин магъа белли олмасы озюмнинъ илери-деки ёлумны тайин этмек ве эмеддар кутълелерининъми,

¹ Агъамали-огълу Самед (1867–1930) — азербайджан девлет эрбабы 1922–29 сенелери Азербайджан Меркезий Иджра Комитетининъ ренси.

ёкса кулак-помешиклер, буржуазиямы? Кимин тарафына кечмек кереклигини тайин этмек ичюн кьолайлы олды.

5) Мен озь козюмле фукъаре хозяйстволары насыл коте-рильди ве тюрлю медений окъув оджакълары мектеплер агъы насыл оськенлерини ич бир шейсиз олан татар фенни, нефис эдебиятынынъ насыл мейдангъа кельдигини корьдим.

Бутюн бунларгъа бакъмадан миллий фыркъа бир джезт-тен совет укометининъ бутюн тешеббюслерини кыйыштыр-макъ ве аякъ чалмакъ, дигер джиэттен гендилерине азамий файда чыкъармакъ ве бунынъле берабер генди алчакъ ишле-рини, бир дакъыкъа биле олсун, токътатмадылар...

Бутюн бунлар мени миллий-фыркъалылардан ве онъа бенъзеген истисмар алетлеринден ве буржуазия приказчыли-гинден чекильмеге меджбур этти. 1926 сенеси башында Баку шезринде топлангъан Биринджи Умумиттифакъ тюрколо-жий съездинде къатый оларакъ Шаркъта медений инкыляп тарафына кечтим. Буржуазия ве оннынъ приказчиклериле эр тюрлю багъымы кестим. 1926 сенеси язындан башлап мил-лий-фыркъалыларнен кескин тарзда курешке башладым. (1926 сенеси татар тербие техникумында; фельдшер техникумында; 9-йыллыкъ мектепте; Къырымчакъ клубунда; 2 дефа Кезлеве татар клубунда; 1927 сенеси Къырым I-нджи имля конферен-циясында чыкъышларым киби — бутюн бу чыкъышларым акъында эсабатлар басылгъандыр).

Янъы Элифба Комитесинде беш сене ичинде тарафындан япылан ишлер, умумсоюз колеминде медений инкыляпнынъ деринлешмесине ярдым эттим — дие тюшпюнем. Меним тарафымдан сонъ вакъыткъа къадар язылгъан поэмалар, макъалелер ич шубесиз миллетчилерге ве буржуазия интел-лигенциясына къаршы ёнетильгендир. Генди сёзлерими къыс-мен тасдикъ этильмеси ичюн кырымтатар эдебиятыннынъ Ок-тябрь деврине багъышлангъан макъалемнинъ терджимесини сизге ёллайман. Ал-азырда «Къырымтатар эдебиятында Къу-рултайджылыкъ ве миллетчиликъ» (бу макъале сонъ вакъытлар-да Азербайджанда рисале тарзында басылып чыкъкъандыр — Б. Чобаң-заде) адлы макъале узеринде огърашам ки, онда генди хаталарымы косътерем.

Бойлеликле, Руж аркъадашын «буржуа миллетчиси»-дие магъа верген лагъабыны, меним азырки девир ишимде ерсиз таныйман. Бутюн Къырым эмекдарлары огъонде те-крар бильдирем ки, «Миллий фыркъа»ны кулак-буржуа-

зиянынъ приказчик группасы, партиясыны эмекдаргъа къаршы хайинлер — деп саям ве истеген дакъыкъада генди сынфымны къорчалав огърунда буржуазия ве онынъ хызметчилерине къаршы чыкъмагъа азырман.

Даа сынфий юзюни ачмагъан бутюн намусты ве эмекдар интеллигенцияйы утанмадан генди хаталарыны таньмаларыны ве эмекдарлар лагерине итматле кечмеге чагъырам.

Профессор Б. Чобан-заде.

(Кене шу номерде «Земанелли» имзасыле «Чобан-заденинъ сиясий характеристикасы» серлевалы макъале басылгъан. Макъаленинъ сонъунда бойле меракълы шей вар: 1920 сенеси «Миллий фыркъа» Къырым ревкомына арзнаме (петиция) язгъан. Арзнаменинъ сонъунда: «Эгер «Миллий фыркъа»нынъ Къырымда ичтимай куреш яптыгъы ве инкъилябий бир роль ойнадыгъы тасдикъ этильсе, «Миллий фыркъа» шунларны истий:

- 1) Миллий фыркъанынъ къануний таньлмасы.
- 2) Татарларын диний ве маариф ишлерининъ ве вакъуф топракъларынынъ «Миллий фыркъа» идаресине верильмеси.
- 3) «Миллет» газетасынынъ ве эдебий ве фенний журналларнынъ неширине мусааде этильмеси.

1920 с., ноябрь 25, Акъмесджит шезринде

*Меркезий Комитет реиси — Хатматов
М. К. азалары Чобан-заде ве гъайрылары...*

Макъаленинъ девамы шу сенеси декабрь 29 нухасында басылды. Мында айтыла ки, инкъилябий комитет «Миллий фыркъа»нынъ къануний алда яшамасына разы олмалды... Мезкур петицияда бойле сатырлар да бар экен: «Татар миллетинде сыныф ёкътыр, мусульман халкъынынъ ичтимай бахтынынъ догъураджакъ ёллар бус-бутюн башкъадыр... татарлар арасында сыныфлар айырув, Къырымда сунний оларакъ япыла»... — II. К.)

1930

Январь 3

Ыргат Къадырның идареге мектюби¹. Мен шиир язмагъа башладыгъым девирлерде Къырымда шиир язгъан яшлар Дж. Гъафаров ве Джавтобели олып, онларның шиирлериле меракълана эдим, онынъчон базы бир шиирлеримнингъ тизилиши бир-бирине бенъзесе бенъзер, лякин «онларын шиирлериле ярдымлашасынгъ»- десе ялан айтмакътан келир...

Январь 11

Профессор Чобан-заденингъ чыкъкъан китабы акъкъында. (Яш)

Бу макъаледе Б. Чобан-заденингъ «Къурултайджылыкъ ве миллетчиликъ» китабы² акъкъында сёз юрютиле. Макъаленингъ муаллифи, анълагъанымызгъа коре, Къырым педагогий институтыныңъ къырымтатар тили ве эдебияты кафедрасында чалыша. Макъаледе бойле сатырлар бар:

«Чобан-заде Къырымныңъ сонъгы девир татар эдебиятында, яни Къурултай девиринингъ бир чокъ фааль иштиракчилерини, шаирлерини косътермей кече.

Месселя, о девирнингъ айтувлы шаирлеринден сайылгъан, ачыкътан-ачыкъ къурултайджылыкъ йырыны йырлагъан Амди Гирайбай кибилери акъкъында сёз биле сёйлемий. Бу да озюндже сиясеттен башкъа ич бир шей олмаз. Чюнки о девирде Чобан-заде дигер «заферлерле» бир сахнада айны рольни ойнай эдилер. Бунларныңъ ерине коптен къалеми токътагъан, матбуаттан чекильген Джемиль Керменчиклинингъ шиирлери алынгъан. Лякин биз деймиз ки, Джемиль Керменчикли Къурултайда иштирак этмеди, мил-

¹ 1929 сенеси Акъмесджитте Ы. Къадырныңъ «Ыргатныңъ йырлары» сервалы шиирлер китабы басылгъан эди. Айны сенеси «Илери» журналыныңъ 19-джи номеринде А. Алтанълыныңъ мезкур китапкъа рецензиясы нешир олунаракъ, Ы. Къадырныңъ шиирлери тенкъит этильген эди. Иште, шу мунасебетнен Ы. Къадыр «Еңби дюнья»гъа мектюп яза. Юкъарыда мектюптен бир парча мисаль кетириле.

² Б. Чобан-заде. Къырымтатар эдебиятында къурултайджылыкъ ве миллетчиликъ. Баку, 1929.

лий рухта шиир язмады. Онынъ шиирлеринде бу ачъкъ-айдынъ корюне. Буман бизге шу девирде язгъанларыны да козьден кечирсек, Шевкъи Бекторенинъ шиирлери, йырлары акъкъында махсус сесини чыкъармай кече...».

Январь 14

Эски макъам иле сгън тюркюлер. (Къарт ишчи). (Бу парча кене Б. Чобан-заденинъ «Къурултайджылыкъ ве миллетчилик» китабы акъкъында — И. К.)

Январь 18

Профессор Чобан-заденинъ китабы неدير? (У. Ипчи). ... Чобан-заденинъ: «Бу кунъки Къырым инкъиляп эдебиятында мухым бир ери алгъан»- деп базы бир аркъадашларнынъ устылерине чамур пыпырмагъа чалышмасы ве бу аркъадашларны озю иле бир сырагъа къоймакъ истемесидир. Китапта бу сонъунджылар сырасына мен де кирсетилгенимден, озъ акъкъымда бират токъталмадан кечип оламам.

Мен 1919–20 сепелерине къадар миллетчилик хульяларына къапылдым. Бу меним ильк оларакъ эдебият мейданында атылгъан деврим эди. Мен о девирде энъ инкъиляпчы бир гурухнынъ миллетчилер олгъаныны сая эдим. Чюнки мен ве меним киби базы дигер аркъадашлар меселейи анъламай эдик, уфакъ буржуазия хульяларына баткъан эдик. Биз о заман татар эмекдар массасынынъ эзильмесине себеп, дигер миллетлернинъ буржуазиясы иле бир сыра да озъ милтий буржуазиямыз дахи олгъаныны корамай эдик. Лякин Октябрь инкъилябы магъа сынфий курешни косьтерди, эмекдар кутълелерининъ икътисадий-сиясий эзильмелерине бап себеп бапкъа халкъларнынъ буржуазиясы иле бир сырада озъ буржуазиясы олгъаныны огретти ве уфакъ буржуазия иллюзияларына къапылгъан бир къысым эмекдар интеллигенцияны батакълыкътан алып чыкты, бир чокъ меселелернинъ ич юзюни ачып косьтерди. Мен о заман эски хаталарымызны, алдангъанымызны корип, эмекдарлар тарафына кечтим ве бу сюретле, мен Къырымдаки 10-йылдыкъ бир девирде буржуазия миллетчилигине ве онынъ бутюн чюрюкликлерине донкихотлыкъларына къаршы оларакъ ишчи ве койшолерин тара-

фындан турдым ве коммунист партиясынын рехберлиги алтынды, Кырымда янғы инкылябий ве пролетар эдебиятына догъру киткен бугуныкы эдебиятын осьмеси ве къуветлешмеси ишине къошулдым. Мен буюк Октябрь инкылябыны чобанзаделерден 5-10 йыл эвель аныладым. Биз Октябрь байрагы ве коммунист фыркъасынын ёлбашчылыгы алтынды шеърде ве койде буржуазия, кулак ве помещиклерге къаршы курештик. Партия ве шуралар акиметине бутюн варлыгымызле садъкъ къалып, онын душманы олан миллетчилерге къаршы курештим, мен шуралар Бирлигинде социализм япыджылыгына бутюн эмекдарларле бир сырада къошулам, мен миллет айырмадан, бутюн миллетлер пролетариатынын дюньяны темелинден йыкып, янғы бир омюр къураджакъ къувет олгъанына ве ярдымджылыккъа саип олгъанына инанам. Мен Кырым фукъаре татар эалисине шуралар акиметинин сийасий, икътисадий, медений там бир азатлыкъ вергенини, кой хозяйствосыны реконструкциянын татар эмекдар койлюлерини юз йыллардан бери девам этип кельген истисмардан эбедий оларакъ къуртаргъаныны корем. Бугуны Керчь маден заводы, Акъяр денъиз заводы дигер фабрика ве заводларда кунь-куньден артмакъта олгъан татар пролетариатынын рус, ехудий ве дигер миллетлер пролетариаты иле бир сырада, бир сафта оськенини, озь акиметлеринин бекиткенлерини корем.

Мен бундан 8 йыл эвель ялы боюндан озюмин энъ сонъ тай тоттони аркъасына юкленип, яйланы джаяв кечип, Акъмесджитте «Ширкет» токаячыгы огюнде джан чекишип яткъан фукъарелерни корьдим. О заман Чобанзаде ве компаниясы къумрал къалпачыкларыны янъ кийип, эллерини джеплерине къойып бу «левханы» сейир эте эдилер. Меним аркъамда эмекдар табакъаларгъа хыянет тарихи ёкъ. Мен бутюн эмекдар кутъле огюнде ачыкъ манълайымнен, самимий ве ошларгъа энъ якъын юрегимнен турамы ойле де къаладжакъман.

Мени бу сатырларны язмакъта севкъ эткен шей — озюминин ве озюм киби аркъадашларнын эмекдар табакъа тарафына, бугуны, яни шуралар акимет олдугындан сонъра, мемлекетте реконструкциягъа кечирильгенде, кулакларгъа къатгий дарбелер эндирилип, Шура душманлары сипирилип атылмакъта олгъан бир вакъытта, халкъ

хозяйствосы аяжкъа турсатылгъан янъы домналар тютөмеге башлагъан вакъытта дегиль де, бельки, Шуралар улькеси капиталистлериниъ, империализм хайдутларынынъ блокадалары астында булунгъанда, хозяйствомыз бербат, ички сынфий душманынынъ чокъ къуветли булунгъан бир девирлерден кечкенимизни анълатмакъ олгъандыр. Иште бу себеплерден отърю Чобан-заденинъ бизи озюнен берабер бир курсюге отуртмасына биз ич бир заман разы оламамыз...¹

Январь 19

Чобан-заденинъ мектюби мунасебетиле. (Бу парча Керчь маден заводунынъ татар ишчилери тарафындан язылъп 14 киши имза чеккенлер. Б. Чобан-заде бу парчада да «миллетчиликте» ве эки тюрлю сиясет корьсеткенинде къабаатлана. Парчанынъ энъ сонъунда атта бойле сёзлер де бар:

«Девлет маден заводу татар ишчилери, ант олдугъы совет укюмети органларындан Чобан-задеи профессор унванындан махрум этмесини риджа этелер» — Н. К.)

Февраль 24

Татар театро артистлериниъ маашлары 45 рубле 50 капиктен 68 рублеге къадар косьтерильди.... Бунынъ рус театросы артистлеринен мукъаесе эткенде, араларында баягъы фаркъ олгъаныны коремиз... Кечен сенедде татар артистлерине ялынъыз 9 ай мааш бериле эди... Шимди труппада 4 артистка ве 4 артист булуна...

Февраль 25

«Зырхлы поезд 14-69». 20 февраль куню Кырым Девлет татар сахнасында рус эдеби Всеволод Ивановнынъ² «Зырхлы поезд 14-69» нам эсери къююлды. Инкъиляпчы-тешки-

¹ Макъаленинъ девамьнда бойле хаберге раг келемиз: А. С. Айвазов озюнинъ мектеп ве тасиль иле багълы бир сыра макъалелерини Бакуда чыкъкан «Коммунист» газетасына ёллап бастыра.

² Иванов Вс. Вяч. (1895-1963) — рус янджысы «Партизаны» (1921) повести, «Бронепоезд 14-69» (1927) пьесасы, «Полождения факира» (1935) романы ве бир сыра икжелериниъ музидифи.

лятчы роллопи Ипчи гузель иджра этти. Лякин пек абдыравукъ, къолларыны къайда къояджагыны билъмей эди...

Март 1

Кр. АПП-нынъ I-нджи съезди. 1930 сенеси 1 мартта акъшам саат 6—30 Акъмесджитте, Кызыл Орду эвинде (Пушкинская-8) I-нджи Кырым пролетар Языджылар съезди ачыла.

Кунъ тертиби:

- 1) РАПП-нынъ доклады (РАПП-нынъ реиси Мосов аркъадашнынъ доклады).
- 2) Кырым АПП-нынъ чалышув сконлери ве илериде япаджакъ вазифелери (Сейдаметовнынъ доклады).
- 3) Кырым АПП-нынъ рус секциясы чалышувы акъкъында (Алипскийнинъ доклады).
- 4) Татар несир эдебияты акъкъында (Дерменджи).
- 5) Татар шиир эдебияты акъкъында (Джантобели)
- 6) Сайлавлар.

Мандат, аш ве ятакъ талонлары алмакъ ичюн Полканов аркъадашкъа муралджаат этмек керек (Совет сокъагы-5, кв. 6).

Съездге векиль олмайып кельген языджылар ве шаирлер мусафир тарзында къабул олунаджакъ. «Яш Къувет» янындаки ве дигер АПП-нынъ программы иле чалышкъан тегереклернинъ азалары съездге мушавере акъкъы иле иштирак этеджеклер.

Ихтар: Съездинъ фракциясы саат 5-те топланаджакъ.

*Кырым АПП-нынъ реиси — Сейдаметов
Кятиби: Я. Полканов.*

Март 3

Пролетар языджылары съезди ачылды. Март-1 акъшамы пролетар языджыларнынъ съезди ачылды. Съездге Кырымнынъ эр районларындан векиллер кельдилер. Съездин ачыкъ илян эткен Сейдаметов аркъадаш башлангыч сёзюнде бойле деди:

— Пролетар языджылар съезди, Кырымда шариитинъ тюрдюген, яни бутюн Кырымнынъ коллективлешмек арфесинде буныпъле койде ве шеэрде сынфий куреш кергин-

лешкен, кескинлешкен бир вакытта, топланмасынынъ буюк тарихий эмиети бар. Буныгъле бизим пролетар языджыларымыз социализм къурумы темпннен кери къалмадан бу левханы джанландырмалы акс эттирмелидирлер...

Апрель 2

«25». (Бузу). (Бу ве «Енъи донья»нынъ апрель 4 ве 26-да чыкъкъан нухаларында Бузунынъ (Джемиль Сейдаметнинъ) Москвада социализм омюрини акс эткен «25» серлевалы хаялий икяеси нешир олунды — Н. К.)

Апрель 9

Илян. «Субхи» кинозальнда «Алим» фильмасы оладжакъ.

Апрель 15

1905 сенеси шикъиябынынъ 25-йыллыкъ юбилейине азырлыкъ. Матбаагъа не ишлер япмакъ: 1) «Красный Крым» 2) «Известия ОК» 3) «Янъы донья» 4) «Новая деревня» 5) «Яш къувет» 6) «Илери» 7) «Козъ айдын» 8) «Красный Керчь» 9) «Маяк коммуны» 10) «Красный черно-морец» 11) «Домна» ве дигер газета ве журналлар идаре ханелерине юбилей мерасими иле багълы макъалелер бастырмакъ.

Апрель 16

Ким не узеринде чалыша. Умер Ипчи «Велинбраимовщина» сценариясы узеринде сонъ дередже чалышмакъта.

Апрель 22

Къырым Девлет татар театросы районларгъа ките. Майысын 5-нден итибарен Къырым Девлет татар театросы районларгъа чыкъа. «Севиль» ве «Ачув» пьесаларыны ойнайджакълар. Театронынъ бараджакъ ерлери шунлардыр:

Багъчасарай, Улу Сала, Къувуш, Стиля, Б. Озенбаш, Багъаыр, Кок-Козъ, Фотисала, Уркуста, Байдар, Лимана,

Кекенейиз, Симейиз, Алупка, Корейиз, Дерекой, Айвасиль, Никита, Гурзуф, Къызыл-Таш, Дегирменкой, Б. Ламбат ве Алушта.

Бу къайд олунган койлернинъ драм тегереклери ве советлери театрогъа ярдым этселер, гузелъ олурды.

Июль 22

Тиль ве эдебият (Дж. Сейдамет). (Бу ве август 7-де чыкъкъан нухаларда Джемиль Сейдаметнинъ «Тиль ве эдебият» адлы парчасы басылды. Мында, замангъа уяракъ, эр шей сиясет иле багъланган — *Н. К.*)

Август 25

Къырымтатарджасы тешкерильмели. (Ыргъат Къадыр). (Ы. Къадырнынъ бу парчасы тиль ве имлямызгъа багъышланган — *Н. К.*)

Октябрь 22

Къыскадан бир къач сёз. (Дервиш). Октябрь 20-синде татар труппасынынъ экинджи темашасы олды. Темашагъа «намус» серлевалы эрмени хаятындан пьеса къоюлды. Халкъ чокъ эди. Темаша вакъытында труппа баягъы оськени корюне... Лякин режиссёр? Режиссёр Полевой аркъадаш. Онынъ ады ве айлыкъ маашы «татар труппасы режиссёры» олса да, мында чокъ чалышмагъа къолу тиймий...

Радиоцентрде де чалыша — онда да параны чокъ бере экенлер де, онынъ ичюн бизге (труппагъа) чокъ къулакъ асмай...

Ноябрь 10

Къырымтатар тербие техникумы сахнасында. (Шу кунълери техникумнынъ окъуйджысы тарафындан азылган «Мурат» серлевалы пьеса къоюлды. Пьесанынъ мундерижджесини Къырымда колхоз къуруджылыгъы тешкиль эте. Амма пьесаны темашаджылар чокъ бегенмеген — *Н. К.*)

Ноябрь 11

Къырым Укюмет татар театро-студиясы. 12 ноябрь, чаршенбе куню «Ярым ат» серлевалы 4 перделик комедия къоюла.

Ноябрь 14

10 йыл ве Къырымда нешприят ишлери. (Якъуп Мусанниф). ... Миллий меселе тоюминден олгъан нешприят меселесинден токъталыркен, бутюн хозяйство ве медений ишлеримизнинъ эр будагында олгъаны киби, мында да ракъамларнынъ йине партия улу ёлунынъ догърулыгъыны тасдыкъ ве текит эткен факт къаршысында булунамыз.

Ачлыкъ фелякетининъ акъибинде, 1923–24 сенелери тешкиль олунгъан, нисбетен джузий хаджм иле башлагъан Къырым Девлет Нешрият, Меркезий Комитенинъ 1927–28 сенелери къарарларындан сонъ, кенди ишини зиядесиле арттыргъандыр. Илык сенеси Девлет Нешри умуий планы хаджми 108–183 матбаа саифеси чыкъараракъ, бу сайыдан 2.300.757 матбаа саифесине етерек онынъ 69% татарджа нешприят забт эткен ве бу сене исе 3.000.000 матбаа саифелик планнынъ 83% татарджа нешприяткъа белгиленгендир...

Ноябрь 18

Театро тили акъкъында (Рахимли). ... Бу хаста меселени аль этюв ичюн — «сахна тили эдебий олмалыдыр» шиарыны ортагъа къойып, омюрге татбикъ этмелимиз. Шимдиге къадар базы актёрларымызнынъ бунъа аз эмиет бердиклери хис олуна. Янъы термин догъурмакъ макъсадыненим... япма сёзлер къулланылгъан вакъытлар олды («Ай солдан» пьесасында олгъаны киби). Базы актёрларымызда сёзлери тамамиле сёзлоктен чыкъарув киби осалымтылы аркетлер козьге чарпа. Меселя, актёрларымыздан Гурджи аркъадаш «Эгер де» сёзюни («онгертиим»), «къайгырмакъ» («хайхырмах»), «къоркъакъ» («хоррхах») ве саире — сёзлерини бербат алда къоя, «къ» харфи даима «х»-нен денъиштире. Бир харфни къалтыратып, чийнап, шиддетлеп эки кере («ф» харфини) «фр» тарзда текрарлай. Сёз эснасында ынъырданув, къолайсыз сада созулып чыкъа.

Иште, бойле аллар тып-ни бус-бутюн боза, пычкылай ки, бунъа даа огъ вермек хайри ве хаталдыр... Бу яхут шу актёр роль иджра эткенде, айткъан сёзлерини бири-бирине битиштирмеден айры-айры айтмасы, темашаджыларнынъ биринджи истедигидир — (сёзлерни керекмезден бир-бирине битиштирип, богъукъ, тыныкъ, яхут манъкъалаштырып бурундан айтмамалы.

Умумиетле сахнада файдалы танылмагъан аллар:

а) Керекмезден сесни базы вакъыт бирден-бирге, юксельтип — сонъра алчалтмакъ ве онынъ аксине;

б) Янгъыравукъ, бурун, богъаз, фысырдылы сеслерни еринде биллип къуullanмаов...

1931

Январь 1

Языджи аркъадашлар! Якъын вакъытларда Кырым пролетар языджылары бирлигининъ 2-нджи номералы альманахы чыкъарыладжакътыр. Альманах кенди саифелеринде реконструкция девиринде совет къуруджылыгъыны, медений ве миллий япыджылыкъны акс эттиреджек. Шу косътерильген мевзуларгъа якъын материалларынынъ (шиир, икяе, поэма, илях), 10 январгъа къадар Джавтобели, С. Халиль, С. Амет ве Абла Дерменджи аркъадашларнынъ бир де-бирине берингиз я да «Яш къувет» идаресине еллангыз.

Акъмесджит АПП кятиби Ыргъат.

Январь 5

Къарт Багъчасарайны яшартаджакълар. (Айсерезли). ... 1917 сенеси ноябрь 3-те Хансарайнынъ азбарында 3 миллий муэссесенинъ мектеплер ачылувы мунасебетиле миллий дебдебе кечирильди. Бу дебдебенинъ тешкилятчысы Миллий фыркъа эди. Онлар дар уль муаллиминнинъ ве унерсанайы мектеби ачкъанда, дебдебени чевре-чети куфленген ялдызлары, паслангъан Хансарайы хавлисинде япмагъа къарар бердилер. Эки мектеп ачыла эди... Эки дане! Багъ-

часарай автомобиль толгъан... Миллий фыркъанынъ бутюни топлангъан... Нуткълар, Тимурленклер... Муфти Челеби-Джихан бу мунасебетле шойле бир нуткъ «ират итмиштир»: «Миллет! Бизлер шанлы эдждадымызын харабелери ичиндейиз. О эждат ки, мерд эди, адиль эди... юксек эди... Дирилери яшатаг олюлердир... Биз энъ эвеля, энъ мукъаддес бир кяшанемиз олан Хансарайны забт эттик.

Бир заманларда джамилернинъ эр тарафында: къраларда — денъизлерде шанле-шевкетле сайебан олан кок байрагъымызы да онынъ узерипе тикмее ант эттик...» («Къырым» меджмуасы, 1917(8) №4, Истанбул).

«Иште, 24 ноябрьде ачмасына кърар бердигимиз Миллий Къурултайда диван сарайында, кок байракъ кольгесинде ачмагъа кърар бердик... О байракъ ки, шимдиден сонъра къраларда-денъизлерде атта семалара биле юкселеджектир. яшасын кок байракъ!» (йине шу номерадан).

«Хан сарайнынъ бир заманлар хан аскерлерине ачылгъан къапулары бу сефер онынъ огълапларына ачылмакъта» («Миллет» газетасындан).

Челеби-Джихан мезкюр нуткъунда: «Бу меселелер саесинде, 150 сенеден бери зультетлер ичине къалмая махкум олан къоджа Багъчасарай енъиден урленип, енъиден джанланып, енъиден хаят буладжакъ...» — дей.

Январь 26

«Ыргъатнынъ йырлары» (А. И.). Ялта. (Бу, баягъы колемде олгъан парча да Ы. Къадырнынъ шпирлер китабына багъышлангъан — И. К.)

Февраль 27

«Ударник». (Икяс). (Бу нухада Дервишнинъ «Ударник» икяесинден бир парча басылгъан — И. К.)

Март 13

Джесаретли бир адым. (Орлы Мурад). Театромыз якъында, март 5-те, Н. В. Гогольнинъ ольмез эсери «Ревизор» комедиясыны темашагъа къойды...

Март 23

Кольгелерин кольгелерин». (А. Февзи). (Бу номерде яш азерли шаир Абдулбакъи Февзининъ поэмасындан буюк бир парча басылгандыр — *Н. К.*)

Апрель 31

«Алим» фильмасы. Бугунъ «Спартак» киногоатринде «Алим» фильмасы косътериледжектир.

Июнь 24

«Умран мелегит». Лятиф-заденинъ ят эзгилери. (Айсерезли). (Айсерезлининъ бу макъалеси ишбу номерде ве сонъундан «Большевик ёлу» журналында басылгандыр: 1931, №11-12, с.45-54 — *Н. К.*)

Июль 8

Эдебий тилимиз насыл олмалыдыр. (Исманлов). (Бу парчада муаллиф тиль «темизлиги» акъкъында сёз юрьсепти, тилимиз араб ве фарс сёзлеринден арынмакъ кереклигини айта — *Н. К.*)

Сентябрь 6

«Еңги донья»нынъ тиражи. 1 октябрьге (къадар) «Еңги донья» газетасынынъ тиражи 10.000 (он бинъни) кечмелидир.

Сентябрь 14

Эдебий тиль меселеси. (Фетислямов). (Бу макъале чагъырыладжакъ 3-нджи тиль ве имля конференциясы мунасебети иле язылгъан. Алим Фетислямов мезкур парчасында къырымтатар эдебий тили оларакъ Акъмесджит, Къарасув ве Кефе шивелерини теклиф эте. Асылында, Къырымда «орта ёлакъ шивеси ёктыр» — дей. Ве шунынъ ичюн о шиве халкъымызнынъ эдебий тили оларакъ къабул олунамаз — дей. Макъалеледе имля ве терминология акъкъында айрыджа къайдлар бар — *Н. К.*)

Сентябрь 17

Миллий искусство меселелери (И. И.) (Мезкюр парчада эсасен миллий музыкамыз акъкъында сѣз юрютиле — И. К.)

Сентябрь 22

Имля анархиясы битирильмели. (Ильясов И.). (Латин элифбеси узериндеки имлямыз акъкъында. Орта колемде бир макъале — И. К.)

Сентябрь 27

Имлямызда савти принципининъ ери кенишлетильмели-дир. (Шамилев). (Бу, колемдже баягъы буюк, макъаладе Шамилев миллий имлямызда тутукъ харфлерден сонъ (эджа япылмасында иштирак этмеселер) мытлакъ созукъ харфлер къоюлмасыны сѣйлей — И. К.)

Сентябрь 29

Бала эдебияты. (Айсерезли). (Бу парчада Айсерезли пек муим бир бет сымасы такъынаракъ, «бу саада да (яни бала эдебиятымызда) миллий фыркъа традициясындан къуртулмакъ керек» шекилинде сѣз юрюте — И. К.)

Октябрь 2

3-нджи имля конференциясы мунасебетиле. (И. И.) (Бу макъаладе муэллиф, эдебий тилимиз орта ёлакъ шивесине эсасланаракъ, джанлы халкъ тилинен, фольклорнен толдурылмакъ керек олгъаны хусусында сѣз юрюте — И. К.)

Октябрь 5

Эдебий тилимиз акъкъында. (В. Д.). ... Къырымтатар эдебий тилининъ инкишафы — униформасы Главнаука-нынъ 1929 йылда чагъырылгъан дисаният конференциясы-нынъ къарарларыне сыкъый алякъасы олмалыдыр. О къарарлардан бир парча: «Эдебий тиль ичюн ялынъыз фонетика, морфология ве синтаксис иле къалмайып лексикон, синонимлер де олып файдаланмалы ве бутюн лекдже хусу-

сиетлерининъ зенгинлигинден истифаде этмек ичюн максималъ курс олмалыдыр». Эдебий тилимизнинъ инжишафы ичюн шимди бойле седлер чекиле: 1) Татарджылыкъ максады алтында чель шивесининъ устюнлигини илери сюрип пуризмге догъру кеткенлери. 2) Ялы бою шивесиле пантюризм сиясети, 3) Русчулыкъ джерейаны.

Эдебий тиль меселесинде къабул этеджегимиз мадделерининъ кейфietiне асылдыр:

1) Эдебий тилимизнинъ мейдангъа кельмеси ичюн эдебий мираснынъ марксизм сюзиточинден кечтиклерини, яни эски эдебият ве тилимизден аладжагъымыз материал ений эдебий тилимизнинъ миллий шекилини ве менбасыны тайин этеджектир.

2) Дюнъя эдебияты ве онынъ медений шекиллери миллий эдебиятымызнынъ скелетини тешкиль этеджектир.

3) Социализмге догъру кеткен пролетар медениети япыджылыкъы эдебий тилимизнинъ сынфий мундериджесини темин этмек ве бутюн эдебий ихтияджымызгъа бойле бир махият бермелидир.

Тарихий эсерлеримизнинъ мусбет тарафыле эсаплашмалы ве онларнынъ эдебий къыйметиши назаргъа аларакъ, бугунки эдебий тилимиз ичюн материал олмагъа ляйыкъ оланларыны ишлеп чыкъармалыдыр. Бизде бойле эсерлер аз дегиль...

Орта ёлакъ: Багъчасарай, Акъмесджит, Къарасувбазар, Кефе, Керчь (Радловнынъ схемасы боюнджа).

Эдебий тилимиз акъкъында нетиджеге кельгенде, шекиль ве чыкъышы миллий скелетининъ къурулпшы. Дюнъя эдебиятыннынъ медений шекиллери мундеридже итибарыле пролетар гъаесини такъип этмели ве къырымтатар эмекдарларынынъ эдебий тили орта ёлакъ шекилинде олмалыдыр...

Октябрь 7

Эдебий тиль ишлев меселеси этрафында. (У. Аджи-Асан). ...I-нджи конференциянынъ (1927) эдебий тиль хусусында къарары: «Дженпопке догъру инжишаф этмекте олгъан орта ёлакъ шивесидир»...

Базы бир аркъадашлар араб ве фарс сёзлерине къаршы олгъан душманлыкъларыны «интернациональ сёзлер олмалы» сёзлери иле орытмек истейлер...

Шубесиз, тиль янъы-янъы сёзлер, атта янъы шекиллер алмакъ ёлу иле инкишаф эте. Лякин татар тилининь озюнде олгъан имкян ве васталарны кенаргъа ташлап, керексиз янъылар эсабына тиль осьтормеге чалышмакъ интернационалджылыкъ дегиль, эмедларларнынъ сынфий куреште кескин сылахлары олгъан эдебий тилини хорлатмакъ — демек олур...

Октябрь 12

Къырым Девлет татар театросы озюнинъ 9-нджы сезоныны октябрь-9-да испаньол языджыларындан Лопе-де Веганынъ «Къой чокъракъ» («Овечий источник») адлы пьеснен ачты. (Режиссёр У. Девишев).

... Шурасыны да къошмалы ки, театрода татарджа не бир лозунг, не де плакаткъа раст келине. Анда татар театросынынъ бир «мусафир» киби тургъаны тесирини аласынъ. Эм акыкъатен де Девлет театросы дирекциясы тарафындан не ипюндир миллий театрогъа бойле бир бакъыш сезиле. Анда татар театросы «Сонъ небетте» тургъан киби. Месселя, артистлерден базыларынынъ айткъанына коре, татар труппасына репетиция сахнада дегиль де, фойеде яптырыла экен. Даа сонъра не себептендир урбалар вакъытында азырланмагъанлар ве саире киби аллар корюне...

Октябрь 18

Эдебий тиль меселеси (Шейх-заде Вехби).... Янъы догъып да кунъ-кунъден инкишаф этмекте олан бу тилин шивеси не тураджагъы ёлу да белгидир. Месселя, шиве хусусында шималъ ве яхуг дженюп шивесини къабул этейик — деп де эксриетин аныламайджагъы ве ихтияджымызы къандырмайджагъы бир къач сокъакъ сёзлери иле эдебий тиль къурмагъа къалкъышмакъ, эдебий тилин не олдугъыны тамамиле аныламайып, тар къабылджилеге къанылмакъ демектир.

Къырымтатар эдебий тили демек — бутюн Къырым тюрк-татар халкъларынынъ эр анги бир хусустаки фикирлерини йэк-дигерине язы иле ифаде эте билъмелери мумкюн олан ве чешит шиве ве лексжелерин имтизаач этип

бирлешмесинден асыл олан умумий бир тиль ве шиве демектир.

Иште, бойле эр кесин аньлая биледжеги умумий тиль исе, бугунь эли кьалем тутмагъа ярагъан кырымтатар языджыларынынъ кенди фикирлерини ифаде эттиклерни бугуньки газета ве китапларда окъудыгъымыз тиль ве шиведир...

Октябрь 22

«Эмек» (Йылы). Кырым Девлет татар театросы октябрь 19-да СССР-нинъ бутюн театроларында буюк бир нам кьазангъан В. Киршоннынъ «Эмек» пьесини тема-шагъа кьойды.

Октябрь 26

Бизде термин меселеси акъкъында. (Бу макъале III-нджи тиль ве имля конференциясы мунасебетиле басылгъан — И. К.)

Ноябрь 4

Терминология ве шивемиз (Таир Усеин).

Ноябрь 10

Имляда эсас сынфий-ичтимай макъулликтир. (У. Аджи-Асан). (Белли кырымтатар тильшынасы Умер Аджи-Асан бу газет ичюн баягы буюк макъалесинде сиясетни кьулагъындан тартып илимге кечиреджек олса да, тильнинъ назарий саасы иле багълы чокъ кыйметли фикирлер ифаде эте — И. К.)

Ноябрь 12

Къавант эдебие ве яхут истиляхат эдебие (Я. Керменчикли). (Эдебият къаиделери ве терминологиясына багъышлангъан бу кучок макъале III-нджи тиль ве имля конференциясы мунасебети иле язылгъандыр — И. К.)

Декабрь 25

Сагълам тенкыт (Фегислямов). (Ишбу макъале де III-нджи тиль ве имля конференциясы мунасебетиле язылып, мунакъаша ётуен «тенкытти сагълам ве ильмий эсаслар узеринде алып барып тюрлю ифтираджылык ве бошбогъазлыкътан къорчаланмасы» меселеси ортагъа къоюла — *И. К.*)

1932

Март 13

Учъ эдебий фигурагъа джемаат къыймети (Эриванлы). (Бу къыска парчада З. Келям, Осман Амит ве Макъсут Сулейман киби яш шаирлер акъкъында сёз юрютиле — *И. К.*)

Март 17

Сагъатлангъан «Ярым-ат» (Джайлавлы). Март 14-те акъшам бу сезонда экинджи дефа олмакъ узьре «Ярым-ат» комедиясы ойналды. Пьесини мундериджеси 1927–28 сене-лериндеки колхоз арекетини косьтере. Пьесте колхоз даа тешиль олунмай. Осман-агъа чёль районларындан къайтып кельдиктен сонъра, озь коюнде де кулаklar (Къасимов ве Сеттаровлар), орта аллылар (Османнынъ озю киби) ве фукъарелернен бирликте колхоз тешиль этмекни туюшоне. Факъат Касимовлар колхозгъа терс кете, алыш-вериш артындан чапа...

Март 29

«Субхи» кинозалында «Алим» фильмасы косьтериле.

Апрель 11

Бильдирюв. Апрель 11-де, акъшам саат 7-де, Кырым Девлет театросы япындаки Бедий-сиясий совет тарафындан Акъмесджит предприятиселерининъ татар ишчилери, газеталар ве Девлет исприяты хадимлери, Комвуз, Парт-школа, Пединститут, Мединститут, Медполитехникум,

Къызыл Орду, АПП-нынъ азалары, Бедий-сиясий совет-нинъ азалары. Акъмесджит оджалары — коллективлеринден активнинъ кениш мушавереси чагъырыла. Мушаверенинъ кунъ тертибинде: янғы репертуарлар ве пьесалар акъкъында меселес тура

Топлашув «Яны донья» газетасы идаресининъ бинасында оладжакътыр.

Майыс 1

«Днепрлыстан». (Ишбу нухада Эшреф Шемьи-заденинъ (1908–1978) «Днепрлыстан» поэмасындан «миллионлар-нынъ садасы» адлы 5-нджи къысмы нешир этильди — И. К.)

Июнь 18

Татар тили ве эдебиятынынъ теджикъын хусусында Бутюнкъырым III-нджи ильмий имля конференциясы.

Къырым АССР Меркезий Иджра Комитети хэyet риясетининъ бу сене июнь 4 тарихлы эсасына, Къырым Маариф Халкъ Комиссарлыгы тарафындан июнь 25-те, Акъмесджитте Маариф хадимлери эви бинасында татар тили ве эдебиятынынъ теджикъын хусусында Бутюнкъырым 3-нджи ильмий имля конференциясы чагъырыла.

Кунъ тертиби:

1) ВКП9(б)-нинъ бутюнсоюз XVII-нджи конференциясы къарарлары нокъта-и-назарындан Къырым АССР-де Миллий-медениет япыджылыгынынъ вазифелери.

2) Татар эдебий тилининъ вазисети ве инкишаф ёллары.

3) Татар тилининъ грамматикасыны къурув принцип-лери акъкъында.

4) Татар тилининъ терминологиясыны къурув принцип-лери акъкъында.

5) Татар тилининъ орфографиясы акъкъында.

6) Татар тилининъ пунктуациясы акъкъында.

Июль 6

Пьеса тили (Умер Ипчи). Тиль меселеси де пьес азыджы-лыкъта муим бир роль ойнар. Бизим пьестен биринджи талабымыз онынъ мекюрредже сагъламлыгы, экинджиси

тили эдебий олмасыдыр. Бунынъле бирге, эгер пьеснинъ тили догъру олмаса, бу онынъ эм мефкоресине, эм де бедийлигине зарар кетирир. Биз ярамай тилли бир пьесни темашаджыларгъа зевкънен бакътырамамыз, озь макъсадымызны эльде этамамыз. Буны фактларнен де косъ термек мумкюн исе де, лякин шуны айтсакъ кяфидир. Бизде, билъхасса терджиме пьеслерде, тиль меселеси пек акъсай. Бизим терджиме пьеслеримизнинъ тили энъ зияде ресмий тильге ошай. Терджимеджи пьеснинъ де бир къарарнаме терджиме эткен киби тержиме этс. Мында сахна тилининъ хусусиетлери козыге алынмай. Бир алтим насыл сёйлесе, джайль бир адамнынъ авызындан да шу сёзлер эшитиле. Бу шубесиз хата, эм иште нечон хата.

Инсанлар сыныфларгъа, табакъаларгъа болпонелер. Бу сыныфларнынъ, табакъаларнынъ озь тиллери бар. Театро джанлы тиль талап эткенинден, биз пьес язгъанда, бу пьесте олгъан шахсларымызнынъ анги сыныфкъа, анги табакъагъа менсюп олгъанларына коре, онларгъа тиллери-ни тайинлесмек керекмиз. Бир мырза яхут да молла я да спекулянтнынъ тили бир ишчиге берилемез. Эгер джайль бир койлони бир алдим тилиле сёйлесдирмек истерсенъ, бу кулонч, гъайры табий чыкъар. Бунъа темашаджы нч де къанмаз. Койлонен ишчининъ тили де башкъадыр. Чюнки онларнынъ мухитлери башкъа-башкъа. Ишчи-заволда, фабрикте, амма койло чёльде, багъчада ве иляхири чалыша. Меселя, бир ишчи мюреттип линотипнинъ не экенини, онынъ насыл эшитилъгенини ве бу машина ве онынъ иш процессини адларыны билир. Бир койло исе, бу сёзлерни билъмез. Койло энъ зияде кой хозяйствосы ве бу иш процессининъ адларыны билир. Завод ишчиси бу сёзлерни бу колхозджы къадар билъмез. Эгер бир мырзанынъ тили онынъ истисмар эттиги койлониинъ тилинден феркълы олмаса, бу догъру оламаз. Атта ад меселесини алайыкъ. Молла адлары эксерисинен «Абдуль»лы олур. Абдульмеджит, Абдульманнан, Абдульхаким ве иляхири. Эснаф фамилиялары: Къалаиджы, Ипчи, Пенерджи, Тенекеджи, Мумджы ве иляхири тарзындадыр. Мырза фамилиялары ве адлары: Адиль, Девлет, Кыпчакъский, Къарашайский, Кунътогъанский ве иляхири. Эвельде, капиталист, помещик акимистинде, капиталист ве помещиклер эп эмир этер, буюрыр эдилер. Онларнынъ тиллери хакимане эди. Амма

ишчи ве койлолер истисмар олунырды, хорланырларды. Онларнын тиллери «миране» дегильди. Бир мырзанын авузындан «къаздым», «сюрдим», «чапаладым» ве иляхири иш ады эшитамазсынъ. О, къаз!» «сюр!» «чапала!»-дер эди. Эгер биз инкыляптан эвельки омюрден мырзаларнын койлолерин истисмарындан алып бир пьес язаджакъ исек, сыныфларнын тиллериндеки хусуснетке дикъкъат этмек керекмиз. Эгер биз бугунки истихсалат омюринден пьес яза исек, ишчинин тилини догъру бермелимиз...

Сакъын бундан пьесни тильдеки фаркълар боткъасына чевирюв анылашылмасын.

Бизим бир эдебий тилимиз бар. Пьестеки бутюн шахслар бу тильнен сёлешмек кереклер. Бир чёлъ койлоси, колхозджысы «фенерге» «пенер», «пенерге» «фенир» демели. Оны сёзни догъру сёлегмели. О, «фенир» деп олур. Лякин бу комедияда, эм ялынъыз тенкъит нокъта-иназарындан мумкюндир. Эгер бир чёлъ тараф койлосини косътерем деп де «п»-лерни «ф»-гъа, «ф»-лерни «п»-гъа чевиртип сёлестирсек, бу эдебий тилимизни бозмакъ олур. Биз сахнада энъ догъру бир тиль къулланмакъ керекмиз. Биз анджакъ бу сюретге темашаджы массасына догъру бир тиль косътере ве огрете билирмиз.

Сахна тили — джанлы тильдир. Буны ич унутмакъ керекмей. О, канцелярия гили дегильдир. Меселя, канцелярияда «Элинде ишбу весикъа булунан» иляхири — деп язылър. Базы уста канцелярия хадимлери бир джумлени бир км. узата билirlер. Эгер сахнада артист «Элинде ишбу весикъа» — деп бапласа, эм узун джумлелернен сёлешир исе, бу догъру оламаз. Бу сёлерни, меселя, бир канцелярия бюрократына айттырмакъ мумкюндир. Лякин узун джумлелернен дегиль.

Сахна тили пек ачыкъ ве о къадар да эдебий олмалы. Джумлелер къыска, догъру тизилген олмалы. Оны эм артист, эм де темашаджы аныламалы. Энъ зияде дикъкъат этилген нокъта айры ичтимаий группаларгъа менсюп шахсларнын тильдеки айырмаларын сакъламалы. Бир ишчинин тилинде арабджа, аджемдже дегиль де бейнелъхалкъ сёлерге чокъ раст келинир. Амма бир молланын тилинде арабджа сёлер чокъ олур. Мещан бир къары я да къызнын авузындан куннинъ мухым меселелери боюнджа къулланылгъан сёлер дегиль де (пудра, соръме, помада) ве

иляхири сёзлер чокь эшитилр. Амма бир коммунист я да комсомолка ишчи, койпо, эмекчи кыз сиясий сёзлерни, иш сёзлерини чокь билир ве кёулланр. Мещан кызынынъ эксериетле онынъ кёулланган сёзлерининъ манасыны анъламаз ве сёйлемесини де билъмез.

Иште, пьес язганда, тиль хусусында дикъкъат этильмеси лязим кельген нокъталар, кыскыбадан айткъанда, бойледир.

Июль 8

Китап хаберлери. Къырым Девлет нешриятъ тарафындан «Къырымтатар йырлары» китабы нешир этильди. Джыйган, тертип эткен Асан Рефатов, 98 саифе, fiyatы 6-р.

Июль 27

«Гъалибиет» (Шамиль Алядин). Июльнинъ 24-де «Гъалибиет» намы алтында Къырым Девлет татар театросында Бухара-Озбек труппасы тарафындан пьес коюлды.

Сентябрь 9

Имлямызда базы «фазлалыкълар» акъкъында. (Э. Дерменджи) (Орта колемде макъале — И. К.)

Сентябрь 18

Къырым Девлет татар театросы. Бу сене октябрь 1-де Фурмановнынъ «Фесат» («Мятеж») нам эсери кёюла.

Сентябрь 27

Ялта кинофабрикасы. (Самединов). Ялта кинофабрикасынынъ чалышкъаны эней вакъытлар. Айры фабрика адыны алган сонъра, колхоз япыджылыгы ве Къырымнынъ медений турмушы хусусында бир къач картиналар чыкъарды. Бу чыкъкан картиналарнынъ кейфieti ашагы де редже ве бир чокълары да брак чыкъты. Чыкъкан картиналардан «Орденли адам», «Большие будни»- деген картиналар гузель сойларындан сайыла эди. Шимди истихсалда «Къуш чобаны» ве дигер картиналар чыкъарылмакъта-

дыр. Якъын куньлерде Кырымнынъ юбилейине кыскъа монтажлы бир картина чыкъарылып битеджек. Лякин фабрика чокъ брак япа. Базы фильмалар аман-аман битеджек вакъытында истихсалдан чыкъарыла. «Эки Алим» деген картина да бу вазиятти коръди...¹

Октябрь 10

Кырым Девлет татар театросында октябрь 11-де биринджи дефа оларакъ У. Ипчи аркъадашнынъ «Мотор» нам пьесасы ойнала... («Мотор» пьесасы октябрь 14 ве 23-те де ойналды — Н. К.)

Ноябрь 12

Кырым Девлет татар театросында, ноябрь 14-те «Ким-кимни» пьесасы ойналаджакъ. (Пьеса шу сене декабрь 14 ве 1933 сенеси январь 9-да ойналды. Текстнинъ муэллифи — Джетере — Н. К.)

Ноябрь 20

Татар тилинде нефис эдебият. Октябрь сериясында бойле китаплар нешир олунды:

1) Ыргъат Къадыр «Уджюм». (фияты 1 р. 20 к. Енъи темаларда социализм япыджылыгы ве ондаки сынфий курушни акс эттирген шиирлер джыйымы. Китапта иляве оларакъ айры йырлар ве онларнынъ ноталары булунмактадыр.

2) Ф. Аким «Шиирлер сефери» (фияты 1 р. Эсер, совхоз ве коммуналар, койнинъ юзюни пасыл деъиштирдиги хусуста эсас, айры темаларда язылган йырлардан ибарет.

3) Азам Амет ве Амди Алим «Рапорт». (Фияты 1 р. Китапта бу эки языджынынъ эсерлери булунып, япыджылыкъта сынфий душман иле олган къатты курушни девам эттирювни ве дигер джизэттен девлетимизни мудафаада Кызыл Ордунынъ Кыраманлыгыны косьтере.

¹ Кырымтатар кинофильмлери акъкъында толуджа малюмат В. Ф. Козловнынъ «Кино в Крыму» маълалесинден тапмакъ мумкюн. («Голос Крыма», 1996. № 13, март, 29).

4) Алтангылы «Енъиш йылыларында». (Фияты 1р. Енъи тема-ларда азырки курушны косътерген эки поэмасы булунмакта.

5) Джафер Гъафар «Къатты адымле». (Яш пионерлер, мектеп баллары ичюн саде тиль иле язылгъан, иллюстрациясы уйгъун шиирлер китабы).

6) Шамиль Алядин «Топракъ кульди — кок кульди». (Фияты 75к. нефис — лирикский эсерлер джыйынтыгы. Китап «Кельди оджагынья», «Топракъ кульди — кок кульди», «Юрт къаравуллыгында» киби учъ болуктен ибарет олып, саде тиль ве услюп иле тертип олунгъандыр.

7) Бунлардан, Октябрынынъ — XV сенелиги шерифине «XV октябрыге» адды «Большевик ёлу» журналы кутюпханесининъ экинджи номералы нефис эсерлер джыйынтыгы чыкъты. Бунда къырымтатар эдип ве шаирлеринден бир сыра аркъадашлар иштирак этмекте.

8) Буныныле бирге татар тилинде «Юкселиш» деген къырымтатар совет языджыларынынъ альманагы чыкъты. Бунда Джафер Гъафаров, Умер Ипчи, Тынчеров, Джавтобели ве дигер языджылар иштирак этмектелер...

1933

Январь 26

Къырым Девлет татар театросы январь 28-де И. Тархан аркъадашнынъ «Уджюм» пьесасыны ойнайджакъ. (Газетанынъ дигер нухаларында берильген хаберге коре, мезкур пьеса январь-31, февраль 6 ве 19, март 11 ве 30, апрель 11, ноябрь 18, декабрь 23 ве 26-да ойналгъандыр. Шу сенеси пьеса русчагъа чевирилип сахнада ойналды — И. К.)

Февраль 1

Миллий музыкамыз акъкъында. (А. Къадри-заде)

Февраль 24

Къырым Девлет татар театросында февраль 28-де В. Шекспирнинъ «Гамлет» пьеси ойналаджакъ.

Март 24

Къырым Девлет театросында март 26-да У. Ипчининъ «Фахише» нам эсери ойналаджакъ. (Бундан гъайры, «Фахише» март-28, апрель-9 ве 14-те ойналгъандыр — *И. К.*)

Майыс 8

Бугунъ акъшам саат 8-де «Рабис» клубунда совет языджылары Акъмесджит тешкилят комитети тарафындан языджылар ве авескярларнынъ умумий топлашувы чагъырыла. Алачлы аркъадашнынъ «Иш севдалары» повести талиль олунаджакъ.

Докладджы Умер Ипчи аркъадаш.

Майыс 28

«Уджюм» акъкъында. (А. Дерменджи). (Ыргъат Къадырнынъ «Уджюм» адлы экинджи китабы акъкъында девамы июнь 4-те чыккъан нусхасында — *И. К.*)

Июнь 5

«Ким киминъ» Керчыте. (Аб. Хокъантлы). (Джестеренинъ пьесасы акъкъында кучок маломат ве рсцензия — *И. К.*)

Июнь 14

Ялтада Къырым Девлет татар театросы. (Галимджан Ибрагимов)

(Бу парчада эсасен И. Тарханнынъ «Уджюм» пьесасы акъкъында тариф олуна. А. Ибраимов бойле дей: «Умер Ипчи аркъадаш постановкасында олгъан «Уджюм» къырымтатар койлоси арасында къатты сынфий куреш джанлы корюнишлерде ачып берювинен берабер къыйметлидир... Макъале къазан шивесинде олып, аджими орта колемдедир — *И. К.*)

Июнь 28

Эдебий тиль ве умум ичюн анълайышлы тиль яратув, имля ве сёз къуullanув проблемасыны биз насыл чезмелимиз... (*Къутуб-заде*)

Июль 6

Сентябрьге кьадар эки пьес береджегим. (Умер Ипчи) Къырымда ерли хаяттан драматургия догъурув акъкъында Къырым Совнаркомы тарафындан илян этильген конкурс мунасебетиле бир пьеса язмагаъа авеслендим. Хусусан «Янъы донья»нынъ тешеббюси иле майыс 15-те ерли хаяттан драматургия догъурув боюнджа чагъырылгъан топлашувда конкурска иштирак эткенимни билдирген сонъ, пьеса язув узерине джиддий оларакъ чалышып башладым. Ал-азырда мен эки сахна эссери узеринде чалышмактам. Оларнынъ бир данеси Къырым Девлет татар театросына махсус олып, дигери кой-колхоз сахналары ичондир. Девлет театросы ичюн язгъан пьесамны сентябрь 1-ге кьадар театро идаресине теслим этмекни тюшюнем. Айны заманда, кой-колхоз сахналары ичюн азырлагъан пьесамы да сентябрьден кечъ къалдырмамагаъа талап этем.

Июль 9

Театро. (Бу ве бундан сонъ июль 16-да чыкъкъан нускаларда А. Алтанълынынъ (1898–1976) «Сырадаки меселелер» ве «Пьеса ве хаят» ады иле драматургиямыз акъкъында фикирлери басылды — *И. К.*)

Июль 28

Совет языджылары съезди. ве вазифелеримиз акъкъында бир къач сёз. (Дж. Гьафаров)

ВКП(б) Меркезий Комитетининъ 1932 сенеси, 23 апрельдеки бедий, нефис эдебият тешкилятларыны янъыдан къурмакъ, РАПП тешкилятыны лягъв этерек, социализм япыджылыгъы платформасында чалышкъан языджылар, совет языджылары союзы мейдангъа кетирюв акъкъындаки тарихий къарарыны омюрге кечирюв огърунда куреш саесинде, Къырым джумхуриетинде нефис эдебият саасында эльде этильген мувафакьнетлер мейданда.

РАПП девиринде Къырым языджылары арасында башлангъан группаджылыкънынъ бизим оюшимизге олгъан дарбеси белли. Бу сонъ эки сене ичерсинде группаджылыкъ къавгъасы ортадан къалдырылмакъле берабер мевджут

эдебий къуветимизнинъ эсас дикъкъаты улъкемизде социализм япыджылыгына хызмет этиджи эсерлер догъурмагъа сарф этильди...

Август 16

Мунм билъдирюв. Август 16-да, акъшам саат 8-де «Янъы донья» редакциясында Амди Алим ве У. Девишев аркъадашлар тарафындан язылгъан пьеса окъулып, музакере этиледжектир. Къырым Маариф Комиссарлыгы, область газеталары ве Къырымнешир коллективлери ве бутюн яздыжы ве эдебиятчыларнынъ ве дигер аркъадашларнынъ кельмелери истениле.

С. Я. С. Къырым оргкомитети.

Август 24

Бала эдебияты джиддий иш, онъа джиддий янашув керек. (Джафер Гъафар)

(Адындан да белги олгъаны киби, Джафер Гъафарнынъ бу парчасы бала эдебиятына багъышлангъандыр — И. К.)

Сентябрь 5

Иштен чыкъарылды. Къырым Девлет татар театросынынъ артисти Халид Гурджи эки кере прогул япкъаны ичюн иштен чыкъарылды... Местком топлашуву бу къарарны догъру таныды. Топлашув, ич бир тюрло ичтимай ишке къошулмагъан, озонинъ совет артисти киби тутмагъан Халид Гурджи башкъа театроларгъа да алынмасын дедилер...

Сентябрь 16

Янъы сезонгъа азырлыкъ. 1933/34 сенеси сезонинда къырымтатар омюринден язылгъан бойле пьеслер ойналаджакъ: 1) У. Девишев ве Амди Алимнинъ «Решат» (Къырымда граждан дженкинден). 2) Шейх-заденинъ «Енъиш бизим» (1918 сенеси Къырым комиссарларынынъ атылмасы акъкъында) 3) Умер Ипчининъ Къырым омюринден алып яздыгъы «Четте» намында пьеси.

Ноябрь 11

Къырым Девлет татар театросында, ноябрь 11-де А. Шейхзаденинъ (Алтанълынынъ) «Енъиш бизим» пьеси ойналаджакъ. (Мезкюр пьеса о заман эки дефа, яни ноябрь-9 ве 11-де къоюлгъан эди — И. К.)

Ноябрь 18

Ильки, факъат къанатлары бираз къырыкъ къарылгъач. (Орлы Мурат). Алтанълынынъ «Енъиш бизим» пьесасы фактик материаллар узеринде къурулгъан атта къараманларнынъ адлары олгъаны киби. Лякин чокъусы ялынъыз къараманларнынъ адлары. Тарих саифелерини акътармакъ, весикъаларны тедкъикъ этмек киби заметлерни автор узерине алмагъан. «Балакъ сылатмай балыкъ тутмакъ» севдасына тюше.

... Эсерде Хабиб эфендилернинъ ве Хайреддин эфендилернинъ насыл бир джеллятлар олгъанъны танытмагъа ынтыла. Эсер, пролетар инкылябына къаршы куреште анги сыныфлар, анги ичтимаий табакъалар эм менфаатлар бир интересе олгъанларыны косътере ки, мырза, миллетчи, късап, кулак, офицер ве эфенди — булар эписи бир текненинъ хамуры, бир терекнинъ тамыры олгъанларыны козюмиз огъуне къоя.

(... Макъаледе пьесадаки 8 пункт нукъсанлар косътериле — И. К.)

Ноябрь 20

Совет эдебияты — бордж ве вазифелеримиз. (Дж. Гъафаров)

Ноябрь 27

«Алие Бану» драмасы темашагъа къоюлмасы мунасебетиле актёрларымыз хусусында бир къач сёз. (Орлы Мурат)

(Парчада эсасен С. Байкина ве Э. Париков хусусында лаф юрютиле — И. К.)

Декабрь 16

«Эльмаз». (Бу ве декабрь 18-де чыкъкъан нухаларда В. Опаловнынъ къырымтатар омюринден альпынъ язылгъан «Эльмаз» адлы меракълы икяеси нешир этильди — И. К.)

Декабрь 23

«Шевкетовлар», (Фетислямов). (Р. Тынферовнынъ эсери акъкында буюк колемде макъале — *И. К.*)

Декабрь 28

Косьтерильмеген «Насиб». (Ялыбойлу). (Макъсут Сулейманнынъ «Насиб» нам поэмасы акъкында — *И. К.*)

1934

Январь 3

Къырым Девлет татар театросында. Татар театросынынъ 10-йыллыгына багъышланып «Душман» нам пьеси ойналаджакъ. Темаша январь 4-те оладжакъ.

(«Душман» пьесасы январь 10 ве 18-де ойналгъаны акъкында айрыджа хабер бериле — *И. К.*)

Январь 4

Къырым Девлет татар театросы. (Бу нускада миллий театромизге багъышлангъан айры саифе берильген С. Бекировнынъ театр акъкында макъалесинде С. Байкина, У. Баккал, Э. Париков ве Ишниязованынъ фоторесимлери басылгъан. Бундан гъайры, айны саифеде «Уджюм», «Алие Бану», «Фигаронынъ тою» пьесаларындан фотолевхалар берильген — *И. К.*)

Январь 5

СССР Меркезий Иджра Комитети Президиумынынъ къарары: башкъа базы джумхуриетлернен берабер.

Къырым автономиялы Совет социалист джумхуриетини Ленин Ордени иле муяфатламакъ.

СССР МИК реиси — *М. Калинин.*
СССР МИК секретари — *А. Енукидзе.*
Москва, Кремль, январь 3, 1934.

Март 4

«Душман». (Орлы Мурат) (5 перделик, 8 левхалыкъ пьеса, авторы У. Ипчи — Н. К.)

Февраль 26-да, янхылмасакъ, бешинджи кере оларакъ темашагъа къоюлгъан бу эсер, бу сезонда язылгъан ве сахнагъа къоюлгъан эсерлер арасында айры бир мевкъини ишгъаль этеджектир. Эсернинъ мундериджеси умумий бир ал алгъан типик бир адисе дегиль де, эр алда оригиналь ве ихтарлайыджы бир адиседир. Бу эсерде сынфий курешнинъ заманымызда кирмекте олгъан формаларын бири теджес-сум эттирильмектедир.

Эсернинъ бир гузель ве мусбет тарафы да, ондаки иштирак эткен типлерден баш къараман геройларнынъ олдукъча текмиль ве тамам оларакъ ишленмелеридир. Бу сезонда бу замангъа къадар язылгъан эсерлерде исе бу джиэт зиядеси иле акъсамакъта эди. Типлер такъипсиз, текмильсиз бериле эдилер. Албу ки, «Душман»да Эмир-Амет ака, Эскендер Дервиш, Асие Дервиш ве Лейля Азизова типлери олдукъча толу, темиль оларакъ берильгендир. Дигер типлер У. Ипчи аркъадашта сонъуна къадар ишленмеген, онларнынъ бир тарафлары косътерильгендир.

У. Ипчининъ ишленген типлерине аз да олса бираз токъталмакъ керек ки, бу момент бизим драм эсерлеримизде эксери алларда зайыф къалгъан нокъталардыр. Меселя, Эскендер Дервиш — бу партиягъа сокъула бильмек ве колхоз реислигине къадар юкселе бильмек ве бунынъ иле берабер эм де колхозджылар арасында итибар къазана бильмек, лякин айны заманда рухунда, багърында даима озъ сыныфы менфаатыны сюрюльген ве сюрюльмей пысып къалгъан кулак акъраба ве таалликъанынъ менфаатыны беслеген, онлар ичпон чалышкъан, эм де буны сонъуна къадар яшаткъан кулак огълу кулак типидир. Онынъ къадыны Асие Дервиш исе, онынъ аксине оларакъ, башын-дан сонъуна къадар партиялы, агъыр-сабыр, даима мухакемеси эмрине бакъып арекет этер, хистен зияде мухакеме адамы, окъумышлы, малюматлы, бунынъле берабер саф-лекесиз иш адамы олгъан бир къадын. Лейля Азизова — хавайы, иши — кучю безенмек, кыбласы кузьгю, уста-лыгъы пудра, кокетка, бутюн гъаеси, амелы эйи сыкъ кийинмек, эркеклер гонълони озюне мефтюн этмек, эркек

сайлавда олдукча джебир, темельсиз, къоджалары бой-
нунда асылгъан бир юк, инсанлыкънынъ айырып ташла-
дыгъы бир сипиринти.

Иште, бу текмил терсим этильген типлерле берабер
пъесада, фикримиздже, бир къач нукъсанлыкълар да
бар ки, бунлар узерине токъталмадан кечмек догъру
оламаз эди:

У. Ипчининъ «Душманы» сахнагъа пек зийнетли танта-
налы бир декорация иле къоюлгъанындан, дигер тарафтан
исе, интригалар апансызын, харикуляде моментлерле зен-
гинлештирильдигинден бу нукъсанлыкъларны, бу икъна
этмеген моментлерни абайламакъ зордыр. Ипчи тема-
шаджыларгъа къаршы тылсым, козь боявджылыкъ (таби-
рим ичюн айрыджа афу истейим) усталыгъыны къуллаана.

Керчи, бу да аызджынынъ бир махарет ве мезиетидир...
Биринджиден, къайд этильмеси керек олгъан момент, Эс-
кендернинъ коммунист партиясы сафына кирмесиндеки
зыддиет ве анылашылмагъан моменттир. Эм акъикъатен,
эгер Эскендер бир зенгиннинъ, ири бир кулакнынъ огълу
исе, эгер онынъ озю де о ерли, о койден исе, о насыл олды
да партия сафына шу озь тувгъан оськен еринде кире
бильди? Бу, къыя бир сюретте кой ячейкасыны, койлю
партияларны къабаатлав дегильми? Эгер де онынъ инкъи-
ляпогонде тесадуфий бир ярарлыгъыны бар зан этсек, о
ярарлыкънынъ неден ибарет олгъаныны бильмек истер
эдик. Зан этейик ки, о, Эскендер Дервиш, насыл-насыл
партия сафларына сокълугъан олсун, я о алда, онынъ асыл
ич озюни, рухуны онынъ къарысы Асие Дервиш, шу къадар
малюматлы, анылы бир партиялы олдугъы алда насыл ола
да къатиен, зерре къадар сезмей къала?!

Фикиримиздже, Эскендер озюнинъ ич юзюни ачувлы-
мы, севинчлими ёкъса сархошмы бир алында къарысы
янында, догърудан — догъру олмаса биле, мейили къыя
бир алда биле дуйдурмакъ керек эди. Эгер онынъ бу
хусуста пек усталыгъыны, ийлекарлыгъыны къабул этер
исек биле, о алда Асие Дервишининъ, сахнада темаша
эттигимиз киби акъыллы, окъумыш, ишкюзар, партия ёлу
огърунда ич бир зорлукътан къоркъмаз, къайтмаз бир
коммунистка олгъанына шубе догъмазмы? Ипчи аркъадаш
илериде иште, бу зыддиетлерни бир дередже чезерек пьеса-
ны ишлерсе, пек эйи олур эди, занындамыз.

Экинджиден, бир сыра, пьесанын мундериdjесине джат олгъан, «мусафирлер» бар ки, бунларнын пьесада корюльмелерини, вакъианын ялы боюнда, курортлар арасында олып кечмесинден башкъа изах этеджек бир момент ёктыр. Ялынъыз курортле бунларны изах этмек аздыр, ихна этиджи дегильдир.

Темашаджылар Андреевнинъ, Азерлининъ, Акимовнынъ ве атта инженер Кёнигнинъ сахнада ничюн пейда олгъанларыны анълап къалмайлар. Аджеба, бу адамлар пьесанын башында интриганын инкишафында ялынъыз декорация «мебель» хызметини корелер. О алда онларгъа о къадар хиссе айырмагъа ихтиядж бармы эди?!

Ипчи аркъадаш пьесаны янъыдан бакъаркен, бу моментлерини де бир даа джуляласа, фикиримдже, арткъач олмаз эди.

Учюнджиден, эсерде насылдыр бир созукълар (затяжности) бар ки, бу бездириджи бир сюретте тесир япа. Меселя, койде пейда олгъан «бельгисиз» адамнынъ, Эскендернинъ агъасы Сервернинъ къардашы эвлери янында, «онынъ багъчасында» пейда олгъаныны косътермек ичюн эки узун левханы косътермеге аджет бармы эди? Доктор Асие Дервишининъ къабул одасы къапусы огюнде узун вакыт беклегенден сонъра, бутюн иши ялынъыз Мерзиенинъ озюнинъ къызы олгъаныны Асиеге айтмакъле битеджек олгъан Мария Василенконынъ, хусусан къызы ойле бир алда экен, койдже колхоз бар экен, койде партия ве комсомол ячейкалары бар экен, озю де ударджи къадын оларакъ къурорткъа кельген экен, онынъ бу арекетсизлиги анълашылмай. Дигер тарафтан Эскендер, Мерзиенинъ озь къыз къардашы олгъанындан хабердар олмаса биле, буны Эмир-Амет акаларнынъ, Зейнеп капаларнынъ я да койнинъ башкъа адамлары, къадынлары буны бильмеювлери ве буны ич олмаса Асиеге бильдирмеювлери бираз тааджиц олунаджакъ аллардыр.

Дёрдюнджиден, актив колхозджи олгъан Эмир-Амет ака, бир толу текмиль тип киби корюнсе де, о текмиль ве толу берильмеген. Эмир-Амет аканынъ этрафында актив башкъа колхозджылар корюнмейлер. Эмир-Амет аканынъ этрафында актив башкъа колхозджылар корюнмейлер. Эмир-Амет ака, онларле багъланмай. Кутьле, истихсал nerede? Занымызджа, Ипчи аркъадаш кенди эсерини бир

даа козьден кечирсе, эм оны бираз джюляласа, пек яхшы ягъан олур ве сахнамызгъа акъыкътен башындан сонъуна къадар джиддий, сагълам, ярашыкъ бир эсер багъышлагъан олур эди.

Бир къач сёз де актёрларымыз акъкъында. Умумиетле ве шадлыкъле къайд этмек керек ки, актёр хэйети бу «Душман» эсеринде олдукъча гузель ве парлакъ ойнадылар. Бу парлакълыкъны, атта алий мектеплеримизде рус ве европа эдебиятларыны окъутмакъта олгъанлар биле тасдикъ ве такъдир эттилер. Эскендер ролпонде — Джетере уста эди. Олдукъча толугъа текмил тип бере билъди, истекле, северек рольни ифа эте билъди.

М. Ишниязова — Асие Дервини ролпонде, Фейзуллаева — оксюз къыз Мерзие ролпонде, Э. А. Париков — Эмир-Амет ака ролпонде, Джемилева — Лейля ролпонде ерлеринде эдилер. Ким оларакъ ве насыл бир роль ойнамакъта олгъанларыны анълай эдилер. Пек чокъ роллерни гъает гузель ойнамасыны билъген Б. Париков, недендир бильсем, Эмир-Амет аканынъ огълу Керим ролпони беремеди. Бирден бирге денъишмелер, базан къарардан зияде «сабийликъ» косьтерди» Гурджи аркъадаш — бу кере къарардан зияде «Азери» олгъаны ичон, онынъ асыл озек сёзлери темашаджыларгъа етишмей, анълашылмай къалдылар. Албу ки, асылында о бу рольни гузель ве ярашыкъ ифа этти.

Март 6

«Татар тили дерслиги — грамматика ве имля». (К. М.). (Дерслик акъкъында язылгъан бу макъаленинъ девамы газетанынъ март 8-де чыкъкъан нусхасында нешир олунгъандыр — И. К.)

Майыс — 22

«Къырымда совет языджылары союзына аза къабулы башланды». (Дж. Гъафаров). Къырым совет языджылары оргкомитети президиумы тарафындан Къырымда совет языджылары Союзына аза къабулы, даа догърусы «кимлерининъ аза ола биледжегини бельгилев ве оны Москвадаки СССР совет языджылары оргкомитети янындаки Мер-

кезий къабул комиссиясына тевсие этмек ичюн Якъуп Мусанниф, Гъафаров, Советов аркъадашлардан ибарет оларакъ бир комиссия мейдангъа кетирильди...

Июль 9

«Уджюм». (Шу сенеси язда Къырым Девлет татар трупасы гастроллер иле Узбекистанда булундылар. Ташкент сахнасында И. Тарханнынъ «Уджюм» пьесасы къоюлды. Пьеса акъкъында «Къизил Узбекистон» газетасында (1934, июль 9, № 156) П. Гъ. имзасыле рецензия басылды. Ашагъыда шу рецензия толусынен бериле — И. К.)

Къырымтатар девлет драмтеатри 3-нджи июльде Свердлов театринде Къырым Меркезий иджакомитеси реиси аркъадаш Ильяс Тарханнынъ «Уджюм» эсерини сахнагъа къойды.

Бу эсер 1919–20-нджи йылларда Къырымда гражданлар урушынынъ мейдан олгъан вакъытындаки бир болгодини тасвир эте. Бу эсерде мухаррирининъ эсас гъаеси коммунистлер ёлбашчылыгъы алтында татар батрак ве фукъарелерининъ миллий партияларгъа, рус буржуазиясына ве акъ гвардиялыларгъа къаршы курешини косътере.

Муаллиф устуне алгъан бу вазифени чокъ муваффакиетли беджерген. О, гражданлар урушыннынъ къанлы ве эджанлы вакъытларыны косътерювинен берабер оны къырымтатарларынынъ урф-адетлери ве турмушыны махиране ве бедий тасвир этювинен къошып алмагъа муваффакъ олгъан.

«Уджюм» эсериндеки эсас моментлерден бири ве муими — Къырымда яшагъан рус, рум, грек, татар эмекдарларынынъ бирлешип, буржуазиягъа ве рус акъгвардиялыларгъа къаршы куреш алып баргъаныдыр. Миллий буржуазиянынъ бу миллетлер арасында ихтият урлугъы сепишине бакъмадан бу миллетлер иттифакъ олып, пролетар диктатурасы ёлунда курешелер. Совет укумети Къырымда ерли батрак ве фукъарелерининъ большевиклер рехберлиги алтындаки курешлеринен берабер догъурылгъан бир идаре олгъаныны «Уджюм» пьесасы пек эдибана сюретте ве инамлы этип исбатлай.

Сейт-Бекир агъа (артист Халилов) фукъаре, сынфий анъы оськен бир адам. О, Коммунист партиясына кирип, кой батрак ве фукъарелерини уюштыра. Австрия эсирлигинден къайткъан Асан (артист Мустафаев) пишкинли инкъиляп-

чы, совет укюметининь макъсат ве гъаесини яхшы этип тюшонген бир коммунист. Эсирликтен къайткъанынен, койде Бекир агъанен берабер рус акъларына ве онынъ досту олгъан махаллий буржуазиягъа къаршы куреш алып бара.

Инкъиляпчылардан Ибраим (артист Мурадов) кой ревкомынынъ реиси акъларнен урушып, оларнынъ къолуна тюшкенде, аркъадашларына акъикыйй большевик къадирданлыпъынен бакъыш ве эзилгенлер менфаатыны джангонъюлден мудафаа этюв нумюнелерини косътере.

Юкъарыда айтылгъан артистлер ве Сент-Бекирининъ кызы — Зейнеп ролонде ойнайыджи Джелилова, матрос Васильев ролонде — Джетере, партком секретары ролонде Теминдаровлар озь роллерини бильгинен берабер яхшы беджердилер. Булар ичинден аркъадаш Мурадовны ве аркъ. Джелилованы айырыджа косътерип кечмек керек. Аркъадаш Джелилова озю яш комсомолка артистка олгъанына бакъмадан, Къырым — кой кызынынъ типини пек яхшы берип олды.

Пьесада гъайри нисбет типлерден муштумзар Аджыбаба ролонде аркъадаш Париков да пек яхшы ойнады.

Къырым театрининъ драма саасында да артистлик устакярлыкъта да балабан муваффакиетлери бар. Кысмен «Уджюм» пьесасы Къырымда пек балабан муваффакиетлер къазангъан ве рус тилине де терджиме этильген.

Июль 24

Сув бардагъы сувда кырылып. (Айсерезли). (Бу макъаледе муэллиф Осман Акъчокъракълыны «сиясетке къарышмагъаны» ичюн тенкъит эте. Лаф арасы О. Акъчокъракълы 1917 сенеси «Къырым Гирай» ве «Адилъ Гирай» кибии пьесалар язгъаны ве буны Акъчокъракълынынъ озюнден эшиткенини айта. Айсерезлининъ «тенкъиди» ахыры къаба шекиллер алып, макъаленинъ соңъунда: «эфендим, пыртыпъны котерчи» — дей — И. К.)

Август 1

«Авушув девиринде». яхут перелом девирини бозып анылатув. (А. Озенбашлы). (А. Дерменджининъ икяеси акъкында фикирлер — И. К.)

Август 2

Къырымтатар эдебий тилининъ инкишаф ёллары. (Я. Азизов). (Бу нухсада макъаленинъ девамы, яни 4,5,6 къысымлары басылгъан, башы 175-нджи номерде — деп языла. Лякин тамам шу номери джытгта булунмай. Девамы август 9-да чыкъгъан номерде дердж этильди — *И. К.*)

Август 8

Къырымтатар яызджылары. («Енъи донья»нынъ шу нухасында эки саифеден зияде ер къырымтатар яызджыларына айырылгъандыр. Мында И. Тархан, А. Дерменджи, Дж. Гъафар, Ы. Къадыр, Джавтобели, Тынчеров, У. Ипчи, Алтангълы ве О. Амитнинъ озъ яратыджылыкълары акъкъында парчалар ве оригиналь фоторесимлери басылды. — *И. К.*)

* * * * *

Озюм ве чалышувимыз акъкъында. (Умер Ипчи). Партия Меркезий Комитетининъ 1932, апрель-23 тарихий къарары, совет эдебияты арекетининъ инкишафыны янғы ве догъру рельслер узерине къойды. Бу къарардан сонъ, эгер озъ акъкъымда конкрет сюретте айтаджакъ олсам, эдебиятымиз огюнде тургъан конкрет меселе ве вазифелерни яхшы этип аныладым. Социалист реализми методы маъна озъ яратыджылыкъымы, озъ языш усулымы совет эдебияты ёлуна къоймагъа сонъ дередже буюк бир ярдым этти. Эм бу тек менде дегиль, совет яызджысы адыны ташыгъын эр яызджыда бойле олды.

Иште эки йыллыкъ яратыджылыкъымын кучок бир екюне: бу заман ичинде мен, озъ эдебий фаалнетимнинъ эвельки девирлеринден тамамынен фаркълы оларакъ, энъ яхшы таныгъан эсерлерими яздым ки, бунлар: «Мотор» ве «Душман» пьесалары; «Амо автобусында», «Тесадуф» икяелери; «Лодыр Асан» сатира поэмасы; «Чобан Мустафа ве «Ариза» радио пьесалары ве дигерлеридир.

Шимди исе «Душман» пьесасыны нешир этмекчюн ишлейим (оны айны заманда киносценариягъа чевирмекни тюшюнем); «Ачлыкъ» романыны язам; «Таракъташлы Сеит огълу Сейдамет» тарихий мевзуда бир драма язмагъа азырленем.

Бизим Бутон-Къырым совет языджылары конференциясына келиндже, бу конференцияга бизим эр биримизинь ве буньные берабер Бутон-Къырым совет эдебиятыннь мувафакьетлеринь бир екюн япаджакъ ве шимдиге къадар эдебият саасында япылган бутон хата ве нуьсанларнын устони ачаджакътыр. Бизде эпейдже мувафакьетлер олганы киби, пек чокъ хаталыкларымыз да бар. Бу хаталарымынын энъ баш чокърагы исе, бизим Маркс-Ленин-Сталин билгисинен керети киби сляхланмамызда, бизде кескин ве акыкый тенкьитнинъ екьлугъындадыр. Бир озь конференциямызда неси, шипр, драматургия, тенкьит ве дигер меселеримизни музакере этмекнен берабер айны сюретте эдебиятчы яшлыккъа ярдым меселелерини де унутмамалымыз.

Догърусыны айткъанда, биз эдебиятчы яшлыккъа ярдым ишини тешкилятландырмадыкъ. Биз «Къарт» языджылардан ич биримиз «мына мен шу аркъадашкъа шойле ярдым косътердим» — деп оламаймыз. Айны сюретте, биз бу конференцияда окъувджы меселеси хусусында да сйлешмелимиз. Керчек де бизни не дередже окъуйлар, насыл окъуйлар? Фикиримдже, бу чокъ мухим бир меселе. Аджеба, окъувджы, бизни окъутган ишчи, колхозджы ве талебе бизим акъкъымызда не киби бир фикирде? Онлар бизим эсерлеримизге насыл бакъалар? Шубесиз, конференцияда бу акъта да сйлеширмиз.

Биз эдебият саасында партиянынъ ёлбашчылыгы алтында эпейдже мувафакьетлер эльде эттик. Эльбетте, конференциядан ве бутон Советлер Союзы совет языджылары създинден сонъ, бизим бу мувафакьетлеримиз къат-къат арта ве биз буюк социализм япыджылыгымыз деврининъ буюк эдебиятыны, буюк ветанымызынынъ къудретли эдебиятыны осьтюримиз.

Август 10

Татар тилинде сингармонизм ве сёз тамырлары. (Асан Ислямов)

Август 11

Къырым совет языджыларынынъ конференциясы. Шу куньлери ичинде Къырым языджыларынынъ конференциясы олып, август 11-де конференция ишини битирди.

Конференцияда Кырым совет языджылары правлениясы сайланды. Правлениюге шу аркъадашлар кирдилер: 1. Ильяс Тархан (реис) 2) Ыргъат Кыадыр (реис муавини); 3) Советов (месуль кятиб); 4) Умер Ипчи; 5) Э. Шемьи-заде; 6) Дж. Гъафаров; 7) Морозов.

Литфонд: Бухбанд, Тынчеров, Опалов. Ревизия комиссиясы: Кожевников, Азам-Амет, Серман.

Бутюнсоюз языджылар съездине рей акъкъы иле: И. Тархан, У. Ипчи, Э. Шемьи-заде, Гаврилов, А. Дерменджи. Мушавере акъкъы иле: Ы. Кыадыр, Советов, Кожевников сайландылар.

Август 24

6—7-нджи сыныфлар ичюн тизильген тиль дерслиги боюнда бир къач сёз. (Асан Исмаилов). (Куркчининь дерслиги акъкъында. — И. К.)

Август 26, 27

Эдебий тилимизининь инкишафыны лугъат фонетика ве морфология джиэтинден къыскаджа козьден кечирюв. (К. Джемалединов)

Сентябрь 5

«Узюльмез багълар» (Сырлы Чешмели). Сентябрь 2-де Кырым Девлет театросында Кырым педагожий институтынынь дюнья эдебияты боюнда аспиранты Юсуф Болатов аркъадашнынь бундан эки сене эвель яздыгъы ве сонь вакытларда ишледиги «Узюльмез багълар» адындан 4 перделик, 9 левхалыкъ — яшлар, студентлер хаятындан яздыгъы пьеси окъулды ве музакереге къоюлды.

Сентябрь 18

Фольклорымыз. («Енъи дюнья»нынь бу нухасында фольклор акъкъында бир чокь материаллар басылды. К. Джаманакълынынь парчасындан корюне ки, академик А. Е. Крымскийнинь (1871—1942) «Студий з Криму» (1930) китабы 1928 сенелеринде онъа О. Акъчокъракълы ве дигер-

лери тарафындан берильген материаллар узеринде язылгъан. — И. К.)

* * * * *

«Къырымтатар совет эдебияты». Бу сонъ куньлерде Къырым Девлет нешрияты тарафындан «Къырымтатар совет эдебияты» адында эдебият джыйынтыгъы чыкъарылды. Джыйынтыкъта И. Тархан аркъадашнынъ «Уджюм» пьеси, Э. Шемь-заде аркъадашнынъ «Днеприльстан» поэмасы, Дж. Гъафар аркъадашнынъ «Ошекчи Айше» икяеси, У. Ипчи аркъадашнынъ «Амо автобусында» икяеси, Ы. Къадыр аркъадашнынъ «Ялы кенарында» шиири, Алтанълы аркъадашнынъ «Енъиш бизим» эсери, Р. Тынчеров аркъадашнынъ «Шевкетовлар» икяеси, А. Дерменджи аркъадашнынъ «Бакъкъан козьлер корьмегенде» икяеси, О. Амит аркъадашнынъ «Бизим ёлумыз» адында эсери бардыр.

Джыйынтыкъкъа иштирак эткен аркъадашларнынъ ресимлери (джыйынтыкънынъ башында) де бардыр. Джыйынтыкъ 382 саифеден ибарет олуп, fiyat 2р.50к.

Сентябрь 20

Эдебий тиль меселеси акъкъында. (Джемиль Сейдамет). (Бу парча тиль конференциясны кършылап рубрикасында нешир этильдi. — И. К.)

Сентябрь 21

Орфографиямыздаки принциплер акъкъында. (Шамилев. Къырым педтехникумынынъ тиль оджасы).

Сентябрь 23

Янъы йыр огърунда. (Озенбашлы). (Макъаледе бойле маломат бериле: 1926 сенеси «Къырымтатар бала тюрколери» адында А. Одабашнынъ уфакъ китапчыгъы ве бундан сонъ Я. Шерфединовнынъ авторлыгъы алтында «Кутлевий йырлар» меджмуасы нешир этильдi. — И. К.)

Сентябрь 24

Эдебиятымыз. (Бу номерде кечириледжек Бутюнкырым тиль ве имля конференциясы мунасебетиле З. Джавтобелининъ эдебият иле багълы «Къач истек» серлевалы макъалеси, А. Дерменджининъ «Эсас къараман акъкъында» ве А. Алимнинъ «Эдебият тарихинде янъы баб» (языджыларнынъ 1-нджи съезди) киби парчалары басылды. — *И. К.*)

Сентябрь 30

«Башакъ топлавджы». (В. Опалов). (Опаловнынъ бу икяеси къырымтатар коюннинъ турмушундан алынып язылгъан. — *И. К.*)

Октябрь 4

«6-7-иджи сыныфлар ичюн тиль дерслиги». (А. Ислямов). (Бу, орта колемде олгъан, рецензия У. Куркчининъ язгъан дерслигине багъышлангъан. — *И. К.*)

Октябрь 9

Тиль конференциясы мунасебетиле кечкенлернинъ ишине бир бакъыш. (М. Недим. Москва).

(Бу макъале баягъы колемде олып, девамы октябрь 12-де «Имлямызнынъ бугуньки алы ве келеджеги акъкъында», октябрь 14-те «Эдебий тилимизде къулланылгъан араб сёзлерининъ имлясы», октябрь 15-те «Тилимизде ерлешкен ве ерлешмекте олгъан русча сёзлернинъ имлясы» серлевхалыры алтынды басылды. Мында муэллиф 1927, 29 сенелери олып кечкен тиль ве имля конференцияларынынъ базы нокъталарында токталып тенкъитке огърата. — *И. К.*)

Октябрь 16

Фольклор. (Фетислямов А.). (Бу парча: «Фольклорнынъ иделогия шекиллеринден бириси оларакъ сынфий характери» — деп башлана. — *И. К.*)

Октябрь 17

Орта мектеплер ичюн чыкъарылган грамматика дерслиги акъкъында. (Шамилев. Ялта).

Октябрь 21

Къырымтатар эдебий тилининъ ннкишаф ёллары. (Александрович). (III-иджи Бутюнкъырым къырымтатар тили ильмий конференция шу сенеси (1934) октябрь 15-те ачылган эди. Иште, Александровичнинъ конференциядаки марузасы толусынен берильген. Аджими газетанынъ бир саифесинден зиядедир.

Бундан гъайры, айны номерде белли алимимиз Ибраим Факидовнынъ «Меним он сене булундыгъым койлер» серлеважалты макъалеси «Правда» газетасындан алынып басылган. — *И. К.*)

Октябрь 22

Тильшнаслыкъ. (Бу номерде белли рус алыми тюркшнас Сергей Маловнынъ (1880–1957) конференциядаки чыккышы нешир олунды. Мында У. Куркчининъ лисаниет ильминдеки янълышлары косътериле. Бундан гъайры, мезкур номерде Габилев, белли рус алыми Дмитрий Ушаков (1873–1942), А. Фетислямов (1905–1967), Ирсамбетов, К. Джамакълы (1905–1966), Аметов киби алимлернинъ конференциядаки чыккышлары басылды. — *И. К.*)

Октябрь 27

Конференция материаллары. (Бу номерде проф. Н. Дмитриев (1898–1954), Мусав ве Чалбашнынъ марузалары нешир этильди. — *И. К.*)

Октябрь 28

Грамматика принципери меселелери. (Н. Дмитриев).

Октябрь 30

Терминлер акъкъында. (Бу серлевха алтында акад. А. Н. Самойловичнинъ (1880–1938) къырымтатар ильмий терминологиясы иле багълы марузасы басылды. — *И. К.*)

Ноябрь 12

Фольклорны огренмелимиз. (К. Джаманакълы).

Ноябрь 26

«Эдиге». (Дестан акъкъында буюк макъале. — *И. К.*)

Декабрь 4

Къырым Девлет татар театросында, декабрь 4-те «Душман» пьесасы ойналаджакъ. («Душман» пьесасы бир къач айлардан сонъ, яни 1935 сенеси, апрель 4-те, текрар ойналды. — *И. К.*)

Декабрь 12

Къырым халкъларынынъ тарихини язув мунасебетиле. (Амди А.). (Шу буюк макъалеле муэллиф Миллий фыркъанынъ Германия Императоры Вильгельмге язгъан аризаларындан бойле 2 пункт кетире: 1. Германия ве Тюркиеге аркъа таягъан мустакъиль Къырым ханлыгъы мейдангъа кетирмек. 2. Къырымны рус акиметинден ве сиясий тесиринден къуртармакъ макъсады иле, Къырымда татар акимети къурмакъ.— *И. К.*)

Декабрь 28

Къырым Девлет татар театросында, январь 28-де, В. Абиленынъ «Омюр баари» пьесасы ойналаджакъ. Пьесаны сахнагъа У. Ипчи къойды. (Айны пьеса 1935 сенеси февраль 6 ве март 11-де ойналды. — *И. К.*)

1935

Январь 24

Эдебият хрестоматиясы. (К. Джаманакълы, А. Алтанълы). (Макъалеледе кырымтатар мектеплерининъ 7-нджи сыныфлары ичюн олгъан «Эдебият хрестоматиясы ве дерслиги» акъкъында хабер бериле.

Бу китап кырымтатар мектеплерининъ 7-нджи сыныфларында дерслик ве хрестоматия оларакъ къуullanылмакъ ичюн, 1934 сенесинде Я. Мусанниф, Дж. Гъафаров ве А. Фетислямов аркъадашлар тарафындан тертип этильди ве Габиллов аркъадашнынъ редакторлыгъы алтында чыкъарылды — дениле. — *И. К.*)

Февраль 16

Кырым язиджылары. Бу номернинъ биринджи саифесинде бир фотосюрет бар. Фотосюретте берабер отургъан бир группа язиджылар: Гладков, Ольховой, Бахметьев, Янников, Ы. Къадыр, У. Ипчи, Э. Шемъи-заде ве Тынчеров булунмакъта. — *И. К.*)

Февраль 18

«Кырымтатар хиджретлери». Кырым Меркезий архив идареси тарафындан нешир этильмек ичюн бир сыра тарихий документлер эсерлер азырланмакътадыр. Бу сене 10 матбаа табагъындан (160 саифе) ибарет XIX-нджи асырнынъ экинджи ярысындан башлап мейдангъа кельген «Кырымтатар хиджретлери» адында бир китап ве «XVIII асырнынъ сонъунда ве XIX асырнынъ башында кырымтатар койло топракъларынынъ таламасы» (китапнынъ ады шимдлик шартлыдыр) адында 10 матбаа табагъындан ибарет бир китап чыкъарылджакътыр. Бу китаплар Кырым Девлет нешриятыннынъ 1935 сенеси тематика планына кечирильдилер.

Февраль 27

Кырым Девлет театросында, февраль 28-де, «Алтайскийлер» пьеси къоюладжакъ. (Газетанынъ хаберине коре,

мезкюр пьеса текрарен март 6, 26 ве апрельнинъ 6, 28-де ойналгъандыр. — *И. К.*)

Март 1, 5

Къырымтатар тилининъ инкишаф ёллары. (Юманкулов).

Бу мақаленинъ муаллифи СССР Меркезий Иджра Комитети янында Янъы Элифба Меркезий Комитетининъ ильмий кятиби эди. Мақъале баягъы колемде. Газетанынъ эки номеринде басылгъан бу мақъаледе бойле болуклер бар: а) лексика-сёмантика, б) морфология, в) фонетика, г) синтаксис. д) фольклор топлав, е) экспедициянынъ ишлерине джемаатчылыкъны джелъп этиюв.

Март 11

Къырымтатар фольклорыны топлав акъкъында (К. Джаманаклы).

Март 16

«Омюр баари» пьесасы акъкъында. (А. Дерменджи). Пьесанынъ мевзусы — колхозда зиянкярлыкъ. Пьесада иштирак этиджилер: колхозник Ильяс, кулак Ибраим, Байрам, Аблялим, комсомол ёлбашчысы Рахми, колхозник Абляким, сынфий душман, зиянкяр — Муса ве алх...

Март 24

«Алтайскпйлер». (Озенбашлы). (Раим Тынчеровнынъ пьесасы акъкъында. — *И. К.*)

Апрель 9

«Душман» (А. Дерменджи). «Душман» Ипчи аркъадашнынъ янъы пьесасы. О сахнагъа къач кередир къююла. Ипчининъ пьесалары арасында бу язылышы, сахнагъа къююлышы джиэттен зарарсыз язылгъан пьесадыр. Пьесада сынфий душманнынъ юзюни ачып косьтермек ве аиле меселесинде бир къач земане типпи, девир типпи косьтермек киби эки меселе къююла. Пьесада косьтерильген вакъиа

ялыбою койлерининь биринде ве ялы кенарында бир санаторияда олып кечеле Пьесада эсас типлер: колхоз реиси — Эскендер Дервиш, бригадир — Эмир Амет ака, Эскендернинь кьадыны — Асис, Эскендернинь янында оськен Мерзие, Сервер Дервиш, ячейка секретари — Бекиров, Дервишлерде ыргьат чалышкьан Маруся Василенко, санаторияда раатлангьан кьач адам.

Бу койде пек зенгин Дервиш нам бир кулак бар эди. Отюнджилик эте, пек чокь ыргьат чалыштыра эди. О вакьытта якьында чалшыкьан Маруся Василенконьы намусына кече. Марусянынь баласы ола. Бу бала Дервишнинь эвинде осип буюй, ады Мерзие. Лякин Мерзие-нинь Дервиштен олгьаныны кимсе бильмей. Оны бу зенгин хорантада пич бала оларакь осьтюрип етиштирелер. Дервиш ве онынь буюк огьлу Сервер Уралгьа сюрюле. Кучок огьлу Эскендер(насыл олып кьалгьаныны темашаджыгьа кьаранлькь) койде кьала, партиягьа кире, колхозда реис ола. Коммунистка Асиеге эвлене, олар алты йыл берабер яшайлар. Эскеидернинь бабасы Дервишнинь тютюн араны, шимди колхознынь тютюн араны (буны биринджи левхада Эмир-Амет ака айта). Бу койде догьып оськен Эскендернинь зенгин адамнынь баласы олгьаныны кимсе бильмей. (Бу ери ич де акьылгьа ятмай) Эскендер 8 йылдан берли де янындаки оксюз кьыз Мерзиенен яшай. Башта буны да бильген ёкь. Бир кунь аран янында бир адам кьаралтысы корелер. О кьачып, пысылып юре, кимсе танып оламай. Койден гедже Асиенин эвине гуль кетирип кельген Эмир-Амет ака апансыздан Эскендернен лакьырды эткенине раст келип, о сакьланып юрьген адамнынь Эскендернинь агьасы Сервер олгьаныны корип, ячейка секретари Бекировгьа айта. Дигер тарафтан Эскендер тутулмамакь макьсадынен агьасынынь тез вакьытта кьачмасы ичюн чаре коре, оньа колхоз парасындан 2000 рубле бере (Зейнеп татай вастасынен колхоз идаресининь кьапусыны ачыкь кьалдырып онда олгьан 2000 рублени агьасына алдыра). Эскендер, айны заманда балагьа кьалгьан Мерзиеден де кьуртулмакь истей, оны агьасынен пароходгьа кьойып йиберип, день-изге богьмакь планыны сыза. Олар бу ишлерин азырлагьан вакьытта, Бекир де Эмир-Амет аканен Серверни тутмакь планыны кьура. Гедже колхоз идареси янында пы-

сып беклейлер. Бу вакъыт ичерсинде де Къырымгъа раатланмагъа кельген Маруся саатлернен Асиенинъ хаста къабул эткен къапусы огъоне беклеп, Асие чыкъкъан сонъ, онъа Дервишлернинъ ким олгъанларыны айта (бу акъылсыз къадын да буны биле тура мектюп язып айтмады да, бекледи оны Къырымгъа санаториягъа ёлласалар келип айтаджакъ. Шай келип айтты иште). Нетиджеде колхоз идарссинден пара алмагъа кельген Серверни туталар. Бир тарафтан да Эскендернинъ агъасы Серверге Мерзиени де ольдормек акъкъындаки лакъырдысыны динълеген Мерзие Эскендернен чеккелешип тургъан арада, Асие иштен къайтып келе. Олар Эскендернен тутушалар. Мерзие къуртулып къачкъан арада Эскендер оны арттан ата, о урулмай къача. Сонъ къадыны Асиени ата. Ольди беллеп, озюни де атып ольдоре. Оны тутмагъа кельген Бекиров, бу вакъиагъа огърай. Бойледже, душманнынъ юзю ачыла. Пьесада алынган девирнинъ ичтимаий-икътисадий ве сиясий обстановкасыны козь огъоне кетирип бакъкъанда, пьесанынъ янълыш эсас узерине къурулгъаныны, автор тарафындан тюшюнилип чыкъарылмагъаныны, реаль омюрден узакъ олгъаныны айтмагъа борджлумыз. Пьесаны сахнада корьген вакъытта темашаджы догърудан догъру инанмай. Чюнки бизим колхозниклеримиз (бу тюн бир койде) о къадар сынфий кёр дегиллер ки, бу койде оськен Эскендерни, онынъ агъасынынъ сюрдюнде олгъаныны бильмесинлер. Бильмем къайдан Маруся келип онынъ ич юзюни ача (о да бир раст келиш оларакъ, санаториягъа кельгенде). Алты йылдан бери Эскендернен яшагъан Асие (пьесада пек акъыллы коммунист оларакъ трактовать этильген Асие) Эскендернинъ ким олгъаныны бильмей. Темашаджы залдан чыккып кеткен вакъытта бойле суальнен чыкъа.

Авторнынъ догърудан догъру тюшюнип чыкъарылгъан шейи. Буны пьесанынъ бу тюн къурулышыны косътерип исбат этмек мумкюн. Автор колхозлашкъан койде, онынъ инсанларында олгъан ичтимаий-икътисадий денъишмелерни, колхозлашкъан койнинъ осюшюни, колхоз къурумынынъ инсанларнынъ анъларында япкъан денъишмелерини колхозниклернинъ сынфий анъынынъ юксельгенини, кой партия тепкилятынынъ къавийлешкенини, сынфий ёлны алып барувда чевиклешкенини коръмей.

Сиз пьесанын кьурулышына бакъынъыз, онда эпизодларнын тесадуфий меселелер узерине, сунний сюретте кьурулгъаны козьге чарпа кьоя. Авторнын мында форма кьурбаны олгъаны корюлип тура. Вакъиа колхозда олмай. Биз бутюн пьесада колхозда эки левха коремиз: бириси аран, экинжиси колхоз идареси. Къалгъан левхалар эписи санаторияда олып кече, чонки мында декорация долъбер чыкъа. Колхоз реиси койден эки километр узакълъкъта санаторияда яшай (Ялта молынын корюниши). Бу конкрет ёлбашчылык! Бу Эскендернин хатири ичон япылса (чонки о колхоз истихсалынын душманы), бунын ихтихсалгъа тесири не ичон косътерильмей? Эскендер киби сынфий душманнын реис олгъан колхознын вазнети эйи олур эдими? Бу не ичон косътерильмей? Булар къануний соравлар. Айды, кой совети, ячейка гузель чалыштылар да, онын ичон истихсалда ишлер гузель — деп айтайыкъ. Я чалышмагъан реиснен муаббет олгъан насыл ячейка бар? Пьесада бу меселеде мантыкъ ёкъ. Автор бу меселенен меракъланмай. Авторджа Эскендернин колхозда япкъаны, япаджагъы о къадар мухым дегиль, энъ мухими: онынъ озь бабасындан олгъан Мерзненен, озь къардашынен 8 йыл яшагъанында. Амма да меракълы меселе, Эскендер бильмейип, 8 йыл озь къардашынен яшагъан (сиз Асиенинъ бу меселени сёйлегенде, Эскендернин шашкъанына дикъкъат этинъиз). Пьесанын иште бу тарафы ложный эсас узерине кьурулгъан. Ничон? Нетидже итибарыле пек гузель анылашыла ки, авторынынъ эсас макъсады бу дегиль. Чюнки пьесада озек меселе аиле меселесидир. Лякин сынфий курешни унутмакъ олурмы? Оны мутлакъа косътермек керек. Мына авторны шашырткъан меселе де бу Факъат, автор сынфий курешни косътерювде пек мантыкъсыз сюжет алгъан. Шаблонгъа урмагъа не керек эди. Ёкъса аиле меселеси сынфий куреш участкасы дегильми? Шай амма, бу меселеде авторнын кьолу астында конкрет фактик материал ёкъ эди... Тюшонип чыкъармакъ керекмей, омюрни огренмек, сынфий курешни огренмек ве омюрден типик характерлерни догъру сечип акъыкий тип бермеге чалышмакъ керектир. Сиз пьесада яхшы тип трактовать олунгъан Эмир-Амет аканы алынъыз. О бригадир. О сахнада насыл корюле: бош богъаз, онынъ чалышкъаны ич де корюльмей, онынъ мешанка Лейлянен мунасебетини,

Муратнынъ о эсли башлы биргадирнен эгленгенини, онынъ скемледен йыкълтганыны, къайткъанда скемлени тепкенини козь огтоне кетирингиз. О насыл бригадир? О эписинден зияде акълсыз, серсем бир типке бенъзей. Гедженинъ бир вакъыгында та койден Лейлягъа гуль кетирип келе. Биз анълаймыз, авторгъа бу керек, чонки Эмир-Амет мында Серверни коре. Не къадар суний. Сиз Бекиров типини алынъыз, не къадар джансыз, арекетсиз адам. Онда сиясий ёлбашчы юзю ёкъ. Чюнки пьесада онынъ ролпо ойле, лакъырдысы ёкъ. Колхозда типлернинъ бойле джансыз берильгенини, оларнынъ пьесада ярдымджы типлер, экинджи дередже типлер оларакъ тургъанларыны косътере. Париков ве Мустафаев аркъадашлар озьлерине берильген роллерни намусле иджра этелер. Бунъа сёз ёкъ. Биз, Париков ролони шакъагъа чевире, боза — деп тюшонеджек олдыкъ. Лякин шай дегиль. Чюнки онъа пьесада язылышына коре, шай ойнамакъ керек олгъанына пьесанынъ къурулышындан анълаймыз.

Пьесада алып барыджы сюжет айле меселесидир. Бунъа биз артыкъ къандыкъ. Аджeba, авторнынъ бунда мувафакъиет бармы? Бу мевзу актуальми? Мевзу гъает актуаль ве мухим. Бу тарафатан авторнынъ мувафакъиети, шубесиз, бар. Пьеса эм бу меселеде мувафакъиет къазанаджакъ. Мында, акъ — къатен, омюр типлерни косътерюв тенденциялары пек къуветли. Лейля типини алайыкъ. О, акыкъъатен, нефрет уяндырыджы эски капиталист къурумы къалымтыгъы тип. Олар бизим сагълам, осьмекте олгъан омюримизнинъ устюнде, инсаннынъ тениндеки чыбан киби туралар. Джелилова аркъадаш бу рольни умумиетле гузель иджра эте. Лякин базы вакъыт адден зияде юмшакълъыкъ косътере. Албу ки, акыкъъатта бойле мешан типининъ озюне махсус бир джиддийлиги де бардыр. Бунунъ акси олгъан, янгы ичтимаий къурумнынъ тербиесини алгъан Асие тип, акыкъъатен, омюр тип оладжакъ. Лякин бу тип сонъуна къадар туганакълы кетмей. Сиз Асиенинъ Лейлянен олгъан лакъырдыларына дикъкъат этингиз. О, бу мешанкагъа озонинъ къатты нефретини косътерген арада «Эвимизни бегенсиньми, бакъ бу манзарагъа» бу (табиат дюльберлигини ред этмек макъсадынен айтмаймыз) онынъ Лейлягъа къатыетлигини йымшатып йибере. Бу левхада ойле шейлер козьге чокъ чалына. Бунунъ

себеби де бар, о да бу сюжетнинъ, айны заманда колхоз сюжетинен багъланып берильмеси, Асие типининъ бу джиттен гузель ишленмесине мани олды. Ишниязова аркъадаш ролони гузель япа. Онынъ аркетини, мимикасынъ, сѣзнинъ, аркетининъ манасына уйгъун денъишмеси, актрисанынъ кенди зенааты узерине джиддий чалышкъаныны пек ачыкъ косътере. Зенаатына намуслы янашмасы, рольни менимсеп ойнамасы, Ишниязованынъ актриса оларакъ оськенини косътере.

Аилевий тарафтан олгъан вакъытта, Эскендернинъ тип-пи хаят тип. Сиз онынъ аиле хаятына бакъышына дикъкъат этинъиз. О къадынны ялыгъыз мал сая. О эрнен корюшмесин кунълей. Дигер тарафтан озю эки къадыннен яшай. Бу тип озюнинъ нокъта-и-назарынен социализм къуруджылыгъы процессинде гъайып оладжакъ. Лякин ойелери даа бар. Иште, бу меселеде авторгъа сынфий куреш элементлерини айдын оларакъ косътермек мумкюн. Сынфий душман къадынны инсан ерине саймай, лякин янъы къурумгъа къаршы куреште къадынны эр торлю файдаланмакъ истей. Омюрде бойле алиар аз дегиль. Джетере ролони намусле иджра эте, лякин колхоз реислигинен багълы олгъан эпизодлар олдукъча суний чыкъа. Колхозда корюльген кулетки меслесинде онынъ сѣз сѣйлейиши: «вазгечин, быракъынъыз шуны» — сѣзлерини айтышы оны бирден ичке бере. Лякин мында къабаат актёрнынъ ойнамагъа бильмеювижде дегиль де, пѣсада о рольнинъ ложный эсас узерине къурулмасындадыр. Автор аиле меселесине бакъышта мусбет тип оларакъ Акимовны яхшы берди. Лякин Акимовнынъ тип-пи кооператор тип-пи оларакъ пек шаблон бериле. Онынъ сѣзлеринен арекети бир-бирине зыт. Онынъ айткъан сѣзлерине коре, о бираз джиддий, эм киббар, озюне сайгъы истеген арекетте бир тип олмакъ керек. Бильмейим мында къабаат белъки актёрдадыр (чюнки пѣсадан бакъмадыкъ).

Пѣсанынъ айры левхаларында мантыкъсыз ерлери даа бардыр. Лякин эписининъ узерине токъталмаймыз. Макъсад пѣсанынъ эсасында олгъан башлыджа эксикликлерни косътермек эди. Бизим рецензиядан япыладжакъ нетидже шойледир: пѣса сахнагъа уйдурылып язылгъан. Декорациясы зенгин. Мундерижджде ишлемек, онъа сюжетный бир мейиль бермек керектир. Эгер автор колхозда сынфий

курешни косътерювни аиле хаятынен багълы бермек макъсадыны (яни эки меселени бир пьесада косътермек) къалдырмакъ истесе, омюрде олгъан душманнынъ типини алмакъ керектир.

Апрель 11

Къырым Девлет татар театринде, апрель 11-де С. Джетеренинъ «Эки къардаш» пьесасы ойнала. (Пьеса апрель 18-де де ойналды. — И. К.)

Апрель 15

«Эки къардаш».)А. Дерменджи). (Джетеренинъ озю язып, озю сахнагъа къойгъан пьесасы акъкъында макъале муэллифи шу тарзда сёз юрьсете: «Колхоз реиси — Иззет, колхоз идареси азасы Мамбет, — сынфий душман агентлери. Олар колхозда хырсызлыкъ, зиянкярлыкъ этмек ёлунен колхозны ичтен йыкъмагъа чалышалар. Оларнынъ зиянкярлыкъларынынъ мейдангъа чыкъармагъа Мамбетнинъ оксюзи — Алим ве Иззетнинъ ташлагъан къадыны Фатма ярдым этелер. «Эки къардаш» Джетерсенинъ учонджи пьесасыдыр». — И. К.)

Апрель 27

Бурят-Монгол театринен багъ акъшамы. (Абдураман). Апрель 24-те Акъмесджитке уюметининъ чагъырмасынен, бир къач вакъыгътан берли Ялтада булунгъан Бурят-Монгол театри артист ве артисткалары кельдилер. Таньшув, теджрибе пайлашув ве ах. акъшамы кечирильди...

Майыс 6

Мидат Рефатов. (А. Рабинович). Бу-парчанынъ серлевхасы асылында «1920 сенеси майыс 5 — 1935 сенеси майыс 5» олып, бизим белли аллим ве сиясетчимиз Мидат Рефатов акъкъында сёз юрютиле. Онынъ чокъ сыфатлы фоторесими де басылгъан Макъаледе М. Рефатов хусусында бойле меракълы хабер де бар: «Мидат Рефатов буюк сиясий хадим олмакънен берабер, татар муневверлери арасында

энь корюмли ве талантлыларындан эди. Буюк эдебий хадим, бир кьач авропа тиллерини бильген, Л. Толстойнын «Война и мир» романыны тюрк-татар тилине терджи-ме эткен М. Рефатов аркъадаш, сонъ куньлерге къадар озюнинъ ильмий ве эдебий ишини токътатмады. Рефатов аркъадаш къошатылгангъа къадар 3(учъ) томлукъ рус-тюрк лугъатыны язувгъа вакъыт тапты...

Майыс 11

1934 сенеси эдебий продукциямыз. (А. Дерменджи). Драматургияда 1934 сенесини берекетли йыл саймакъ мумкюн. Бу йыл сахнамызда «Душман», «Агъыр куньлер», «Къара кыз», «Омюр баари» пьесалары кеттилер. Булардан «Агъыр куньлер» (Джетере), «Къара кыз» (Асанов) пьесаларынынъ мундериджеринде янълышлыкълар корюльгенинден сахнадан алындылар... (майыс 12-де макъаленинъ экинджи кысмы басылды — И. К.)

Майыс 17

Къырым Совет Энциклопедиясы редакциясында. Шимди Къырым Совет Энциклопедиясынынъ болпоклер ве умумий болпоклер ичерсинде олгъан болпоклер ичюн сёзлуклер топлам иши кете. Сёзлуклер, ильмий хадимлер ве совет джемаатчылыгъы активининъ иштирагинен кениш музакереге къоюла, илявелер, догъуртмалар япыла...

Майыс 24

«Интернационал». (Бу номерде «Интернационал»нынъ къырымтатарджа толу тексти берильген. Терджименинъ муэллифлери Ы. Къадыр; У. Ипчи; Э. Шемъи-заде — И. К.)

Июнь 10

Юбилей альбомына эдебият ве искусство. Къырымнынъ XV йыллыгъына альбом азырлав боюнджа ишлер девам эте. Альбомнынъ схемасы тертип олунды. Шимди тематикасыны тертип ишине киришилди... Альбомгъа Къырым Совет язджылары да озь исселерини къошалар... Альбом-

нынъ медений япыджылыкъ болуог ичюн Габилев, Алтанълы, Дерменджи ве Джаманакълы аркъадашлардан ибарет бир группа «Къырым эдебияты ве искусствосы» адында коллектив макъалени язмакъ ишине кириштилер... Альбомда бундан башкъа И. Тархан аркъадашнынъ «Уджом» пьесинде Къырымда партизан арекетини косъ-терген бир парчасыны, нотасынен бир Къызыл Орду йыры, XV-йыллыккъа шиирлер ве дигерлерини бермек козьде тутула...

Август 9

Тиль экспедициясы районларгъа чыкъув арфесинде. Къырым тиль экспедициясынынъ ишке киришюви даа чокъ олмаса да, артыкъ онынъ азырлыкъ ишлери битти... Экспедициягъа ёлбашчы аркъадан гъайры 20 ильмий хадим иштирак этеджек. Экспедиция азалары бригадаларгъа болондилер: 1) Лексика семантика бригадасына бригадир — Батырмырзаев аркъ. 2) Синтаксис бригадасына бригадир — Къуртмоллаев аркъ. 3) Фонетика ве морфология бригадасына бригадир — Куркчи аркъ. 4) Эдебий тильнинъ анълайышлыгъы дереджесини тешкерюв бригадасына Умер Ипчи аркъ. 5) Фольклор бригадасына бригадир — Джаманакълы аркъ. тайин этильдилер...

Экспедиция август 10-да ёлгъа чыкъа...

Август 26

«Элифбе». (М. Недим). (1935 сенеси басылгъан Къарабаш ве Ибраимовнынъ «Элифбе» китабы акъкъында багъы колемде макъале. — *И. К.*)

Сентябрь 1

Тиль экспедициясы районларда. (Бу ерде тиль экспедициясынынъ япкъан ишлери акъкъында къыскадан хабер бериле. — *И. К.*)

Сентябрь 6

Кедай. (Смаил Али). (Джанкой району Тюпкенегез коюнде яшагъан Исмаил Саледдин кедай акъкъында. — *И. К.*)

Сентябрь 15

Библиография. Редакциямызга, Башкырьдистан совет азыджылары союзы правлениесининъ органы «Октябрь» журналынынъ неветний 5-6-нджы номери (1935, № 5-6) кельди. Журналда Кырым Совет татар эдебиятына айры ер берильген. Журналда Сейфий Кыдаш аркъадашнынъ «Кырымтатар бедий эдебияты» адында макъалеси басылгандыр... Макъалеле Умер Ипчи аркъадаш акъжында айры токътаньла, бу сепс онынъ 20-йылъкъ эдебий фаа-лиети юбилейи оладжагы хабер бериле...

(Фурсат иле файдаланаракъ, бу ерде Сейфи Кыдашнынъ макъалесини джужий кыскартмалар иле беремиз. — И. К.)

Кырым — элек татар ханлары эм рус князлары, боярлары тарафындан таланып, эзилеп падиша колониясына айландырылган бир улъкедир. Онда рус князлары, боярлары татар эмекдар кутълесининъ къулландыгы яхшы ерлери кучъ къушанып, яхут саттырып забт эттилер. Татарнынъ озъ буржуазиясынен, мырзалары, руханийлери ве самодержавиенинъ эзиджилери бирлешип. Эмекдар массаны талавда, эювде зор хызмет косьтерселер. Шу себеплерден йылдан-йылга къанлары азая кельген кырымтатар эмекдар массасы бутюнлей ёкъ этиливие, ассимиляцияга махсом этилген эди.

Татар буржуазиясынынъ реформалашкан диний медреселерс пансламизм идеологы олган Исмаил Гаспринский тарафындан чыкъарылган «Терджиман» газетасы эм о газета нешрият тарафындан чыкъарылган китаплар, айрата алганда матур эдебият эйерзере кырымтатар эмекдар массасынынъ рухун диний, миллий тербиенен сынфий анъын думанлатты. Бу шейиниъ сонъуны буюк Октябрь революциясы къойды.

Шимди энди Кырым-партиянынъ миллий политикасы негизинде туташ грамоталы, туташ къолхозлашкан, кокрегине Ленин Ордени такъкан алдынга бир республика. Шимди анда формаджа миллий, мундериждедже социалистий татар культураны осе ята. Шу культуранынъ бир пытагы олган кырымтатар совет эдебиятыдыр.

Шуны да ачыкъ айтмакъ керек ки, Кырымтатар буржуазиясынынъ эдебияты, санъаты ольмектедир, о озъ ичинден талант догъурып оламай. Шимдики кырымтатар совет

эдебияты кечмишининъ медений асабалыгынынъ файдаланып оламай. Буржуа язуджыларынынъ чокъусы (Умер Ипчиден гъайры) пролетариат революциясына къошулмадылар. «Миллий фыркъа»нынъ ёлуен кеттилер. Осипетишмекте олгъан пролетар язуджы кадролары къатгы сынфий куруш ичинде булунмакътадырлар. Шунунъ ичюн къырымтатар совет эдебиятынынъ «миллий фыркъаджылар»гъа къаршы куруште бир ядро оларакъ тура. Шу ядро ичинде Къырым ЦИК ве Къырым совет язуджылары союзы правлениясынынъ председатели драматург Ильяс Тархан ипдешининъ «Уджюм» пьесасы къырымтатар совет драматургиясында айры ер тута. Бу эсер къырым эдебиятында биринджи олып къырымтатар фукъарелерининъ контрреволюцион миллий къурултайджыларгъа, миллий фыркъаджыларгъа къаршы совет власти ичюн курушни коьстере. «Уджюм» Къырым Девлет театрининъ репертуарында бир бурульш ясады. Бу пьеса эм рус, эм татар труппалары тарафындан чокъ дефалар къоюлып кельмектедир.

Йигирми йышыкъ эдебий иджат омюри олгъан Умер Ипчи ипдеш Къырым совет язуджылары арасында энъ къарт язуджылардан сайыла. О, Октябрге ёлду олып къошулгъан эм бурулмалы ёллар ичинде совет язуджысы болув дереджесине иришкен язуджы. Умер Ипчи ипдеш драматург да, икъяеджи де, шаир де. Онынъ «Душман», «Фахйше», «Азат халкъ» пьесалары Девлет театри сахнасында ойналып келелер. О, сонъки йыларда икъяе, очерклер эм массовый йырлар да яза башлады. Бу йыл Къырым эмекдарлары Умер Ипчининъ 20-йылыкъ эдебий иджат байрамыны отъкеседжек.

Окъуйджыларгъа белли «Эки куруш» эм «Шевкетовлар» эсерлерининъ озюне умюр багълагъан авторы Р. Тынчеров ипдеш бу йыл «Алтайскийлер» деген пьеса язып сахнада зор алгъыш къазанды.

Икъяеджи эм критик Абдулла Дерменджи ипдеш «Бакъкъан юзлер корьмегенде» ве дигер икъяелери сонъра «Чайырлар» исимде повесть берди.

Шаир А. Алтанълы ве О. Амит. ипдешлернинъ иджадына критик тешкерювлер менсюп. Олар якъын вакъытта умум критика ишине авушайтырлар.

Къырым совет язуджылары арасындан Ыргъат Къадыр ипдеш озюнинъ массовый йырлары, маршлары эм енгиш

тильде язылган шиирлеринен Кырым эмекдар массасына энгъ яхшы танылган яызджыдыр. Онынъ йырлары, маршлары шимди халкъ йырларына айланып, массалашып кеткендир. Оны бутюн Кырым йырлай. Шаир эм де икяеджи Джафер Гъафаров ипдеш «Азманлар», «Гъорт-гъорт» эм «Айше» деген икяелер ве пек чокъ шиирлер язды. Якында онынъ сайлама эсерлеринден биринджи китабы чыккыты¹.

Комсомол шаир Эшреф Шемъи-заде Кырым совет шаирлери арасында озъ ишине пек талагъяр бакъып тургъан, талантлы шаирлерден биридир. О, бир къач йыллардан берли язса да, шиирлерин меджмуасын чыкъармагъа ашыкъмай. Онынъ сонъ йылда язылган «Днеприльстан» нам зор поэмасы татар эм рус тиллеринде чыккыты. Онынъ шиирлери севилип окъулалар.

Шаир эм эдебият теоретиги А. Алтанълы ипдеш «Осюв адымлары» эм «Енгиш йылларында»² деген шиирлер, поэмалар джыйынтыкъларыны берди. Янъы формалар излеп язган шаирлерден Осман Амитнинъ «Биринджи баразна»³, Фетга Акимнинъ «Шиирлер сефери»⁴ нам джыйынтыкълары чыккыты.

Шуларнен бир сырада завод, фабрика, колхоз эм окъув юртларындаки тегерек азалары яш къалемлер: Амди Алим, Макъсут Сулейман, Таир Усеин, Шамиль Алядин, Азамат, Ш. Осман эм башкъа пек чокъ къалемлер шулар сырасына энелер.

Кырымтатар совет матур эдебиятынынъ бу енгишлери, эбст, контрреволюцион миллий фыркъаджылар эм Ленин партиясы ёлундан четке аякъ баскан тайпылувларгъа къаршы амансыз сынфий куреште пишкинлешти. Контрреволюцион миллий фыркъаджылардан матур эдебияттаки векиллери болган Чобан-заде, Одабаш, Лятиф-заде, Айвазов эм башкъалар кырымтатар совет эдебиятынынъ векиллеринен куреш этип кельдилер. Олар осеяткан яш талантларгъа аякъ чалдылар, осювлерини чаналатты-

¹ Занымджа, бу ерде Джафер Гъафарнынъ 1933 сенеси Акъмесджитте нешир олунган «Икяелер ве шиирлер» китабы хусусында сёз юрютиле.

² Алтанълы А. Осюв адымлары. Акъм., 1933 (56 с.); Алтанълы А. Енгиш йылларда. Акъм., 1932 (48 с.).

³ Амит О. Биринджи баразна. Акъм., 1933 (96 с.).

⁴ Аким Ф. Шиирлер сефери. Акъм., 1932 (46 с.).

лар. Тилъ меселесинде, олар татар тилине интернациональ сёзлерини кирсетмесине къаршы чыкътылар. Олардан къутулгъан къырымтатар яш совет эдебияты кене осьмеге башлады. Партиянынъ 23 апрель (1932) къарарындан сонъ, къырымтатар совет эдебияты продукциясы баягъы артты. Эдебий тиль массагъа якъынлаштырылып, интернациональ сёзлернен байытылды. Лякин эдебиятны даа юксекке котермек ичон языджылар Маркс-Ленин идеалларынен яхшы сияланмакъ керск. Эдебий критика — бу къырым эдебиятында энъ артта къалгъан участкадыр. Къырымтатар языджылары арасында критиканы озюне эвас иш этип алгъан бир дане де критик ёкъ. Шунунъ устуне Къырым совет языджылары правлениясынынъ татар тилинде чыкъа тургъан эдебий органы да ёкъ. Шимдики эдебий уюшмалар ве умумен совет эдебияты алдына пек зор барышлар къоюлгъаны ичон оларны бойле органсы аль этмеге мумкюн дегиль. Къырым эдебиятыны осьмеси ичон Меркезий комитет базы чарелерни корьди. Языджылардан: А. Дерменджи, Ы. Къадыр, Э. Шемьн-заде, У. Ипчи, Т. Тынчеров ипдешлер эр тюрлю ишлерден бошатылып, ялынъыз эдебий иджаткъа къалдырылдылар. «Болшевик ёлу» журналы озюннинъ эдебий къысмыны кенишлете башлады.

Эндиден сонъ, Орденли Къырым совет эдебияты социалистик геройларын, героизмнен толгъагъ шад, янъы турмуш пафосыны, социализмге хас толукъанлылыкъ, эдебий юксеклик, сиясий дурустликнен акс эттиреджектир. Июнь, 1935 с. (Кене шу номерде Э. Шемьн-заде, О. Амит ве Ы. Къадырнынъ шиирлери сейф Къудаш тарафындан башкъырт тилине чевирилип дердж этильгендир. — И. К.)

Ноябрь 17

Къырым совет эдебиятынынъ 15-йыллыгъы. (А. Дерменджи). ... Къырымтатар языджылары арасында энъ стажлы Умер Ипчи аркъадаштыр. Эдебий яратыджылыкънынъ ильки девирлеринде тамамиле буржуа-миллетчи идеологиясыны акс эттирген бу языджы, Къырымда совет укюмети къурулгъанынынъ 3-нджы йылы (1922 сенеси) контрреволюцион «Миллий фыркъанен» быгъыны узюп совет укюмети тарафына кечти. Языджынынъ революциядан сонъки базы эсерлеринде кенеден миллетчиликнинъ

руху тесири («Шангерай», «Некеджан» пьесаларында олгъаны киби), корюльсе де сонърадан буны да енгди ве мундерижде сагълам эсерлер берди. Ипчи кырымтатар совет эдебиятында энъ зияде драматург оларакъ беллидир. О, кырымтатар совет эдебиятыны «Душман», «Мотор», «Азат халкъ» пьесаларынен зенгинлештирди. Бу кечкен 15 йыл ичинде Ипчи 10 къадар уфакълы ирли пьесалар берди; 30–35 къадар рус эдебий эсерлерини татарджагъа чевирди. Ипчининъ несир эсерлеринден «Амо автобусында», «Осман»ны ве сонъ вакъытларда язгъан газета очерклерини («Багъчаджы», «Къартлар») къайд этмек керек. Бу сонъгыларында Ипчи социализм къуруджылыгынынъ конкрет участкаларыны алып инсанларнынъ бу огъурда курешлерини косътере...

(Макъалеле айырыджа оларакъ даа Ильяс Тархан, Ыргъат Къадыр ве Алтанълы къайд этильгендир. Къалгъан азыджылар акъкъында обзор шекильде айтыла. — И. К.)

Декабрь 8

Ипчи аркъадашынынъ эдебий чалышувы акъкъында макъалелер джыйынтыгы. Ипчи аркъадашынынъ эдебий чалышувынынъ XX йыллыгы мунасебестинен Кырым Миллий-медений япыджылыкъ итмий теджыкъат институты Ипчи аркъадаш акъкъында азылгъан тенкъидий макъалелер джыйынтыгы чыкъара. Бу джыйынтыккъа Ипчи аркъадашынынъ драматургия саасында чалышувы акъкъында А. Дерменджи, шиирлери акъкъында Алтанълы, икяелери акъкъында Ю. Болат ве ичтимай чалышувы акъкъында Керим Джаманакълы аркъадашларнынъ макъалелери оладжакътыр.

Декабрь 18

Халкъ эдебий яратыджылыгы. 1925–26 сенелери Кырымда тешкиль олунгъан археология ве фольклор экспедициялары бу битмез-тюкенмез халкъ яратыджылыгы чокърагъы зенгинликлерине аит пек чокъ материал топласалар да, бу материаллар донья юзюни коръмей къалдылар. О, Акъчокъракълы, А. Одабаш, Якъуб Кемал ве башкъалары буларны кениш эмедкар къутьлелерининъ малы этмектен къоркътылар. Бу материаллар Одабашнынъ кабинетин-

ден, Акъчокъаракълънынъ эвинден ве Якуб Кемал элинден кьуртулуп чыкъамадылар...

Къырым Маариф Халкъ Комиссарлыгы ве миллий медениетнинъ япиджылыкъ институты тарафындан топланган эки фольклор джыйынтыгы бу якъын кунлерде басылып чыкъарыладжакътыр. Бу джыйынтыкълардан биринджиси чынлар ве манелерни, экинджиси исе Къырым халкъ масалларыны къаплап алмактадыр. Масаллар джыйынтыгына совет языджысы Умер Ипчи ве чынлар джыйынтыгына исе Джаманакълъ аркъадашлар тарафындан махсус кириш сёз язылгандыр. Бу джыйынтыкъларнынъ экиси де эски девир халкъ яратыджылыгыны къаплап алмактадыр... Бу сене тешкиль олунган тильни огренюв ве фольклор экспедициясы янъы девирге аит пек чокъ янъы фольклор материалларыны топлады...¹.

1936

Февраль 17

Э. А. Париковнынъ вефаты. (Бу номерде белли артист Эмир-Амет Париковнынъ вефаты мунасебетице некрологлар, макъалелер ве фотосюрети булунмакта. Э. А. Париков февраль 15-те вефат этти. Февраль 18 номерасында Э. Париковнынъ компюлови акъкында хабер. — И. К.)

Март 9

Джафер Гьафаровнынъ «эдебий» яратыджылыгы. (Бу макъаленинъ муэллифи язылмаган. Макъаледе эсасен Дж. Гьафаровнынъ «Ёдджулькьта»² икяеси тенъкит этиле. Дж. Гьафаров Чобан-заделернинъ «Янълъшсыз языджысыдыр» киби эпитетлер кьулланыла. — И. К.)

¹ Парчада аныылган ильки фольклор джыйынтыкълары булардыр: 1. Чынлар ве манелер. Акъмесджит, 1936 (188 санфе). Сонъундан бу китап текрар нешир олунды (Чын ве манелер джыйынтыгы. Акъмесджит, 1940). 2. Масаллар. Къырымтатар фольклорынынъ экинджи джыйынтыгы. Акъмесджит, 1936 (120 санфе).

² «Ёдджулькьта» икяеси якъында «Къырымтатар эдебияты» (Акъмесджит, 1995) китабында нешир этилди.

Март 14

«Къырым ханлары тарихи». (А. Бекиров. Къырым миллий медениет япыджылыгы институтынын уйкен ильмий хадими). 1935 йлы Къырым Маариф Комиссарлыгы, Къырым миллий медениет ильмий-тешкерюв институты тарафындан къырымтатар эдебий ве сёйленюв тилини огренюв экспедициясынын биринджи отряды тарафындан шимдики Акъшейх районы Баккал коюнден Хурремий Челебининь адсыз къолязмасы Къырым ханлары тарихи тапылды. Бу адсыз эсер Къырым халкълары тарихини, буньнген бирге эм тиль, эдебият ве эм де фольклорыны огренюв областында пек буюк бир тарихий документгир. Бу къолязма Къырым тарихи, бугунге къадар ялынъыз 3 нуска олып бириси Вена музейинде, экинджиси Ленинградда илимлер академиясында ве учонджиси де Къырым Таврида музейи китапханесиндедир. 4-нджи нускасына исе Къырым миллий медениет ве ильмий тешкерюв институты малик олды.

Март 28

«Морфология» дерслиги акъкъында. (Венс А.).

Март 30

У. Ипчининь фотосюрети. (Бу номерде меракълы бир фото басылган. Тюбюнде бойле язылар бар: «Ялта районы колхоз стахановкаларынын район совещаниесинде. Къырымтатар языджысы У. Ипчи аркъадаш Айвасиль кою «Сталин» колхозынын колхозницасы Гульшерфе Топуз аркъадашнен беседа япа. Горскийнинь фотосы. — И. К.)

Апрель 4

Музыка, йыр ве оюн акъкъында бир къач сёз. (Ы. Къадыр).

Апрель 11

Къырым Девлет театросында апрель 14-те (Ю. Болатнынь) «Той девам эте» ойналаджакъ. (Газетанын хаберлерине коре, бу спектакль апрель 18, 23, майыс 9, 14, 21,

ноябрь 18, декабрь 23 ве 1937 сенеси январь 18, февраль 11-де ойналгъандыр. — И. К.)

Майыс 9

«Тенкытши» тенкыт. (1936, март 28-де «Енъи донья» газетасында басылгъан Веис А. аркъадашнынъ тенкыди-не тенкыт. — И. К.)

Июнь 3

Къырым орыноклерининъ аджайип устасы. (П. Чепурина. Москва). Мен 25 йылдан берли къырымтатарларыннынъ ве Къырымнынъ башкъа халкъларыннынъ турмуш искуство-ларыны огренювнен огърашам. Бу чалышув девримде мен пек аджайип самоучка бир художникке раст кельдим. Бу тюфек устасы, чеканщик, художник Амет Калафаттыр. Амет Калафат бугунь 70 яшындадыр... (Бутюн макъале орта колемде. Бу ерде А. Калафатнынъ ресими де бар. — И. К.)

Июнь 16

Музыка ве йырлардаки эксикликлерни ёкъ этмели. (А. Рефатов). (Буюк колемде бир макъале. — И. К.)

Июнь 18, № 139

Умер Ипчи. (Бу номернинъ бутюн бир саифеси Умер Ичпининъ юбилейине багъышлангъан. У. Ипчи озь кабинетинде отургъан шекильдеки фотосы бар. Онъа тюрлю селямлар: Афзал Таировдан, Алимджан Ибраимовдан, Лахутийден. Джавтобелининъ онъа багъышлангъан шири басылгъан. О. Озенбашлынынъ «Языджынынъ яратыджылыкъ ёлу» макъалеси, С. Сейдаметовнынъ «Озь языджымыз Ипчи» адлы парчасы.

Умер Ичпининъ язгъан ве басылгъан эсерлерининъ къыскадан джедвели бериле:

1. «Шаркъ къадынлыгъы» (шиирлер джыйынтыгъы, 1925);
2. «Фахише» (пьеса, 1926); 3. «Азат халкъ» (пьеса, 1927);
4. «Куреш» (икяелер джыйынтыгъы, 1927); 5. «Куреш ичюн» (шиирлер джыйынтыгъы, 1928); 6. «Деньишти заман, байгъа ёкъ аман» (пьеса, 1929); 7. «Марклен» (пьеса, 1930); 8. «Айы-ныкълар» (пьеса, 1930); 9. «Душман» (пьеса, 1935); 10. «Сайла-

ма эсерлер джыйынтыгы» (юбилей басмасы, 1935); 11. «Асан» (ихяе, 1935); 12. «Джельтирмен» (комедия, 1925); 13. «Непкеджан» (тарихий драма, 1926); 14. «Мусульман бюросы» (пьеса, 1927); 15. «Шайи Гирай-хан» (тарихий пьеса, 1929); 16. «Мотор» (пьеса, 1931); 17. «Чобан Мустафа» (радиопьеса); 18. «Ариза» (радиопьеса); 19. 15-йылыкъкъа» (радиопьеса); 20. «Лейля Меджнунгъа пародия» (комедия).

Умер Ипчининь терджиме эткен эсерлерининь джедвели: 1. Гроза» (Островскийден, 1925); 2. «Овод» (Войнич, 1926); 3. «Бронепоезд» (пьеса, 1928); 4. «Гамлет» (Шекспирден, 1933); 5. «Мещаннынъ дворянлыгы» (Мольер, 1930); 6. «Принцесса Турандот» (Карло Гоцци, 1929); 7. «Айдулар» (Шиллер, 1934); 8. «Фесат» («Мятеж», Фурманов, 1933); 9. «Приговор» (пьеса, 1928); 10. «Эль баласы» (В. Шваркин, 1934); 11. «Шахнаме» (Джанан, 1935); 12. «Шалауда» (пьеса, 1933); 13. «Суд» (В. Киршон, 1932); 14. «Ачув» (Яновский, пьеса, 1930); 15. «Сафрон аркадаш» (пьеса, 1930); 16. «Умотнинъ эляки» (пьеса, 1928); 17. «Атеш челик» (Вехетсянов, пьеса, 1928); 18. «Серкенинъ кыйтмасы» (Анов, пьеса, 1934); 19. «Атеш» (Анри Барбюс); 20. «Оло джанлар» (Н. В. Гоголь); 21. «Казакилер» (Л. Толстой); 22. «Демир ташкыны» (Серафимович); 23. «Челкаш» (М. Горький); 24. «Крылов. Баснялары»; 25. «Унутылган кой» (Некрасов); 26. «Зейнетнинъ анты» (Демьян Бедныйден); 27. «Бронепоезд» (Вс. Иванов, повесть).

Июнь 27

Умер Ипчи аркадашкъа селямлар. Къырымтатар совет эдебиятынынъ буюк яызджысы Умер Ипчини эдебий чалышувына 20 йыл толув байрамы купонен хайырлаймыз. Талантлы драматург олган Умер Ипчи аркадашнынъ Къырымтатар театрининъ миллий репертуарынынъ эсасыны къоювда япкъан хызметлерини кыйд этемиз. Рус тилинде онынъ сайлама эсерлерининъ бир томуны бастырмакъ ичюн тедбирлер коремиз. Къыйметли Ипчиге илериде социалистий культуранынъ чичекленмеси ве тантанасына догъру ёнетильген махсулдар чалышув арзу этемиз.

*СССР Яызджылары союзы месуль секретари: Ставский.
Совет Яызджылары союзынынъ Къырым комиссиясы
азалары: Гладков, Санников, Бахметьев.*

Бизим ифтихарымыз. (Ыргъат Къадыр). Бугунь Къырым джемаатчылыкъы аразыда эдебий яратыджылыкъта энъ къартымыз сайылгъан меслекдешимиз Умер Ипчи аркъадашынынъ 20 йыллыкъ юбилейини отъермектедир. Бу тарихий кунъ хусусан биз языджылар ичюн ич унутылмаз къуванч байрамы кунюдир.

Умер Ипчи аркъадаш Къырым совет Языджылары Союзынынъ ве правлениесининъ энъ къарт азаларындан бири олмакълыгынен берабер керек яратыджылыкъ ишлеринде ве керексе джемаатчылыкъта энъ ог сафларда кеткен языджылардан бири сайылыр. Ич бир кампания ёкътыр ки, Ипчи аркъадаш озюнинъ къалеминен о кампаниягъа юректен иштирак этмесин, о кампаниягъа очеркинен, шири ве фельетонинен къошулмасын. Ипчи аркъадаш бизим языджылар арасында эм яшча, эм де яратыджылыкъ стажы боюнджа энъ къартымыз олса да заманнынъ турлю кампанияларына реагире этювде ве оларны озюне нефис яратыджылыкъларынен къаршылауда энъ яшымыздыр. РАПП девиринде Якъуп Мусаниф ве Гъафаровлар Ипчининъ попутчиклер сырасына биле къошмагъа ляйикъ коръмейип, эр адымда онынъ ёлуна сед чекмеге тырышкъанлары вакъыт, о рухтан тюшмей. Керчь заводуна кетип хаттатларнен татар ишчилерине басма эдебият газетасы чыкъара эди. Якъуп Мусанифлер языджыларны бири-бирлеринен бозуштырмакъ макъсадынен бош богъазлыкъ япып юрьген вакъытларда, Ипчи аркъадаш оларгъа бакъмадан янъы-янъы пьесалар язып чыкъармакънен мешгъуль эди, о партия къаршысында озюнинъ партиясыз большевикъ вазифесини эда этмек ичюн чалыша эди.

Мына 20 йыллыкъ бир девир. Балалыкъ вакъытларыны Багъчасарай токъанлары алдында янтыкъ, балыкъ, отъмек алып къачып кечинмекнен кунъ эткен Умер бала акълы кесмеге башлагъан сонъ, багъчаларгъа ыргъатлыккъа кете. Кыш вакъытлары адети узьре мектепке къатнай. 1915 сенеси импералист дженкине ёлламакъ ичюн чар укумети оны солдатлыккъа чагъыра. 17 яшлыкъ Умер бала эмджесининъ огълунынъ паспортынен берабер Багъчасарайдан къачып, Уфагъа кете ве бир къач йыл къадар озюнинъ орта дередже усул-и-джедит бильгисини Уфа

мектебинден ала. 1917 сенесинден бу якъка оджалъкъкъа башлай ве мутаасип моллалар ве кулачествонен амансыз куруште озъ талебелерине окъув, язы ве эсап, джография окъутув ичюн озюни мобилизелей. Онынъ биринджи нефис эсерлери де илк оларакъ Уфа мектебининъ язма журналында пейда олмагъа башлай.

Умер Ипчи аркъадаш Къырым советлешмесинен бир къач сенелерини оджалъкъкъа сарф этти... Миллий фыркъа азалары илк оларакъ Джафер Сейдаметнинъ тувгъан кою олгъан Къызылташта Миллий Фыркъагъа ярдым этеджек яшлар кружогы тешиль эткен эдилер.

Миллетчилер Умер Ипчини бу кружоккъа чекмейде турмадылар, лякин Умер тез эсини джыя, кружоктан узакълаша ве язгъан эсерлеринде миллетчиликке къаршы дженк ача.

Бизим огюмизде Ипчи аркъадашнынъ 1923 сенеси агъасы Осман Зеккийге язгъан мектуби тура. Бизим алдымызда Ипчи аркъадашнынъ 1923 сенеси партиягъа кирмек истеген ве рекомендация тапмаюв себебинден къайтарылгъан анкетасы тура. Бу эки документ Ипчини миллетчи — деп яйгъара къопармагъа истегенлерге окъ олсун документиدير.

Ипчи миллетчиликке янтайгъан адам олгъан олсайды, Велилер, Деренайырлылар ойле бирден бир къуветни четке быракъмаз эдилер. Ипчи 1923–24 сенелерине языджи оларакъ Къырым джемаатычылыгына белли адам эди. Онынъ Къызылташ кулачествосынен ве моллаларынен ачыкътан-ачыкъ куруши Вели Ибраимлерге, Озенбашлыларгъа вакъыты-вакъытында келип етише, ондан себеп де миллетчи къалымтылары оны севмей эдилер. Мына алдымызда джанлы шахит — Амет Сейдалли. Къызылташ кулакларындан Эминнинъ огъланлары ве къызы — Тензиле, Амет Сейдаллини атаджакълары вакъытта Ипчи етишип къуртара. Кой фукъарелерининъ ачыкъкъа сенеси, багълары-багъчалары бир фунт отъмекке сатылдыгы вакъыт, оларнынъ къайтарылмасына инициатор Ипчи ола. Бундан сонъ Ипчиден интикъам алмагъа истеген Къызылташ кулачествосы башында Джафер Сейдаметнинъ киеви Абдураман, косе Мустафа, Исмаил Хатиповлар оны терроризе этмек ве оджалъкътан чыкъарув меселесини къойган эдилер.

Эбет Ипчини севмегенлер бар эди. 1921 сенелери Дегирменкойде оджалъкъкъа япкъан сабыкъ безз гвардия офицери Деян-эфенди кибилер ве бир сыра Дереккой ве Айвасиль

миллетчилери оны севмей эдилер. Чюнки оларнынъ 1918–1923 сенелери татар эмеддарларыны алдатмакъ ичюн япкъан бутюн къара юзлюджлери Ипчи анълы бир татар оджасынынъ козю огюнде кечти. Ипчи о акъынтыгъа къошулмады, оларнынъ разоблачениеси ичюн чалышты. Онынъ айны киби 1925–26 сенелери Велиибраимовщинанынъ ат ойнаткъан девирлеринде о оларгъа къаршы озюнинъ кескин къалеминен куреш ача эди. Ондан себеп де Велиибраимовщина Ипчиге якъын кельмеге къоркъа эди, ондан себеп де Велиибраимовщина оны севмей эдилер.

Бизим энъ сайгъылы меслекдешимиз олгъан Ипчи аркъадашымыз бу чытырманлыкътан чыккыты, озюнинъ уста къалемини миллетчилерге дегиль де, коммунист партиясына, совет укюметине багъышлады. Бизге, Къырым Октябрининъ етишкен яш язджыларына, Ипчи аркъадашнынъ буюк теджрибеси чокъ шей берди ве бермекте.

Къырымтатар совет эдебияты озюнинъ энъ къарт таланты Ипчи аркъадашнен бугунъ ифтихар эте.

Биз ёрулмакъ бильмеген меслекдешимизнинъ илериде даа зияде яшлыкъны осьтюрювде ёрулмадан чалышаджагъына умютимиз къавий.

Июль 2

Морфология дерслиги акъкъында. (Шамилев А.). (Багъы колемде макъале. — И. К.)

Июль 30

Азырлыкъ керек. (Алтанълы). (Ю. Болат ве базы дигер язджыларнынъ иджатларына кучюк къайдлар. — И. К.)

Август 4

Къырымнынъ тарихий археология байлыкълары. (Н. Эрнст).

Сентябрь 21

«Исмаил» акъкъында. (А. Фетислямов). (Ы. Къадырнынъ «Исмаил» поэмасы акъкъында балабан макъале. — И. К.)

Сентябрь 28

Языджылар ве массалар. (А. Дерменджи). (Э. Шемби-заде («Днеприльстан»), Тынчеров («Шевкетовлар»), Алтанълы («Бу эпоха») эсерлери акъкъында. — И. К.)

Октябрь 2

Къырым миллий-меденый къуруджылыкъ ильмий-тешкерюв институты нелер устюнде чалыша. (Абдураман). Институт янъы тиль ве фольклор экспедициясыны, Умер Ипчи акъкъында макъалелер джыйынтыгъыны азырлай... Шимди институтнынъ тарих секторы мудири Аппаз Бекиров ве институтнынъ уйкен ильмий хадими Зиядинов аркъадашлар эки ильмий мевзу узеринде чалышалар — Аппаз Бекиров «Къырым ханлыгъында феодаллыкъ къурумы» ве Зиядинов «Алтын орду улусы» мевзулар иле огърашалар. Бу эр эки Къырым тарихына айт ильмий иш китап алында бу йыл сонъларында Къырым Девлет Нешрияты тарафындан чыкъарыладжактыр. Бундан башкъа, институтнынъ штатсыз хадими Ибраим Усеинов аркъадаш «Къырым ханлыгъында феодал эксплуатация» мевзусы устюнде чалыша.

Октябрь 5

Миллетчилик тамырларыны амансыз сюрете сёкип атмакъ керек. (Осман Бекиров). (Бу макъаладе сёз пединститутнынъ къырымтатар тили ве эдебияты факультети узеринде кете. Бир ерчигинде бойле дениле: «Бу факультетте бундан бир къач йыл эвель оджалыкъ этип кельген О. Акъчокрыакълы, А. С. Айвазов, И. Леманов ве Б. Чобан-заде киби миллетчилер сипирилип атылгъан олсалар да, миллетчилик рухуны студентлер арасында джайратмакъ ичюн ымтылгъанларгъа кене де раст келине. Бу адамлар ымпыс-тымпыс студентлер арасына сокъулып, оларгъа ярдым эткен олып, студентлерни озъ тесирлери алтына чекелер. Бунъа ачыкъ мисаль оларакъ Абдулла Лятиф-задени косьтермек мумкюн. Лятиф-заде ким? Лятиф-заде къутургъан миллетчи, Къурултайнынъ актив

азасы эди. Кечкен сене институткѳа оджалыкѳкѳа алынѳан вакѳытта, озюнинѳ миллетчи ѳлундан тамамынен чыкѳкѳаныны, о ѳлны тамамынен янѳлыш таныгѳаныны ве шимдиден сонѳ, совет ѳлунда кѳызыл оджа оларакѳ чалышыджыгѳыны айтып, оджалыкѳкѳа кирген эди. Лякин онынѳ бу берген сѳзлери бош сѳзлер олып чыкѳтылар. Лятиф-заде дерс берген вакѳытта, араб, фарс, тюрк терминлерини студентлерге юттурмагѳа тырышты, дерсни ич де анѳлатып бермеди, чокѳусы сынфий курешнен багѳламагѳа тырышкѳан киби олып, янѳлыш тарифлер берди, сынфий курешнинѳ устюни ортьмеге чалышты. Институт янында яш язиджылар азырламакѳ макѳсадынен мейдангѳа кетирилген тѳгерекке кафедранынѳ разылыгѳы олмадан озѳ башына ѳлбашчылыкѳ ѳтмек вазифесини Лятиф-заде озѳ устюне алмагѳа ынтыла. Чокѳ кечмеден IV курс студентлеринден Бекиров В., Усеинов ве Эмиров аркѳадашларны озѳ тесири алтына ала, оларны эвине чагѳыра ве оларнынѳ шиирлерини тюзеткен ола. Бу студентлер озѳ чыкѳышларында меселенинѳ устюни кереги киби ачмадылар. Студентлерден Зекерьяев, Аблякимов ве башкѳалары Лятиф-заденинѳ уста бир айнеджиликнен иш корѳгенини айталар. Меселя, о, студентлерден Аджымамбетов аркѳадашкѳа: «Сен дерслеринѳден «отлично» кетесинѳ, мында аслы не ишинѳ бар, рус факультетине кир де анда окѳуса!»- дей. Анда кирсе озю де ярдым ѳтеджегини айта. Аджымамбетов онынѳ бу айткѳанларына севине, оны макѳтай. Лятиф-заде дерске ильк кирген куню студентлерге: «Сен кимсинѳ. Адынѳ не, фамилиянѳ, коюнѳ? Бильгинѳ насыл, кѳайда окѳудынѳ, ѳдебияткѳа мунасебетинѳ насыл, газета ве журналларгѳа макѳале язасынѳмы? Хаберджисинѳми? киби суаллер берип, студентлернен таныш ола. Дерслерден сорагѳан вакѳытта, ич кимсеге «осал» ишарети кѳоймай. Иште бунынѳ киби, озюнинѳ миллий дуйгѳуларыны яшатмакѳ истеген миллетчи Лятиф-заде партия ве комсомол тешкилятларынынѳ козѳачыкѳлыгѳы саесинде устю ачылып пединституттан кѳувулды...)

Октябрь 6

Натурализм, бенъзетювлер ве халкънынъ талабы. (А. Дерменджи). (Макъалеледе Б. Къадырнынъ «Исмаил» поэмасы, А. Фетислямовнынъ «Бавбек» икяеси, Джетеренинъ «Эки къардаш» пьесасы ве дигер эсерлер акъкъында лаф юрютиле. — И. К.)

Октябрь 8

Орфография лугъаты (И. Н.) Бу куньлерде Къырым Девлет нешрияты, кырымтатар тилининъ Орфография лугъатыны басып чыкъарды. Бу лугъат басылмакъ ичюн Къырым миллий медениет япыджылыгы ильмий-тешкерюв институты тарафындан азырлангъан ве У. Куркчи, Э. Къуртмоллаев, А. И. Баккал ве мерхум С. Абдураимов тарафындан тертип этилип А. Н. Батырмырзаев аркъадашын месуль редакторлыгы алтында чыкъкъандыр. Лугъат 172 саифелик, тиражи 10000 (он бинь).

Октябрь 9

Театро. (Бу номернинъ бутюн бир саифеси театроннынъ янъы сезонына багъышлангъан. Ичинде бир чокъ артистлернинъ фотолары ве Х. Гурджининъ «Тепкъит сагълам ве большевикче олмалы», Грабовнынъ «Ерли пьеса догъурмакъ — шан-шереф иши олмалыдыр», А. Баккалнынъ (театр директоры) «Янъы сезонда янъы енъишлер», Умер Девипшевнинъ (театрнинъ баш режиссёры) «Буюк юбилей алды сезоны», Б. Париковнынъ (Э. А. Париковнынъ догъмуш къардашы) «Испаньол папазы» пьесасындаки роллом акъкъында», Э. Мамбостованынъ «Ватанымызнынъ ляйкълы артистлери олурмыз» серлевалы макъалелери басылгъан. — И. К.)

Октябрь 15

Эдебиятымызнынъ бир эки меселелери акъкъында. (Гульсум Мухаммедова). (Бу балабан макъале эки меселеге багъышлангъан: 1. Бизим кырымтатар шиирлеринде техника, форма меселеси 2. Къырымтатар тилинден рус тили-

не олгъан терджимелер. Шиирде ритм ве эджалар акъкъында.—И. К.)

Октябрь 18

Аппаз Усеннов. (Умер Ипчи). (Орта колемде бир очерк. —И. К.)

Ноябрь 7

Багъчасарай. (У. Ипчи).

Ноябрь 10

Къырым совет татар эдебияты. (Умер Ипчи)

Декабрь 12

Ягъы Конституция ве языджыларымызнынъ вазифеси. (Умер Ипчи).

Декабрь 16

Имля лугъаты акъкъында. (Шамиль Алядин).

Декабрь 17

Къырымтатар тилининъ орфографий лугъаты. (Ваджип Умеров).

Декабрь 18

«Исманл» поэмасы акъкъында. (Орлы Мурат).
(Ы. Къадырнынъ поэмасы акъкъында балабан макъале.—И. К.)

Декабрь 28

Къырым Девлет татар театросында декабрь 28-де «Эки къардаш».

1937

Январь 1

Бизде ылымий ишнен огърашмагъа эр кес ичюн һакъ ве мумкюнлик бар. (К. Джаманаклы). ... Вузлар ве орта дередже мектеп олжалары ичюн «Эдебият театросы» китапнынъ «Эдебий эсернинъ тили»- деген кысымына ве башкъаларыны ишлеп битире билъдим... Булардан башкъа, эдебият тарихимиз ичюн гъает меракълы олгъан Ислям Гирайнынъ Польшагъа олгъан походы акъкъында буюк поэманынъ терджимесини ве онынъ тахлилини де битирип бастыраджагъым...

Январь 4

Янғы китаплар. (Ш. Х.). Къырым Девлет нешрияты тарафындан Къырым халкълары тарихине материал оларакъ Б. С. Ольховый аркъадашнынъ редакциясы алтында XVIII асыр немсе алимлеринден Тунманнынъ «Къырым ханлыгы» адлы эсерининъ русчагъа терджимеси басылып чыкъарылды... 1784 сенеси басылып чыкъарылгъан бу китап, немседжеден профессор Н. Л. Эрнст тарафындан терджиме олунгъан, айны заманда къайдлар, кириш сёзю ве къошмалар да онынъ тарафындан япылгъандыр...

Январь 5

Фольклор джыйынтыгы. (Ш. Х.). Къырым Девлет нешрияты тарафындан Алупка Девлет музей-сарайы тарафындан тертип этильген биринджи фольклор джыйынтыгы чыкъарылды. Джыйынтыкъта къырымтатарларнынъ 23 масалы ве учъ дане де эфсанеси бар. Джыйынтыкънынъ тестини музей-сарайн ылымий хадимлеринден К. У. Усеинов язгъан, текстни С. Д. Коцюбинский аркъадаш азырлагъан ве кириш сёзюни де о язгъан. ... Джыйынтыкъ 367 саифеликдир...

Февраль 3

Къырымтатар тилининъ орфография лугъаты. (Тенкытчы).

Февраль 10

А. С. Пушкин. (Бу нускаһының буюм бир саифеси Пушкинге бағышланған. Мында К. Джаманаклының «Тохтаргазының Пушкинден бир терджимеси ақыгында», У. Ипчинин «Пушкин ве кырымтатар эдебияты» мақалелери басылған.—И. К.)

Февраль 12

«Асан» повести ақыгында. (С. У. Чалбаш. Алупка).

Устюнде сёз юрьсетмек истегенимиз У. Ипчи арқадашының «Асан» повести 1936 сенеси Кырым Девлет нешрияты тарафындан, Ю. Болат арқадашының редакторлыгы алында басылып чыкты. Автор бу эсерде Кырымның ялы бойларында олып кечкен граждан дженкинин бир эпизодыны косътермек истей. Мундеридже итибарынен алынган тематикада рус, татар, рум эмекдарларының эксплуататор сынфына кяршы бирликли курушкенлери косътериле. Тасвир этильген ер ялы бою, озюнин табият байлыклары пейзажларынен тасвирленген. Сюжет линияларының мақсатларына уйдурылып берильмек истенильген, образлар эсасен догъру чизгилернен косътерильген. Месея, Кысап Ибрам чобаны Асанны джанаварджасына эксплуатирлегени, котекленгени, ач отуртканы, джаш кьалдырганы ве кююнларнен аранга кьапатканы — толу ренклернен косътерильген. Асаннын буржуйларга кяршы олган сынфий нефрети, большевиклерге кюшулып Хасап Ибрамны ве умумен сынфий душманга кяршы курушке озюни мобилиземеси автор тарафындан догъру чезильген. Асаннын образы джесюр, атик, акыллы, беджерикли олганы эсернин буюм инкишафы бою корюльмектедир. Буюм булар эсернин мусбет чизгилериндендир.

Лякин эсернин кыйметини тюшюрген янълышлыклары да аз дегильдир. Янълышлыкларының бир кысмы автор тарафындан япылса, дигер кысмы да 5-нджи сынфлар ичюн эдебият хрестоматиясына эсерни кыскарттып кирсеткен Фетислямов ве Ю. Болат арқадашлар тарафындан япылгандыр. Башта бир автор тарафындан кьачырылган янълышлыклар устюнде токъталайык.

Нефис эсерлерде ошатувларнын ойнаган ролпо буюктир. Ошатувлар ериндже не кьадаг чокь ола, о кьадаг яхшы ола. Ялынъыз ерли ве догъру олмалдыр. «Асан» да бу ошатувларнын бир кысымы гьает кьаба ве атта сиясий джиэттен де янълыштыр. Месея, сынфий душман Къасап Ибрам чобаны Асанны джанаварджасына кьамчынен коткелнгенини айткъанда, кьамчынен Асаннын боюны союлгьаныны айта ки, бу реальный оламаз. «Онын кольмеги союлгьан кьойнын кьанына батырылып чыкьарылгьан киби булашкъан ве бу кьан анда тонъып, кьатып къалгьан эди» (саифе 6). Дигер бир мисаль даа: автор большевиклернин насыл адамлар экенини шойле косьтере: «Эгер Василь акьайнын огьлу Гришка киби матрос урбалы, узун бойлу, мазалты, дюльбер большевиклер кельсе, Асан кьойларны догъру оларгьа айдап барыр ве: «Манъыз, булар да бай малы, фукъарелерге пайлаштыр да беринъыз»- дер эди»(саифе 21). Афу этинъыз, автор аркъадаш! Большевиклер ялынъыз матрос урбалы, узун бойлу, мазалты, дюльбер олмайлар, оларнын арасында чешит урбалы, чешит табиятлы, чешит кьылыкьты олгьанлар да пек чокь. Большевиклерни сынфий куреште, ишинде, пролетариаткъа хызмет этювде чевикликте ве саиреде косьтермек керек эди. Бойле ошатувлар окъуйджыны шашмалатыр ве сиясий анылавны бозар. Асаннын чамурда яткъан геройлыкьлары да эсернин, хусусан, Асан образынын, реаль олмагьаныны косьтере. Башта бир чамур ичинде сапланып къалгьан Асаннын чамургьа сапланып къалгьан тюфекни алмасы мумкюн дегиль. Сонь «башыны да авзына кьадаг чамургьа сокьып», чамургьа таянып тюфек атмасы — авторнын стол башындаки бош хаялыдыр. Аджеба, буюклер биле бу ишни япа билирлерми? Хайыр. Тааджипли Асан? «Чамур онын козьлерини кьапаткъанындан ич бир шей корьмедим»- дениле (с.79–80). Асаннын козьлери чамурнен кьапала да, кене озь идаресини гьайып этмей. Бу «революционерлик» окъуйджыгь тесир этмей, аксине эсерге инамсызлыкь догъура. Эсерде абайсызлыкь ве кьолайсыз сьз кьултанувларгьа да ёл берильген. Месея, Гришанын эллери артында багьлы олгьаныны айтып тура да, онъа юзюндеки кьанларыны явлукьнен сильдире. «Анда кьаршысындан учь атлы (бири офицер, экиси эскадрон) тюфеклерини азыр тутып, эллери артларына байлы

эки кишини айдап келе эдилер» Бир кьач сатыр аньлатувдан сонъ шойле дениле: «Матроснынъ манълайы сол кьашынынъ устпонден яралы олып, андан кьан акъа ве о, элиндеки кьанлы явлукънен тосат-тосат бу кьанларны сюрте (с.17).

Къасап Ибрам кьойларны джанаварджасына сойгъаныны анълатаджакъта шойле кьолайсыз сёз кьуллаана: «Асан эр заман бунъа шаша ве Къасап Ибрамнынъ бу заман эли биле кьалтырамагъаныны корип, онынъ не дередже юрексиз бир адам экенини анълай эди»- дей. Бу ерде я Къасап Ибрамнынъ мерхаметсизлиги ве яхутта юрекли, аджымсызлыгъы, джанаварлыгъы айтылмакъ керек эди. Асаннынъ, Митьканен Юранынъ балалыкъларына да шашмакъ мумкюн дегиль. Мында пек чокъ кьаршылыкълы зытлыкълар бар. Асан бир ерде 10–11 яшларында бала, экинджи бир ерде 14–15 яшларында, дигер ерлерде 20–25 яшларында деликъанлы олып чыкъа. Месея, базы ерлерде Асанларгъа «балалар», «Асанчыкъ», «яшлар» ве иляхри деп айтыла. Асанларнынъ пароходгъа барып матроснен сёйлешмелери 10–11 яшларында балаларны анъдыра: «Мен-бир, Митька — эки, Асан — учъ... Ондан сонъ Акъбаш — дёрт (с.32).

Эльбетте, осьмюрлер ве буюк яшлар «большевик», «меньшевик» ким олгъаныны бильген, Къасап Ибрамнынъ кьойларыны фукъарелерге пайлаштырмакъ истеген яшлар, юкъарыда къайд эткенимиз бала лафларыны япмазлар. Асанлар да корюльген бу зытлыкъларнынъ мантыкъсызлыкъларына 5-нджи сыныф окъуйджылары тааджиплене ве: «Оджа! Бу Асанларнынъ япаджакъ ишлерине бакъып яшларыны котерип тюшюрелерми?» — киби суаллер берелер. Автор эсерини колемдже буюк япмакъ истегенинденми, бильмем, арткьач сёзлер, джумлелер ве керексиз текрарлавлар чокъ япкъан. Месея, Асан Акъбашны севгени бир кьач ерде текрарлана: «Асан копекни не кьадаар сева, копек де оны о кьадаар сева эди (с.10). «О, Акъбашны пек сева эди. Онынъ эр заманки ёлдашы бу копек эди. Асан оны севгени киби, о да Асанны сева эди» (с.11).

Бир кьач сёз де эсерни кьыскаартып 5-нджи сыныфлар «Эдебият хрестоматиясына»¹ кечирген авторлар Фетисля-

¹ Фетислямов А., Болат Ю. Эдебият. Орта мектеплернинъ 5-нджи сыныфлары ичюн дерслик. Акъмесджит, 1935с.(271с.).

мов ве Ю. Болат аркыдашлар акъкъында айтмакъ керек. Къайд этильгени киби, эсерде язиджы тарафындан бир сыра муим янълъшышкълар япылгъан. Бунъа къошма оларакъ эдебият хрестоматиясына кечирген авторлар ерли-ерсиз къыскъартувлар япып, эсернинъ къыйметини гъайып эткенлер. Меселя, Асан линейка устюнде отуруп исардаки къырымтатарларны сечер-сечмез: Юрадыр — дей ве бир кереден «большевику» ве «меньшевику» меселелери устюнде фикир юрюткенлерини анъа. Оригиналда исе, бунъа къадар Асаннынъ шорбаджысы акъкъында тевсилатлы анълатувлар алынып барыла ве кеттикче Асаннынъ сынфий нефретини осьтюре. Даа сонъ, эсернинъ муим къысмы сайылгъан Асаннынъ чамурдаки арекетлери хрестоматиягъа мытлакъ кирсетильмек керек эди. Мына бу моментлер къыскъартув вакъытында козьден къачырылгъанындан мектеплернинъ 5-нджи сыныф окъуйджылары бу акъта хрестоматиядан парча-парча малюмат ала ве эсерге меракъ арттырамайлар. Асла «Асан» повести 5-нджи сыныфлардан зияде (автор эсерни гъайры баштан ишлеп чыкъкъан сонъ) 7-нджи сыныфларгъа аит дерсликлерге кирсетильмелидир. Бизим, эсер акъкъында юрсеткенимиз бу фикирлер, эсасен 5-нджи сыныфларгъа ишлев саесинде эльде этильген материалларгъа аркъа таянылып япылды. Эсерни язиджы язгъан сонъ, къайта баштан окъумакъны ве месулъ редакторнынъ авторгъа ишанып, козьден кечирильмей имзаламасы — бу янълъшышкъларны догъурды. Илериде бу хаталарнынъ огъунн алмалыдыр.

Февраль 26

Джайль терджимелер. Бу парча шу вакъытлары «Правда» газетасында басылгъан (1937, февраль 25). Парчада Къырымдаки «Еңи дюнья» газетасы акъкъында лаф кете. «Правда» Умер Ипчининъ сёзлерини мисаль этип кетире: «Газетадан Къырым язиджысы Умер Ипчи аркыдаш да разы дегиль. О июйле яза: «Янълъ дюнья» газетасы озь окъуйджыларыны къанаатландырмай, газетанынъ тили агъыр, япма тильдир. Газетаны окъумакъ-джан сыкъысыдыр. Татар халкъ тили образларгъа, аталар сёзлерине, ошатувларгъа пек зенгин бир тильдир. Лякин «Еңи дюнья» тильнинъ бу зенгинликлеринден файдаланмай... Газетанынъ саифелеринде эдебият, илим, искусство меселелери

санки ич корюнемей. Ахры-сонъу, газетанынъ работниклери умумиетнен культура меселелеринден аз чакъалар ве атта озь ана тиллерини де огренмейлер». Къатты, лякни адалетли тенкъит — дей «Правда». (Кене шу номерде А. Дерменджининъ «Къырым неширинъ базы ишлери акъкъында» парчасы басылгъан. — *И. К.*)

Февраль 27

Ыргъат Къадырнынъ янгышлары ве языджылар союзындаки эксикликлер акъкъында. (А. Дерменджи). Ы. Къадыр «Исмаил» поэмасынен партиягъа ве совет властына ифтира ата... О, та 1927–28 йыллары миллетджизлик рухунда шиирлер язып башлагъан эди... Ы. Къадырнынъ «Яратыджылыгъы»... башындан сонъуна къадар миллетчилик идеологиясы тесири алтындадыр...

Март 1

Ильмий-тешкерюв институты ве онынъ директоры акъкъында. (Бекиров. Дерменджи). (Макъаледе Батырмырзаев акъкъында лаф кете. Батырмырзаев Дж. Гъафарнынъ эсерлерини котерип атмакъ ерине, сакълай экен... — *И. К.*)

Апрель 2

Критика ве озь озюни критика эдебият фронтында сув ве ава киби керек. (Ы. Къадыр). (Бу макъаледе Ы. Къадыр озюнинъ эсерлерини тенкъит эте... Кене мында Изетулла Эмировнынъ «Асанчыкъ» акъкъында парчасы басылгъан. «Асанчыкъ» адлы 10 саифелик шиирий китапчыккыннынъ муэллифи Э. Дерменджи, редакторы Ш. Алядин. — *И. К.*)

Апрель 9

Къырым шаирлери. (Ш. Х.). Москвадаки Девлет бедий эдебият нешираты «Къырым шаирлери» адында къырым совет шаирлерининъ шиирлери джыйынтыгъыны (русчада илкъ оларакъ) басып чыкъарды. Джыйынтыкъта къырым совет шаирлеринден: Фетта Аким, Алтанълы, Ш. Алядин, О. Амит, Ибраим Бахшыш, З. Джавтобели, Джаманакълы,

У. Ипчи, Ы. Къадыр, М. Сулейман, И. Тархан ве Э. Шемми-заде аркъадашларынынъ 31 дане шири кирсетильген. Ширлер Борис Брик ве Тарковский тарафындан чевирильген. Джыйынтыкъ 101 саифеден ибарет.

Майыс 11

Буржуа миллетчилернинъ идеология фронтындаки зиянкярлыкларыны тамырындан ёкъ этейик. (С. Х. Сейдаметов). (Бу макъале газетанынъ 2-нджи ве 3-нджи саифесинде басылган бир къач яш язджылар акъкында къыскадан айтылып, «миллетчилиик»- деп яйгыра къопарыла. — И. К.)

Майыс 17

Къырым Девлет татар театросында, майыс 18-де, саат 12-де мектеплилер ичюн ве акъшам саат 8-30 буюклер ичюн «Къалабалькъ» спектакли ойналаджакъ.

Майыс 29

Эдебиятта большевистий уяныкълыкъ огърунда. (А. Дерменджи). (Джафер Гъафарнынъ «Азманлар» повести акъкында сёз юрсетилип ичинден «буржуа миллетчилиги» къыдырыла. — И. К.)

Июнь 15

«Той девам эте» комедиясы акъкында. (Орлы Мурат). (Баягъы колемде олган бу макъаледе тенденциоз шекильде Ю. Болатнынъ пьесасы талиль олунып, энъ сонъунда: «Къыскасы, бу эсер Къырым Девлет нешри тарафындан бастырылып чыкъарылган олса да, театр сахнасында эки сезондан берли ойналмакъта олса да, шуны айтмакъ керек ки, бу эсер антихудожественный бир эсер, бу эсер бу себептен совет комедиясы олмакътан чокъ узакъ бир эсерди» — дениле. — И. К.)

Июнь 30

Миллий опера. (Умер Ипчи). (У. Ипчи бу макъаледе 1938 сенеси озь операмызгъа малик оладжагъымызны яза...

Кене шу номерде: Кырым нефис санъаты акъкъында макъалелер: Я. Шерфединовнынъ «Кырым АССР-нинъ музыкаль омюри ве онынъ перспективалары», Ильяс Бахшыпнынъ «Вакъыты еткен буюк башлангыч» (операмыз акъкъында). Чешит фотоскюретлер. — И. К.)

Сентябрь 11

Кырым языджылар союзы правлениясининъ чалышувыны тамырындан яхшылаштырмалы. (Абдураман). (Бу макъаладе эсасен И. Тархан ве Ы. Къадыргъа уджум этиле. Макъаладе бойле сатырлар бар: «Вакъытынен Кырым АПП ёлбашчылыгында булунган Джемиль Сейдамет, А. Дерменджи, З. Джавтобели ве Алтанълы РАПП-нынъ ёлбашчылыгында булунган троцкист элементлернинъ зиянкяр, контрреволюцион идеялары ве установкаларыны эр тюрлю ёлларнен Кырым шараитинде омюрге кечирген эдилер. Эдебиятта япаган группаджылыкъ, халкъ душманларына къаршы курушмеге, эдебиятнынъ осьмесине, яш языджыларны большевик рухунда тербиелевге аякъ чалды. Бу контрреволюцион арекетлернинъ ве оны ташыйыджыларнынъ устю сонъ вакъытка къадар кереги киби ачылмады. Бу топлашувда базы яш языджылар Дерменджи, Алтанълы ве дигерлерини акълы критика этип чыкътылар, лякин критика олунганлар озьлерининъ чыкъышларында меселенинъ сиясий тарафыны ортмеге тырыштылар...

Кырымда эдебий критик адландырылган Дерменджи аркъадаш исе озюнинъ эсерлеринде бир сыра къаба сиясий янълъышлыкъларга ёл берди ве аля даа оларнынъ тюбюнден арынып чыкъамай... (яни сталинист укюмети «эдебий тенкыт сиясынен эм тенкыт этильген, эм де тенкыт эткенлерни — эписини къурун джезасына сюреклей. — И. К.)

Сентябрь 28

Татар театринде кимлер зиянкярлыкъ япты. (Абдураман). Буржуа миллетчилери — халкъ душманлары бир чокъ йыллардан берли Кырым Девлет театринде де зиянкярлыкъ алып бардылар. Татар театрининъ ёлбашчылыгына сокъулган буржуа миллетчилери — Мейнов,

У. Ипчи, М. Ибраимов, Суфьянов Бекир, Ы. Къадыр, Алтанълы ве гъайрылары эр бир тюрлю фурсаттан, сынфий революцион уяныкълыкънынъ кутюрлешмесинден файдаланып, татар театросы вастасынен де озьлерининъ буржуа миллетчи, пантюркист, панислямист идеяларыны татар эмекдарларына ашламагъа тырыштылар. Къырым эмекдарларына хыянстлик эткен, буржуа миллетчилери — халкъ душманлары — Чагъар, Самединов, Тархан, Александрович бу буржуа миллетчилерине къол туттулар, оларнынъ «серлерини» ойнавнен финансирледилер, бу халкъ душманларынынъ маскаларыны йыртмакъ алмакъ истеген намуслы гражданларнынъ агъызларыны къанатмакъ истедилер. Япон — Германия фашизмнинъ бизим мемлекетте агентлери олгъан буржуа миллетчилери сонъ куньлерге къадар Къырым Девлет татар театринде контрреволюцион, зиянкярлыкъ ишлери алып бардылар...

(Кене шу номерде Ю. Болат «Днеприльстаны олмагъан «Днеприльстан» акъкъында» адлы макъалеси Э. Шемизаденинъ къырымтатар окъуйджыларынынъ элинде олгъан екяне бир эсери «Днеприльстан»гъа поэма адыны бермек оламаз... — дей. Н. К.)

Октябрь 9

Тиль япыджылыгъындаки миллетчиликни тамырындан ёкъ этмели. (А. Н. Батырмурзаев, А. Ислямов). 1927, 1929, 1934 сенелери кечирильген Тиль ве имля конференциятарында халкъ душманлары, озьлерининъ партия агентлери вастасынен озь зиянкяр ишлерини алып бардылар...

Октябрь 12

Къырым халкъларынынъ искусствосы. (Бу парча газетанынъ 3-нджи саифесинде басылып толусынен орынек токъув ве башкъа эль ишлерине багъышлангъандыр. — Н. К.)

Октябрь 14

Къырым Девлет театринде, октябрь 14-те «Арзы-къыз» пьеси ойналаджакъ. (Газетанынъ илянларына коре, «Ар-

зы-кыыз» шу сенеси октябрь 18,26 ве 1938 сенеси январь 6,11,18 февраль 4,19 апрель 5 ве декабрь 4-те ойналгъандыр.—И. К.)

* * * * *

Тиль япыджылыгында кыйыштырувларны тез ёкъ этмелди. (Асан Ислямов).

Декабрь 16

Кырым Девлет театрпнде, декабрь 18-де «Ишлеген тишлер» пьеси ойналаджактыр: (Айны пьеса 1938 сенеси январь 9-да ойналды. — И. К.)

Декабрь 21

Кырым Девлет татар театросында, декабрь 23-те «Къалабалыкъ» пьеси ойналаджакъ. (Бу пьеса 1938 сенеси март 14-те де ойналгъандыр. — И. К.)

1938

Март 27

Горькийнингъ эсерлери татар тилине терджиме этиле. (Газетанынъ бу номеринде М. Горькийнингъ «Ана» адлы эсери терджиме этилип редакциягъа берильгени акъкъында хабар этиле. — И. К.)

Март 28

М. Горький ве кырымтатарлары. (Бу номерде Ислям Осман къартнынъ М. Горький акъкъында хатырлавы нешир этильген. — И. К.)

Майыс 21

Джамбул (Бу нухасынынъ 3-нджи саифеси толусынен къазах акъыны — Джамбулгъа багъышлангъан. — И. К.)

Майыс 26

Игорь полку акъкъында дестан. (Г. Шторм).

Июнь 9

«Къызыл Къырым». (Бу номерден башлап «Еңги дюнья» газетасының серлевхасы «Къызыл Къырым» олды... — И. К.)

Июнь 15

Яңгы татар элифбеси акъкъында (А. Н. Батырмырза). (Шу сенеси советлер укюмети къарарынен СССР-де яшагъан тюркий ве базы дигер халкъларның элифбеси кирил харфлерне чевирилип, газетлердеки базы парчалар энди яңгы элифбеде басыла эди. «Еңги дюнья» газетасы 1938 сенеси август 5-тен башлап бус-бутюн кирил харфлеринен чыкъты. Халкъларның медениет ве тиллерине япылгъан вахшыйликни чешит доландырыджы фикирлернен анылата эдилер. Иште, бу макъаледе де элифбе денъиштирилъови бойле анылатыла: «Латинлешкен элифбе энди артыкъ татар тилининъ илерилемесине чана олып турмакътадыр. Латинлештирилъген элифбе къырымтатар тилининъ сес системасыны акс эттирип оламай...» — И. К.)

Июнь 24

Фольклор акъкъында. (А. Усеинов).

Июнь 28

Яңгы татар элифбеси ве орфографиясы. (М. Ибраимов). (Айны номерде А. Н. Батырмырзаевнинъ «Татар тилининъ яңгы элифбеси» макъалесининъ биринджи къысымы басылды. Макъаленинъ девамы июль 5-те чыкъкъан нухада нешир этильди. — И. К.)

Июнь 29

Татар тили яңгы орфографиясының къурулыш принципери (Р. Муллина). (Бу буюк макъале газетанынъ 3 ве 4-нджи саифесинде нешир олунгъандыр. — И. К.)

Июль 2

Къырымтатар тилинде тамырларнынъ орфографиясынынъ эсас принциплери. (А. Баккал).

Июль 15

Созукъларнынъ орфографиясы

Июль 16

Татар тилининъ элифбеси ве сеслернинъ орфографиясы. (Бу макъаленинъ девамы газетанынъ июль 20 чыккыан нухасында басылгъандыр. — И. К.)

Август 24

Алим догъгъан койде. (Ю. Болат). (Ел къайдлары услубинде язылгъан бу парчанынъ девамы август 27 чыккыан нухададыр. — И. К.)

Сентябрь 18

«Яшамакъ истейим» пьесасы акъкында. (С. Чалбаш). (Бу парчада Ю. Болатнынъ пьесасы акъкында сёз юрютиле — И. К.)

Сентябрь 20

А. С. Пушкин адына Тиль ве эдебият ильмий тешкерюв институты акъкында. (А)

Октябрь 5

Алим Азамат-огълу. (Ю. Болат). («Алим» фольклорда ве документлерде» къошма серлевхасы олгъан бу парчанынъ девамы газетанынъ октябрь 8 ве 9-да чыккыан нухаларында басылды. — И. К.)

Ноябрь 28

«Татар тили» дерслиги акъкында. (А. Усеинов). (Бу парча Асан Ислямовнынъ шу сенеси нешир олунгъан «6-

7-нджи сыныфлар ичон татар тилининь синтаксиси» дерслиги акъкъындадыр. — *И. К.*)

Декабрь 17

Батырмырзаевнинь сиясий юзю. (Аппаз Бекиров, Э. Мустафаев) (Миллетлерни ве биринджи небетте оларнын зиялыларыны гъайып этиов сиясети вира кескинлешти. Олмайджакъ бир себеплер тапып, къыямет къопарыла ве къыскъа бир муддет ичинде муэллифлерни хапс эте ве къурпун джезасына огърата эдилер. Вакъытлар кечер, заманлар денъишир, амма олып кечкен шейлер миллетимиз ичон дерс олмалыдыр... Мезкюр макъаледе А. Бекиров ве Э. Мустафаев адлы кимселер бош сёз оюнынен бир инсаннын хаятына къаст этелер: «Ильмий — тешкерюв институтнын эвельки директоры Батырмырзаевни буржуа — миллетчилеринен багъы... акъкъында бир сыра макъалелер язылгъан эди... 1934 сенеси Батырмырзаев «Къырымтатар тилининь тарихи» темасыны язмакъ ичон дөговор япып пара алгъан олса да, бунын къаршылыгына ич бир шей бермеді. Институтны алдатты...» Эбет, бойле къабаатлардан сонъ, Батырмырзаевнинь сагъ къалгъаны шубелидир. — *И. К.*)

«Яш къувет»

1923

Февраль 7

Койде эдебий акъшам. Бу сене январын 9-да Дуванкойде комсомол ячейкасынынъ тешеббюси саесинде авескяр генчлер тарафындан хасыл олан ач балалар файдасына олмакъ узьре чалгъылы эдебий бир оюн акъшамы тертип идильди, яшларын ве умумиетге джемаатын бу гузель ише ляйыкълы веджихле иштирак итмелери саесинде тертип олунан акъшам, гъает муваффакийетли кечерек, 400 (дёрт юз) миллион рубле къадар бир хасылат быракъмыштыр. Бундан джесарет алан ячейка азалары тойларын бир чокъ чиркин алларындан къуртармакъ макъсадыле бойле эдебий акъшамлары сыкъ-сыкъ тертип итмее къарар верди.

Январын 19-да текрар бир акъшам даа япаракъ, 350 (учъ юз элли) миллион рубле къадар бир хасылат Дуванкой бала эви файдасына къалмыштыр.

Тертип олунан акъшамларын маддий файдасындан башкъа, пек чокъ маневий файдасы зияде, меселя ханеде косътерилен эдебий-ахлякий оюнлар, приот балалары тарафындан окъулан меракълы кучок шиирлер халкъ узеринде пек гузель тесир быракъты. Халкъ пек мемнун болып, бу якъкъа акъшамларын даа япылмасыны истеп дагъылдылар.

Мухбир

Март 2

Яш музыкаджыларымыз. Акъмесджиттеки татар комсомол яшлар клубу кенди этрафында музыкада ихтисасы олгъан яшларны топлап бир банду-музыка тешкиль эткен. Бу сюретнен эм дагъынынъ ве кимсеге файдасыз бир алда олгъан музакаджы яшларымыз бир тешкилятка эм де кенди музыкаларына малик олгъанлар. Биз оларгъа ишлеринде муваффакийет истеймиз.

* * * * *

Гирам Хамзин аркыдаш. «Татаристан» газетасынынъ 24-нджи номерасында язылдыгына коре, сабыкъ Къырым Маариф Комиссары — Хамзин аркыдаш сонъ заманларда муптелясы булундыгы рах хасталыгындан ольмиш.

Хамзин аркыдаш озюнинъ акъикъий бир инкъиляпчы олдугыны Къырымдаки Маариф Комиссарлыгы кериде къалан татар мектеплерине косътердиги ярдымлары ишлериле исбат итмиш иди. Бундан башкъа Хамзин аркыдаш Октябрь инкъилябындан берли эр бир ишинде кендининъ къыйметли бир ишчи олдугыны косътермиштир.

Майыс 1

Тарихе бир назар. (М. Мангъытский). Къырымтатар окъув хаятынынъ тарихини алып бакъаджакъ олурсакъ, онынъ учъ девир кечирмекте олдугыны корюриз. Бу девирлери бирер-бирер тасвир идерсек, ангисянинъ даа парлакъ олдугы ачыкъ оларакъ анылашылыр. Иште, бу себептен бурада бу девирлерден, мухтасар олса да, бахс идерек, корюнмекте олан къусурлары айдынлатмагъа чалышаджакъым. Окъув хаятынынъ кечирдиги учъ девир де шойле больмеге истейим: 1-нджи алий улпом 1907 сенесине къадар, 2-нджи 1907-ден 1920 сенесине къадар, 3-нджи 1920 сенесинден...

Бунлардан биринджи девир, яни 1907 сенее къадар татар окъув хаятынынъ кечирдиги вакъытлери, шубесиз, чар девирининъ энъ къараныкъ бир заманы яшадыгы ве мектеплер ялыныз бир дин оджагы олмакътан башкъа бир шей олмадыгы себебинден, бунынъ узеринде узундан-узadie отурмагъа эмиет ёкътыр. О вакъытки мектеплерде ве медреселерде гъае ялыныз балалара бирер ясин тебареги бильдирмектен яхут бирер джахиль имам я да мутассип бир хатип етиштирмектен ибарет иди. Чюнки бу девир чаризм ве диннинъ энъ къара къанаты алтында яшанылыпорды, табий, бундан башкъа бир шей бекленильмезди.

1905–906–907 сенелери инкъиляп чыкъышлары рус мектеплерине олдугы киби, татар окъув хаятына да базы бир арекет вермишти. Иште, бу заман бойле икинджи девир башлап чыкъа ве 1920 сенесине къадар девам эте.

Икинджи девирде татар окъув хаяты кереги киби меденйилешмедиги, теракъкы этмедиги корюне де, бу девирде бир чокъ енъилликлер корюне. Меселя: койлерде ара-сыра енъи усул мектеплер, шеэрлерде рушдиелер ве медреселерде базы бир исляхат баш косътере. Факъат бир заманда да панислямизм, чар зулумы кереги киби котерильмедигинден мектеплерде тедрисат бир тарафтан, ислямлаштырмакъ, дигер тарафтан руслаштырмакъ ве бунлардан чыкъанлара капиталгъа къул олмакъ эмелини ашламакъ гъаесини тутып вара, бунынъ нетиджеси оларакъ, чокъ заманлар татар мектеп тедрисат программасыны тюрк, фарси, араб тиллери къаплап ала. Икинджи деврин сонъ учъ сенеси инкъиляп заманына тесадуф итмеси себебиле азачыкъ олса да медениете догъру ёл ала, факъат бу заманлар хукюметин сыкъ-сыкъ денъишмесинден долайы кереги киби файдаланып олмай, бунынъле берабер татар арасында инкъиляп дуйгъулары догъура, медениетке, ичтимай хаяткъа сюреклей. Икинджи девирин гузель бир семерелер вермемеси де мектебин дин иле багълы олмасындан илери кельдиги бугунъде 2 кере 2 = 4 иттиги киби корюнип турадыр.

Учюнджи бир девире келиндже, бен бу девир башыны кечмиш ики девирде гъает ачыкъ бир нокъталарле айрылдыгъындан советлер хакимиятининъ Къырымда къатый оларакъ, ерлешмесинден (1920) (алман дженки иден сонъ) девирин козе чарпан нокътасы «диннинъ хукюметтен ве мектебин динден» айрылмасыдыр. Артыкъ бу девирде мектеп диний хурафатлардан сербест олдугъыны ич кимсе инкъар идемез. Бугунъдски мектеплер динден айырылмакъле къалмайып, бу мектеплерде эмекле илим бирлештиги киби, айны заманда (анти религиозная) пропаганда, яни динле курешичи ильмий ве тенвирий бир оджакъ олып турадыр. Бундан себеп шуралар мектеби кендисининъ етиштирдиги бала ве генчлери дин хурафатларындан азат иттиги киби, сиясий малюматы дахи ашлап ильм-эмек сахиби ве коммунизм рухунда тербие идерек джихан капитальна къаршы тураджакъ бирер курешчи идип чыкъараджакътыр.

Учюнджи девирин эмресидир ки, бугунъде татар генчлигинде бир сиясий агъым ве онларын бирер-бирер комсомол этрафына топлашаракъ, онынъ сафларыны сыкълаштырдыгъыны коремиз.

Окыу хаятында хусурлара келиндже, кечмиш ики девир акъкъында ич бир шей сёйлемейип «кечмише мазни дерлер» — деп кечсек де олур, чюнки о заман бутюн манасые капитализм демир зынджырларынен багълы эдик. Сонъки девиримизде олан къусурлара келиндже, агъламамакъ мумкюн дегиль. Сёзлеримнинъ сонъу башкъа мектеплеримиз мустесна оларакъ козюмизге биринджи дефада чарпан ики-учь тербие оджагъымыз акъкъында язаракъ битирмек истейим.

Бунлар да Тотайкой техникумы, дарульмуаллимат, эбе ве доктор ярдымджысы мектеплеридир. Бу мектеплерин дахилий яшайышыны, программа джизтини козь огюнден кечиреджек олурсакъ, бунларын буржуазный укюмет даиресинде яшагъан бирер окыу оджагъы олдугъына шубхе биле къалмаз. Бунларда окыугъан генчлеримиз буржуазиянынъ мешанский психологияда тербие олуна, сиясий малпоматтан узакъ тутула. Бу мектеплерде окыугъан фыркъасыз генчлерден башкъа комсомол эсасы олгъан аркъадашларымызын да сиясий малматы ёкъ — десек де джаиздир. Чюнки бу мектеплерин программасы башкъа аллий улпом сиясий дерслерден халис оларакъ, ялынъыз бир «икътисатле» къанаатланып туралар. «Икътисат» капитализм джемиети мектеплеринде де вар иди. Идериде бу аркъадашларымыз: бирер муаллим, муаллиме, эбе, доктор оларакъ халкъымыз арасында чалышаджакъларындан, истикъбалимизи онларын эллерине теслим идеджегимизден, онлары бугунъде мектеп ичерсинде булундыкълары земан сиясий джеалегтен къуртарамамыз. Мухим меселеден олдугъы ичюн буржуазный, мешанский тербие усулларыле къатъий сюретте курешерек, онлара сиясий малпомат, коммунистический тербие верильмеси тахир идильмееджек борджумыздыр диерек, вазифеси олгъан муэссиселеримизин бунъа къатъий къарар къабул идерек, иште иджра этмесини истеерек сёзюми кесерим... Истикъбалъ генчлер элинде-дир — деген шнар да эсте олсун!..

Майыс 28

Къавгъалы бир эдебият акъшамы. (М. М.) Аджыболат, Аликъул кою генчлерн 17 майда кой мектебинде бир эдебият акъшамы тертип итмек тешевбюсинде булуналар.

Мезкюр генчлер кучь-беля иле 17-нджи мая къадар теджрибелерини девам иттирип кельселер де, маатэсскоф тамам сонъ теджрибе куню меселе сарсыла.

Иш шойле башлай: Аликъул джемаатларынынъ илери келен агъаларыле койнинъ чифте моллаларындан (муреккеп) бир хэйет шу акъшам ичюн сонъгы теджрибе иле мешгъуль олгъан генчлерин этрафыны барып саралар. Генчлере тыштан он дакъикъа мухлетиле хэман дагъылмаларыны къавий ультиматумны берелер. Акси такъдирде ишнинъ феная чатаджагыны да иляве этелер. Генчлер исе, джеваба зарарлы бир шей япмадыкъларына даир эр не къадар фикирлерини анылатмакъ истеселер де, хэйет тарафындан ич бир тюрлю къабул итмек мумкюн олмадыгына даир къатый джевап алалар.

Эки арада сюкюнет бир къач дакъикъа узандыкътан сонъра, хэман чифте моллалардан бири къолундаки сопасыле ичерие даларакъ акъшамгъа иштирак этмеге азырлангъан кенди огълуны ве дигер бир генчи, таз къоян къувалагъан киби, къоркъузып къачыра. Бакъып туран хэйет бойле бирден ильк гъалибиетлерине гъурурланаракъ дигерлерине къаршы да чевирилъмеге азырландыкълары вакъытта, берекет берсин ки, тыштан аджджы-аджджы бир сада иле къарынынъ бири келерек, юреги сыкълетленерек ере байхуш дюшен къардашыны айындырмакъ ичюн, моллаларны окъумагъа чагъыргъаныны хабер бере. Моллалар верилен ерге догъру джуруш этелер. Арттаки хэйет де чекиле. Генчлер де тесаддуф къабилинден къуртуларакъ «мероприятиелерининъ» къырылгъанына бакъмайып текрар вазифелерине девам иле, роллерини тамамиле хакъындан келеджек дереджеде япаракъ, мезкюр акъшамы шеньлендирелер.

* * * * *

«Джигитке» (Шу номерде Умер Ипчининъ «Алкедай» имзасыле «Джигитке» адлы шири басылгъан. — И. К.)

* * * * *

Ильки газета. Акъмесджитте ачылгъан «Субхи» адына балалар юрдунда сарф юрт балаларынынъ языларындан ибарет он беш кунде бир дефа «Къызыл гондже» адында

балалар газетасы чыкмагъа башлады. 1-нджи ве 2-нджи номерасы идаремизге кельди. Туткъан ёлу: 1. «Къызыл гондже» этрафында топлангъан «Субхи» балалар эвининъ тюшонджелерине терджиман олмакъ. 2. Дигер балалар дюньясынен алякъа пейда этмек...

3. Ярынки къызыл дюнья баарине азырланмакъ.

Янъы яш рефигъымызны тебрик этип, мувафакъиет къазанмасыны истеймиз. — И. К.

Июнь 8

«Ким ёл шашкъан?» (Бу номерде Умер Ипчининъ «Алкедай» лагъабы иле «Ким ёл шашкъан» шири басылгъан. — И. К.)

Октябрь 4

Джырлар да керек. Татар тилинде комсомол джырлары ич де ёкъ — демеге мумкюн. Ялынъыз Билял Усеин аркъадашнынъ «Чокъ заманлар» — деген джырындан башкъа бир шей ёкъ.

Бильдирюв. 7 октябрде Багъчасарай районы Коккозь мектеп файдасына пек буюк бир Дервиза джемиети япыладжакътыр. Джемиетте — куреш, къошу ве Хайри аркъадаш ойнаяджагъа киби, керек Акъмесджиттен келеджек артистлер тарафындан ве керек йырлы артистлер тюрюлю пьесалар ойналаджакътыр...

Тарпи Алейх-ис-селямын «Яш къуветке» протестосы. Ишлер ёлунда: округларда, районларда съездлер чокъ мувафакъиетле кече. Машаллах, субхан-аллах. Тюф-тюф назар тиймесин! Хан-джамиси ешилъ байракъларле донатылгъан, къумач устюне халкъын анъламагъан бир кесек шейлер язылгъан. Не олса олсун, байракъ ешилъ темиз мусульман ренкли устюнде арабча мусульманджа язы олгъан сонъ, даа не керек, тырашлар, тасырдылардан сонъра, яхут тасырдынынъ ичинде шойле бир санчыш ташламакъ

ичон протесто макъамында бу бейт къан эмген султанларгъа дегиль темиз къальбли султангъа олгъаныны айттып ташлады. О мубарек адамчкъ ялыныыз халкъны тшошоне экен, о миллет тарафындан айырылгъан экен... «Яш къует» янылыш айткъан экен! Вай, дженап Тарпи Алейх-ис-селям хазретлерине бойле бефтанлар олурмы? Шимди айрылгъан халифе Абдулхамит Султан хазретлериниъ акърабаларындан ве сархуш хазрет Мехмед Хамит Султан хазретлериниъ къардашы ола. Эбет, онлар вакъытке келинджек халкъын файдасына чалыштылар шимди де чалышаджакъларына ич шебхе ёкъ! Лякин Тарпи Алейх-ис-селям бу тешвикъаты яты бою тарафларында чокъ этсе, даа гузель олур иди. Багъчасарай гъарип бир ерде, анда табана терисииден, чиберектен башкъа бир шей тапылмаз, ама ялы боюнда гузель-гузель шараплар вар. Эр кес зенгин, бир адам бир бочка шарап бергенде, балабан бир экон тешкиль этер...

Шимдики, Франсанынъ «Бордо» шарабыны тапмаса ичмей, онынъ ичон Къырым шарабы кетирген адамгъа, о гузель ильтифат этерди. Магъа коре, бу ише тешеббюс этмели, не бермеген Аллах, бельки койлюлерни алдатып эски шараплардан пек чокъ бир шей топламакъ мумкюн олур. Баре ики тараф да кярлы олур, эр ики тарафтан ильтифат олур. Падиша хазретлери бол-бол Къырым шарабына тояр, Тарпи Алейх-ис-селям да ушюрки чыкъарып бир балабан спекуляция япар, эм де сархошын козюне кирер я! Ола билир Къырым «Портвейннинъ» тесириле Халифе хазретлери Тарпи Алейх-ис-селямы бутюн Русие мусульманларынынъ Шебах-ис-селямы тайин идер, иште бир балабан мевкъ! Баре заваллы адам бу къадар чекишкенини семересини корип, о вакъыт эм кой-койден имарет топлап джувурмакътан къуртулдыр я! Сонъ, кель кейфим, кель... Сары-сары джачыкълар шытыр-шытыр Истанбул биржасындан акъып Тарпининъ карманына келип толур. Эр алда яшлар тырыппмалы, вар къуетлерни сарф этмели ве Тарпи Алейх-ис-селям ичюн бир ешилъ пароход япып Чюрюк-Сув гизли тарихъиле оны тешриф этмели заваллы адамын аякълары ерге тиймесин. Бойле бир пароходын тапылмасына фонд олмакъ ичюн мен озъ тарафымдан 500 рубле, Николай парасы иле 2000 рубле, Врангель парасы. «Яш къует» идаресине теслим этем, башкъа аркъадашлар

да бунъа иштирак этмелерини талап этем. Буннынъле берабер Исвечренинъ къарлы дагълары узеринде кезе-кезе безген сонъ, Истанбулгъа къайтып кельген Къырыммын сабыкъ миллий падишасы хазретлерине де элинъизден кельген ярдымы Тарпи Алейх-ис-селям иле джиберменъизи тенби этем, умит этемиз ки, бу ики мусульман къараманы, бутюн мусульман татар халкъынынъ файдасына чалышып, онынъ чардагъыны магъаз этерлер...

Кягъыт япыштырыджы.

Октябрь 29

Бизнинъ мевлюд. Бир афта огюне олып кечкенине асырлар толгъан пейгъамбернинъ тувгъан кунюни хатырлап, моллалар мевлюд кунюни отъкердилер. Ве шу кунъ мунасебетинен инсанлъкъ донъясында къардашлыкъ къурумыны къавийлештирмек ярагъан Ислям динини тувдыргъан Мехмеднинъ озьлериндже парлакъ таныгъан тарихчесини мейдангъа къойып къад эттилер.

1924

Июль 11

Юристликми — аферистликми? (Къырымлы). (Бу макъаледе Москвада — 30—40 къадар Къырым талесеси окъугъанлары акъкъында хабер бериле. Лякин шулардан базылары окъув ерине аферистлик япып юрелер — дениле. Месея, юристликке окъугъан бир данеси буюк адамлар огюне кирип, ачым — дей ве пара истей. Къырымлыларны масхара эте... — *И. К.*)

Август 22

Тотайкой техникумы. (Бу номерде Тотайкой тербие техникумыны битирген 28 адамнынъ топнен гузель фото-сюрети бар. — *И. К.*)

Рабфакда татар тили. (Рабфаклы). Кеченлерде «Еңи донья»ның кычынджы номерасында А. Ляtif-заде аркыдашның «Сувсузлык кыанмай» (рабфакны янындаки татар азырлык курсуны девам иттирмек) нам макъалеси мунасебетиле бен де бу хусуста бир кыач сёз айтмагы астеймен. Ляtif-заде аркыдашын язганы пек догъру, чюнки бизим татар яшлары русчаны пек аз бильдиклеринден рабфакны учъ йылда битирмек пек зор келе. Бу себептен мытлакъа азырлык курсуны девам эттирмек керек. Буныыле берабер кыаршымыза бир меселе чыкъа, о да рабфакта татар тили меселесидир. Бизим бир чокъ аркыдашларымыз русчаны не кыадар аз бильселер, татарджаны да ондан бетер билелер. Албу ки, татар тилинде макъале бир шей язмакъ, татарджа адыны биле догъру язып оламагъанлар вар. Сизлере факт! Былтыр рабфакны битирген докъуз аркыдашын экиси татарджа адларыны зорнен язып ола эдилер. Кыалан курсларда татарджа бильмегенлер даа чокъ. Бир кыач йылдан буюк мектеплери битиререк техник, педагог, доктор, инженер олып чыкъаджакъ рабфакларын бу дереджеде ана тилинден зайыф олып чыкъмалары айып бир шейдир.

Албу ки, Кырымда да татаризацияга башландыгыны бир чокъ ишлерин татарджа корюлип рус, ехуди, эрмени... кйби аркыдашларын да татарджа окъув окъуманъа меджбур этильгенини коремиз. Иште бу меселелернинъ шимдиден огъуни алмакъ ичюн рабфакдаки татарлара афтада бир кыач саат татар тили окъулмасы керек олып бу меселеге нисбети олгъан муэссиселерин эхемиет вермелери керектир. Акси алда рабфагы ве буюк мектеплери битирсек де, татар тилинден джахиль кыаладжакъмыздыр...

Август 29

Кулакның алчакълыгы. (Къарангыгъты). Эски идареде зенгинлер фукъарелерни истегенлеридай истисмар эте эдилер. Оларның бу талаплары бугунъки идареде де озъ арам политикаларыны унутмай джарлылар ырыз ве намусларына токъунып фырылдакларыны джебрлемекте девам этелер. Кыарангыгътта кулак балаларындан Абдураман Исмаил деген бир зенгин байрамдан бир кунъ эвель бир

фукъаре апайгъа хызмет эттире экен. О хызмет эткенде Абдураман озь апакайынен юкъламагъа кете ве арасы ярым саат кечмеден бу алчакъ дуйдурмадан чыккып хызметчи къадынъа уджюм эте. Буны корьген хызметчи къары бар кѳуетинен оны бекитип апакайыны чагъырып косътере. О да къоджасынынъ бетине «тифу, масхара! — деп тѳюкре ве къоджасынынъ медениет ве сеадетче насыл бир адым аткъаныны корип утана, заваплы фукъарени алдап эвине къайтаралар. Лякин иш буман къалмай. Къарангъыт ячейкасы женотдел вастасынен судкъа бере.

Сентябрь 19

«Яш кѳует» кунълеринден бир кунъ. Сонъ кузвинъ чиркин явунлы авасы затен табиятын къасеветлери ичине комюльген Багъчасарай шеэрини бир къат даа къара кольмек кийсеткен эди... Сокъакъларда тек-тѳюк арабалар кече, ара-сыра: «Майлайыкъ сыджакъ сою, агъам», «Менден де альпы!» — деген сатыджылар сеси сюкюнети боза. Алыджы ёкъ. Текрар бакъырып узакълайлар...

Йыкыкъ эвлерден мирас къалгъан бир кѳуру агъачны къолтукълагъан «Б» аркъадаш буюк бир кѳуванчнен къаткъ отьмек парасы тѳюшонип отургъан айны вакъытта печканынъ да агъачсылыкътан отьрю озь вазифесини япалмайып кузь елине боюн букип тургъанына ачувлангъан «Яш кѳует» мюреттишлери арасына атылды. Агъачны корьгенлерге бир джан келип эписи хэман инат печкагъа озь сёзлерини туттырып джеплерини къарыштырмагъа башлайлар, чюнки бурун кызгъан сонъ, тѳютюн де керек эди.

• «Б» башыны буккен «А»-нынъ янына келип:

— Битирдинъми? — деп сорады.

— «А» — битти ама, янълышларыны бакъмакъ керек.

— «Б» — бакъарсынъ да, не вар онда.

«Б»-нинъ сёзю «А»-ны бираз ачувландырса керек: «Бу «Яш кѳует»-нен де белягъа къалдыкъ. «Гъ» эр кунъ пара вереджек ола, эр кунъ алдата. «Б»: «Ашыкъма, пара къолай ама, ярын конференция вар, газетаны етиштирмек керек». Шу арада къапудан кирген «Гъ»-нинъ ильк сёзю: «Газета азырмы?» сорады олды.

Ярдымсыз кьалгъан кой яшларыны унутмамалы. (А. Ля-тиф-заде). Къырымда кой яшлыгъы (махсус татар яш-лыгъы) артыкъ эр кеске белли болгъан бинъ-бир тюрлю себеплерден долайы джайль, рухсуз, къансыз, къанаатсыз болып кьалгъан эдилер. Онларнынъ 20-нджи сенесинедже не молласы, не де милтетчиси хатрини сорамагъан, истек-лерини ерине кетирмек ичюн огърашмагъан эди.

Заваллы яшларнынъ шу куньгедже ишлери уфакъ кой-лерде; къарчыгъа ве куль тёпелерде ошекчилик, буюк койлерде исе — «Къаве» ады берильген тенбель ханелерде оюнджылыкъ, ичкиджилик эди. Онларнынъ даимий сюрет-те шай кьалмалары, махв олмалары эди. Къырымда эксе-риетни тешкиль эткен койлюлер олгъаны ичюн, мында ерлешкен купонден итибарен, совет укуметининъ ильк иши койлюлерге ярдымгъа къошмакъ олды. Коп сюрмеден мейдангъа кетирильген Къырым комсомол тешкиляты озь ишининъ ильк вакъытларда 40—50 даа сонъра 70—80 фаиз-ни койге чевирди. Артыкъ койлюлернинъ ярдымына, хи-маеге алув усулунен, укумет органлары, ичтимаий муэсси-селер ве мектеплер де къошулдылар ки, бунлар аз чокъ койлюлернинъ ве койлю яшларнынъ бир тарафтан гонъ-юллерини, рухларыны котерди, экинджи якътан да зама-нынен таныштырып ликбез, окъув эвлери ачып бильгиле-рини арттырды. Мына бу вакъыт артыкъ яшлары кьой турсун, къартлары да укуметнинъ назарындан ве ярды-мындан корьген файдаларыны ап-ачыкъ айтмагъа, тас-дикъ этмеге башладылар. Койлюлерге, бильхасса койлю яшларгъа, болгъан ярдым ялынъыз бунынънен битмей. Мектеплилер о сой ярдымларны даа кенийш шекильде яз татиллеринде яптылар. Эр кунь кельмекте олгъан мектюп-лер ве авуз хаберлери койнинъ бирисинде клуб, окъув эви, сахна ачылгъаныны комсомол ячейкалары корюлип онынъ аркъасынен тюрлю сиясий, медений кружоклар ве эдебий акъшамлар тертип этилип, койлю яшлардагъы къаннатчы-лыкъны джойгъаныны окъумакъ авеси уяндыргъаныны бильдирелер. Бутюн бунлар джан-гонъюльден ишленилип кельсе де, окъув вакъыты башламасынен бу ярдымларда химаеджиси болмагъан койлюлерде токъталып къальр деген хавф бар.

Башлангъан ишлернинъ токъталмасы ичюн окъ-уйыджы комсомол аркъадашлар окъув муддетинде де кой-

дешлерини унутмамалы, койден ярдым кьолларыны тартмамалылар.

Эндиден сонъ япыладжакъ ярдымлар мектюплер вастасынен ола биледжегинден эр дефасында янъы бир иш огрете биледжекдай мектюплерни мектепли комсомол яшлар кесмеден язып турмалылар.

Сентябрь 26

Исмаил Гаспринскийнинъ ольмесине 10 йыл толуву мунасебетиле. (И. Тархан). Русие тюрк-татарларынынъ уянув девиринде козьге чарпкъан буюк сималардан бири ве бельки биринджиси Гаспринскийдир.

Русие чаризм сиясетининъ энъ къаранлыкъ девирлеринде 30 миллион къадар тюрк-татар халкъларынынъ ярыкъланмасына чалышкъан «Терджиман» газетасыны ич токътавсыз 30 йыл чыкъарып, Русие мусульманлары арасында матбуат ве эдебият догъмасына буюк ярдым этти.

Гаспринскийнинъ энъ парлакъ фаалиети халкъ маарифи ёлундаки исляхатыдыр. «Ховадже-и-субъян»ларыле та Туркистанларгъа сокъулып енъи усулда окъутув ичюн дженк ачты. Гаспринскийнинъ матбуат ве окъув-язув усулларында япкъан хызметлерини догъургъан реформасыны козюмиз огюне кетирген вакъытта хатыргъа бир суаль келе: 30 йылдан фазла бир девирни тюрлю агъырлыкъларле, эр алда мувафакъиетле яшаткъан бу адамнынъ сиясий бир симасы ёкъмы эди? Онынъ сиясий гапринскийдиги бу мувафакъиетте роль ойнамадымы? Ич бир ичтимаиетчи ёкътыр ки, яшадгъы деврининъ сиясий майданында озъ мевкъини тайин этмесин. Табий, Гаспринскийнинъ сиясий ренки варды. О, эвелия Русие буржуазиясынынъ «Кадет» фыркъасында ресмий аза эди. Мусульман фыркъасында миллетчи ве ислямджи намлары алтында топлангъан тюрк-татар буржуазия ве кулак мумессиллерининъ озъара теракъкйперверлик ве мухафазакярлыкъ къавгъаларында Гаспринский эп мухафазакярлар тарафына аркъаланып кельди.

О, вакъытнынъ сиясет базарында «сол» — деп фиат кьоюлгъан ве аз-чокъ инкыляпчыгъа тарткъан яныкълы группаларгъа Гаспринский эр вакъыт: «Эвлядым, сиз даа генчсинъиз, теджрибесизсинъиз, ойле пек ашыкъманъыз, муатеидиль арекет этинъ» — деп огютлей эди.

Гаспринский озь девиринде мейдан алгъан сиясий къавгъаларгъа ялынъыз «кадет козълпогиле» бакъа эди. Кавказ ве Къазан матбуатында корюльген инкъилябий акъынтыларны авторитетли къалемиле теъдир эте кельди. Бельки заман ойле иджап этти — деген итиразлар оладжакъ. Эр не олурсе олсун, Русие тюрк-татарлары ичтимай аркетинде буюк ролло олдугъы инкъяр олунамагъан бу симанынъ сиясий меншигини дахи мевзу-и-бахске къоймакъ уянув девиримизин мухым нокъталарындан бири — деп таныймыз.

Ноябрь 28

Театро ве музыка. (Къонакъбай). Ноябрь 15-те партшкола татар курсантлары тарафындан эдебиат акъшамы ясалды. Башта ойналгъан пьеса бугунъки яшайыштан алынмакъле берабер аркъадашлар тарафындан яхшы эда этильди. Экинджи, пьеса базы эксикликлерни бир якъта быракъсакъ, гъает джанлы чыкъты. Аркъадашлар пьесанынъ рухуны анылап ойнадылар. Келейик «Къан къарышты»гъа бу пьеса хаятий олмакъле, айны заманда партшкола сахнасынынъ пьесасы дегиль. Биз партшкола сахнасыны аныкълап алевлери ичинде коръмек, бутюн башкъа мектеп сахналары ичюн орьнек олгъаныны истеймиз. Партшкола талелелери русчадан ойле атешли пьесалар терджиме этип ойнасалар, башкъаларгъа ёл косьтерильмиш олур. Эр алда бу пьеса комсомол яшлыгъына бугунъ ичюн чокъ шей беремез. Дивертисмент къысмынынъ джанлы рабфаклы аркъадашларнынъ чалгъан бир къач парчасы олса, юреги де тербие техникумы къызларынынъ эки оюны дейджегиз. Бу аркъадашлар гъает текеллофсиз бир сюрете партшколалы къардашларынынъ акъшамларыны яраштырмаларынен бизи чокъ севиндирдилер.

Умумен акъшам чокъ рухлу эди. Энъ зияде козьге чарпкъан бир шей варсе о да тюрлю мектеплерден топлангъан аркъадашларнынъ догъмуш киби къарышып, анылашып, ортакълашып юрьмелери эди.

Декабрь 12

Вели Ибраимов аркъадашнынъ къыска терджиме-и-алы. Вели Ибраимов аркъадаш 1888 сенеси Багъчасарайда

догъмуштыр. 12 яшында мектепте окъуйыр экен, бабасы окъутмая такъаты олмадыгъындан мектептен олып «Терджиман» матбаасына вермишти. 1905 сенеси инкжилябы чыкъсар-чыкъмаз матбаада ильки оларакъ терен хызмет иттирдигинден укюмет тарассуды алтына алындыгъы ичюн бир къач аркъадашыле берабер «Терджиман» матбаасындан къувульпор. Бунуны узерине Багъчасарайдан Къарасувбазара китерек, инкжиляпчы аркъадашларыле бирликте «Ветан хадими» газетасында чалышиор. Къач вакъыт соңра, укюмет «Ветан хадими»джилери тарассут алтында булуңдырып къач дефа тевкъиф иттиктен соңра, ниает, газетайы матбаасыле берабер къапатыпор. Вели аркъадаш «Ветан хадими»-нде чалыштыкъта гиджелери укюмет алейхинде тешвикъатнамелер (прокламациялар) басыюрды. Матбаа къапалдыкътан соңра, Севастополе гидерек орада уриет къурбаны — Шмидт аркъадашын корип киттиги тешкилятында чалышыпор. Кырым шеэрлерини долашып эр тарафта тешвикъанамелер дагъытыпор. Бу вазифе иле Джанкойде икен якъаланмыш исе де, къачмая муваффакъ оларакъ Кавказия гидюр. Орада бираз къалдыкътан соңра текрар Севастополе келип «Алма» вокзалындаки амелелер арасында чалышмая тайин идилипор. Орада къач ай вагон юклемек ишинде чалыштыкътан соңра, Акъмесджиде гелиюр. Полислер тарафындан такъип идильмекте олдугъыны анъладыгъындан, «Бешуй» коюне гидерек орада бир къач рус аркъадашларыле бомба япыюрлар. Бираз соңра Багъчасарайда «Терджиман» матбаасына чалышмая гелиюр. Гизли оларакъ бир газета чыкъармакъ ичюн матбаадан бираз хуруфат чыкъара бильмиш исе де, махаллий хукюметин буны дуймасыле Акъмесджиде къачмая меджбур ольпор. Анълайышлы генчлери этрафа топлаяракъ, Абдультахировын анбарында тешвикъанамелер басыпор. Нихает, укюмет тарафындан тевкъиф олунюр.

1910 сенеси ишсиз къалдыкътан Акъмесджиде Степанов нам кишининъ къавеханесинде къаведжи сыфатыле кириюр. Бурада чалыштыгъы муддетче ачыкъ фикирли бутюн кырымтатар генчлигиле мунасебет пейда идерек, Кырымда инкжиляп чыкъармакъ азырлыкълары корюлюр ве бу хусуста дигер инкжиляпчы тешкилятларле корюшювлер планлар чызыльпор. Эфкъар-и-умумиейи тахрин итмек ичюн гектограф иле тешвикъанамелер бастыгъы ве нешир иттиги

жандарма даиресине бильдирильдигинден, еньиден тевкь-иф идилип хабсхансе атылпор. Къач вакъыт орада ятыкътан сонъра, кефалет иле азат идилип йинне мезкюр къаве ханеде чалышмая башлыпор.

1915 сенеси окъумыш къырымтатар генчлиги Багъчасарайдаки Зынджырлы медресеси исляхына киришмеси юзюнден «Терджиман» газетасы вастасыле мырзалыкъ ве деребейлик чалымы сатан помещик, мырзалара къаршы генчлер тарафындан ачылан мубарезеде Вели Ибраимов аркъадаш да буюк роль ойнамыштыр. «Терджиман» баш мухаррири Багъчасарай деребейи Къырымтаев тарафындан дуэльге давет идилип де бу дуэльден бир шей чыкъмадыгындан Багъчасарай алыш-веришчилерининъ «Терджиман» мухарририне байкот илян итмелерини теклиф итмеси ле задекянлара къаршы ачылан мубарезе даа зияде шиддетленип 1917 сенеси инкъилябына къадар девам итмишти. Февраль инкъилябынынъ, 1905 сенеси инкъилябы киби, чокъ сюрмееджегине инанан Къырымтаев инкъилябын илк хафталарында Багъчасарай ве дживар койлерден 6 (алты) бинъ къадар адамы Хан-Джамисинде топлаяракъ, «Терджиман» мухарририни джемаат махкемесине чагъырмышты.

Бу ишин фена ве къанлы нетиджелер чыкъараджагыны анълаан Вели аркъадаш хэман якъын аркъадашларыле сляхланаракъ Багъчасарая кельмиш «Терджиман» мухарририни ве дигер къалем аркъадашларыны мюстебидлерин панджасындан къуртараракъ къараюзлюлер меджлисини дагъытмышты.

Джихан мухаребесининъ башындан сонъуна къадар аскерликтен къачмакъ чаресини булдыгъы киби, дигер бир чокъ аркъадашларыны да къуртармая муваффакъ алмышты. 1917 сенеси инкъилябына къадар татар ишчилери ве эмекдар муневверлери арасында сиясий ве меслекий итти-факълар къурмая чалышан Вели аркъадаш 1917 сенеси инкъилябындан сонъра къач аркъадашыле Акъмесджитте бир матбаа ачыпор. Къурултай заманында ишчилер тарафындан мебус сайланьпор ве Къурултайын сол къанатына интисап идиор, айны заманда гизли оларакъ, большевик тешкиятларыле де мунасебете киришишорды.

Алманларын Къырымдын истилясы заманында Къырымда къалып Меркезий большевик комитесинде чалышы-

юр. Кырымын большевиклер тарафындан текрар ишгъ-альде, комиссар сыфатыле матбаада хызмет идиюр. Де-никин девиринде де Кырымда къларакъ учъ ай чалыштыктан сонъра, Истанбула гидип тюрк амелелери арасында тешвикъатта булуныюр. Анадолуда Кемал паша хукюмети тешеккюль идер — итмез аркъадашы Сулейман Идрисовле берабер Анкарая гидерек, тюрк хукюметине Шуралар хукюметиле бирлешмейи теклиф идиюр. Орадан Истанбула авдетинде ингилезлер тарафындан такъип олундыгъы дуонджа, хэман Анадолуя кечиюр. Орадан да Азербайджана гидиюр. Мусаватчылар хукюмети девиринде Бакудаки гизли большевик комитесинде чылышыюр. Кыач ай сонъра беш аркъадашыле бирликте Мелитополе келерек, орада кзурулмыш Кырымревкомда чалыштыгъы заман, Али Боданинский иле берабер мухаребеде агъыр сюретте яраландыгъындан Москвая кондерилиюр. Орада бираз тедави идилир-идильмез текрар Бакуя гидерек Мустафа Субхи иле бирликте чалышыюр.

1921 сенеси мухым вазифе иле Анадолуя гидип орада еныден бир даа яраланаракъ, Русиее авдет идип Ростов хастаханелеринден биринде кыач ай яттыктан сонъра, Кырыма келиюр. Кырым джумхуриети халкъ комиссарлары шурасы тешеккюль идиянже ишчи-койлю ишлерини тефтиш комиссарлыгъына ве, ниает, Кырымда энъ алий хукюмет муэссисеси олан Кырым Меркезий Иджра Комитеси реислигине интихап олунуюр.

Декабрь 26

Ама да расткелиш. (Япыштырыджы). Автомобилимиз Никита коюни кечкен эди ... Кыршымыздан бир гурюльти, бир тоз-думан кюпты ама, тап ялы боюнынъ кыямети кюпкъандыр белледик. Заваллы шофёримиз шашмалагъанындан аз кълды бизи учурымгъа котерип ата язды, урккенимизден ёл кенарына чекилип токъталдыкъ ... Джаным, о бир аджайип шей эди: ёлларгъа чыбыршкъан файтонларын, атларын, арабаларын, автомобиллерин уджу-буджагъы ёкъ, бутюн Ялтанынъ биржасы ёлларгъа тёкюльген... Биз янымыздан ель киби эсип киткен бу араба, ат, инсан йыгъынына абдал-абдал сейир этип-эписини дикъкъатле эслеп кълдыкъ. Кыадын-кыыз, эркек, яш, оджалар. Миллет хадимлери Озен-

башлылар, Якъуп Кемаллар, бильмем даа нелер, нелер... Араба-арабадан бутылкалар къуш киби учалар, автомобиллер устонде къайтармалар ойнайлар, авузлары бурунларына, аякълары башларына къарышкъан тюрлю-тюрлю шейлер. Файтонгъа, аткъа минип олмагъан сою да чамургъа джайылып къалгъанлар... бу не оладжакъ экен — деп отура эдик аркъадан тасыр-гудор бир къыямет даа къопты. Бакътыкъ: ики араба чалгъы: давлусы, кеманеси, трубасы... Къулакъларымыз патлай язды ама, не олгъаныны да аныладжкъ. Мегер бир джеби къальнджа агъанын тою экен...

1925

Январь 2

Справка. Къырымда татардан 1800 эркек, 80 къыз комсомол вар.

Июнь 24

192 саифелик газета. Америка газеталарындан «Нью-Йорк эмме» газетасы озь номераларындан бирини 192 саифеден ибарет идип чыкъармыштыр. Бу номерасы 2000 нуха басылгъан ве онъа 60.000 пуд кягъыт сарф идиъмиш-тир. Бу буюкликте газета ич бир ерде басылмамыштыр.

Октябрь 14

Акъмесджит 9-сенелик нумюне ве теджрибе мектебинде. (Амди Алим). Яз эсасында татиле къайткъан талелелер кузь айлары чырайыны сытмасынен мектепке топлана башлады. Тезден умумий ичтима чагъырып ячейка, клуб, комиссия, шеф ишлери джанландырмагъа хазырланамыз.

Талелелер димагъларыны тазертип кельгенлеринден, тазе фикир, енъи тошондженен ишке башласакъ, мектепнинъ ячейкасы, отрядлары, сиясий-медений тарафлары бир аз даа джонер, гузель муваффакиетлер эльде идиширди.

Бу сене мектепке 30 енъи талебе къабул олунды. Бунларын чокъусы кой балалары олмакъ хисабыле пионер-

комсомоллардыр. Бу сене мектепте дерслер кой хозяйствосы кооперациясы мейили узерине китеджектир.

1926

Январь 13

Чекерчи коюнде театро. (Кендже Ахмет Мустафаев). Керчь районы Чекерчи кyarнеси татары-русу 15 ханеден ибарет олып, халкы тамамиле кyarанлыкъята, ич бир шейден бихаберлер. Иште бу койде кыш татилине кyайттыгымыз вакытта киши олмаса да, коюмизге дерт верст узаклыкъята олан Ойсул яшлыгынын кельмесиле бераберине бир театро мейдана кетирдик. Халк театронын оладжакыны кyач кунь эвельси эшитип бу вакытын тез бир заман ичинде кельмесини бсклей эдилер. Ннает, шу куньге ириштилер. Театрге келен бу халк бунинь не олдугыны бильмий эдилер. Коререк шашып кyалдылар. Озьлеринин кyarаныкъя яшадкыларына аджынаракъ, койде оджа олмамасы бизлерге коп зарар кетире. Не вакыт укюмет бизлерге де оджа верир биз де бойле корюльмеген шейлерни сыкъя-сыкъя корермиз-дий эдилер. Саат бирге кyа-дар девам эткен бу театродан хошландыкыларындан халкын козюне юкю кирмей, «даа бир тюрлю шейлер косьтерильмезми экен» — сёзлери эшитиле эди. Кююлгъан театродан гъает мемнун олып озь мемнуннетлерини насыл бир арекетле косьтермелерини бильмей эдилер.

Январь 21

Театромъз яшайшындан. (Театро хаберджиси). Къырым Укюмет театросында чалышкъан татар труппасы артистлеринин ичинде, Къазанда окъуп кельген бир кyач аркъадаш мустесна олмакъя узьре, санайи нефисе мектеби битирген яхут театральнй студияларда окъуп чыккыанлар ич де ёкъятыр. 1923 сенесинден бери укюмет труппасы намъны алгъан труппа о вакытге кyа-дар Къырымън базы бир шеэрлеринде авескяр сыфатыле чалышып кельген бир такъым аркъадашлардан тешкиль олунгъан эди. Табий, бу аркъадашларын

сахна хаяты тарихи иле кереги киби ашна олмалылары бир тарафта турсун, араларындаки олган лисаннын чешитлиги онлары агъыр бир вазнетте къалдырган эди. Чюнки сахнада бир аркъадашларын къазанлылары къазанджа кезлеветилер кезлеведже, багъчасарайлылары да кенди ипвелеринде къонуша эдилер. 1925–26 сенелери сезонунда бу меселе Къырым Халкъ Маариф Комиссарлыгъыны бираз хошундырды ве бу меселенин чезилмеси кереклигини назар итибаргъа аларакъ, лисан олжасы сыфатыле Къырымда татар сахнасынын пионери Джелял Мейнов аркъадашны татар труппасына тайин эткен эди. Бунын сассинде лисан меселеси шимди бираз аль олунды-демек мумкюн. Муимликте лисан-дан да кери къалмагъан меселеде 1923 сенесине къадар авескар сыфатыле чалышып кельген бу труппаны сахна хаятындан, сахна тарихинден якъындан таныш этюв ве малюмат берюв эди. Бунын ичюн де Халкъ Маариф Комиссарлыгы труппада режиссёрлыкъ вазифесине Къазан артистлеринден теджрибелли бир аркъадашны тайин эткен эди. Труппа бу аркъадашнын теджрибеси ве малюматы сассинде къанаатландырылджы бир дереджеде сахна ве онын тарихи иле таныш олур занунда эдик.

Табий, бу аркъадаш сахнамызын котерилмеси, илерилемеси, ичюн чалыша. Лякин бу ерде, мендже, шуны айтмакъ керек ки, лисан джизитини янъы ёлуна къойгъан, труппанын ичинде бу аркъадашын тилини къырым тилине уйдурмакъ ичюн «мен» ерине «ман»; «ссевм» ерине «савам» алх. сёзлери труппанын лисан джизитини бираз боза. Бунын ичюн режиссёр аркъадашымыз оюнлар вакъытында озюне роль алмакъ, пьесаларда ойнамакъ авеслигинден вазгечип, ойнамакъ ичюн береджек бутюн къуветини, энергиясыны труппанын илерилемесине эр джизттен — дегендай артта къалгъан сахнамызын кетирилмесине сарф этсе, буюк авеслик иле чалышкъан артист аркъадашларымыз аз бир вакъыт ичинде озь оксиклерини гъайып идер ве икинджиде бир кучлюк олган сахна джаиллигини да татар труппасы ичерсинде бир микъдар огю алынмыш олур эди.

Февраль 10

Азербайджанда Къырым талелелери. (Баку хаберджиси). Бакуда алий мектеплер олдугъындан ве Къырым яшлары-

нынъ чокъусы татар экинджи дeреджe мектеплери битир-месинден 1921–22 сенелеринден бери бурада кырымтатар талeбелери булунып бугунъде сайыджа 50-ге етмекте. Бунларын 20–22-си Азербайджан Укумет дарульфунында, 10–12-данеси полит. Техникумда, 8–10 данеси алий тюрк педагожий институтында ве къаланлары да гъайры мектеплерде окъумахъталар. Кырым талeбелерининъ чокъусы Кырым талeбелери эвинде булунмакътадырлар. Талeбелер эви бу сенсе къадар фена алда эди. Лякин бу сене Кырым Халкъ Комиссарлары Шурасынынъ ярдымыле одаларымызны мумкюн дeреджe тамир иттирдик. Базы бир эксикликлеримизи де, Кырым Маариф Комиссарлыгы ярдым этсе, тамамламакъ фикириндейиз. Талeбелерин 50 проценти Кырым Маариф Комиссарлыгынынъ маддий ярдымы саесинде 20 процент исе, Азербайджан укумет идареси тарафындан, къалан 30 проценти ичерсинден 3–4 дане аркъадашымыз мустесна олмакъ узьре, укумет идарелеринде чалышалар. Ялынъыз бу дёрт аркъадашымызын маддий джизэти пск фенадыр. Шимди эр кунъ Кырым Маариф Комиссарлыгынынъ ярдымыны беклеймиз. Эр не къадар бойле маддий тазйыкын астында булунсакъ, Кырым талeбелери окъутъан мектеплерде малюматча биринджи ерни ишгъаль этелер.

Апрель 21

Театроджылыкъ ве генчлик (Джелал Меинов). 1900 сенесине келинджее къадар кырымтатарларнынъ тарихинде театрджылыкъа ант ич бир саифе буламазсынъыз. Ялынъыз ораза айларында Багъчасарайда акъшамларын яшлар «шербет» намы алтында анъылан айлыкъ къавелере топланып, бурада «Къаракозь иле Аджы Вахит» оюнларыны сейир идердилер. Бу исе театрджылыкъ дегиль, ялынъыз масхаралыкъ эди. Чюнки къавейи агъзына къадар толдуран яшлар ве балаларын къулакъларына чиркеф сёзлерден башкъа ич бир шей киритильмез эди.

Лякин 1901 сенеси бир къач ачыкъ фикирли яшлар Багъчасарайда бир ерде топланып татар лисанында бир эдебий акъшам япмагъа къарар чыкъардылар. Бу фикрин иджрасына сыджакълыкъле къапылып аз бир вакъыт ичерсинде гъает гузель кечирильмиш акъшамы япып халкъла-

рын, даа догърусы генчлигин, алгъышларыны къазанмыш эдилер. Бундан сонъра театроджылыкъ иши илерилеерек шимдики алыны була бильди.

25 йыл эвельси даа татар халкълары маарифтен бутюн-бутюне махрум идилер. О вакъытларда моллаларын хукму, онларын илимлери иле иш корюне эди. Онларын да бильдиклери ялынъыз рухну илимлер альп дюнья алындан бутюн-бутюне хаберсиз эдилер. Эхали бир тамам джаиль, ялынъыз молласынынъ, мырзасынынъ азаларына бакъып тура эди. Иште, бойле бир алда булунан окъусыз бир халкъын арасына атылып Багъчасарай генчлиги театроджылыкъ ишине башлангъычлыкъ япмая джесарет эткен эди... ве япты.

Акъырын-акъырын бу яшларын этрафына бир чокъ аркъадашлар даа топландылар бойлеликле театроджыларын янында къавий бир актив тешкиль олунуп, бу актив сонърадан ялынъыз театроджылыкъта дегиль, башкъа ишлерде дахи кенди узерине бир чокъ хызметлер даа юкленмиш эди. Меселя 1908 сенеси Багъчасарайда тешкиль олунгъан «Учкъун» джемиетининъ активи йине театро активининъ озегинден алынгъан эди. Багъчасарай генчлери бу арада эм эдип, эм артист ве эм де дюльгер идилер. Чюнки пьесайы язан ве терджиме иденлер кендилери олдукълары киби, о пьесайы ойнамакъ ичюн сахнасыны япып оны ойнагъан йине де кейдилери эди. Декорациялар да озь къолларындан чыкъар эди. Табий, бу къадар иши о заманларда япмакъ къолай бир иш дегильди, чюнки артистлер терджиме хакъларыны къарыштыраджакъ олсакъ, орада не бир эдип, не бир рессам ве не де бир акъыкый сюретте артист була бильмез эдик. Бунлары яптыран ялынъыз саяй ве гъайрет эди ки, бунлар исе, о заманнынъ генчлеринден бир микъдарда арткъач булуна эди.

Бизим арамызда, о заманларда, сахна ишине о къадар авеслик вар эди ки, атта ойналан пьеслер ичюн къадын роллерине, къадынлардан адам буламадыгъымыздан, эпимиз бирден эвленмеге биле къарар вермиштик. Макъсат — къадынларымызын да сахнада ойнатмакъ эди. Лякин бу макъсадымызы вуджуда кетиремедик. Сонърадан, яни еди-секиз сенеден сонъ, театро оюнларына, ниает, бир-эки ехуди кызы къапыла бильди. Бу заваллыларын да татарджалары о къадар зайыф эди ки,

эр бириле тиллерини тюзельтмек ичюн айрыджа огъ-
рашмакъ керек ола эди.

Иште, бойле кучьлюклер ве зорлукълар ичинде Багъча-
сарай татар генчлиги театро ишине ильк адымыны аткъан
эди. Бу активден шимди ялынъыз бир-эки аркъадаш сагъ
къалдылар. Бунлар юбилей куню эписи бир ере топланып
байрамджа селямланаджакътырлар. Бойлелikle шимдики
генчлик иле берабер бир багъ япып театроджылыкъ санъа-
тыны даа къавий ве даа гъайретли бир къоллара теслим
идеджектирлер. Анъладыгъымыза коре, юбилейге кельмеге
авес эткенлер чокъ экен. Койлолер бу хусуста буюк азыр-
лыкъ коре эмишлер. Ярашыгъы да будыр. Татар халкъы,
хусусан генчлик, бугунде имтихан вереджек 25-йыллыкъ
бир медений хаятны байрамламакъ онынъ эм хакъкъыдыр
ве эм де вазифесидир.

Август 5

Октябрь инкъилябынынъ догъмасындан эвель ве со-
нъраки девирде Къырымда татар театросы хаяты. (Абдуре-
шит Челебиев). Мазлум халкъ инкъиляп кунешине къавуш-
маздан эвель Къырымда татар халкъы арасында «Театро»
омюри бугуньки сеадеттен махрум эди. Бир тарафтан
укумет мустебиденинъ залым сиясети ве руханий такъым-
ларынынъ дин пердеси алтында вердиги уюшкълыкъы,
дигер тарафтан халкъсымызынынъ билъгисизлиги, джаилли-
ги себеплеринден театро омюрине атылмакъ, якъынлаш-
макъ пек кучъ меселе эди. Халкъсымызын бу уюшкълыкъы
ве джеалет ятагъына сапланып къалдыгъы девирде, йине
шу халкънынъ арасында догъан анълы, джесюр фикирли,
себатлы генчлик не къадар адеддже азлыгъы тешикль
этселер де, онлар бунъа ич де эмиет вермейип, эп халкъы бу
зулума ве джеалет ятагъындан къуртармагъа онлар ичюн
саадетли ёллары тюшоне ве сырдаша эдилер. Дж. Меинов
аркъадашын бу девирлердеки театро омюрине аит яз-
дыгъы «Илери» журналындаки макъалеси бунъа бирер
шахит ве бирер делильдир. Къырымда театро ишине аты-
лан адымнынъ тарихи 1901 сенесинден башлай ве о вакъыт-
тан бу сонъ девирлердеки йигирми сенесине къадар кечен
бир девирде эп о генчлик бу ярыкъландырув ишлерини
муваффакиетле алып вармыштырлар.

Октябрь инкжилябындан сонъра бизге буюклеримиз тарафындан косътерильген ёл — Къырым генчлиги йине о буюк аркъадашларын ярдымыле, факъат бу кере гъает урь, сербест ич бир тюрпо маниаларгъа огърамадан ве къуветли инкжилякъа аркъа веререк, кенъ адымларле бол нефеслер алып ишке сарыла ве чалыша эдилер. Къырым генчлиги озь сааларында буюк муваффакъиетле театро ишлерини кечен 19 сенелкъ бир девирдекинден башкъа бир ёлда алып кете эдилер. Эр сене енъи алышувлар, огренювлер, арттырувлар киби буюк фаркъларнен ойле бир дереджеге кельдики: 1917-нджи сенеге нисбетен бугуныки хаят театро иле халкъ арасындаки зытлыгъы ёкъ этип, артыкъ йыкъылмаз, ольмез бир муаббетлик ве севги иле халкъ иле театро бир бирине багъланды. О фаркъларда: театронынъ халкъкъа орьнек олмасы ичюн ойналаджакъ пьеслерин халкъ омюринден алынып язылмасына тырышылмасы, халкъымызын бу омюрге гузель назарларман бакъмалары, оюнджыларын санъатларына сыджакъ севги иле сарылмалары бунъа исе вакъытыле оюнджыларын паёкларгъа ве атта ич бир маашсыз чалыштыкълары ве ойнадыкълары девир гузель бир делильдир.

Укюметимизин де ярыкъландырув ве медений ишлерге кенъ къапулар, ёллар ачмасы ве гузель назары вар. Иште, бу фаркъларман театро омюри сеадетке ве гузель эмелине наилъ олды ве муваффакъиетлер къазанды. Табий, бунлар эп 1917 сенелерине ве даа эски кечен девирлерге нисбетле муваффакъиет ве музаффарият сайыла билгир. Лякин бугунде бизим театро алемине даа башкъа тарафлардан текмиллик ве яхут теракъкъи керекмееджекми? Ёкъса даа бир чокъ эскикликлер вармы? Эвет, вар! Менджесине, Къырымын дигер джиэтлер ичюн тюшонмек де керек олса да, дигер тарафлар ичюн нумуне оладжакъ меркездеки театро яшайышыны козьге аларакъ шу эскикликлери, истегим олмаса да, язмагъа джесарет эттим ки, онлардан биринджиси — пьесаызылыкъ, икинджи — сахнадаки тиль ве шивемизин къарышыкълыгъы, учюнджи — сес тербиеси, йыр музыка, дёрдюнджи — сахна бильгиси ве артистлик, бешинджи — режиссёр ве рессамсызылыкъ, алтынды — сахнанынъ ич кереклеридир.

Иште, бугуныки театро омюринде ис эттигим бу джиэтлерде эскикликлери айры язмагъа истейим.

Пьеса. Театро ве сахна омюриндеки кыусурлары акс эттирген бир кузгыт олса, о кыусурлары косытерткен акс эттирткен шей де пьесадыр. Эпимизге белли ки, языладжакъ ве язылан пьесалар эписи халктын омюринден алына ве халккъа яктын ве халккы ибретлендиреджек, кульдореджек, тюшондиреджек, агълатаджакъ ве, кыыскъасы, халккы кендине джелъп этеджек бир тарзда язылмасы иджап эте. Эгер бир муллит пьеса язаркен, кенди эсеринде бунлары ве яхут базыларыны яшата билirse, о вакыт онынъ эсери кыймет ала билir ве такъдир олуныр. Меселя, бугуне къадар язылан пьесалардан муваффакийет къазананлары хусуснетлер У. Ипчи аркъадашын яздыгъы «Фахише» нам эсери омюрий олмасындан, халкъ буны эгер он кере де коръсе, йине де коръмеге ашыкъалар, чонки халкъ буны омюрде яшай, корип бир де пешман ве нефрет эте, тюшоне, агълай. Сонъра бугунки омюрден узакъ, факъат тарихий бир вакъиялары анъдыран, косытерен миллий пьесаларда халкъча гузель къаршылана ве онъа да халкъ кельмек, коръмек ве кенди тарихининъ парчаларындан хабердар олмакъ, маломат алмакъ истей. Меселя, «Чорабатыр», «Адилъ Гирай», «Алим» ве алх. киби. Бунлардан халккъа гузель тесир быракъмагъа яраян пьесалардыр. Халкъ бунлары коре, текрар коръмек истей ве оны унутмай накъиль ве ривает — икъяелерде булуналар. Башкъа омюрден алынып халккы охшамаян франсыз ве русчадан терджиме олунуп мейдана атылан пьеслерден халкъ ич де мемнун къалмайлар. Бинаэналей, театро омюримизде бу тарафтан да кыусурлар вар. Бунъа делиль оларакъ-дие билirim ки, кечен сене ойналан бу киби пьесалар, меселя, «Атасув», «Шах Арлекин» ве бунъа бенъзер гъайрылары ки, бир дефа халкъ омюринден узакъ, халкъ бунынъ тарихинден биле хабердар дегиль, айны заманда бу пьесалар режиссёр иле Кыырымгъа кельген ве башкъа бир макъсатлар алтында сахналаштырылгъан пьеслердендир. Бунларын ойналдыгъынынъ икинджи куноне халкълардан мунасебетли мемнун олмадыкъларыны йэк-дигерине анълата эдилер... ве ннает, кечен сенекки «Лейля меджнунлары», «Чорабатырлары», «Таир Зехрейи» къайдан аласынъ — демеге меджбур ола эдилер, чонки онлар халккы охшагъан, мемнун къалгъанлар, онларын керек йырлары ве керек макъамлары, атта район койлерининъ яш балалары-

на кьадар акс эте билъген. Юкъярыда сёйледигим пьеслер себебинден театро залымыз да санки толуга олмай башлады.

Бир сой пьеслер даа языла ки, артыкъ бунлар омюрден узакъ, эдебийликтен узакъ, тербиенден узакъ пьеслердир. Бойле пьеслер эксериетле район клубларында, дигер шеэрлерде, мектеплер арасында ве шеэр клубларында ойналалардыр. Халкъы топлап, бойле пьеслерин ойналмасындан файда ерине зарар келе. Онсуз да халкъымызы театрогъа зорлукъярман джелъп этилип кельгенде, бойле гъайры-эдебий парчаларман онлары бу омюрден узакълаштырмамакъ керекмиз. Бунлара изджи ве теткъыкъчы оладжакъ район сиясий маариф шубелеридир.

Шимди насыл пьеса ойнайыкъ ве бойле пьеслер кьайда? Бойле пьеслер язы иле огърашып кельген эр яшын кьолунда вар. Лякин бунлары насыл эльде этмек иши бир меселе олып орталыгъа чыкъса. Бойле гизли эр кесин кьолунда кьалгъан эсерлери, эгер Къырым сиясий ярыкъландырув идареси ве Маариф Комиссарлыгъы тарафындан бу ёлда конкурс ачылырса, ве кыйметлерини де такъдир этип шу адамларын эмеклерини одее-биледжек меблягълар да ваад этерлерсе, аз заман ичинде репертуарлар мейдана келирди.

Татарда пьеса хасталыгъы да ялыныз бир кьач адамнын язмасы ве терджиме этмеси белясындан кьуртулур эди. Биз де пьеса кьытлыгъындан кьуртулур эдик. Бойлеликле, газеталар узеринде ваадлар билъдирильсе ве генчлер тарафындан бир сене зарфында не кьадаф пьеса топландыгъы джедвели ве бунларын комиссиялар хэйети тарафындан хакълы бир сюретте тешкерилъдиктен сонъра, ангилерининъ ве кимлерининъ эсерлерини укюмет алмагъа кьарар вердигине ант джедвеллермен йине газеталар узеринде эмиетли тарзда билъдирильсе, генчлик де вар кьувети иле гузель кьаршылар эди. (Макъаленинъ бу ерден девамы август 10-да чыкъкъан нухада басылгъандыр. — И. К.).

Тиль ве шиве. Затен башымызгъа чокътан бери буюк бир беля сырасына кечкен ве бугуне кьадар йине аль олунамай кьалгъан бир меселе олса да, бунынъ энъ индже нокъталарына кьадар теткъыкъле огърашмайып ич олмаса сахнада оюн эснасында саде тильмен язылгъан пьесаны бутюн актёрларын язылан тильнен ойналмасына чальпымакъ ве акцент шивелериндеки айрылыкъ, юмуртанынъ акъмы-сарымы киби белли олан бу меселенинъ бир кьалыпкъа

тёкольмесине де зияде ихтияджымыз вар. Бунынъ ичон ич олмасса роль ифасы вакытында ялынъыз джумле сонъундаки фииллерин ве шивелерин бирлешмеси лязим. Месея, бизим Акъмесджит сахнасында чалышан йигирми генч артист аркъадашларын эр бириси эр бир джиэттен кельмеджыйма адамлар. Биназналсй, оңларын эр бириси озь тарафларынынъ шивелериле теляффузы текелшом этелер, эр бириси де озь шивесининъ догърулыгъыны иддиа итмектелер. Лякин меселе бойле къалырса, акси такъдирде бакъыджылар ичон пек чиркин ве истенильмез бир ал орталыгъа чыкъаджакъ ве чыккып да кельмекте. Чюнки бир джумле беш тарафтан кельген актёрлар тарафындан теляффуз олундыкъта беш чешит джумле чыкъа. Эгер шу «Мен озь халкъымны севемен» джумлесини сёйлендирмек керек олса, шу ренклерге боянмакъ меджбуретинде къальна:

1. Мин озь халкъым суямин.
2. Бен кенди халкъымны севиюрым (ялы бойлулар).
3. Мен озюм халкъым севемен (Къарасувлылар).
4. Мен озюм халкъым севем (Багъчысарайлылар).
5. Бен кенди халкъым севиюрым (тюркче).
6. Мен озь халкъым севемен (Чонгъаргъа якъын).

Иште, бу юкъарыдаки чешитленовлер иле бизим сахнада чокътан бери къарышыкъ бир тиль яшамакъта ве ниает газеталар сахифелерине (рецензиялар) тюшмесине себеп ола. Месея, Керчли Мебсусе имзасы алтындаки «Енъи дюнья» газетасындаки тенкъитлерин базылары бунъа бирер делиль ола билирлер. Бойле тенкъитлерин эр джиэттен актёрларгъа файдадан олмаяджакъыны хатырдан чыкъармамалы. Театро омюриндеки бу агъыр меселе иле берабер бунларын тарзы-теляффузларында да бир чокъ ёлсузлыкълар вар ки, бу да юкъарыдаки меселелер къадар ве даа зияде мухим сайыла билир. Бу исе сёзлерин сёйленишинден ачыкъ сёйленмемеси, кенъез, богъаздан ве яваш сёйленмеси киби ишлер. Факъат халкъ ичон оладжакъ макъсады тюшпонедек олсакъ, сёзлерин халкъкъа анълашылмасы ве айры-айры ачыкъ акс иттирильмеси керек ве бир де ерине коре аэнкте незакет керек ки, лакъырдылар базар ери сеслериле багъчаджы кишилерин аэнклерине бенъземесин. Артистлерде сёз сёйлемек маарети, бильгиси олмакъ энъ биринджи шарттыр. Халкънынъ да арекетлерден эвель лакъырдыый анъламалары шарттыр. Эгер бу шартлар ерине кельмезсе, халкъ ялынъыз, кинотеатрода булун-

дыгъы киби, арекеттен башкъа бир шей аныламазса, бундан асыл макъсат мейдана келемез. Онынъ ичюн ялынъыз окюрп-багъырып да ве яхут бурун астындан (манъкъаланып) ве сёзлери исе суфлёр къобасында къалдырмайып меселенинъ бу джизтине зияде эхмиет вермек йине актёрлара фарз-ы-айндыр.

Иште, керек пьеса ве керексе шиве меселесинде яздыгъым парчалар... хошма оларакъ генч эдиплеримизе ве сахна ашыкъы олан, эли къалем туткъан эр генчке язмаларыны риджа этемен. Ве бу меселенинъ эсас джизтлерининъ кениш сюретте анылашылмасы ичюн бу вазифейи халкъ арасында белли булунан эдиплеримизе быракъмакъ меджбуриетинде къаламан.

Сес тербиеси, йыр, музыка. Санайы нефисенинъ будакъларындан сайылан бу меселеге де къырымтатар генч артистлиги гузель якъынлашмакъ керек оладжакъ. Мадам ки, сахна-омрюн, хаятын кузгыюси, о алда бизим омюримизде йыр, макъам, чалгъы, чыпъ — эписи де яшай. Бинаэналей, бир эдип элине къалем аларакъ эгер халкъын омюрини тасвир эткенде, хаятын далгъаларындан «кочъ» вакъиасыны мевзу оларакъ алса, табий онынъ халкъ ве сахна иле мукъаесесинде бу мевзунынъ да зияде халкъ юрегине атеш быракътырмасы ве тесир этмеси ичюн онынъ йырларыны ве макъамларыны да козьге алмакъ меджбуриетинде къаладжакъ. Ниает, бутюн инджелитинде язылан бойле пьесаларын сахналаштырылмасы иджап эткенде, актёрлара йырламакъ ве йырлы ролюнде халкъ узеринде де тесир уяндырмакъ киби бир вазиятте къалмазмы? Табий, мутлакъа къаладжакъ. Аджеба, сесче гузель тербие алган ве бойле роллерни ифа идеджек къач дане къызымыз ве къач дане эримиз вар? Бунлар олса да бу дереджелерге етишмегенлер. Эгер халкъымызын кечирген омюрлерини ве тарихини къарыштыраджакъ ве тешкереджек олсакъ, озьлюгинден халкъ арасында бир макъам, чалгъы догъгъаныны ве бутюн гъам, кедер-къасеветлерини эсаретлерини эп индже, темиз саф сеслермен узундан-узакъ ве йырлагъанда къаршысындакине ве кенди хаялына о омюр япаткъан сеслер, макъамлар, чалгъыларыман йырлагъан ве чалгъанлар, бойлеликле кенди ах тахассюрлерини деф эте билгенлер. Эр не къадар халкъымызын арасындаки санъатын инкяр олунмасыны истегенлер олса да, хайыр бизде санъат вар

эди, йине де вар. Эм де халкъ арасында догъды. Лякин о гузель бир тертипли ёлларман усталарман ишленмеди. Догъгъаны киби, саф къаланлары аля даа яшай.

Халкъ йыры ве музыкасынынъ олдугъына ве бунынъ музыка ильми джиэтинден теткъикъ олундыкъта, не къадар бир инджеликле ве гизли ноталаргъа малик олдугъыны къырымтатар музыкашнасы Асан Рефатов аркъадаш этрафлы сюретте бильдире билир ве бунъа да биринджи шахит о ола билир, чонки кечен сене биззат халкъ йырларыны топлагъанда, бу джиэтлерге даа зияде якъынлашты. Бу меселе этрафында муфассал маломаты о аркъадашкъа быракъмакъ меджбуриетиндемен. Лякин меним къырымтатарнынъ нумюневий театросы ичюн истеклерим шу театройы яптан актёрларымызын бу меселеге якъынлаштырылмасы, онлара сес, макъам ве музыка иле тербие верильмесини ве, Укумет татар драм труппасынынъ сенеде бир къач керелер де чынълы, макъамлы, ичинде халкъ руху яшагъан пьеслер де ойнамаларыны истиймен. Бу хууста энъ буюк бир вазифе шаиримизле музыкашнасымызгъа тюше ки, язсынлар, тертип этсинлер. Зан этерсем, халкъ арасында догъгъан чынълар ве макъамлар юзлермен, бинълермен олса керек. Халкънынъ агъызындан «Чорабатыр»лар, «Лейля — Меджнун»лар даа кетмей. Умит эмен бу ёлда кениш адымлар атылырса, гузель-гузель омюрий оперетталар мейдангъа кетирилир эди. Артыкъ бу топлангъан чынълар ве макъамлар сахналаштырув иле бу омюрлери халкъ арасында джайратмакъ, тирильтмек, ишлемек керек, анджакъ биз бу ёлда муваффакийетке наиль ола билирмиз. Чокъ вакъыттан бери рухсуз олгъан сахнамызда джанланыр эди, халкъ да якъынлашыр ве мемнун къальр эдилер. Етер артыкъ сахнада йырлав вакъытында ве йыр ролдонинъ макъамнен ифа олунмасы лязим кельдикте чешит тюрлю сеслер чыкъарып «башкъа бир махлокъа бенъзер тарзда» чиркин макъамлар созгъанымыз. Артыкъ эр шей денъише, муваффакийетлерге догъру кете. Эгер де бу ёлда адым атылырса, медениетке чабукъ вараджагъымыза эмин олмалымыз.

Сахна бильгиси ве артист. Керек пьесаларын ве керексе оюнларын бир къанун, низам алтында эдебий чыкъмасы ве джанланмасы ичюн оны джанландыраджакъ, роллерни ифа этеджек артистлердир. Бунынъ ичюн эр бир артистин

сахна бильгисине, онынъ гъайры билинмеси лязим олан инджеликтерине малик олмасы лязимдир. (Макъаленинъ бундан сонъки девамы август 12-де чыкъкъан нухада дердж этильгендир. -- *И. К.*).

Эгер артистлик, театро, сахна ишлерининъ бутюн эсарларыны огренмек керек олса, йылларле тахсиль этмек лязимдир. Бельки сонъра сахна, театро, артистлик меслегининъ ич джиэтлерине вакъыф ола билир. Бугунъки артистлик арасында эр не къадар да озъ теджрибелери ве этрафындан топланма маломатларгъа малик олгъанлар олса да ве ролисрини ифа эткенде кенди догъма истидатлары саесинде буюк мааретге ойнап, комик, любовник, герой трагик алларыны къазананлар олса да, табий, бунларле берабер назарий бильгилерге ве театро тарихине ве дигер назарий къанунларына хакъыле ашна оланлар ёкътыр-демек мумкюндир. Чюнки Къырымда бу макъсатта мектеплер ве мукеммель драммектеплерини битирген актёрларымыз ёкътыр. Къырым бу ёлда илерилеemedи. Бу огъурда къазанлылар бир мыкъдар яхут чокъ илериледи-демек мумкюндир. Чюнки онларын мукеммель драм мектеплери ве айны огъурдаки мектеплери икмаль эткен актёрлары ве санааткъа аит язылы китаплары, матбу эсерлери, озъ къазан тилинде журналлары вар. Къырым Маариф Комиссарлыгъы тарафындан Къазан драмтехникумына кондерилен, ниает икмаль алып кельген Къырымда татар генчлери олса да, бир гуль иле яз олмаз — дедиклери киби, бу къадарлыкъ бир къувет Къырымнынъ къарыныны тойдурмай. Актёрларымыз бу учъ джиэтине аит назарий ве амелий бильгилерге малик олмакъле берабер хариджий бир такъым нокъталаргъа эмиет вермек керек ола. Онларда артистин халкъ психологиясыны ашна олмасы, халкъы ве яхут генчлиги санъат севгисине тешвикъ ве халкъ къаршысында бир педагог тербийеджи сыфатыны ташымакъ ве ойналаджакъ пьеслерин мевхумына вармакъ, оны халкъыджа, сиясетче, севиедже, сахнаджа, санайи-нефиседже, инджеликче, лисан ве шивседже не къадар мукеммель олгъаныны гузель сюретте теткъикъ идеджек къувете де малик олмакъ керек. Эгер, артист ялынъыз: «Биз, актёрларгъа, ялынъыз рольни бильмак киракъ»-деп тююнурсе, юкъарыда язылан нокъталары эмиетке алмазса, табий, бу да бир джаилликтир. Язылан пьеснинъ типлер-

нинъ адетлерининъ ве шекиллерининъ, яшайышларынынъ бутюн инджеликлерине вакъыф олмакъ ичюн анги бир къавм арасында ве анги бир мемлекеттеки вакъиалар тасвир олунган олса, о мемлекет, о къавмнынъ яшайышларыны сахнада джанлаттырмакъ ичюн тарих бильгисинде малик олмасыны лязим олдугыны ве бу джиэттен де актёрларымызын чокъусынынъ акъсадыгыны итираф этмек керекмиз. Бу хусуста кениш маломатлары ве дигер сахна ве артистликке аит бильгилерин кениш скоретте язылмасы ишни Къазандан яки битирип кельген режиссёр ве актёрларымыза ве сахна севгиси, театро омюрине даа зияде якъын дигер аркъадашларымыза быракъмасыны люзюмли таныйман эм де ич турмаяракъ бу хусустаки эксикликлери язмалылар. Чюнки хусурларымызы язмакъ да бир муваффакийеттир.

Ёлбашчы керек. Юкъарыда сайып кельдигимиз бутюн кереклер арасына бир де татар театросы ичюн халкъымызын адетлерини эр джиэтче якъындан бильген ве яшайышларыны, шекиллерини, типлерини, юртларыны, тильни, хоранта къурумыны ве санъатларыны мукеммель скоретте кендисине эльде эткен татар режиссёрына, ёлбашчысына ихтияджы олдугыны да иляве этмек керекмиз. Эр не къадар 1925-26 сенелери сезонларында татар театросы труппасыны идаре эткен режиссёрлыкъ вазифесини корьген аркъадаш сахна ишлерине эр джиэтче ашна олып постановкалары гузель муваффакийетлерге огъраса да, факъат бу муваффакийетлер бизим омрюмизден узакъ олан пьеслер ичюн бирер муваффакийет эди. Лякин баштан бери сёйлеп кельдигимиз киби, эгер татарын омюринден алынган парчаларын сахналаштырылмасы лязим, табий, шу аркъадашын Къырым мухитинден узакъта омюр кечирмесинден ве Къырым типлерине ве дигер адетлерине, япайышларына бир Къырым генчи къадар ашна олмамасындан асыл макъсат ерине ич бир тюрлю келемез ве келемеди. Режиссёр бир огретиджидир. Лякин огретиджининъ де озъ бильмеси, бир умумий къанундыр. Биназналей, бизим сувсадыгымызы истедигимиз ве джанландырмакъ арзу эттигимиз озъ омюрлеримизи бильмеен бир огретиджи не киби бир ёлбашчы олабилер. Иште мен ялынъыз бу тарафлардан нукъсанлыкъ корьдигимден язмага джесарет эттим. Бунынъ ичюн — дие билирим — Къырым

генчлиги арасында сахна ве театро бильгиси назары малюматы аз олса да, дигер джиэтлерден теджрибелерге малик генчлеримиз вар. Иште, ойле генчлер кьолуна теслим олунса, бир мыкъдар иш ёлуна кьоюла билир эди. Эгер сенеден сене курслар яхут мектеплер саесинде назарий бильгилерде шу генчлере вериледжек олса, ишнинъ маневий джиэти де иджра олунмыш олурды. Режиссёр оладжакъ ве яхут олгъан кимселер даа не киби табият ве сыфатларгъа малик олмакъ керек олдугъыны артыкъ кендилери тошюнсинлер. Бойле мукеммель ёлбашчыдан сонъра гузельдже сюретте татарын эр бир яшайып мескенлерине, койлерине, эвлерине, ибадетханелерине эв ичи кедиклерине ашна, вельхасыл, татарын миллий медениетини тарихий санъатыны яшатаджакъ бир де рессамгъа, санъаткяргъа ихтиядж вар. Иште, бу ики шахснынъ эр джиэтче текмилъ олмалары лязимдир ки, сахна декорациялары ве постановкалары жанлана бильсин. Албу ки, Укумет театросында рессам татар олмайып рустыр. Табий, онынъ бизим омрюмизден узакъ оладжакъына шубе ёкътыр. Биназналей, бу сене ичюн олмаса да истикъбалимиз ичюн бунлары ич олматса бу сенеден башлап темелини акътарсакъ ве чарелер араштырсакъ, макъсаткъа эрте-кечъ васыл ола билериз. Даа сонъра татар бичимлери — бутюн текмиллиги иле эв-кедиклери бутюн татар яшайышына аит алят ве эдеват левазыматынынъ укумет театросында ёкъ дереджесинде олдугъыны сёйлемек фазладыр.

Татар типинден, рубасындан узакъ бир къач шальвар ве къупакъ вар, атта сарыкъ ве аякъкъап киби кьолайлы шейлер затен ёкътыр. Бунлары бу сене эльде этмеге чалышмакъ лязим. Бу исс, бир Къырымын дигер шеэрлерине нумюне оладжакъ меркез труппасы ичюн буюк кедер, лякин оны тикеджек азырлайджакъ тикиджилер бунда ёкътыр. Бунынъ ичюн руба азырлагъан ерге татар тикиджи къадынлары джелъ олунса, биз де укуметин ярдымындан файдаланыр эдик. Иште, режиссёр, рессам, тикиджи, кедиклер, рубалара, берберге татар ярдымджылары киби сахна кереклерини Укумет татар труппасы текмиллидиги такъдирде сонъра бутюн манасыле татар труппасы вар ве яшай экен — демек мумкюн оладжакътыр. Бу сене труппада артистлернинъ сайысы отузгъа чыкъадажакъ-денильген хаберлер эшитиле. Лякин бу меселеге де койле бир

якъянлашув керек ки, бус-бутюн шахсиеттен ве интригалардан узакъ оларакъ, генчлерин керек бу куне къадар ве бу сенеге къадар чалышанларын истидатларыны инкяр итмемек ве керексе илериде къошуладжакъ генчлерин йине этрафта джурьген мюстаит татар генчлери олмасына ве онларын джелъп олунмасына чалышмакъ керек. Актёр меслегини танымалы, сахнайы севмели ве онынъ ссвгисини юрегинден чыкъармамалы. Татар театросынынъ теракькьки этмесине чалышмалылар. Рус актёрлары бирлигинден ибрет алмалы, йэк-дигерлерини аныламалы. Иште, бу вакъыт акъикый нумюне ола билрлер. Сахна ичюн ве театро ичюн кереклеримизи даа муфассал сюретте язмакъ мумкюн исе де, не къадар язылса да битмееджегинден, бу къадарле иктифа этип башындан бурая къадар язып кельдигим, даа догърусы кендимдже хис эттигим, ве эксик-дие таныдыгым нокъталары заит — накъыс таныян аркъадашлар олурса, газета вастасыле бильдирсинлер. Ве бу мевзунынъ дигер джизтлерини де язмакъ истегенлерге ве макъалемин эксикликлерини косътереджек аркъадашларгъа бу киби бир ишлеринден долайы мемнуниетле къаршыладжакъымы, бильдирмекле токътарым.

Сентябрь 8

«Алим» бизде де косътерильсин! (Абдураман). Татар халкъынынъ авесле корьмек истедиги кино левхалардан бири ве энъ биринджиси Умер Ипчининъ яздыгъы «Алим» кино-картинасыдыр. Бу левха Ялта ве Акъмесджитте ойналдыгъы хусусында «Енъи дюнья» газетасында язылдыгъы заман, Багъчасарай халкъындан ишиттигимизе коре, «Алим»нинъ Багъчасарайда ойналмасыны меракъ этелер. «Алим»нинъ Кок-Козьде ойналаджакъыны ишиткен Багъчасарай халкълары арабалар толусы анда аткъан эдилер. Лякин киноаппаратлары зайыф олдугъындан косътерильмемиштир. Онынъ ичюн бизлер «Алим»нинъ мутлакъа Багъчасарайда да косътерильмесини истеймиз.

Сентябрь 11

«Озь тилиме». (Джафер Гъафар). Аркъадашым З. Джав-тобелиге багъышлап.

Сабий олып, джылап да зар чеқкенде,
Анайыма дердими, сеннен айттым,
Балалықта адашып мен джурьгенде,
Сеннен сорап, ёл тапып уйге қайттым.
Қъулан чёллер ичинде мен джырымны
Сеннен айтып джырладым, сеннен кульдим,
Қъальбимде гизленген озь сырымны
Тувған достқа мен оны сеннен больдим.
Аруыма козь атып джурьгенимде,
Эскен джельнен селямым алып кетекен
Қъатип қъальбим ачмаға билъмегенде,
Тек сен эдинъ ярдымға келип джеткен.
Джавға қъаршы джуректе ачувымны
Авуштырып джанны джақмаға да,
Оқъдай отъкюр зеэрли санчувынъы
Берип ақкъым алдырған сенсинъ маға.
О кедайын мен саңа мунъсиретмем
Эр бир джельге айланып, юз чевирип.
Маға джатнынъ къолуна эсир этмем
Сенде болған шырныкны коре турып.
Эр бир кедай джырласын, дердин айтсын
Сенинъ кениш чёлпонъде ат отлатып,
Бийсинмеген бей тамакъ сёздең қъайтсын
Сен берерсинъ джевабыны отъ патлатып.

Ноябрь 21

Левха. Ягъмурлы бир гидже эди. Багъчасарайнынъ аралықълары бош, бакъымсыз кезген балалар да аралықъларда корюнмей. Копеклер исе койден озьлерининъ юваларыны қыдырып тапқан эдилер. Этрафны ягъмурлы ве дым бир ава қаплаған, орталықъ тынчлықъ ве қъаранлықъ эди. Вокзал яқъларында индже, ярдым истер киби бир сес орталықъны чынълатты...

1927

Январь 13

«Татар кызыпнынь къара бахты ве я анайымнынъ козь яшлары». (Амди Гирайбай).

Акъшам болды, къаранлыкъ... отурамыз,
 Чыракъ джанмай, агъач ёкъ уюмизде.
 Селямимен ойнаша, кьутурамыз
 Къарнымыз ач, талчыктыкъ озюмиз де
 Мен айтаман: «Селями, тур аяккъа!
 Бир секирип долапкъа джетерсинъми?
 Джеталмасанъ, джатайым, мин аркъама!
 Мысыр алсанъ, мени ортакъ этерсинъми?»
 О, аркъамда кене де джеталмаймыз.
 Мысыр тургъан къапакълы долапчыккъа.
 Ишни ярым ташлап да кеталмаймыз
 Мен энъкъастан джыгъылсам, къавгъа чыкъа.
 Селямичик пат этип джыгъылгъанда,
 Ачувлана мунъдырай козьчиклери.
 Океленип устие бакъыргъанда,
 Тап анамны кульдире сёзчиклери.
 Бир джагъада отургъан гъарип анам
 Яваш-яваш козьашын сюртип джылай:
 Нечюн раат отурмай аслы балам?!
 Кьутурасыз, безмийсиз сизлер, балам.
 Биз къараймыз анамнынъ козьлерине
 Ичин-дердин анайим айта.башлай.
 Къыймет берип динълеймиз сёзлерини.
 Ах — дегенде гонъюльге акъ от ташлай
 «Ах, бебийим, бабанъыз ольмегейди,
 Дёрт оксюзин эманет магъа ташлап.
 Шу яш башым бугунни корьмегейди,
 Къайсы дердим айттайым, насыл башлап
 Бир фидандай кыыз эдим он едиде,
 Бабанъызны къартбабанъ бай — деди де,
 Бир афтада эм нишан, эм той этти.
 Джаш девраным кьушдайын учты кетти.
 Бабанъ элли яшына кельген эди,

Бир ай эвель къарысы ольген эди.
Къалгъан оксюз джетишкен беш баласы:
Мени огъа ясады бир аласы.
Тюштим бир уй огюниъ-арасына,
Не кунъ корьдим мен онда! Ах — не чектим!
Ай, бабайым, къыздынъ да парасына
Мени джакътынъ — дедим де боюн эгдим.
Ах, вах... этип шай он йыл омюр эттим,
Экишер яш аралашсыз тувдынъыз.
Бирэвинъиз къучакъта — бирин джеттим,
Сиз де бахтсыз болдынъыз, сой къувдынъыз
Чалпан — чарыкъ чалыштым кыш-яз-демий.
О огийлер яшады, тѣкти-сачты.
Ыргъат, чобан, чингене, кѣр, таз-демий
Туварчыгъа бир кызы кунъдюз-къачты!
Гедже-кунъдюз айынмай ичти бабанъ,
Мырзаларман кѣонушты денъиш-токъыш.
Бабанъдан пек къалмады уйкен агъанъ
Кѣошакъ джуйрюк чаптырды энъиш-ѣкъыш.
Акъча алды банклерден, коп бордж этти
Юзни кечти борджлары бинъге джетти.
Кѣолда малы борджына джетмеген сонъ,
Аджылыкъ да бордж деди, анда кетти.
Мында къалды уллары алып сатты.
Баба къайтты токътанъыз — деп кѣол къатты
Балалары дегенин этмеген сонъ,
Ачувланды, тѣшекке тюшип ятты.
Шу арада уландар келин алды
Эр бириси бир афта той эттирип.
Чингенелер къазанды давул чалды,
Байлар кѣошу чаптырды ат чектирип.
Бабайнынъ гуръ девраны шай озгъан сонъ,
Балалары къазанын айры алды.
Кункю къалып оларгъа кѣол созгъан сонъ,
Таа яман, беш бетер болып къалды.
Шайтип эшти, савурды олип кетти...
Бабанъ, гъарип, сизлерни гъарип этди.
Чыпырдашып дѣрт оксюз шай къалдынъыз
Яш башымнынъ талийин сиз алдынъыз.
Тамам беш джыл ах, балам, мен сизлерни
Сюйрегеним кимсесиз оксюзлерни.

Алтынымы, инджими сизге ашаттым
Башынъызны сыйпадым, гурь яшаттым.
Бабанъызныңъ ёкълыгъын бильдирмедим
Бир джан аджыр кимсенъиз болмаса да,
Мен сизлерге козь яшы снльдирмедим
Аслы бир кунь эксигим толмаса да».
Шай деди де анайым ичин тартып
Пек джылады къозгъалып дердин айтып.
«Ах, бебийим, ах, къозум, мен де ольсем,
Сиз дёрт етим къатерсиз сонъ, комюльсем?!»
Селями, мен бузладыкъ, къатып къалдыкъ,
Сайымы экен бунлар? - деп ойгъа далдыкъ.
Анам бизге къарады, мойнын асты,
Санки дюнья йыкъылды, бизни басты.
Мен, Селями, Эсмачыкъ анам да бар
Бир тёшекте къойлаштыкъ болса да тар.
Осман соба тюбюнде айры джатты
Биз сёйленсек, авлакътан о сёз къатты.

Гедже корьдим тюшюмде бабайымны
Гурь джалынлы темир кок бир ат минген
«Сен де кель» - деп чакъыра анайымны
Акъшамки сёз къальбиме яман синген

Сабах тюшюм анама табирлеттим
«Къадим» истеп кельгендир, балам, деди.
Селямимен барынъыз мезарына...
Салы куню о да шай корьген эди.

Къол тутыштыкъ барабар агъа-хъардаш
Чыкъып кеттик бабамны ёкъламагъа.
Эсма къалды анама бир аркъадаш
Бизлер чичек кетирсек къокъламагъа.

Сыйпап опытик бабамнынъ тюрбе ташын
Биз къоркъмадыкъ, корьсетти бизге башын.
Бирер авуч тjos алдыкъ топрагъындан
Мезарынынъ устюнден, онъ ягъындан.

Джетеклешип мезардан биз къайткъанда,
«Бабай бизмен кельмеди» - деп айткъанда,
Кой четинде бир чобан йырлай эди,
Пычагъыман таягъын сырлай эди...

1921, сентябрь 8, Акъмесджит. Редакциядан: Бундан сонъра Амди Гирайбай аркъадашын «Яш къувет» те эдебий парчалары ве шиирлери эр вакъыт корюледжектир.

Январь 22

Амди Гирайбайын сонъ шири мунасебетиле. (Индемез). «Яш къувет» газетасынынъ 1927 январь 13 тарихлы 3(272) номерасында Амди Гирайбай аркъадашымызын «Татар къызынынъ къара бахты ве я анайымнынъ козь яшлары» нам шиирлери базы матбаа нукъсанларындан сарф назар бизим эдебиятымызын йылдызсыз уфукъында акъыкъатен козе чарпан бир йылдыз киби парылдайып чыкъты. Сонъ вакъытларда Кырым матбуатында чыкъмыш олан бир сыра къафиели сатырларын ичинде шиир ве санайи-нефисе иле алып-вереджек парчаларын пек аз олдугыны теслим итмееджек шиир ве эдебият эрбабы булунмайджагына эминиз. Чюнки сатырларын сонълары къафиели багъланмакъле шиир олмасы икътиза итмедиги артыкъ эр кесче теслим олунмыш бир акъыкъаттыр. Дигер тарафтан, къафисиз олса биле, кендисинде шиириет булунырса, шиир даима кендисини косътерип турдыгы да беллидир. Нитеким, кунълерден бир кунь бир алимин кучюк чоджугъыны балкъурт ысырмыш, чоджукъ агълаяракъ бабасына келип: «Бабачыгъым, пармагъыма алтун сарылы, тюркю йырлаян бир уфакъ къуртчукъ учып къонды, сонъра пармагъым агъырмагъа башлады»-демесиле, алим: «Валлахи, огълум шиир сёйледиди»- демиптир ки, чокъ догърудыр. Эвет, шиир шиир япан къафисинден зияде мана ве ифадесидир. Бинаэналей, бир адамын шиир сёйлесе бильмеси ичюн эр шейден эвель табиатында шаирлик, шиириет олмакъ лязимдир. Къафие, везин ве саире исе шиирин тыш зийнети олдугындан — бу джист ялынъыз тамамлайыджы (дополняющий) бир унсур макъамында къалыр ве чалышма саесинде къолайлыкъле эльде идиляр бир шейдир. Иште, бу нокъта-и-назардан Амди Гирайбайын шу сонъгы шиири козьден кечирильдикте, керчектен де шиир намыны ташымая ляйкъ олдугы мейдана чыкъпор. Шиирин хэyet меджмуасы русларын «баллада»сыны анъдырыпор. Буны окъуркен, сия ихтияры Жуковскийнинъ: «Раз в крещенский вечерок девушки гадали, за ворота башмачок,

сняяв с ноги, бросали» нам эсерини хатырльпорыз. Жуковский «Крещение» байрамында рус адетлерини джанландырдыгы киби, Амди Гирайбай да бу шииринде татар айле хаятыны ве турмушыны тасвир идиюр. Фекъат бу тасвир ойле бир мааретле япыльпор ки, бурада русларын ибаресиле сёйлесек, ич бир тюрлю «принуждение» олмалыкътан башкъа, шиيري окъуркен; шаир иле берабер сиз де айны аллары япылпорсынъыз ве сизе ойле келиюр ки, санки шиيري шаирле бераберликте язпор ве я тюшпониорсынъыз. Иште, бу косътериништеки къолайлык ве окъуныштаки энгиллик шаирин маарети дереджесини, онынъ техникадаки къуветини косътериюр ве ондан илери келиюр. Ёкъса шиيري ойле къолай окъундыгы киби, тизмек олдукъча кучъ ве бир чокъларынъ исьтидары хариджинде бир иштир. Шиире бу хассайы верен бир тарафтан мевзунынъ реальный ве хаятий олмасы, дигер тарафтан русларын «картинность» дедиклери — тири тасвирджилик маарети ве, нияет, лисан ве къафиенинъ ойнакъ ве джанлылыкъ саесиндедир. Акъиькъатен, бираз дикъкъатле окъуяджакъ олсакъ, шиирин та биринджи мисрасындан башлайып сонъкине къадар эр кесекнинъ айры-айры левхалар джанландырдыгыны коръмемек мумкюнми? Сонъра тасвир къувети. Эвёт, Амди аркъадашымыз шиирини меселя: «Бир фукъаре татар койпосининъ эвинде иди» — дейип башласайды, йине биринджи бейитнинъ манасыны анылатдажакъты, факъат о, бакъынъыз, не дюр:

Акъшам болды, къаранлыкъ отурамыз,

Чыракъ джанмай, агъач ёкъ уюмизде

Селямимен ойнаша, къутурамыз.

Къарнымыз ач, талчыктыкъ озюмиз де.

Иште, ики-учъ ибаре иле о фукъарелиги джанландырмакъ маарети, махир бир рессамын ики-учъ фырчы (силь-меси)иле кягъыт узериндеки бир ресми-тири киби косътермек къувети — бу, эльбетте, табиятнынъ бахшышы базардан пара иле булунмаз бир ниметтир! Гирайбай бу бейитинден башлайып шиирнинъ та сонъуна къадар козь илишмез бир чабукълыкъле левхалары денъиштиререк, татар турмушынынъ эскиз боялайып вериюр. Къаршынынъзда татар эвининъ ичи, татар къадынынъ такъ-

дирге боюн эгерек баба сёзюнден чыкъмамазлыгы, зенгин эрин кылынмасы, онынъ олдоминден сонъ, огей балаларын, зынджырдан къртулмыш аюв киби, баба малыны савурмасы, сонъундан келен огей анадан догъма оксюзлерин талийи, ананынъ уджуз-буджуз шевкъаты, «къадим» адети ве алх... буок бир усталыкъле джанландырымьш. Шиирин къыйметини арттыран джиэтлерден бири де бутюн бу аджыныкълы козь яшларыле ысланмыш левхалар ичинде бир чымрыкълы рухieti (дух бодрости) дуолмасыдыр ки, буны Амди аркъадаш балаларын ашарлыгыны, инатлыгыны тасвирде яшатыр:

«Мен айтаман: «Селями, тур аякъкъа,
Бир секирип долапкъа джетерсинъми?»

яхут:

Джетеклешип мезардан биз къайткъанда,
«Бабай бизмен кельмеди»- деп айткъанда» ве алх.

Эсери юксельтен мадделерден бир де алем-ахвал рухча догъру талиль, яни «психологическая верность»тир ки, ананынъ накъилинден сонъра корюнен тюш:

«Гедже корьдим тюшюмде бабайымны
Гурь джалынлы темир кок ат минген» алх.

Бахси чокъ мунасип ве еринде тасвир идильмиштир. Чюнки ананынъ серенджамыны динъледиктен сонъра:

Селямиймен бузладыкъ, къатып къалдыкъ
Сайымы экен бунлар — деп ойгъа далдыкъ.

Мисраларында сёйлендиги узьре бала рухietинде бу киби къуветли ве тесирли масалларын дерин из быракъып гидже уйкъуда «подсознательное», яни анылав аляметлерининъ ашагы табакъаларындан даа бир хайли заман иджрай-тесир идерек, тюш шекилче кирмеси «акъшамки сёз къальбиме яман синъген» мисрасындаки акъыкъатын нетиджесидир. Ниаёт, шуны да къайд итмеден вечтойиз ки, Амди аркъадаш татар лехджесине сенъ дередже баш ве урь

бир сюретте сахип булуньпор. О, махир кеманче чалан бир музыкашнас кеманейи сёйлендирдиги ве яхут уста ве бутюн инджеликтери эльде итмиш теджрибелери бир рессам тюсле диль ве джан вердиги киби, татар ибаре ве сёзлерини булок бир кямиллик иле джанландырьпор. Ибарелере хаким булуньпор.

Хуляса, Амди кыырымтатар лехджеси денъизинде махир, чевик ве долъбер ялдаян бир генч истидаттыр! Исабтымы истерсинъизми, буюрынъыз:

Ах. бебейим. бабанъыз ольмегейди,
Дёрт оксигини эманет магъа ташлап.
Шу яш башым бу кунни корьмегейди,
Къайсы дердим айтайым. насыл башлап?
Бир фидандай кыыз эдим он едиде...
Бабанъызны къартбабанъ «бай»-деди де,
Бир афтадан эм нишан, эм той этти
Джаш девраным къушдайын учып кетти...

Шу бейитлердеки сёз — тизильмиш бейитми, ёкъса адета эв арасы аналарымызын эр кунь иттиги лакъырдыларымы? Айырмакъ мумкюнми? Иште, ибаре ве услуптеки бу табиийлик, юкъарыда сёйледигимиз узьрс, бойле корюнштеки къолайлыкъ, анджакъ Амди аркъадашын бу шири Чобан-заденинъ «Акъынам устю уй алдында» шириле ян-яна яшайджакъ, ольмез бир санайи нефисе эсернимиздир. Муваффакийет, муваффакийет!

Март 12

«Набор». (Амди Гирайбай).

Къасым кельди, кыыш басты. джавун джава,
Туман тюшти тавларгъа, бозылды ава.
Энди ыргъат чобаннынъ кунни толды,
Шукюр, язда берекет арув болды.
Къонуш койде той бола, давул чала,
Къудаларгъа къонакъбай софра сала.
Къазанджыны «этинъ джый!»-деп тазырлай,
Той башы да курешке джер азырлай.
Кендже Алимен Джемайчыкъ бир арадан:
— Олла, Джемай! Бареме алынмасакъ,

Шу джавурге «джаным!»-деп джалынмасакъ,
Арув амма... даянтмаз, алар бизни
Къазармагъа къапар да салар бизни.
— Алса-алсын. Кендже Али, аслы кетмем,
Мен къазакъкъа салдатлыкъ, къуллыкъ этмем,
Истанбулгъа къачарман тапса, алсын...

— я Гульзаде?

— Чаре ёкъ, о да къалсын.

Айды сен, биз кетейик...

— Къайда?

— Тойгъа!

Джолда азыр тиермиз къошта къойгъа,
Дёрт «токълым» бар джелепке сатайыкъ да,
Бу тойда да бир джашап къалайыкъ да,
Алсын бизни сонъ къазакъ, салдат этсин,
Той эшкына дёрт «токълы» барсын кетсин!
Кендже Алимен. Джемайчыкъ келе къойгъа
Токълы сатып кетелер алгъы тойгъа.

— Хош кельдинъыз джигитлер.

тёримиз бош. буюрынъыз...

— Эвалла, хатримиз хош.

Аякъчы ким? Къонакъбай ёкъмы шунда?

Шу той башын чакъырып кельсин мында!

Аякъчылар той башын чакъыралар,

«Джемай кельди, чалт бол!»-деп бакъыралар.

— Хош кельдинъыз, джигитлер, аман-эсен?

Ой. машалла бизни коп къарадым мен,

— Эйилгинъыз хайырлы болсын!

— Алла разы болсын, къардашым... Айды ялла!

Бугунъ кене курешни Джемай алса,

Шу айнеджи Меджитке акъыл салса,

Джыйын ясап бир къозы сояджакъман

Шу Меджитни мыскыллап тояджакъман!»

— Курешни сонъ къарармыз, шинди бизге

Бирер ракъы берсенъ сен!

— Ракъы сизге?

Баш устуне. айдынъыз «о бир башкъа»,

Асрий софра салайым джашкъа.

Тена уйде Джемайчыкъ кейфин али,

Артыкъ кесмий той башы ракъы сада:

— Ич, Кендже Али, ич, достым, ич сен кетсин!

Кѳасеветинѳ параны кескен чексин,
 Шинди энди давулны алдырайыкѳ,
 Бу ерде бир тойгѳанджек чалдырайыкѳ...
 Давул келе — авурдан бир такѳсим ал,
 — Чевиргенде сызгѳыртып «Обана» чал!
 — «Кѳыз окон»да давулны ким алдыра?
 Джаны чыкѳкѳан аваны ким чалдыра?
 — Кендже Алимен Джемайчыкѳ чалдыралар.
 Нечюн бизни давулсыз кѳалдыралар?!
 Бу йыл салдат корюне, олар кете,
 Джаныкѳ «кули» кѳартийге-бу-сѳз джете,
 — Аллам Раббим кѳуртарсын, балам, сизни.
 — Кѳолайлыкѳман алалмаз кѳазакѳ бизни,
 Дува эт сен кѳартанай бизге кене
 Кѳартийчикке Джемайчыкѳ акѳча бере...
 Кетеджеклер — деп эр кес хатир сая.
 Кендже Алимен Джемайчыкѳ тоя-тоя
 Бир джашайлар, джайнайлар, «Куреш» бола,
 Бу тойда да курешни Джемай ала.
 Сабагѳаджек чалдыра джырлай-джылай,
 «Корюнмеге» кетелер тойдан былай.
 Гульзаденинѳ саргѳая, бенѳзи сола,
 Экеви де алына, салдат бола.
 Бир гемиге мине де Джемай кѳача,
 Истанбулгѳа чыкѳып бир кѳаве ача...
 Кендже Али де Японгѳа дженкке кете.
 Дженк гѳарипни аякѳтан гѳайып эте.
 «Набор» зоры бизлерни джакѳты-джыкѳты,
 Кѳазакѳ бизни «наборман» яман сыкѳты»
 Джемай акѳай буны бек узун айта,
 Илле тойны анѳлата кѳайта-кѳайта..
 «Ах», кѳардашым, инсан шай кѳр яшаса,
 Сонѳ былайтып джурегин кѳурт ашаса,
 Гонѳюль кѳалмай кишиде кози сѳне,
 Джашлыкѳ тюше акѳлыма, мийим дѳне!»
 Дий-де гѳарип козининѳ яшын скюрте,
 Бундай кѳартлар кишининѳ кѳальбин тюрте.

1923 с. ноябрь 17, Истанбул.

Муэллифтен: Бу шиирнинѳ кахриманы Джемай Истанбулда бир кѳаведжи татардыр. О анѳлатты, мен яздым.

Апрель 2

Комсомолдан чыкълалар. (Б. Аблаев). Буюк Асы коюнде бу сене учь аркъадаш ариза верип комсомолгъа кирген эдилер. Бунлар аркъадан къач кунъ сонъ, ана ве бабаларынынъ разылькълары олмадыгъындан, текрар ариза верип комсомолдан чыкълалар.

Майыс 5

Бугуньки шаирлеримиз ве эдиллеримиз акъкъында тюшонджелерим. (Февзи Абдульхай)¹. Бу мевзу этрафында къалем джурьсетмемиз шимдики заманымызда энъ керекли авруларымызгъа ве ихтияджларымызгъа мелъхэм оладжакъгы киби, догъмакъта олгъан эдебиятымызы сагълам бир ёлгъа къояджакъгына, тюзетеджегине де иманым къавийдир. Мен макъалемни язаркен, газета, журналлардаки назм парчалары козь огюнде туткъанымдан, къалемим къолума алдым. Окъугъан аркъадашлар ич беллемесин ки, Кырымда озь варлыгъыны коьстерген эр бир шаирлеримизин, эдиллеримизин эсерлерини тенкъитке алмакъ — ёкъ, бинъ бир кере ёкъ!.. Асла ойле фикирде дегилим... Макъсадым — озюмни эдебият узеринде билдиклерим, тюшонджелерим, бугунде эдилик, шаирлик мейданлыгъына атылгъан «джигит»лерле пайлашмакъ, дертлешмек оладжакътыр. Аз да олса, артыкъ эдебиятымыз эппей козьге чарпаджакъ бир дереджеде юксек, парлакъ мертебее адымларыны атмакъ ниетиндедир.

Мына бу китишаты догъру ёла, къавий йыкъылмаз бир «мектебе» талебе япа билъмек ичюн онынъ узеринде фикир денъишмелери эдебиятымызла ашна олгъан аркъадашлар да бу акъта озь дуйгъуларыны, хислерини ортагъа къоймасы, шимдики оморде керек гъыдаларымыздан бирисидир. Нитеким, сёюзюмизи узатмадан ише кечелим. Мевзуы ишлееджегим вакъыт эсас макъсадым: Шаирлеримиз, эдиллеримиз яздъкълары эсерлеринде нейи козьде тутмалы ве насыл язмалы? суаллерине джевап бермектир. Лякин бу дерин теткъикъатле аль оладжакъ ортая быракълъгъым

¹ Февзи Абдульхай — 1920 ве 1930 сенелери кырымтатар матбуатында бир чокъ парчалары дердж этильди. Баъи маломатларгъа коре, дженк вакъытында четельге хиджрет этти.

меселейи мен озюмнинъ таяндыгъым фикрине коре, шу ашагъыдаки маделере болеректен, ишке башлайджагъымы севгиле окъуйдыжларыма бильдирмеги кендиге бордж саям: 1. Шаир ким? 2. Шиирде мана. 3. Шиирде аэнк.

1. Мухтерем ёлдашлары шаир ким-дедилери вакъыт, «муайен къанунлары риаэт идерек, яш шаирлеримиз энги башлаян аркъадашлар узеринде шиир язан адамлар»- джевабен дерлерсе, козледиги нишаны урдуралмазлар. Бильдем, бу джевап бир джиттен догъру ола билсе, гъае фикирден узакълашымыш, там къыймет бертов сёзю олма-яджагъы ики кере ики-дёрт олдугъы киби ашикярдыр. Эр насыл миллетин олурса олсун, кенди аилеси ичерсинде догъан, оськен бир шаир эдип озь сынфынынъ, даа догърусы, озь миллетининъ балалыкътан берли хис иттиги бутюн гузель, аджджы дуйгъуларыны яхшы-яман шиир ве икяелериле айдынлатан бир екюндир! Шойле ки, бир халкъын медений дереджелерини огренен бир алим энъ эвель о халкъын эдебиятыле таныш оладжакътыр. Чюнки эдебият мефкюре итибарыле бир кузгюдир. Эдебияты мейдана кетирен чокъ делилдерден гъайры медений юксеклик олурса, икинджи эсас итибарыле бир джемистин шаирлери ве эдиплеридир. Сёйледигим джумлелериме мисаль алдыгъым заман, тюрк-татарлардан бахс этмектен исе бизлерде тильдже бираз анылашылмасы мумкюн олгъан къомшу рус аркъадашлардан делилтер иле язмайы озь фикиримдже мунасиб корьдим. Та эски Пётр девиринден бир чокъ йыллар яшаян русларын энъ биринджи шаирлери, алимлери о замангъа коре, сайылгъан Ломоносовнынъ хаятыны тенкъит идеркен, айтувлы тенкъитчилерден Белинский: «Бизим ильк эдебиятымыз Ломоносовдан башлар. О, онынъ бабасыдыр». Бу исбатсыз бир акъикъаттыр. Чюнки бу ал о вакъыттан бутюн окъумыш алимлери тарафындан тасдикъле имзаланмыштыр. Аджеба, даа исбата аджет вармы? Эгер бу кетирдигим мисаль аркъадашларын огюнде анылашмамазлыкъ зехнини де къанаатлендирмеювлик пейда идерсе, дигер чанакътаки аша буюрсын! Пушкин... Эбет, Пушкин!.. Русларын ильки энги ольчо ве шиирде техника къаиделерине уйдуракъ кенди, эсерлерини мейдана чыкъаран даа бир чокъ асырлар ады унутылмаз бир из быракъаджакъ дереджеде озь деврини асыл иден бир амил олмыштыр! Пушкин озюнинъ ашыкъане шиирлери, къасиде-

леримен ве шухрет къазанан «Евгений Онегин» иле рус тилине, сёзюне хазинадар. О вакъыттаки яшайыш ве рухуман яздыгы парчаларнын мисраларыны тизен бир устаз олса биле ондаки мааретлик кениш хаялий, шуурлы эр бир сёзлери илериде рус шаирлерине мевзу ильхам оладжагы, китапларыле ашна болган аркъадашларга маломдыр. Пушкин де озь сынфынын варлыгыны, темель ташын, мефкюре итибарыле айдынлатан бир екюн басамагына бинмиштир! Иште ким олурса олсун, Пушкиннин хаятыны фаалиетини тешкериркен, мутлакьа онын кечирдиги шу заманки рус халкъынын омюр ве адетлери иле таныш оладжакьтыр. Чюнки шаир о мазининь бир екюни эди.

2. Шиирде мана. Бир шаир шиирини язаркен, эльбетте, бир шейден, бир варлыкьтан хис ве ильхамына базанаракь, онъа коре мисраларны тюзетир, бир нетидже бир мана бермеге чалышыр. Манасыз шиирми олур? Эльбетте ёкъ! Лякин бу ал яхут манасызлыкь бугуньде шиир язан аркъадашларда сийрек де олса корюнмектедир. Бильмем шаир, бетини тиздиги вакъыт, сёз бухранынамы раст келиюр? Не исе де о хасталыгьын микробы ортага атылмыш! Мисаль:

Къалемим коксюне перделер кердинъиз
Тилине къылычдай кескинлик бердинъиз!
(Джавтобели).

Эгер дикъкъатле шу ики мисраны окъуян бир адам «юзиоме пердеи къапатам бир эль олдугы заман, мен корип олурманмы?»- деген суали ортая быракьырса, догьру олмазми? Эльбетте, хахлы! Чюнки шиир юкьарыда сёйледигимиз манайы ифаде идиюр. Лякин шаирде бойле аллар сийрек, надирдир. Бугуньде эр кесин гоньлюне бир шефкъатлыкь уянькълыкь верен Джавтобели ёлдашын шииринден мисаль алмамнын баш себеби — генч де олса, озюнинь этрафына яхут яздыгы эсерлеримен бир чокь кедайларымыза орьнек оладжакьдай фикирдешлерин топлала бильген бир шаир, бойле манасыз хаталары кенди бейитлерине ёл верирсе, къалгьантары не ишлерлер?

Эльбетте, бу ачыкъ сечильмиш бир меселе. Бизим бир чокь енъи шиир язып башлаян аркъадашларымыз такьлитчилек («Кетемен-джетемен») бильмем даа бунынь кйби арты чубур ве анълашылмаян джат сёзлерле къафие-япан-

лар булунмакыгадыр. Такытчилик бир буюк шаири гузель шей! Лякин хырсылыкы табириле адландырдыгымыз, даа догърусы, кениш сөйлөрсөк, бирисинин мевзусыны дигери кендине мевзу эдинир. Бу ал хәнуз ортадан кыалкымамыштыр. Бойле шейлери аңламалы ве тамырындан кесмелмиз, ёксы дирек мейва верип оламаз.

3. Шиирде аэнк («гармония»). Аэнк бир адам тарафындан окъунан шиирин тарафында динълесен кимселерин кыулакларына хош келен сөслери, лятиф, гузель шенълендириджи дуйгъу верен уйгъунлыгына — демектир. Бойле шиирлер ич бир вакыт кенди варлыгыны гъайып итмеджеги уяныкылык файда идер. Эльбетте, эр бир шиир тюрюк оламаз. Лякин келишиклери, замангъа бенъзедиклери, алх. ахри юкъарыда сөйлөдигимиз джумлейи тамамлая билир. Бунъа шахит: халкъ чынлары, манелери, дестанлары косътермек мумкюн. Иште, йине де мисаль:

Шамаладжа кыафгангъа шал не керек.
Озь кыудачам тургъанда. джаг не керек!

Бу бир чынъ. Кыафиелери бир сөзде тамамланса биле, окъундыгы вакыт тыпкы джырлайджагыны келир. Аджеба, бу эдебият парчасы дегильми? Я, язылан шиирлер?! Эльбетте, эр бири «эдебият» даиресинде олан парчалар: назм, менсюр эп инсанлар тарафындан мейдана келен бир иджаттыр. Бугуныкы шаирлеримизин парчаларындан мисаль алырсакъ, сөйлөеджек тюшонджемизни да эйн аңлата билириз:

Козылер кескин, манълаиы джайыкъ,
Базусы челикдаи, сынмагъа бильмез!
Батырлык лагъабы джигитке лайыкъ
Ольсе де, сөзюнден таймагъа бильмез!

Шу дёрт мисрайы окъудыгыны вакыт, кыафие ве келимелерини бирлешмелери адетен кыулагымызгъа, охшаджакъ татлы бир такым фысылтылар асыл идер. Бу артыкъ хаялымызы, хисимиз тюшкюнлик рухундан котердигини зевкылы бир мертебее кыадар юксельте билир. Шойле ки, бурада шаирин санъат, кыабилет ве мааретлигинден илери келен бир кыолайлыктыр.

Ойле я, шу:

Коксюнде шаркылыкның эмен саклыдыр,

Сёсюнде себат, нинде азм вар.

Намусын кирлеген эки алып (!)

Ольдурен мазоль эль, тюписиз тар мезар.

Шаирнинь сонъундаки сатырларыны окъудыгъынъ вакъыт, къальбинъ ындыжпыр, юкъарыда анъдыгъымыз бейитлерин зевкъыны бозмакътан башкъа бир шейге ярамаз. Бунъа аэнк тюшкюндиги дерлер. Сатырларын маналары бельки бир джигиттен догъру олса да, аэнк иле ич бир тюрло алып береджеги ёкътыр. Мен беллесем, бурая къадар «шиирде аэнк» мевзумызны бир дередже анълата былъдык.

Сонъ сёз: Озимнинъ аз да олса эдебият акъкъында былъгенимни банта аркъадашлар иле болпошдиктен сонъра, дигер макъалелеримизде базы аркъадашларын парчаларыны тенкъит къалемге алмамызны былъдырмекке бу акъта дигерлерин де джиддийетле, шахсиет къокъумаян, сагълам сёзлериле элинден келен языларыны, фикирлерини ортая быракъырса, осьмекте олгъан (кечмиш сселерге коре) эдебиятымызнынъ негизине бир таш къоймыштан оладжакътырмыз.

Сентябрь 23

Нефис эдебият боллогн. «Куреш» — икяелер меджмуасы. Къыймети 55 капиктир. Къырым Девлет нешрияты олып, Умер Ипчи аркъадашын эсерлеридир. 78 саифеден ибареттир. Китабын техника джизэти гузелъдир. Китабын тили — эр кес анълая биледжек къадардыр. Татар кой яшларына рус эдебиятыны окъуп ондан лезизет алмакъ кучь олдугъындан, бугунъ татар эдебиятында нефис эдебият боллогини муваффакиет — дие къаршылап яшларымызгъа, къызларымызгъа бу китабы окъумаларыны тевсик идериз.

1928

Февраль 2

Мемет Кубаевниңь терджиме-и-алы. М. И. Кубаев аркбадаш 1883 сенеси мартта Ялта району Корбек коюнде фукьаре койло аилесинде догъа. 1897 сенесине къадар койде язда кулаклар къолунда ыргъат ве куньделикчилик эте, кышшта да эски усул кой мектебинде окъуй. 1897 сенеси аякъкъап типмекни огренмек ичюн Акъмесджитке келе ве дёрт йыл бир уста янында шакирд олып сонъра, уста олып чыкъа.

Кубаев аркъадаш койдеки киби шеэрде кенди чалышкъан аякъкъап ишханесинде сойгъунджылыкъ укюм сюрсенини коре. О, бу эснада аскерликке чагъырыла. Къач айлар аскерлик эткенинден сонъра ве кой хозайствосы ишинде чалыша. Керек койдеки кулак ве байларын, керексе шеэр буржуазиясынынъ сойгъунджылыкъ ве акъсызлыкълары Кубаев аркъадашта онларгъа къаршы табиий бир ачув ве душманлыкъ уяцдыра. О, бутюн бу сойгъунджылыкъларгъа къаршы нефрет беслей.

1905 сенеси инкъилибы ондаки бу рухну бир даа къабарта, кенди киби учъ-беш аркъадашилe къошулып, эскилерни темсиль эткен мектеплерге къаршы курешмеге башлай. Бир плансыз, ич бир тюрлю рехберсиз расткеле япылгъан бу куреш 1917 сенесине къадар девам эте. 1917 сенеси февраль инкъилибы вакъытында Кубаев аркъадаш артыкъ керчектен бир инкъилипчы олып орталыкъкъа чыкъа. 1918 сенеси исе РКП(б) сафына кире. 1920 сенеси большевиклер Къырымны ишгъаль идиджес къадар олгъан чешит день-ишмелерде базан ачыкътан-ачыгъа, базанда гизли оларакъ шуралар укюмети, пролетар диктатурасы огърунда чалыша. Табиий, бу куреш онъа ойле бедавагъа отурмай. Онъа къартоп урувларында, къоба кыуушларында гизли эмек керек ола. Кубаев аркъадаш Корьбекте кулаклар тарафындан, Ялтада офицерлер тарафындан дёрт-беш дефа оло дeреджесине келидже къадар котек ашай. Ялтада кюршун тизильмек узьре икен, зорле оломден кюртула. Бутюн бу джезалардан сонъ, о, хасталанып Акъярда безларын Къаравуллыгъы алтында хастаханеде ята. Ялта, Акъяр, Акъмесджит хабаханелеринде ята. Текрар хасталанып Акъ-

месджит хастаханесине тошпе ве ондан къачмакъ тешеббюсинде икен тутулып Джанкой хабсханесине ёллана. Джанкойге ёлландыкътан аякълары бузлай. Кубаев текрар Акъ-месджит хастаханесине кондериле. Анда онынъ чорюмеге башлагъан аякъ пармакъларынынъ онуны да кеселер. Ниа-ет, о, хастаханедски докторлардан бирининъ ярдымыле къача ве хаста алда Коръбекке къайтып келе. Оны хаста тошкенде, текрар тевкъиф этелер. Лякин артыкъ оны иштен кечти хисап эткен пристав муавини 15 кунъ эвинде ятмагъа мухлет бере. Бу муддет толунджа, Къырым боль-шевиклер элине кече...

Бундан соъпра Кубаев экишер сене къадар Коръбек ве Демирджи кой инктылябий комитетлеринде чалыша ве рус-ча бильгисини арттырмакъ ичюн кенди башына окъуй. 1922 сенесинде Алуштада район фыркъа мектебини битире. 1924 сенеси Къ. М. И. К.¹, 1925 сенеси Ульке контроль комиссиясы азальгъына сайлана. 1926 сенеси Ялта району топракъ шубеси мудир, 1927 сенесинде Акъяр району топракъ шубеси мудир вазифесинде чалыша. Кубаев аркъадаш 1927 сенеси декабрь башында М. И. К. тарафындан Меркезий Иджра Комитесининъ койшолериле багъ комиссиясы ренс-лигине тайин олунгъан эди. Кубаев аркъадаш 1928 сенеси январда чагъырылан сессия тарафындан Къырым Меркезий Иджра Комитеси ренсигине сайланмыштыр.

Март 18

Багъчасарай району Салачыкъ коюнде. Бир чокъ вакъыгътан бери бизим Салачыкъ коюнде ичтимай, меде-ний иш намына бир иш ёкъ эди. 1927 сенесине киргенде бизим койде де бир джанлылыкъ корюле башлады. Бу да коюмизде фыркъалы ве аскерлиги битирип кельген аркъа-дашларын ишлер башына кечмесинден олды. Бизим кою-миз шеэрден (чюнки Салачыкъ, Акъчокъракъ, Эскипорт, Азиз — бунлар учо де бирлешерек, эки кой шурасы мей-дангъа кетирилъген эди) айырылгъан сөнъ (1927 сенеси ичинде), даа зияде джанланды. Эгер бизим коюмиз шеэр-ден айырылмайып шеэрге багълы олгъан олса, шеэрнинъ бир махаллесин киби четте къысылып къаладжагъына шубе ёкъ эди. Бугунъ бизим койде кой шурасы олдугъы киби,

¹ Къ. М. И. К. — Къырым Меркезий Иджра Комитеси.

башкыа тюрлю муэссислер де кыурулды. Топракъ пайы олды. Клуб мейдана кетирилип чешит тюрлю кошелер кыурулды. Бунлардан башкыа, Тотайкой мектебини битирген ве бизде оджалыкъ япмакыа олгъан аркъадашын мектепте яптыгъы ишлер де чокътыр. Лякин коюмизде даа аксикликлер де вар. Меселя, коюмизин ёллары чокъ феналыр. Сонъ вакытларда ёл ичинде олгъан чешменинъ сувлары, ёл ичине дагъылгъанындан бузлады. Бунынъ юзюнден айванлар чокъ захмет чекмектедилер. Шеэр шурасы бунъа бир козь кечирсе, яхшы олур эди.

С. Билял.

Март 22

Чиркин вакыа. Беш-алты йылдан бери нишанлы тургъан ускютли Ф. Мухамметнинъ 13 яшлыкъ кызычыгъы бу сене бир чокъ кыурназлыкъларле хатипнинъ 30 яшлыкъ огълуна акъайгъа верилди. Бутюн районы тааджипке къалдыргъан бу вакыа шимди махкемее верилди. Келинчек, бабасы ве бир къач шахслар бугунде Акъмесджитте булунмактадырлар. Иш белли, адвокат арайлар. Бутюн хатиплер анлеси ве кызын бабасы, шубесиз, бу иште месульдилер.

Август 4

Пьесаларны нызамгъа алув акыкында. (Къадыр Джелебиев). Бир чокъ пьесаларымыз Кырымнынъ бутюн шеэр ве койлеринде ойналмакыа. Лякин пьесаларымыз язылып алындыкыа чешит дёнъишмелере огъратылалар. Пьесада шиве йыр, макъам, сахна кыурулышы киби джиэтлер, пьесаны язып аланлар тарафындан бус-бутюн дёнъиштириле, эр язгъан адам кенди сахналарына, ерли пиариткыа коре, дёнъишмелер япа. Азербайджан, Озбекистан, Кызан киби джумхуриетлерден келен пьесалары эр коюн терджимеджиси озь шараитына уйдур, шивесини дёнъиштире — бойлеликле, пьесалар кенди макъсадыны джоялар. Заманымызгъа къалса халтура шеклини алгъан бизим пьесаларымыз эр коюн драм тегерегинде мевджуттыр. Бунынъле бизим пьесаларымыз халкын медений севнесини котермеге ярдым идуп оламай. Дигер тарафтан да бир чокъ пьесалар язылса да

матбуатта басылмай. Бу себептен кенди эмигени гъассини джоялар. Къоджа Къырым киби, бир джумхуриетте Октябрь инкылябынынъ он сенелигини эльде эттикте аля матбуатта Ипчининъ «Фахише», «Азат халкъ» пьесаларындан башкъа шей эльде эталмадыкъ.

Аджеба, бизде пьеса язгъан къалемлер ве матбуат ёкъмы? Эльбетте вар. Лякин бизде нешприят ишлери ярыкъландырув идареси бир шей япмады, юкълады демек мумкюндир. Янъылмасам, ярыкъландырув идареси папкасында къач сенеден берли басылмай, фурсат беклеп яткъан пьесалар чокътыр. Эр не къадар маддий вазияти огге сюрселер де чареси тапылмазмы эди?

Илериде мына бу къайд олунып кечкен нукъсанлъкълары назар итибаргъа аларакъ, пьесаларны чельтектен кечирмек ве халкъта умитсизлик догъуран халттуралары, файда ерине зарар кетирен пьесалары орталыкътан гъайып итмеге чалышмакъ керектир. Район ярыкъландырув шубелери тарафындан райондаки бугюн пьесалар тешкерильмели, бир низам даиресине кетирильмелидир. Уфакъ мусабакъалар илян идуп келишикли, файдалы пьесалары китап шекилинде табъ иттирип, сонъра кутъле арасына джайратмакъ. Терджиме ишлерине дикъкъат идуп, эр коюн драм тегереги пьеса терджимесине къалкъышмамакъ керек. Иште, заманъмызын матбуат ве сахна ишлеринде фааллиетлиги арттырмалы, меркезий ярыкъландырув идареси бу хууста амелий ишке киришмелидир.

Август 22

Гизли миллетчилик иле куруш керек. (Алтанълы). Бугунъде бизде 1917-18 сенелери киби ачыкъ миллетчилик ёкътыр. Бойле бир миллетчилик олмаса да, дигер бир гизли (устю къапалы) миллетчилик кенди эсасында биринджи сой миллетчиликтен догъмуш бир миллетчилик яшамакътадыр. Даа дюн кулакларын фырылдагъыны чевирген, кенди шахсий дилеги ичюн бугюн эмекдарларын менфаатларыны къурбан иден сынфий политикайы авантюра политикасыле денъиштирен Ибраимовларын ишине дигер мана вермек истесилер ёкъ дегиль эди. Бундан сонъра мектеплердеки ябанджы унсурлары темизлеркен, бунынъ татар миллети арасына бир низа сачмакътан башкъа бир

шей олмадыгыны сөйлеснлере пек чокь аркыдашларын кендилери раст кельмиштир. Бугуньде исе партия иш башындаки хадимлерини ишлерини тефтиш идуп, яптыгы фенальжылары ичюн онлары иштен ве фыркъадан кзува. Бу адамларын укюметин эмекдарларын параларыны кенди шахсий менфаатларына исраф иттиклерини, сынфий, белли бир политика ерине бизим дунимандарымызле агъыз опшотиклерини унутаракъ, бу ишлере башкъа тjos вермеге чалыналар. Онлар буны айыныкъ олдукълары вакъыт сөйлеп оламадыкъларындан сархош вакъытларында ресто- раннынъ музыка сеси алтында багъыра-чагъыра бу ишин татар «хадим»лерини дигер миллеттен етишен хадимлери- ле деньштирмек политикасы олдукъыны сөйлерлер. Ми- саль: Бана шойле адамлардан бири яваштан агъыз хабери сөйлей: «Билесинъми, бнъде бутюн татарлары иштен чыкъардылар бу, бу... вари, онлар эрте-кеч татарларын башларына етерлер». Мен бунъа ялынъыз кулerek джевап верип, онынъ хаберине инанмадынъымы билъдирдим. О сёзюнде исрар эте, ич бир къабаатлары олмадыгыны сөйлей ве манъа бунынъ татарлара къаршы япылан бир уджюмден башкъа бир шей олмадыгыны сөйлей. Мен эр не къадар опыныле идалашсам да о сёзюнден дёнмедн. Лякин сонърадан эльде ишлен малюмат — шу адамын кенди де 200 рубле къадар исрафга булундыгыны косьтер- ди. Гузель ки, инанмайып себеплерини огрендим. Дигер, кереги къадар азырдыгы олмаян бир аркыдашын, ба- шында бунлара инанув да догъа билирди.

Ишчи ве койлю яшлыгы тешкилятынынъ азасы олгъан эр аркыдаш бойле месселере ттрафлы янашып, онларын сынфий тамырларыны тапмая дикъкъат итмелидирлер. Эгер де бугуньдеки олгъан ишлери бизим яшлыкъ бир козьден кечирир исе, бугуньки курс (ёл) ёкъсушлара ярдым ёлу олдукъыны кенди корер. Бунынъле берабер бугуньде де миллетчилюгини чепити даа шу ашагыдаки формаларда орталыкъкъа тёкюле. Койлерде ичтиманий тешкиятлардан бирине сайлав олгъанда бизлер ара-сыра олса да Акъайлар, Къуртмамбетни сайлайыкъ, озюмизин диний къардашы- мыздыр. Костяны сайламайыпъ» — деген сёзлер эпитемиз.

Бу сёзни сөйлеген адамын ким олгъаныны текярэн къазгалайджакъ олурсакъ, онынъ я кулакларын чапагы- ны ялаян, я ки де даа дюн кендини кулагын мойсасыз

ектигини унуткыан бир анъсыз олдугъыны корермиз. Бизим вазифемиз: эгер биз кендимизи комсомоллист танысакъ, эр вакъыт бойле кельмешеклере лязимий джевабы верип, онынь сыпфий курени, миллий курешке дёнъиштирмек истедигини косътерип, бу гизли миллетчилигин устюни ачмакътыр.

Октябрь 6

Багъчасарай меркезий кутюпханеси не алда. (М. Мустафа). 9 (докъуз) бинъден зияде талиси олгъан Багъчасарайда чокъусы татар ве уфакъ миллетлердендир. Бу шезерде бир кутюпхане будунмакъта олып, ичерсинде буюк бир кысымы эски китаплардыр. Кечен сенелерде тюрлю газета-журналлар алгъан бу кутюпханеде шимди исе, кунъдюзлерни чыракъ якъып кыдырсанъ, бир газета ве я журнал буламазсынъ, лякин дигер тарафтан бу, Багъчасарай киби къаранлыкъ бир шезер ярыкъландыраджакъ меркезий кутюпхане исеп идишмектедир. Бугунъ артыкъ сентябрь айыны битирип октябрыге биле аякъ баскъанда, кутюпхане ичерсинде аля бир шей тапып окъуманынь чареси ёкъ. Умумиетле сёйлегенде, кутюпханеде ич бир шей ёкъ. Бунынъ баш себеби: мудирлерин кенди ишлеринде гузель чалышмайып, бир бирининъ ардысыра дёнъишмелеринден илери кельмектедир. Буны назаргъа аларакъ, кутюпхане ишлерини ёлуна къоймакъ ичюн татарджа-русча ве даний чалышаджакъ киби бир мудир тайин идишмети. Бу иш япылмаса, кутюпхане ишлерини ёлуна къоймакъ мумкюн оламаз.

* * * * *

Театроларымыздан эски пьесалары котерип атмалы! (Йылдыз). Пролетар диктатурасы бугунъде эскиликтен къалан бутюн адет ве яшайышкъа ачыкътан-ачыкъ фронт алып киттиги киби, сахна хаятымызда да насыл олмакъ ве насыл пьеслер ойналгъанлары акъкъында газета саифелеринде мунакъаша, тенкъит, ёл косътерген киби макъалелер басылды. Лякин пьес меселесине мектеплер, клублар ве кой драм тегереклери ич де къулакъ асмайлар, къолларына раст келен пьесни ойнайлар. Эр къолумыза кечен йипсиз-

сапсыз пьесни ойнаяджакъ олурсакъ, бизлер эмедар тема-шаджыларымызы, хусусан яшлыкны, бойле нетиджесиз пьесаларле ич бир тюрлю янъы къурулыпкъа алып коте-риджи бир тербие веремениз. Махсус бу ишке мектеплер янындаки драм тегереклер конь-къулакъ олмакъ кереклер. Окъув-ярыкъландырув шубелеринде олур-олмаз пьес ой-нацмасына, нзин веремелидир. 30 сентябрь рабфак мекте-би драм тегереги тарафындан ойналан 4-перделик «Ашыкъ Гъарип» пьесни мисаль алам. Бу пьесте ич бир тюрлю макъсат ёкъ. Биринджиде, джумлелери бир-бирини тутмай. Икинджиде, «Ашыкъ Гъарип»нинъ бутюн севги пешине тюшип, саз иле дели диване оларакъ бейитлер айтып дагъларда Меджидун олып джуре. Учпунджиде, «Ашыкъ Гъарип»нинъ севгилеси — Махи, Ашыкъ Гъарипке къа-вушмайып, ана-бабасынынъ зоруле башкъасына вериле. Той ола. Тойгъа Ашыкъ Гъарип келип тиленджи халында саз чала. Махи Гъарипни таный. Бойнуна сарыла. Бу дакъкъада Махининъ пишанлысы Башкъырду ханджерле Ашыкъ Гъарипни ольдоре. Махи бунъа даянмайып озь-озюн ханджерле урып ольдоре. Иште, пьеснинъ бутюн нетиджеси. Бутунъки кунде бойле бош хаялий пьеслерни ойнамакъ рабфак мектеби адына ич де ярашмай. «Медений адым» лозунгы бугунде яшлыкъ огюнде къоюлгъанда рабфак драм тегереги бойле «ашыкъ-гъариплер», «керем-лер», «сент-батгаллар» хаялларындан вазгечип, янъы хо-зайство ёлунда эски адетлерле куреш, янъы яшлыкъ тема-ларына даир пьеслер ойнаса гузел олурды.

1929

Январь 5

Айнорлы лугъат. (Лугъатчы). Къалпакъ — 1-нджиси чал ве къумрал, 2-нджиси адий ве орьме олмакъ узьре эки эсас къысымгъа айырылыр. 1-нджи къысынъ эвельден помещик, мырза ве буюк алыш-вериш адамлары кнер эди, сонърадан Вели Ибраимовлар махкемесине къадар буны мешхур бандитлер ве миллетперверлер кийдилер. 2-нджи къысым сайылгъан адий ве орьме къалпакъ койполерге

аиттир. Койде шапке кийген яшлар базан шезргё кельгенде, къалпакъларыны кьерлер. Бу ошлара хамамаралыгында «гидже къушу» тугмагъа ярдым этер. О заманда насылдыр бир лугъатта «Къалпакъ» сёзюни бойле анылаткъанлар — И. К.)

Январь 10

Джат унсурларнынъ ич юзю. (Хаб.) 1926 сенеси Таракташ коюнде Кефе районы Къарабай коюне коченлер арасында С. Мамут Сакъав намында сохта да вар эди. Буннынъ асыл мерамы Къарабая ерлештиктен сонъ, хатип олмакъ эди. Ве тошшондиги киби де чыкъты. Хатиплик вазифесини алды. Буннынъ укъукъы алынды. Лякин бу сохта озюнинъ ким олдугъыны билмей, артель азаларына чиркин муамелелерде булуна. Меселя, буннынъ огълу бир къаведжининъ тобаныны чала. Хатипке бу айтылдыкъта, «заман дегиль, мен санъа шу таякъ иле косътерир эдим огълумын тобан чалдыгъыны!»- деп джеваплана. Хатип унуттымы экен анги укюметте яшадыгъыны?

Февраль 20

«Байрам гиджеси». (Салиха). Февраль 15-те Кырым Укюмети драм театросында Грабов аркъадашын кырым-татар хаятындан алып яздыгъы «Байрам гиджеси» нам 5 перделик фаджиалы пьесасы ойналды. Мухтедир актёрларымыздан сайылан Грабов аркъадашын бу муваффакиетини тебрик этмей илсриге кечалмайджакъым. Грабов аркъадашын эм актёр, эм де «Байрам гиджеси»нинъ мухарири олмакъ сыфатыле драм театросына олгъан вазифесини ифаде этти. Башкъа актёрларын да Укюмет труппасына ве нефис эдебиятымыза къуветли къалемлери иле иштирак итмелерини истейминъ.

Пьеса хусусында. Умумиетле Грабов аркъадаш яздыгъы эсеринде татар хаятында сийрек-сандыракъ тесадуф идеген фаджайы аилесини: кенди аилесини бегенмеерек, чорюк мефкюрели мешапка севдалыгъына муптеля оларакъ, эвини-баркъыны терк идуп ресторанлар кошелеринде хаятыны чорюктен, баягъы русча окъугъан бир генчин башына кельгенлери тасвир эте. Факъат козьге чарпкъан

буюк нукъсанлары вар. «Янғы донъя» да Дервиш аркъадашын къайд эттиги покъталары догърудыр. Пьесанынъ чокъ фаизини къурафатлы сёзлер ялбызлагъан. Артистлеримизден Грабов ве онынъ къайнатасы ролони иджра иден Гурджи аркъадашлар роллеринде буюк муваффакиет къазандылар. Чалбашева аркъадашын кенди эвинде мусафир киби отурып-турмасы пек уйгунсыз чыкъты. Буфет саибининъ муамелеси ве формасы келишиксиз эди. Ресторанда гедже ики хулиган геджеледни алда, ресторанда ачыкъ туран смеклере, шараплара бир зарары токъунмай сабахны тапкъан хулиганларын садыкълыгына тап озом сукъландым.

Аджеба, театрода ничюн халкъ аз ола? Укумет драмтеатросы идаресининъ къулагъыны эбедий чынгълатаджакъ аджыныкълы бир ал олурса, о да театроя массанынъ гъает аз джелъп олунмасыдыр. Афтада бир кере темашая къоюлан бе театроларгъа татар эмекдар массанынъ аз джелъп олунмасы, табий, аджыныладжакъ аллардандыр. Буны аджыныкълы ал-дне эль къавушгырып отурмакъ даа зияде техлокелидир. Бунынъ тез вакъытта чарелерине киришилмеси, татар эмекдар массасына афтада бир кере темашая къоюлан пьесаларгъа юз фаиз джелъп этильмелидир. Аджеба, театрода ничюн халкъ аз ола? — деген суальге шу джевабы вере билпрмиз:

1. Бизим халкъы театродан аджыз къалдыран энъ хаста джизт олса, о да пара меслесидир. Буны бизге олып кельген театроларымызда ялынъыз юкъарыдаки 2-3-нджи къатын толып (чонки уджууджа), ашагъыдаки партерде 4-5 адамдан гъайры къалан ерлерин бус-бутюн бош олмасы ве перде араларында эр кесин юкъары къатын партерге сувгъа атылгъан къойдай акъмалары исбат этер. Билетин паалылыгыны татар ницилери, махалле халкълары чокъ текрарласа да къулакъ аскъан олмады.

2. Татар эмекдарларынынъ джаншпиги ве онъа бинаэн де халкъкъа театролар хусусында аз тешвикъат япылмасыдыр. Театро афишасыны ялынъыз укумет драм труппасынынъ огюнде башкъа бир ерде коръмек мумкюн дегиль. Халкъ театрогъа насыл бир пьеса мевкъий темашагъа къоюладжагъыны билмей. Мына бу себеплерден татар махаллелеринде яшайлар театродан бихабер оларар. Бу

себептен бизим театро бинасында кош-кош ойнамагъа имкян чала.

Халкъны театрогъа насып кетирмели. 1. Энь хаста нокъ-та олан театро билетлерининъ фиятларыны тошпормели. 2. Театрода мевкый темашагъа къоюладжакъ пьесаларын афишаларыны ялынъыз укюмет труппасы огтоне дегиль де махаллелерине, татар, къарайим клубларына асмалдыр.

Майыс 11

Къырым Укюмет нешрияты. 1926–27 сенелери — 128; 1927–28 сенелери — 145; 1928–29 сенелери — 273 китап чыкъарды.

Кырым укюмет нешриятынынъ нешри матбаа табагъы иле (16 саифе бир табакъ сайыла) осюшы шойледир:

1923–24 сенелери — 77 табакъ; 1924–25 сенелери — 221 табакъ; 1925–26 сенелери — 365 табакъ; 1927–28 сенелери — 432 табакъ джумлеси нсе 1095 табакътыр. Татарджа нешрият, Къырымнеширин согъ 3 сене зарфындаки неширининъ 66,2 фазини тешкиль эте.

Майыс 18

«Деньгшти заман — байгъа ёкъ аман». (Лепти Султан). Мезкур пьеса эки перделек олып мухаррири У. Ипчидир. Пьесининъ эсас макъсады. Ичерисинде фыркъа ячейкасы, кой шурасы, къаршыкомы, окъув эви ве саиреси олгъан пек буюк бир койде кой шурасы сайлавына къаршы алынып барылгъан сынфий куреши косътермек истей. Кой буюк олмакъле талиси миллий чубарлыгъы олып, буюк кильселли рус ве джамили татар джемаатлары вар. Койде румларын да чокъ олгъаны корюлип тура. Иште, пьеса сахиби бу киби бир койде шура сайлавы заманында миллий ве диний айырышкъны бир тарафа тащлап, сынфий курешке сарылгъан рус ве татар кулактарыны, онларын молла ве папазларыны озь аркетлеринде косътермек истей. Лякин пьеса сахиби озюнинъ бу пьеси иле койде сынфий куреши косътермек бир тарафта турсун, о бу пьеси иле койде ве онынъ яшайышындан пек узакъ олгъаныны, койде сынфий курешин неден ибарет олгъаныны темелинден аныламагъаныны, ниает, шура сайлавы ишлеринден бяхабер олгъаны-

ны бутюн фактлары иле косьтере. Умер Ипчининь бу пьесте косьтерген сынфий курешин, сиясий ве сынфий курештен зияде: койде бир сюрю баланынь кьокьла ойнагъанына бенъзей. Балалар озь аралары: Аллахтан кьоркьа-сынъмы, Хасанданмы? — деп кьавгъа чыкьаргъанлары киби, бу пьесада да рус кулагы Гарбун кендисине бир иш иле мураджаат эткен фукьаре рус койлоси Тимофейге (орта ерден чыкьарып)

— Сен диндарсынъмы, Тимофей?

— Не демек, эльбетте, диндарым...

— Ойле иссе, сен ячейка секретари Зекерьянынъ бизим кильсемизе сѳггенини, динимизи хорлагъаныны эшиттинъми? — демеси, яхут да кене шу Гарбуннынъ огюнде кечкен Шамиль акъайгъа (фукьареге):

— Коммунистлерден не беклейджексинъ? Ана, алайкъ Кирилни (Кирил кой фукьареси, кьаршыком реиси, партиялы, рум), сизинъ джаминъизни, дининъизни сѳге, хорлай, атта бир джамиге кирип пислеген — демеси тамам балаларын кьавгъа кьыдырып айткъан лафларына бенъзей. Фукьарелер иссе, бунъа инанмай, кьулакъ биле асып динълемейлер. Кулаклар умумиетле сайлав алдында фукьарелерге маддий ярдымлар косьтерип, онлары элс алмакъ тюшонгенде, бу пьесте сынфий куреш азырлыкъсыз ве плансыз бир террор иле япыла. Папаз, молла рус, татар кулаклары Гарбуннынъ эвине топлана, анда сагъ мейилли фыркъа азасы ве шура реиси Бариев де келе. Онлар Бариевге сайлавлардан эвель кой ичинден ячейка кятибинни, кьаршыком реисини джоймакъ, ольдормек кереклигини кьозгъайлар. Бариев башта кьаршы тура, эки стакан шарап ичкенмен, наганыны котерип аман онлары ольдормеге азыр олгъаныны айта ве бу ниетле чыкьып кете. Бу эснада Гарбуннынъ хызметчи кьызы бутюн джинает ишини анълап, окьув эвинде кандидатура азырламакъле мешгъуль олан активге хабер бере. Онлар гуя искемлеринде отургъан адамлар киби, пальто ве кьалпакъларыны усталыкъле кьойып тышары чыкъа, пенджерени ачыкъ ташлап, Бариевнинъ кельмесини беклейлер. Бариев пенджеренден бакъа, пальто ве кьалпакълары Зекерья ве Кирил беллеп ата... Бариевни тышарыда туталар. Бу аралыкъ «ольгенми» экенлер, айдынъ барып бакъайыкъ (амма да ачыкъ-агъызлыкъ дегильми?) — ольмеген олсалар, ишлерини озюмиз битирейикъ — деп, ойле мухатаралы вакъытта та окьув эвине

кирген кулак, молла ве папазлары да анъылып туталар. (Сонъ булар бала оюньна бенъземейми?).

Умер Ипчи пьссасында ячейка кятйби Зекерьянынъ кулакларле курешкенини косътермеге тырыпса да, бунъа жъын биле келялмай. О фукъаре, джаиль Шамиль, битараф Шамиль акъай къадар догъру тюшонмеге бильмеген, сакъынчакъ бир къаттыбаш олып чыкъа. О, козю огюнде олгъанларны назар итибаргъа алмай формальность, официальность пешинден кете. Онынъ сиясий ёлбашчылыгъы козъге чарпмай. Дигер фыркъалы ве фукъаре битарафлар эп онъа акъыл огретелер (22–23–24-нджи сахифелерге козъ ташла). Уфакъ пьесин ярысыны бир тюрю чул тутмагъан, керексиз давалар къапата. Меселя, фукъаре группасындан, фыркъа ячейкасындан кечип артыкъ тасдыкъ олунгъан, азырлангъан цурагъа енъи сайланаджакъ азаларын кандидатураларыны, не ичюн бильмем (ве ким оларакъ?) къач фыркъалы, къач да битараф енъиден тешкере, рейге къоя, чыкъара, кирсете, енъи денъишмелер япалар.

Гарбун, хызметкъары Катюшагъа: «Папаз эфендинни чагъырдынъмы?» — дей. Катюша: «Попны» чагъырдым дегенине къавгъа этелер. «Папаз» тахкъырли сёз экен. «Поп» сёзюнде исе, тахкъыр олмайып, рус койюлери озъ арасы эр вакъыт «поп» дерлер. «Попжъа сайгъы иле айткъанда исе «батюшка» — дейлер.

Умумиетле, пьеса бир боткъадан ибарет олып къала. Бу, заводны ялынъыз тыштан оджагъынынъ тютегенини корип, ишчи шаирли олмакъ истеген базы шаирлеримиз киби, койни шеърини кенарындан туруп коререк, кой эдиби олгъан («Заваллы Шадиечик» яхуд да «Аннеджигим нердесинъ?! кель!» — хикъясининъ сахиби киби)¹ эсерлери не бенъзей. Бу киби мухым, эдебий ве сиясий эхъмиети олан эсерлери языларымыз сымарыш азырлагъан уста киби алель-аджеле битирмектен сакъынмалары керектир.

Август 3

Халкъ йырлары ве солдатлыкъ. (А. Ш.) Бугунъ джихан мухаребесине тамам 15 сене толды. Бу мунасебетле бир

¹ «Аннеджигим, нердесинъ?! Кель!»- хикъеси 1927 сенесининъ язында А. С. Айвазов тарафындан язылып «Илери» дергисинде (1927, № 6, с.63–73) нешир олунгъан эди. Дженктен сонъ мезкюр икъе «Къырымтатар эдебияты» (Акъ-месджит, 1995, с.115–124) китабында текарр басылды.

кыач сатырларман олса да, о девирнинъ ве ондан эвельки девирнинъ халкъ эдебиятына насыл бир тесир япкъаныны хатырламакъ истеймиз. Энь эвеля пек узакътан бацлайджакъ оламыз. Халкъ тюрколеринден биринде:

«Бота тые, боз тые савсам не.
Озюм сойипп язылдым гвардиге» —

деп» айта. Бу девир даа Романовларын кырымтатарны бир усулман, алдавман кыулукъкъа алыштыргъан вакъыты эди... Лякин о девирде сайлангъан ве «Озю сойипп язылгъан» яш къасеветлерге дала. Бу девир экинджи девирнен денъишти. Руснеде яшагъан бутюн миллетлерин, эмекдарларын япмакъта олгъан солдатлыгъы татар халкълары арасында келип сокъула. Мырза балалары озьлерининъ сынфий къардашлары — рус гвардистилери киби офицерчиклер, татар эмекдарлары исе солдат олалар. Яваш-яваш татар арасындан багъырыны котерип зенгинлешкенлер де, озь мырза агъаларынынъ пешинден «фотмистрликке» догъру кителер. Эмекдарлар исе, бу мырзаларын гидже бадилерини тѣккен деищиклерге чевирилелер. Бу солдатлыгъа, озь балаларыны озьгъаргъанларыны ким олгъаныны мына къайсы бейитлер косътерелер:

Ай, анайлар, анайлар,
Башына явлукъ байлайлар.
Огълум салдаг китти — деп.
Эв айланып агълайлар.

Огъулла ры солдаткъа киткенде, аналары эв айланып агълагъанлары вакъытта, балалары бу буюк хышымдан къуртулмакъ ичпюн яранып, эки-учь айда кендилерини эбедий солдатлыкъ олдукътан сонъра да къуртулмагъанларыны корип, гъайыптаки «кывет»ке эль узата эдилер. Эр вакъыттаки киби, бурада да инсан кѣр-кѣруна Къурана, къурбана мураджаат эте.

Бен оджада окъур эдим, абдеси — Къуран
Службадан къуртулсам, чаларман къурбан.

Лякин ич бир шей файда вермегенинден о хасталана.
Хастаханеге тюше эди... Сонъра:

«Элиф»- дедим, «бе»- дедим,
Анам, сагъа не дедим,
Акъан сувлар мерекеп олса,
Язылып битмез дердим --

деп агълар эдилер. Бутюн бунлар сульх вакъытында ола
эди. 15 йыл эвельси джихан мухаребеси озюмен берабер
бир чокъ гъам-къасевет кетирди. Бу мухаребенинъ агъыр-
лыгъыны энъ зияде хис эткен, кениш халкъ табакъалары
бир чокъ йырлар чыкъарды:

Начальнике биз вардыкъ. руба верди.
Энди сизин адынъыз «солдат» — деди -

деп башлай. Эпбетте, мухаребе вакъытында аскер алув
олдукъча кучъ ве солдат олгъан адамлар аман дженкке
айдалыр эди:

Парахотнен гидеждекмиз. кечеджекмиз Батумдан
Соилар-соилар агълап къалды бугунъ бенним артымдан.

Дженк къоркъунч. Эр не къадар моллалар «Ветан ичон
ольгенлерге шентлик» ваад этселер де, кене де халкъ йыры
халкънынъ къоркъусыны сакинлемей:

Шу Кефенинъ этрафында телеграфлар урулды,
Ай шу Герман, вай Герман кулюмизи савурды.

Бутюн бу къасевет къайгъынен даа дженкин, халкъ
эмекдар кутълелери ичон бир хышым олгъаныны анъла-
магъан базы бир эскадрон яшлар бу шаматанынъ ичинде:

Варшаванынъ копрюсинден атымы да атлаттым,
Беш он дане Германнынъ да отпонден де патлаттым -

деп вайвалай. Лякин буны бир фальш олгъаныны шу
ашагъыдаки сатырлар косътерелер:

Сыра-сыра вагонлар гидер кенди башына,
Асрет олдукъ эй. агъалар. Къырымнынъ дагъ-ташына.

Чюнки дженк киттикче атешленип, бир чокъ эвлери
бабасыз къалдыра эди.

Эбетте, даа ильк солдат алынган вакъытта шу ашагъыдаки:
Сыра-сыра къазанлар, къара язы язанлар,
Эвлят юзю коръмеси бизи солдат алганлар.

«Акъмесджит»- деген бейитлер бир чокъ эмекдарлар акупларда богъушкъанда Акъмесджит сокъакъларында «дженк»те булунгъан мырза ве балаларына даа зияде аид эди. Чюнки:

Ель эстикче саллана бадем. фындыкъ даллары
Козьяш тѣкип джылайлар гъарип запас балалары...

Дюннинъ бу вахшиане дженкинде 10 миллион адам олды. 20 миллион адам яралы олды. (Бутюн джихан мыкъясында). О, дѣрт сене къадар девам эткен къанлы куньлер кенди излерини мухаребеге иштирак эткен ве этмеген бутюн миллетлерин халкъ эдебиятына къалдырды. Русие ве Къырым эмекдарлары кенди эдебиятларыны бир де безз ордуларын эбедий унутылмамакъ ичюн япкъан вахшетлерининъ излеринен де зенгинлештилер.

Онъ яныма, сол яныма айланалмадым,
Аман да достлар, шомпол ярасына даяналмадым

бейитлерини Къырым эмекдарлары ич де унутып ола-малар...

Бугунъ джихан мухаребесининъ башлагъанына 15 йыл толдугъы куньде, бойле йырлар устюнде токъталмамыздан макъсат шу: бугунъки яшлыкъ, эмекдар яшлыкъ, бунлары корип, капитал донъясынынъ эмекдар табакъаларыны насыл агълаткъаныны анъласын-демектир. Бугунъде эмекдарлар диктатурасы хаким олгъан 12 йылдан берли кендининъ сульх ичюн бутюн варлыкъман чалышкъаныны бутюн донъягъа косътерген. Шуралар Бирлигине къаршы янъы дженклер азырланыркен, бизим эмекдар яшлыкъ, бу сатырлары окъуп, енъиден о куньлерин догъмамасы ичюн Шуралар Бирлигини мухафаза ичюн азырланмалыдырлар. Биз сульх истеймиз, лякин Шуралара уджюм азырлагъан бутюн джихан «Мистер» ве «хазретлерине» джевапкъа азырмыз! Чюнки, эмекдарларын мазасы bize онынъ къара куньлер олгъаныны косътерелер. Истикъбаш исе парлакъ, саадетли олып, бизи озюнинъ мухафазасына давет эте.

Октябрь 2

Яш эдебий къалемлер. (Бу нусхадан башлап «Яш кыувет»нинъ бир чокъ номерлеринде Ялыбойлунынъ (А. Дер-

менджининъ) яш иджаткярларгъа багъышлангъан парчасы нешир олунды. Мында: Э. Шемъи-заде, Амди-Алим, Таир Усеин, Макъсут Сулейман, Осман Амит, Хокъандлы, Исмаил Али, Ш. Алядин киби яш шаирлерининъ иджады акъкъында сёз юрьсетиле. — И. К.)

Октябрь 5

Студия мудирн иле мусахаба. (А. Х.) Япмыш олдугъымыз мусахабада У. Ипчи аркъадаш шунлары къайд этти: Бу йылгъа къадар татар театросынынъ ишлери кереги киби алынып варылмады. Кечкен рехберлер татар театросынынъ инкишафындан меракълы дегиль эдилер. Бу рехберлерден мисаль оларакъ Леонтьев, Байкин, Алексеев, Меннов, Валиев ве дигерлерини косътермек мумкюн. Онлар девиринде пролетариат идеологиясындан узакъ «Лейля ве Меджнун» киби ярым диний рухта пьесалар ойнала эди. Бұрада театронынъ темашаджылары да эксери кимлер олдугъы анылашылыр. Труппагъа яш къуветлери чекмек ичюн кечен сенелер ич бир тюрлю тетбирлер корюльмеди. Онлар, фыркъалы ве комсомоллардан къоркъа эдилер. Театроны снъи эсаста къурмакъ ичюн онъа яш къуветлер, бахусус, комсомоллар керек эди. Кечен сене театрода исляхат япылмасы иле ишчи ве ыргъат, фукъаре, орта аллы койло яшлар алынды. Мына театро бунларын саесинде къуруладжакътыр. Енъи театро студиясына алынгъан яшлар муваффакиетлер косътермектелер. Атта онлар базы бир джизтлерде озып биле кечелер. Эвельде фыркъа ве шура укюметининъ сиясетини тутмадыкъларындан, рус пьесаларынынъ терджимесинден къоркъа эдилер. Бу сене терджиме идильген «Рельслер гурълейлер» («Рельсы гудят»), «Зыркхлы поезд» («Бронепоезд 14-69») ве дигер мешхур инкылябий пьесалар мевкъий темашая къоюладжакътыр. Бу сенекни репертуарда Гоголь — «Муфеттиш» («Ревизор»), Шиллер «Мехир муаббет» («Коварство и любовь») киби мухаррирлерин де классик эсерлери вардыр. Бу сенекни мевсимде даа сонъра «Кельмешек», «От келини» (азырлана), «Дети князь», «Шахингирай», «Къурултай», «Ибраимовщина» киби Къазан, Азербайджан, Къырым пьесалары да ойналаджакътыр.

Халкъ Маариф Комиссарлыгы тарафындан илян олунган пьесалар конкурсына кимсе къошулмады. Эр алда бу эдебиятымызын драматургия саасы ичюн тезс-сюфли бир алдыр. Шимдиге къадар рехберлик тенкъит-тен къоркъула эди, шимди исе бунга къапу ачыкътыр. Октябрьнини 17-де ильки оларакъ, темашаджылар конференциясы топлана. Бурада мувафакьнетлер ве эскилеримиз акъкъында айтышырмыз. Шимди театро-студия янында ильки оларакъ бедий шура тешиль олунуп бунга фыркъа-ульке комитеси, комсомол ульке комитеси, ишчилер ве дигерлеринини векиллери киреджеклер. Бойлеликле, онларын театро узерине рехберлиги догъруладжакъ. Театро-студиямызын эсас ёлу: пролетариаткъа, эмекдарларгъа мумкюн олдугъы къадар 100% мефкюредже къаввий, сагълам пьесалар вермектир. Шимдиге къадар бизде адам акъылы бир режиссёр ёкъ эди. Шимди исе, бизде гъайретле чалышкъан Татарстан академ-театросынын сабыкъ режиссёры Девиншев аркъадаш булунмакътадыр. Бу мевсимде 25 акъшам вериледжек. Акъшамлар кечен сенеге киби, джума акъшамы куньлери оладжакътыр. Ноябрь 7-де «Рельслер гурьсейлер» косьтериледжек. Театро-студия айры-айры шейлер олмайып артистлер де дерске къатнайлар. Татар тили, ичтимаий хаят, рус тили, медениет тарихи, урба тарихи ве иляхри дигер дерслер кечилип, бунларгъа ерли къуветлер джелъп олундылар. Рессамымыз, Болдырев аркъадаш да гъайретле чалыша.

У. Ипчи даа илери бир такъым ишлер ве эскиликлер узеринде токъталаракъ: «Биз, бизге ишчилер ве бутюн эмекдар кутъленин ярдымы иле, акъикый пролетариат театросы къураджакъмыз ве эм биз бу макъсат ичюн огърашаджакъмыз»- деди.

Октябрь 30

Кой ве районларда маариф ишлери. (Таныш). Вели Ибраимовщина йыкылып мектеплеримиз ят унсурлардан бир парча темизлендиктен сонъра, бу сене ене къайта-баштан къабул идилип башлады. Меселя, 1927 сенеси тамамиле мухалифеткъар сайылган ве кулактар иле сыкъы багъы олган Кефе районы Савурчы кою молласынын

огълу — Абдулгъани Тевфикъов¹ бу сене Къырым пединститутына къабул олунды. Даа комсомолда ич бир ярарлыкъ косътермегени ве эр заман бизе къаршы киткени ичюн комсомол сафындан кенар этильди.

Ноябрь 26

«Шахин Гирай». (Леппи Сулган). Ичинде булундыгъымыз театро сезонынынъ репертуарында сейирджилерин энъ зияде мерагъыны уянткъан пьесалардан биринджиси олан «Шахин Гирай» пьесини кечен джума акъшамы куню Девлет театросында сейир эте билъдик. «Шахин Гирай» театро заласыны толдырды. Къырымнынъ Багъчасарай, Акъяр, Къарасув киби шеэрлеринден бир чокъ жкъын койлерден биле кендине сейирджи джелп эте билди. Затен пьеса сахиби Умер Ипчи аркъадаш «Шахин Гирай» мевзусыны алмакъле сейирджилерин авесини къабартан бир меселеге киришкен.

«Шахин Гирай»ын эсас эксикликлери. Шахин яш бир ханзаде исен, Европанынъ бир чокъ буюк шеэрлеринде булунгъан, кезген, корьген ве кенди Къырымына къайткъан сонъ, ильк реформист татар ханзадеси сыфаты иле Хансарайгъа о заманки Европа дебдебесини сокъмакъ, Къырымы Тюркиеге бойсунмакътан къуртарып, оны Русие иле къошмакъ ве Къырымы мустакъиль бир ханлыкъкъа чевирип, кенди япъышкълары иле донъяда фатихлер², дели Петролар³ киби намлы акимлер сырасына кечмек истей. Русие императорлыгъы Шахиннинъ бу тешеббюсинден файдалана, кенди эльчилери вастасыле Шахинни Къырым-Гирай хангъа къаршы турсата, Шахинни императо-

¹ Абдулгъани Тевфикъов (1905–1988) — эски оджаларымыздан. 1917–18 сс. «Зынджырлы» медресесинде окъуды. 1935 сенеси Къатанда химия-технология институтыны битирди. Филологиягъа севгиси ве бу илимде билъгиси пек кучлю эди. 1970–80 сенелери Ашыкъ Умернинъ иджадийен якъындан огърашып, онынъ шиирлеринден тешкиль этильген буюк бир китап неширге азырлады. Джакъи бастырмагъа чаре тапамады. Мезюр китап шимди Ташкентте яшагъан къызы Лейлянынъ къолундадыр. Гъани-оджа акъкъында тафсилатлыджа малюмат «Ленин байрагъы газетасында басышгъан эди (1989, майыс 16).

² Фатих. Мехмет-2 (1432–81) — 1444 ве 1451–81 сенелери Тюркие султаны эди. 1453 сенеси майыс 29 куню 80.000-лик иле Истанбулгъа кирди ве оны османларнынъ баш шеэри этти.

³ Дели Петро — Пётр I (1672–1725). Русиянынъ биринджи императоры.

риче кенди одасында кенди къандыра, онъа къыйметли багъышлар, Шахиннинъ энъ буюк истек ве хульясы олан Италиянынъ энъ гузель къызы Александрайы онъа бермеге ваад эте. Керчь ве Чобан-къалеге кенди къуветининъ тѣкольмесине ярдым этеджеги ичюн оны емин эттире ве иляхри.

Шахин Гирай-хан деври — кенди асрыннынъ тарихинде Тюркие ве Русие киби эки буюк ве даим узлашамагъан эки падишалыкъ арасында пек атешли ве къызгъын бир деври олдугъы алда, «Шахин Гирай» пьесинде бу девир чыплакъ бир тарих шеклинде алынган, Тюркие девлетиинъ икътисадий джеэттен тюшсѳон ве айны заманда Русиеде капиталын осьмеси киби мухым моментлерге козь юмулып кечильген. Ипчи гъает узун (5 перде, 8 левха) язган бу пьесинде узун вакъыт керексиз ве эмиги олмагъан (Шахиннинъ къалтакъ чыкъармаюв принципи киби) вакъиялар устюнде тохталдыгъы алда, Шахин Тюркиеден не ичюн эль чекмек, онынъ мойсасындан башыны къуртармакъ истей, Русие о вакъыт насыл бир девир яшай ве о Къырымгъа не ичюн бойле сувсай, Русиеде о девирде осьмекте олан капиталнынъ бунъа тесири ве иляхри киби мухым, сейирджиге тарихий бир малюмат береджек нокъталарле ич огърашмагъан Шахинни пек раатсызлагъан о къара халкънынъ исяяны пьесада ялынъыз сѳз араларында анылашыла. Къара халкъ массасы ич корюльмей, ялынъыз онынъ атаманы Сеит акъай къыскъа бир вакъыт корюнип учъ сѳз айта ки, бу пьесанынъ энъ буюк хатасыдыр. Пьесининъ темели бу къара халкъ устюне къуруладжакъ, айры бир пердеде къара халкъын о куньки хаяты, хан ве онынъ реформасына къаршы ачув ве тассюби корюнмели эди. Шахин сарайын эски дебдебе ве тантанасына къаршы олдугъы алда не Къырым-Гирайнынъ ханлыгъындаки эскилик, не Шахин-Гирайнынъ ханлыгъында янъылыкъ сахнада сеирджилер козюне чарптырылмай. Шахин Гирайнынъ бутюн янъылыгъы софрадаки умумий бир чанакъ ве бирер къашыкъ ерине, сарайда алафрангъа софра къурулмасыдыр ки, буны да ялынъыз Эр мырзанынъ (Париков) сѳзлеринден аныламакъ мумкюн эди.

Режиссѳр ве рессамджылыкъ муваффакиетлери. Актѳр ве актрисаларын кенди роллеринде муваффакиет къазанмасы режиссѳрын махир ве беджерикли олмасыле багълы-

дыр. Иште, бойле бир режиссёргъа малик артистлеримиз ве студентлеримиз кечен сенелерге нисбетен умумиетле чокъ гузелъ бир гъайрет ве махаретле озъ роллерини япалар. Чалбаш (Екатерина), Байкина — (Александра) роллерини кендилеринден истенильдиги къадар бир усталъкъле ойнадылар. Шахин-Гирай ролони иджра эткен Гурджи аркъадаш озонде бираз джиддиети сакълагъан олса, керегинден зияде шаталакълъкъта булунмагъан олса, ролпо даа дехшет чыкъсаяджакъ эди. Пьесанынъ башындан сонъуна къадар Шахин ролпо киби агъыр бир ролпон Гурджи аркъадашы ёрулткъаны дуюла эди. Ибрахим Халиль аркъадаш къурунтылы бир хан (Къырым-Гирай), Мустафаев аркъадаш къарт бир къады ролони минсиз яптылар. Бутюн Шуралар Бирлигинде рессамджылыгъы иле нам къазангъан, меркезий буюк театроларында узун муддет чалышан рессам Болдыревин бутюн чеберлигини бу акъшамки сахна ярашыгъы косътере, сахна керчектен де Хансарайнынъ бир копиясыны косътере эди.

Нетидже «Шахин Гирай» пьесини керчектен тарихий ве классик бир эсер алына кетирмек ичюн онынъ устонде даа чокъ огърашмакъ керектир. Онъа кутъле ичюн анылашылмагъан ве керексиз бир чокъ ерлерни чыкъармакъ ве юкъарыда къайд эттигимиз нокъталары сокъмакъ лязим. Бир де шуны къад этмек керек ки, «мырзам», «къадым» киби менчилениб айтылгъан сёзлер къара халкъкъа махсус эди, ёкъса Шахин-Гирай киби чарын янынъда адий хызметчилерге, чалышан везирлерине «Эр мырзам», «Муса мырзам» ве «къадым»- деп сёйленмеси бус бутюн янълыштыр.

1930

Январь 16

«Кильсе чангълары тынгъанда». (Бу серлевха алтынды Ю. Болатнынъ биринджи эдебий эсери (икяеси) нешир олунды. — И. К.)

Январь 25

Проф. Чобан-заде акъыкында бир къач сёз. (Сейт Халил). Сонъ вакъытларда Къырым газеталарында Чобан-заденинъ, яптыкъларынынъ устюни орымек, кендисини «темиз», «пак», даа догърусы бир «инкъиляпчы» косътерген, бугюн яптыкъларына гуя пешман олдугыны билъдирген мектюби басылган сонъ, Къырым эмекдар яплыгына бир даа Чобан-заденинъ ким олдугыны ве кимпинъ авасыны чалдыгыны билъмеге меракъ уяндырды. Зате Чобан-заденинъ бир пантюркист ве бир миллетчиси олдугы Къырым эмекдарларнынъ чокъларына малом эди я!

Чобан-заде перде? Чобан-заде бугунъ Азербайджан орталыгында буюк бир авторитетле миллетчи буржуа фырылдагыны айландырмактадыр. Профессор пантюркистлигини гизлидже яшатаракъ, эр саада иштирак эте, эр ерде къошула. Сиясий-ичтимай сааларда ойнадыгы роллерини о дередже усталыкыле иджра эте ки, оны Азербайджан джумхуриетинде файдалы бир адам зан этелер. Чобан-заде Азербайджанда, шура журнал ве газеталарындан истифаде этерек, эр яздыгы парчаларында мутлакъа кенди чорюк мефкоресини сокътыгыны, бир доландырыджылыкъ вазифесини корьдигини Азербайджан эмекдарлары гъальба даа сечмейлер. Онынъ сачма ве сархош къалеминден «янълышлыкъларымы тапыдым» десе де, бу джумленинъ тюбюнде даа устю ачылмаган, эсас чорюк мефкореси мейданга чыкъарылмагъандыр. Буну Азербайджан эмекдарлары артыкъ аныламакъ кереклер. Ат ташласа тюкюни ташлар, табнатыны ташламаз. Эр не къадар Чобан-заде къалемиле яздыгы, тилиле сёйледиги киби: «Мен янъылганым. Мен чобан баласыман»- десе де, тили тюбюнде айтып оламаган, богъазында тыйытып къалган даа бир чокъ гизли сырлар олдугыны билемиз. Артыкъ инкътисадий базасы пекишкен, сиясий, синфий ёлуны таныган, анылагъан эмекдар масса бойле асты-устю ялдызлы пешманларга инанмай.

Чобан-заде кимлерни къорчаламакъ истеди? Къырым журналларындан файдаланган Чобан-заде 1927 сенеси миллетчи татар интеллигенциясыны инкъиляпчы этек да-васына тутушты. 1927 сенеси «Илери» журналынынъ 10-нджы номерасында «Октябрь инкъилябы ве татар ин-

теллигенциясы» серлевхалы макъалесинде бакъынъыз не дий! «... Артыкъ умумкъырым татар интеллигенциясы акъкъында дие билириз ки, шура къуруджылыгында, медений япыджылыкъта саф юрек, самимий ираде иле иштирак эдиёр...» Эшкъ олсун интеллигенциягъа, не де иштирак этти! Догъру, Вели Ибраимовщина девринде онынъ айтмакъ истеген интеллигенциясы иштирак эткен эди. Къоджадане, месуль ишлер, вазифелер башынада кечкен эдилер (Озенбашлы, Чапчакъчы, Хаттатов ве дигерлери). Эльбетте бунлар «саф юрек», «самимий ираде» иле чокъ ишлер косьтерген эдилер. Лякин бунлар шура къуруджылыгына насыл бир козь иле бакъа эдилер. Онларын мерамларыны Чобан-заде анълагъанмы эди? Шубесиз, анълагъан эди, лякин сесини чыкъармады. Ве сонъра шу макъаледэ татар интеллигенциясынынъ неден миллетчи олдугыны шу сатырларле устюни орьтмек истей: «... Интеллигенция Тюркиеден алдыгъы китаптар, яхут орада зиярет иттиги торк оджалары тесирли алтында дегиль, белкн ... икътисадий парайитлерининъ таъйыгъы нетиджесинде «миллий махледжи» олыёр... Кырымтатар миллетчилигининъ себеби бурададыр». Йине де сакъынмадан айта билириз ки, миллетчилер Тюркие тесирине къапылып буржуа миллетчиси олдылар. Чобан-заденинъ айтмакъ истедиги интеллигенциясы ичинде Тюркие топрагына басмагъан, Тюркие окмеги ашамагъан бир дане ёкътыр. Сонъ вакъытларда Тюркиеден къайткъан Чобан-заденинъ меслекдешли Амди-Гирайбай бир миллетчи шаир оларакъ къайтмадымы? Къайтты! (Бу хусуста ашагъыда токъталырмаз). Чобан-заде: «Татар интеллигенциясынынъ бир къысмынынъ булундыгъы вазияттен аз-чокъ джумлемиз кечтик. Лякин озъ сынфий махлетимизи анъладъкътан, озъ сынфий менфаатларымызы дуйдукътан, бир биримизден айырылдыкъ...» — дий факъат йине де богъула, ачыкъ оларакъ о «бир къысмынынъ» кимлер олдугыны айтмай. Бундан учъ сене кечтиктен сонъра, миллетчилик байрагъы тюбюнден чыкъмакъ ичюн газеталаргъа яздыгъы мектюбинде: «Миллий фырканынъ рехберн эдим». «Бугюн фаа-лиетим иле 1920–24 сенелери миллетчи олдым» — дий ве сонъра айландырып «бен Кырымы 1924 сенесине къадар бильмедим» — дий. Амма 1927 сенеси «Илери» журналнынъ октябрь номеросында: «Шура девлетининъ ишчи ве

койлю акимиятининъ, марксизм зехниетининъ Кырымда ерлешмесине гоньюльден чалыштыкь...» — дий. Кырымда шура укюмети 1920 сенеси ерлешти. 1924 сенесине (онынъ дегенине коре) кьадаг миллетчи олгъан адам 1924 сенеси «Кырымгъа марксизм зехниети» ерлешмесине насыл иштирак этеджек. Аджеба, Чобан-заде бу сатырлар иле кимни инандырмакъ истей. Аджеба, окъуйыджы о вакъыттаки сатырлар иле бугунъки мектебинни мукъаесе этерсе, Чобан-заденинъ бир доландырынджы аферист олу-дыгыны мейдангъа чыкъармазмы? 1917 сенеси язылгъан бу сатырлар (ою де булунмакъле) насыл бир интеллигенция ичюн эди. Аджеба, татар интеллигенциясы арасындан Кырымнынъ большевиклешмеси ичюн ким ярарлыкъ косьтерген эди. Чобан-заденинъ айтмакъ истегин «интеллигенциясы» 1919 сенеси Кырултай укюмети башында тураракъ Акъяр иле Багъчасарай арасында большевиклерни урмадылармы? Кырымнынъ большевиклешмесине ялынъыз ишчи ве эмедар койполер чалыштылар. Бу себептен Чобан-заденинъ фикирлери эсассыз, асылсыз оларакъ мейдангъа чыкъса.

Чобан-заде эмедар яшларына насыл бакъты? Чобан-заде анджакъ Кырым советлешмесинден 7 йыл сонъра, комсомол ве пионерлер иле «сессижде» китмеге къарар бере. О, шу макъаленинъ озюнде шойле дий: «... Бен, сокъакълар толусы татар пионер болуклери кечеркен, ... портфель толу татар комсомолкасы янымдан кулерек кечтиги ... комсомол яшы ... биз махалле яшларынынъ догъру мейданларгъа илериледигини корюп ... сессижде онынъле берабер китмеге ... къарар вериёрыз» сатырларындан да англашылдыгына коре, ялынъыз «къарар вериёр» къатты иман иле, къатый сёз берамай. О, еди сенеден сонъра, далгъалар киби сокъакъларны толдыргъан, социализм япыджылыгынынъ эр будагында тешеббюс косьтерген пионер, комсомолларгъа пек де инанып оламаяракъ, «сесини чыкъармадан китмеге къара бере. Яни тыштан кызыл къуруджы корюледжек, бир тюрлю сынфий къавгъагъа кьошулмаджакъ — демек.

Чобан-заденинъ эдебият саасында эдебият фаалиети. Чобан-заде бир шаир, теджрибелли бир эдип олмакъ сыфатыле, кырымтатар эдебиятыны тенкъит назарындан кечиреджек де олды? Ве бу акъта 100 саифелик бир рисале

бастырды. Лякин «марксизм зехниети ерлешмесине чалышкыан» бир адамнынъ тенкъидинде биз марксизмнинъ къокъусыны биле корьмедик. О, мында ялынъыз бир формалист сыфатыле янашты. Чобан-заде тенкъидини бу куньге япа. Даа якъында Азербайджан нешриятында «Къырымтатар эдебиятында къурултайджылыкъ ве миллетчилик» намы алтында экинджи бир китабы даа корюльди. Бу китапта айны ал миллетчи тюркюлерини йырламакъле огъраша. Меселя, Тюркие тахсиле корип кельген Амди Гирайбай акъкъында Чобан-заде бир шей айтмай. Бу исе, Гирайбай озь миллетчи, буржуа шиирлери иле 1927 сенеси къырымтатар журнал ве газеталарында группа курешлеринден файдаланаракъ, кенди миллетчи шиирлерини бастырмагъа мувафакъ олгъан эди. О вакъыт айны миллетчилернинъ ёлбашчыларындан А. Озенбашлы исе «Инде-мез» имзасы алтында Гирайбай «Янъы ачкъан бир гуль»-дие «Яш къувет» газетасында язгъан эди. Эр татар журнал ве газеталарыны теткъыкъ эткен «тенкъитчи» Чобан-заде, аджеба, сонъгъы китабында не ичюн бу миллетчи Гирай акъкъында суса? Лякин «тенкъитчи» Чобан-заде онынъ идеясына не ичюн токъунмай, адыны биле анъмай? Эбет, мында бир сиясет олмаса, Чобан-заде шу бейитлерин устюни ачар эди.

«Ыргъат, чобан, чингене. кёр, таз демий
Туварчыгъа бир къызы куньдюз къачты».

Гирайбай укюметнинъ аркъа даянгъан чобанлары, туварчыларындан разы олмакъ истемей. Бизде чобанлардан, туварчылардан наркомлар, комиссарлар олдугъыны корьмей эди. Эгер Чобан-заде, озюнинъ айтышына коре, 1924 сенеси миллетчилерден айырылгъан, йиплерини чезген олса 1927 сенеси бу сатырлары о не ичюн ортагъа чыкъармады? Биз сёзюмизи шимдилик бойле къыскъа кесерек: миллий буржуа ёлбашчысы, акс инкъиялгчы ве пантюркситтен бир вакъыт ярдым, файда беклеймиз. О, эмекдар массасы аркъасындан, яхут профессор беклемеймиз. О, эмекдар массасы аркъасындан яхут профессор ады иле огде китеджек бир файдалы адам оламаз — диймиз. Чюнки о, даа эр шейнинъ устюни ачмакъ истемей. Ялынъыз шашмалай. Къатый олмаса да 12 йыл кечкен сонъра «пешман» олмакъ истей. Чобан-заденинъ ким олдугъы, кимге хызмет эттиги

акъкъында аз-чокъ макъалелер Къырым газета ве журналларында корюльди. Къырым эмеддарларынынъ сеслерини артыкъ Азербайджан, Баку эмеддарларына ишиттмек, онлар да озъ фикирлерини айтмакъ керектирлер.

Март 12

«Севиль». (Азам). (Азербайджан драматургы Джафер Джабарлынынъ пьесасы. Къырым сахналарында къоюлма-сы хусусында. — И. К.)

Майыс 25

Аркъадаш тевселери. (Ялы бойлу). (Ш. Алядиннинъ иджады хусусында. — И. К.)

Июнь 27

Бизге янғы йырлар керек. (Умер Ипчи). Бизим эски йырларымызнынъ пек чокъусы идеология джиэтинден чорюктир. Онларнынъ эксериси пессимизм рухунда ве дин къокъусы иле суварылгъанлар. Меселя, бу сойгъ йыгъларда яшлыкъ арасында джайрамагъа баишагъан «Арафат дагъы» йыры бу сойдандыр. «Сенинъ бабанъ бай киши де, кадай, джигит сайлар — юз кумюшлик аланы сачакъсыа байлар». Иште, бу ве бунянь киби бейитлер — кулак йырына ярашыр. Бу куннинъ яшлыкъы шень, келеджекге умитнен бакъа, онянь юреги социализм яшдыжылыгъы огърунда ура. Бу яхшылыкъсыа, озюнинъ ахвал-рухисинс, озюнинъ турмушына уйгъун, онянь озъ рухуны озъ дуйгъусыны акс эттиреджек йыр керек. Шаирлеримиз, музыка авескарларымыз, йырдыжыларымыз бу меселени пек джиддий этип тоншомелидирлер. Янғы мотивлер, янғы йырлар чысармалы. Буны энъ биринджи япаджакъ-исе яш шаирлер, яш музыкаджылар, яш языджылар, эмеддар яшлыкътыр. Биз де ярдым этермиз. Меселя, мен эки дане янғы бейитлер уйдурмакъны озъ устуме алам.

Октябрь 1

Янғы шиир. (Бу номерде Умер Ипчининъ «Алжедай» лагъабыле «Тойса домна — тоярмыз биз» нам шири

басылган. Шиирниң тобюнде бойле язылар бар: 23 сентябрь, 1930 с. Керч девлет маден заводы. — *И. К.*)

Ноябрь 16

«Ярым ат» пьесасы акъкъында. (Т. Бике). Пьесаның озю Къырым омпоринден алынып язылган музллифи анъылмай — *И. К.*

1931

Февраль 21

Ильяс Тархан аркъадашның терджимен-алы. Тархан Ильяс Умер аркъадаш 1837 сенеси Алушта районы Корбек коюнде догъды. Бабасы топракъсыз фукъаре ыргъат бир койлодир. Тархан аркъадаш кендиниң 9–10 яшлыгъындан помещик къаралтыларында ыргъат юрьмеге башлады. 1915 сенесинден 1917 сенесине къадар Къазан шеэрн татар мектебинде окъуды. 1919 сенеси партия сафына киререк, совет укюметиниң teşкилятий ве Алушта партия teşкилятыны мейдангъа кетирювде актив сюретте иштирак этти. Большевиклер Къырымдан киттиги вакъыт, Багъчасарайның юкъары районларында ғизленди ве койполер арасында безларгъа къаршы гизли сюретте teşвикъат юрютти. Контрразведканың оны излеп юрьмелеринден сакъынаракъ, Тюркиеге кетмеге меджбур олды. Онда дахи тюрк акимieti репрессиялары алтында къала. РСФСР уполномочный векилиниң ишке къарышмасы иле тюрк акимисти элинен азат олунаракъ 1921 сенеси Къырымгъа къайтып келе. 1921 сенесинден 1925 сенесине къадар комсомолның ёлбашчысы. 1925 сенесинден бугуне келиндже къадар партияның месуль ишлеринде чалыша: Кой ВКП(б) ячейкасы секретары, Судакъ район комитеси секретары, Багъчасарай район комитеси секретары ве соныгъы вакъытларда область партия комитеси такъсимат шубесиниң мудири айны заманда ОК ВКП(б)ның бюросы ве пленумы азасыдыр. Вели Ибраимов махкеме ишлери вакъытында РСФСР баш махкемесиниң ғезиджи сиясий эркъа-

нынѳа эѳи. 1926 сенесинден Кѳырым Меркезий Иѳѳра Комитеси азасыѳыр. Ильяс Тархан аркѳадаш эмекдар инкѳилияпчы яшлыкѳ арасындан коммунист тербиеси иле тербиеленип чѳыкѳкъанлардан бириѳир. Ильяс аркѳадашнынѳ Кѳырым эмекдар яшлыкѳы арасында япкъан хызметлери буюктир. О, 1921 сенссинден 1925 сенесине кѳаѳар, Кѳырым эмекдар генчлигини, миллетчилер, «Миллий фѳыркѳанынѳ» акс инкѳилиябий тесиринден Ленин ѳлуна чекмек ичѳон ѳнѳ козьѳе корюлѳген фааль комсомол хадимлеринден бириѳир. О, Кѳырым комсомол яшлыкѳынынѳ газетасы «Яш кѳует»нинѳ догѳмасына чалышкъан ве бу газета вастасыле кенѳи кескин кѳалемини, эмекдар яшлыкѳыны зѳэрлеген акс кѳуетлерге кѳаршы чевиргенлерденѳир. Ниаѳт, бу эмекдар яшлыкѳ коммунист фѳыркѳасы ѳлбашчылыкѳы алтынѳа джелѳп олунаракъ, комсомол юзюнде фѳыркѳанынѳ садыкъ ярдымджысы олып кельмекте. О, 1923–24 сенелери «Яш кѳует»нинѳ мухаррири ола. Бу вакѳыт онынѳ «Миллий фѳыркѳа» кѳалѳыкѳларына, яшлыкѳыны озѳ тараѳына чекмек истеген акс кѳуетлерге кѳаршы язѳан макѳалелери тарихтен силинмѳз. Фѳыркѳанынѳ ѳлбашчылыкѳы алтынѳа комсомол арасындан Кѳырым укюмети башына кѳоюлѳган Ильяс аркѳадаш Кѳырым комсомолы ичѳон иѳтихар олунаѳжакѳ бир алѳыр.

Февраль 24

Кулак иѳтирасына кѳаршы. Бугунѳ биз ВКП(б) ОК бюросы иле ОКК президиумынынѳ Кубаев акѳкъынѳаки кѳарарыны нешир ѳтемиз. О, Кубаев ки, бозуджы кулак тешвикѳатынынѳ тесирине кѳапыларакъ кулак акс-инкѳилияпчылары тили иле, Москванынѳ Кѳырым эмекдар джумхуриѳетини харап ѳттигини ве онѳа лязим дерѳджеѳе ярдым ѳтмедигини сѳйледѳи. Кубаев бу акс инкѳилиябий сѳзлер иле кулакларнынѳ шикѳяетлерини текрарлай, о кулаклар ки, совет укюметининѳ политикасы онларны харап ѳте ве бунынѳле эмекдар койлюлерге кулак ѳсаретинден кѳуртулмагѳа ве асырларѳѳа чектиги сеѳалеттен ве факѳырлыкѳтан кениш социалист япѳджылыкѳы ѳлуна чѳыкѳмагѳа ярдым ѳте. ... Кубаев аркѳадаш: гуя Кѳырым джумхуриѳети йѳкъыла, гуя Кѳырымгѳа ѳтерлик ярдым косьтерильмей ве саире киѳи сѳзлер сѳйледѳи. О, кенѳи

заявлениясынен Къырым эмекдарлар иле озюнишь ара-сында учурым къурды. Догъру, Кубаев аркъадаш бир къайдсыз бу буюктен-буюк янтылышыны бир таныды, пешман этти ве бунушь ичюн партия оны озь сафында къалдырмакыны мумкюн таныды...

Апрель 3

Ят унсур баласы мектепте. (Талебе). Ялта районы Алушка колхоз яштыгы мектебинде бутюн ишлерге аякъ чалгъан ве бабасы олгъан кулак баласы Сейтджелиль Къалайджы нам шахс мектепте окъуй. Бу шахснынь агъасы кечен сене бабасына кетти. Даа якъынларда бир агъасы тютюн контрабанджылыгы яптыгы ичюн, къапатылды. О, кенди элинде олгъан тютюншери укюметке сатмакъ истемей, даима тютюн азырлав кампаниясына аякъ чала. Ондан гъайры, бу унсурнынь бабасы иле багъы бардыр. Мектепте тюрлю хулиганлыкъларда булуна. Шойше ки, бундан бир къач кунь эвелиси мектепнинь къапусыны парлап отургъанда, мектеп мудири корип, къувып джиберди, рачелерни парлады илях. Мектеп идареси бу унсурны арамыздан темизлемелидир.

Майыс 23

Пединститут тиль меселесинде ялдамамалы. (Ю. Болат). Татар тили ве эдебияты шубеси. Татар тилинде дерс алынып барылгъан ве татарларнынь эксери къысымыны чырмап алгъан эдебият шубесидир. Лякин онынь тешкиль олунгъанындан бу вакъытка келиндже къадар Къырым ичюн кесб эткен эмиетли козьден къачырыларакъ, озь башына быракълды. Шимди бутюн шубеде 33 студент олып, 5 данеси учюнджи курстадыр ки, бунушь экиси уфакъ миллетлердендир. Бу шубени 1927 сенесинден 1930 сенесине келиндже къадар 28 адам битирди, бунушь ялыныыз 9-данеси татардыр. Татар тили ве эдебият шубеси битиргенлернинь насыл ишке чыкъкъанлары белли дегиль, бу сене дахи битиреджеклернинь татар тилини гъает «мукеммель» билгенлеринден себеп къайда кетеджеклери белли дегиль. Кечен сенелери битирип чыкъкъанларнынь озь мутехассызлыкълары боюнджа чалышмадыкълары корюле. Бу иле меселенинь джиддий къоюлмасыны талап эте.

Тиль меселеси. ОК ве ОКК-нинъ кыошма пленумында Козлов аркъадаш Кыырымда эдебий татар тилининъ олмалыгъыны ве бу догъруда тиль хадимлери арасында арабджылыкъ, тюркчилик ве бейнелмилель сёзлерни келиши гузель къулланув джайрадыгъыны къайд этти. Пленум бу акъта озь къарарында «Кыырымда татар тилини вахит бир ёлаккъа миндириув темпини пленум яваш таный ве бу ишнинъ тез вакъытта сырасына кыотолмасы биринджи вазифелерден сайылмакъле бу иш этрафына бутюн татар зиялыларынынъ джелп этилерек аль этильмесини пленум Маариф Комиссарлыгъына теклиф эте»- деди. Татар тилини сырасына кыювда баш рольни педагогий институты ойнамакъ керек олдугъы алда, о, бу меселенинъ устюнде ялдай. Бутюн шубелернинъ татар студентлери арасында даа татар тили дерси кереги киби кыотолмады. Сене башында татар тилини ёлуна кыюов акъкында бир эки тегереклер тешкиль этильмек къарарлаштырылгъан олса да, ялынъыз кыгъыт узеринде къалды.

Ойле алларгъа да тесаддуф олунды ки, татар тили дерсини дерс программасындан чыкъарылмасыны теклиф эткен талелелер корюльди. ОК ве ОКК-нинъ пленумындан чыкъаракъ, къачырылгъан янълышлыкъларны тюзельтмек ве бу саада амелий нетиджелер зльде этмек керек. Пединститутта миллий меселени чезювни большевикче алып бармакъ керектир.

Июнь 24

Озбекистан — Кыырымгъа. Дюн сабах Акъмесджитке Озбек газеталарынынъ тешббюсиле 19 адамдан ибарет агит-бригада кельди. Агит-бригада «Озбек правдасы» тарафындан ёлланылмакъле бу сайыгъа Кызыл озбек», «Колхоз ёлу» газеталарынынъ векиллери де булунмакътадыр. Бригада шимди бир къач кунълер Акъмесджит истихсалыны корьген сонъра, колхозларгъа китеджектирлер. Бригада бир тарафтан бедий кысымлар иле памукъ ичюн курешке прорывлерни ёкъ этювде хызмет этеджегинден гъайры, дигер тарафтан бу догъруда кутлевий-аньлатув ишлери алып бараджакътыр... Бойлеликле, онлар эдебий-бедий чыкъышлар ве кутлевий ишлерни кенишлендирмек, газеталарымызда даимий кошелер булундырмакъле, па-

мукъ огърунда курешнинъ нумюнелерини косътереджек
Бригада Кырымда учъ афта къадар оладжакътыр.

Июль 11

Эдебиятымыз цехджиликтен къапалып къалувдан чыкъмалы. (Амди). Бир вакытлар эдебиятымызда укюм сюрген «Токъай акъшамлары», «Шинасий акъшамлары» деври артыкъ унутылды, миллий фыркъа агентлерининъ сонъ ювалары «Татар языджылары джемнети», «Яш къувет» янында тешкиль олунгъан биринджи комсомол языджылары тегереги тарафындан къаргъа ювасы киби дагъытылды. Лякин онлар озъ позицияларыны бирден теслим этеджеклери кельмеди, ара-сыра кучюк «исьянчыкълар» чыкъармакъ тешеб-бюсинде булундылар (мерхум «Окъув ишлери» журналында Сабри Айвазовнынъ Джаманаклыгъа уджум фельетоны, Лятиф-заденинъ чыкъышлары ве гъайрылары). Арадан сайылы йыллар кечти. «Яш къувет» янындаки ильки языджылар пролетар эдебиятынынъ биринджи къарыпгъачлары оларакъ, Кырым пролетар языджылары бирлигининъ эсасыны тешкиль этип, озьлерининъ ильки съездлерини чагъырмакъле Кырымда эдебиятымызнынъ келеджек инкишафы огърунда биринджи джиддий адым атылды. Яратыджылыкъ, тенкъит ве нешрият ишлеримиз кенишледди, инкишаф этти. Бу сонъгы йылларда Алтанлы «Трактор» поэмасындан башкъа, «Атешли сатырлар»ыны, У. Ипчи «Куреш ичюн» китабындан гъайры, «Айыныкълар» пьесини, А. Дерменджи «Кечит девринде» ихяелер джыйынтыгы ве «Пролетар эдебияты ичюн куреш» адлы тенкъидий макъалелерини бердилер. Эдебиятымыз тарихинде корюльмеген бир адисе оларакъ, Джемиль Сейдамет аркъадашнынъ романы басылып башлады, артган исе Ш. Алядин, Ф. Аким, Т. Усеин, О. Амит, Макъсуд Сулейман, Э. Дерменджи ве башкъалары киби бир сыра къалем ордусы осьмекте ве пролетар эдебиятына догъру илерилемектелер. Ич шубесиз бир къуш бакъышыле сайып кечтигимиз бутюн бунлар мусбет ишлер ве джанлы делиллер олмакъле, джемнетнинъ ишинде бир сыра эксикликлер ве менфий арекетлер де ёкъ дегильдир. Пролетар языджылары бирлигине къошуладжакъ, даа кереги киби кениш ишчи, эмекдар колхозджы ве Кызыл аскер кутълеси арасындан чыкъалмай. РАПП-

нынъ бу сонъгы вакъытта «ударниклерни пролетар эдебиятына чагъырув» — деген пиары меркезий матбуатта гъает кескин бир шекиль алды, биз исе даа редакция ве Къырым-нешир диварлары арасындан тышкъа чыкъалмаймыз. Кечен сене атылгъан адымлар (Керчыке бригада ёллав) гузель нетиджелер берсе де, бу нетиджелерден файдаланып, бекитгиллип иш даа да дсвам эттирилъмеди. Къызыл орду арасында шаир ве язиджыларымыз ялынъыз бир кере чыкъышта булундылар. О къадар хозайство компаниялары кечти, буларгъа къач адам, къач бригада ёлгъа бильдик? Ич. Инкъилябий байрамларда ханги бир шаир ве язиджынынъ чыкъышыны коръдик. Ич бирининъ. Ёкъса Биришкенинъ кутълевий иш планына булар кирмейлерми. Ниае, бир кере олсун топланып да язиджынынъ маддий теминат (гонорар), эдебий фонд меселесинен огърашылдымы? Эльбет де ёкъ! Бу сонъгы вакъытта исе кене РАПП тешесбюси иле РАПП-нынъ ичинде ЛОКАФ (Къызыл Орду-Флот язиджылары тешкиляты) мейдангъа кетирилди. Бунынъ Москва, Ленинград шубелерининъ айры органлары бар, Къызыл аскер ве флот кутълеси арасында бутук эдебий ишлер алып бармакъталар. Акъярда исе, онынъ шубеси чалыша, лякин Къырым АПП бу меселеде не япа? Ёкъса къоджаман дивизия ве Къара-денъиз флоту тургъан Къырымда чалышмагъа имкъан ёкъмы, язмагъа мевзу ёкъмы? Япышыз Къырымда узундан-узакъ сюрген граждaн дженки, партизaнлар аркети джылтларынен романлар, Перекоп исе, инкъилябий курешнинъ битмез-тукенмез поэма ве эпопеясыны тешкиль этмезми? Онынъ ичюн якъында топланаджакъ пленум ве КАПП-нынъ шимдиги ёлбашчылыгъы бу меселе иле де огърашып Къырымда ЛОКАФ-нынъ шубесини тешкиль этюв хусусында озюнинъ къатый ве итибарлы сёзюни айтмалдыр.

* * * * *

Эпиграммалар — шакъалар. (А. Алпм).

У. Ипчиге

Чокъ курештим
«Куреш ичюн», «Куреш» яздым
Догърусы, озюм куреште къайналмадым
«Фахнше»ден тюшгемде, «Айныкълар»гъа
Лякин озюм аля айыналмадым.

* * * * *

Эдебият авескярларына! Къырым АПП-гъа Москва М. Горький адына олгъан эдебият факультесине бир ер берильди. Къабул шартлары: ударник, учъ йыл истихсал стажы ве эдебият тегереги аъзасы олмакъ керек. Ариза ве весикъаларны Кърым АПП-гъа «Яш къувет» идаресине елланъыз.

Декабрь 11

Хади Такъташ. Бу номерде къазантатарларнынъ буюк шайри Хади Такъташнынъ весфаты акъкъында Амди Алим-нинъ макъалеси басылгъан — *И. К.*

1932

Январь 10

«Боран» ве «Янғы саз»лар итибары ерде. (Хаберджи). Ортадан топлап алынмасынынъ чокътан къарар берильген миллетчи Чобан-задеининъ зарарлы «Боран» ве Лятиф-задеининъ «Янғы саз» китапларыны Ялгъа педагожий техникумы кутюпханесинде аля итибарлы бир ер тута. Бу китапларны окъутгъан талсбелерин эксериятин сиясий билъги джиэтинден зайыф олгъанларындан онларын тесири алтында къаладжакълары шубесиздир. Кутюпханени зарарлы китаплардан темизлеп, онларын ерине янғы китаплар алув ишине мектеп идареси, партия ве комсомол ячейкалары ич бир тюрлю эмнет бермейлер. Биз сораймыз: «Аджеба, «Боран» ве «Янғы саз»ны ортадан ёкъ этюв этрафындаки садаларны ёкъса сиз эпитмединъизми?» Техникум идареси ве комсомол коллективи бу эки зарарлы китабын кутюпханеден къарасыны джойып, онларнынъ ерлерини юзлердже янғы китаплар иле толдурмалыдырлар. Къырым АПП-нынъ Ялгъа шубеси бойле ашпаргъа озъ юзюни чевирмелидир.

Январь 22

«Днеприльстан». (Т. Биксе). Январь 19 акышамы Швейп-ром клубында шаирлеримизден Эшреф Шемь-заде аркыдаш, озонины сонъ вакытларда язган «Днеприльстан» поэмасыны окуды — музакереге кыйды. Эшрефнины иждадыны гузель беллеген окуйыджылар агъызындан: — Ах... Эшреф энди сенди, о бир вакытлар рухтан тошкен пессимистлик иле лирикасыны чала эди... Энди янғы бир шейлер берип оламай — деген сөзлерни чокъча эшитиле эди. Фактат аксине чыкъа. Эшреф акышам язып, сабах матбуаткъа кетирип «басынъыз!» — деген шаир дегиль. О, шиирнины юксек техникасыны сева. О, салмакылы, толу мундериджели олмасыны истей. Мына буныны ичюн о, бизим энъ буюк социалист гигантларындан Днепростройны нефис эдебиятта, шиирде акс эттирмек ичюн 8 ай чалышты. О бунъа муваффахъ олдымы? Эсасен муваффахъ олды. Буны, шиирни музакере эткен шаирлер, авескарлар да айттылар. Башта ялынъыз бир тарафлы, рухтан тошшов, севги проблемалары иле чекишкен шаир, шимди осе, джоша, индустрия проблемалары иле огъраша, пролетариатныны социализм огърунда курешини косьтере. Шай керек. Бизим заманымызныны шаирлери социализм кзуруджылыгыныны буюк ишлери иле нефес алмалдыр. Партиямызныны джетекчи ролони корьмели, эсеринде партиямызныны юзюни косьтермелидир. Эшреф узун поэмасыныны окудыкътан сонъра, сөзлер айтылды. Башта сөзге чыкъкъан Джавтобели поэманыны удачный яхшы чыкытыгыны кыйд эткен сонъра, поэмада Украина комсомолыныны «Триполье» вакъиасыны кыймасыны истеди. Сейдаметов аркыдаш да шиирин гузель чыкытыгыны ондан дигер шаирлеримизнины де орынек алмалары кереклигини айтып, поэмада партиямызныны юзю эр даим устюн, айдын турмасы кереклиги узерине токъталды. Ве сонъра Усеинов, Азам Амет, Н. Османов, Таир Селим ве дигерлери эсасен поэманыны тарафлы, муваффахъиетли чыкытыгыны косьтерип, поэмада бейнешмилель тербиеси кърдашлыкъыны Днеприльстан Украинада Ленин миллий сиясети иле сыкъый багълы олдугы, Днеприльстан Ленинины васиетлери муджиби мейдангъа кетирильген дюньяджа эмиети олгъан бир гигант олдугыны ве гигантга артта кыалгъан айры ишчилер кысымыныны

арасында бир-бирлерине олгъан душманлыкъны корьмеге бильмек, эмек вастасыле тербиевий ишлерни ачыкъ-айдын косътермек кереклигини айттылар. Эсли-башлы къартча языджылардан Мустафа Къуртиев да чыкъты. О, япылгъан бир ресимни эр кес бишгени киби, о ерни шойле тюзет, бу ерни шай яп — деп рессамгъа айтсалар, о бир шейге ошамаз — деп къолайсыз, бир тарафлы, атта идеалистче чыкъып ятты. Масса муваффакиетлерини эр даим къайд эте, эксиклерини де косътере. Бизим шаир олгъан адам, о эксиклерни таный. Большевикче тюзете. Къуртиевге яш шаир ве иштиракчилер гузель отпор бердилер. Къуртиев яшларнынъ акышамларына эр вакъыт къошула, келе. Оннынъ бу якъынлашувыны къайд этмек керек. Лякин Къуртиевнинъ ишке тенкъит козюле ярдым этмек макъсатель янаш-масы керектир. Сёзге чыкъкъан Къырым АПП-нынъ кятиби Шейх-заде (Алтанълы) аркъадаш: «Эшрефнинъ кечкен ши-ирлери иле бу шиирини мукъаесе этсек, Эшрефте буюк перелом олдугъыны коремиз. Лякин онда даа реконструкция ёкъ. О, шимди башлады. О буюк муваффакиетли чыкъкъан поэмада шубесиз базы бир эксикликлер де бар. Шиирде сексуальность, севги проблемасы устюн тура. Эм де мында севгиге пролетарджа мунасебет гузель айдынлатылмай. Къурултайджылар, миллетчилер узерине сёз кеткенде, онларгъа пролетар шаир ве языджыларнынъ насып отпор бердигини гузель косътермели». Умумен айткъанда, косътеришлер еринде эди. Оны Эшреф сонъ сёзюнде озю де къайд этти ве корюльген эксикликлерни тюзетеджегине ве тюзетмей матбуаткъа чыкъармайджагъыны айтты. Эшрефнинъ мына яхшы ери де бу еридир. О, косътеришлерни догъру таныды, атта аркъадашларнынъ ярдымындан мемнон къалды. Топлашув Шемъи-задеге, аджеле сюретте бу поэманы тюзетип, айры китапчыкъ шекильге басылып чыкъмасыны риджа этти. Шемъи-заде бу якъын бир афта ичинде тюзетип бастыраджагъына сёз берди. Топлашув яхшы, достча кечти. Бази тенкъитни, косътеришлерни къабул этмеген шаирлеримиз бундан орьнек алсынлар.

Февраль 6

«Къоркъу» къоркъунчлы чыкъты. (Адымчокъракълы).
Къырым Девлет татар театросы февраль-4 акышамы чокъ-

тан берли бекледигимиз пролетар драматургларындан Афиногеновнынъ «Къоркъу» («Страх») адлы эсерини мевкъый темагаъа къойды... Пьесанынъ мундериджеси эски интеллигенция иле янъылар арасында идеология ку-решни къытермектедир... . Татар театросы «Къоркъу» киби эсерни сахнагаъа къоймагаъа джесарет этип бир адым даа илери атлагъан олса да, оны ойнав джизтинден эки адым гери къайтты...

Март 2

«Ярым ат». (Амиде). Февраль 29 акъшамы Девлет театросы бу сезона биринджи дефа оларакъ колхоз япыджылыгъыннынъ биринджи деврини тасвир эткен «Ярым ат» комедиясыны ойнады. Пьесанынъ къыска мундериджеси: Орта ёлакъ койлерининъ биринде колхоз къурула башлай. Бунынъ инициаторы орта аллы койло Осман акъай бутюн къуветинен берабер койнинъ кулагы Къасимов, йымырта алыш-веришчиси Сеттаровларны, фукъарелерни ве къыскаасы бутюн койлолерни колхоз къурмагаъа тешикълает эте. Лякин Осман акъайнынъ заводда чалышкъан огълу Ибраим колхозгаъа ренс джиберильген сонъ, Осман акъай иле огълу ве хорантасы арасында мунасебет деънише. Осман акъай колхоз ичюн тешикълаеттан вазгечмей, лякин озюнинъ огълу иле де апылашамайып озюнинъ уфакъ хозяйствочыгъындан ве атындан айырылмай, колхозгаъа да кирмей. Пьеса койлонинъ (орта-аллы койлонинъ) колхозгаъа кирювде догъгъан психологиясыны, онда асыл олгъан переломны пек гузель къытере. Сонъунда насыл ёлларнен де олса да, Осман акъай колхозгаъа кире. Лякин бу ёл догъру ёл дегиъ. Месея, Осман акъайнынъ огълу — Ибраим колхоз ишлерини беджесралмайып, мени бу иштен азат этингиз — деп ариза бере. Акъыкълатта исе, бойле адисе олмай, чонки буны Осман акъайны колхозгаъа джелъп этмек ичюн айталар. Осман акъай да буны керчек беллеп, инана, огълуны заводдан чыкъармасынлар, махкемеге бермесинлер, онынъ ишлерине ярдым этейим-деп колхозгаъа кире ве шимдиге къадар достлукъ эте кельдиги Къасимовларнынъ ве Сеттаровларнынъ онынъ анбарына сакълadyкълары богъдайларыны да кетирип девлетке теслим эте...

Пьесте эвнинъ ортадан болонмеси, бир атнынъ экиге пай этильмеси, Осман акъайнынъ пионер огълунынъ бабасынынъ Насреддин оджадан икяе эттиги масалларыны такълит этмеси (чызмасына колхоз топрагы толдурув), ниае, Осман акъайнынъ къадыны — Лятифенинъ озъ «фаджиасы», яни Осман акъай атыны опип де къадыныны опьмеси киби — бутюн бунлар пьеске буюк художество бере ве оны комедия шкилине сокбалар. Факъат Осман акъай тилининъ ким олгъаны гузель анылашылмай. Чюнки Осман акъай чельге къатнай, чельден кельген сонъ, колхоз къурув акъкъында фукъаре Меджит Кысымов ве Сеттаровларны топлап лаф эте, сонъунда исс, бутюн арткъачларыны топлап, девлетке теслим эттим-дий. Чельге махсул ве иляхри ташып богъдайгъа деънышип къайткъан умумиетге Багъчасарай, Озенбаш, Фотисала койлери орталарыдыр. Лякин колхоз арекети башлангъаны киби, бунынъ да огто алынды, чюнки бунъа аджет къалмады. Осман акъай исс чельге бара, арткъачыны девлетке теслим эте, бу исс бир торло къолайсыз ве анылашылмаз чыкъа. Базы ерде Осман акъай фукъаре, базы ерде исс орта алты адландырыла. Нетиджеде Осман акъайнынъ ким олгъаны сейирджилернинъ бир чогуна анылашылмай къалды. Бутюн бу эскилклер ве къолайсызлыкъларда пьесни русчадан чсвирген ве татар хаятына уйдургъан аркъадашнынъ къабааты. Ихтимал бунынъ русчасы бойле дегильдир. Ойле пьеслери ерли хаятка уйдургъанда, оны эсаслы ве темелли сюретте деъныштирмели, яхут да русчасында олдугы киби ойнамалыдыр.

Постановкасыны япкъан — актёр Ибраим Халиль аркъадаш.

Март 8

Бильдирюв. 1932 сенеси, март 10-да Кырым педагогий институты, комсомол коллективи ве татар тили эдебият тегереги тарафындан комсомол эдебиятыны козьден кечирюв акъшамы откериледжек. Топлашувда: 1. О. Амитнинъ «Ахтем бригадир», «Биринджи бизнинъ», «Куреш къызы» шиирлери. 2. М. Сулейманнынъ «Къалемнинъ сыры», «Алев», «Узакъ уфукълар», «Сенинъмен бирге». 3. З. Кемалнынъ «Мектебинъ джевап», «Азатлыкъ толкъуны»,

«Завод гудогы» шиирлери ишлениледжек. Бутюн истекли аркыдашларнынъ бу парчаларны тенкыт этмек ичюн азырланып кельмелери истениле. Топлашув Ленин сокыагы — № 17, пединститут бинасынынъ татар тили ве эдебияты кабинетинде оладжакъ.

Март 16

Яш шаирлер. (Ю. Болат). Бу парчада Осман Амит, Макъсут Сулейман ве Зенабадин Келямнынъ эсерлери акъкында сёз юрютиле. — *Н. К.*

Апрель 2

Яш яызджылар трибунасы. Бу нуханынъ 2-нджи ве 3-нджи саифелеринде Зиядин Джавтобелли, Керим Джама-накъллы, Юсуф Болат ве Осман Амитнинъ эдебиятымыз акъкында парчалары ве кендилерининъ фотосюретлери басылгъан. — *Н. К.*

Майыс 1

Театромыз ал-азыркы этапта. Макъаленинъ муэллифле-ри С. Бекиров ве Р. Азизов Кырым Девлет татар театро-сынынъ кыскыядан тарихи ве земаневий алы акъкында язгъанлар. Парчада С. Джстере, Къуртумеров ве Э. Фей-зуллаеванынъ фотосюретлери берильген. Кене шу номерде Э. Шемьи-заденинъ «Днеприльстан» поэмасындан парча басылгъан. — *Н. К.*

Майыс 23

«Марклен» пьесн кимге керек? (Ю. Болат). «Марклен», Кырымшешир, авторы У. Ипчи, 1930 сене.

ВКП(б) Меркезий Комитеси бала эдебияты акъкында чыкъаргъан бир къарарында пешрият огюнде: «Больше-викче сагълам куреш ве гъалибнетке давет эткен» бала китабы догъурмакыны къойды. «Бала китаплары улькени ве инсанларны социалистче гъайрыдан къурувны ачыкъ ве нумюневий шекильде косьтермели ве балаларны пролетар интернационализмасы рухунда тербиелемелидир»- деди.

Аджеба, Умер Ипчи аркъадашнынъ «Марклен» адлы пьесасы бунъа джевап береми? Бизде бала эдебияты ёкъ дереджесиндедир. Мектеп сахналарында, пионер болжолларында ойнамакъ ичюн бала пьесасы ич де ёкъ. Бу иште ильки тешеббюсни Ипчи аркъадаш косътерип «Марклен» пьесасыны язды. Лякин бу пьеса баштан сонъуна къадар кулак йырларынен толуп сынфий курешнинъ устюни орьтмек, сынфий душман иле курешнинъ юмшатылмасыны истемек арзуларынен боялды. Бу пьесанынъ истеги: яш къуруджылар пионер ве мектеп балаларынынъ козълерини сынфий курештен ала къоймакъ, онларны сынфий душманлыкънынъ тербис тесири алтында къалдырмакътан ибареттир. Шимди айткъанларымыз исбаткъа кетирейик: Пьесада сынфий душман оларакъ учь тип алына: 1. Абляким — кой кулагы, сокъур; 2. Онынъ огълу Осман, сакъав; 3. Имам огълу Асан да — топал. Я бунларнынъ эписининъ вуджуттан сакъат олмасы не ичюн керек. Кулак олмакъ ичюн вуджуттан сакъатлыкъ мутлакъиетми? Аксинче оларакъ, истисмар къувети иле яшагъан кулак вуджутча сагълам ола тургъан. Сынфий душман типлерини бойле косътермек сынфий душманны айырды этювде энъ эсас меселелернинъ устюни орьтмек, озь этеги алтына оны сакълав, акъикъий кулакны косътерювде балаларын козюни боялды. Абляким сокъур олгъаны ичюн кулак дегиль де, бельки истисмарджы бир унсур олгъаны совет акимиедине колхозгъа къаршы курешкени ичюндир? Сокъур, сакъав, топал эр кимде ола билди. Мында ичтимай бир айырылыкъ къыдырмакъ булутсыз коктен яшын беклемектир. Бизлер кулакнен физически дегиль де, оны иктисатча йыкъмакъ, оны мефкоредже джоймакъ ичюн курешемиз. Бойле мисаллер пьесада пек чокъ. Биринджи пердеде пионерлер трампетелери такълит этип соба трубасы чалалар. Осман бар къопкъаны трампете киби къакъар, онларгъа Абляким келип къошулды. «Трубаны окюртип, къопкъаны къакъып сахнаны бир айланыр, сонъра чыкып кетелер». Мына Ипчи аркъадашчасына койде кулакларнынъ чыкышы! Демек, кулаклар койде соба трубалары къычырта да пионерлери такълит эте джурелер. Ама да сынфий куреш! Ипчи аркъадашнынъ бу схематистлиги чал сакъаллы адамгъа къокъла ойнаттырылмасына ошамаймы. Демек, кулакларын пионерлери такълит этмектен башкъа ишлери

ёкъ. Кене яхшы Ипчи онларгъа бирер къырмызы галстук багъламады. Догъру! Ипчи койде кулаklar тарафындан колхозгъа къаршы куреште къуллангъан базы ишлерни косътермек истей (колхоз бекмезине чёплок ташламалары, колхоз машиналарынынъ винтлерини чыкъарып олмалары), лякин онлары да янълыш коре ве янълыш анълата. Бу акъта сонъ токътармыз. Бир къаба янълышлыкъ даа. Ипчи койде тегиз коллективлештирюв эсаслары узерине кулачествоны сыныф оларакъ ёкъ эттикте сынфий курешин энъ къызгъын бир вакъытында кулак рупорындан сынфий куреш битти йырларыны йырлай:

Къарты. яшы. торуны
Фукъарелер бир олдыкъ,
Кулаklарны сипирип!
Арамыздан биз къувдыкъ.

Бу бейт 1930 сенеси язылгъан пьесанынъ бейти. Сынфий курешининъ энъ къызгъын бир вакъытында «кулаklарны сипирип, арамыздан биз къувдыкъ»- демек сынфий куреш битти, артыкъ сынфий душман ёкъ демектир. Ал-азырда сынфий курешининъ формасы денъишмеси сынфий курешининъ девам этмеси акъылгъа кельмесе керек. Ипчи шай да яза:

Ишлеймиз — кулаксыз,
Биз шенъмиз кулаксыз,
Ойнайыкъ. кулсйнк,
Энди сефа сюрсйнк.

Укометин, партиянынъ, бутюн совет джемаатчылыгъынынъ сынфий душман иле энъ къатты сюретте курешке чагъыргъан бир вакъытта Ипчи, «сефа сюрмеге» чагъыра. Бойле чыкъышларгъа насыл къыймет кесиле билир? Бойле мотивлер, снясий тилге чевиргенде, кимлернинъ ола билдир? Бизлер сыныфсыз джемиетке анджакъ сынфий курешининъ кескинлешмесинен бараджакъмыз. Бу куреш исе, айры участкаларда айры районларда олмакъле озъ формасыны денъиштирмектедир. Ёкъса Ипчининъ тешвикъаты киби «сынфий курешини битирмек» оны юмшатмакъ иле дегиль. Биринджи бир эсас меселеге кечейик. Пьесада койдеки кулаklарнен куреште колхоз къуруджылыгъында, кой хозяйствосынынъ реконструкцияда партиямызнынъ советининъ, комсомолнынъ ёлбашчылыкъ ролпо инжяр эти-

ле. Ипчининъ пьесасындан аңлашылдыгына коре, койде скаяне сийсий ве ёлбаччы бир тешкилят олса, о да пионер бологи. Койде кулакларнен курешкен де пионерлер, кулакларнынъ бутюн къоркъусы да пионерлер. Месея, Абляким кулак имам огълу Асангъа ағъланып шай дей: «... Сарайлар яптыргъан эдим, оны да тутып алдылар... Бизи кулак эттилер... айт, къардашым, меним не ерим кулак... Мен де эр кес киби Аллахын бир къулым... Эписи, эписи мынав пионерлерни коресингъми?» Корьдингизми яланнъ? Демек, койде бутюн ишлери сиясий рехберликни япкъан пионер бологи! Бу партиянынъ, комсомолнынъ алейхине ялан айтмакъ, бутюн ишлерде коммунист партиясынынъ ёлбашчылыкъ ролони инкяр этмек дегильми? Бу меселеге айт дигер бир мисаль. Абляким кулакнынъ огретмесинен онынъ огълу колхоз бекмезине чёплок ташлай, имам огълу Асан да колхоз чалгъаларын винтлерини чыкъарып ала. Бу иш, онлар тарафындан кой комсомолы Джемилев ве Асабайнынъ устуне быракъыла. Джемилев ве Асабай колхоз реиси Селимовгъа бойле бир иши ич де япмадькъларыны айтсалар да, Селим кулак огълунынъ сёзлерини комсомол сёзюнден устюн тута ве «отмесенгиз айтмацлар», «инанмайым, инанмайым», «экингизни де къапатмакъ керек», «айды, турунгыз экингизни де къапатмакъ керек!»- деп онларны къапатмагъа алып кете. Бу ерде, биринджиде, Ипчи комсомолпынъ кой эмекдарлары арасында олгъан итибарыны инкяр эте. Койде ич кимсе, комсомол колхоз бекмезине чёплок ташлады я да машина винтлерини чыкъарды — деп тюшонмез. Комсомолнынъ итибары койде пек буюк. Алельхусус 1929-30 сенелери койде о, эр иште партиянынъ ёлуман кеттиги ве эр иште тешеббюсчи, нумюне олгъаны ичюн севиле, сайыла. Табий, сёз базы бир ерлерде комсомолгъа сакъланып къалгъан ят элемент балалары узерине кетмей. Койде кулак комсомолгъа къаршы даима уджум алыб бара. Лякин о бу курешни пек индже васталарнен алып бара. О, ич бир вакъыгъ бекмезге чёплокни кой комсомолы, джетекчи Асабай ташлады — демез. Чюнки о, буны инанмайджакъларыны биле. Кой эмекдарлары комсомол джетекчиге озь балаларынынъ тербиесини ишана, кой советчисини энъ эйи адам саялар. Я с/совет реиси Селим не ичюн кулак огълунынъ сёзюне инана да, комсомолларнынъ сёзюне инанмай? Селим кенди ыргъат-

лыкѳта оськен партизан, бутюниле бизим адам. Ипчи аркѳадаш сиз кулакнынѳ комсомолгѳа кѳаршы курешини аксине корьген ве янѳлыш косѳтергенсиз! Бир мисаль даа. Кой пионерлерин джетекчиси Асабай он яшындаки пионер Маркленге келип: «Ярын отряд бюросыны топлап, мени вожатыйликтен чѳкѳараджакѳлар...»-дий. Ипчининѳ анѳладыгѳына коре, ойле чѳкѳа ки, пионерлер озѳлери вожатый сайлай ве бегенмеселер чѳкѳаралар. Албу исе, партиямыз коммунист балалары узерине ѳлбашчылыгѳыны комсомол вастасы иле алып бара. Джетекчи бермек — чѳкѳармакѳ, бутюн тербиевий-тешкилятий ишлеринде ѳлбашчылыкѳны комсомол алып бара. Бу иште партия ѳлбашчылыгѳы алтынѳа комсомол месуль. Яш балаларгѳа озѳ роллерини партия ве комсомолнынѳ ѳлбашчылыгѳыны бойле косѳтермек онлары сынѳий душманпынѳ тербие тесирине быракѳмакѳ ичон тырышмакѳ, партия комсомол алейхине ялан айтмакѳтыр. Учпонджи меселе. Коллективлештирюв, медений ярыкѳландырув саесинде койлопернинѳ психологиясы денышмекте, койде янѳы социалист джемieti кѳуруджылары догѳа. Ипчи бу меселени косѳтермек ичон Муршиде кѳартана типини ала. Лякин о, бир тарафлы ве сокѳурджа косѳтериле. Бу тип бир шей анѳламай, бильмей, эр шейге анѳсыз сюретте якѳлаша. Меселя, о: «... Шу кѳызнынѳ аскѳысындан кѳуртулмакѳ ичон окѳуп бакѳайым...» — деп окѳумагѳа башлай. Бу тип 1930 сенесине келиндже фабрик-заводлар кимнинѳ малы олгѳаныны бильмейип горуну Маркленден: «Я завод дегенинѳ кимнинѳ малы? — деп сорай. Бу типнинѳ бутюн омѳори мырза кулакларын зулумы астында кече. Лякин кулакларны койден кѳувуладжакѳыны эшиткенинен: «Языкѳлар завалдычѳкѳларгѳа» — деп аджымагѳа башлай. Мына бу типни Ипчи характерный бир тип — деп косѳтере ве ондан мисаль алынмасыны истей. Бугунѳде кой эмекдарлары пролетариатнынѳ, партиямызнынѳ ѳлбашчылыгѳы алтынѳа кулакларнен куреш алып бара. Колхозда, янѳы яшайыш кѳуралар. Лякин онлар бу ишни анѳлы сюретте япалар. Макѳсат — вазнвелерини билип онѳа анѳлы сюретте янаша, шай арекет этелер. Анѳсыз сюретте ишке киришкен сынѳий душмангѳа да хызмет эте билѳыр. Бойле типлер исе бизим макѳсатга кѳуруджылыкѳкѳа нумюне олып онлардан мисаль алмакѳ дегиль де, онлары тербие этмек керек-

тир. Эм шай да япыла. Пьссада даа пек чокъ къаба сиясий янълышлькълар бар. Меселя, Ипчи — «лишенц — кулак» — дей, кулакларны экиге боле. Санки кулак олып «лишенц» олмагаъа, сайлав акъкъында малик олмагаъа мумкюн. Я да дигер бир «боллом» даа. «Эски душман дост олмаз» — демеси эскини «душман» -денильген сонъ, Ипчиджесине эльбетте онынъ янълысы да олмакъ керек. Я бу янълысы ким экен? Я бу янълы «душман» не ичюн бизге душман дегиль? Сыныфларнынъ болломде бойле «жешфият» сыныф айырлды этювинъ устони ортьмектир. Дигер бир мисаль даа. Ипчи шеърден кельген пионер Петя агъызындан шойле сёзлер айттыра: «Бизим СССР-имиз, аркъадашлар, анджакъ 5 сенеликни хаяткъа кечирильмеси иле капиталист мемлекетлерининъ пешине стишеджек ве онлары озып кетеджектир!» Ипчи меселени шойле къоя. Албу исе, бизлер хозяйствомызнынъ инкишаф саесинде олдугъы 2-нджи бешйылъкънынъ сонъунда техника ве иктисатча илери кеткен капиталист мемлекетлери артына стишеджек-миз. О да эр саада дегиль. Базы бир хозяйство участкаларында. Ипчининъ бойле «шиар» ташламасы пек буюк янълышлькъ. Бойле шиарлар бизге къуруджылькъта буюк темилер керексизлигини йырламакъ демектир. Ипчи бала психологиясыны бильмей, пионер болгои ишлери, коммунист тербиеси иле ич де таныш дегиль. О анджакъ бир я да эки кере пионерлернинъ траппете җалып Пушкинскийден кечкенлерини корьсе керек. Бу корьмеюв, бильмеюв энъ элементарный, лякин буюк сиясий эмиетке малик олгъан меселерде де янълышлькъ япувгъа алып бара. О, отряд советине «отряд бюросы» — дий, пионерлерге бир бирининъ элини тутып селямлашмакъ мумкюн олмаса да, китабын джылтында эки пионер бир-бирининъ къолуны сыкъа. Ипчи пионерлерге «Чиппийим, чиппийим кель козюнден опейим» — деп йырлата. Бойле тюрко бир пионер болпогинде бир пионер авузындан эшитмесиз. Оппошмек, севишмекнинъ Ипчи аркъадаш 8-10 яшындаки балалар арасында, коммунистик тербиеси корьгенлер арасында ери ёкътыр. Ипчи пионерлерге «умютимиз келеджекке»- деп де йырлай. Афу эт, Ипчи аркъадаш! Пионерлер ойле тюрко йырламайлар. Пионерлер бугуньки къуруджылькъкъа къошуларакъ, куреш эсасында тербие олалар. Онлар ичюн макъсат олдугъы ярын дегиль де, бугунъ де макъсат.

«Умютимиз ярынга» тюркюси бугуньки конкрет иште олмась йырыдыр. Бу саада дигер бир мисаль даа бар: шеэр пионерлери кой пионерлерине бахшыш оларакъ кызыш байракъ берелер. Кой пионерлери кяршылык оларакъ, озь араларындан: «... Энъ ишлек, энъ умютли пионерлерини Марклен Селимовны багъышлай...» Бу ич оладжакъ шейми? Пионер багъышланьмы? Бойле ич олды эсирлик девринде эсирлер бериле, сатыла, альна эди. Соц. Къуруджылыктынъ актив бир иштиракчисини шай этип косьтермек эльбет де багъышланмайджакъ буюк бир янълыш.

Макъалемизде косьтерип кельдигимиз къаба янълышлыкълар даа чокьтыр. Ипчи аркъадаш пьеса дегиль де, схема берген. Лякин бу схема тизимлиги аксине чыкькъан. А. Дерменджи аркъадаш бу пьеса хусусында язгьанда («Большевик ёлу», 1931 сенеси, N5 (9) онъа шойле кыймет кескен эди: «Бизде, бу сонъ вакьытта мейданга чыкькъан, эки дане пьеса бар. («Марклен» ве «Айыныкълар» — Ю. Б.). Экисининъ де язылжысы Ипчи аркъадаштыр. Пьесаджылыкьта баягы теджрибеге малк олгъан Ипчи, эвельки эсерлерине нисбетен бу сонъки эсерлеринде даа зияде инкишаф этгини корюле. Онынъ бу эсерлеринде бедият джиэттинден базы бир илерилевлери бар» иляхри... Ипчининъ «бедият джиэттинден илерилевлери» олса олур. Лякин Дерменджи аркъадашнынъ пьесапынъ сиясий-мефкюревий джиэти узерине сес чыкьармадыгыны не демелидир? Бойле назарга сиясий тилге чевирильгенде не денильдиги окъуйдыжыларымызга анылашылып беллейим. Бу пьеса анджакъ сынфий душманнынъ файдасына эмекдар саасындан файдалангъан бир пьесадыр. Бу пьеса яш балалары тербие этюв вазифесине бир тамам акистир. Коммунист рухунда тербиеленеджек балаларга олдугы киби, сынфий покьтадан косьтерген къавий партияджылыкь юзю олгъан бала психологиясына ант нефис эдебият бермелидир. «Марклен» пьесасы узерине фикир юрютмекле ондаки акс къаба сиясий янълышлыкъларны, тефкюре джиэттинден тутумсыз олдугыны косьтермеге тырыштыкь. Нетидже ачыкь анылашылып беллеймиз. Пьесапынъ яш несиль арасында файдадан зияде зарары бар.

P.S. Биз, У. Ипчи аркъадашнынъ бугон эдебий фаалитетине кыймет кесмеймиз. Биз ве Къырым окъуйдыжыларына Ипчи аркъадашнынъ советлерге пролетариатка хыз-

мет эткен белли эдип, шаир ве драматурглардан олдугы малом ве давазыдыр. Лякин бу пьеса, йымпакъ айткъанда, къолайсыз, буюк эксиклик ве янълышлыкъларнен догъды. Оны косътермек Ипчиге ярдым этмек бизим борджумыздар.

Ю. Б.

Июль 9

Театрогъа репертуар ве кадрo азырлав. (А. Бекиров). Къырым Маариф Комиссарлыгы тарафындан тешкиль олунгъан махсус комиссия театро-студиясыны тешкерип бакъты. Комиссия студиянынъ бир чокъ нукъсанлыкъларыны къайд этмек иле, онынъ ишини къанаатлендирисиз таныды ве онынъ ерине артыкъ театрогъа керек кадрoлары береджек техникум тешкиль этильмесини истеди. Комиссиянынъ бу теклифине бинаэн, студиянынъ ерине Къырым Девлет татар театро техникумы тешкиль этильди. РСФСР Наркомпроссынынъ берген директивасына бинаэн, техникум 4 сенелик олып 7-йыллыкъ малюматкъа малик олгъан адамларны къабул этмектедир. Техникум бойделик иле алий квалификациялы мутехассыс актёрлар этиштиреджектир. Техникумгъа 17 яшындан эксик ве 30 яшындан зияде олмагъанлар къабул олуныр. Студентлер стипендия, ятакъ, аш иле темин этилирлер. Дерслер исе бир сентябрьден башлай.

Июль 14

Комсомол матбуатында «Яш къуветнинъ мевкыи». (Джафер Гъафар). «Биз комсомол олмаймыз, биз инкъиляпчы яшлармыз!» Мейдан берселер, комсомолнен берабер чалышайыкъ, лякин»...

Догърудан догъру «Миллий фыркъаджыларнынъ» яшлыкъ ичюн курушиндеки звеносы, айырылмаз будагъы олгъан «Къырым инкъиляпчы яшлыкъ» тегереги мына бу лозунг алтында кунъден-кунъге осьмекте ве къайвийлешмекте олгъан комсомолнен куруш «донкихотлыгышен» огъраша. Трупчылар, Куркчилер, Герайлар ве дигерлери Акъмесджитте «Алтын ордуджылар» тюркуми, Кезлеведе кутюпхане бинасында акс инкъилябий Челебиджиханнынъ

«мукъаддес» ресми эндирильдиги ичѳон кѳанлы яшлар тѳеккен»-джилер ве «тылар». Багъчасарайда бу гурѳхнинъ догъмуш кѳардашлары Кѳырымнынъ дигер районларында озьлерини яшлыкъ арекетинде рехберли мевкѳиде тутмакъ тасасындан вазгечалмай эдилер. Дигер тарафтан да «Миллий фыркѳа»джыларнынъ экинджи «курешчи» звеносы олгъан тарпилер озь сыныфларынынъ куреш алети олгъан динджиликни кѳорчаламакъ, кеңди акс инкѳилябий курешлерини девам эттирмек ичѳон «ширкетке кѳошма келир оджагъы оларакъ «Махкемейи-шерийе» кѳууракакъ: «Кѳырымнынъ эркек ве кѳадын-эр мусульманындан экишер йѳмырта алсакъ, бир озь тешкилятымызы...» лозунгынен экинджи джебеден долайысыле Кѳырымда даа яш олгъан совет акиметине ве бу джумледен оларакъ яш комсомол тешкилятына кѳаршы легальный куреш алып баралар. Малюм олдугъы узьре, Кѳырым мырза, помещик ве кулакларнынъ спекулянт коммиссионерлери ве дигер кѳара гурѳхнинъ лидерлери «гозь бебеги», «Миллий фыркѳаджылар» озьлерининъ бу боджеклерине буюк умют багълай. Эльбетте, онларнынъ коммунист партиясы ве совет акиметине кѳаршы даа дигер бир такъым тешкилятий, икѳтисадий, тешвикиятий усуллары бар эди.

Бу кѳыскѳа обзорны сафхий де олса, кѳайд этмектен макъсадым, бугунъ Ленин комсомолы Кѳырым тешкилятынынъ социализм япыджылыгъы ичѳон курешчи органы олгъан «Яш кѳувет»имизнинъ 10-сенелик юбилейи кунѳонде онынъ куреш сахифесининъ ильк сенесиндеки шараитнен яш окѳуйыджыларымызны кѳысмен де олса таныштырмакъ яхут да оны хатырлатмакътыр. Импералист дженки, беззлар, интервентлер тарафындан зерделенген, ачлыкъ ве харабеге огърагъан Кѳырымнынъ ярасыны сармакъ, оны тез вакъыт ичинде сагъламлаштырмакъ огърунда партия рехберлиги алтында алынып барылгъан куреште умумен комсомолнынъ курешинен бир сырада онынъ узюльмез бологи оларакъ мына татар комсомолларына айрым активликнен мына бу ташманълайлар ве онларнынъ тешкилятларынен фаль курешмек керек ола эди. (Эльбетте бу вазифе бизим социализм япыджылыгъымызда кеткен кескин сынфий куреште ич бир вакъыт кунъ тертибинден тюшмей о, даа зияде арта).

Насыл куреш, ве даа догърусы, насыл курешиле эди? Буну айдынлатылмасы, япылгъан янълышлыкъ, къыйыштырувларнынъ базы къара лекелерининъ устюни акълап кечмемек ичюн, мытлакъа бойле бир суаль къоймакъ, къымкъадан да олса, онъа джевап бермек керек. Къырым комсомолы татар къысмыны ильки девирдеки эркъаны, хусусан онынъ рехберлери арасында, ишчи ве ыргъат яшлар ёкъ дереджесинде олып онларнынъ чокъусы талебе я да оджалар ве саирелер эди. Сагълам куреш ичюн бунунъ буюк тесири бар эди. Дигер тарафтан кендисининъ джеббинде комсомол ве я да партия билети булундыргъан, акъикъатта исе, юкъарыда къайд эттигимиз «инкъиляпчы тегерекли»лернен берабер бир дегирменге сув ташыгъан элементлер де онынъ сафына бурун сокъкъан эдилер ки, бунунъ негиджесинде о вакъытнынъ (1921–23) комсомол ве партия область татар бюросы рехберлерининъ базылары комсомол ве инкъиляпчы», яни «миллий фыркъаджы» яшларнен бирликте «сыныфсыз татар миллетининъ» саадет алы ичюн куреш иле огъраша эдилер. Меселя, ОК комсомол татар бюросы башында Кельдишев олмакъ узьре Трупчы, Амди Гирайбай, Чобан-заделернинъ фааль иштиракинен комсомол органы оларакъ «Тонгъыч» газетасы чыкъарылмасы «инкъиляпчы яшлар тегереги» ве комсомолнынъ къошма клуб идарелери ве саирлер бу усул курешининъ джанлы ве тарихтен силинмез мисаллердир. Бунларгъа къаршы исе сагълам комсомол арекети осе. Лякин «инкъиляпчы», даа догърусы озьлерине бу акъны берген акс инкъиляпчы тегереклилер, йине де озь джебелерини бермек истемий, комсомол ве эмекдар яшлар интернационал йырлагъанда, онлар дигер кошеден «Ант эткенмен»ни миявлай эдилер... Меселя, клуб сайлавлары ве дигер топлашувларда Абла Куркчи, трупчылар «эксерьетни» къазанмакъ ичюн дарульмуаллиматнынъ 8–9 яшлыкъ балачыкъларыны алып келе, топлашув сонъунда партшколалылар, рабфаклылар ве дигер комсомоллар «интернационал» йырларкен, Тотайкойлюлер ве дарульмуаллиматлылар Гирайларнынъ дирижёрлыгы алтынча «Ант эткенмен»ни йырлай эдилер. Иште, бу девир ичинде акъикъатен комсомол органы, комсомол сеси оларакъ, Багъчасарайда догъгъан «Яш къувет» ильк комерасындан башлап «Миллий фыркъа»джылар, оларнынъ къардашы «Инкъилябий

яшлар» төгерегине Тарпилер ве бунларнынъ телини чалып да сынфий курешни думанландыргъан дигер элементлерге дарбе эндице башлады. Бунынъле, тамам бундан 10 сене эвель башлагъан, «Яш кыувет» тарихининъ ильк сахифеси ачылгъан эди. Базы шахслар «Яш кыувет»нинъ комсомол курешчиси сыфатыны зайыфлатмакъ ичюн: «Яш кыувет» кендисинден эвель чыккъан татар комсомол, матбуатынынъ догърудан-догъру девамы-давасыны ортагъа къоя эдилер. (Бельки шимди де о фикирдедилер, лякин онларнынъ сеси тынды). Меселя, юкъарыда къайд эттигимиз киби, Чобан-заделер, Трупчылар, Айвазовлар ве Гирайларнен бирликте комсомол адындан «Тонгъуч» газетасыны чыкъаргъан Алим Кельдишев артыкъ 1924 сенеси 26 сентябрьде чыккъан 25(75) номералы «Яш кыувет» газетасында: «... Ннает, «Яш орду» озюнинъ вазифесини ерине котюрип, миллий джерянгъа къаршы къойып районларны Трупчылар ве Гирайбайлар шашмалыгъындан къуртарып ерини «Яш кыуветке» берип чекильди»-деп ишнинъ ичинден чыкъмакъ истей. Дигер бир мисаль даа. Кене «Яш кыувет» газетасынынъ 1925 сенеси 22 мартта чыккъан 100-нджи юбилей номерасында о вакыт ОК комсомол секретары олгъан Бекир Умеров кене де Кельдишев назариесини инкишаф эттиререк яздыгъы «Яш-орду»нынъ «Яш кыувети» серлевхалы макъалесинде меселеге дипломатлыкънен янашып тырнакълар («ковычка») иле файданаларакъ, эп «Яш ордуны» хатырлай ве макъалесининъ соңунда: «Яшасын «Яш орду»нынъ «Яш кыувет»и лозунгыны ортагъа сюрс. Аджеба, меселе бойлеми? Эльбетте «Яш кыувет» комсомол матбуаты оларакъ ильк нешрият дегиль. Область комсомол татар бюросы тарафындан мешхур «Тонгъыч» газетасында башлап «Яш орду» газетасы чыкъарылды. Лякин не «Яш орду», не де онынъ девамы олгъан «Янъы дюнья» газетасына къошулып чыккъан «Яшлар сахифеси», базы айры макъалелерини мустесна тутулмакъле, комсомол курешине джевап берювде оны тешкилятландырыджы ролони ойнап оламады. «Яш орду»нынъ бир область газетасы оларакъ, девам этемемеси, озюни танытмамасы бунгъа шахиттир. «Яшлар сахифеси» исе «Янъы дюнья» газетасында анджакъ бир боллок шекилинде чыкъа, онынъ бутюн талийи Осман Деренайырлынынъ элинде олып динджи-

лер ве «Миллий фыркъа»джыларгъа къаршы «жескиндже» язылгъан макъалелер «къалабалыкъ чыкъармамакъ» ичюн тюшюрилип къалдырыла эди. Бундан ачыкъ оларакъ корюле ки, «Яш къувет» ич бир веджихле кендисинден эвельки комсомол матбуатынынъ яни «Яш орду» ве «Яшлар сахифеси»нинъ азырладыгъы земин узерине къурулып да онларнынъ девамы сыфатынен догъмады. Мен «Яш орду» ве «Яшлар сахифеси»нинъ сонъ номераларыны озъ месулиетлигим алгъында чыкъардыгъым алда «Яш къувет»ни догъурып, онъа земин азырлап «Яш орду» ве «Яшлар сахифеси» ортадан чекильди — даvasына хакъ берамайым, онлар озълери ичюн земин тапалмайып ольдюлер...

Июль 26

Озъбек — Бухара театросы Акъмесджитте. (Т. Бике).
Июль 24-те Озъбек Девлет театросы Акъмесджитке де кельди. Театронынъ Кырымгъа кельмеси — нефислик, бедийлик, сиясий джиттен буюк эмиетке малик бир меселедир. Театро 70 адамлыкъ олтып 15 данеси комсомоллар — ве эписи яшлардыр... Июльнинъ 24-де акъшам Девлет театросы бинасында Бухара-Озъбек, Кырымтатар ве Рус Девлет театроларынынъ корюшюв акъшамлары олды. Анда бандитизм-басмачларнен курешни косътерген озъ артистлеринден Исмаилов аркъадашнынъ язгъан «Гъалибиет» пьеси ойналды. Озъбек театросы бир къач кунълер даа Акъмесджитте булунаджакъ ве сонъра ерлерине къайтаджакълардыр. Шуны да къоша билирмиз ки, театронынъ мында къалув кунълеринде къардаш джумхуриетнинъ медений япыджылыкъта эльде эткен муваффакиетлери иле Кырым эмекдарларыны таныш этюв бейнелъмилель тербиесини кенишлетюв догърусында файдаланмалыдыр. Кырым Девлет татар театросы да озъ чалышувунда бу театродан теджрибелер ала билир. Меселя, миллий чалгъынынъ социализмге хызмет эттирилъмеси, артистлернинъ антракт вакъытларында сейирджилер иле мунасебетлери — даа сонъра Озъбек-Бухара театросы бир тамам хозрасчёткъа кечти. Бизде де бу меселе ишленилъмели — Кырым театроларынынъ хозрасчёткъа кечювни темин этмелидир.

Август 17

Театро сезонныны кѳаршылав. Бу сене театрo сезоны 1 октябрьден башлайджакъ. Умер Ипчи аркъадаш театрoнынъ эдебият бологине мудир оларакъ ишке кирди. Шимди театрo янында выставка (серги) япмакъ ичон азырлыкъ алынъп барылмакъта.

У Ипчи аркъадашнынъ янғы язгъан «Мотор» нам пьесасы репетиция япылмакъта.

Гурджи аркъадашнынъ «Боран ве суаль», Болатов аркъадашнынъ «Х» пьесасы азыр ве якъын куньлер ичинде онлар козьден кечирилип, репетиция япылмагъа башлайджакълар. Бундан гъайры, конкурскъа янғы бир пьеса тюшти.

Сентябрь 11

Умер Ипчининъ базы икяелери ве «Марклен» тенкѳитчилери этрафында. (Э. А. Османов). Къырымда пролетар шайрлери ве баягъы яызджылары булунып, онларнынъ эскериси инкѳилияптан сонъра осип-стишкенлердир ки, бунларле Къырым эмеддар яшлыгъы хайли дереджеде таньштырлар. Биз шимдилек Къырымда яызджылар арасында озь икяелерининъ сайысы иле зиядедже белли олгъанлардан (къарт яызджылардан, инкѳилияпкъа къадар, инкѳилият девирлеринде язгъанлардан) Ипчи хусусында сѳз юрютейик. Онынъ бутюн язгъан эсерлеринде бедиег, кѳурулупш ве мундеридже джиэтинден илерилевлер корюльсе де, мусааде этильмез киби, сиясий янълышылыкълар да озьлерине ер тапкъандырлар. Онынъ эсерлеринде сыкъ раст келимекте олгъан къаба янълышылыкълар матбуатта большевикче тенкѳиттен ялынъыз Ю. Болатов аркъадаш тарафындан «Марклен» пьесасында косътерилип, шойле кыймет кесильди: «Бу пьеса башындан сонъуна къадар кулак йырларынен толуп олуп сынфий курсининъ устони орьтмек, сынфий душман иле курешининъ йымшатылмасыны истемек арзуларынен боялдыр». Бу тарзда кыймет догъру. Лякин бу ерде, бир аз вакъыгъ эвель А. Дерменджи аркъадашнынъ кестиги кыймети узеринде де токътамакъ иджап эте. О Пьесагъа шойле кыймет кескен эди: «Бу сонъгъы вакъыгъта мейдангъа чыккъан эки пьеса бар ки, («Марклен» ве «Айыныкълар»

О.), онларны язган Ипчи аркъадаштыр. Пьеса язувда баягъы теджрибеге малик олган Ипчининъ эвельки эсерлерине нисбетен бу сонъгы эсерлеринде даа зияде инкишаф эттиги корюне. Онынъ бу эсерлеринде бедиед джиэтинден базы бир илявелер бар». Иште бу фиятны Дерменджи аркъадаш кесе. Ипчи аркъадашнынъ насыл баягъы теджрибеге малик олганыны даа зияде инкишаф эттигини, бедиед джиэтинден насыл илерилевлери олдугъыны А. Дерменджи конкрет фактлар иле бирер-бирер ачып ортагъа къоймайып, умумий сёз дестелери тизген.

Иште, Ипчининъ сонъки эсерлеринден олган «Марклен» ильки оларакъ бойле бир фият къазанды. Бу пьесагъа бу шекиль фият большевик тенкъиди фонунда дегиль де, разылашув демектир. А. Дерменджи аркъадаш бу къаба янълъшылыгъы косътерильгенде, абдырап: «Догърудан-догъру ялан ве меним узериме бухтандыр» — дие инкяр этмеси экинджи бир янълъшлыкъ олмайып даа не ола билир? О, озюнинъ янълъшылыгъыны танып тюзетеджеги ерде, аксине оларакъ къачамакъ ёллар козьлештире. Идареge язган мектюбинде шойле дий: «Марклен» пьеси узеринде конкрет тенкъит дегиль де, мисаль оларакъ токътадым» (Чокъ аджайип кешф: тенкъит дегиль, мисаль экен...). Шуны тасдикъ этеджегим ки, Дерменджи макъалесинде «мисаль» тарзында токътамай пьесни талиль эте. Буны исе, онынъ язган фикирлери, «къыймети» косътерип тура. Меселя, Дерменджи шойле яза: «Мен шойле язган эдим: «Марклен» пьесинде сынфий курешни косътерювде тамамиле янълъш установка бериле». Девам этерек: «Сынфий курешнинъ энъ кескин бир ренк олган девриде кулакларны сипирип аттыкъ-демек къаба сиясий бир янълъшлыкъ, амелиятта оппортунизмдир»-дий. Бу сатырлар киби онынъ дигер сатырлары да, «мисаль» оларакъ токътамайып, пьесни талиль эттигини тасдикъ этмектедир. О, пьеса боюнджа айры фикирлерине, фиятыны къаршы-къаршыгъа къойгъанда, бир-бирине зыт, акислик догъурмакътадыр. кулак йырларыны йырлагъан пьесагъа А. Дерменджининъ шай-усттен-устъ талиль этип де — «Ипчининъ пьесаджылыкъкъа теджрибеси олганыны ве сонъгы эсерлеринде инкишафы олдугъыны» къурудан-къуру бош яйгъара этмекнен къалдырмакъ, бедий эдебиятны большевикчесине тенкъиттен эль чекмек демектир. Фикиримдже,

А. Дерменджи кычамакъ ёл кыдырмайып, акъикъый, сагълам тенкыитге косътерильген янълышлыкъларны танымалдыр. Бизге артыкъ яратылжылыкъ ярдымыны инкишаф эттирип, эдебиятка кейфиет ве партия беднети огърунда курушмек ве бутюн эдебий махсулатны большевик тенкыиннен кечирмек керек. Бизге Ипчининъ ве дигер яызджыларнынъ косътерильмеген янълышларыны ве о янълышларнынъ тамыр себеplerини косътерип, онларгъа ярдым япмакъ керек. Бу макъсатле Ипчининъ базы икяелерини козьден кечирейикъ.

«Трактор»¹. Ипчи бу икяесини 1925 сенеси апрель айында язгъан. Бу икяеде мундеридже итибары иле фукъарелернинъ кучюк шекиль артель этрафында топланып койге ильки дефа трактор кетирильгени тасвир олуна. Лякин Ипчи, Маркс-Ленинининъ назариелеринде ильмий талиль иле пролетариатын аким оладжагъы тайин этильдигине ве Русиёде пролетариат аким олдугъына даир берген кыйметине инанмайракъ, шойле дий: «Эй, дюнья сени, ким бекледи ки, джарты къалпакълыдан адам олур, ким бекледи ки, Чорлу-Халиль фукъарелерни бирлештирип бай топракларына сахип чыкъар да, бай топракларыны экерлер!» Демек ки, бу замангъа къадар (1925 сенесине къадар), фукъарелернинъ аким оладжакълары даа билдинмеген ве олмасы мумкюн дегиль экен де, апансыздан олып чыккъан ве Ипчи де артыкъ не япаджагъыны билъмей, элине къалемини алып тракторнынъ гъаесини сызгъан... Икяесининъ бу еринде даа большевиклер адына шойле бир бухтан айттыра: «Дженктен сонъ трактордан къутулдыкъ дегенде («трактормы» ёкъса «трактирми» чокъ ачыкъ белли дегиль), корьдинъми, сен, большевиклер кене бойнумызны ураджакъ, койге трактор джибереджеклер... Я-я джаным, Назифе, джарты къалпакълардан не беклейсинъ. Бабасы пиянса, сою-сону пиянса...» Бу сёзлер кой къадынлары тарафындан айтыла, лякин насыл къадын, фукъаре къадыны? Ёкъса кулак къадыны тарафынданмы? Айдын костерильмей. Ойле чыкъа ки, большевиклер шойле олгъан сонъ, шубесиз, девлет де ярамай. Даа сонъра девам этерек. Ипчи шойле бир кешф даа ортагъа ата: «Биз шимди ушорни ялынъыз мектепке беремиз (имамгъа айта), сен

¹ Бу парча, яни Э. А. Османовнынъ макъалесининъ девамы. «Яш кзүвет»нинъ (1932) сентябрь 14-те чыккъан нухисинда дердж этильди.

артыкъ аякъларынынъ авуштыр!» — деп къувгъанлар. Шимди Ипчиди 1925 сенесинде ханги бир совет эмек мектеби ушор топландыгъыны сорасакъ, тутукъланмазмы экен!? Чюнки бизим совет мектеплери ич бир вакъыт ушор топламадылар ки, кой фукъареси джарты къалпакълы да ушорни У. Ипчи киби аныламаса керек. Табий, совет коюпинъ о вакъыттаки шараитинде биле кой омпорини бойле тасвир этмек, яни сиясий джиттен талиль этмейип «келиши гузель» язмакъ, койнинъ сиясий юзюни коръмек, ят унсурлар авасына ойнамакъ демектир. Икяеде буюк эсикликлерден бири де койде артельге къаршы курешкен имамдан гъайры башкъа ич бир кимсе корюльмедими? Ёкъса о вакъытта койде ат ойнаткъан кулак ве кулак къуйрукълары къол къавушып тура эдилерми? Бельки бу адиселер Ипчи аркъадашнынъ кой иле яхшы таныш олмагъанындан илери кельгендир.

«Къакълыкъ базары». Ипчи бу икяени 1926 сенеси Кезлеведе язгъан. О, бунда базар мейдандыгъындаки олгъан къамабалыкъ ве алып-вериштен бахс этерек, бир татар къадынына «Ширкет» тарафындан ярдым олмандыгъыны, айны заманда, халкъ тарафындан ярдым косътерильмегенини тасвир эте. Ипчи о заманларда олгъан миллетчилер «ширкетлери» этрафында сёз юрютсе де, эсас мерамы яхшы анылашылмай. Меселя, «боялы эски бир тенеке устюнде «бостанджылар кой хозяйствосы ширкети» язылгъан, лясин ичинде кой хозяйствосы махсулаты намына ярым араба къавун ве къарпудан — контора намына да боясы къырылып биткен эски скемле иле эски бир столдан, башкъа шей булунмагъан. «Ширкет» хадимлери де къапудан башларыны узатып сокъур ве къызчыкънынъ йырыны динълейлер». Бу сатырларны окъугъан окъуйджы ич шубесиз Ипчи «Ширкетни» мыскыллай къыйметинден гъайры, башкъа къыймет кесемезлер. Окъуйджы, эгер де онынъ яздыгъы ширкетни миллетчилер тарафындан идаре олундыгъыны билъмез исе, о, вакъыт насыл «Ширкет», не макъсатнен ве оны идаре эткенлер ким олдугъыны аныламаз. Ашагъыда кетирген мисаллеримизден заныма къалса, меселе баягъы айдынлашыр. Анда сёз фукъаре бир къадынгъа ич кимсе тарафындан ярдым япылмагъаны акъкында китмекте. Яни: «Айше-татай «Кой хозяйствосы ширкети» къапусында тургъан йигитке якъынлашып йи-

мырталарны алмасыны айтгы. Йигит бир сепет ичиндеки йымырталаргъа, бир де Айше-татайнынъ бетине бакъкъан сонъ, къашларыны чатты ве дудакъларыны бурып: «Биз бундай уфакъ-ттофек махсулат алмаймыз»- деген киби башыны саллады». Юкъарыда къайд олунгъаны киби, бу сатырларда да «Ширкет» кимнинъ олдугъы анълашылма-са да, онынъ тарафындан ялынъыз Айше-татайгъа ярдым олмадыгъы анълашылмакътадыр. «Ширкет»нинъ ич юзю 1926 сенесинде биле эмекдарларгъа ачылып косътерильмей. Санки онларнынъ «фаалисти» ялынъыз Айше-татайгъа ярдым косътеремектен ибаретми эди?.. Ипчининъ бу икяе-синде эсас янълъылыкълардан бириси фукъаре бир къа-дынгъа косътериледжек ярдымгъа сынфий джиттен янаш-мамасыдыр. О, бойле бир мухим мевзуны нефис скоретте акс эттиргенде догърудан-догъру кучюк буржуа гуманиз-масы тарафындан янаша ве фукъареге «эр кес тарафындан ярдым керек» олмасыны тасдикъ эте. Онынъ бу сатырла-рындан А. Лятиф-заденинъ инджинип тасвир эткен ве кимнинъ акъкъында сёз юрюткени белли олмагъаны шу мисраларнынъ аэнки келе. Меселя:

Кунъсюз, оксюз
 Бир хоранта куню шу.
 Къаргъыш, сёгюш, дува-сена
 Козъ яшы... Сюйгю. кулькю... джыллы сёзден
 Эсер ёкъ:
 Бу хорлукъкъа къыйыш бакъып кече «токъ»
 Эр шей къонъыр.
 «Ер», «жокъ» сагъыр.
 «кунъ» сагъыр.
 Эр кес душман -
 Куньден-куньге кунъ агъыр.

Ипчининъ «Къакълыкъ базары» да тамамиле Лятиф-заденинъ бу сатырларыны бермейми? Экинджи, Миллетчи-лер «Ширкети» фукъарелерге ярдым япмадыгъыны косъ-термек истеген. Ипчи, онынъ миллетчилер тарафындан мейдангъа кетирилген «Ширкет» олгъаныны айтмай ве устюни ачып косътермегенинден «Ширкет»-татар ширке-ти» олып чыкъа. Объектив оларакъ, онынъ озю де бойле фукъаре алда олгъаныны онъа алякъалы органлар тара-фындан ярдымлар косътерильмегенини накъылъ эте ве

шойле де нетиджелер бере. Учонджи. Икяеде козьге чарпкъан аджайип бир шей даа олса, о да шу ки,: «Къакъ-лъкъ»тан бираз ашагыдаки Кемер къапу ичинден, элинде бир къач йыллыкъ эски, йырткъ бир къой териси туткъан койдо бир яш, кейфли олса керек, аякъларыны кыйыпш басып чыкъты. Къаршыдан кельген немсе арабасы астына тюшмейм — деп, озюни къалдырымгъа атты». Яни бунда Ипчи татар сархош, немсе исе айыпкъ демек истемейми? Совет акимieti бутюн эмекдарларны ве азлыкътаки миллетлерни айындыргъаныны инжар этмек ич бир торлю мумкюн оламаз. Умумен икяенинъ сюжети ве мундериджесининъ нисбий агъырлыкъы эсастан талиль олунмадыгъындан миллетчилик мейили баш косътере ве бунынъ иле багълы оларакъ сынфий джити де гъайып олып ките.

«Куреш»¹. Бу икяе эсас итибарыле койде сынфий къавгъаны ортагъа къоймакътадыр. Талиль эттигимиз икяелеринде олдугъы янълъпшыкълар киби бу икяе де сиясий янълъшыпкълардан арынмагъандыр. Меселя: «Экиси де тутушалар... Давул, турна чалмагъа башлай. Куреш алкъасы сыкълаша, эр кес бинъ джанле энъ акъ сюекле энъ къара сюекнинъ курешини сейир ичюн бир-бирини итеклеп, бир бирининъ омузына башларыны салып, козьлерини керип, даа эйи кореджек олып ашыкъалар. Мырза иле чингененинъ куреши башлай. Акъ сюекле, къара сюекнинъ куреши башлай». Табий, бу сатырларда корюльдиги киби, сынфий къавгъа онынъ дигер сатырларында да акс эте. Зияде тесири ве нефис севкъ бериджи сатырлары да ёкъ дегиль. Меселе шунда ки, акъ сюек иле къара сюекни курештирювде о сынфий дегиль де, сословный табакъа назары иле ортагъа къоя. Дигер тарафтан да бу эсерни башындан сонъуна къадар моталая этип чыкъкъанда, джигитизм къокъусы ве къурулыпш итибарыле янашкъанда исе, мешхур акс инкъиялпчы Джафер Сейдаметнинъ «Миллий дуйгъу» эсерининъ сонъгы къысмынынъ копиясы саймакъ мумкюндир. Ипчининъ «Куреш» икяеси койде сынфий куреш башлагъан девирлерде язылса керек ки, онынъ шу ашагыдаки сатырлары къысмен айдынлаштыра: «О заманлар болса, Мырза бу чингене огълуна озюнинъ белинден туттырмаз ве озю де тутмаз, Чомайны кенаргъа чагъы-

¹ Махъаленинъ бу ерден девамъы «Яш къувет»нинъ (1932) сентябрь 15-те чыкъкъан нухасында басылды.

рыр ве эйидже силиштирир эди. Лякин шимди ойле заманлар дегиль, шимди мырзагъа не бир кой джемаатыны дегдортелер, не де фукъарелерни...» Иште, бу сатырлардан корюльдиги узьре тенгин мырза фукъарени курешип йыкъмакъ истесе де муваффакъ оламай. Лякин юкъарыда айтылдыгъы узьре, сынфий уяныкълыкъкъа берильген кыйметнинъ устю силинерск, табакъа къавгъасы шекилини ала. Эсас итибарыле икяенинъ мундериджеси бу сахадан айдын олмайып муреккеп ве чубарлы ренк ала. Онынъ ичюн де окъуйджы тарафындан там манасы иле бенимсенильмейип къала. У. Ипчи аркъадаш «Куреш» икяесини шай деп битире: «Чомайны козьлеринен озгъаргъан халкъ: «эшкъ олсун йигитке!»- деп макътадылар...» Бундан ачыкъ белли олуна ки, табакъа ренкини ташып чингене Чомайнынъ курешни йыкъаракъ, куреш алмасы халкъ тарафындан (халкъ автор умумий манада къулланылса керек) йигитчиликни такъдир этерек алгъышланыла. Иште, икяенинъ мундериджеси.

«Ильки большевик». Бу икяенинъ серлевхасыны окъугъан окъуйджынынъ козю огтоне шойле бир левха келир: Инкъиляп огърунда бутюн хаятыны хаср этерек, чалышкъан демир ирадели бир большевикнинъ ресми пейда олур. Лякин икяени окъуп чыкъкъандан сонъра, иш башкъалаша, къатты ирадели большевик ерине сыр тутмаз, анъсыз, душманны кереги киби айырмагъан бир адам олып чыкъа: «Ялтада большевиклерге къаршы атеш ачкъан эскадронларнынъ тюфек, пулемёт сеслери эшитилди. Османчыкъ мени тюрттю де, айды оджа эскадронларгъа барып айттайым, нафиле ерге къан текмесинлер, большевиклер бизге душман дегиллер...» — деди. Бу не демек? Ёкъса большевиклер ильки кельдиклери заман инкъилябий куреште душман иле барыштылармы? Бу вакъытларда ялыда ве Ялтанынъ ичинде большевиклер ёкъ эдилерми? Ич, шубесиз большевиклер ич бир заман озьлерининъ инкъилябий курешлеринде барышув позициясы тутмадылар. Эльбетте о девирде Ялтада фааль чалышкъан большевиклер де ёкъ дегиль эдилер. Лякин Ипчи онларны корьмеген, акъларыны ашагъан... Онынъ ичюн о, озь икяесинде анъсыз 14 яшлыкъ бир баланы, Османчыкыны, большевик япып, сунний оларакъ косьтерсе де чул туттырмай. Себеби иче онынъ тасвир эттиги тип акыкый большевик олмамасы-

дыр. Экинджи бир шей даа олса, о да Эскадронлар арасында джайлы эшеклар балалары олдугы ве онларнынъ «Миллий фырка» тарафындан намуссызджа алдатылдыгы акъкъында ич бир сёз биле айтылмай. Чюнки татар Эскадронларнынъ юреги — «Миллий фырка» эди. Нетиджеде, большевиклер Ялтаны алгъанлар. Къана бакъайыкъ, Ипчи онларны корьгенми?: Османчыкъ ыргъатлыкъ япкъан, индже зайыф вуджутлы... лякин акъыллы тав-ташкъа уста тырмаша, къаяларнынъ энъ сарп еринден барып эчкилерни къайтара...» «Ялта алындыкътан сонъра, балабан тюфегини омузына аскъан Османчыкъ бу этрафта фукъаре койлю балалары арасындан чыкъкъан ильки большевик эди». Коресиньизми, ильки большевикнинъ насыл догъгъаны ве онынъ курешов фаалиети насыл тасвир олуна? Бу ерде юкъарыдаки суальге джевап озъ-озьлогинден келип чыкъа ки, Ипчи большевиклерни корьмеген. Онынъ фикириндже большевик-къаягъа уста тырмашкъан, сарып ерлерден эчкилерни къайтаргъан ве омузына тюфек аскъан 14 яшлыкъ Османчыкълардан ола экен. Сыңий куреш тасына багъланмайып, большевиклернинъ о вакъыттаки гъалибана курешлери авторининъ назарындан къачаракъ, онынъ ерине анъсыз бир баланынъ апансыздан большевик япылып чыкъарылмасы У. Ипчининъ, ильки большевикнинъ бу шекильде анъламасындан себеп келип чыкъкъандыр.

Дигер тарафтан ильки большевикнинъ догъушыны тасвир этмек ичюн догърудан-догъру онларнынъ куреш омюрлери иле якъындан таныш олмакъ иджап этер эди ки, Ипчи аркъадаш бу энъ керекли нокътаны беджерип оламагъан.

«Ачлыкъ хатирелери»¹. Ипчи аркъадаш бу икяени 1927 сенеси апрельде язгъан. Башы шай деп башлай: «Биз — мен, дигер бир оджа даа, сонъра кой къартларындан Сейдамет ака хамси балыгъы алмакъ ичюн ялыгъа тюшемиз.» Ипчи ялыгъа тюшкенде не коре?: «Ялыда ачлар раст кельдилер... сандыракълап, аякъларыны кыйыш басып дуварларгъа таянып торнен джурелер... Онлар, ачлар къазанына аш алмагъа кителер». Ипчининъ бу цитатада косътериши баягъы догъру. Лякин не ичюн о къазанда насыл аллар олдугы, нелер пиштиги, къазан башында кимлер отурдыгъыны коралмай ве не ичюн косътермей?

¹ Макъаленинъ бу ерден девамы «Яш кувет»нинъ (1932) сентябрь 17-де чыкъкъан нухасында басылды.

Малом олдугы уьре ачлык девиринде, 1921–22 сенелеринде, койлерде ачларга ярдым кьазанлары башында кимлер отургьаны белги эди. Бу кьазанлар башында отургьанлар кулаklar, самосуд комиссиялары векиллери ве дигер агьалар эдилер. Онлар бети шишкенлерге: «О эп бир оледжек» — дие аш бермей кьува, котеклей, ольдоре эдилер. Аман эксери ерлерде фукьарелер адына кельген паёklar кулаklarнын мал тоглав фонду олгьан эди. Бойле алларны корьмемекле Ипчи койде эр кесни ач эте, сыныф айырмай. Икяенин сонгу шай бите: «Арадан беш йыл кечти. Мен, ат леши ашап олгьен ачларны ялыдан Балыкьлава румларнын туткьан хамсилерини аркьамызга юкленип чыкьаргьанымызны. Сейдамет акьайнын айткьанларыны унутмадым. Шимди шеэрде Сейдамет акьамын койдешлерини корьсем, онлардан кьыйыкь ясалып, ясалмагьаныны сорайым, онлар Сейдамет акьанын аля озюне аркьадаш буламадыгьыны айталар. Акьлыма келе, ёкса Сейдамет акалар экинджи бир ачлык беклей экенлерми? — дийим» (27 сенеси апрельде). Ипчи, Сейдамет-агьа агьзындан шойле сейлене: «Шукюрлер олсун Раббиме, денгиз яраткьан. Денгизде де балыкь яраткьан. Аркьадашым оджа сёзге кьошула: «Балыкьларны тутмакь ичюн Балакьлава румларыны яраткьан» — дий. шимди икяени шойле бир козьден кечирип чыкькьанда 1-нджиде: Балыкьлава румларынын ялы бою татарлары иле кьарыштырылмасы о сенелери миллий буржуазиянын идареси алтында ялы боюнда рум ве татарлар арасындаки зыддиетни аньдыра. Эгер де бойле дегиль исе, не ичюн Ипчи Алушта татар балыкьчыларны да косьтералмай. Дигер тарафтан сыныфларнын устю орьтюльмесе, не ичюн румларнын да фукьаре табакьасы олдугы косьтерильмей. Ачлыкь себеби икяенин сонгуна тенбелликтен келип чыкькьаныны аньлатмакь истей. Албу исе, ачлыкь империализм, граждан дженки вакьытында Кьырымда без гвардиялыларнын эмекдарларны шиддетли сюретте эюви негиджеси олдугыны билемиз. Бу ерде Ипчи озюнин хабери олмадан мерхум Таксер аркьадаш тарафындан устю ачылгьан Макевичлерни Никольскийлерни «татар тенбельдир» — дие сачтыкьлары великорус шовинизмасы нокьта-и-назарына барып кьошулмактадыр.

Нетижде: умумиетле узеринде токътандыгъымыз парчалар белли ве айры месселелерни реалъ сюрете чезмей, усьттен-усьтуне алынган фактларны эксери бир тарафлы яза. Сынфий джиэттен къыймет кесюв Ипчининъ назарындан тюшип къала. Умумиетле юкъарыда косътерип кечтигимиз сийсий янълышлыкълар онынъ дигер месселелеринде де бардыр. Аджеба себеп неде? Маркс-Ленин назариелеринден силыхлы олмаювы, фаалтиетининъ ильки девирлеринде бир чокъ вакъытларгъа къадалар милтий буржуазия, миллетчилернинъ тесиринде булунмасы, кутъле иле якъын багъы олмамасы, кабинет ичи усулы иле иш корип этрафта олган омюрин китишагынен, социалист япыджылыгъынен яхшы ашна олмамасы, яни якъындан таныш олмадыгъы, оны бир чокъ вакъытларгъа къадалар большевик ёлундан узакълаштырды. Бунынъ иле биз ич бир вакъыт Ипчи аркъадашнынъ озъ къалеми иле социалист япыджылыгъына баягъы хызмет эттигини инкъяр этмиймиз. Хусусан, сёз догъурыджылыкъ, беднет сахасында Ипчиде муваффакиетлер хайли дереджедедир. Лякин даа муваффакиет къазанмасы ичюн Маркс-Ленин назарнесиле силыхланмасы, завод-фабрика цехлеринде, совхоз, колхоз чёллеринде къурулуш, турмуш ве эмекке янъы бакъыш ишлеринен якъындан таныш олмасы, къошулмасы керектир. Иште, Ипчи бу вакъыт озюнинъ илериги фаалтиетинде истенильген гъяданы берип ве муваффакиет косътерип.

Идаре Э. А. Оманов аркъадашнынъ бу тенкъидий парчаларыны дердж этмекле, текрар оларакъ къайд эте ки, онларны (тенкъитлерни), Ипчининъ эдебий фаалтиетине там къыйметни кесе саймай ве атта базы нокъталарынен разы олмадыгъыны билъдире. Бунынъле берабер эдебий яратыджылыкъ саасында большевик озъ-озюни тенкъитни кенишлетмек ишине бир дередже ярдым этер зан эте.

Октябрь 14

«Мотор». (Т. Бике). Театромызнынъ осьмекте олдугъыны, онынъ муваффакиетлерини чокъ яздкъс. Ерли эхаллинъ омюринден, онынъ социализм япыджылыгъы джебесинден курешлерини айдынлатув — ерли драматургия догъурув бутюн кескинлиги иле татар театросынынъ огъуне къоюлды. Партиянынъ Ленин миллий сиясетини омюрге

кечирюв догърусындаки бу талабына джевап оларакъ драматургларымыздан У. Ипчи аркъадаш озюнинъ «Мотор» намындаки пьесини берди. Октябрь-11 акышам темашагъа къоюлгъан «Мотор» пьесасы мутлакъа дикъкъат этиледжек, узерине сёз торьсетилъмеси керек олгъан бир пьесадыр. У. Ипчи аркъадаш артыкъ белли драматургларымыздан сайыла. О, озюнинъ «Азат халкъ», «Фахише», «Ненкеджан», «Шангирай» пьеслери иле кениш ерли эхалиге танытты. «Азат халкъ», «Фахише» киби пьеслернинъ муваффакиетлери «Мотор»да пекитилъдими? Суальге ашагъыда джевап берирмиз.

Къырымнынъ миллий районларындан бириси. Къызгын сюретте шекильдже миллий, мундериджеси социалистге япыджылыкъ ките. Ерли эхалиден кадролар етиштириле. Иш кочпориджилъик ана тили чевриле. Факъат сынфий къавгъасыз иш олмай. Сынфий душман эп сорьатле оськен япыджылыкъкъа чана къоймакъ истей. О, ачувлана. О, озь хусусий байлыкъларыны эльден къачыргъаны ичюн эмекдарларгъа нефрет эте. О, маска алтында «фааль хадим» сифатыле совет хозяйство органларына бурун сокъа. О. артта къалгъан ойры эмекдарларны чешит усулларнен озь тесири алтына ала, оны джинаетке итей. Факъат эмекдарларнынъ кескин козьпоги партиямызынынъ атиклиги (чуткость) иле акс инкъиляпчылыкънынъ устю ачыла. «Мотор» ишчилернинъ гъайрети иле япыла, о озюнинъ ышыгъы иле предприятие станокларыны кочюре, къаранлыкъ сокъакъларны ярыкълата. Гъалибиет пролетариат къолуна кече. Мына «Мотор» пьесининъ мундериджеси бойле. Умер Ипчи япыджылыкъмызынынъ айры бир ытагъына косътермеге, анда эм великодержав шовинизми, эм ерли миллетчилъик бу мейиллернинъ акс инкъиляпчылыкъ махияти иле куреш левхалары айдынлата. Автор умумен бойле бир муреккеп къавгъаны косътерювге эсасен догъру янашкъан. Факъат пьеса солукъ, гурьдемсиз, кутлесиз язылгъан. Пьесаны бакъкъанда, темашаджы бутюн корьгенлери иле хис этмей. Джан сыкъынтысы пейда ола. Бунынъ де себеби айры моментлернинъ акыкъый, реальный оларакъ айдынлатылмаасыдыр. Меселя, буюк бир аксинкъиляпчы тешкилятнынъ устю ачылдыгъы алда, пролетар диктатурасыны ичтеки акс инкъиляпчылардан шпионаж, спекулянт, чешит зиянкярлыкълардан эр даим бутюн

ачыкълыгы, кескилиги иле кьорчалап кельген сиясий идаре ролю корюльмемеси, иджатчы Кемеров иле шаир Садькъ (Маатессюф Садькъ ролони япкъан Джетере о якъ, бу якъ кьарышъп юрьсе де шаирликтен башкъа онынъ сиясий-ичтимаий хызмети не олдугы ссийрджилерге анылашылмады) арасындан татар курушининъ суннийлиги, диалогларынынъ гьает узун олып, белли бир адамлар арасында олмасы эди. Недендир бойле кызыкълы бир тема ишленильгенде, анда жанлылыкъ, аркет корюльмей. Бутюн моментлер декларация алтында бериле ки, бу кьуру, атта халтура кьокъуй. «Партия шай дий, партия шай талап эте» — деген умумий сёзлер чокъ айтыла. Факъат партиянынъ макъсат истеге, гьаеси косътерильмей.

Кыскадан пьеса узурине сёз юрюткенде, Ипчи «Азат халкъ», «Фахише» пьесасындаки мувафакъиетлерини «Мотор»да пекитип олмады. Бу пьес солгъын, агъыр, умумий чыкълы.

Бир кьач сёз де пьеснинъ иджра олунувы узурине айтмакъ керек. Декорация, сахна кьурулушы нефис, гьает яхшы эди. Артистлеримизден: Халилев, Париков, Билялова озь роллерини сонъ дередже уста, чебер, джиддий ойнадылар. Гурджи де «Фесат»-такине нисбетен гузельдже ойнады. Факъат зиягъярнынъ юзюндеки Аджиевге ссийрджилерининъ нефрет этмек кереклигини Гурджи озь аркетлеринде кереги киби косътерип оламады. Илериде бунъа дикъкъат этмек керек. Мустафаевнинъ аркетлери башта суний козьге чарпса да, сонъра тюзетти. Бекиров осе. Лякин онъа тиль, шиве меселесине зияде дикъкъат керек. О эки сенеден берли озюнинъ Озенбаш акцентини тюзетмеді. Джелилова да комсомолка ролони гузель ойнады. Джетере, Байкин, Кьурт-Аметов озь роллерини механически ойнадылар. Онлар татарджа сёйленмек, татар аркетини темиз унуткъан киби аркет этелер. Ёкъса пьеснинъ солгъунлыгы артистлерге тесир яптымы?

Ноябрь 11

«Ким кимни? (Т. Бике). Премьера: С. Джетере. Сахнагъа кьойгъан: У. Девишев. Биринджи пердеден сонъра тенефюске чыкълан ссийрджилерден эки эсли башлы адам арасында:

— Олян, бойле вакъна тамам Арпат ве Ускют койлеринде олгъан эди.

— Ана, Муслимовлар, Хайсерлернинъ эски зенааты не эди. Онларнынъ иши де бундан башлады — деген лафлар олып кечти. Ноябрь 9-акышамы экинджи дефа оларакъ Девлет татар театросында мукътедир артистлеримизден комсомол Сервер Джетеренинъ 2Ким-кимни?» пьесасы бутюн сейирджилернинъ диккъатыны озюне джелъп этти.

— Маладес Джетерге! Озю даа яш олса да, илькиде озюнинъ артистлик истидаты иле ерли эхали яшайышын-дан сиясий тутумы, сагълам пьеса берди...- деген лафлар театродан чыкъкан сонъ, сокъакъта, трамвайда сейирджилер агъызында долана эди. Бу догъру акыкъат эди.

1921 сенеси безз гвардиялылар, интервенция, табий фелякетлер юзюнден, ачлыкъ, ёкъсузлыкъ Къырымнынъ узеринде, озюнинъ кемикли панджасыны къойгъан эди. Советлер органлары даа яш ве кереги киби пекинмеген бир вакъытта капитализм къалдыкълары: кулаklar, офицерлер, моллалар озь акиметлерини юрьсете эдилер. Ёкъсузлыкъ, ачлыкътан ольмемек ичюн уфакъ бир хырсызлыкъ япкъан, батрак койполер кулак, офицер «комиссиялары» адындан вахшийджисине чешит масхаралыкълар алтында эзиетлене, азаплана эдилер. Бунлар унутылмаз! Бу левхалар койло эмеддарларынынъ сынфий душман иле куреш тарихине кечти. Бутюн джебелер боюнджа кенишлетилген социализм уджюми сынфий душман, кулачество ве онынъ къалдыкъларыны къатый дарбе эндирди. Куреш битмеди. Куреш девам эте. Сынфий душман мукъавемет косьтере. О, пролетариаттан ачувыны, интикъамыны алмакъ истей.. О, колхозлашкъан койден къувулдыгъы такъдирде, чешит ёлларнен, чешит усулларнен маска алтында япыджылыкъ оджакъларына ките. Партиягъа кире. Пост забт эте. Совет активлерини ольдоре. Зиянкярлыкълар япа, иште теминатыны усуллаштыра. Факъат партия ёлбашчылыгъы алтында пролетариатнынъ ачыкъкъозлюги иле маска сыдырыла, зиянкярларнынъ устю ачыла. Эки къуветнинъ чарпышувда пролетариат кене гъалибиет, акыкъат пролетариатнынъ ола. Затен тарих де шай косьтере. Мына Джетеренинъ язгъан пьесасы бу сиясий сагълам мундериadge иле толугъа. Бутюн бу левхалар жанлы оларакъ сейирджилернинъ козю огюнден кече. Де кулесинъ, джоша-

сынъ, де ачувлана, нефрет этесинъ, де йине де кулесинъ, джошасынъ. Мына пьесанынъ кыйметли ери де бу. Джетере эсас звеноларгъа япышмагъа бильген. О, эсас звенолар исе, алынган проблеманы догъру чечювге, ишке марксистче янашувгъа имкян берди. Пьесанынъ техникий джиэттен эксикликлери де ёкъ дегиль: Офицер Амитнинъ (Асанов) аз да олса кечмишни косъ термек керек эди. О къаранлыкъта къалды. Амит озю: «Мен офицерим, мен онларгъа косъ теририм!», мен ойле этерим, мен бойле этерим — дий, факъат суний чыкъа. Сынфий душман озь курешинде озюнинъ не олдугъыны тильнен айта къоймаз, ичтен-гизлиден иш битире. Онынъ ичюн эдебий эсерде, пьесада айданлатмакъ, косъ термек талап олуна. Даа сонъра шиве меселеси. Озенбаш ве Кореиз, Мисхор шивеси арасында сёйлениште фаркълар олдугъыны унутмамалы. Париков тюрк, эрмени акценти иле сёйленсе де базы моментлерде джоя, унута эди. Айше де шай. Бир даа ойнагъанда, бунларгъа зияде дикъкъат бермели. Артистлеримизнинъ ойнагъанына кельгенде, шуны айта билирмиз ки, эгер яхшы пьеса ве уйгъун роллер тюшсе, артистлер утандырмайджакълар. Гурджини бу вакъыткъа къадар сёге эдик. Лякин шу гедже о, эписининъ устюни орытти. Тилин де тюзетти, джиддий сабырнен ойнады. Озь пьесасында баш рольни Джетере гузель иджра этти. Байкина, Мустафаев, Халилев, Биляловлар, париковлар макътамагъа ляйыкълар. Чюнки онлар билип, этип ойнадылар. Эр вакъыт шай керек. Джетерге бутюн чалышув шараиты догъурымалы. Онда истидат бар. О, даа яхшы пьесалар берир.

Ноябрь 21

«Ким кимни» пьесасы акъкъында. (Мамут Дибакъ).

1933

Январь 28

Джанлы скелетлернинъ икяеси. (Келям). (Алим Фетислямовнынъ «Колхоз ичюн куреш» икяелер китапчыгъы акъкъында. — *Н. К.*)

Февраль 1

«Уджюм». (А). Январь 28-де ве дюн акъшам Девлет татар театросында ерли эхали яшайышында янъы бир «Уджюм» адлы пьеса даа къоюлды. Бу пьесанынъ авторы Ильяс Тархан аркъадаш олмакъле, сахнагъа къойгъан У. Ипчи аркъадаштыр. Пьесада косътерильген мевзуда ялы бою койлеринден биринде Сеит Бекир акъай — деген бир инкъиляпчынынъ хорантасы иле берабер инкъиляп арекетиндеки ролго безяларнынъ, кулактарнынъ ялы боюнда дюнья империализми ярдымы иле япкъан зулумлъыктары вахшиетликлери ве бунларгъа къаршы олгъан къызыл партизан арекетлери айдынлатыла. Тархан аркъадашнынъ джанлы типлер, олгъан вакъиаларны догърулыгъы иле сахнада айдынлатмасы, шубесиз яшлыкъны тарихий вакъиалар узеринде тербиелевде буюк роль ойнай. Табий, базы эксикликлер ве ойналышта нукъсанлыкълар бар ки, биз онлар узеринде токъталмаймыз. Бу акъта тенкъитчилер токъталырлар. Декорация гъает усталыкъле япылгъан...

Февраль 4

«Уджюм». (Т. Бике). Тсатромыз озъ этрафына янъы янъы къуветлерни джелъп ве драматургия базасыны пекитмекте. 1932–33 сенеси театро сезонында социалист япыджылыгъында куреште ерли эхали яшайышында «Мотор» ве «Ким кимни?» пьесаларындан сонъ эки кунъ эвелъси козюмизин огъюнден фильма киби кене де ерли эхали эмедкарларынынъ инкъиляп огъурында, совет акимieti огъурында куреш далгъаларыны косътерген янъы бир пьеса даа кечти, темашагъа къоюлды ки, бу «Уджюм» пьесасы эди. Сейирджилернинъ пек чокълары умит этмедилер, пек чокълары

рынынъ акъылына: «Тархан аркъадаш пьеса язардеген шей кельмеди. Чюнки афишаларда да премьеры кимнинъ олдугъы косътерильмеген эди. Бу къыйметли пьеса бекленильмеден догъды. Шай олса да, театро авескъярлары агъыз-агъыздан бири-бирлеринден 28 январьда ойналгъан «Уджюм» пьесасынынъ авторы ким олдугъыны чокътан огренген эдилер. Тааджип, тесадуфий бир шей ёкъ я! Амелий сюретте инкъиляпкъа ве бугуныкы буюк япыджылыгъымызгъа бутюн къуветиле иштирак эткен хадимлеримизде пьеса язмакъ ичюн темалар язмышыр? Онынъ ичюн ки, Тархан аркъадаш озюнинъ шахсий оларакъ иштирагы саесинде кечирген, корьген тарихий моментлеринден, кечирген вакъиалардан, фактлардан топлап жанлы бир пьеса берди. О, бу пьесаны театро идаресине теслим этмекле онынъ къуветленмеси ишинде буюк бир вклад япты. «Уджюм» пьесасынынъ мевзусы инкъилябий-тарихий вакъиаларде толу олмакъле бу Кырымда ерли къуветнинъ къолундан чыкъкъан ильк тарихий пьесадыр. Автор озь пьесасында ерли эхали махсус, ялы боюнда батрак фукъарелерининъ, айры орта-алтыларнынъ 1917 сенесинден 1920 сенесине къадар олгъан куреш девирининде инкъиляп аркетлерине къошулувлары, Деникин, Врангель безь бандаларнен озь «Миллий фыркъалары» башында олмакъле ерли буржуазия: кулаклар, аджылар, имамлар, мазинлер — эписи дюнья империализмнинъ ярдым эткен бу безь бандаларына ярдым этип къол тутмасы бирликте инкъиляпчы кутълени вахшийдже зулумлар алтыннда зиетлегендерини, яшайыш, кечиниш джиттлери агъыр олгъан фукъарелерининъ, батракларнынъ безьларгъа къаршы ачувы, нефрети артып дагъларгъа-ташларгъа китип Кызыл партизанлар ордусы тешкиль этерек, Врангельни аркъадан урмагъа буюк ярдымлары олмасы, азатлыкъ анджакъ о вакъыт, сияхлар къолда экеч, олмакъ мумкюнлиги ве шеэр пролетариаты иле бирликте большевиклер ёлбашчылыгъы алтыннда сияхлы уджюм саесинде гъалибнет эльде этилдигини ачыкъ-айдын сиясий джитттен тутумлы оларакъ косътермектедир. Иште, бу моментлер бизим козюмиз огюнде жанлы оларакъ реаль типлернинъ иштирагиле олып кечмектедир. О инкъиляп огърунда курешлер унутылмаз, тарихтен силпимез куреш кунълери эди о! Бутюн топракълар, энъ яхшы топракълар помещиклер, кулаклар,

зенгин аджылар элинде эди. Бунѳа да кѳанмай онлар фукѳарелернинѳ бир вершок топрагѳына кѳыза, оны тутып ала эдилер. Бермесе котеклей, аса-кесе, чонки укюмет онларнынѳ кѳолунда эди. Фукѳаре койлонинѳ озѳ озюне чалышып хорантасыны кечиндиреджек кѳадар муљкю олмадыгѳындан зенгинлернинѳ кѳапусына ыргѳат юре, сабахтан акѳшам кѳаранлыгѳына кѳадар чалыша эди. Онынѳ берген бергиси де фукѳарени онѳгѳармай эди. Онларгѳа кѳаршы олгѳан батрак ве фукѳарелернинѳ ачувыны большевиклер, пролетариат, козѳде тутып совет акимиети огѳрунда куреште бирлештилер. Пролетариатнынѳ, инкѳиляпчы фукѳарелернинѳ, батракларнынѳ козюни не шомпол яралары ве не де онларнынѳ арасындан фааль сойларынынѳ тилини кесмек, башыны кесип топ киби челип, тепип ойнамакѳ кѳоркѳутмады, рухтан тюшюрмеді. Уджюм саесинде сонѳ макѳсаткѳа иришилди.

Биз пѳесанынѳ бу кѳыйметли сиясий дѳизѳтини айдынлатмакѳле пѳесанынѳ кѳурулѳшында ве оны идѳра этювде корюљген айры эксикликлерни косьтерамай кечамамыз. Занымызгѳа кѳальирсе, илериде бу пѳесаны текрар темаѳагѳа кѳояджакѳта иљавелер, тюзѳтювлер япылгѳанда, бу нокѳталаргѳа дѳкѳкѳат этмек керек оладжакѳтыр. Биринджиде, Умер Ипчи арѳадашнынѳ постановкасы гѳает зайыф ве дѳансыз чѳкѳты. О, эсас звеноларны тутмагѳа ве онларны айдынлатып кереги киби косьтермеге билѳмеді. Экинѳиде, бойле инкѳилябий бир пѳесте арекет этиѳджи кѳувет гегемония ишчи-пролетариат олмасы зарурий олмакѳле инкѳиляпчы койлолернинѳ ишчи артында китмесини тарих косьтерди ве бунынѳ мутлакѳа кереклиги, бутюн ачѳкѳлыгѳы иле косьтерилѳмеді. Ялынѳыз Акѳярдан кельген матрослар векили иле кифаетленилди. Бу аз. Биринѳжи пердеде буюк, яхшы эвлери, багѳчасы багѳы иле зенгин бир Адѳжи корюле. Адѳжинынѳ кѳапусы огюнде бир топ койлолер чалыша. Адѳжи, кѳомшусы фукѳаре бир койлонинѳ топрагѳындан хырсызламакѳны эмир эте ве онынѳ муљкю ичинде кѳазыѳсыларны ураракѳ, кѳорасыны беклете. Бу ерде буюк кѳавгѳа башлады. Кѳайд этмек керектир ки, эсас дѳкѳкѳат бериледжек бу нокѳта кольге киби корюљди, пѳесанынѳ сонѳуна кѳадар унутылып кетти. Албу исе, бунѳы япыпмакѳ, сонѳуна кѳадар оны узатмакѳ ве неѳидѳесини косьтермек керек эди. Дигер

тарафтан Сеит Бекир акъай ве онынъле чалыпкъанларнынъ ичтимай джиэтлери кереги киби анылашылмай. Онлар батраклармы, ёкъса фукъарелерми? Аджынынъ къапусында чалыпкъан сонъ, эльбетте, батраклар сайылалар. Инкъилипкъа къошулгъан эсас рольни ойнагъан да онлар олды. Бу ерде ойле корюльди ки, инкъилипкъа ялынъыз кой батраклары къошулдылар. Пьесанынъ тертип олунмасына хызмет эткен фактларны ве ондаки джанлы типлерни якъындан танылгъанлар ичюн онларнынъ ичтимай юзлери ве кимлер олдугъы анылашыла. Лякин мында адий бир сейирджи сыфатыле иштирак эткенлернинъ чокълары буны анылаямадылар. Учонджиде, артистлеримизнинъ пек чокълары озь роллерини хис этип джанлылыкъле ойнап оламадылар. Мында да режиссёрнынъ къабааты олса керек. Ялынъыз сонъ пердеде бир парча джанлылыкъ корюльди ки, бу етерликсиз эди. Занымызгъа къалса, бу пьесада бир ери даа бар ки, о да тойда чынъларнынъ айтылмасыдыр. Пьесанынъ декорациялары ве къурулышындан да анылашылдыгъына коре, вакъиалар ялы боюна махсустыр. Мында, чель бетте олгъаны киби, чынълар айтылмасы — бу суний оларакъ чыкъты. Ялы боюнда яшлар ве къызлар чынълар айтмай эдилер. Базы вакъытлар манелер айталар ки, бунынъ сёзлери, макъамы чель бети чынъларындан тамамиле айрыдыр. Декорация, музыка ве артистлернинъ узерине айры-айры токъталмагъа лозюм корьмедик. Нетидже оларакъ шуны къайд этмек керек ки, Тархан аркъадашнынъ пьесасы Къырым Девлет татар театросыны бир адым даа огге атлаттырды.

Апрель 4

Консултация ерине. (Ю. Болат). Яш языджыларгъа ярдым шекилинде язылгъан парча. Ичинде: 1. Тематика меселеси. 2. Мундериджатны ишлев меселеси. 3. Тиль меселеси. 4. Нефислик ве техника меселелери хусусында сёз юрьсетиле — *И. К.*

Апрель 11

Языджылар блокнотында. Совет языджылары съезди мунасебетиле Къырымнешир тарафындан Джафер Гъафа-

ровнынъ сайланып топланылгъан эсерлери джыйынтыгы, Ильяс Тархан аркъадаш «Уджюм» алды пьеси ве Джетеренинъ «Ким кимни» адды пьесалары нешир этиледжектир. Кене шу мунасебетге, Мамут Недим аркъадаш Миллий фыркъа ве пантюркизм акъкында язгъан буюк ильмий эсери нешир этиледжектир.

Кене шу номерде Зинабадин Келям, Абибулла Баккал ве Якъуп Азизнинъ тилимиз акъкында парчалары басылгъан — *И. К.*

Апрель 23

Мен насыл язам? У. Ипчи озюнинъ «Фахише» пьесининъ узеринде насыл чалышкъаныны сёйлей: Бу эсерни язмакътан макъсадым — ичтимай бир хасталыкъ олгъан сифилиснинъ къайдан догъгъаныны ве онынъ огюни алып-масынынъ ёлларыны косьтермек эди. Пьесадаки эсас тип-лерни корьген, раст кельген адамлардан алдым (Бекир, комиссионер). Базы аркъадашлар меним тилимин ачыкъ олгъаныны айталар. Мен язгъанда, даима кениш окъуйдым кутълесини козьде тутам ве онларгъа анълайышлы, ачыкъ олмасы ичюн тырышам. Сонъра мен язмагъа азырлангъан меселени башта озюм кереги киби огренем ве сонъра язам, бунынъ да фикиримин ачыкъ анълашылмасы ичюн буюк ярдымы ола. Меним яzydжылыкъ ишиме терджименен огърашам да буюк ярдым этти. Мен М. Горькийнинъ эсерлеринден чокъ файдаландым ве онынъ «Клим Самгин»нинъ, язмакъта олдугъым «1921 сенеси» эсериме¹ тесири оладжагъы шубесиздир.

Майыс 8

Бугунъ акъшам. Саат 8-де «Рабис» клубында (Карл Маркс сокъагъы-16) совет яzydжыларнынъ Акъмесджит оргкомитети тарафындан Алачлы аркъадашнынъ «Иш севдалары» нам икяеси музакереге къююла. Докладны

¹ У. Ипчининъ иджадына багъышлангъан диссертация язгъан вакъытта, бу эсер иле (яни «1921 сенеси» эсери иле) багълы айрыджа тешкермелер яптыкъ ве онынъ серлевхасы сонъундун «Ачыкъ» олып, роман жанрына менсюплигини ачыкъладыкъ.

У. Ипчи аркъадаш япаджакъ. Языджылар ве мсракълы аркъадашлар чагъырыталар.

Майыс 21

Учь театроныгъ багъ акъшамында. Майыс 19 Къырым Девлет татар театросынынъ фойеси... Рус, Украина, татар, ехуди ве дигер миллетнернинъ артистлери, режиссёрлары ве бедий джизтген идаре этиджилери иле толугъа. Бундан гъайры совет языджылары да иштирак эттилер. Къырым Девлет театросынынъ Шевченко адына Украина театросы иле бирликте яратыджылыкъ иш усуллары хусусында мушавере откерилиди. Бакинин аркъадаш Къырым Девлет театросыны ве аলেখусус Акъяр, Керчь шеърлери театроларынынъ ве илериде бу театроларнынъ огюнде тургъан вазифелер хусусында токъталып кече. Девлет рус театросынынъ чалышувы хусусында сёз баш режиссёр Бертельс аркъадашкъа бериле. О: «Бизим театро 1911 сенеси тешкиль олунды. Бу вакъыт о, Акъмесджит дворянлары ичюн эди. Шимди театро кениш пролстар кутълеси ичюн. Бизим театро сонъгъу 5-6 сене ичинде эм кейфиет ве эм де мыкъдарджа буюди. Къоюлгъан пьесаларнынъ мундерижделерининъ сенеден сенеге сиясий джизтген чыдамлы олмасы, бизим труппанынъ осьмеси ве къавийлешмеси ве сейирджилернинъ сайысынынъ дурмадан осьмеси — мына бунларнынъ бутони бизим эльде эттиги муваффакиетлеримизи ачыкъ оларакъ исбат этелер. Шуны да айрыджа къайд этмек истейим ки, татар театросы иле бир ерде чалыппамызгъа бакъмадан, ишлеримиз гузель ёлуна къоюла. Пек муаббет яшаймыз...» Экинджи сёз татар театросынынъ баш режиссёры Девнишев аркъадашкъа бериле. О, Татар театросынынъ муваффакиетлери ве нукъсанлыкълары ве онларнынъ якъын сенелерде ортадан къалдырыладжакъларыны ве «Шевченкоджылар» тарафындан темагъа къоюлгъан «бизим мемелекетнинъ къызлары» нам пьесасындан алдыгъы тесиратыны ве илериде эки арадаки мейдангъа кетирилген багънынъ бир къат даа бекнишеджини сёйлеп кече. Шевченко адына олгъан театродан кельген аркъадашлар да, озьлерининъ 15 сенелик яратыджылыкълары акъкъында эльде эттиги муваффакиетлери ве бир сыра эксикликлери хусусында токъталалар.

Шевченко театросынынъ кырымтатар театросыны сол-
ярышкъа чагъырмакъ макъсадыле япылгъан мукъавеле
окула ве буюк алгъышнен къабул олунa.

Съз шаирлерден Эшреф Шемъи-заде аркъадашкъа бери-
ле. Оны севиичле эль чырпмаларле къаршыларлар. — Аркъа-
дашлар, — дий о, — бизим совет языджылары джемиети,
озюнинъ эр даимки ишинде татар театросына ярдым берип
тура. Иште, майыс 15-теки чагъырылгъан совет языджыла-
рынынъ топлашувдан, ерли драматургия мейдангъа кети-
рюв меселесини бакъты. Мында эр аркъадаш озюне конкрет
вазифелер алды ве бу джумледе мен де бир пьеса язып
бермекни вазифе оларакъ алдым. Мен буны вакъыгъында
татар театросы элине такъдим этеджегиме иманым къавий».

Бутюн, мушавереде иштирак эткенлер, татар труппасы-
ны ильки язлыкъ сезонгъа чыкъмакъ макъсадыле вокзалгъа
озгъардылар...

Майыс 22

Озюме аит базы къайдалар. (Амди Аллм). 1919 сенеси
кой мектебини битирип, тюрк-татар буржуа культурасы-
нынъ энъ таасипли ве эм де медений сайылгъан Багъсача-
райнынъ Гаспринский адына Дарульмуаллимине джемиет-
и-хайрие эсабына окъумагъа тиюштим. О вакъыт Миллий
фыркъа оларакъ йыкъылгъан, ялынъыз онынъ тесири яшай,
онынъ амель гъаелерини дагъыткъан базы бир тешкилят-
лары даа сагъ, олмеген Миллий фыркъанынъ ёлбашчы-
лыгъы алтында ачылгъан. Дарульмуаллимин, Унер-са-
найы нефисе мектеби, Миллий музей, Татар талебе бирлик
джемиети, Занджырлы медресе, Хан-джамиси, 25 маалле-
синде 36 джамиси, Тарпи-Алининъ китап юрту, Тефейюз
кутюпханеси ве саиреси иле акъыкъатен эм таасип, эм де
медений меркез эди. Рале артыны ташлап кельдигим мек-
тепте де тамамиле Истанбул мектеплерининъ программа-
сыны кечкен эдик, Дарульмуаллимин исе санки Истанбул
Сатибей Дарульмуаллимини типинде иди. Къатнадыгъы-
мыз Татар талебе бирлик джемиети исе гуя Истанбулнынъ
Тюрк-юрду бирлиги, кутюпханеси исе гуя онынъ буюк
конференс залы эди. Кутюпханенинъ диварларында Хами-
дулла Субхи, Мехмет Эмин, Юсуф Акътора, Гаспринский
ве саирлернинъ ресимлери асылы эди, онынъ нашир эфкъа-

ры эльязма «Аркъадаш» журналыны исе, биз «Тюрк юрду» журналынынъ нухалары киби къабул этердик.

Иште, бойле бир мухит ве шараит ичине тюшип, о заманнынъ мефкоре ве идеяларынен суварылгъан II яшында баланынъ «Аркъадаш» журналында басылгъан ильк шири:

Багъчасарайда окъуёрум чоджукъ олуп,
Илериде окъутаджагъым ходжа олуп.
Дарульмуаллимли олсам да, озюм уфакъ
Мен татара къуарым нурлу оджакъ.—

деп, девам эте эди ки, бу мени сарып алгъан мухит ве шараитнинъ къуветли бир иникасы эди. Ойле я, бойле тесир ве тербие иле биз та о вакъытта озюмизни ярынки тюрк-татар дюньясы ичюн азырлангъан кучюк «кахраманчыкълар» исап эте эдик. Лякин тарихнинъ михвери башкъа тюрлю айлана башлады, орталыкъ къарышты, Чонгъар патлады, большевиклер Перекоп берзакъыны ярып Къырымгъа кирдилер, джемиет-и-хайрие де дагъылды. Биз де окъув акъкъы бералмагъанымздан себеп, мектептен чыккып китмеге меджбур олдыкъ. 1922 сенеси, мемлекет даа узун къавгъаларнынъ интервентлер ве немсе оккупантларынынъ ташлап киткен ярасы ачлыкъ панджасында чекишкенде, мен башлагъан тахсилими девам эттирмек ичюн артыкъ экинджи кере Дарульмуаллиминге окъумагъа кельген эдим ки, бу Тотайкойдеки совет Дарульмуаллимини эди. Факъат бу ялынъыз ады итибары иле бойле эди. Мундеридже ве шекли итибарыле Гаспринский Дарульмуаллимининъ совет режимине уйдурылгъан янгы формасы эди. Чонок бутюн тедрис усулы, тербие ве саиреде ич бир тюрлю дегишишлик ёкъ эди. Къырымнынъ багърында ирилген бир чыбан киби, беля ичтимаий-сиясий мараз олгъан Вели Ибраимовичина системасы иле мектепнинъ башында сабыкъ Къурултай министрлеринден Амет эфенди Озенбашлы, шаир Шевкы Бекторе, Чобан-заде, Асан Чергеев, Мухтар Хайредин, Одабаш ве саирелер булуна эдилер. Ич бир партия азасы олмагъан сонъ, талебе эркъанынынъ эксерий къысмыны молла-кулак ве алыш-веришчи балалары тешкиль этерди... Экинджи кере окъумакъ ичюн тоштиги мухит ве шараит исе бойле бир вазнет ичинде эди ки, Тотайкойнынъ эльязма «Эмгек» журналында басылгъан экинджи шиirim къуветиле олса да олмаса да, манасы къарышыкъ ве туманлы олса да:

Туна туран бойлары
Татарларның яїлары
Алтаїда догды неслимиз
Къашгъарда кетти эсимиз -

деп башлагъан эдим. Бу журналның редакторы о вакыт-ки миллетчи, авантюрист Якъуп тарафындан тюзетилип басылгъан эди. 1923–24 сенелери Джавтобели иле Джама-накълының о журналда басылгъан парчалары менимки-лерине нисбетен эм мапалджа ве эм де мефкюрелдже даа чокъ кыуветли ве атешли эди, мен де онларның тесирлеринде къалгъан эдим. Джавтобели Чобан-заденинъ такълитчиси, Джаманакълы Джавтобелининъ, мен де онларның эр экисининъ такълитчиси эдим...

Июнь 2

«Уджюм» Керчь девлет маден заводында (Эннанов).
(И. Тарханнынъ пьесасы хусусында — И. К.)

Июнь 3

Социализм япыджылыгъында эдебий тиль ве эдебий чыктышларның эмнети. (Р. Муллина). (Макъаленинъ де-вамы июнь 8 номерасында дердж этильди — И. К.)

Июль 4

Сагълам кулькю ичюн. (Юсуф). (Бу парча комедия жанры акъкъында фикирлер юрьсетиле — И. К.)

Июль 12

Языджыларымыз нелер язалар. Умер Ипчи «Оджалар» адлы бир роман узеринде чалыша. Романда интеллигенция арасында табакъалашув акс эттирилъмектедир.

Э. Шемби-заде аркъадаш сесли кино ичюн «Мукъаддес топракъ» адлы бир сценария узеринде чалыша. Бу сесли кино ичюн азырлангъан фильманьль темасы — кырымтатарлар-ның XIX-асырның башларында Тюркиеге олгъан мухаджир-лик (чар Русиенинъ колония политикасы) хаятындандыр.

Якъуп Мусанниф «Къырымтатар эдебиятында джигитчилик» адлы тенкъидий очерклер китабы узеринде чалышпа.

Мамут Недим «Миллий фыркъа — пантюркизм» адлы тенкъидий теджыкъ очеркени бастырмакъ ичюн теслим этти.

Октябрь 11

Он биринджи сезонгъа башлаймыз. (Умер Ипчи). Къырым Девлет татар театросы бугунь озюнинъ 11-нджи сезоныны ача. Театромыз озюнинъ бу он-йыллык тарихинде ильки дефа оларакъ бу йыл миллий репертуар меселесини джиддий къоя ве ерли репертуарны 50% еткимекни козьде тута. Бу бизим керек театромызда, керексе эдебиятымызда пек буюк ве мухым бир факттыр. Бу артыкъ бизде искусствонунъ энъ аллий шекли сайылгъан драматургиянынъ оськенини косьтере. Шекильде миллий ве мундериждеде социалистик искусство лозунгыны акыкъатен омрге кечирювге театронынъ джиддий сюретте сарылгъаныны бу 50% бир делильдир. Театромыз озюнинъ репертуарында япкъан бу переломны озюнинъ иш усулларында да япмагъа кирише ки, бу иш усулы эдебиятымызда олгъаны киби, социалистик реализм методынъ чалышув, сахнада хаятны олгъаны киби этрафиджа къаврап алув, фабрика, завод ве колхоз ударниклери типлерини яратувдыр. Биз театромызнынъ огюнде тургъан бу меселелерни артист ве умум театро коллективининъ эль-эльге берип чалышмасы саесинде ириширмиз. Бизим кечен сенелерде бир чокъ нуксанларымыз олгъаны киби, бир чокъ да буюкче мувафакъиетлеримиз олды. Бу джумледен бири-дramатургия саасында «Уджюм» киби гурьдевли бир пьесанынъ коллектив тарафындан пек усталыкънен ойналмасы эди ки, «Уджюм»нинъ керек Акъмесджигте, керексе Керчь, Кефе, Ялта, Алушта ве дигер ерлерде темашаджы тарафындан энъ сыджакъ алгъышларнен къаршыланмасынынъ бир себеби де бу олмыштыр.

«Уджюм» бизим янъы совет драматургиямызнынъ эсас ташларындан бири олды. Онынъ, яшлыкъны социалистик тербиенен тербиелевдеки ролю гъаст буюктыр. Биз «Уджюм»де инкъилябий романтизм элементлерини коремиз ки, бу бизим ичюн янъы ве янъы олгъаны къадар да яхшы бир башлангыч. Бизим энден сонъ языладжакъ

пѳесаларымыз, эсерлеримиз, бойле энтузиазмгѳа давет эткен джаштурыджы олмалылар. Албу ки, кечен сене «Уджюм» бизим матбуатымыз тарафындан сессиздже деген киби кѳаршыланды. Тек «Яш кѳует» онынъ «Сеит Бекир акѳайнынъ хорантасы», «шпай, сахнагѳа кѳоюлыпшы зайыф»- деп умумий сѳзлернен атлап кечти. Бу эльбетте догѳру дегиль эди. Догѳру ола бильмек ичюн темашанынъ эйидже тинтилип бакъылмасы, джиддий бир анализден кечирильмеси лязим эди. Биз умют этемиз ки, бу йыл бизим матбуатымыз театро темашаларына джиддий янашув ве эр темашагѳа акълы олгѳан кѳыйметни кесерлер. Театромызнынъ эксикликлеринден бири оларакъ, мен анда яшлыкъ ве бала омюрине ант пѳесаларнынъ ѳкълугъыны косътерем. Бу хусуста бизде эпейдже лакъырдылар олып кечсе де, лякин иш корюнмей. Чюнки бизим яш языджыларымыз театрогѳа якъын кейльмейлер, онынъле кереги киби меракъланмайлар. «Кѳарт» языджыларымыз исе комсомол ишчи-койло яшлыкъны огретмеге чалышмай. «Яш кѳует» газетасынынъ театро бедий советини озъ шефлиги алтына алмасы фикириндже, бизим репертуарымыздаки бу прорывны кѳапатмакъ ичюн бир ѳл ачты. Бу сезонда бизим театромыз яшлар омюринден ерли бир пѳеса эльде этмеге ве бунѳа иришамагѳан такъдирде, яшлар омюринден русчадан терджиме бир эсер кѳоймагѳа борджлудыр, айны скоретле бала пѳесасы да тюшюнильмелидир. Театромызнынъ огюнде пек мухым ве джиддий меселелер тура ве биз партия, профсоюз тешкиятларынынъ джемаатчылыкъ ве матбуатымызнынъ ярдымы саесинде бу меселелерни кереги киби чезер ве эда этермиз.

Октябрь 16

«Решат». (Т. Бике). Премъера: А. Алим, У. Девишев. перде котерильди... Сахнада ялы боюнынъ кѳаялары арасында бир-бири узерине кѳурулып кеткен эвлернинъ бир манзарасы.. Ялы бою табиаат дольберликлеримен, табиаат зенгинликлеримен, сагълам авасы, сув кунешимен эльверилиш денъизи — улу Октябрь инкъилябындан эвель чокътан-чокъ сенелер Русие помещик капиталистлерини озюне чекти, онларнынъ куреш макъсатлары, ахыры ялы бою онларнынъ эксплуатация оджакълары олды. Бир тарафтан «озъ» байы,

молласы, экинджи тарафтан тыштан кельген «мусафирлер» ялы боюнынъ энъ зенгин ве берекетли, энъ онъайтлы ве дюльбер ерлерини, топракъларыны озъ эллерине кечирип ерли эмеддар эхалисининъ кыялар арасында, кырлар астына сыкъыштырдылар. Иште, бу манзарада о левхалардан бири — Решат да бу эксплуатациягъа къаршы куреш нетиджесинде, шеър пролетариатынынъ ярдымы ве ёлбашчылыгъы саесинде кой фукъарелери арасындан инкыляп ичюн актив-актив куреш ёлуна мингенлерден бириси. «Решат» пьесасы исе инкыляп сенелери койлю факъарларынынъ советлер ичюн курешини косътерген бир пьеса. Решат — бир инкыляпчы яш. Лякин бирден-бир инкылябий ёлгъа кечалмай. О, бир тарафтан акъсызлыгъы коре, бутюн юрегимен онъа къаршы курешке азыр ве «мен оны йыкъар, якъарым» — дей. Лякин экинджи джиэттен хусусий хозяйство оны кендине чеке. О, «бир парча топракъ ве бир аз да пара» топламакъ мизаджындан къуртулмакъта зорлукъ чеке. О, акъыкътны кыдыра. Лякин къапалы койде оны булмакъ, хусусий хозяйство боюнсасыны баштан атып, акъыкый инкылябий ёлгъа минмек ичюн онъа ярдым керек. О ярдымны исе, шеър пролетариаты япа. Кечен девир системасы озъ эксплуатациясыман бир де озюне ант чпоруок адетлерини догъурды. Пьесада ачыкъ-айдын бир левхаларда къадын-къыз алыш-вериши косътериле. Зан этерсиньки, эр анги сатылгъан бир малнен, акъайгъа берильген кыз арасында бир феркъ ёкъ. Ялынъыз бу сонъки джанлы мал, лякин сатылыпш шеки экисининъ де бир. Ялы боюнда, хусусан Тувакъ, Ускют араларында бу адет зиядесиле инкишаф эткен эди. Атта совет акимieti къурулгъан сонъра биле, онъа къаршы алынып барылгъан бутюн курешлерге бакъмадан. Чар сиясетинден асабалъкъ къалма бу адетнинъ айры-айры корюнишлерине раст кельмек мумкюн эди. Мына бу айтылгъанларгъа, сахнанынъ да бу вакъыт ялы боюна уйгъун бир корюниште къоюлмасы, ресмийлештирилъмеси ве артистлернинъ де пьесада акс олгъан меселелермен якъындан таныш олгъаныны, бир чокъунынъ исе озъ козьлеримен корип кечиргенини бир ерге топлайджакъ олсакъ, сахнадаки левхаларны корьгенде, 1918–19 сенелери ялы боюнда инкылябий арекетнинъ бутюн тазелигимен огюнде джанланаджагъы шубесиздир, эм де шай. Пьесада бир сырада стмеген ве анълашылмагъан ве акъикъ ерлерни де бар. Не

етмей? Фикиримиздже чарлыккынын догъурган чорюк-ликлеринден бири — ялы бою «проводниклери» меселеси. Сонъра о курорт аралыгъы догъган мецанлыкъ, онларнын инкыляпкъа бакъшы ки, мутлакъа бу меселелери айдынлатылмакъ керек эди, чонки ялы боюнун о сенелери толуга сюретге айдынлатмакъ ичюн бу моментни къачырмамакъ керек эди. Сонъра миллетчилернин косьтерилишине келиндже, (бу ерде белъки ойнаган артистнин, Париковнын, белли дереджеде къабааты бардыр) о, кендини миллетчилернин пропагандист шеклинде косьтералмай, сонъра ялынъыз бир пердеде корюльмек иле битге, унутыла. Оны бираз даа ишлемек, инкыляп сенелери онларнын акс инкылябий роллерини кениш сюретте косьтермек керек эди. Сонъра кулаккын оксюзи (насыл ве къайдан алган бу белли дегиль) Зейнеп акысында. Зейнепнин кулаккы севмесин, кулаккын Зейнепни сатмакъ пенден юрьмеси, Зейнепнин инкыляпкъа къадар бармасы — бу эписи бири-бирини догъурган меселелер. Лякин Зейнепнин оксюз осьмесине бакъмадан, онын джишвесинде, кийинмесинде, чичек киби ачып, элине бир чёп биле алмай, ишлемей ялынъыз севгини тюшюмеси, бу артыкъ оксюз оськен бир къызгъа ант дегиль эди. Кучок олса да, шу джиэт анълашылмай. Решатнын анасы, акъайы ольдоришгенде, «эв толусы сабийчиклерим къалды»-деп агълай, бу артистканын уйдурмасы, ёкъсам пьесада бар, эр алда, сахнада козьге корюнгенлер сабий дегиль де Решат ве етишкен къыз эди.

Шу бир нетиджени япмакъ истеймиз ки, о да Тархан аркъадаш «Уджюм» пьесасыны корьдиктен сонъра, бу экинджи «Уджюм» дегильми экен, деген фикир акъылгъа келе. Лякин «Решат», «Уджюм» киби художество, оны сахнада иджра этюв джиэтинден ойле даллы, ярашыкълы, гурьдемли дегиль де, токълал, чонгук оларакъ чыкъты. Биз «Решат»та «Уджюм»ден фаркълы оларакъ, пек аз, атта дуолмайджакъ киби, айрылыкълар корьдик. Мана, макъсат алынган тема бир. Ялынъыз иштирак эткенлернин сёзлери ве айры уфакъ денъишмелер бар. Авторларнын гъаеэ зияде такълит якъанлары тамамиле корюлип тура. Пьесаны къоювда декорация, музыка джиэтинден илерилев олды исе де, Байкина, Париков, Теминдаров, Билялова мустесна олмакъле, дигерлери, хусусан Фейзуллаева, Мустафаев, озь роллерини осал, суний оларакъ иджра эттилер

Фейзуллаеванын хадден зияде балалыгъы, назлыгъы, дигер джиттен кьадын-кыызгъа айт олмагъан сеси онынъ ролжонинъ кыйметини зиядесиле тошпорди. Кулак-спекулянт Къуртумер (О. Ниметулла) ишчилер артындан ташнен шубалай, атта аягъына биле урдылар. Лякин о ич де аджыджысыны чекмеди, кьоркьмады, переживаниелер кечирмеди. Бу хаятта корюльген ал биле дегиль, кене де севги меселесине кече, дерсинъ, ич бир шей олмады. Фейзуллаева ешилъ асмапарны коре де: «Баарьде келеджек эди, кыш бите ятыр даа кельмий» — дий. Темашаджылар кулюшелер... Бойле келипиксиз аллар чокъ дуолды. Решатнынъ бабасы, эвнинъ башы, оле. Ана ве кызы агълашалар. Решат да эки дакыкьа башыны ашагъы аса. Шу арада севгилеси келе... Эр шейни унута. Бу да янълыш бир вакъиа эди. «Уджом»ден сонъра, биз «Решат»та Кырым койлю эмекдарларынынъ совет акимисти ичюн инкылябий аркетте къарыштыгъына даир япы, тарихий, башкьа бир материал коре билъмедик.

Ноябрь 15

«Енъиш бизим» (Темашаджы). Бу парча А. Алтанълынынъ «Енъиш бизим» адлы пьесасы хусусында — *И. К.*

1934

Январь 4

Татар Девлет театросьпынъ 10-йыллыкъ юбилейи алдындан базы материаллар. (Бу сериевха алгъында С. Мустафаевнинъ кыскьа «Хатырлав»ы, Джавтобетининъ «10-йыллыкъ юбилейи куню» парчасы, Амди-Алимнинъ «Дюнъ-бугунъ» макъалеси ве алх. Нешир этильгендир — *И. К.*)

Январь 5

Театромызынынъ 10-йыллыгъы. (Бу номерде Кырымтатар Девлет театрининъ 10-йыллыгъы мунасебетиле А. Алтанълынынъ «Он-йыллыкъ», Али Теминдаровнынъ «Теат-

ромыз яратыджылык огърунда, А. Дерменджининъ «Базы фикирлер» ве дигер парчалар басылгандыр. Ашагыда У. Ипчининъ «Енъишлерге догъру», Халилевнинъ «Хатырлав» ве У. Баккалнынъ «Бир къач тарихий къайд» макъалелеринден алынмалар беремиз — *И. К.*)

* * * * *

«Енъишлерге догъру» (Умер Ипчи). Къырым Девлет театросы озюнинъ 10-йыллыкъ байрамыны япа. Бу байрам бизим партиямызнынъ ёлбашчылыкъы алтында джебенинъ санайы-нефисе пытагында санайы-нефисе эльде эткен муваффакиетлеримизнинъ байрамыдыр. Бу он йыл зарфында 5-10 авескъардан мейдангъа кетирилген бир драмтёгерек Шекспирнинъ «Гамлет» трагедиясыны темашагъа къойган къуветли бир театро алына кельди. Бугунъ бизим артист намыны ташылган тамамынен ляйкъ 25-30 кишылыкъ бир кадромыз бар. Эпей муваффакиетлер къазанган бир драматургиямыз бар. Албу ки, бундан он йыл эвель бизде бунынъ ич бири ёкъ эди. Биз бундан он йыл эвель энъ кучюк бир пьесаны биле сахнагъа беджерип къоямай эдик. Биз бу муваффакиетлерге партиянынъ ёлбашчылыкъы алтында керек ерли миллетчиликке, керексе великодержавиялыккъа къаршы къатый бир куреш алып бармакъ саесинде ириштик. Бу сынфий душманлар бир тарафтан «Лейля ве Меджнун»ларъ», «Юсуф ве Зулейха» ве санрелери киби динджи, миллетчи аксинкъилибий пьесаларынен эмекдар кутълеге озъ акс инкъилибий мефкюрелерини аштамагъа ынтылсалар, дигер тарафтан бар къуветлеринен ишчи ве эмекдар койло балаларындан янъы совет мефкюрели кадролар етиштирилъмеси ишине аякъ чалдылар. Чюнки театрогъа келеджек бу яш ве янъы кадр, янъы иш, большевикче чалышув, пролетар мефкюреси талап этеджек эди. Бу яшлыкъ андан Меинов, Нагаев ве дигерлери киби акс инкъилиятчы, «миллий фыркъаджы» ве «ибраимовщина» унсурларынынъ къувулмасыны истейджек эди. Буннынъ ичюн онлар янъы кадр меселесине эллеринден кельгени къадар аякъ чалмагъа чалыштылар. Иште, сизге бинъ факттан бири: Къызылташтан Сейдали Мустафаев 1927 сенеси театрогъа киреджек олып Акъмесджитке келе. Джелал Меинов оны ха бугунъ, ха ярын сени театрогъа алырмыз» — деп бир ай къадар ёллар ичинде джурьсете. Мустафаевни

Грабовнен Нагаев де раст кетире ве оны театрогъа «алды-
раджакъларыны», лякин бунуны ичпон оны, яни Мустафаев-
нини онларгъа ракъсы ве закуска алмасыны сѣйлейлер. Онлар
Мустафаевнини джебидеки беш-он кумюшини ашагъан
сонъ, театрогъа алмайджакъларыны айталар. Иште, бу акс
инкъиляпчы, миллетчи унсурлар янгы кадро азырлав ишине
бойле янаша эдилер. Онлар бу акс — инкъиляпчи ишлерини
театроныны бупон дигер меселелеринден де айны сюретте
алып бара эдилер. Меселя, шу фактны да айтып кечейик.
Нагаев ве компаниясы темашаджыларны театродан тюрлю
ѣлларнен узакълаштыралар. Театро бош ола. Онлар теат-
рогъа темашаджы джелъп этмек ишени «озь устьлерине
алалар», яни темашаны, о заман темашаджынен чокь меракъ-
ланмагъан, дирекциядан 150–200 рублеге сатып ала ве озьле-
ри базаргъа тюшип, комиссионерлер ве дигерлерини васта-
сынен 800–1000 рублеге къадар сата эдилер. Бундан къалгъан
кярны исе Амет Хайсѣр ве онынъ киби акс инкъиляпчилернен
иче эдилер. Бу унсурларнынъ татар театросына къаршы
япкъан эм маддий эм де маневий зарарлары даа пек чокьтыр.

1928 сенеси, яни «Ибраимовщина»нынъ устю ачылып, тар-
мар этильмеси ѣлундан башлап, бизим сахнамыз «Укум»,
«Разлом», «Рельсѣр гурьлей», «Зырхлы поезд», «Фесат» ве
дигерлери киби бедий ве мѣждоревий тутумлы рус совет эсерлер-
ни къойды ве бу эсерлер бизим артыкъ озь театро студиямызда
етишкен янны совет артистглеримиз тарафындан ойналдылар.
Театрогъа янгы кельген кадролар ишчи ве колхозджы балала-
ры эди. Онлардан бир чокълары атта сахна не экенини бильмей
эди. Онлардан бир чокълары театрогъа чарыкънен кельген
эдилер. Бугунь, яни беш йыл сонъра аркъадашларнынъ тамамы-
ле медений бирер совет артисти олып етишеджеклерини
коремиз. Бу анджакь бизим совет шарантимизде олан ве
анджакь бу шарантте ола биледжек бир иш.

Бугунь бизим артыкъ озь совет драматургиямыз да
догъды. Биз былтыр учь ерли пѣсса къойгъан олсакь, бу
йыл сайыны 2–3 къат ве даа зияде арттырамыз. Биз
театромызынынъ он-йыллыгына буюк мувафакьиятлер-
нен кельдик. Биз илериде бу мувафакьиятлерни къат-къат
арттыраджакьмыз. Биз озь театромызны социализм дже-
мнетининъ истек ве талапларына келишкли, джевапкъар
бир театро япаджакь ве бу огъурда курешеджекмиз...

* * * * *

Хатырлавым (Халилев). Сахнада биринджи алдымым 1920 с. олды. Большевиклер Кырымны алганынын экинджи афтасы Метрополь театро бинасында «Чингиз чалашы»нда ойнадым. 1923 с. Къазан театро техникумына окъумагъа кирдим. 1926с. техникумнын режиссёрлык шубесини икмаль эттим. Шу кунден Кырым Девлет татар театросында чалышмагъа башладым. Биринджи сенеси режиссёр муавини вазифесинде чалышсам да, Нагаев ве Грабовларнын тазийгъы алгында чалышып оладым, чыктым. Адий актёр оларакъ къалдым. Бу «миллий фыркъаджылар» яшлыккъа осьмек ичюн эр вакыт аякъ чалып турдылар. Онлар пьеса роллерини пивной ве ресторанларда даркъата эдилер...

* * * * *

Бир къач тарихий къайд. (У. Баккал). 1917 сенеси Акъмесджитте театро бинасында авескярлар тарафындан бир акъшам тешкиль олунып, сахнагъа «Татар тою»- деген бир пьеса къоюлды. Буннын ёлбашчысы Хайри Эмир-заде ве Айше Тайганская (мырзачка) эди. Бу тегерекке кирме пек зор эди. Мында татар оюнларыны иджра этмеге билген аз олганындан зор-зыккы мен де кирген эдим, меним истегим сахна ишлерини огресмек эди, дякин онлар меним илерилегеними корип, мени де къувып чыкъардылар. Сонъра мен, Акъмесджит оджалар яшлыгъы тарафындан мейдангъа кетирильген драм тегерекке кирдим. Мында не режиссёр, не маддий ярдым ёкъ эди. Купьдюзлери эр ким ишинен огъраша, акъшамлары репетициягъа къатнай эдилер. 1920 с. Будённыйнын кахраман атлылары Перекоп богъазыны кечкен сонъра, бизим тегерек джанланып, темелли бир шекиль алды. Бу тегерек 1933 сенесине къадар девам этти. Кырым Девлет татар театросы 1923 сенеси ачылып, о сенеси 32 премьера къоюлгъан эди. Зорлукъ буюк олса да, коллектив бирликли чалыша эди. Сезоннын сонъуна акс-инквизитор Велл Ибраимовнын эмири иле Асан Ногъаев адды бир мырза пейда олды. Оннын кельмесинен артистлернин арасы бозулды, тюрлю интригалар ёл алды. 1928 сенеси Тотайкой мектебинде татар театросы янында студия ачмакъ мушавереси чагырылды. Бу мушавереди Нагаевлер аякъ ве бацларыман студия ачылмасына къаршы чыктылар, чюнки яш кадролар бу «агъалар»нын омюрини кеселжеклерни дуйдулар.

Январь 6

Тантаналы топлашувда. Театромызнынъ 10-йыллыкъ юбилейи мунасебетиле театро бинасында тантаналы топлашув кечирилди. Шу тантаналы акъшамда Умер Ипчининъ «Душман» пьесасы ойналды...

Январь 9

«Душман» (Бир группа темашаджы). Премьера У. Ипчи. Кеченлерде откерильтген Татар Девлет театросынынъ юбилейи акъшамында. Ипчи аркъадашынынъ янъы язган «Душман» пьесасы сахнагъа къоюлды. Къырымнынъ мааллий хаятындан бойне бир зенгин пьесанынъ догъмасы яш, етишмекте олган актёрларымызнынъ шай чебер, уста ойнамалары ве буларгъа иляве оларакъ левхаларнынъ нефис ресмиленштирيلمесинден акъикъатен рессамлыкъ къолу корюльмесини айтаджакъ олсакъ, шубесиз бу 10 сене ичинден Къырым Миллий Татар Девлет театросынынъ муваффакиетлерининъ сахнада нумайышы эди демеге мумкюн. Бу ерде айрыджа оларакъ да айтып кечейикъ ки, У. Ипчи аркъадашынынъ бу эсери дигер пьесаларына нисбетен эр эки джигеттен: эм мундериджесининъ зенгинлиги ве эм де шекиль итибары иле устюн турган ве Къырым мааллий драматургиясында «Уджюм» ден сонъра, фикиримиздже, биринджиликни къазангъанлардандыр. Пьесадаки вакъиа 1933 сенесининъ язында, ялы боюнда колхозда, даа догърусы, колхоз тарафында олып кече. Пьесада эсас типлерден олган Эскендер Дервиш вастасы иле (кулак огълу) сынфий душманынынъ бугунъки иш формаларындан олган колхознынъ ичине кирип, оны ичтен патлатмагъа тырышкъаны косътериле. Бунынъ иле де белли дередже багълы оларакъ бир тарафтан Асие Дервиш (доктор, партиялы), Бекиров Сейдали ве дигерлери иле янъы яшайышнынъ векиллери, янъ хорантанынъ азалары косътерилип, экинджи тарафтан онларгъа къаршы, кечмишининъ асабалыкълары, чорюклик къалымтылары олган Лейля, Эскендер ве дигерлери юзюнде янъы омюр тарафындан эп енгилген эски хоранта яшайышы косътериле. Янъы хоранта меселеси, хоранта проблемасы зарарсыз, гузел ачылып косътерилген. Бунынъ иле шуны да айтып

кечейик, койде колхоз янғы адам догъура, яшайыш омюриниң буюк бир кысымы башкыша шараитлер алтында кечсе де, о шимди 60-70-ке келип юрьгенде, къартлыгындан гами салланса да, юзю денъишкен кой, бу «къарт гвардиялыларны» да денъиштире. Мына Эмирамет акъай да шай: колхоз онынъ олдугы бу кунъки нефакъа ери дегиль, колхоз онынъ бугунъ ве келеджеги, ярышы, колхоз онынъ озъ эви, озъ малы, озъ иши. Шай да чалыша, онынъ козю де ачыкъ, колхоз душманларыны да ильки о корьмей дегиль. Мына бу янғы яшав, догъмакъта олгъан янғы адамны белли дередже догъру бир къалыпкъа къоюлып косьтерильмесини, пьесанынъ баш муваффакиетлеринден саймалы. Пьесада бугунъки купиниң призмасындан кечкен девирнинъ бутюн вахшитлер ве онынъ асабалыклары ачылып косьтериле. Дипкъат эт де, бакъынъыз, Мария Василенконынъ хаяты, онынъ икясинде ич бир тюрло бутютюв ёкъ, бир локъма отьмек ичюн Русне ичерлеринден кельген факъыр къадынларнынъ эм къуветинден, эм къадынлыгындан файдаланып, сонъра ёллар ичинде къалдырмакъ, ялы бою кулак, помещиклеринден, оларнынъ огъуларын да эксернетле корюльген адетлерден эди. Пьесанынъ шу мусбий джиэтлерини де айтып кечмели, Ипчи аркъадаш къалемининъ хасиети олгъан альпдан типлерни бутюн барлыгыман берюв, мында, бу пьесада да, эр ким ишгъаль эткен ерине коре, бутюн хуусиетлеримен берильген я да берильмеге тырышылгъан. Сонъра пьесанынъ багъланышын да чезилъшине барынджа муреккеп интригаман итерилетильген ки, бу сонъкиси темашаджыгъа «полюкнинъ» чезилъмесине буюк бир меракъ догъурмай дегиль.

Шимди бир къач да эскиликлерни айтып кечейик. Биринджи левха колхозда, истихсалда тютюн аранлары косьтериле, лякин бир даа колхозны тапсанъ ал. Иш бир тамам къыргъа, чамлыкъларгъа, санаторнягъа я да хастаханеге кече, бойледже колхоз-истихсал бир тамам унутыла, Эмирамет акъайда гъайры артыкъ бир колхозник корьмесинъ, колхознынъ къалгъан ишлери колхозниклернинъ иштираки олмадан, колхоз партъячейкасы кятиби, реис, доктор... курортниклер енъи, догърудан-догъругъа колхоз истихсалында чалышмагъанлар арасында олып кече. Онынъ ичюн де пьесада истихсал эсас ерни къапатмалыгындан, мевзу олгъан сыпфий душманынъ колхозны

ичериден патлатмагъа истегени ачылып берильмей. Экинджи эксиклик, догърусы, къаранлыкъ момент. О да Эскендер Дервиш меселеси, онынъ бабасы айны о койде озъ къапусунда онларман факъырны эксплуатация эткен сабыкъ кулак (сонърадан не олгъаны белли дегиль), агъасы Сервер Дервиш айны койден сыныф оларакъ сюргюн этильген, Эскендер Дервиш иссе айны кулакнынъ огълу, джебинде партия билети, о, кой колхозынынъ реиси, онъа къаршы ич бир тюрлю шубе косътерильмей. Къаранлыкъ меселе, о, не ичюн койден сюргюн этильмедиле, оны колхозгъа реис ким къойды, партиягъа ким алды, онынъ совет укюмети къаршысында не киби хызмети бар да, онынъ ичюн бойле мустесналар япыла. Ич бир тюрлю хызмети ёкъ, аксине оларакъ аягъы ве башы иле колхознынъ йыжылмасына къаршы куреше. Айны бунынъ киби, Зейнеп Дервиш (Эскендернинъ халасы) колхозда аза, колхозда чалышмай, колхозгъа душманлыкъ этип юре ве эм о койде насыл олып къалгъан, колхозгъа кирген, кулакларны алмайлар да, гъалиба. Пьесада арткъач, суний сюретте къошулгъан ерлер де ёкъ дегиль. Фикиримдже, пьесада сонъки левханынъ кереклиги ёкъ, о пьесанынъ къуветини тюшюре, пьеса 7-нджи левхада енъи колхоз идареси огюнде битмек керек. Сонъра хастахане огюнде Азерлимен Эмирамет аканынъ узун сёйлешювлерининъ купончлигини кенар быракъсакъ, пьесанен ич бир алып береджеги, узвий багъы ёкъ, ташланса пьесагъа ич бир тесир япадажгъы ёкъ.

Идареден. Ипчи аркъадашнынъ бу пьесасы январь 13-те акъшам саат 7-де «Яш къувет» бинасында коллектив мухамемеге къоюладжакъ. Меракълы аркъадашларнынъ кельмелери истениле.

Январь 18

«Душман» пьесасы — кутленинъ мухамемесине. (Б.-Т.) Шаирлер, языджылар, артистлер, студентлер саат 7 къарарларына бирер-бирер топланмагъа башладылар. Саат 7-30 «Яш къувет»нинъ кучюк залы толды. Тоplashув ачыла. — Сёз кимге? Сес солукъ ёкъ. Кимсе башта башламакъ истемей. — Сёзге чыкъаджакъ ёкмы? Беринъ мен айтайым. «Юреккли» Алтанълы сёзге чыкты. Мына о айта: «Пьеса догърудан-догъру истихсалны акс эттирмедиле».

ги догъру сайылмаз, мында белли бир ичтимай фондa сынфий къавгъа косътериле. Кониг-инженер типини пьесаман даа къавий булу багъламачы ки, мында бир интернационализм меселеси догъсун. Пьесанынъ эсас кахраманы — Эскендер типни бир аз ишленмеге мухтадж, онынъ юрек агъырысы суний, аселет япкъандай чыкъа, албу иссе пьесада аксине, яни онынъ табий хасталыгъы оларакъ трактовать олуна. Алтанлы артистлернинъ ойнамасына келиндже, оюнлары табий чыкъты — бу акъта сонърадан айтырым десе де, о, сонърадан да бу акъта бир шей айтмай. Рахимли: «Пьесанынъ ильки пердесимен девамь иле багъ олмагъаныны айта. Эскендернинъ сынфий душман юзюни даа да ачыкъ япмакъ ичюн, оны бутюн ийлекярлыкъларынен косътермели. Пьесада Э. акъайнынъ Азерлинен корюшюви темашаджыгъа барып етмей, онлар бир-бирини анъламакъ керек, насыл ола да эки эмекдар бир-бирини анълап оламай?» Бу ерде сёзюни кесип оны Амди Алим догърулта: «Я сен, меселя, украинна писаныны бильмесенъ, бир украинна эмекдарынынъ озъ писанында лаф этмесини анъларсынъмы? Ондан сонъра сёз яздыжылардан Тынчеровгъа кече. О, яры русча, яры татарджа тутула-тутула (э, не къадар десенъ, яздыжы тили де) пьесада коммунистка Айше акъкъында айта: «Не может быть о, Эскендернен 7-8 сене яшасын да, онынъ ким олгъаныны бильмесин. Асиенинъ положительный тип оларакъ бала догъурувгъа отрицательный бакъмасы тоже неправдоподобный, а пьесада сагъырнынъ бирден эшитмеге башламасы как-то искусственно чыкъа». А. Асан: Пьесанынъ мевзусыны, ойналгъан пьесалар арасында, энъ зенгин сая. Лякин мына Эскендер колхозны ичтен патлатмагъа истеген типлерден, амма пьесанынъ китишпиден ойле олып чыкъа ки, сапкы агъасы — Сервер сюрдюнден къачып кельмеген олса, Эскендер де колхозда барышпкъ иле чалышаджакъ эди, «тийменьиз магъа дегмейим сизге», албу иссе, оны колхозгъа къаршы актив курешчи оларакъ трактовать этмек керек.

Сёз чокъ узанды. Сёзге Амди Алим, Усенпов, Къуртиев, Ю. Болат артистлерден — Асанов, Джетере, Халилев, Э. Париков аркъаданлар чыкъышта булундылар. Пьесада огю алынмасы керек олгъан бир чокъ да техникий моментлер косътерильди (сонъки левханынъ керексизлиги, пьесада атыш меселелернинъ къарышпкълыгъы, Эскендернинъ

юрек атгырысынын сунийлиги ве илях. Буьпньле де пьесада эр шейни акс эттирмесинин талап олмасы яньлыш олдуьгы сёйленди, бу вакыт о пьеса дегиш де, башкьа бир шейге чевирилир. Бу сёзге чыкькьан аркьадашлар пьесада эхсикликлерни косьтермекле пьесанын Ипчи аркьадаш дьгер эсерлеринден устюн тургьаны ве бу эсеринде яньы мувафакьияетлер кьазангьаны айтылды. Ипчи аркьадаш озь чыкьышында разы олгьан моментлери боюнджа Эскендер типни узеринде бираз даа чалышаджагьыны айтты. Топлашув буюк бир джанлылык иле башлап, сагьлам тенкьит алтында кечти. Язылгьан, ойналгьан пьесаларны кутьлевий мухакемеден кечирювде бу бизде даа ильки теджрибе. Лякин буьга бакьмадан, топлашув озь макьсадына наил олды — пьеса ттрафында белли бир ичтимай фикир догьрулды.

Топлашувда бойле акьшамларньлы илериде де чагьырымасы теклифинде булундылар ве буьга зиядесиле темашаджыларны, ишчилерни, хадьмлерни чагьырмак керектир.

Февраль 2

Бир шиир (Оджа). (Бу макьалеле Макьсуг Сулейманьнын «Бильмейим» шиири хусусьнда сёз юрютиле — И. К.)

Март 18—20

«Эдебият дерслиги» акькьыла. (Ю. Болат, А. Бекиров). Дж. Гьафар, А. Фетислямов, К. Джаманакьлылар тарафындан язылгьан «Эдебият дерслиги» кьтабы хусусьнда — И. К.

Июнь 9

Кьырымтатар Девлет театросы Озьбекистангьа кетти. (Р-ли). Озьбекистан джумхуриети Маариф халкь Комиссарлыгьынын чагьырувына бинаэн, Кьырымтатар Девлет театросы июнь 7-де Ташкентке ёлгьа чыкьты. Репертуарында «Уджюм» И. Тархан аркьадашнын, «Душман» У. Ипчи аркьадашнын, «Эки эфендинин хызметчиси» Гальдони К., «Мещаннын дворянлыгьы» Мольер ве «Эль баласы» пьесалары булунмак узьре Ташкент шеэрининь Свердлов адына Девлет театросьнда 20 спектакль темаша

этиледжектир. Труппанын эркянында бутюн идаре этиджи (административ, техникий, костюмджилер, монтировка, бутафорджи, машинист-электрик ве илях.) ве артистлер олмакъ узьре 57 адам булуна. Оларнын 40 къадары артислер ве бу джумледен 8 студентлердир. Татар театросынын къардаш джумхуриетлерине чыкъув, театронын тарихинде даа ильки сайылмакътадыр. Бу, биринджи тарафтан, бедий къазанчлар саасында теджрибе алышып-беришмек сайылса, экинджи тарафтан миллий-медений япыджылыкьта озь къазанчларыны къардаш джумхуриетинин эмекдарларынен пайлашув сайылмакътадыр.

Июнь 24, 28

Тенкытте эсас нокъташы унутмакъ олмаз. (Тенкытчи). «Янъы донья» газетасынын 1934 сенеси 24 ве 27 март номераларында Фетислямов аркъадашнын Алтанълынын «Осиом адымлары» шири акъкъында тенкыиди чыкъты. Редакция догъру оларакъ бу тенкыитнинъ базы бир фикирлериле разы олмадыгъыны къайд этти... Биз бу парчада Фетислямов аркъадашнын тенкыиди узерине сёз юрютмек иле кырымтатар совет эдебияты тенкыитлерине базы бир меселелер боюнджа умумий фикир юрьсетеджекмиз...

Июль 12

Гузель башлангыч. (Алтанълы). (Муэллифининъ бу парчасында кырымтатар эдебиятында мудафаа мевзусы насыл акс олдугъыны акъкъында сёз юрютиле. Девамы июль 15-те чыкъкъан номерада — И. К.)

Август 8

Бизе комсомол омюрнин косьтерген пьесалар керек. (У. Ипчи). Драматургия меселеси бизим огюмизде чокъ джиддий тура. Эр не къадар бу саада аз-чокъ мувафакьитлеримиз олса да, лякин бу етишмей. Бизде, Къырымда, пьеса язувнен огърашкъан язиджы пек аз. Комсомол язиджылар арасында исе ёкъ киби. Биз даа не пионер, не де комсомол ве ишчи-колхозник яшлыкъ яшайышындан ич бир пьеса корьмедик. Бу, фикиримдже, бизим энъ бутюкче

хусурларымыздан биридир. Бизге ишчи ве колхозниклери-мизинъ япыджылыкъ огърундаки курсешлерини, кахраманлыкъларыны акс эттирген ве бедий джиттесен юксек пьесаларнен берабер, айны заманда комсомолларнен ишчи ве колхозник яшлыкъларыны пионер яшлыкъларыны иши ве курашынъ энъ бедий сюрете косьтерген пьесалар керек. Буны да кьайд этмели ки, Кьырым рус драмтеатросы ве рус драмы ялынъыз меркезден алгъан пьесаларнен яшайлар. Рус драмасы И. Тархан аркъадашыны «Уджом» пьесасындан башкъа ерли материал узерине язылгъан ич бир пьеса (не русча, не татарджадан) кьоймады ве бу пьесаларны эльде этмекчон бир тешеббюсте де булунмады.

Бизим клуб ве колхоз сахналарымыз аля даа эски пьесаларнен кечине ки, бунларнынъ эскериси эски хламлардыр. Огтомиздеки Бутюнкъырым совет языджылары конференциясында, шубесиз, бу мухым меселе бакъыладжакътыр...

Кене шу номерде бир сыра языджыларымызнынъ фото-сюретлери ве кьыска эдебий макъалелер басылды. Шу джумледен, О. Батыровнынъ «Эдебият бракъына кьаршы» парчасында А. Дерменджининъ «Учонджи несиля» адлы икъяси хусусында сёз юрютиле -- И. К.

Сентябрь 28

Пассивлик ве беджериксизликнен барыпкъа ёкьтыр. (А. Озенбашлы). Мусанниф, Гьафаров, Меджитовнынъ иши ялынъыз темизлев комиссиясыны дегиль де, эм бутюн медений джебеде чалышкъанларнынъ, бутюн ишчи ве эмекдарларны меракъландырды. Не ичюн? Чюнки медений джебеде онлар чокътан берли чалышалар, партнешир, языджылар тешкиляты -- медений джебеде буюк роль ойнайлар. Мында тенкъит ве озь-озюни тенкъитнинъ олмадыгъы, янынъ пролетар кадросы азырлав боюнджа ишнинъ тамамиле етерсиллиги, ишке буржуа миллетчи элементлернинъ джелп олунмасы, марксизм-ленинизм классик эсерлерини дердж этюв ишининъ бозулгъаны акъкъында эвельки сигналлар темизлевде догъру чыккыты, бутюнинен тасдикъ олундылар. Бу адамлар озь чалышкъан ерлеринде озь ишлерини беджере билъдилерми? Буны шу материаллар ачыкъ косьтере. Мусанниф сонъ вакъыгъ-

ларда партия омюринден айрылды — демек мумкюн. О, вакытыле пек актив эди. О, 1926–27 сенелери группажы-лык курешине пек актив кышула. О шимди пассивлешти, о шимди партия ишинден узаклашты ве о шимди партия иши ичон эвельки киби актив юректен курешмей. Мусанниф бу джизтни озю де тайымагъа меджбур олды я! «Яш кыувет» газетасы онынъ «Большевик ёлу» журналыны чыкъарувда буюк кыба янълышлыкларыны, пассивлигини яш, язмагъа башлагъанларгъа кыаршы, фена тактика косьтерген тежсизт ве макъалелер язгъанда, о бунъа джевап бермени биле лайыкъ корьмедил... 17-нджи Кырым област партия конференциясында актив кыатнашмады. ВКП(б) област комитети Кырым пединститутында, кад-ро азырлав саасында, буюк кыйынштырувларны, буржуа миллетчилерининъ акс тесирлери акъкъында кыарар чык-арды. Пединститут партия тежкиляты темизлевинде бир сыра татар актив коммунистлери иштирак этти. Сёзге чык-тылар. Факъат бу меселелер акъкъында Мусаннифинъ чыкышы олмады. Волошининъ сиясий янълышлыклары-нынъ устю ачылды, Мусанниф йине де сесини чыкъармады. Семенов аркъадашлыгы Кырым большевиклерининъ мил-лий джебеде курешлери акъкъында макъалеси дердж олунды. Мусанниф йине де корюмеди. Кырым партия тежкилятын-да биринджи ве экинджи орфография конференциясынъ акс инксийлябий кыарарларынынъ устю ачыла, шимди кыызгын сюретте ягы орфография конференциясына азыр-лангъа, факъат Мусаннифинъ юзю йине де корюмеди. Бу фактлар Мусаннифинъ пассивлигини ве онынъ партия ишинден узаклашканынъ косьтермейми?

Айны алда Гъафаров аркъадан да корюльмекте. О, бир чокъ вакыттан бери медений джебеде чалышкъан алда, олгъан эксикликлерни ве янълышлыкларны ёкъ этюв ичон курешмеди... О, аля озюнинъ эксикликлерини ве янълышларыны анылап оламай ве оларнынъ устони ач-магъа чалышмай.

Гъафаров да шимди пассивлешти ве партия аятындан узаклашты. О да шимди орфография конференциясынъ акс инксийлябий кыарарларынынъ устони ачмай. Яызды, эдип аныладыгъы алда даа кереги киби капиталный бир эсер бералмады. Яыздылар тежкилят комитетинде реис-лик вазифесини корьди. Факъат ишини йыкты, онынъ

ичюн Кырым ызыджылар конференциясы онынъ чалышу-выны къанаатлендирисиз таныды. Гъафаров темизлев комиссиясы огюнде озюни батрак косътермеге тырышты. Факъат бу алдатув эди. О, комиссиянынъ берген бир сыра сиясий суаллерине джевап бералмады. Онынъ озъ устюнде чалышмагъаны, партия омюринден узакъ олгъаны мейдангъа чыкъарылды. Мусанниф ве Гъафаров — эр экиси де шимдики сиясий курешлерде биринджи сырада турмайлар. Кырым партия тешикляты Мамут Недимнинъ сиясий янълъпшыкъларынынъ мухакеме эте. Мамут Недим «Алфавит Октябрия» журналындаки макъалесинде Миллий фыркъаджыларнынъ, хусусиле озюнинъ янълъпшыкъларыны биринджи ве экинджи орфография конференциясынынъ акс инкъилябий, миллетчилик махиятине токъталмай, устюни орьтип кечти...¹

1935

Март 3

«Алтайскийлер» (Т. Бике). Авторы: Р. Тынчеров, сахнада къойгъан: А. Теминдаров. «Алтайскийлер» — бу Кырым Девлет Татар Театросынынъ бу сезона ойналгъан ерли пьесалардан экинджисидир. «Алтайскийлер»нинъ авторы яш, талантлы ызыджыларымыздан Раим Тынчеров аркъадаштыр. Бу пьеса гъает усталыкънен ызымакънен, техникасы зенгин, юксек медений севиедendir. Интригалы ве эеджанлы, кызыклы левхаларнен зенгин пьеса. Бу сахнамызда нам къазангъан «Уджом» ве «Душман» пьесалары янында турмагъа хакъ къазана. Бир классик, яхшы эсерде козьде тутулгъан аляметлер мында да озъ ерлерини тапкъанлардыр. Пьесанынъ сахнагъа яхшы къоюлышында

¹ Мамут Недимге къаршы чыкышлар бундан да эвель олып кечкен эди. Бугунде Кырымнынъ Меркений Девлет Архивинде сакъланып калгъан базы дипломатларгъа коре. 1929 сенесен сентябрь 27 ве октябрь 3-те олып кечкен Наркомпростакни партия ячейкасынынъ топлашувларында онгъа эки зиялыларымызгъа (яни Б. Чобан-заде, А. С. Айпазов, И. Леманов, А. Ильмий, А. Лятиф-заде, О. Акъчокъракълы ве дигерлерине) ярдым эткени ве Б. Чобан-заденинъ китабыны нешир этильмесине destek бермесен ичюн буюк къабаат юклеген эдилер. (ЦГАК. Ф. Р.-20, оп.3, д.97, лл.54—58).

эр артист ве артистка озь ролони анълап иджра этювде кене яш талантлы артист Али Теминдаров аркъадашны къайд этмей кечалмамыз. Бойлеликле, биз бу акъшам эки талантнынъ махсульны корьдик. Автор Тынчеров эр левханы усталъкънен косътере, эр адамгъа озь сёзлерини билип еринде сёйлендире. Дерин маналы сёзлер айттыра. Сахнада бизим къаршымызда пролетар диктатурасынынъ къувствлешмеси, социализм уджюми нетиджесинде джулкъулмакъта, чырпынмакъта олгъан эр типте сынфий, ят паразит кимселер букети — Мырза Смаил Алтайскийден Шомель Моисеевич Чаклидиге къадар эписи интикъам алмакъ, террор япмакъ пешинделер. Олар эписи озь куреш усулларынен къайда олса да тапышалар. Олар жулпслик, аферистликнен сюрюнден къача, къыркъ боягъа кирип чыкъа, мулъклерининъ, топракъларынынъ хозяини пролетариаттан интикъам алмакъ ичон курешнинъ эр союна баш уралар. Олар япма, къалып документлер вастасынен ве айны тесадофлерде сынфий уянькълыкънынъ зайыфламасы нетиджесинде бухгалтер, иш кочорюджи, завхоз сыфатънен япыджыльпгъымызнен индже ерлерине сокъулар. Базан олар бунъа муваффакъ биле оларар. Пьесининъ мундериждесинде совхоз тура. Совхозда ашларнынъ кейфиети ярамай, айлыкълар вакъыты-вакъытында берильмей. Лякин ишчилер озь энтузизмлерини зайыфлатмайлар, ат бакъыджы Костя (артист Гь. Муратов), хызмети къыз Зубиде (артистка Ишниязова) юзюнде коремиз. Не ичон ярамай? Чюнки Алтайскийнен эвельде алыш-вериш эткен ярдымджысы Щеппар завхозлыкъ эте. Эрзакълар онынъ къолунда. Мында кечмиши къаранлыкъ антисовет элементи Ильяс (артист Э. Париков) бухгалтерия ишлерини джайраткъан, акъчаларны масраф эткен, иш кочориджи Сара да ишлерни къарыштырып къойды. Мына Алтайский компаниясынынъ адамлары. Акъча... Акъча адам да сойдура, эв де якътыра, кимге? Анъсыз адам бу акъча къурбаны кете, оле. (Меселя, Ибадулла акъай ве онынъ огуллары). Совхознынъ атлары устуранен союлды. Директор Темировнынъ агъызына явлукъ тыкъып богъдылар. Лякин «сюнгю чувалгъа сыгъмаз» дегенлер. Сынфий душманнынъ бу джанаварлыкъларынынъ хыянетликлерининъ, зиянкярлыкъларынынъ устю ачылды, эм бунынъ устюни эмекдар, ишчилер озьлери ачтылар. Пьесанынъ эр

левхасында бу душманларнынъ арекетлеринде, лафларын-да пролетар диктатурасынынъ олар устонде не къадар буюк зыккысы, тазыйгы олгъаны анылашылып турула. Олар къоркъалар. Олар шашмалайлар. Лякин курештен вазгечмийлер. Барышыкъ сюретте сахнадан тюшмейлер. Мына бу эм догърусы ве куреш законы да шай огресте. Бу пьеса сынфий уяныкълыкъкъа чагъыра. Эр тип озюне нефрет уяндыра.

Пьесада эльбетте эксикликлери де ёкъ дегиль. Эм олар джиддий эксикликлер. Окъуйджы бизден сорар, я пьеса-даки вакъиалар насыл вакъыткъа аит? Бунынъ догърусы-ны айтмакъ кучь. Базы бирлери 1931–32 сенелерине ант-дийлер, базы бирлери исе 1932–33 сенелери дийлер. Ресто-ранда фокстротлар, танголар ве айры роллердеки айры лафлар 1933–34 сенелерининъ башларыны аныдыра 1931–32 сенелери фокстротлар, ресторанларда бойле массовый ойналмай тургъан эди. Бу алда, бу сонъ вакъытларгъа аит-деп тюшонмек мумкюн. Эгер 1932–33 сенелери исе, о вакъыт сынфий душман бойле ачыкъ-ачыкътан бутюн сюрюсинен (Къырым шараитында) терроризм, ачыкъ зиян-кярлыккъа баш урмай да, озь курешини гъает индже, муреккеп усулларнен алып бармагъа башлады. Буны бизге Сталин аркъадаш 1933 сенесининъ январь башында айтты: «Койде шимдики кулаклар ве подкулачниклер, койде шим-дики антисовет элементлер — булар эксериетнен «юваш», «татлы», аман-аман «софу» кишилер. Олар сёзде эр шей-нинъ тарафдары олалар. Лякин ишке кельгенде...» Тынче-ров аркъадаш бу ерде эльбетте бир парча майыштырды. Пьесада типлер гъает характерли. Бу яхшы. Лякин душман тарафындан къувет зияде берильген. Онынъ къаршысын-даки къувет аз ве зайыфча партия ячейкасы секретары Асанов (артист Джелялов) ве Темиров (артист Мустафаев) роллери ве оларнынъ къуветлери пьесада зайыф. Акъык-атта исе, оларнынъ къуветли олмасы керек. Лафларын тесири аз олгъан Асанов озь ролони большевикче аит хасиетнен эда эталмады. Даа сонъра, сейирджиде шойле бир суаль догъа: — Насыл ола да, бу Алтайскийлер орта-лыккыны якъа-йыкъа, терроризм алып баралар. Джылышып компаниянен ичелер, сархошланалар, компаниянен иш япалар да, шунынъ озюнде булар бизим атик, ачыкъкъозь, сиясий идаре хадимлеримизге, бир парча да олса, белли

олмай. Бу оладжакъ шей дегиль. Даа сонъра, бутюн алект мейдангъа чыкъкъанда Алтайскийлерни спекулянт Чаклиди (артист Гурджи), Алкинин (артист Байкин) тевкъиф этмеге милиционерлер келелер. Бу сиясий меселе не ичюн шай ола? бу сиясий идареге аит дегильми?

Мына бу къайдадыр тозетильсе, «Алтайскийлер» гъает яхшы мундериджели, юксек севиели медсний пьеса оладжакътыр. Роллерге кельгенде, сёгюльмеси ляйыкъ олгъан артист ве артистка ёкъ. Эгер роллери тошкен такъдирде, артистлеримиз онынъ акъкъындан келелер — буны амелиятта дефаларджа косьтердилер. Смаил Алтайскийлер ролонде ойнагъан Джетере, Темиров ролонде ойнагъан Мустафаев, Чаклиди — Гурджи, Джелилова исе Асие ролони Ишниязова — Зубиде, Халилев — Ибадулла роллерини анылап, усталыкънен яптылар.

Март 4

Яш къалемлерге базы косьтерншлер. (М-т). (Янъы иджат этип башлагъан музшифлерге шиир техникасы иле багълы консультация — Н. К.)

Март 15

«Омиор баари» (Т. Бике). Авторы: Габилев, сахнагъа къойгъан: Умер Ипчи. Кырым Девлет татар театросында сонъ вакъытларда ойналгъан «Омиор баари» пьеси Габилев аркъадашнынъ къалеминде чыкъкъандыр. Габилев аркъадаш адамнынъ бу ильки пьеси дегиль. О, бир къач йыллар эвельси бирми-экими пьеса язып берген эди. Бу пьеса о вакъыт озь мувафакъьнетини къазангъан эди. Дийджек, Габилев аркъадашнынъ бу пьесасы шимди даа кыуветли ишленильген ве нефис джиэттен зенгин оларакъ бермеси керек эди, дегильми?...

Март 26

«Исмет». (Осман Б.). Революциягъа къадар Шаркънынъ эмекдар къадынлыгъынынъ эм дворян-помещиклер акимети, эм дин-шернат, эм де хорантанынъ «хозяини» — къоджа озю эди. О вакъытта къадын эр джиэттен тамамы-

нен укьукьсыз эди. Бу куньлерде Акьмесджитте «Кьырым большевиги» кинотетатросында кетмекте олгъан «Исмет» картинасы буны гьает ачыкъ косьтере. Ерли алыш-веришчилерден байлардан Самет (артист Хайри Эмир-заде) озюнинъ биринджи кьадынына истегени киби кьылытна, оны азаплай, ниает, баласы олмай — деп онынъ устуне бир кьадын даа алмагъа кьарар бере. Молла, Саметнинъ бу арекетини тамамынен акьлы — деп таный. Самет, озюнинъ хамамында чокъ йыллардан бир тилим отьмекке чалышкъан, Юнуснынъ бирден-бир кьызы Исметке козь тике. Нишанлана, той япа. Кьоджасынынъ алчакълыгъына, джанаварлыгъына даяналмагъан Саметнинъ биринджи кьадыны той вакъытында озь-озюни якъа, явашнен савлукълаша. Картинанынъ бу левхасы революциягъа кьадар эмекдар кьадыннынъ аджынынъкълы, укьукьсыз алыны пек айдын скюретте characterize эте. Исмет де кьоджа зулумына тюше, онынъ кьулу ола. Самет «бунунъ да баласы олмай» — деп учюнджи бир кьадынгъа эвленмеге кьарар бере. Нишанлана. Кьоджасынынъ алчакълыгъы нетиджесинде хастаханеге тюшкен Исмет артыкъ меселенинъ асылыны анылай: бала догъмаюв, олмаювда ким кьабаатлы экенини анылай. Арув олып эвге кьайтып келе, кьоджасынынъ зулумына даяналмай эвден чыкъып кетмеге меджбур ола. Онъа энди кьоркъмагъа шей ёкъ. Октябрь социалист революциясы эски дворян-помещик акимиятини йькъты, совет Шаркъында эмекдар кьадынлар ичюн янъы парлакъ хаят башлай. Октябрь революциясындан сонъра эски хамам ерине кьурулгъан янъы йип ишлеген фабрика; дин, шериат, кьоджа зулумындан кьуртулып кьачкъан Исметке озь кьучагъыны ача. Исмет юзюндеки чадраны йьртып социализм кьургъан кьадынлар сафына кьошула. Оны Самет ольдореджек ола, чюнки молла: «Дин, шериат бойле талап эте»- дий. Молла, ырымджы кьадынлар ве Самет, совет фабрикасында мастер олып чалышкъан, факъат даа тамамынен дин тесири алтында булунгъан Юнус акъайнынъ да озюнинъ «намусыны кирлеген» кьызы Исметке кьаршы кьоялар. Янъы хаятны, социализм кьургъан Исметни ич бир шей кьоркъузалмай. О, чалыша, окъуй, ахыры лётчик ола. Эзильген, джайль, аджыз бир кьадындан совет аэропланында лётчик олуп — иште Исметнинъ кечкен парлакъ ёлу.

«Исмет» картинасы бираз схема тарзында тизилген, эр алда о, шаркъ хаятындан бахс эткен джумле картиналардан энъ меракълы, къандырыджы эсерлерден биридир. Сейирджилер оны буюк истек ве меракънен бакъалар. Бу картинаны бутюн яшларгъа, хусусиле шимди каникулда олгъан мектеп балаларына, бакъмакъны тевсие этемиз.

Апрель 10

Эдебий терджимеджилик. (Иззет Нуриев).

Апрель 11

Курешимиз амансыз олмалыдыр. (Джаманакълы, Алтанълы). Мусанниф киби миллетчи экиюзьлолер озьлерининъ амеллий ишлеринде буржуа миллетчилеринен иш корьдиклери киби, теоретик фронтта да эмекдар яшлыкъ арасында — миллий фыркъаджыларынынъ контрреволюцион теорияларыны нефис эдебият ёлуен популяризелевден де кенар къалмады. Бунынъ джанлы мисали: Я. Мусанниф, Дж. Гъафаров ве А. Фетислямов тарафындан орта дередже татар мектеплерининъ VII-нджи сыныфлары ичюн тертип этильген «Эдебият хрестоматиясы ве дерслиги» — деген китап ачыкъ мисаль ола билир.

Апрель 14

Бир къач фикир даа. (Басыр Гъафар). ... Бойлеликле, татар фукъарелери ыргъат ве ишчилерининъ козьлерини миллетчилликнен «татарда сынныф ёкъ» лозунгы астында бир бирлик къураракъ, Русие ичерсинде догъып да, къувет алмагъа башлагъан пролетар укюметининъ тезден Кырымда да догъаджагъыны анылап, онъа къаршы пропаганда да булуна. Бундан да гъайры, о вакъыт Кырым революция арекетининъ устони басмакъ ичюн тырьшса. Иште бунынъ киби эсас бир арекетининъ устони ачмай «Эдебият хрестоматиясы»нынъ авторы — Я. Мусанниф, Дж. Гъафар — И. К. ве озь окъуйджыларынынъ къаршысында миллетчи контрреволюционерлернинъ юзьлерини бояп кетмек истейлер. Эльбет, авторлар биз китап язмадыкъ, биз хрестоматия бердик, мына сизге материал ал да озюнъиз марксист анализи беринъиз —

деп, Акъчокъракълы усультнен иш коръмек хайыр этмез. Илеридеки макъаледә «Миллий фъркъа» акъкъында берильген материаллар устуне токъталармыз... (Парчанънъ девамы апрель 21-де чыкъкъан нухада басылды — И. К.)

Апрель 16

Къырым халкъ тюркюлерни. (Аппаз Халиль). (Бу макъаледә Яя Шерфединовнынъ «Кутълевий йырлар» (1932) китапчыгъы акъкъында сёз юрютиле. Макъаленинъ девамы апрель 17-де чыкъкъан нухада басылды.—И. К.)

Апрель 28

Эки театронинъ багъ акъшамы. (Н). ... Даа учъ сене эвельси мейдангъа кетирилъген Бурят-Монголия театросы бугунъ беш бинълернен километро ёл юрип, башкъа республикаларнынъ эмекдарларына озъ муваффакиетлерини косътерюв ве онынъ артистлери кинокартиналарда ойнав дереджесине кельди.

Ялтагъа кельгенлерине эпейдже бир вакъыт олгъан бу театро, Къырым укюметининъ чагъырмасынен апрель 24-те Акъмеджитке кельди. О куню акъшам Къырым Девлет татар театросыннынъ артистлери, артисткалары ве хадимлеринен багъ акъшамы олды. Багъ акъшамында мусафирлер тарафындан «Жигден» намында пьесанынъ экинджи левхасы косътериляди, чешит миллий оюнлар ойналды ве йырланды.

Къырым Девлет театросы артистлери «Уджом» пьесанынынъ сонъ пердесини ойнадылар. Багъ акъшамынынъ сонъунда эр эки театро артистлери ве хадимлери арасында теджирибе алып — беришовлер олды.

Майыс 5

Эки процесс. (Чут-ч). (ВКП(б) ОК-нинъ партия блоггининъ материаллары боюнджа). Бу сененинъ ноябринде Къырымнынъ белогвардейщинадан азат олунмасына 15 йыл тола. Шанлы Къызыл Орду 1920 сенеси ноябрьде йыкъыджы дарбеппен без бандаларнынъ сонъки таянгъычыны тар-мар этти. Къырым — Совет Къырымы олды. Къызыл Ордунунъ кахраман курешлеринен бир сырада —

белогвардейщинанынъ ве комсомолнынъ боевой-гизли тешкиятлары джесюрликнен курушни девам эттире эдилер.

Пролетариат ишине Ленин коммунист партиясынынъ ишине федакяране садъкъ олгъан юзлердже энъ яхшы коммунистлер ве комсомоллар бу куруште эляк олдылар. Бугунъ биз олар хусуста (1920 сенеси, майыс-5), тарих хусуста хатырлаймыз. Бундан 15 йыл огюне, майыс 5 ве 6-да (янынъ стиль иле) бир сыра къапатувлардан сонъра контрреволюциясынынъ арбий «махкемеси», Къырым подпольесининъ актив курушчилериЖ РКП(б) Къырым ОК-нинъ татар секциясы секретары Мидат Рефатовны, Мурат Асановны, Асан Сакаевни, Абдулла Балчични, комсомолка Евгения Усигалинаны махкеме этти ве олом джезасына махкъом этти. «Махкеменинъ» приговорында махкъомлернинъ РКП(б) Къырым ОК янындаки татар бюросынынъ хадимлери олгъаны, оларнынъ «макъсатлары Дженьюбий акимиятине ве арбий кѳуетлерине къаршы силахлы исьян ёлунен Къырым ярымадасы территориясында тикильген девлет кѳурумыны денъиштирюв ве совет ордуларына, оларнынъ Дженьюбий Русининъ силахлы кѳуетлерине душман арекетлеринде ярдым косътерюв эди ки, бунынъ озъ химаелеринде пулеметлар ве дигер силахлар ве силахлы отрядлар боюндыра эдилер» — деп косътериле.

РКП(б) ОК-нинъ татар секциясы, татар эмеддарлары арасында кениш революцион иш алып барды. Къырымнынъ аман бутюн районларынен багъ тутула, татар тилинде «летучкалар» чыкъара эди. РКП(б) ОК-нинъ татар секциясынынъ ёлбашчысы олгъан, 1920 сенеси майыс 5-те биринджи процесс боюнджа асылгъан Рефатов аркъадаш, айны заманда буюк эдебий хадим сайыла эди. О, революциягъа садъкъ олмакънен, онынъ огърунда озюнинъ яш джаныны феда этти...

Майыс 11

«Бизим геджелер». (Алжедай). (Биринджи къайтарма)

Йыртып булутларны ай,
Тёкти ерге нурларын
Келинъ, къызлар, ойнайыкъ
йырлап шеньлик йырларын.

Эмеги́миз шерефли,
 Эмектен сонъ зевкъ бизим.
 Яшав бизим, юрт бизим
 Оюн бизим, шевкъ бизим!
 Айдынлыкъны биз севдик,
 Къаранлыкъны сипирдик.
 Кунеш бизим, ай бизим,
 Куреш эм алай бизим!
 Не де дюльбер геджелер!
 Айлы гузель геджелер!
 Омюримиз зевкъ толу,
 Геджелер де шень олды!

Редакциядан. Биз янъы оюнлар ве йырлардан пек фукъа-ремиз. Йырлы оюнларымыз исе ич де ёкъ. Албу ки, колхоз, совхоз ве завод клубларында, мектеплерде яшлыкъ зевкъланмакъ, вакъытыны шень кечирмек истей. Эм бу бизим бахтлы омюримизде бу истек ве истекчилер кунъ-кунъден арта. Бунунъ ичюн Къырым совет языджысы У. Ипчи (Алкедай) аркъадашнынъ, янъы йырлар догъурув теджрибесини алгъышламакъ керек. Ипчи аркъадаш эм ойнап, эм де йырланаджакъ йырнынъ сёзлерини язды. Онъа дюльбер оюн, музыка язмакъ композиторларнынъ ве айрыджа Шерфединов аркъадашнынъ ишиндир. Ипчи аркъадаш бу формада он къайтарма (йырланаджакъ сёзлернинъ текстлери) язмакъ ишандырды. Къалгъаны композиторларгъа багълыдыр.

Майыс 12

Къырым халкъ тюркюлери. (Халиль Аппазов). (Бу макъаледе Асан Рефатовнынъ «Къырымтатар йырлары» (Акъмесджит, 1932, 98с.) китабы акъкъында сёз юрютиле. Девамы майыс 18-де чыкъкъан нусхада басылды. — И. К.)

Майыс 14

«Гъорт-гъорт тутулды» (Чалбаш С. У. Пединститут таллебеси). (Дж. Гъафарнынъ икяеси акъкъында балабан макъале — И. К.)

Майыс 30

Фольклорджы Бекмамбет акъай. Бекмамбет акъай Ленин районы Аргъымакъ-Эли коюнден, 75 яшларында бир къарт. О, 1924 сенесинден берли фольклор айтувны озюне зенаат эдинип, бугунге къадар бир чокъ тарихий эпосларны ве халкъ шаири олгъан 1803 сенелеринде догъып 80 яшларында олгъен Эшмырза къартнынъ Кырымда ильки аскер алынугъа къаршы айткъан шиирлерини япатып келе. Шимди Миллий-медений япыджылыкъ ишмий-тепкерюв институты Бекмамбет-къартнынъ бутюн билъген материалларыны язып алмакъта. Бекмамбет къарт бизге «Чорабатыр», «Эдиге», «Алим» киби эпослар, «Дюнья гузели», «Памукъ кыз», «Асан-бейнинъ икяелери» киби бир сыра масаллар ве оларнынъ текерлемелерини берди. Онынъ берген материаллары эм тарихий ве эм де эдебий якътан къыйметли материаллардыр. Биз оларнынъ буюгъуне шимдилек толгу къыймет бермесини эсас макъсат этип къоймагъанымыздан, оларнынъ базы характер моментлерине токъталып кечмек истеймиз. Бекмамбет-къартнынъ керек масалларында ве керексе эпосларында сынфий куруш моментлери ачыкъ корюнемкте ве олар эдебий бир шекильде ишленип берильмектедир. Меселя, Чорабатырнынъ бабасы Нарик-къарт озъ агъасы олгъан Арик кеткенде, бир чокъ аллар коръенини агъасы Арикке икяе эте, Арик исе оларны табирлей. Нарик-къарт бир чокъ меракълы алларгъа раст кельгенден сонъ, янында къайнап тургъан 3 дане къазангъа раст келе, о, къазанларнынъ эки четиндекинде эт къайнай, ортадакисинде къуру сув къайнай. Қайнагъан къазаннынъ эти атылып, анавы четтеки къазангъа тюше, анавы къазаннынъ эти бир къазангъа тюше, ортадакине эт тюшмей — дей. Бекмамбет къартнынъ материаллары ичерсинде айрыджа бир дикъкъаткъа малкъ олгъан бир материал олса, о да Эшмырза къартнынъ 1875 сенелери Кырымдан ильки солдат альнувына къаршы айткъан бейитлери.

Эшмырза къартнынъ йырлары. Бекмамбет акъай, халкъ шаири олгъан Эшмырза къартнынъ 1875 сенелеринде Кырымдан ильки аскер альнувына къаршы чыкъаргъан йырларыны айта. Биз оны онынъ айткъаны киби, дердж этемиз. Эшмырза сокъур олгъанындан, Бекмамбет-къарт оны койкойден джетип юрьген, олар бу йырларны йырлап тиленджи-

лик эткенлер. Эшмырза 80 яшларында оле. Бекмамбет акъай
исе онынъ йырларыны аля бутунъ яшатмакътадыр:

Бу Къырымда киши чокъ падишагъа кетеджек,
Ал агъачны¹ корьдинъми, башымызгъа джетеджек.
Шу диваннынъ къапусын айлана да джуремиз,
Къазанында къайнагъан донъуз этни коремиз.
Джаны ай тувар, джылтырап, талекелер шалтырап,
Забитлернинъ алдында балам тура къалтырап.
Джаным, анам, къарачы онбашы нечюн багъыра,
Галава джуре кой сайтып пьянкеге чагъыра.
Ичиме сыйгъан эвлядым, дюньяларгъа сыймады,
Кетеджек эдим къаршыгъа² къардашларым къыймадым.
Азбардан чыкъса чыбыршып, орюшке сыймай маллары,
Къызыл белет къолунда салъте байнынъ баллары.
Император бабанъыз Къырымны насыл гузетти-
Алып къама къолуна, джамин салып тюзетти.
Такъатым кетти белнимден, эвнимни къайтып акълайым,
Джаным, балам, кетинъиз, энди къатып сакълайым.
Алтын тапсанъ джолунъда, ийилип сакъып алманъыз...
Джаным, балам, кетинъиз аскер болып къалманъыз.
Ат талими пек къыйын, эджель къаза башыма,
Къара язы язылгъан не япайым башыма.
Оле къойсакъ бу ерде, мезарымыз джабылмаз,
Артымдан джылай къалмагъа къардашларым табылмаз.
Къырымнынъ башы мупти болса, учъ джевапман къайырды
Себеп олгъан-онъмасын, тирилей бизни айырды.
Скадрон ичюн эль къойып бирер мидал такътынъыз,
Эфендилер, азынъыз. Къырым джашын джакътынъыз.
Не айтмагъа билъмесим, улынъ-къызынъ алсынлар.
Падиша берген мидалны мезарынъа салсынлар!
Джамнге барса яланман, шу яланман къайтаджакъ
Оле къойса мусульман, къабиринде не айтаджакъ?
Чевре-чети гуль-багъча, лимонны алып къокълады
Онъма-битме Къарашай, орталыкъны бокълады
Бу Къырымнынъ бабасы беллесем беш мырза³
Бу тюркюнни чыкъаргъан Ойсуллы сокъур Эшмырза.

¹ Ал агъач — Къырымда ильки солдат алынаджакъ йылларда солдат
пунктларыны косятерюв ишаретлери оларакъ тикильген.

² Бу ерде — «Тюркнеге» — манасында.

³ Бейитлернинъ дигер кысымларында Къырым ишлерини идаре этювде
иштирак эткен мырзаларнынъ адлары сайыла. («Енни дюнья» ред.)

Июнь 18

Айнорлы ишлер. (Балкѳурт). (Бу парчада Кѳырымтатар Девлет театросы артистлерининѳ шахсий хаятлары акѳкында сѳз юрютиле. Эвлѳновлери ве айырувлары акѳкында айтыла. Парчанынѳ девамы июнѳ 22-де чыжкѳан нухсада басылды.—И. К.)

Октябрь 30

«Яшар». Кѳырым Девлет татар театри 1935–36 истихсал сенеси сезонынѳ октябрь 28-де ачты. Биринджи темаша оларакъ Азербайджаннынѳ белли яызджыларындан Дж. Джеббарлынынѳ («Севиль» нам пѳесанынѳ авторы) сонѳ эсерлеринден олгѳан «Яшар» пѳесасы ойналды. «Яшар» пѳесасы Октябрь поколениеси совет инженерлерининѳ ишлерини, эски профессорларынынѳ базы векиллерини ве кой хозайствосынѳнынѳ социалист реконструкциясыны косѳтере.

Декабрь 28

Умер Ипчининѳ «Сайлама эсерлери». Кѳырым Девлет нешрияты артыкѳ якѳын кунѳлер ичинде яызджы У. Ипчининѳ сайлама эсерлеринден тертип олунгѳан (бунынѳ ичинде пѳесалар, икяелер, шиирлер бар) китапнынѳ 1 томуны сатылтышкѳа чыжъара. Китап гѳает гузель ве дюльбер япылып, эписи 20 печат листи хаджиминдедир.

1936

Февраль 16

Ягы китаплар. (Макѳсут Сулейманнынѳ «Сиваш хатралары» шиирлер топламы ве Сервер Джетеренинѳ «Ким кимни» (пѳеса) китаплары акѳкында — И. К.)

Февраль 16–18

Эмирамет Париковнынѳ весфаты.

Апрель 12

Дискуссия не акъкъында айта. Эдебият ве искусствода формализм ве натурализм меселелери боюнджа татар язиджыларынынъ ве искусство хадимлерининъ дискуссиясы артыкъ сонъуна якъынлашмакъта. Апрель 10 акъшамы дискуссиянынъ учюнджи топлашуву девам этти. Дискуссиянынъ учъ топлашувунда композитор Шерфедиянов, Э. Дерменджи, Ш. Алядин, Макъсуд Сулейман, У. Ипчи, Фетислямов, Джавтобели, Х. Шентов, Джаманакълы, Х. Аппаз, Фетта Аким аркъадашлар сёзге чыкътылар. Дискуссиянынъ биринджи топлашувлары не акъкъында айталар? Олар яратыджылыкъ меселелери этрафындаки даваларнынъ талап олунган севиеде алынyp барылмагъаны акъкъында айталар. Олар, сёзге чыкъкъан эксери аркъадашларнынъ эр кес ичюн белли олган акъикъятлар хусусында токъталаракъ, озъ-озюни тенкъит меселесинде сусып кечкенлери акъкъында айталар. Я, дискуссия не талап эте? Дискуссия, бизим эдебият ве искусство фронту-мыздаки формализм ве натурализм элементлерини — мундериждесизликни, идеясызлыкъны, халкъкъа анылашылмагъан манасыз дюльберликлерни, сёз оюнына къурбан этильген «нефисликлерни» бутюн кескинлигинен мейдангъа чыкъараракъ, бу эдебият ве искусствоны миллионларнынъ аныламасы ичюн конкрет ёллар чызмасыны талап эте. ...

Бу дискуссияда Умер Ипчи бир сааттен зияде девам эткен чыкъыш эте. Мытлакъ бу дискуссияда У. Ипчи озюнинъ «Асан» повестиндеки хусуры узеринде токътала.

Апрель 14

«Той девам эте» (Бу нухада Ю. Болатнынъ пьесасы хусусында сёз юрютилип, пьесанынъ озюнден бир парча басылды. Пьесаны сахнагъа къойган Али Теминдаров — И. К.)

Июнь 18

Умер Ипчининъ 20-йыллыкъ юбилейи. (Бу номерде: 1) Ю. Болатнынъ Ипчиге багъышланган макъалеси. 2) У. Ипчининъ «Амо автобусы» икяесинден парча. 3) Ипчи яраткъан образларнынъ ресимлери ве эсерлеринден

текстлер. 4) Ипчининъ язган эсерлерининъ кыыскыа джед-
вети бериле — II. К.):

1. «Деньишти заман байгыа ёкъ аман» (1929) пьеса
2. «Асан» (1935) повесть
3. «Джелтирмен» (комедия) (1925)
4. «Мусульман бюросы» пьеса (1927)

Умер Ипчиге. (Ибраим Бахшыш)

Озюпде эки ёл
 (Ёкъ башкыа дейиш).
 Бириси учурым
 Бириси сныши
 Бириси бизге ят.
 Душманлар ёлу,
 О тюзлер дегиль де
 Сарпларнен толу.
 Дигери бизим ёл
 Пролетар ёлу.
 О улу, зевкъ-сефа.
 Кыуванчинен толу.
 Кыошулдынъ сен шанр
 Бу сонъки ёлгыа,
 Йырадынъ бахт йырын
 Берип кьол-кьолгыа.
 Ярын биз кене де,
 Бирликте язармыз,
 Душмангыа мезарны
 Кыалемнен кьазармыз.
 Онынъчюн «кьарт» эдип!
 Бар санъа келямым.
 XX-лик купонъде
 Хайырлав селямым.

Кедайгыа селямым. (Джавтобели)

Инсанлыкъ баарн --- бизим гуръ ватан
 Осьтюре айбетлеп солумаз ал гуллер.
 Гуллерге севдалы, атешли гонъюллер,
 Ёкъ бизим Ватандан топрагъы абадан.
 Кыай якъкыа кьарасанъ, яшавдан зевкъ-севги,
 Севгинен осьтюрилемиз --- биз кедайлар да,

Охшалгъан гульдайын, ешерген багъчада
 Къайгъыра биз ичюн мемлекет юреги.
 Алкедай, кутлаймыз йырларынъ байрамын.
 Бизнинъ юреклерде де байрам ктуванчы.
 Олунъыз миллионлар севген бир йырджы
 Йырларнынъ тоюнда меним де селямым.

Июль 16

«Йырларым» (С. У. Чалбаш). (Бу кыска макъале Ибраим Бахшышнынъ «Йырларым» адына пиырлер джыйынтыгына багъышлангъан — *И. К.*)

Август 20

Йырджы ве кедайларымыз. (К. Джаманакълы)

Октябрь 8

Кедай Джемай акъайнен лакъырды. (Фетта Аким)

Ноябрь 10

Яш шаирнинъ вефаты. (Бу номерде яш шаир (1914 сенеси Ор шеэринде догъгъан) Халид Шейтовнынъ вефаты акъкъында бутюн бир саифе бериле. Х. Шейтов 1936-йылы, ноябрь 6-да Судакъ шеэрининъ хастаханесинде агъыр хасталыкътан вефат этти — *И. К.*)

1937

Март 12

«Казакълер»нинъ терджимеси. (Бу орта колемдеки макъалеге де У. Ипчининъ терджимеси хусусында сёз юрютиле — *И. К.*)

Март 24

«Чынъ ве манелер» акъкъында. (Нурий М.). «Чынъ ве манелер» тертип эткен: К. Джаманакълы, редакторы Иб-

раим Усеин. Китапта 185 саифе. (Бу орта колемде макъале китапнынъ «сиясий» тарафына уджиом эте. — И. К.)

Апрель 6

Душмангъа къол туткъан адам. (Нурий М.). (Бу кересинде Кырым Девлет нешрияты хадими, пединститутнынъ директоры Мустава Бекировгъа уджиом этиле. «О, Я. Мусанниф ве Дж. Гъафаровнынъ къошагъы» — дениле. — И. К.)

Апрель 8

«Алим» адам ве оныгъ инплери. (Нурий М.). (Бу макъаледе Нурий М. Кырым миллий меденнет япыджылыгъы ильмий-тешкерюв институтынынъ директоры Батырмурзаевге сёз уджиоми этиле.

Кене шу номерде Осман Батыров «Буржуа миллетчилерининъ зиянкярлыкълары» макъалесинде терджимеджи ве шаир А. Къадри-задени къаралай. — И. К.)

Сентябрь 24

Буржуа миллетчилерине аман берильмемели. (Ю. Болат, М. Джемилев). Сентябрь 20 ве 21 акышамлары Кырым совет татар язиджыларынынъ матбуат, театр, радио работниклерининъ иштиракинен топлашувы олды. Топлашув, Кырым Совет эдебиятына бурун сокъкъан, онынъ осюшини эр тюрлю ёлларнен чаналатмагъа тырышкъан, зиянкярлыкънен огърашкъан буржуа миллетчилерининъ устюни ачмагъа, оларны Язиджылар союзындан къувмагъа багъышлангъан эди. Топлашув бу хайнлернинъ эдебиятта, культура къуруджылыгъы саасында яткъан чокъган-чокъ алчакъ, пис ишлерининъ устюни ачты. Язиджылар союзы правлениесине ёлбашчылыкъ узун бир вакыт буржуа миллетчилери Тархан, Ыргъат Къадыр элинде булунды. Бу хайнлер Союз этрафында озь «эш-достларыны» бирлешитрип, озь сасыкъ «нефис продукцияларыны огге сюрип, осип етишмекте олгъан сагълам, совет яшлыгъыны бутон чарелернен эдебият саасындан ушкюртмеге тырышты, догърудан-догъругъа Кырым совет эдебиятынынъ осюшини чаналаттылар. Ля-

кин олар бир озьлери эди, олар бу джиренч ишке «ишанч беслеген базы бир языхжылар»ны да чектилер. Умер Ипчини алайыкъ. О чокътан язып башлады. Буржуа миллетчилери — халкъ душманлары онъа юбилей ятып биле етиштирдилер. Аджеба, Ипчи ким, о, языхжы оларакъ не берди? Ипчиге чалышмасы, озь миллетчи янълышыкъларынынъ огъони алмасы ичюн бутюн шараитлер догъурылгъан эди. Лякин Ипчи совет окъуйджысына белли-башлы бир эсер бермедди. Эгер онънынъ ильк «яратыхжылыкъ» деври буржуа миллетчилигинен суварылгъан олса, о, сонърадан да торло ёлларнен шу миллетчилик идеяларыны девам эттирди. Дегиль ялынъыз яратыхжылыкъында, озь шахсий омюринде де буржуа миллетчилерининъ контрреволюцион ишлерине догърудан-догъругъа къол тутты, сонъ вакъыткъа къадар онынъ онъ якъын достлары, буржуа миллетчилери — халкъ душманлары эди. Ипчи бу халкъ душманлары козьлеринде ялтырамакъ ичюн атта озь эсерлерини биле оларгъа бахшыш бере, бойледже онынъ къолунен языхгъан шейлер астында буржуа миллетчилерининъ имзасы ер тапа эди. Ана, буржуа миллетчиси Тарханнынъ имзасыны ташыгъан «Уджюм» пьесасы да бойле догъгъан эди. О, бунънынъле бир сырада, озьне ишанылгъан литфонд параларыны да миллетчилерге ашатты.

Эшреф Шемъи-задеге келейик. Буржуа миллетчилерининъ опламасы саесинде, сонъ сенелери онынъ къопайчоралыгъы шу дереджеге баргъан эди ки, яш совет языхжыларындан бир тамам узюлип озьони «агъаалар» сырасына къатып буржуа миллетчилерининъ эвинден эди. Буржуа миллетчилери де къонакъны онынъ эвинде тапа эдилер. Эшреф Шемъи-заде де шахсий омюринде, эм де яратыхжылыкъында сыкъы сюретте буржуа миллетчилеринен багъланды. Чалышмасы, яратмасы ичюн онъа да бутюн шараитлер догъурылгъан эди. Лякин 1931 сенесинден бу якъкъа ич бир шей бермедди. Лякин 1931 сенеси басылып чыкъкъан «Днеприльстан»да да зарарлы идеялар баш косьтердилер. Бу эсерде буржуа миллетчиси Чагъар бирден-бир адам этилип косьтериле. Бу мисаль языхжыда ялтакълыкънынъ сонъ дередже къоюргъанынынъ ачыкъ корюнишидир. Языхжы бу беш-алты сенесини бир тамам сусмакънен кечирип, 1937 с. радиога «Эки торло» адлы бизим бахтлы омюримизге ифтира аткъан бир «эсер» бере. Я

«Днеприльстан»дан эвель Шемьи-заденинъ яратыджылыгы неден ибарет эди. Олар миллетчиликнен суварылган шиирлер эди. Атта кьатмерли буржуа миллетчиси Чобан-задеге багъышлап биле ода (макътав шиири) яза.

Совет языджылары сыралары сонъуна кьадар темизленмелидир. Бир вакъытлары эсерлери журнал, газета саифелеринден ве яратыджылыкъларында буржуа миллетчилерининъ идея ве гъаелерини акс эттирген Джаманакълы ве Джавтобели аркъадашлар акъкъындада меселе пек кескин турмактадыр. Джаманакълы бир вакъытлар контрреволюционер Велти Ибраимовгъа багъышлап «шиир» язган эди. Джавтобели исе козьяшлы шиирини хас миллетчи Чобан-задеге багъышлагъан эди. Эм Джаманакълы ве эм де Джавтобелиге якъан буюк сиясий янгъышлыкъларынынъ устони ачмагъа, яратыджылыкъларында озьлерининъ совет языджылары олгъаныны косьтермеге вакъыт берильди, лякин бу иш олар тарафындан япылмады. Бир вакъытлар Къырым АПП-нынъ ёлбанчыларындан бири олгъан ве олшп зиянкярлыкъ ишине актив кошулгъан Абдулла Дерменджи аркъадаш да сонъ сенелер яратыджылыгында озюнинъ совет языджысы олгъаныны косьтермеди. Топлашувда сёзге чыккъан Джаманакълы аркъадаш эр ким акъкъында токталса да, не ичондир бильмеймиз, озюнинъ кьаба сиясий янгъышлыкъларыны ачыкъ большевик кескинлигинен ортагъа кьоймактан кьачынды. Эшреф Шемьи-заде аркъадаш да бутюн чарелернен онъа беял этильген буюк кьабаатлардан эр тюрлю озюни кенар кьоймагъа тырышты. Умер Ипчи топлашувнынъ экинджи акъшама кельмеди. Топлашув буржуа миллетчиси Умер. Ипчининъ совет языджылары союзы азалыгындан чыкъларды. Литфонднынъ реиси оларакъ укومت параларынъ месулиетсиз сюретте даркъаткъаны ичон махкемеге берильмек кьарары чыкъларылды. Шемьи-заде, Джаманакълы, Джавтобели ве Дерменджи аркъадашлар акъкъында меселе совет языджыларынынъ якъын куньлерде оладжакъ топлашувларында чезиледжек.

Буржуа миллетчилери, халкъ душманлары Языджылар союзындан бир тамам кьувулмалы. Оларны тару-мар этюв сассине языджылар арасында большевик критикасынъ кескинлештирюв сассинде, бизлер кьырымтатар совет эдебиятыны огде кеткен кьардаш республикалар эдебияты сыраларына чыкълара билдирмиз.

Октябрь 12

«Къырымтатар масаллары ве легендалары» джыйынтыгы акъкъында. (С. У. Чалбаш). Бу сене Алупка девлет тарихий турмуш музейи адында бир джыйынтыкъ чыкъарды. Аслыда оны топлагъан ве неширге азырлагъан Кязим Усеиновдыр. Лякин онынъ адыны къошмагъа къоркъып (чюнки о да «буржуа миллетчиси» сайыла) ялынъыз «фольклор бригадасы» — деп язгъанлар... («Девир талабы»на уюп, бу китапкъа да кескин сюретте уджум этиле — И. К.).

Октябрь 26

Абдульджемиль Хайрулла Менбариев. (Къырым АССР МИК янъы реиси): Менбариев А. Х. аркъадаш 1902 сенеси Киров районы Мамбетаджы-Вакъуф коюнде ыргъат хорантасында догъды. 1917 сенесинден башлап Менбариев аркъадаш кулакларнынъ къолунда ыргъат оларакъ чалышпа. 1921–22 сенелери гонъюлли оларакъ Къызыл Ордуда хызмет эте. 1923 сенеси джемаат ишинде чалышмагъа башлай. Топракъ джемиетининъ реиси ола. Ички районы Акъ-Кобек кой советининъ реиси ола. 1929 с. Менбариев А. аркъадаш кой советлери реислерининъ энъ яхшыларындан бири оларакъ, район ишине топракъ боллогининъ муавини оларакъ, сонъундан исе топракъ боллогининъ мудири оларакъ огте сюрюле. Менбариев аркъадаш кене бу вазифеде Феодосия ве Эски-Къырым районларында чалышпа. 1932 сенесинден 1934 сенесине къадар Эски-Къырым ВКП(б) райкомынынъ кадрлар боллогининъ мудири оларакъ ве тепшкилятий боллогининъ мудири оларакъ чалышпа. 1934 сенеси Ялта район топракъ боллогининъ мудири ола. 1935 сенесинден башлап Къырым АССР МИК-нинъ инструкторы оларакъ чалышпа ве бундан сонъ кене де Киров районнынъ район топракъ боллогининъ мудири вазифесине ёлланыла. Бу йыл апрель айында Менбариев А. аркъадаш Киров районы иджра комитетининъ реиси вазифесине къоюла ве анда сонъки вакъыткъадже чалышпа. Менбариев аркъ. партия азальгъына 1927 с. кирди. Партиягъа къаршы группировкаларда иштирак этмедиди.

1938

Апрель 16

Абдулла Тукъай. (Раим Тынчеров). (Шаирнинъ омюри-не 25 йыл толуву мунасебетиле — И. К.)

Майыс 22

Джамбулнынъ эдебий яратыджылыгынынъ 75 йыллыгына. (Бутюн бир саифе буюклигинде макъале — И. К.)

Майыс 28

«Игорьнинъ полку акъкъында дестан». (Георгий Шторм).

Июнь 6

Редакциягъа мектюп. (Ю. Болат). (Бу макъаледе муэллиф «Къырым нешир»ге уджюм эте. «Не ичюн Ш. Алядиннинъ «Сенсинъми, огълум» ве меним (яни Ю. Болатнынъ) «Яшамакъ истейим» — нам китапларымыз басылмай? дей — И. К.)

Июнь 8

Къырымтатар тилининъ янъы элифбасы акъкъында мушавере. Июнь 5-те Къырым АССР Совнаркомында татар тилининъ янъы элифбеси акъкъында мушавере отъкерильди. Совнарком ве Наркомпрос тарафындан чыкъарылгъан оджалар, ичшилер, колхозниклер, языджылар, матбуат хадимлери, халкъ кедайлары бу мушавереде иштирак этиллер. Мушавереде Барымурзаев аркъ. «Татар тилининъ рус элифбеси эсасына япылгъан янъы элифбеси ве орфографиясы», Муллина аркъ. «Татар тилинде олгъан сёзлернинъ янъы элифбедже язылыш шекиллери», Баккал аркъ. «Тамырларынынъ орфографиясы», Ислямов аркъ. «Аффикслернинъ орфографиясы» ве Къуртмоллаев аркъ. «Къошма сёзлернинъ орфографиясы» акъкъында докладлар япылды.

Совещаниеде иштрак эткенлер татар тилининъ янъы элиф-беси акъкъындаки, проектлер боюнджа фикир алышъып бериштилер.

Июль 24

«Комсомолец». (Бу номерден башлап «Яш къувет» газетасынынъ ады «Комсомолец» олдыгъ ве имлясы русчагъа чевирильди — И. К.)

Октябрь 12

Къырымтатар масаллары. Языджи А. Н. Толстойнынъ чагъырувынен татар халкъ эпосыны топлагъан ве оны айткъан Мария Григорьевна Кустова аркъадаш Багъчасарайдан Москвагъа кетти. Кустова аркъадаш Багъчасарайда туристлер эвинде методист-экскурсант олып чалыша. Багъчасарайгъа кельген туристлер ве экскурсантлар онынъ икяелерини буюк меракънен динълейлер. Шимди онынъ агъызындан Къырым халкъ эпосы стенографиягъа языла. А. Н. Толстой бу масалларны «Молодая гвардия» журналында бастырмакъны къарарлаштыра.

Дженктен эвельки матбуатта раст кельген базы муэллифлернинъ лагъаплары ве акъикъий сойадлары акъкъында

Сюртюнге огърагъан халкъымызнынъ фаджиасы бу меселеде айрыджа дуоюлмакъта: китап, матбуат, эльязма ве эр тюрлю язылы менбасындан айырылгъан халкъымыз чокъкъа бармадан истер-истемез бир чокъ шейлерни унутмагъа башлады. Шойле ки, 1920 ве 1930 сенелери кырымтатар зиялылары Керчли Мебсусе лагъабыны ташыгъан муэллиф ким олгъаныны бильмегенлер пек сийрек эди. Чюнки онынъ ады кунъделик матбуат саифелеринде сыкъ-сыкъ корюне эди. Бу лагъап алтында белли маарифпервер ве эдибимиз Мамут Недимнинъ парчалары нешир олгунды. Дженктен сонъ исе Мамут Недимнинъ ады аныылса да, лагъабы чокъларнынъ хатырасындан силинди...

Бугунъде-бугунъ бу ве бойле лагъапларны бильгенлер даа да аз къалгъанларындан башкъа, аслы да унутылгъан бир чокъ муэллифлеримиз бар. Месея, «Алачлы», «Рахимли», «Хабал», «Аркъадаш» киби лагъапларны ким ташыгъаны бугунъде белли дегиль. Атта 1971 сенеси Ташкентте «Эдебият хрестоматиясы» китабыны нешир эткенде биле, библиография кысмында башкъалардан айырды оларакъ «Аркъадаш»нынъ макъалелери анылып, озюнинъ ады ве сойады ачыкъланмай. Демек ки, бу лагъапларнынъ ачыкълаамалары не языда, не де эски зиялыларымызнынъ акъылында сакъланмадылар.

Ашагъыда элифбе сырасы иле берильген лагъапларнынъ ачыкълама ве изаатлары 1970-80 сенелеринде топланып эсли-башлы языджи ве оджаларымыз тарафындан тенкерилип разылаштырылгъандыр. Занымджа, бу кыскъа «Тахаллуслер лугъаты» талебе, оджа ве эдебиятымыз авеслилери ичюн файдалы олур.

1. Абляй — Февзи Абдульхай. 1920 ве 1930 сенелери театримиз акъкъында язгъан макъалелери иле белли эди. Базы хаберлерге коре, 1941-45 дженки заманында четэльге иджрет эткендир.
2. Абурчубурджы — Джафер Гъафар (1898-1938)

3. **Айну** — Юсуф Болат (1909–1986)
4. **Айсерезли** — Якъуп Мусанпиф. 1920 ве 30 сенелери эдебиятымыз иле багълы макъалелеришнен белли эди. 1934 сенесинден НКВД хадимлери тарафындан такъип этильмеге башлады. Сонъундан такъдири белли дегиль.
5. **Алкедай** — Умер Ипчи (1897–1955)
6. **Алтайлы** — Абляким Ильмий (1887–1947)
7. **Алташлы** — Абдурейим Шейх-заде (1898–1976)
8. **Амеле** — Сеит Ахмет Абдуллаев. 1920 сенелери язылган ве бир къач дефалар Къырымтатар Укумет драмтруппасы тарафындан ойналган «Къара чора» пьесасынынъ музлифи.
9. **Ариф-заде** — Абляким Ильмий (1887–1947)
10. **Бельгисиз** — Асан Чергеев (1879–1946)
11. **Бике Т.** — Сеит-Халиль Сейдаметов. Дженктен эвель ве дженктен сонъ эдебиятымыз акъкъында бир чокъ макъалелери иле белли эди.
12. **Бузлу** — Джемиль Сейдамет (1903–1977)
13. **Булъанакълы** — Гъафар Эюпов (1905–1987)
14. **Дервиш** — Джафер Гъафар (1898–1938)
15. **Индемез** — Амет Озенбашлы (1893–1958). Сеит Абдулла Озенбашлынынъ огълу. Халкъымызнынъ белли сиясий хадими. 1917 сенелеринде Миллий Укуметимизнинъ азасы. «Чарлъкъ акимиятинде Къырым фаджиясы яхут татар хиджреглери» монографиясынынъ музлифи. Сонъ йылларда онынъ эсерлери топланып айры китап шекилинде нешрияткъа берильгендир.
16. **Керчли Мебсусе** — Мамут Недим (1893–1937) 1920 сенелеринде «Енъи донъя» газетасынынъ мухаррири. Сонъра Къырым Укуметининъ азасы, тасиль болгогининъ наркомы эди.
17. **Къыркъ Чолпан** — Бскир Умеров (1900–1983) 1920 ве 30 сенелери кунъделик матбуатымызда бир чокъ макъалелери басылды. Дженктен сонъ Самарканд шеэринде яшап «Билим» джемиетинде лекциялар окъуды.
18. **Мыкъ** — Мустафа Къуртий. Чар заманында С.-Петербург университетининъ укъукъ шубесини битирди. 1920 сс. эдебиятымыз ве медениетимиз иле багълы бир сыра макъалелери ве икяелери нешир олунгъандыр.
19. **Танабайлы В.** — Акъмолла Веисов. 1920 ве 30 сс. белли кырымтатар оджасы. Миллий ве медений меселелери-

мизге багъыпланган бир чокъ макъалелери басылган эди.

20. Таныш — Сейтасан Измайлов. Дженктен эвель Кырымнынъ ички больгесинде яшады. Матбуатта ялынъыз бир парчасыны раст кетирдик.
21. Темурджан — Абибулла Одабаш (1881–1938)
22. Тиктель — Абдулла Дерменджи (1905–1976)
23. Туревич — Мемет Нузет (1888–1934)
24. Умби — Умер Ипчи (Умер Бекир Ипчи) (1897–1955)
25. У. С. — Умер Сами. Белли кырымтатар оджаларындан. 1920 ве 30 сенелеринде медениетимиз иле багълы бир чокъ парчалары нешир олунды.
26. Фирдевс — Исмаилджан Керимджанов. 1917–18 сенелеринде белли кырымтатар сиясий эрбабы эди.
27. Чатыртавлы — Абибулла Одабаш (1881–1938)
28. Джавтобели — Зиядин Менлиазиз (1905–1991)
29. Джаманакълы — Керим Решидов (1905–1966)
30. Джаллы — Шевкъи Бекторе (1888–1961)
31. Шехап Незихи — Джафер Сейдамет (1889–1960). Белли кырымтатар эдип ве сиясетчилеринден. 1917–18 сс. кырымтатар Миллий Укуметининъ арбий ишлер боюнджа назири эди. «Йигирминджи асырда татар миллети мазлумеси», Истанбул, 1910; «Рус инкылябы», Истанбул, 1930; «Гаспралы Исмаил-бей», Истанбул, 1934; «Нурлу къабирлер», Истанбул, 1991; «Базы хатырлар», Истанбул, 1993 киби китапларнынъ муэллифидир.
32. Ыргъат — Халиль Джемиль-огълу Кыдыр (1905–1945)
33. Ялыбойлу — Абдулла Дерменджи (1905–1976)

Бу китапта раст кельген ве дженктен эвель кырымтатарджа нешир олунган базы дигер метинлерден алынган сөзлернинъ изаатлары

А

Авам — саде, адий

Авдет этмек — кыйтмакъ

Агъув — зеэр

Агъызджыгъаз — агъызчыкъ

Ад этмек — эсап этмек

Адавет — душманлыкъ

Адед — сан (число)

Адем ата — сой, скояле эсасчы-
сы (прародитель)

Адета — 1) аман-аман, аз къл-
ды 2) адети узьре, эр вакъыт
олгъаны киби

Адилъ — адалетли

Адлие — юстиция

Азамий — энъ чокъ, максималъ

Азиль — вазифеден эль чектирме

Азим — 1) метанетли, прадели
2) буюк, мунм

Азимет — юрюйиш, кетиш

Азимсизлик косьтермек — кучь-
сюз, къатый олмагъан бир
ниет косьтермек

Айин насра — христиан дини

Айэт — Къураннынъ энъ кыс-
къа парчасы. Асылында Къу-
ран 6236 айэттен ибареттир

Акъаит — дин, мезхэп

Акъвам — къавмлар, халкълар

Акъид этмек — анылашмакъ,
контракт тизмек

Акъкъам — хызметчи

Алафрангъа — европа усулында

Алейхинде олмакъ — ракъип-
лик, къаршылыкъ япмакъ

Алельумум — умумнетле

Аленен — ачыкъ, джемаат
огюнде

Алет эдинмек — алет япмакъ,
алет оларакъ къуланмакъ

Алиль — хаста, нечар

Аллах-у-зульджелял — къувет ве
къудрет саиб олгъан Аллах

Алттан-алта — корьсетмей,
дуйдурмай, гизли

Алыкъоймакъ — сакъламакъ,
токъятмакъ, кендини тут-
макъ

Алял — бу ерде «къарысы», «ре-
фикъасы». «апаый» манасында

Алят ве эдеват — алетлер, инст-
рументлер

Амаде — азыр (текстте — «баш
устюнде, азырым» манасында)

Амансыз — аджымадан, мера-
метсиздже

Амеле — ишчи

Амелиятхане — лаборатория

Амиллер — себеплер

Амир — эмир, реис

Анарши — тюземсизлик, бо-
зукълукъ, анархия

Ангъаръа — бедава; парасыз

Аний — бир анылик, козь юму-
лып ачылгъандже, тез

Аньанат — адетлер, аньанелер

Арази — топракъ парчасы, бир
къысым топракъ (участок)

Ариффе — анылайышлы

Асайып — тертип, барышыкъ-
лыкъ

Асарыатикъа — археологик яди-
ярлыкълар, тарихий эсерлер

Аси — исьянджы, фелякетчи
 Асхап-кехиф — кьоба сахибн,
 кьобада яшагъан инсанлар
 девирн
 Асылзаде — белли, зенгин не-
 сильден
 Атикъ — баштакн, эски
 Аттар — уфакъ-тюфек шейлер
 сатыджысы (галантерейщик)
 Атуфетлю — мераметли, шефкят-
 лы эйн юрекли, эйитиксевер
 Атыф этмек — бу ерде «багъла-
 макъ, себебн олмакъ мана-
 сында
 Афакый — объектив, эр кес
 ичюн айны дегерде олгъан
 Афиён — опиум
 Афу этмек — багъышламакъ
 Ахкам — укумлер
 Ахляф — бирининъ ерини ту-
 туджы, халеф
 Аджеле — тез сюретте, чалт
 Аджиз — амансыз, кьуетсиз,
 чаресиз, кьуртарымсыз
 Аджизане — мутн оларакъ

Б

Баде — сонъ(ра)
 Бадие — ичтиманетнинъ алчакъ
 басамагъында, кийик де-
 реджесинде
 Базирган — алыш-верипчи, тн-
 джарет иле огърашыджы
 Банс — себеп, мана
 Баккал — уфакъ-тюфек шейлер
 сатыджысы (бакалейщик)
 Бакън — 1) бундан башкъа,
 къалгъаны 2) даимий, эбедий
 Бакъне — текстте — «аля сакъ-
 ланып къалгъан» манасында
 Бакъырджы — 1) бакъырдан са-
 вут-саба ясагъан уста;
 2) бакъыр савут алыш-ве-
 ришчи
 Балигъ — кемалына еткен
 Баля — алий, юксек
 Банншар — шеэрге темель
 кьоюджы
 Бариз — ачыкъ, айдын, аши-
 кяр, белли олгъан
 Басиретли — пронциательный,
 дальновидный
 Басит — саде, адий
 Батын — бу ерде «несиль» ма-
 насында
 Баха — кыйметли, буюк фиятта
 Бахане — мана, себеп
 Бахрисли — денгизде хызмет
 эткен аскер (моряк)
 Бахе этмек — 1) субет этмек;
 2) муляхаза (дискуссия) этмек
 Бахусе — эсасен
 Башлыджа — эсас(ен)
 Бедбахт — бахтсыз
 Бедевий — кочебе
 Бедель — фият
 Бенс — кыйынлыкъ, зорлукъ
 Бейхуде — нафиле, бошуна
 Белигъ — сёзге кямил (красно-
 речивый)
 Бельде — шеэр
 Бени-бешер — инсанзат, адамзат
 Бент — 1. плотина, 2. макъале
 Берзах — эки шей арасындаки
 аралыкъ
 Бехреяб — 1. пай, кысым,
 2. кяр, файда
 Бешерие — адамзат
 Бнат емн, ант
 Бибехре — бахтсыз, махрум
 Бигъает — пек, чокъ, сонъ де-
 редже
 Бидат — бу ерде «динсизликъ»
 манасында

Бизат — шахсен оюм, кендим
Бикес — ярдымсыз, пмаесиз
Билъакис — аксинне, аксиндже
Билинизам — низамсыз, тертип-
 сиз
Бина этмек — къурмакъ
Биназналсйх — шунынъ ичюн,
 демек ки, бу асаста, бойле-
 ликле
Бирадер — бу ерде «къардаш»
 манасында
Битараф — кимсенинъ тарафы-
 ны тутмадан, нейтраль сю-
 ретте
Бифаиде — файдасыз
Бихабер — хаберсиз
Богъазламакъ — соймакъ
Бухран кризис
Буч этмек — сонъуна кетирмек
Буугъып къалмакъ — сувукъ-
 тан къатып къалмакъ
Бюлент — юксек

В

Ваад этмек — сёз бермек
Вазгечмек — инкяр, ред, фе-
 рагъат этмек
Вакъаа — акыпкъатен, керчек
Вакъи — вакъиа, олгъан шей
Вали — виляет башы, уюмдар
Вапур — гем, пароход
Варакъ — бу ерде «кягъыт» ма-
 насында
Вари — киби
Вариенат — кяр, зенгинлик
Варис — кендисине мирастан
 пай тюшкен кимсе, мирасчы
Васиетнаме — васиет кягъыты
 (завещательный акт)
Васыл олмакъ — приשמек,
 макъсаткъа эдинмек

Васыф этмек — 1) тасвир этмек,
 косътермек, 2) макътамакъ

Васыф — хаснет

Вахдет — ялынъыз, бирлик, тек-
 лик (уникальность)

Вахшияне — кийикчесине, зу-
 лумлы, гъаддаране

Ваджип — мусульманнынъ бо-
 юн борджу, керекли, лязим
 олгъан

Веба — эпидемия

Веджих — текстте — «сёйлен-
 диги веджихле» яни сёйлен-
 гени киби, бойле усулнен

Вези (везин) — ритм

Векалет алмакъ — текстте —
 «авале алмакъ» манасында

Верги — налог

Викае этмек — къорумакъ,
 къорчаламакъ

Вукъуата мумтазир олмакъ —
 вакъиаларнынъ насыл ке-
 чеджегини беклемек

Вякъыф — бильген, хаберн
 олгъан

Г

Гевшклик — 1) дермансызлыкъ,
 меджалсызлыкъ, 2) апатия

Гирифтар — бир шейге «огъра-
 макъ» манасында

Гульгуле — телаш, къалабалыкъ

Гунагунъ — чешит, тюрюк

Гурух — группа, отряд

Гюмрюк — таможня

Гъ

Гъаддар — мерхаметсиз, хаин

Гъаза — дин ичюн дженк

Гъайбане — гъыябийи сюретте
 (заочно)

Гъалат — текстте — «сезюнден гъатат оларакъ къалмыш», яни... сезюнден бозма шекилинде оларакъ къалгъан

Гъалеян — джошкъунлыкъ

Гъараип — худжур, меракълы

Гъарат — мал-мульктен махрум

Гъасып этмек — эльге кечирмек

Гъафлет — хаберсиз, азырлыкъ-сыз, апансыздан

Гъаюр — гъайрет саиби

Д

Дава векили — адвокат

Далкъавукъ — яттакъ, чанакъялар

Дарпхане — акъча, пара кесильген ер

Дарсеадет — бахт, сеадетлик дияры

Дарульфунун — университет

Дахи — (грамматик функциясы: багълайыджы): «да», меселя: Осман да, Фатма да.

Дахилий — ички, ичеридеки

Дахиль олмакъ — кирмек, аякъ басмакъ

Дая — сутъана

Деббагъ — тери ишлеген уста

Дебдебе — тантана, ихтишам

Дегер — еринде олгъан, ляйыкъ

Делиль — исбат, косътерме

Делялет — 1. алямет; 2. ишарет; 3. бельги; 4. исбат

Дёнмек — текстте чокъусы «къайтмакъ» манасында

Дераль — тез, шу дакъкъасы

Дердест этильмек — къъаланмакъ, апске алынмакъ

Деребек — феодал

Дерк этмек — аныламакъ, къафасына кирмек, къаврамакъ

Деркяр — ячыкъ-айдын, шубесиз

Десиге — интрига

Дефаат — чокъ дефалар

Дефи этмек — къузмакъ, чыкъармакъ

Дехри — материалист

Дивит — мерекеп къутусы

Дильдане — бу ерде «ойнаш» манасында

Димагъ — акъыл, мий, шуур, бейн

Дираетли — зеки, къабилиетли, истидатлы

Дучар олмакъ — огърамакъ

Дюльгер — агъач ишлери устасы (плотник)

Дюстура эдинмек — макъсат этмек, къаиде эдинмек

Дюшембе — базар эртеси куню

З

Забита — офицер

Зант накъыс — арткъачлар ве етишмемезликлер

Зарбмесель — аталар сёзю

Зариф — индже, дюльбер

Зат — эдип (текстте базыда «персона» манасында)

Захир — айдын, белли олгъан

Захирий — корюнген

Зебаний кесильмек — «зебанийлер» асылында джеэннем къаравушларына дерлер. Мында образлы сюретте «джеэннемге огъратмакъ», «джеэннемден чыкъармамакъ» манасында бериле

Зеделемек — зиян, зарар кетирмек, биревнинъ акъкъыны къысмакъ

Зеки — аныламы устюн олгъан кимсе

Зея — зийрек, ферасетли
Земхерир — къатты аяз, сувукъ
Зикир этильген — анъылгъан
Зикъыймет — пек къыйметли.
 паалы
Зираат — топракъ ишлери, кой
 ходжалыгъы
Зихн — акъыл, интеллект
Зуур этмек — олмакъ, олып кеч-
 мек
Зуррай — кой ишлерине аит
Зурриет — несиль

И

Иаде этмек — 1) янъыдан тик-
 лемек, къурмакъ, 2) къайтар-
 макъ
Ибдан — тапув, иджат этюв
Ибраз — косътерюв, мисаль ке-
 тирюв
Идадий — орта мектеп
Идам — ольдюрме, ёкъ этме
Идаре-и-бейтие — эв хозяйст-
 восы
Идаре-и-мутлакъыет — монар-
 хия, автократия
Иддия — исрар, тасдыкъ
Икрам — сайгъы, урьмет
Иктифа этмек — разы олмакъ,
 къанмакъ, кифаетленмек
Икъаме этмек — маххеме ёлуле
 дава ачмакъ
Икъамет этмек — булунмакъ,
 олмакъ, яшамакъ
Икъдам — прогресс
Икълим — ава (климат)
Икъна этмек — къандырмакъ.
 къанаат этмек
Икътиза — зарурий, пек ке-
 рекли
Икътисат — экономика
Илекарлыкъ — айнеджилик
Илетмек — багъламакъ
Ильдем — тезессюф этиджи
Илькъа — 1. атмакъ. ташила-
 макъ 2. анълатмакъ, къаль-
 бине сыгъдырмакъ (внушать)
Ильмихал — диний турмуш
 къанделери
Ильтифаты — лютфу
Ильтиджа этмек — сакълан-
 магъа ер къыдырмакъ, имдат
 арамакъ
Ильхакъ — къошув, аннексия
Илям этмек — хабердар этмек,
 бильдирмек
Илян-и-харб — дженк илян эт-
 мек
Им — бельги
Имае этмек — къорумакъ, къор-
 чаламакъ
Ималятхане — истихсал хане-
 си, цех (завод, фабрика)
Имар этмек — къурмакъ, аба-
 данлаштырмакъ
Имарет — хайыр, эйилик
Имдат — ярдым
Имсель — ибрет, нумюне, ми-
 саль
Имтизач — разылыкъ, уйгъун-
 лыкъ
Имтина этмек — чекинмек, къа-
 чынмакъ
Имтисален — мутти олып, итаат
 этип
Имтиязат — устюнлик, айы-
 рымты, мюмтаз
Инает — мерхамет
Инд Аллах — Аллахын янында,
 хузурында
Иникас — акс этмек (рефлексия)
Инкъыят этмек — бойсунмакъ,
 таби олмакъ
Интибах — уянма, уяныш

Интисап этмек — кирмек. бир ерге багъланмакъ. аза олмакъ
Интихаб этмек — сайламакъ
Интишар — таркъалу
Инфакъ — 1. ошатов 2. беслев
Инхисар — монополия
Иншат — ифадели окъув, декламация
Иптида — башта, эвеля
Ираде-и-шахане — падиша ира-деси
Ират — келир, файда, кяр
Ирсаль — кондерме, ёлама
Иртиджа девир — зулум, реак-ция девир
Ирфан — бильги
Иршат — догъру ёлны косъ-терме
Исабет — иришюв
Искеле — причал
Искян этмек — ерлештирмек
Испат — ифтира
Исрар этмек — озъ дегеншден къайтмамакъ. пнатлыкъ эт-мек
Истигъфар — Аллахтан багъыш-лама сорамакъ
Истида — риджа, истек
Истикъамет — келеджек девир
Истикълял — сербестлик. мус-такъиллик
Истиля — 1) уджюм 2) оккупа-ция
Истимал этмек — къулланмакъ
Истинад — даяма, темель, эсас
Истиндат — зулум, тирання, деспотизм
Истифа — бу ерде «отставка» манасында
Истифале этмек — файдалан-макъ, кярыны булмакъ
Истихбар — хабер алма

Истихза — прония, мыскъыл
Истихфаф нефрет
Исѣаф — япмакъ, башармакъ, кифаетлендирмек
Итаат этмек — бойсунмакъ
Итидал — ачувсыз, раат ше-кильде, ольчюлиликле
Итикъат — инанч, иман
Итимат — говенме, инанма
Итираз этмек — разылыкъ бер-мемек. къаршылыкъ япмакъ
Итият — алышкъанлыкъ
Иттифакъ — бирлик
Иттихаз этмек — 1. Чаре, тед-бир коръмек, 2. Къыймет кес-мек
Итхаф — эдне, багъыш
Ифтира — ботен ерде акъарет-лемек ичюн уйдурылгъан лаф, тухмет
Ихзар — азырлыкъ
Ихсан — хайырлы иш
Ихтар — хатыргъа кетирмек. диккъат чекмек
Иджмал этмек — къыскадан тарифлемек
Иджрайы айни — дува-сеналар мерасими
Ишгъаль этмек — къолгъа ке-чирмек. оккупация япмакъ
Ишкендже — хорлукъ, эзнет
Иштиракцион (мезхеп иштира-кион) — социализм
Иштиакъ — сагъынып
Ишъар — язма хабер

Й

Йыкъамакъ — сув иле темизле-мек. ювмакъ
Йэк-дигерине — бир-бирине
Йэквуджуглыкъ — бирдемлик

К

Казас — виляет, район
Канунузвель — декабрь айы
Касыр — сарай, кошк
Кафия — отряд, группа, колонна
Кахре — бу ерде «лянет» мана-
 сында
Кахт — кьургъакълыкъ, ачлыкъ
Кебир — буюк, кьоджаман
Кешмек — бу ерде «алсыз-
 ланмакъ», «кьуетсизленмек»
 манасында
Кеза — боиле, тамам
Келли — бундан сонъ
Келям-и-къадим — Къуръан
Кемер — ярым даире шекилли
Кепмек — къамачавгъа алмакъ
Керамет саиб — тынымджи
Керем — алидженап, мерамет-
 ли, шефкъатлы
Кесб этмек — къазанмакъ, эль-
 де этмек
Кесрет — чокълукъ, боллукъ,
 зияделик
Кетенджи — кетендеп («кетен
 русча: лён») кьумач ясайы-
 джы уста яхут кетен са-
 тыджысы
Кефалет — кефиаллик (поручи-
 тельство)
Кечеджи — юнь ве пуф ишлери
 устасы (валяльщик)
Кешф — иджат этюв
Кибар — бу ерде «айтувлы», «бел-
 ли», «сенгин» киби маналарда
Кибирли — гьурурлы
Килюкал — лафлар, сёзлер
Кира — аренда
Кифас — егерли, кяфи
Кондерилямек — ёлланмакъ
Корюклемек — метинде бу сёз
 «алевни уфлеп (корюклеп)

артгырмакъ» киби образлы
 манада ишлетиле

Котюрмек — алып бармакъ

Куркчи — курк (мех) ишлери
 устасы яхут курк алыш ве-
 ринчиши

Кутсий — мукъалдес

Кюффар — кяфирлер, явурлар

Кюшад этмек — ачмакъ, гесис
 этмек

Кямилиен — текстнинъ чокъусы
 ерлеринде бу сёз «бутюнлей»
 манасында ишлетиле

Кяхья — идареджи, староста

Кяпане — вилла, особняк

Къ

Къабаралы — буюк ялпакъ
 башлы бакъыр мыхлар иле
 ишленген (сюсленген) къаба-
 ралы кьушакъ)

Къабили — «бунгъа бенъзеген»,
 «бу киби» манада

Къаванд — къанделер

Къаваф — аякътап ве чызма
 алыш-веринчиши

Къавм — халкъ, урлукъ, сой

Къадер — такъдир, талий

Къадир — кучьлю

Къазмир — яры юнь я да па-
 мукътан ясалгъан бир сой
 кьумач

Къанм — данмий, эр вакъыт
 олуйыджы

Къалайджы — бакъыр ве болат
 савутны къалай (олово) иле
 ишлеген яхут сюслеген уста
 (лудильщик)

Къалдырмакъ — мында «котер-
 мек» манасында

Къальфа — шакирд

Къани олмакъ — къанаат эт-
 мек, къанмакъ

Къаныкътырмакъ — къандыр-макъ, инандырмакъ

Къара — метиндернинъ бир къач ерлеринде «ялы», «сали» манасында къулланыла

Къаралты — бу ерде «азбар», «хозяйство» манасында

Къарие — кой

Къатер — сыра иле, сюрю иле, бири-бирининъ артындан

Къатиль — адам ольдюрген

Къатра — тамла, тамчы

Къошушмакъ — чапышмакъ

Къувве — макъсат

Къувведен фниле чыкъармакъ — иджра этмек, омюр-ге кирсетмек, амелнят этмек

Къура — кой, кент

Къурназ — айнеджи, ийлекар

Къурра — Къуран окъуиджылары

Къуруны вуста — орта асылар

Къуршунгъа тизмек — атмакъ, ольдюрмек

Къутсиет — мукъаддес, ёлунда джан бериледжек дереджеде севилен

Къуюмджы — алтын ве кумюш безетмелери ясагъан уста (ювелир)

Къыбла — бу ерде «дженюп» манасында

Къылавуз — ёл косьтериджи, юрьсетиджи, оздуриджи

Къырал — король

Къыса — къыска

Къышла казарма

Къыям — исьян, башкъалдырув, бунт

Левазымат — керекли шейлер (оборудование, инвентарь)

Лезетияб — лезет иле

Летаиф — лятифелер

Летафет — дюльберлик, гузеллик, незакет

Лисан — тиль, лакъырды

Люзюм — керекли, зарур, лязим

Лютфен — 1) незакетле 2) риджа этерим, буюрынъыз

Лягъым — ер тюбюнден ёл

Лийиха — проект

Лякъайд — къайдсыз, дикъкъатсыз

Лястикчи — калош сатыджысы

М

Маальмемнуи — истекле, мемнунетле

Мааттеэссюф — языкъ, теэссюф

Мааш — айлыкъ, къазанч

Мабет — динге сыгъынув ери (джами, кильсе, синагога, кенеса...)

Магърип — гъарп

Магъфур — Аллах тарафындан багъышлангъан, афу этильген

Мада — гъайры, башкъа

Мадде — бу ерде «параграф», «пункт» манасында

Маддиюн — материалист

Мазаррат — зарар

Мазн — кечкен заман

Мазур — багъышламлы, афу этильген

Мазхариет — иришюв

Макам — бир унваны олгъан хызмет ве бу хызметин япылгъан ери

Л

Лагъап — такъма ад (псевдоним)

Макъамында — бу ерде «сыфатында» манасында

Макъдур — акъсызлыкъ чекмек

Макъуль — анълайышлы, акъылгъа яткъан

Малайяни — бош, нафиле

Малие мюстешары — русча: советник министерства финансов

Маликяне — юртлукъ, мульк (имение, владение)

Мамафих — бойлеликле, бойле этип

Мамуль булунмакъ — бу ерде «ортагъа чыкъмакъ» манасында

Мамулят — махсул, фабрикат

Мамур — 1. бахтлы, нешъели, сеадетли; 2. сархош

Манда — буйвол

Мани олмакъ — ёлуны кесмек, тосмакъ

Манидар — чокъ маналы, эмитли

Мариз — хаста, нечар

Маруз къалмакъ — огърамакъ

Марумиет — сыкъынты, заруриет

Маруф — белли олгъан, танылгъан

Масива — Аллахтан башкъа эр шейге берильген ад

Матбугъ — басылгъан, нешир олунгъан

Матлуп — талап этильген

Матуф — ёнельген, тарафлангъан

Мах — ай

Махв олмакъ — ёкъ олмакъ, гъайып олып кетмек

Махдут — сынъырлангъан, тар

Махзен — ичинде эшья сакъла-наджакъ ер

Махзун — кедер, къайгъы, гъам

Махиране — усталыкъле

Махкюм этмек — укъом чыкъармакъ

Махлас — лагъап, псевдоним

Махут — нефрет беслейджи

Махфуз — сакълы, къоруныкъ

Маджера — вакъна, адисе

Маъкуль — анълайышлы

Меалинде — манасында

Меаретли — истидатлы, уста

Мебахис — субет мевзусы

Меблягъ — бир къысым акъча (сумма)

Мебни олмакъ — таянмакъ, эсасланмакъ

Мебус — депутат

Мебусан — депутация, делегация

Мевадн — мевзулар

Мевант — ваад этильген

Мевля — асылында «къоруйдыжы», «къорчалайдыжы» манасыны ташый, текстте «Аллах» ерине къулланылгъан

Мевля-н-мютсал — Буюк-Аллах

Медар — таянч, даяма

Медхие — макътагъан сёзлер

Мезбаха — айван союлгъан ер, бойна

Мезиет — къазанч, ярарлыкъ, устюнлик, васфы

Мезит — артма, къошулма

Мезкюр — юкъарыда анъылгъан

Мезхеп — кутюльген дин

Мезч — къарышмакъ, къарыштырмакъ

Мейдан окъумакъ — мейдангъа (давагъа, котекке, дженкке) чагъырмакъ, ыстырмакъ

Мемалик — мемлекетлер, укъометлер

- Мемат** — олюм, вефат
Мемур — чиновник
Менафи — менфаат, файда
Менфур — чокъ чиркин, игъ-ренч, пек фена
Менхус — лянет, мельун, мен-фур, игъренч
Меншур — призма
Мергъуп — къыйметли
Меркуп — теркип олунгъан
Месабеинде — сыфатында, ше-килинде
Мескюн — къалабалыкъ, халкъ иле толугу
Меснет — даянч, дестек
Месрур — къуванчлы
Местур — гизли
Месий — чалышмалар, ишлер
Мета — мал, тиджарет эшысы
Метин — асыл нууха, оригинал, текст
Мефхум — 1. анылам, 2. мунде-ридже
Медджанен — парасыз, беда-ва, одюнчсиз
Меджмуви (меджмуан) — эпис, бутюнн
Меджра — актым ёлу, къол (русло)
Меджуль — беллисиз, хабер-сиз
Мешк — талим, мешгуллет
Мешрут — анылашма иле багъ-лы олгъан
Мешрутиет — Конституция
Меюсиет — гъам, кедер
Меянджы — вастаджы, арагъа кирген, мугавассит, араджы
Мизан — теразе
Мизах — ольчу
Милядий — християн эса-бынджа
Мискин — юваш, алчакъго-нъюлли
Мисли — бу ерде «киби» мана-сында да бериле
Михвер — кочер (ось)
Михнет — беля, къара кунь
Муавенет — ярдым
Муайен — белли, бельгилли
Муамеле — аркет, мураджаат тарзы
Мувакъсыат — вакъытынджа, кечиджи шей
Мувафакъат — разылыкъ
Мугъайир — гъайырдан, янъы баштан
Мугъаффар — мерхаметли
Мудафи — мудафаа эткен, къорчалагъан, къоругъан
Мудахале — къарышмакъ
Музаффарнет — гъалебе, енъюв
Музырат — зарар, фелякет
Мукатебе — язышма
Муктебис — алынма, компля-ция
Мукъабеле — къаршы турув
Мукъавемет — косьтермек — къаршылыкъ япмакъ, тирель-мек
Мукъаддерат — такъдир, част
Мукъадемат — эндесе — баш-лаштыч геометрия
Мукътаза — текстте — «шер-ат мукътазасынджа», яни «шернат талапларына риает этерек» манасында
Мукътедир — 1. къудретли 2. къабилиетли
Мулякъат — корюшме, ауднен-ция
Мушир — ярыкълыкъ, айдын-лыкъ бериджи
Мунтазам — 1. тюзгюн 2. эр за-ман

Мунтазаман — заманы пле. регуляр сюретте

Мунтазыр — бекленмиген

Мунфасыл — айырылган

Мунхасыр — 1) тар. махдуг; 2) монополь сюретте

Мураххас — векиль

Мусааде этмек — разылык бермек

Мусаадекяр — даянымлы

Мусавий — тенъ. бир ольчюде (санта)

Мусанд — эльверпиши

Мусалла ташы — дженазе намазы кыйдырмакъ пчюн табутын кююлдыгы юк-сек ер

Мусаллат — 1. бездириджи. 2. уджюм эткен

Мусахабе — сухбет, кюнушма

Мустакийль — сербест. багъымсыз

Мутабиъ — уймакъ, уйгун олмакъ

Муталебе — талаплар

Мутебер — сайгылы. эмгегли. белли

Мутл олмакъ — итаат этмек. бойсунмакъ

Муттасыл — багъланган

Муфассал — тафсилатлы

Мухабера — дженк

Мухабере — хаберлешме

Мухаджир — эмигрант, къачакъ. кочмен

Мухалиф олмакъ — къаршылыкъ япмакъ, оппозицияда булунмакъ

Мухаррер — язылган. тертип этильген

Мухасара — блокада

Мухатаралы — хавфлы, къоркъулы

Мухафаза этмек — къору-макъ, мудафаа этмек. сакъ-ламакъ

Мухафазакар — консерватор

Мухафиз — къоруиджы, къаравул

Мухип — достане сюретте

Мухкем — кучьлю. даянымлы

Мухрик — 1. араретли 2. кедерли, сызлатиджы

Мухтар — сербест

Мухтасар — къыска

Мухтелиф — чешит тюрлю

Мухтемель — олуиджы, олмасы мумкюн

Муджахитдин — дин огърунда курешиджи

Муджин — мемнунет — къу-ванч, бериджи

Мушкюль — къыйын, ярамай

Музидис — инженер

Музессе — тешкилят. орган-зация

Мырамакъ — дагъылмакъ

Мюбалагъа — буюлтме, гипербола

Мюбаресе — къавгъа

Мюбахасе — дискуссия

Мюбашарет этмек — башламакъ

Мюбашир — бу ерде «махкеме иджраджысы» манасында

Мюбни — ачыкъ. айдын, белли

Мювазине сюретте — объектив оларакъ

Мювеллидолюхмуза тенеффюси — кислород пле нефес алмакъ

Мюдавим — бу ерде «динъ-лейиджи» манасында

Мюдара — экиньюлю

Мюдде-и-умумий — прокурор

- Мюессер буюрмакъ** — къолай-лаштырмакъ
Мюзахир олмакъ — ярдымда булунмакъ, ярдым этмек
Мюкалеме — лакъырды, субет
Мюкеддер — кедрли, гъамлы
Мюкеллеф — 1. бир шейни япмагъа меджбур олгъан, борджлу 2. буюк, дебдебели, дюльбер
Мюлеввес — кирли, пнс
Мюлякъат — къавушма, булушма, корюшме
Мюляхазалы — тез тюшюнген, зийрек
Мюмессиль — векиль, делегат
Мюнаджат — дува
Мюназара — дискуссия
Мюневвер — зиялы, юксек бильгиге санп
Мюнкасим — болюнген
Мюнтешир — нешир олунгъан
Мюреттебат — такъым, команда, экипаж
Мюреттип — тертип этиджи (наборщик)
Мюрит — талебе, изчи
Мюртеджи — реакцион
Мюрур-у-заман — вакъыт кечтикче
Мюршид — бу ерде «дахий», «ёлкъосьтериджи» манасында
Мюсават — мюсавий, тенъ
Мюсведде — къаралама, темизге чекильмеген язы
Мюсеббел — себеп олгъан
Мюсеккин — теселли, раатлыкъ
Мюселлес — учькоше
Мюскират — кескин ичимликлер
Мюстант — истидатлы, мааретли
Мюстеар — такъма ад
Мюстебит — залым, тиран, деспот
Мюстемлеке — колонналь
Мюстехзи — мыскъылымсы, ирония иле
Мюстешрикъ — шаркъшнас
Мюталиа этмек — огренмек, инджелемек, тедкъикъ этмек
Мютеал — белли, намлы
Мютеаллик — багълы, тааликъллы
Мютемади — токътамадан, девамлы
Мютеммеддин — зиялы, окъумышлы
Мютенасин — мунасин, уйгъун олгъан
Мютеневъе — чешит тюрлю
Мютеракъкъи — прогрессив
Мютесир — тесир этиджи
Мютефеннин — улема, алим
Мютешеббюс — тешеббюс эткен
Мютешеккиль — тешкиль олунгъан
Мютешеккир — тешеккюр этиджи
Мюттефик — багълангъан, бирлешкен
Мюфант — файдалы
Мюфеттиш — инспектор
Мюфит — 1. анълатыджы 2. файдалы
Мюфлис — фукъарелешкен
Мюхип — 1. къоркъутыджы дерджеде 2. буюк азаметли, юдже
Мюхюр — печать, штемпель
Мюджаделе — куреш
Мюджевхерат — джевхерлер, къыйметли ташлар

Мюджеддит — реформатор, ислыхчы
Мюджеррет — абстракт
Мюшарилейх — ады айтылгъан, ишарет этильген
Мюшахеде этмек — шаат олмакъ, козетмек
Мюшаххас — танылгъан, шахлангъан
Мюшереф — шерефли, урьметли
Мюштерек — умумий, бераберликтеки
Мюссесе — тешкият (предприятие, организация)
Мюссир — тесир этиджи
Мюссис — тесис этиджи
Мюссисан — русча «учредительный» манасында

Н

Надан — джанль
Накъиль этмек — бу ерде «кечирмек» манасында
Накълият — транспорт
Накъыс — эксиклик
Налбанд — демирджи
Намешру — къабул этильмеген, джаиз олунмагъан
Намзет — кандидат
Насра — христиан динли
Насып — юксельтмек, гахткъа миндирмек
Нафи — файдалы
Нахв — грамматик термин: синтаксис
Нашир-и-эфкяр — нешир органы
Небатат — осюмликлер
Нев — сой. тип
Нездинде — янында

Нердубан — мердивен
Несеп — сюляис, урлукъ
Нсфакъа — сервет, манишет, келир
Нефер — бу ерде «солдат» манасында
Нефий этмек — сюргюнликке огъратмакъ (ссылка)
Нефис — текстте базада «озъ», «кенди» манасында да къуллана
Нефсаниет — кин, ачув
Нехир — ирмакъ, озен
Неджат — къуртулыш, азатлыкъ
Неджип — зенгин
Нешъеат — къуванч
Низа — дава, къавгъа
Никяхет — савулма, тюзельме
Нисап — темель, эсас
Нитеким — тамам, мына, ойле
Нифакъ — къавгъа, дава
Нияз — риджа, ялварув
Нумаснде — ачыкъ корюнип тургъан
Нусрет — устюн олгъан, Аллахнынъ ярдымында булунгъан
Нысыф — ярым
Нюфуз — кечиджи, тесир этиджи
Нюфус — халкъ эали
Няс — эхали, халкъ

О

Одаман — чобанлар башы
Отеден бери — чокъ вакъыттан берли
Отърю — текстте — «агъырлыгъындан отърю», яни «агъырлыгъы себебиле» манасында

П

Пайидар олмакъ — бу ерде «йшамакъ манасында

Пара — метинде «он алты пара кой», яни он алты кой — демек

Пас — унван

Пенчелешмек — панджа батырмакъ, тутмакъ

Перакенде — бу ерде «дагъыныкъ» манасында

Перишан — бу ерде «шашкъын», «умютсиз» манасында

Пир — текстте «снаф имаеджиси» манасында

Пурьян — чул-чубур

Путперест — Аллах ерине бир эйкельге сыгъынган инсан (идолопоклонник)

Р

Рагъбет — 1. кучъю истек
2. ихтиядж

Рагъмен — бакъмаяракъ, къаршы, хиляфына

Ракъип — текстте «душман» манасында

Рамазан — мусульман эсабында йылнынъ докъузынджы айы

Расыт — астрономия

Ревач — муштери тапкъан

Резалет — масхаралыкъ

Рекъабет — кунъдешлик (соперничество)

Ремиз — бельги, символ

Ренчлер — бу ерде «зираатчы», «койде ер ишлериле огърашкъан адам» манасында

Ресми-кюшат — церемония

Рефах — эйиаллылыкъ, сеадетлик

Рехин — пей; русча «залог»

Речете — рецепт

Рисейи къадым — текстте «эски адетлеримизни урьмет этерек» ве «эски адетлеримизге бойсунаракъ» маналарында

Рисеткъяр — незакетли, тербиели, урьметлейиджи

Риваст — бу ерде «айткъанларына коре» манасында да бериле

Рикъкъат — назиклик, дуйгъу-дашлыкъ

Рисале — брошюра

Риджал-и-баши — укъомет эрбаплары

Риджат этмек — керн дёнмек, къачмакъ

Рия — экипозъюлик

Риязят — математика

Риясет — репслик

Румуз — ремиз, символ

Рутбе — русча: «чин», «ранг», «звание» маналарында

Рутубет — дым, сылакъ

Рыза — разы

Рюсум — налог, верги

Рюшвет — къабар (взятка)

С

Савтий — сесли, фонетик

Садыр-азам — азаматлы, буюк, эйбетли

Сант — 1) бахтлы 2) созукъ сес («гласный звук»)

Сакъчы — къаравул, мухафыз

Саляхиет бермек — акъ бермек (уполномочить)

Сандалъе — искемле

Сапи — бу ерде «экинджи» манасында

Сарач — териден чешит эшья
 ясагъан уста (шорник)
Сарих — шубесиз, айдын. белли
Сарп — учурымлы, тик ер
Сарраф — банкир
Сарф — грамматик термин:
 морфология
Сафха — бир шейнинъ корюн-
 ген тарафы; юзь
Сахан — бакъыр савут
Сахи — аныкъ, догъру
Себат — метанетлик, къатгы-
 лыкъ
Севахиль — санль, ялы
Севкъ этмек — 1) ёлламакъ, йи-
 бермек, кондермек 2) теш-
 викъ этмек
Севкъытабий — инстинкт
Сейях — сеяхатчы (путешест-
 венник)
Селефли — асабазыкъ, мирас
Семерат — мейвалар
Сенделемек — шашырмакъ,
 шашмаламакъ
Сенед — весикъа, документ
Сераскер — аскерлер башы
Сервет — зенгинлик
Серенджам — бу ерде «вакъна»,
 «олгъан шей» манасында
Серкятип — кятнплернинъ бую-
 ги, башы
Сермае — капитал
Сетир этмек — къпатмакъ, гиз-
 лемек
Сефалет — ёкъсуллыкъ
Сефахат — масраф
Сефир — эльчи (посол)
Сеххар — тылсым, муджизе
Сильсиле — сюляле, несиль
Симсар — маклер
Сипер — бу ерде «къорчалайы-
 джъ», къуртарьджы» манасында

Ситем — азарлама, тевбих
Сонъбаарь — кузь
Сохта — медресе окъуйджы-
 сы
Сувари — атлы, кавалерист
Судур этмек — 1) нешир этмек
 2) пейда олмакъ
Суйкъаст — къаст этмек
Сульх — барышыкълыкъ
Сурета — тыш корюништен,
 формаль сюрете
Сыгъар — текстте: «сыгъары эм
 кибары» яни «яшыны ве
 къартыны» демек манасында
Сытма — малярия
Сыххат — сагълыкъ
Сыянет этмек — къорумакъ,
 къорчаламакъ
Сядыр — илян этильген
Сий — чалышув, гъайрет этиов

Т

Тааззум — азаматлы, кибирли
Тааруз — уджюм
Таат — итаат, бойсунув
Табабет — медицина
Табинион — «натуралисты, есте-
 ствоиспытатели» манасында
Табир этмек — анылатмакъ
Табур — «дивизион» манасында
Табъ этмек — басмакъ, нешир
 этмек
Тавсим — айдынлатма, анылат-
 ма
Тавыры — корюниши, алы, оту-
 рышы-турушы
Тадият — дёнъишмелер, моди-
 фикациялар
Тазим — урьмет, итибар
Тайыкъ — сыкъма, баскъы

- Такъбих — 1) чиркин корьмек, бегенмемек 2) айыпламакъ
 Такъвий — ырызлы, намуслы
 Такъип этмек — аркъасындан къуваламакъ, сыкъмакъ
 Такърират — косътеришлер, анылатмалар
 Такъсим этмек — больмек
 Талип — талап этиджи
 Тама этмек — саранлыкъ (къыт-мырлыкъ) япмакъ. биревнинъ шейинне козь ташламакъ
 Танзим этмек — тертипке чек-мек, сырагъа кетирмек
 Тапа — пробка
 Тарассут — козетме, козылема
 Тарикъ — ёл; текстте: «Днестр тарикъиле» яни «Днестр озенинде кечип» — деген манада
 Тарихларында — мында: «сене», «йыл» манасында да къуллана
 Тару-мар этмек — алт-устъ этмек, якъып-йыкъмакъ
 Тасалават — эеджан, телаш
 Тасар — план, проект
 Таслакъ — къаралама, эскиз
 Тасихджи — корректор
 Татбикъ этмек — амелиятта сынамакъ, къуланмакъ
 Татбикъ — бу ерде «кутьмек» (меселя, «онынъ ёлуны кутъмек» манасында)
 Таук — чума
 Тахаммуль — чыдамакъ, къатланмакъ, даянмакъ
 Тахаррият — тинтиов, тефгиш (обыск)
 Тахассюр — кедер, къайгъы, къасевет
 Тахвиль — денъишме
 Тахким этмек — къуветлендир-мек
 Тахкъикъ этмек — араштырмакъ. инджелемек, теткъикъ этмек
 Тахкъир этмек — акъаретлемек, алчалтмакъ, джаныны агъыртмакъ
 Тахмин — къарарнен, козь къарарынен
 Тахсин — эль тутмакъ, къолламакъ, эйи булмакъ, такъдир этмек
 Тахсис этмек — айырмакъ, больмек
 Таъсип — къыйынлыкъ
 Теали — юксельме
 Тебаа — русча «подданство»
 Тебдил-и-къыяфет — къыяфетини денъиштирген
 Тебеддулят — денъишмелер
 Тебит этмек — къувмакъ, айдамакъ
 Теблигъат — хабер, малюмат
 Тебджиль — урьмет, сайгъы
 Тебшир этмек — козьайдын айтмакъ
 Тевазу-алий — чокъ мутий, сонъ дередже итаатлы
 Тевди олунмакъ — кирсетильмек
 Теведжджух — яхшы козьнен, темиз къальпнен
 Тевкъиф — хапс (арест)
 Тевфикъ — разы, уйгъун
 Тевджих — текстте: «шунъа тебджих олунмалыдыр», яни «шунъа догъру олунмалыдыр» манасында
 Теббир — ёл, чаре
 Теденни — инкъираз, харабеге денюв
 Тедрис — окъутув
 Тедриджен — яваш-яваш
 Тезат — къарама-къаршылыкъ

Тейинн этмек — джюляламакъ, сюслсмек

Тезяр этмек — хатырламакъ

Теквилъ этмек — багъышламакъ, эманет этмек

Текелюм — сухбет, лакъырды

Текеллюфиз — заметсиз, табий оларакъ

Текид этмек — къайтармакъ, текрарламакъ

Текит — 1) къуветлендирме, сагъламыштырма 2) пекитме

Текфир — динсизликте къабатлама

Текамюль — илерилев, инкишаф

Телиф этмек — тертип этмек

Тельин — къаргъыш, лянет

Телькъын — насихат, анылатув

Телякъкън — анылайыш, тюшюндже

Темаста булунмакъ — токъунмакъ

Темаюл — бир де бир тараф тутмакъ, бир кимсеге ильги дуймакъ

Теменни — истек, ниет

Темердюн — цивилизация

Темин этмек — бу ерде «тадыкъ этмек», инандырмакъ» киби маналарында

Теминат — гарантия

Темйиз — феркъ

Теммуз — шоль айы

Тенвир этмек — айдынлатмакъ, ярыкълатмакъ

Тензилят — фият эндирме

Теракъкън — илерилемё, прогресс

Терассут — назарет, козетме

Тергип этмек — тешвикъ этмек, гъайретке кетирмек

Тереддут — шек-шубе, экиленме; къарарсызлыкъ. чекинчеклик

Терзи — урба тиккен уста (портной)

Терк этмек — быракъып кетмек, ташламакъ

Терликчи — папучтан башлап ат эгери тюбюне тешельген кийизге баргъандже чешит эшьялар тиккен уста

Терсим — ресим

Терджих этмек — устюн къоймакъ, даа эйи олгъаныны танымакъ

Тесадуф — расткельме, апансыздан корюшме

Тескин этмек — яраштырмакъ, дурултмакъ

Теслим этмек — текстте: «эксик дегиль. бельки, зияде татар алып котюрдигини теслим идерми». Бу ерде «теслим» сёзю «танымакъ», «къабул этмек» киби маналарда къулангъан

Тесмис — серлевха, ад

Теткънкъат — араштырма, инджелеме

Тевавиот — феркъ, айырды

Тефейюз — илерилемё, юксельме

Тефеккиюр — фикирлер

Тефир — дава, зыддиет

Тефрикъ этмек — айырмакъ

Тефсир этмек — анылатмакъ, изаат бермек, ачыкъламакъ

Тефхим этмек — анылатмакъ, изаат бермек

Техдит этмек — сынъырламакъ, махдут этмек

Техир олунмакъ — сонъуна къалдырылмакъ

Тёхмет — суч, къабаат

Теджавуз — агрессия, уджюм
Теджит — Къуранны окъума
 усуллары
Теджит этмек — янъартмакъ
Теджемму — русча: «сосредо-
 точение»
Теджессюм — 1) джисимленме
 2) корюнме, булунма 3) джан-
 ланма
Тешбие — къыяслав, тенъешти-
 рюв
Тешбих — къыяслама, бенъзет-
 ме
Тешвикъ — гъайретке кетирме,
 истеклендирме
Тешеввиюш — шашкъынлыкъ,
 къаршылыкъ
Тешеккюль — тешкиль этмек
Тешрик — бераберликте
Тешриф этмек — шерефлендир-
 мек
Тешлиф этмек — къурмакъ, ин-
 ша этмек
Тедджиз этмек — раатсызла-
 макъ
Тилявет — Къуран окъума (ри-
 туал)
Титис — бозукъ, даргъын
Топчу — артиллерист
Тугъан — исъян, баш къалды-
 рув
Тушаф — худжур
Тушафие — 1) уфакъ-тюфек
 шейлер, 2) уфакъ-тюфек шей-
 лер тюкяны
Тухмет — биревни айыпламакъ
 я да къараламакъ макъсады-
 нен тюшюнип тапылгъан
 эсассыз дава
Тымар — текстте: «топракъ ты-
 мары иши» яни «топракъны
 ишлеме» манасында

У

Убудисткяране — сонъ дередже
 мути олып, итаат этип
Уд — телли чалгъы алетин
Удий — уд алетинде чалгъан
 адам
Улам — гурух, группа
Улема — дин билдиргиси, алим
Улештирмек — такъсим этмек,
 дагытмакъ
Уммакъ — умют этмек
Унсур — элемент
Урькмек — къоркъмакъ
Уськюли — русча: «лён, лья-
 ной»
Ухде — 1) бордж, меджбуриет
 2) биревнинъ ухдесине авале
 этмек, яни биревге вазифе эт-
 мек
Ушюр — онда бир паи олгъан
 верги
Уюшыкъ — джансыз, арекетсиз

Ф

Фааль — актив сюретте
Фазилет — ляйикъ олуджы, ха-
 тирн сайыладжакъ
Фазла — устюн, чокъ
Фанз — процент
Файыкъ — гъалип чыкъсхан,
 снъген
Фаний — кечиджи, битиджи
Фарз-ы-айн — диний бордж
Фарис — унер, маарет, уста-
 лыкъ
Фатаметли — зейиндже илери-
 леген, интеллектуал
Фатих — гъалебе къазангъан,
 снъген
Фаш этмек — бильдирмек, ач-
 макъ

Февант — файда, кяр
Феверан — ачув
Февкъ — илери, устюн
Февт — джоюкъ, гъайып
Феда — бир шейиннь огъруна берильген къурбан
Федакярлыкъле — озюнн аджымайып
Фена — ярамай
Ферд — шахс, индивид
Ферих — къуванч
Ферсах — чокъ керелер зияде
Фесат — бозгъунлыкъл, тертип-сизлик
Фесих этмек — къалдырмакъ, бозмакъ, дагъытмакъ
Фетва — Шернат эсасында чыкъарылгъан укъом
Фетх этмек — енъмек, гъалебе къазанмакъ
Фехва — тюшюндже, анълам
Фехим — фикир, акъыл
Филян — фелян-фистан, фелян адам
Фирар этмек — къачмакъ
Фиркъат — айырмакъ
Фифараз — гипотеза
Фишенк — гильза, патрон
Фунун — фенлер
Фурсат — лаяыкълы, келешкен бир вакъыт (вазнет)
Фухш — алмашкъан, уйгъан
Фыркъа — партия
Фыск — гунях
Фюйузат — берекет, варлыкъл, боллукъл
Фюджур — бозгъунлыкъл, гунях

Х

Хавадис — хаберлер, янъы-лыкълар
Хавали — ер, виляет, район
Хави — ичине къаврагъан, ичинде булундыргъан
Хадий — догъру
Хадис — Мухаммед пейгъамберимизнинъ сёзлери ве аркетлерн акъкъында ривает
Хаз — къуванч
Хазер — чекинов, сакъыт олув
Хазин — гъам, кедер, къайгъл
Хазым этмек — менимсемек
Ханз — озюнде булунгъан, санби олгъан
Хайли — чокъл, зияде
Хайляз — эринчек
Хайрат — хайрне ишлери
Хайсиет — сайгъл, урьмет
Хакъайыкъ — акъыкъат
Хакъир — хорлу, кучьскюз
Хакъъансиет — адалет, акъл, догърулыкъл
Халель — зарар
Халет — текстте: «халет рухнети» яни «рухний алда» манасында
Халет-и-ихтизар — русча: «предсмертная агония» манасында
Халеф — девам этиджи
Хали — текстте: «файдадан хали олмаз», яни «файдасыз олмаз» манасында
Хал-и-инджимат — къаттылашмакъ, сувукълтан къоюлашмакъ
Халис — темиз, саф, илесиз
Халиф — текстте «Потёмкиннинъ халифлери», яни «ертутарлары», «муавинлери»
Халяс — къуртулыш

- Хамакъ** — янълыш арекет
Хамал — юк ташыйдыжы
Хан (хан азбар) — ёлджулар токътагъан (раатлангъан) ер
Хандакъ — арыкъ, траншея
Ханедан — сюляле, урлукъ, акъ-раба
Ханджер — кинжал
Харем — базада «къары», «ре-фикъа» манасында
Харик — гъает меракълы
Харикуляде — чокъ гузель, эши корюльмеген, устюн дередже
Хариджий — тыш. четэль
Хасарат — джоюкълар, зарар-лар
Хасис — къытмыр, мераметсиз, алчакъ
Хаср этмек — 1) айырмакъ 2) бермек 3) багъламакъ
Хасса — озюне хас, озьгон, хасиет, сыфат (качество)
Хассас — дуйгъулы, исли
Хасут — кунъджо
Хасылат — кяр, файда
Хасылы — бу ерде «нетиджеде» манасында; къыскадан айткъанда; сёзон къыскасы
Хат — сызыкъ
Хата савап джедвели — типо-графия хаталары (опечатки)
Хатибен — сёз усталыгъыле
Хатим — базада «битирмек», «сонъуна етмек» манасында къулана
Хатты арекет — янълыш арекет
Хафие — шпион, агент
Хафиз — сакълы
Хафрийат — археологик къазу-лар
Хафыз-ы-сыххат — сагълыкъ сакълав
Хашир — текстте «хашир ве не-шир ола кельмек», яни «якъын мунасебетте», «сыкъы сюрет-те» манасында
Хашметли — азаматлы, эйбет-ли, буюк
Хеба — нафиле, ботен, файда-сыз, бошуна
Хева — арарет
Хедая — эднелер, бахшышлар
Хедеф — гъае
Хезар — бинъ
Хейет — комиссия, комитет (те-атро хейети — театральная труппа)
Хеле — эсасен
Хикмет-и-табийе — физика
Хилькат — текстте «рус къар-дашларымызын хилькатын-да», яни «табиатында» мана-сында
Хилля — ярым ай
Хилляф — къарама-къаршылыкъ
Хисса — базада «ибрет», «ну-мюне» манасында
Хитапнаме — язылы мураджаат
Хиджап — утанув
Хиджрет — кочюв, эмиграция
Хиджрий (эсап) — мусульман эсабы боюнджа
Ховадже — оджа
Ходбиннае — эгоистик сюретте
Хошбеш — аһ-хатыр сора-шмакъ
Худайинабит — озь башына та-силъ алгъан адам
Худдамлар — хызметчилер (слу-жащие)
Худут — сыппыр
Хуля — хаяя къурунтысы, ил-люзия
Хунриз — гъарез, мераметсиз, къанлы, гъаддар

Хурафат — бош хаялперестликлер, уйдурмалар

Хусни-кябул — гузель кяршылама

Хусумет — душманлыкъ

Хышым — ачув, кин

Хэйли — олдукъча чокъ, баягъы

Хэнгам — чагъ (меселя, генчлик чагъы)

Ч

Чабукъ — чабик, тез

Чакал — шакал

Чалым сатмакъ — буюклик тасламакъ, форса сатмакъ

Чеклемек — орытмек, кяпатмакъ

Чёльмекчи — чамурдан савутсаба ясагъан уста, тугъладжы (гончар)

Черчивесинде — сынъырларында

Чете — 1) отряд, 2) банда, шайка

Четин — кыйын

Чиленгир — ручса «слесарь»

Чит — орьме хора

Чифтлик — ручса: «хозяйство»

Чичек хасталыгъы — оспа

Чыгъыр — тарз, услюп

Дж

Джаиз — мумкюн, мусааде, рухсет этплген

Джаин — джинает ишлеген инсан, джинаетчи

Джанип — тараф

Джари олмакъ — мевджут олмакъ, яшамакъ

Джарие — эсир кыыз

Джасус — шпион

Джебир этмек — зорламакъ, кучылемек

Джебрел — меджбурен, зорнен

Джелеп — тувар беслейиджиси ве алып-верипчиси (скотопромышленник)

Джелип — джелъп этиджин

Джем этмек — бир ерге топламакъ

Джемал — дюльбер

Джемиле — незакет, дикъкъат

Дженнетмекаи — мерхум олгъан

Джериде — газета

Джуш-у-хуруш — теляш, эеджан

Джылт — том, топлам (амма «кяп» манасы да бар». Меселя, «китапнынъ джылты» яни «китапнынъ кяпы».)

Джюз — кысым, парча

Ш

Шадуманий — къуванчлы

Шаед — эгер, энгертим

Шаз — сонъ дередже, адий сырадан чыккъан

Шамиль — пчине кявран алгъан

Шар — шер

Шахит — шаат

Шаян — текетте «дикъкъаткъа шаян», яни «дикъкъаткъа ляйыкъ» манасында

Шевваль — октябрь айы

Шевкетли — буюк, улу

Шейх — къарт, ихтияр адам

Шер — душманлыкъ

Шеран — шернат боюнджа

Шерика — компания

Шеришериф — шернат боюнджа

Шеджаат — къараманлыкъ

Шиддетли — 1) торлу, серт,
2) хызлы, сурьатлы

Ширкет — компания

Шифахий — агъзавий

Шифаян — савулъан, яхшы-
лашкъан

Ы

Ыстылах — термин

Ыстырап — азап, эзнет

Ысырмакъ — чакъмакъ (тиш-
лемек)

Э

Эбап — себеплер

Эвамир — эмирлер, буйрукълар

Эвет — эбет

Эдеват — чешит алетлер, при-
борлар, тертибат

Эдна — эсир

Эдъян-мухтелиф — чешит дин-
лер

Эджумле — эсасен, башлыджа,
хусусан, шу джумледе

Эйалет — провинция, округ, об-
ласть, штат

Эйет — комиссия, комитет

Экъалим — бахтлы

Эльбисе — урба, киийим

Эльванлы — алафрангъа

Эльвах — левхалар

Эльзем — пек керекли, лязим
олгъан

Эльтафат — хош сёз, незакет

Эльхамдулиллах — Аллахкъа
шерефлер

Эльхасыл — къыскадан, бир
сёзнен

Эльчи — русча: «посол»

Эмель — 1) кучьлю бир истек 2)
ёнелиш, макъсат

Эмни — текесте «шеэр эмнини»,
яни «шеэр башы» (мэр) мана-
сында

Эмляк — мулклер

Эмниет сандыгъы — ломбард

Эмсаль — мисаллер

Эмджезаде — эмдже баласы,
сой, догъмуш

Энгель — манна, махзур

Эндишенин — раатсызлыкъ

Энказ — йыкъынты, харабе

Энсабат — мунасебет, багъ

Энтари — халат

Энджам — сонъ, финал

Энджумен-и-Маариф — Тасиль
Назирлигинингъ коллегиясы

Эпей (дже) — олдукъча, хайли

Эппи (эппейи) — чокъ, узакъ,
баягъы

Эрзакъ — ашайт (провиант)

Эркан — юксек рутбели эдип-
лер

Эсарет — эсирлик, къуллукъ,
сербестликтен махрум

Эсвап — урба

Эсефий -тезэсюфли, аджыныкъ-
лы

Эсраф — базада «гашишъ» (на-
роктик) манасында къуллана

Эсхап — саиплер

Эфзал — яхшысы, эйпси

Эфкяр-и-умумие — джемаат
фирки

Эфрат — шахслар

Эфренджи — аврупалы

Эхиль — 1) джемаат, джеммет
2) уста, мютехассис 3) эшъ
(къадын, къоджа)

Эхли фазыл — фазилетли (уръ-
метли, бильгилли)

Эхлиетсиз — истидатсыз, унер-
сиз, қўолундан бир шей кель-
меген

Эджебий — ят адам.

Я

Явер — ярдымджи

Ягъма этмек — таламакъ, са-
вурмакъ

Яд — текстте «олсун эм яд». яни
«хатире», «агъма» манасын-
да

Яймаджы — къысымлап са-
тыджы (лоточник)

Якъаламакъ — тутмакъ

Ичиндекилер:

«Еньи дюнья» газетасы

1920

«Буржуй, къайда барасын?» (С. Идрисов) 8

1921

Бу сененинъ ич бир номери сакъланмагъан 8

1922

«Ачлыкъ-къанлы джеллят» (А. Лятиф-заде) 8

1923

Татар китаплары 9

Тюрк сахнасынынъ юбилейи 9

Къырымда энъ инкыляпчы 10

Къырымда яшлар матбуаты (Умеров Б.) 10

25-йыллыкъ юбилей 11

25-йыллыкъ юбилей 12

Хайри аркъадаш Туркистанда 14

Ильяс-баба Бораганскийге юбилей 14

Бизде театро (Хади А.) 15

Къырымтатарларында театро хаяты (А. Одабаш) 16

Театро хаятымыздан (О. Акъчокъракълы) 17

Бизде имля меселеси (У. Ипчи) 18

1924

Тиль ве имля (У. Ипчи) 18

Сент Абдулла Озенбашлы (О. Зеки) 19

Сент Абдулла Озенбашлы ким эди (О. Акъчокъракълы) 19

Бизде тиль меселеси (У. Ипчи) 22

1888 сенесинде Петербургда (И. Кая) 25

Февраль 8-де Татар Укумет театросында 25

Язы меселеси (У. Ипчи) 25

Хайырлаймыз (Эсма Азизова) 30

Кене язы (У. Ипчи) 30

Асан Нури-эфенди (А. С. Айвазов) 30

Эмир-заде Хайри 31

Янъы бир адым (М. Недим) 31

Яктында топланаджакъ имля ве тиль конференциясы мунасебети-
тиле (У. Ипчи) 32

30-йыллык бир девир (О. Зеки)	34
Исмаил Гаспринский (О. Акчочракълы)	35
Къырымда кучюк бир долашув (О. Акчочракълы)	38
Харф, имля, тиль ве элифбе конференциясы (У. Ипчи)	39
Театро хаберлери (Керчи Мебсюсе)	39
Декабрь 7, базар куню акъшам (Иззет)	39

1925

Укумет татар драмтруппасы Багъчасарайда	39
Театро омюринден (Умер)	40
Бундан 85 сене эвель (О. Акчочракълы)	40
Контрабанджыларын махкемеси	42
Къырым махкемеси сейяр шубеси Кезлевде	42
Айше Тайганская	43
Татар театросында буюк бир муваффахъиет (Чапчакъчы)	43
Бильдириу	45
Татар Укумет труппасына тазиемиз (В. Къутуп-заде)	45
Багъчасарай кутюпханеси (У. Селяметов)	45
Енъи кино	46
Оджа Халиль Бадракълынынъ вефаты (У. Селяметов)	46
Бир тенкит мунасебетиле (М. Нузет)	47
«Мен де шаштым, апакъай» (У. Ичпи)	47
Къырымда татар театросы (Джелал Меннов)	48
Шейх Ислям ролюни ойнагъан Ипчи (Дж. Меннов)	56
Рефат Гаспринскийнинъ вефаты	57
Девлет драмтеатросында	57
1905 сенеси инкъилябындан парчалар (Антинниковский)	57
Театро хаятындан (А. Ведж)	61
Театрогъа сархошлар быракъылмамалыдыр (Айше)	61
«Фахише» бир даа ойналсын (И. Бекиров)	62

1926

Къырымтатар театросынынъ 25-йыллыкъ юбилейи (У. Ипчи)	62
Къырым Девлет татар труппасы	63
Халкъ истегине бипасн	63
Муаллим Кязим Усеинов	63
«Мухаджир козьашы» (Сейирджи)	63
Девлет труппасы Къарасувгъа кете	64
Девлет труппасы Ялтагъа кельсин (Н. И. М.)	64
Экинджи дефа оларакъ	65
Умер Ипчининъ енъи яздыгъы	65

Татар театросынынъ 25-йылыгы	65
Бизим зайыф, бельки де даа дёртаякълап юрюен театромыз (Дж. Меннов)	66
Татар театросынынъ 25-сенелиги	66
Театромызынынъ 25-сенелиги мунасебетиле (У. Ипчи)	67
Шейтансыз юбилей (Керчли Мебсюсе)	67
Ахмет Нуреддин Таир-заденинъ вефаты (У. Селяметов)	69
Сонъки спектакль (У. Н.)	70
«Алим» фильмасы	71
Театро ве кино (Гъ.)	71
«Алим» фильмасыны корьдик (Мемет Умер-заде)	73
«Алим» фильми акъкында	74
Къырым ханлыгынынъ архиви	74
Татар труппасы ишке башлады (Хаберджи)	75
Умер Ипчи аркъадашын	75
«Ненкеджан ханым» (Керчли Мебсюсе)	75
Бакуда къырымтатар талсбелерине буюк ярдым (А. Хайсер, Б. Одабаш)	79
Театро яшайышындан (Дервиш)	79
Умер Ипчи ве Ислям Алпазов	80
«Мусульман бюросы» (Керчли Мебсюсе)	80
«Мусульман бюросы» Багъчасарайда (Абдураман)	82
«Селям тургъанлар» намында 4 перделик пьес	83
Алды ёлуны (Чапчакъчы)	83
Кинотеатро омюринден (Али Асан)	85
Къырым Укумет театросында (ноябрь)	86
Къырым Укумет театросында (декабрь)	86
Алимин киносы мунасебетиле (Х. Уста)	86
Къырым Укумет театросында (декабрь 10-да)	87
Къырым Укумет театросында (декабрь 17-де)	88
Языджылар тегереги нешрият кооперативиле багъланмалы (У. Ипчи)	88
Укумет драмтеатросында (декабрь 24-те)	89
Къырым Укумет театросында (декабрь 31-де)	89

1927

Къырым Укумет театросында	89
Девлет театросында	89
Татар театросы сатыла (Бир группа авескъярлар)	89
Къырым Укумет театросында	91
Театро артистлеримизин омюри (Р. Асанов)	91
«Эки огюзге бир къыз» (Керчли Мебсюсе)	92

Девлет драмтеатросында (февраль 18-де)	94
Девлет драмтеатросында (февраль 25-те)	94
«Къара чора» (К. Мебсюсе)	94
«Къара чора» (А. Лятиф-заде)	96
Бильдирков	98
Девлет драмтеатросында	99
Окъунъыз	99
Боданинский аркъадашын лекциясы	99
Рамазан лятифелери	99
Девлет драмтеатросында	100
Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ юбилейи	101
Театро мевсини бите	101
Театро студиясы	101
Девлет театросы Къарасувгъа бараджакъ	101
Сара Байкина (Дж. Меннов)	101
Сара Байкина аркъадашын 15-йыллыкъ юбилейи (М. Недим)	103
Сара Байкина аркъадашын юбилейи (Хаберджи)	104
Акъмесджит татарлары ичюн театро (Хаберджи)	105
Токъай акъкъында	106
«Илери» бир яшыны толдурды	107
Эдебий акъшам (Хаберджи)	107
«Ачлыкъ хатирелеринден» (У. Ипчи)	108
«Алим» фильмасы Багъчасарайда (Къуртмолла Муратов)	108
Матбуат ве матбаа (Байбуртлы)	109
Экинджи эдебий акъшам	109
Багъчасарай меркезий кутюпханеси (М.)	109
«Илери» журналынынъ йыл долумы (Хаберджи)	111
Учюнджи эдебий акъшам	113
Бизде матбуат куню (Абдураман)	114
Къырым йнгити «Алим»ни корьдикъ (Хаберджи)	114
Эдебий-ильмий тиле догъру (А. С. Айвазов)	115
Эдебий акъшам (Эдиплер джемнети)	118
«Ненкеджан ханым» Багъчасарайда (Абдураман)	118
Асрий-медений языя догъру (А. С. Айвазов)	119
Дёрдюнджи эдебий акъшам	134
Ачыкъ авада кино (Хаберджи)	135
Ильмий бир тешеббюс (Хэйт азалары)	135
Бизде матбуат архиви меселеси (Абдураман)	136
Татарджа театро	137
Татар тюркюлери меджмуасы	138

Бильдирюв	139
А. Одабашын доклады! (Кой оджасы)	139
Артист Баккал аркыдаш Германияда (Гъ.)	143
Тюрк-татар диалектологиси (Чобан-заде)	144
Къырымда имля ичюн англ шиве эсас ола биллр (Чобан-заде).	144
Совет киносынынъ Къырым конторасы	145
Имля конференциясы	145
Эдебий тиль — язы тили (У. Ипчи)	145
Къырымтатар эдебиятынынъ енги деври акысында доклад (Эдебият джемнети бюросы)	148
Имля конференциясы	148
Акъмесджит татар клубунда (Н.)	149
Эдебий мусабекъанынъ нетиджеси	150
Койде театро ишлери (У. Ипчи)	150
Бизде «Алим» фильмасы (Абдураман)	152
Эмине Челебиеванынъ вефаты (Дж. Гъафаров)	152
«Багъчасарай козъяшы чешмеси» пьесасы мунасебетиле (А. Маркевич)	154
«Айдын» (Дервиш)	155
Нервная клиника ординаторы Амет Озенбашлы	155
Къырым Девлет театросында	155
Девлет театросы татар артистлери Къарасувбазарда (Шеэрли)	155
Меркезий татар клубу акъкында (У. Ипчи)	156
«Учъ ёл» (Дервиш)	158
Маариф юрдунда	160
Илериени, ёкъса гериеми? (Керчли Мебсусе)	160
Девлет театросында «Тарикъ Бин Зияд»	162
Девлет театросында «Багъчасарай козъяш чешмеси»	162
Ким джойды?	162
Татар шубеси де ачыла (У. Н.)	163
Чыкъаджакъ kitapлар	164
Къырым Девлет театросында	164
«Тарикъ Бин Зияд» (Дервиш)	164
О. А. Боданинская	164
О. А. Боданинская (О. Акъчокъракълы)	165
«Зельзеледен зарарлангъан фондасы»на	165
Ишке мани олалар	166
Эр кес кельсин	166
Декабрь 19, базар эртеси. Татар акъшамаы	167

«Къалабалыкъ» (Асан оджа)	167
Къырым Девлет театросында	168
«Йылдырым! (Дервиш)	168
Театромыз акъкъында бир-эки фикир (Я. Мусанниф)	169
Тенкъит ве тенкъитчилеримиз (Ф. Мусанниф)	170
Гузель тешеббюс (Прохоров)	170

1928

Къырым Девлет театросында	171
Тенкъидин тенкъит акъкъында (А. Лятиф-заде)	171
Бильдирюв (Дж. Мейнов)	171
Театро акъкъында бир къач фикирлер (Якъуп Азиз)	171
Къырым Девлет театросында	172
«Алие Бану» (М. Къуртисев)	172
Театро акъкъында (В. Танабайлы)	172
Театро яшайышындан	172
Девлет театросы акъкъында бир къач сёз (Багъчасарайлы)	173
«Чолпан» дивар газетасы (У. Ипчи)	173
Театро яшайышындан	175
Багъчасарайда оджаларнынъ эдебият акъшамы	176
Вели Ибраимовнынъ вазифесинден бошатылмасы	176
Татар труппасы Багъчасарайгъа ките	176
Яш шаир ве эдиплер топлашувы	176
Къырым эдип ве шаирлерининъ тешкилятланмасы этрафында	177
Биринджи бирлешкен ишчилер клубунда	177
Акъмесджитте Галимджан Ибрагимовнынъ юбилейи	177
Мектеп акъшамлары меселеси тюшюнильмей	177
Театрода мунакъаша	178
«Разлом»	178
«Разлом» («Чатлакъ»)	178
Татар махаллесинде «Субхи» киносы	178
«Чатлакъ»	178
Къырымтатар языджылары джемиетининъ ильк теджрибеси	179
Вели Ибраимов ишининъ тафсиляты	179
В. Ибраимов ве дигерлерининъ махкемеси	180
Вели Ибраимов иле Мустафанынъ афу-риджалары ред олунды	180
Аджеба, бу сене насыл оладжакъ (Къ. Эмир)	180
Китабиат	181
Татар театросы меселеси этрафында	181
Къырым педагогий институты (А. Одабаш)	181

Китап хаберлерн	182
Пьесалар акъкъында (Бузлу)	183
Тантаналы ве меракълы буюк эдебий акъшам	183
Театро	183
Татар труппасы Къарасувда (Алтанлы)	183
Янлыш анъланылмасын (Бир группа артист)	184
Татар театросы акъкъында (У. Ипчи)	184
Багъчасарайда татар меденнетн музейн (У. Селяметов)	186
Артыкъ татар театросынынъ иши анълашылды	189
Театро студиясы ачыла	189
Не ичюн бизде пьеса ёкъ (В. Къутуп-заде)	189
Яш языджылар тегерегининъ топлашувы (Тегерек бюросы)	190
Театр «темизленген» сонъ	190
Мефкюре джебесинде (Джемиль Сейдамет)	191
Театро хаятындан (Р. Асанов)	191
Эдебий парчалар акъкъында бир къач сёз (Н. Зеври)	191

1929

Къырым Девлет нешрияты	192
Бильдирюв	193
Балич ве гъайрыларнынъ махкемеси	193
Къырым Девлет театро студиясы	193
Бильдирюв	193
Къырым Девлет татар театросы (февраль 1-де)	194
Къырым Девлет татар театросы (февраль 8-де)	194
Девлет татар театросы (февраль 15-те)	194
Койло эвинде (Озенбашлы)	194
«Баïрам гнджеси (Дервиш)	194
Девлет татар театросында (март 1-де)	195
Бильдирюв	195
Къырымтатарджасынынъ имля къаңделери	196
Девлет татар театросында (март 14-те)	196
Девлет татар театросында (март 28-де)	196
Къырым Девлет театросында (апрель 4-те)	196
Театромызнынъ бугунн ве келеджеги (У. Ипчи)	196
Девлет татар театросында (апрель 11-де)	199
Етер даа (Бир къыз)	199
Девлет татар театросында (апрель 18-де)	199
Къырым Девлет театросында (майыс 9-да)	199
Газетамызын тиражы	200
«Енъи дюнья» газетасында «Эдебият санфеси»	200
Театро яшайышындан	200

«Ыргъатнынъ даушы»	200
Татар театросында абонемент системи (У. Ипчи)	200
«Сонъ джинает»	202
Къырым Девлет татар театросында льготалы абонементлер	202
Бу сене труппада	202
Къырым Девлет татар театро студиясы	203
Бу номерден башлап	203
Къырым Октябри ве татар театросы (У. Ипчи)	203
Къырым Девлет татар театро студиясы	205
Тенкыт ве библиография	205
«Рельслер гурьлей» (Леппи Султан)	205
«Шаин Гирай-хан» (Озенбашлы)	206
Йине «Шаин Гирай-хан» (А. Ляtif-заде)	208
Керменчик «меденний инкыляп къараманлары» (Хабал)	211
Къырым Девлет татар театросында	212
Буюк эдебий акъшам (Яш языджылар тегереги бюросы)	212
Чобан-заденинъ идареge мектюби	212
Чобан-заденинъ сиясий характеристикасы (Земанели)	215

1930

Ыргъат Къадырнынъ идареge мектюби	216
Проф. Чобан-заденинъ чыкъкан китабы акъкъында (Яш)	216
Эски макъам иле снн тюркюлер (Къарт ишчи)	217
Проф. Чобан-заденинъ китабы неди? (У. Ипчи)	217
Чобан-заденинъ мектюби мунасебетиле (Керчь маден заводынынъ ишчилери)	219
Татар театросы артистлерининъ маашлары	219
«Зырхлы поезд 14-69»	219
Кр. АПП-нынъ 1-нджи съезди (Сейдаметов, Я. Полканов)	220
Пролетар языджылары съезди ачылды	220
«25» (Бузулу)	221
Илян	221
1905 сенеси инкылябынынъ 25-йыллыкъ юбилейине азырлыкъ	221
Ким не узеринде чалыша	221
Къырым Девлет татар театросы районларгъа ките	221
Тиль ве эдебият (Дж. Сейдамет)	222
Къырымтатарджасы тешкерильмели (Ы. Къадыр)	222
Къыскадан бир къач сёз (Дервиш)	222
Къырымтатар тербие техникумы сахнасында	222
Къырым Укумет татар театро студиясы	223

10 йыл ве Къырымда нещрият ишлери (Я. Мусанниф)	223
Театро тили акъкъында (Рахмилли)	223

1931

Языджи аркъадашлар! (Ыргъат)	224
Къарт Багъчасарайны яшартаджакълар (Айсерезли)	224
«Ыргъатнынъ йырлары» (А. Н.)	225
«Ударник» (Дервиш)	225
Джесаретли бир адым (Орлы Мурат)	225
«Кольгелерин кольгелери» (Февзи А.)	226
«Алим» фильмасы	226
Умран мелеги (Айсерезли)	226
Эдебий тилимиз насыл олмалыдыр (Исманлов)	226
«Енъи дюнья»нынъ тиражы	226
Эдебий тиль меселеси (Фетислямов)	226
Миллий искусство меселелери (И. И.)	227
Имля анархиясы битирильмели (Нлясов И.)	227
Имлямызда савти принципнинъ ери кеншлетильмелидир (Шамилев)	227
Бала эдебияты (Айсерезли)	227
3-нджи имля конференциясы мунасебетиле (У. И.)	227
Эдебий тилимиз акъкъында (В. Д.)	227
Эдебий тиль ишлев меселеси (У. Аджи-Асан)	228
Къырым Девлет татар театросы	229
Эдебий тиль меселеси (Шейхзаде Вехби)	229
«Экмек» (Йылы)	230
Бизде термин меселеси акъкъында (Ш-ев)	230
Терминология ве шивемиз (Таир Усеин)	230
Имляда эсас (У. Аджи-Асан)	230
Къаванд эдебие ве яхут истиляхат эдебие (Керменчикли Я.) ...	230
Сагълам тенкъит (Фетислямов)	231

1932

Уч эдебий фигурагъа джемаат къыймети (Эриванлы)	231
Сагъатлангъан «Ярым ат» (Джайлавлы)	231
«Субхи» кинозалында	231
Бильдирюв	231
«Днеприльстан» (Э. Шемъи-заде)	232
Татар тили ве эдебиятынынъ теткъикый хусусында	232
Пьеса тили (У. Ипчи)	232
Китап хаберлери	235
«Гъалибиет» (Шамил А.)	235

Имлямызда базы фазлалыкълар (Э. Дерменджи)	235
Къырым Девлет татар театросы	235
Ялта кинофабрикасы (Самединов)	235
Къырым Девлет татар театросында октябрь 11-де	236
Къырым Девлет татар театросында ноябрь 14-те	236
Татар тилинде нефис эдебият	236

1933

Къырым Девлет татар театросы (январь 28-де)	237
Миллий музыкамыз акъкъында (А. Къадри-заде)	237
Къырым Девлет татар театросында (февраль 28-де)	237
Къырым Девлет татар театросында (март 26-да)	238
Бугунь акъшам	238
«Уджом» акъкъында (А. Дерменджи)	238
«Ким кимни» Керчыте (Хокантлы Аб.)	238
Ялтада Къырым Девлет татар театросы (Галимджан Ибрагимов)	238
Эдебий тиль (Къутуп-заде)	238
Сентябрьге къадар эки пьес береджегим (У. Ипчи)	239
Театро	239
Совет языджылары съезди (Дж. Гъафаров)	239
Муим билдирюв (С. Я. С. Къырым оргкомитети)	240
Бала эдебияты джиддий иш (Дж. Гъ.)	240
Иштен чыкъарылды	240
Янғы сезонгъа азырлыкъ	240
Къырым Девлет татар театросында	241
Ильки, факъат къанатлары бираз къырыкъ къарылгъач (Орлы Мурат)	241
Совет эдебияты — бордж ве вазифелеримиз (Дж. Гъафаров)	241
«Алие Бану» драмасы (Орлы Мурат)	241
«Эльмаз»	241
«Шевкетовлар» (Фетислямов)	242
Косьтерильмеген «Насибе» (Ялыбойлу)	242

1934

Къырым Девлет татар театросында («Душман»)	242
Къырым Девлет татар театросы	242
СССР Меркезний Иджра Комитети Президиумынынъ къарары	242
«Душман» (Орлы Мурат)	243
«Татар тили дерслиги — грамматика ве имля» (К. М.)	246
Къырымда Совет языджылары (Дж. Гъафаров)	246

«Уджюм» (П. Гъ.)	247
Сув бардагъы сувда кырылыр (Айсерезли)	248
«Авушув девиринде» (А. Озенбашлы)	248
Кырымтатар эдебий тилинин инкишаф ёллары (Я. Азизов)	249
Кырымтатар языджылары	249
Озюм ве чалышувымыз акъкъында (У. Ипчи)	249
Татар тилинде сингармонизм ве сёз тамырлары (Асан Ислямов)	250
Кырым совет языджыларынын конференциясы	250
6-7 сыныфлар ичюн тизилген тиль дерслиги (Асан Исмаилов)	251
Эдебий тилимизнин инкишафы (К. Джамалединов)	251
Узюльмез багълар (Сырлы Чешмели)	251
Фольклорымыз	251
«Кырымтатар совет эдебияты»	252
Эдебий тиль меселеси акъкъында (Джемаль Сейдамет)	252
Орфографиямыздаки принциплер акъкъында (Шамилев)	252
Янъы йыр огърунда (Озенбашлы)	252
Эдебиятымыз	253
«Башакъ топлавджы» (В. Опалов)	253
6-7 сыныфлар ичюн тиль дерслиги (А. Ислямов)	253
Тиль конференциясы мунасебетиле (М. Недим)	253
Фольклор (Фетислямов)	253
Орта мектеплер ичюн чыкъарылган грамматика дерсликлери (Шамилев)	254
Кырымтатар эдебий тилинин инкишаф ёллары (Александрович)	254
Тильшнасылыкъ	254
Конференция материаллары	254
Грамматика принциплери меселелери (Н. Дмитриев)	254
Терминлер акъкъында (А. Н. Самойлович)	255
Фольклорны огренемиз (К. Джаманакълы)	255
«Эдиге»	255
Кырым Девлет татар театросында	255
Кырым халкъларынын тарихини язув (А. Алим)	255
Кырым Девлет татар театросында	255

1935

«Эдебият хрестоматиясы» (К. Джаманакълы, А. Алтанълы) ..	256
Кырым языджылары	256
Кырымтатар хиджретлери	256

Къырым Девлет театросында	256
Къырымтатар тилинин инкишаф ёллары (Юманкулов)	257
Къырымтатар фольклорыны тоглав (К. Джаманахлы)	257
«Омюр баари» пьесасы акъкъында (А. Дерменджи)	257
«Алтайскийлер» (Озенбашлы)	257
«Душман» (А. Дерменджи)	257
Къырым Девлет татар театринде	263
«Эки къардаш» (А. Дерменджи)	263
Бурят-Монгол театринен багъ акъшама (Абдураман)	263
Мидат Рефатов (А. Рабинович)	263
1934 сенеси эдебий продукциямыз (А. Дерменджи)	264
Къырым Совет Энциклопедиясы редакциясында	264
«Интернационал»	264
Юбилей альбомы	264
Тиль экспедициясы районларгъа чыкъув	265
«Элифбе» (М. Недим)	265
Тиль экспедициясы районларда	265
Кедай (Сманл Али)	265
Библиография	266
Къырым совет эдебиятынынъ 15-йыллыгы (А. Дерменджи)	269
Ипчи аркъадашнынъ эдебий чалышувы	270
Халкъ эдебий яратыджылыгы	270

1936

Э. А. Париковнынъ весфаты	271
Джафер Гъафарнынъ «эдебий» яратыджылыгы	271
Къырым ханлары тарихи (А. Бекиров)	272
«Морфология» дерслиги акъкъында (Вейс А.)	272
У. Ипчининъ фотосюрети	272
Музыка, йыр ве оюн акъкъында бир къач сёз (Ы. Къадыр) ...	272
Къырым Девлет театросында	272
«Тенкытни» тенкыт	273
Къырым орынекерининъ аджайип устасы (П. Чепурина)	273
Музыка ве йырлардаки эксикликлерни ёкъ этмели (А. Рефатов)	273
Умер Ипчи	273
Умер Ипчи аркъадашкъа селямлар (Ставский, Гладков, Санников, Бахметьев)	274
Бизим ифтихарымыз (Ыргъат Къадыр)	275
«Морфология» дерслиги акъкъында (Шамилев А.)	277
Азырлыкъ керек (Алтанлы)	277

Къырымнынъ тарихий археология байлыкълары (Н. Эрнст)	277
«Исмаил» акъкъында (Фетислямов)	277
Языджылар ве масаллар (А. Дерменджи)	278
Къырым миллий-медений къуруджылыкъ ильмий-тешкерюв институты (Абдураман)	278
Миллетчилик тамырларыны амансыз сюрете сёкип атмакъ керек (Осман Бекиров)	278
Натурализм, бенъзетювлер ве халкънынъ талабы (А. Дерменджи)	280
Орфография лугъаты (Н. Н.)	280
Театро	280
Эдебиятымызнынъ бир-эки меселелери акъкъында (Гульсюм Мухамедова)	280
Аппаз Усеинов (У. Ипчи)	281
Багъчасарай (У. Ипчи)	281
Къырым совет татар эдебияты (У. Ипчи)	281
Янъы Конституция ве языджыларымызнынъ вазифеси (У. Ипчи)	281
Имля лугъаты акъкъында (Шамиль А.)	281
Къырымтатар тилининъ орфографий лугъаты (Ваджиб Умеров)	281
«Исмаил» поэмасы акъкъында (Орлы Мурат)	281
Къырым Девлет татар театросында	281

1937

Бизде ильмий иш (К. Джаманакълы)	282
Янъы китаплар (Ш. Х.)	282
Фольклор джыйынтыгъы (Ш. Х.)	282
Къырымтатар тилининъ орфография лугъаты (Тенкъитчи)	282
А. С. Пушкин (К. Джаманакълы, У. Ипчи)	283
«Асан» повести акъкъында (С. У. Чалбаш)	283
Джаилъ терджимелер	286
Ыргъат Къадырнынъ янлышлары (А. Дерменджи)	287
Ильмий-тешкерюв институты (Бекиров, Дерменджи)	287
Критика (Ы. Къадыр)	287
«Къырым шаирлери» (Ш. Х.)	287
Буржуа миллетчилер (С. Х. Сейдаметов)	288
Къырым Девлет татар театросында	288
Эдебиятта большевистий уянкылыкъ огърунда (А. Дерменджи)	288
«Той девам эте» комедиясы акъкъында (Орлы Мурат)	288
Миллий опера (У. Ипчи)	288
Къырым Языджылар союзы (Абдураман)	289

Татар театринде кимлер зиянкярлыкъ япты (Абдураман)	289
Тиль япыджылыгъындаки миллетчилик (Батырмырзаев, Ислямов)	290
Къырым халкъларынынъ искусствосы	290
Къырым Девлет театринде	290
Тиль япыджылыгъында къыйыштырувлар (Асан Ислямов)	291
Къырым Девлет татар театринде	291
Къырым Девлет татар театросында	291

1938

Горькийнинъ эсерлери татар тилине терджиме этиле	291
Горький ве къырымтатарлары	291
Джамбул	291
«Игорь полку акъкъында дестан» (Г. Шторм)	292
«Къызыл Къырым»	292
Янъы татар элифбеси акъкъында (А. Н. Батырмырза)	292
Фольклор акъкъында (А. Усеннов)	292
Янъы татар элифбеси ве орфографиясы (М. Ибраимов)	292
Татар тили янъы орфографиясы (Р. Муллина)	292
Къырымтатар тилинде тамырлар (А. Баккал)	293
Созукъларнынъ орфографиясы	293
Татар тилининъ элифбеси	293
Алим догъгъан койде (Ю. Болат)	293
«Яшамакъ истейим» пьесасы (С. Чалбаш)	293
А. С. Пушкин адына Тиль ве эдебият ильмий-тешкерюв институты (А.)	293
Алим Азамат-огълу (Ю. Болат)	293
«Татар тили» дерслиги (А. Усеннов)	293
Батырмырзаевнинъ сяясий юзю (Аппаз Бекиров)	294

«Яш къувет» газетасы

1923

Койде эдебий акъшам (Мухбир)	295
Яш музикаджыларымыз	295
Гирам Хамзин аркъадаш	296
Тарихе бир назар (М. Мангъытский)	296
Къавгъалы бир эдебият акъшамы (М. М.)	298
«Джигитке» (У. Ипчи)	299
Ильки газета (И. Къ.)	299
«Ким ёл шашкъан?» (Алкедай)	300
Джырлар да керек	300

Бильдирюв	300
Тарпи Алейх-ис-селямын «Яш кѳует»ке протестосы (Кягъыт япыштырыджы)	300
Бизнинъ мевлот	302

1924

Юристликми, аферистликми? (Къырымлы)	302
Тотайкой техникумы	302
Рабфакта татар тили (Рабфаклы)	303
Кулакнынъ алчакълыгъы (Къарангъытлы)	303
«Яш кѳует» куньлеринден бир кунь	304
Ярдымсыз кѳалгъан кой яшларыны унутмамалы (А. Лятиф-заде)	305
Исмаил Гаспринскийнинъ ольмесине 10 йыл толувы мунасебетиле (И. Тархан)	306
Театро ве музыка (Къонакъбай)	307
Вели Ибранмов аркъадашнынъ кыска терджиме-и-алы	307
Амма да расткелиш (Япыштырыджы)	310

1925

Справка	311
192 санфелик газета	311
Акъмесджит 9-сенелик нумюне ве теджрибе мектебинде (А. Алим)	311

1926

Чекерчи коюнде театрo (Кендже Ахмет Мустафаев)	312
Театромыз яшайышындан (Театро хабарджиси)	312
Азербайджанда Къырым талелелери (Баку хабарджиси)	313
Театроджылыкъ ве генчлик (Джелал Мейнов)	314
Октябрь инкъилябынынъ догъмасындан эвель ве сонъраки дѳвринде татар театросы (Абдурешит Челебиев)	316
«Алим» бизде де косътерильсин (Абдураман)	326
«Озь тилиме» (Джафер Гъафар)	326
Левха	327

1927

«Татар кызынынъ къара бахты...» (Амди Гирайбай)	328
Амди Гирайбайын сонъ шиири мунасебетиле (Индемез)	331
«Набор» (Амди Гирайбай)	334
Комсомолдан чыкъалар (Б. Аблаев)	337
Бугунки шаирлеримиз ве эдиplerимиз акъкъында тошюнджелерим (Ф. Абдулхай)	337

Нефис эдебият болжуги	341
-----------------------------	-----

1928

Мемет Кубаевнинг терджиме-и-алы	342
Бағъчасарай районы Салачыкь коюнде (С. Билял)	343
Чиркин вакъна	344
Пьесаларны низамгъа алув акъкъында (Къадыр Челебиев)	344
Гизли миллетчилик иле куруш керек (Алтанълы)	345
Бағъчасарай меркезний кутюпханеси не алда (М. Мустафа)	347
Театроларымыздан эски пьесалары котерип атмалы (Йылдыз) ...	347

1929

Айнорлы лугъат (Лугъатчы)	348
Джат унсурларнынъ ич юзю (Хаб.)	349
«Байрам гиджеси» (Салиха)	349
Къырым Укумет нешриятъ	351
Денъишти заман — байгъа ёкъ аман (Леппи Султан)	351
Халкъ йырлары ве солдатлыкъ (А. Ш.)	353
Яш эдебий къалемлер (Ялыбойлу)	356
Студия мудир иле мусахаба (А. Х.)	357
Кой ве районларда маариф ишлерни (Таныш)	358
«Шаин Гирай» (Леппи Султан)	359

1930

Кильсе чанълары тынгъанда (Ю. Болат)	361
Проф. Чобан-заде акъкъында бир къач сёз (Сейт Халил)	362
«Севиль» (Азам)	366
Аркъадаш тевселерни (Ялыбойлу)	366
Бизге янъы йырлар керек (У. Ипчи)	366
Янъы шиир (Алкедай)	366
«Ярым ат» (Т. Бике)	367

1931

Ильяс Тархан аркъадашнынъ терджиме-и-алы	367
Кулак ифтирасына къаршы	368
Ят унсур баласы мектепте (Талебе)	369
Пединститут тиль меселесинде ялдамамалы (Ю. Болат)	369
Озбекистан Къырымгъа	370
Эдебиятымыз цехджиликтен къапалып къалуудан чыкъмалы (Амди)	371
Эпиграммалар, шакъалар (А. Алим)	372
Эдебият авескъяларына	373
Хадн Такъгаш (А. Алим)	373

1932

«Боран» ве «Янғы саз»лар итибарлы ерде (Хаберджи)	373
«Днеприльстан» (Т. Бике)	374
«Къоркъу» къоркъунчлы чыкты (Адымчокъракълы)	375
«Ярым ат» (Амиде)	376
Бильдирюв	377
Яш шаирлер (Ю. Болат)	378
Яш язиджылар трибунасы	378
Театромыз ал-азырки этапта (С. Бекиров. Р. Азизов)	378
«Марклен» пьеси кимге керек? (Ю. Болат)	378
Театрогъа репертуар ве кадрo азырлав (А. Бекиров)	385
Комсомол матбуатында «Яш къувет»нинъ мевкъи (Дж. Гъафар)	385
Озбек-Бухара театросы Акъмесджитте (Т. Бике)	389
Театро сезоныны къаршылав	390
У. Ипчининъ базы икяелери ве «Марклен» тенкъитчилери (Э. А. Османов)	399
«Мотор» (Т. Бике)	401
«Ким кимни» (Т. Бике)	403
«Ким кимни» пьесасы акъкъында (Мамут Дибакъ)	404

1933

Джанлы скелетлернинъ икяеси (Келям)	404
«Уджюм» (А.)	404
«Уджюм» (Т. Бике)	404
Консультация ерине (Ю. Болат)	407
Язиджылар блокнотындан	407
Мен насыл язам (У. Ипчи)	408
Бугунъ акъшам	408
Учъ театронынъ багъ акъшамында (Х.)	409
Озюме ант базы къайдлар (Амди Алтим)	410
«Уджюм» Керчъ Девлет маден заводында (Эннанов)	412
Социализм япыджылыгъында эдебий тиль (Р. Муллина)	412
Сагълам кулькю ичюн (Юсуф)	412
Язиджыларымыз нелер язалав	412
Он биринджи сезонгъа башлаймыз (У. Ипчи)	413
«Решат» (Т. Бике)	414
«Енъиш бизим» (Темашаджы)	417

1934

Татар Девлет театросынынъ 10-йыллыкъ юбилейи алдындан	417
Театромызнынъ 10-йыллыгъы	417

Енъишлерге догъру (У. Ипчи)	418
Хатырлавым (Халилев)	420
Бир къач тарихий къайд (У. Баккал)	420
Тантаналы топлашувда	421
«Душман» (Темашаджылар)	421
«Душман» пьесасы кутъленинъ мухакемесине (Б. Т.)	423
Бир шиир (Оджа)	425
«Эдебият дерслиги» акъкъында (Ю. Болат, А. Бекиров)	425
Къырымтатар Девлет театросы	
Озбекистангъа кетти (Р-ли)	425
Тенкыitte эсас нокътаны унутмакъ олмаз (Тенкыитчи)	426
Гузель башлангъыч (Алтанълы)	426
Бизге комсомол омюрини косьтерген	
пьесалар керек (У. Ипчи)	426
Пассивлик ве беджериксизликнен барышыкъ ёкътыр	
(А. Озенбашлы)	427

1935

«Алтайскийлер» (Т. Бике)	429
Яш къалемлерге базы косьтеришлер (М-т)	432
«Омюр баари» (Т. Бике)	432
«Исмет» (Осман Б.)	432
Эдебий терджимеджиллик (Иззет Нуриев)	434
Курешимиз амансыз олмалыдыр (Джаманакълы, Алтанълы)	434
Бир къач фикир даа (Басыр Гъафар)	434
Къырым халкъ тюркюлерни (Халиль Алпазов)	435
Эки театронынъ багъ акъшамы (Н.)	435
Эки процесс (Чуг-ч)	435
«Бизим геджелер» (Алкедай)	436
Къырым халкъ тюркюлерни (Халиль Алпаз)	437
«Гъорт-гъорт тутулды» (Чалбаш С. У.)	437
Фольклорджи Бекмамбет-акъай	438
Айнорлы ншлер (Балкъурт)	440
«Яшар»	440
Умер Ипчининъ «Сайлама эсерлерни»	440

1936

Янъы китаплар	440
Эмир Амет Париковнынъ вефаты	440
Дискуссия не акъкъында айта	441
«Той девам эте	441
Умер Ипчининъ 20-йылдыкъ юбилейи	441

«Умер Ипчиге» (Ибраһим Бахшыш)	442
«Кедайгъа селямым» (Джавтобели)	442
«Йырларым» (С. У. Чалбаш)	443
Йырджы ве кедайларымыз (К. Джаманакълы)	443
Кедай Джемай-акъайнен лакъырды (Фетга Аким)	443
Яш шаирнинъ вефаты	443

1937

«Казакъ»лернинъ терджимеси (Абдулла Эмирамет)	443
«Чынъ ве манелер» китабы акъкъында (Нурий М.)	443
Душмангъа къол туткъан адам (Нурий М.)	444
«Алим» адам ве онынъ ишлери (Нурий М.)	444
Буржуа миллетчилерине аман берильмемели (Ю. Болат, Джемилев)	444
«Къырымтатар масаллары ве легендалары» джыйынтыгъы акъкъында (С. У. Чалбаш)	447
Абдулджелиль Хайрулла Менбариев	447

1938

Абдулла Токъай (Раим Тынчеров)	448
Джамбулнынъ эдебий яратыджылыгъынынъ 75-йыллыгъына	448
«Игорь полку акъкъында дестан» (Георгий Шторм)	448
Редакциягъа мектюп (Ю. Болат)	448
Къырымтатар тилининъ янғы элифбасы акъкъында мушавере	448
«Комсомолец»	449
Къырымтатар масаллары	449

Эски матбуатымызда расткельген базы муэллифлернинъ лагъаплары ве акъкъый сойаплары акъкъында	450
---	------------

Бу китапта раст кельген ве дженктен эвель къырымтатарджа нешир олунгъан базы дигер метинлерден алынган сёзлернинъ изаатлары	453
--	------------

Мундеридже	476
Китапнынъ муэллифи акъкъында	495

КИТАПНИНЪ МУЭЛЛИФИ АКЪКЪЫНДА

Исмаил Асан-огълу Керим 1955 сенеси Озбекистанда, Самарканд виляетининъ Булунгъур-1 коюнде догъды. 1972 сенеси ерли орта мектепни битирип, бир йыл девамында айны мектепте беден тербияси оджасы оларакъ чалышты.

1973-78 сенелери Ташкенттеки Низами адына девлет педагогий институтынынъ кырымтатар тили ве эдебияты боллогинде тасилъ алды. 1984-87 сенелери мезкур институтнынъ Миллетлер эдебияты кафедрасында аспирантурада окъуды.

1989 сенеси Озбекистан Илимлер Академиясында «Умер Ипчининъ аяты ве фаалиети» мевзусында намзетлик диссертациясыны къорчалады.

Бугуньде Исмаил Асан-огълу Керим Къырым девлет санайы ве педагогий институтында кырымтатар тили ве эдебияты кафедрасынынъ мудир, филология факультетининъ деканы ве айны заманда Акъмесджит девлет университетининъ кырымтатар эдебияты кафедрасынынъ доцент, вазифесинде чалыша.

Муэллиннинъ эдебият, тиль ве медениетимиз иле багълы юзьден зияде макъалеси ве ашагъыдаки китаплары нешир олунгъандыр:

1. Къарылгъачлар. (Шипрлер меджмуасы), Ташкент, 1982 (муэллифдешликте).
2. Фесильген къокъусы. (Несир эсерлер меджмуасы). Ташкент, 1985 (муэллифдешликте).
3. Теренлик. (У. Ипчининъ аяты ве фаалиети акъкъында монография), Ташкент, 1988.
4. Библиографик сечмелер. (1832 сенесинден башлап кырымтатарджа басылгъан китап ве макъалелернинъ библиографиясы), Акъмесджит, 1994.
5. Къырымтатар эдебияты. (Юкъары сыныф талелелери ве кырымтатар боллогининъ студентлери ичюн къуллаанма дерслик), Акъмесджит, 1995.
6. Эки асыр арасында. (XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында иджат эткен кырымтатар языджылары иле багълы буклет), Акъмесджит, 1995.
7. Медений эснас: 1920-1938. (Къырымтатар тили, эдебияты ве медениетинден малюмат дестеги). Акъмесджит, 1997.

